

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Το «Κίνημα του Ναυτικού» (1972-1973): Τα
γεγονότα, οι άνθρωποι, η μνήμη

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Κωνσταντίνος Γ. Στράτος

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

Επιβλέπων: Ευάγγελος Καραμανωλάκης, αναπληρωτής καθηγητής ΕΚΠΑ

Μέλος: Ειρήνη Καραμούζη, αναπληρώτρια καθηγήτρια Πανεπιστημίου Sheffield

Μέλος: Δήμητρα Λαμπροπούλου, επίκουρη καθηγήτρια ΕΚΠΑ

Αθήνα 2022

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

Επιβλέπων: Ευάγγελος Καραμανωλάκης, αναπληρωτής καθηγητής, ΕΚΠΑ
Μέλος: Ειρήνη Καραμούζη, αναπληρώτρια καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Sheffield
Μέλος: Δήμητρα Λαμπροπούλου, επίκουρη καθηγήτρια, ΕΚΠΑ

Επταμελής Εξεταστική Επιτροπή

Επιβλέπων: Ευάγγελος Καραμανωλάκης, αναπληρωτής καθηγητής, ΕΚΠΑ
Μέλος: Ειρήνη Καραμούζη, αναπληρώτρια καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Sheffield
Μέλος: Δήμητρα Λαμπροπούλου, επίκουρη καθηγήτρια, ΕΚΠΑ
Μέλος: Ευάνθης Χατζηβασιλείου, καθηγητής, ΕΚΠΑ
Μέλος: Εμμανουήλ Κούμας, επίκουρος καθηγητής, ΕΚΠΑ
Μέλος: Πολυμέρης Βόγλης, καθηγητής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Μέλος: Σωτήριος Ριζάς, διευθυντής ερευνών ΚΕΙΝΕ, Ακαδημία Αθηνών

Ημερομηνία εξέτασης: 14 Ιουλίου 2022

Κωνσταντίνος Γ. Στράτος

© 2022- Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό τον όρο να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Στους γονείς μου, Γιώργο και Γιότα

Περιεχόμενα.

Συντομογραφίες.....	σ. 3.
Ευχαριστίες.....	σ. 7.
Εισαγωγή.....	σ. 9.
<i>Μέρες του '73.....</i>	σ. 9.
<i>Γιατί αυτή την ιστορία;.....</i>	σ. 13.
α. Μια πυξίδα στην οικονομική κρίση του 2008.....	σ. 13.
β. Χαμένο στην βιβλιογραφία.....	σ. 17.
<i>Ερωτήματα-Μεθοδολογία.....</i>	σ. 20.
<i>Πηγές.....</i>	σ. 23.
<i>Δομή.....</i>	σ. 26.
Κεφάλαιο 1. Το «Κίνημα του Ναυτικού» (1972-1973).....	σ. 32.
1.1.Μια «αντεθνική» συνωμοσία.....	σ. 32.
1.2.Η μήτρα. Το μεταπολεμικό Β.Ν.....	σ. 43.
1.3.Τα αίτια.....	σ. 59.
α. Ο φόβος ενός μέλλοντος εκτός Δύσης.....	σ. 59.
β. Συντεχνιακές διαφορές.....	σ. 77.
1.4.Οι καταλύτες.....	σ. 85.
α. Το παράδειγμα της ηγεσίας.....	σ. 85.
β. Η εμπειρία των «Ελεύθερων Ελλήνων».....	σ. 98.
1.5.Η οργάνωση της κίνησης του Ναυτικού.....	σ. 105.
1.6.Η ανταρσία του «Βέλους» και η αποτυχία που έγινε επιτυχία.....	σ. 122.
1.7.Η «επανάσταση» του προδικτατορικού καθεστώτος.....	σ. 145.
Κεφάλαιο 2. Το «Κίνημα» της Μεταπολίτευσης (1974-1975).....	σ. 155.
2.1.Η δικαίωση.....	σ. 155.
2.2.Το δημοκρατικό «Κίνημα του Ναυτικού».....	σ. 169.
α. Οι άβολες πτυχές του παρελθόντος.....	σ. 169.
β. Πέντε χρόνια συνωμοσίας.....	σ. 181.
γ. Μια δύσκολη σχέση. Ο Π. Αραπάκης και το «Κίνημα».....	σ. 183.

2.3. Η αποδοχή της ρήξης.....	σ. 190.
2.4. Η πρώτη αποκήρυξη της μοναρχίας.....	σ. 199.

Κεφάλαιο 3. Η αποχουντοποίηση στο Ναυτικό (1974-1977).....σ. 213.

3.1. Ξεκαθάρισμα λογαριασμών.....	σ. 213.
3.2. Τα όρια της αποχουντοποίησης: Η ασυλία της ηγεσίας.....	σ. 225.
3.3. Τα όρια της αποχουντοποίησης: Τα παιδιά των πρωταιτίων.....	σ. 239.
3.4. Η ανάκτηση της αυτονομίας.....	σ. 247.

Κεφάλαιο 4. Η διαμόρφωση του δίπολου Αντιδεξιά-Δεξιά και το «Κίνημα του Ναυτικού» (1975-1989).....σ. 259.

4.1. Η ανάδειξη από την Αντιδεξιά.....	σ. 259.
4.2. «Αλλαγή» ηγεσίας.....	σ. 269.
4.3. Ο εκδημοκρατισμός του Ναυτικού.....	σ. 283.
4.4. Η νέα Ιστορία του Ναυτικού. Το δημοκρατικό Ναυτικό.....	σ. 288.
4.5. Το «Κίνημα» ως τεκμήριο δημοκρατικής παράδοσης.....	σ. 292.
4.6. Το «Πολυτεχνείο» της Δεξιάς.....	σ. 300.

Κεφάλαιο 5. Το σύμβολο της νέας εποχής (1989-2007).....σ. 315.

5.1. Νέα εποχή, παλιός ρόλος.....	σ. 315.
5.2. Το «Βέλος» μνημείο.....	σ. 323.
5.3. Η καθιέρωση της επετείου.....	σ. 331.
α. Εδώ «Βέλος»...ακούστε μας.....	σ. 331.
β. Η επέτειος της δημοκρατικής υπευθυνότητας.....	σ. 335.
γ. Η αναθεώρηση του επίσημου αφηγήματος.....	σ. 345.
5.4. Η δεύτερη αποκήρυξη της μοναρχίας.....	σ. 358.
5.5. Η παραφωνία της ιστοριογραφίας.....	σ. 364.

Συμπεράσματα.....σ. 370.

Πηγές και βιβλιογραφία.....σ. 379.

Συντομογραφίες.

CIA Central Intelligence Agency
CINCAFMED Commander-In-Chief Allied Forces Mediterranean
CINSOUTH Commander in Chief South
COMEDCENT Commander Central Mediterranean
COMNAVSOUTH Commander Allied Naval Forces South
HELPEMA Hellenic Marine Environment Protection Association
MSI Movimento Sociale Italiano
NATO North Atlantic Treaty Organization
NAVOCFORMED Naval-On-Call Force Mediterranean
SACEUR Supreme Allied Commander Europe
SLOC Sea Lines of Communication

ΑΑΠ Αρχηγείο/Αρχηγός Αιγαίου Πελάγους
ΑΑΣΠΕ Αντιφασιστική Αντιμπεριαλιστική Σπουδαστική Παράταξη Ελλάδας
ΑΓΕΕΘΑ Αρχηγός Γενικού Επιτελείου Εθνικής Αμύνης
ΑΓΕΝ Αρχηγός Γενικού Επιτελείου Ναυτικού
ΑΕΔ Αρχηγός Ενόπλων Δυνάμεων
ΑΚΔ Αρχείο Κωνσταντίνου Δημητριάδη
ΑΚΙΠ Αρχηγείο/Αρχηγός Κρητικού και Ιονίου Πελάγους
ΑΜ Αυτού Μεγαλειότης
ΑΝ Αρχηγός Ναυτικού
ΑΝΣ Ανώτατο Ναυτικό Συμβούλιο
ΑΣ Αρχηγός Στόλου
ΑΣΕΑ Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας
ΑΣΕΔ Ανώτατο Συμβούλιο Ενόπλων Δυνάμεων
ΑΣΠΙΔΑ Αξιωματικοί Σώσατε Πατρίδα, Ιδανικά, Δημοκρατία, Αξιοκρατία
Α/Τ Αντιτορπλικό
ΒΝ Βασιλικό Ναυτικό
ΓΕΕΘΑ Γενικό Επιτελείο Εθνικής Αμύνης
ΓΕΝ Γενικό Επιτελείο Ναυτικού
ΓΕΣ Γενικό Επιτελείο Στρατού
ΔΔΜΝ Διοίκηση Διοικητικής Μέριμνας Ναυτικού

ΔΕΕ Δυτικοευρωπαϊκή Ένωση
ΔΝΕ Διοικητής Ναυτικής Εκπαίδευσης
ΕΑΜ Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
ΕΑΝ Ελληνική Αντιδικτατορική Νεολαία
ΕΑΤ-ΕΣΑ Ειδικό Ανακριτικό Τμήμα-Ελληνικής Στρατιωτικής Αστυνομίας
ΕΔΑ Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά
ΕΔΕ Ένορκη Διοικητική Εξέταση
ΕΔΗΚ Ένωση Δημοκρατικού Κέντρου
ΕΔΗΝ Ελληνική Δημοκρατική Νεολαία
ΕΕ Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕΦΙ Εθνική Ένωση Ελλήνων Φοιτητών Ιταλίας
ΕΚ Ένωση Κέντρου
ΕΚΝΔ Ένωση Κέντρου-Νέες Δυνάμεις
ΕΛΑΝ Ελληνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Ναυτικό
ΕΜΕΠ Εταιρία Μελέτης Ελληνικών Προβλημάτων
ΕΟΚ Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΕΡΕ Εθνική Ριζοσπαστική Ένωσις
ΕΡΤ Ελληνική Ραδιοφωνία Τηλεόραση
ΕΣΕΣΙ Εθνικός Σύνδεσμος Ελλήνων Σπουδαστών Ιταλίας
ΗΠΑ Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΙΔΕΑ Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών
ΚΕΠΠΕ Κεντρική Επιτροπή Πολιτικών Προσφύγων Ελλάδας
ΚΚΕ Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΚΥΠΙ Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών
ΚΥΣΕΑ Κυβερνητικό Συμβούλιο Εξωτερικών και Άμυνας
ΛΟΚ Λόχοι Ορεινών Καταδρομών
ΜΜΕ Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης
ΝΔ Νέα Δημοκρατία
ΠΑΚ Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα
ΠΑΣΟΚ Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα
ΠΝ Πολεμικό Ναυτικό
ΣΝΔ Σχολή Ναυτικών Δοκίμων
ΣΦΕΑΑ Σύλλογος Φυλακισθέντων και Εξορισθέντων Αντιδικτατορικού Αγώνα
ΟΑΝ Ομάδες Ασφαλείας Ναυτικού

ΟΗΕ Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

ΟΤΕ Οργανισμός Τηλεπικοινωνιών Ελλάδος

ΥΕΝΕΔ Υπηρεσία Ενημέρωσης Ενόπλων Δυνάμεων

ΥΙΝ Υπηρεσία Ιστορίας Ναυτικού

Ευχαριστίες.

Η παρούσα διδακτορική διατριβή αποτέλεσε ένα ερευνητικό ταξίδι ετών στην σύγχρονη ελληνική Ιστορία με όχημα το «Κίνημα του Ναυτικού». Το ενδιαφέρον μου να μελετήσω αυτό το γεγονός γεννήθηκε στα χρόνια των μεταπτυχιακών σπουδών μου στην Ιταλία, όταν η μελέτη της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας, ενταγμένης στο ευρύτερο πλαίσιο του ευρωπαϊκού 20^{ου} αιώνα, άλλαξε την σημασία που έδινα μέχρι τότε στο «Κίνημα», τις επετειακές εκδηλώσεις του οποίου παρακολουθούσα μέχρι τότε περισσότερο για οικογενειακούς λόγους. Σύντομα διαπίστωσα ότι ήταν ένα γεγονός για το οποίο αν και λέγονταν πολλά, στην πραγματικότητα είχε μελετηθεί ελάχιστα.

Για την εκπόνησή της διατριβής χρωστάω τα μέγιστα στον επόπτη μου, Βαγγέλη Καραμανωλάκη, ο οποίος δέχτηκε να αναλάβει την εποπτεία της. Υπήρξε πολύτιμος καθοδηγητής μέσα από τις γνώσεις του για την επιστήμη της Ιστορίας, τις συμβουλές, τα καίρια σχόλια και τις παρατηρήσεις του τα οποία τροφοδότησαν τη σκέψη μου, ενώ έδειξε υπομονή στα συνεχή ερωτήματά μου στα οποία πάντοτε απαντούσε με ειλικρίνεια, σαφήνεια και ιστορική στιβαρότητα. Χρωστάω πολλά για τη βοήθεια που έλαβα και από τα άλλα δύο μέλη της συμβουλευτικής επιτροπής. Την Ειρήνη Καραμούζη, για τη σταθερή της ενθάρρυνση, την όρεξη για έρευνα που μου μετέδιδε, τις λεπτομερείς της παρατηρήσεις και σχόλια. Αποτελεί ένα πρότυπο έμπνευσης και την ευχαριστώ για αυτό. Την Δήμητρα Λαμπροπούλου, που γονιμοποίησε τη σκέψη μου με ιδέες και νέα διανοητικά εργαλεία για την αρτιότερη και πληρέστερη προσέγγιση πτυχών των ερωτημάτων της διατριβής.

Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Ευάνθη Χατζηβασιλείου ο οποίος, μέσα από τα μαθήματά του στο πλαίσιο των μεταπτυχιακών σεμιναρίων Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας στο ΕΚΠΑ, εμπλούτισε τις γνώσεις μου για την μεταπολεμική Ελλάδα, ενίσχυσε το ιστορικό μου ενδιαφέρον και την ερευνητική μου περιέργεια για αυτή την ιστορική περίοδο. Τον ευχαριστώ επίσης για τις σημαντικές επισημάνσεις του στο κείμενο. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον Διονύση Χουρχούλη. Με τίμησε με το ενδιαφέρον και τις συμβουλές του, σχολίασε και διόρθωσε τμήματα του κειμένου εκεί που έπρεπε.

Στο σημείο αυτό δεν γίνεται να μην αναφέρω πως η διατριβή δεν θα είχε ολοκληρωθεί χωρίς τη βοήθειά και των υπεύθυνων των ιστορικών αρχείων που συμβουλευτήκα. Ο Χρήστος Αναστασίου στο Ίδρυμα Κ. Καραμανλή και ο Θάνος Παπαδημητρόπουλος στην Υπηρεσία Ιστορίας Ναυτικού με εξυπηρέτησαν με

υποδειγματικό τρόπο, στα πολλά και όχι λίγες φορές πιεστικά, αιτήματά μου για τη πρόσβαση στο αρχειακό υλικό και την βιβλιοθήκη τους. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον Νίκο Παπανδρέου ο οποίος μου επέτρεψε τη πρόσβαση και χρήση υλικού από το πολύτιμο αρχείο Ανδρέα Γ. Παπανδρέου. Την Ελένη Μπαλάκα για τη βοήθεια της στη πρόσβαση του αρχείου του Συνδέσμου Αξιωματικών, Υπαξιωματικών και Φίλων Α/Τ ΒΕΛΟΣ.

Οι πηγές μου όμως δεν ήταν μόνο αρχεία και φάκελοι, αλλά και άνθρωποι που είτε συμμετείχαν είτε συνδέθηκαν με το «Κίνημα». Αξιωματικοί και όχι μόνο, που δέχτηκαν να μοιραστούν μαζί μου τις αναμνήσεις τους από εκείνα τα χρόνια μέσα από πολύωρες συζητήσεις αλλά και να μου παραχωρήσουν σπάνιο και πολύτιμο υλικό από τα προσωπικά τους αρχεία. Τους ευχαριστώ από τα βάθη της καρδιάς μου. Λυπούμαι, δυστυχώς, που μερικοί από αυτούς δεν πρόλαβαν να δουν το τελικό αποτέλεσμα, καθ' ότι η συμβολή τους ήταν πολύτιμη και καθοριστική για αυτό.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ.) για την απόφασή του να χρηματοδοτήσει την έρευνά μου μέσω υποτροφίας, στο πλαίσιο της Δράσης «2^η προκήρυξη υποτροφιών ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ. για Υποψήφιους Διδάκτορες» από τον Νοέμβριο του 2019 μέχρι και τον Απρίλιο του 2021. Η υποστήριξή του υπήρξε μια σημαντική ψήφος εμπιστοσύνης και παρείχε την οικονομική ασφάλεια που έχει τόσο πολύ ανάγκη μία επιστημονική έρευνα.

Τέλος, οφείλω πολλά στους ανθρώπους μου, που ήταν δίπλα μου και με στήριξαν σε αυτό το ταξίδι. Την αδελφή μου, Νίνα, που με παρακινούσε να συνεχίσω. Την σύντροφό μου, Ζωή Γαρταγάνη, για την κατανόηση και την ενθάρρυνσή της στη δύσκολη τελική ευθεία.

Τις μεγαλύτερες ευχαριστίες οφείλω στους γονείς μου, Γιώργο και Γιώτα για την υποστήριξή, ψυχική και υλική, την υπομονή και την εμπιστοσύνη που μου έδειξαν και συνεχίζουν να δείχνουν, από τότε που, χρόνια πριν, αποφάσισα να ακολουθήσω τον δρόμο της Ιστορίας. Σε αυτούς αφιερώνω τη διατριβή.

Εισαγωγή.

Μέρες του '73.

Τον Μάιο του 1973, έξι χρόνια μετά το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου 1967 που έφερε στην εξουσία τη δικτατορία των Συνταγματαρχών, και εν μέσω αυξανόμενης οικονομικής δυσκολίας και κοινωνικής δυσφορίας,¹ το καθεστώς βρέθηκε αντιμέτωπο με μια προσπάθεια κατάλυσής του, προερχόμενη από το χώρο των ενόπλων δυνάμεων.² Στις 23 Μαΐου, ο υφυπουργός παρά τω πρωθυπουργώ και αρμόδιος για τα θέματα τύπου Βύρων Σταματόπουλος, σε έκτακτη συνέντευξη τύπου ανακοίνωσε την αποκάλυψη και εξάρθρωση «παράνομης οργάνωσης» στο Πολεμικό Ναυτικό. Σύμφωνα με τα όσα ανέφερε, υπεύθυνοι ήταν οι δύο απόστρατοι αντιναύαρχοι, Ιωάννης Μηναίος και Κωνσταντίνος Εγκολφόπουλος. Ο τελευταίος ήταν ο Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού (Α/ΓΕΝ) στη διάρκεια του πραξικοπήματος της 21^{ης} Απριλίου που στη συνέχεια παραιτήθηκε, σε ένδειξη διαμαρτυρίας κατά του νέου στρατιωτικού καθεστώτος. Το σχέδιο των δύο αποστράτων, στο οποίο είχαν παρασύρει περίπου δέκα εν ενεργεία αξιωματικούς, προέβλεπε την κινητοποίηση τριών πλοίων του Στόλου το βράδυ της 23^{ης} Μαΐου με στόχο την ανατροπή του καθεστώτος.

Σύμφωνα με τον Β. Σταματόπουλο, η «παράνομη οργάνωση» εντασσόταν σε μια ευρύτερη προσπάθεια διείσδυσης στις ένοπλες δυνάμεις, η οποία κατευθυνόταν από το εξωτερικό «υπό των ανά την Ευρώπην αυτοεξορίστων Ελλήνων». Στην προσπάθεια αυτή ενέτασσε τις δηλώσεις των τεσσάρων επίτιμων αρχηγών του Επιτελείου της 1^{ης} Απριλίου 1973, τη δήλωση του τέως πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Καραμανλή τον ίδιο μήνα καθώς και την τότε πρόσφατη ανακοίνωση 34 αποστράτων και αποτάκτων αξιωματικών, με την οποία εξέφρασαν την υποστήριξή τους στον Κ. Καραμανλή με τις οποίες επιχείρησαν να πείσουν στελέχη του Ναυτικού να ανατρέψουν τη κυβέρνηση. Τέλος, υπαινίχθηκε και την ανάμιξη του βασιλιά Κωνσταντίνου Β΄ που βρισκόταν αυτοεξόριστος στη Ρώμη από τον Δεκέμβριο του 1967, ενώ τόνισε ότι οι ένοπλες δυνάμεις ήταν αφοσιωμένες στην «Επανάσταση».³

¹ Σωτήρης Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον Εμφύλιο πόλεμο. Κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, Αθήνα, Καστανιώτη, 2008, σ. 466.

² Δέσποινα Παπαδημητρίου, «Αντιδικτατορικές κινήσεις και οργανώσεις: ο συντηρητικός χώρος», στο Βαγγέλης Καραμανωλάκης (επιμ.), *Η στρατιωτική δικτατορία 1967-1974*, Αθήνα, Τα Νέα, 2010, σ. 138-141· Στυλιανός Χαρατσής, *1023 Αξιωματικοί και 22 Κινήματα, τ. Β΄*, Αθήνα, 1987, σ. 302-307.

³ «Κατέρρευσεν απόπειρα ανταρσίας εις το Ναυτικόν», εφ. *Ελεύθερος Κόσμος*, 25 Μαΐου 1973, σ. 1, 9.

Η ανακοίνωση μεταδόθηκε από την τηλεόραση και το ελληνικό και ξένο ραδιόφωνο. Την επόμενη ημέρα, η υπόθεση κυριαρχούσε στα πρωτοσέλιδα των λογοκριμένων ελληνικών εφημερίδων οι οποίες έκαναν λόγο για ματαιωμένη «στασιαστική κίνηση» στο Ναυτικό, η οποία δημιουργούσε «άμεσο θέμα δυναστείας» καθώς το καθεστώς θεωρούσε υπεύθυνο τον Κωνσταντίνο.⁴ Στην γειτονική Ιταλία, σημαντικό κέντρο του αντιδικτατορικού κινήματος στο εξωτερικό,⁵ η *Corriere Della Sera*, έκανε λόγο για αποτυχημένη απόπειρα «εξέγερσης» του ελληνικού Ναυτικού κατά της δικτατορίας.⁶ Αντίστοιχα και στο Ηνωμένο Βασίλειο, οι *Times* του Λονδίνου ανέφεραν ότι η «αποτυχημένη ναυτική ανταρσία» στην Ελλάδα άνοιγε ζήτημα για την επιβίωση της μοναρχίας.⁷

Και ενώ το ερώτημα της συμμετοχής ή όχι του βασιλιά περίμενε απάντηση, το μεσημέρι της ίδιας ημέρας, το αντιτορπιλικό «Βέλος» του ελληνικού Πολεμικού Ναυτικού αποχώρησε αιφνιδιαστικά από την διασυμμαχική ναυτική άσκηση που διεξαγόταν εκείνες τις ημέρες στα ανοιχτά της Σαρδηνίας και στην οποία συμμετείχε, και κατευθύνθηκε ανατολικά, προς την ιταλική χερσόνησο. Κατά την αποχώρησή του, ο κυβερνήτης του, αντιπλοίαρχος Νίκος Παππάς, εξέπεμψε σήμα προς τον διοικητή της ναυτικής μοίρας, τη συμμαχική διοίκηση στην οποία υπαγόταν, και τον διοικητή των ευρωπαϊκών συμμαχικών δυνάμεων, Supreme Allied Commander Europe (SACEUR), με το οποίο γνωστοποίησε την αντίθεσή του και του πληρώματός του στη δικτατορία των Συνταγματάρχων και ταυτόχρονα την πίστη του στις αρχές της Συμμαχίας.⁸

Το επόμενο πρωί, και ενώ οι ελληνικές εφημερίδες δημοσίευαν την απάντηση του βασιλιά με την οποία ο μονάρχης ξεκαθάριζε ότι δεν είχε καμία σχέση με την ναυτική συνωμοσία,⁹ η Ιταλία ξύπνησε με το ελληνικό αντιτορπιλικό αγκυροβολημένο λίγα ναυτικά μίλια μακριά από τις ακτές του Φιουμιτσίνο, ένα μικρό λιμάνι στα περίχωρα της Ρώμης. Η εικόνα ήταν εντυπωσιακή. Το «Βέλος» ήταν αγκυροβολημένο σε διεθνή ύδατα, με υψωμένες τις σημαίες της Ελλάδας, του NATO και τα ναυτικά σήματα που υποδήλωναν ανεξάρτητη πορεία πλοίου. Γύρω του βρίσκονταν πολλά σκάφη, τόσο

⁴ «Θέμα δυναστείας», εφ. *Τα Νέα*, 25 Μαΐου 1973, σ. 1

⁵ Dimitri Deliolanes, *Colonnelli. Il regime militare greco e la strategia del terrore in Italia*, Ρώμη, Fandango, 2019, σ. 329-344.

⁶ Mario Cervi, «E fallita in Grecia una rivolta della marina», εφ. *Corriere Della Sera*, 25 Μαΐου 1973, σ. 1.

⁷ «Colonels versus the King», εφ. *The Times*, 25 Μαΐου 1973, σ. 19.

⁸ Αρχείο Γεωργίου Στράτου (εφεξής ΑΓΣ), Φάκελος Α/Τ «ΒΕΛΟΣ», From HS VELOS To SACEUR/CINSOUTH/COMNAV SOUTH/NAVOCFORMED, 251245Z.

⁹ «Εκπληκτος ο Βασιλεύς», εφ. *Το Βήμα*, 26 Μαΐου 1973, σ. 1-2.

ιδιωτικά όσο και του ιταλικού λιμενικού, ενώ στον αέρα πετούσαν ελικόπτερα. Στο κατάστρωμα βρισκόταν μεγάλο μέρος του πληρώματος.

Εξίσου εντυπωσιακή ήταν και η εικόνα στο Φιουμιτσίνο. Στο λιμάνι είχε συγκεντρωθεί πλήθος Ιταλών και ξένων δημοσιογράφων προκειμένου να προσεγγίσουν το αντιτορπιλικό, ανταποκρινόμενοι στο μήνυμα που έστειλε ο Παππάς το προηγούμενο βράδυ, με το οποίο τους καλούσε στο πλοίο για συνέντευξη τύπου.¹⁰ Μαζί τους ήταν και πολλοί Έλληνες του αντιδικτατορικού κινήματος που είχαν πληροφορηθεί την είδηση. Φοιτητές και πολιτικοί πρόσφυγες που εντάσσονταν στην Αριστερά είχαν φτάσει από όλες τις περιοχές της Ιταλίας για να δουν και να εκφράσουν την στήριξή τους στο πλοίο που αμφισβήτησε ανοιχτά την δικτατορία.¹¹

Το ιταλικό λιμενικό ωστόσο είχε πληροφορηθεί εγκαίρως την άφιξη του «Βέλους» και είχε σπεύσει να αποκλείσει τη περιοχή, απαγορεύοντας την πρόσβαση σε αυτό αλλά και την αποβίβαση οποιουδήποτε από τα μέλη του πληρώματος χωρίς την άδειά του. Σύντομα, αντί των δημοσιογράφων, στο «Βέλος» πλησίασε ο Έλληνας πρέσβης στη Ρώμη, Στέφανος Ροκανάς. Πάνω σε σκάφος του ιταλικού λιμενικού και συνοδευόμενος από τον αρχαιότερο Έλληνα αξιωματικό στη βάση του NATO στη Νάπολη, αρχιπλοίαρχο Διονύση Αρβανίτη, ο Στ. Ροκανάς προσπάθησε να πείσει το πλήρωμα να μην ακολουθήσουν τον Ν. Παππά. Σε απάντηση, το πλήρωμα τον αποδοκίμασε. Έτσι, λίγη ώρα αργότερα, ο Ν. Παππάς, μαζί με 30 μέλη του πληρώματος, 6 αξιωματικοί και 24 υπαξιωματικοί, αποβιβάστηκαν στην Ιταλία αιτούμενοι πολιτικό άσυλο.¹² Αφού πέρασαν από το τοπικό λιμεναρχείο, οι 31 του «Βέλους», συνοδευόμενοι από άνδρες της ιταλικής χωροφυλακής, μεταφέρθηκαν σε ξενοδοχείο στα περίχωρα της Ρώμης, όπου θα διέμεναν μέχρι να βγει η απόφαση για την παραχώρηση, ή μη ασύλου.¹³

Εν των μεταξύ, με διαδοχικές συνεντεύξεις του σε δημοσιογράφους, ο Νίκος Παππάς αποκάλυψε τις πραγματικές διαστάσεις της αντίδρασης στο Πολεμικό Ναυτικό, αναφέροντας μεταξύ άλλων ότι το σύνολο των ενόπλων δυνάμεων ήταν κατά της δικτατορίας, ότι ο ίδιος και οι υπόλοιποι πρόσφυγες δεν ήταν ούτε μοναρχικοί ούτε κομμουνιστές αλλά πιστοί στο Σύνταγμα που είχε καταλύσει το πραξικόπημα της 21^{ης}

¹⁰ Renato Gaita, «Sono sbarcati dopo 20 ore di drammatica attesa», εφ. *L'Unità*, 27 Μαΐου 1973, σ. 10.

¹¹ Eric Salerno, «Sono sbarcati gridando: Libertà!», εφ. *Paese Sera*, 27 Μαΐου 1973, σ. 19. Βλ. και Νίκος Σηφουνάκης, «Τι έφερε το «Βέλος», *Ε-Ιστορικά* (22 Μαΐου 2003), σ. 47-49.

¹² Αρχείο Κωνσταντίνου Δημητριάδη (εφεξής ΑΚΔ) Φάκελος Κίνημα Ναυτικού-Μαΐος 1973.

Έγγραφο, Διονύσης Αρβανίτης, «Α/Τ Βέλος», 29-5-73, σ. 2-5.

¹³ Franco Pantarelli, «Sono scesi con la bandiera», εφ. *Paese Sera*, 27 Μαΐου 1973, σ. 11.

Απριλίου. Ότι η ανταρσία δεν είχε σχέση με τον βασιλιά που διέμενε στη Ρώμη¹⁴ και ότι στρεφόταν κατά της Αθήνας και όχι του ΝΑΤΟ, στο οποίο ο Παππάς δήλωσε ότι παρέμενε πιστός.¹⁵ Επιπλέον, τόνισε ότι οι συλλήψεις των αξιωματικών από το καθεστώς άφηναν τα πλοία χωρίς κυβερνήτες, υπονομεύοντας την άμυνα της νοτιοανατολικής πτέρυγας και κάλεσε τις ΗΠΑ να παρέμβουν καθώς, όλο και περισσότεροι στην Ελλάδα πίστευαν ότι στήριζαν τη δικτατορία, γεγονός που θα τραυμάτιζε σημαντικά τις σχέσεις των δύο χωρών.¹⁶ Τέλος, ανέφερε ότι η δικτατορία ήταν υπό την επιρροή πρώην κομμουνιστών, γεγονός που υπονόμει περαιτέρω την συμμαχική άμυνα.¹⁷

Η ανταρσία του «Βέλους» πυροδότησε ραγδαίες εξελίξεις. Λίγες ημέρες αργότερα, τη 1^η Ιουνίου, ο δικτάτορας Γεώργιος Παπαδόπουλος ανακοίνωσε την κατάργηση της μοναρχίας και εξήγγειλε τη διενέργεια δημοψηφίσματος στις 29 Ιουνίου. Παράλληλα, ανακοίνωσε τον σχηματισμό πολιτικής κυβέρνησης με στόχο να οδηγήσει τη χώρα σε εκλογές. Τον ίδιο μήνα επικυρώθηκε και το αναθεωρημένο Σύνταγμα του 1968 με το οποίο καθιερωνόταν και επίσημα η «Προεδρευόμενη Δημοκρατία» με πρώτο «Πρόεδρο» τον Γ. Παπαδόπουλο.¹⁸

Στο Ναυτικό, ο Αρχηγός του Ναυτικού, αντιναύαρχος Κωνσταντίνος Μαργαρίτης, αποστρατεύτηκε και την θέση του ανέλαβε ο αντιναύαρχος Πέτρος Αραπάκης. Οι συλλήψεις αξιωματικών που είχαν ξεκινήσει το βράδυ της 22^{ης} Μαΐου στον Ναύσταθμο συνεχίστηκαν μέχρι τις 27 Ιουνίου. Συνολικά συνελήφθησαν 59 ενεργεια αξιωματικοί του Ναυτικού. Μαζί τους συνελήφθησαν ή κλήθηκαν για ανάκριση και πολίτες, μεταξύ των οποίων και πολιτικοί της Δεξιάς.¹⁹ Τον Ιούλιο, παραπέμφθηκαν 56 αξιωματικοί στο Έκτακτο Στρατοδικείο Αθηνών κατηγορούμενοι για «ένωσιν προς στάσιν». Η δίκη δεν έγινε ποτέ καθώς στις 21 Αυγούστου, στο πλαίσιο της αμνηστίας που παραχώρησε η δικτατορία, οι αξιωματικοί που είχαν συλληφθεί αποφυλακίστηκαν. Τον ίδιο μήνα, το Ναυτικό απέταξε από τις τάξεις του 42 αξιωματικούς.²⁰ Λίγο αργότερα αποτάχθηκαν και τα 31 μέλη από το πλήρωμα του

¹⁴ Eric Salerno, «Tomeremo in una Grecia Libera», εφ. *Il Messaggero*, 28 Μαΐου 1973, σ. 1-2.

¹⁵ «Mutineers in Greek Navy facing death penalty», εφ. *The Times*, 29 Μαΐου 1973, σ. 4

¹⁶ Valerio Occhetto, «Tutta la marina è contro i colonelli», εφ. *Il Giorno*, 28 Μαΐου 1973, σ. 3.

¹⁷ Eric Rorich, «King had no part in mutiny, says Greek captain», εφ. *The Daily Telegraph*, 29, Μαΐου 1973, σ. 4

¹⁸ Σ. Ριζάς, *ό.π.*, σ. 468.

¹⁹ Στ. Χαρατσής, *ό.π.*, σ. 319-322.

²⁰ Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 590-601.

«Βέλους»²¹ που είχαν λάβει πολιτικό άσυλο στην Ιταλία. Το αίτημα της δικτατορίας για την έκδοσή τους στην Ελλάδα είχε απορριφθεί. Όσον αφορά το «Βέλος», με νέο κυβερνήτη τον πλοίαρχο Βασίλη Χαρλαύτη ο οποίος ταξίδεψε από την Ελλάδα για αυτόν τον σκοπό, επανεντάχθηκε στον συμμαχικό ναυτικό σχηματισμό και συνέχισε τις προγραμματισμένες ασκήσεις.²²

Γιατί αυτή την ιστορία;

α. Μια πυξίδα στην οικονομική κρίση του 2008.

Στη συμπλήρωση σαράντα ετών από εκείνες τις ημέρες του 1973, το «Κίνημα του Ναυτικού», όπως έμεινε να ονομάζεται η συνωμοσία ομάδας ανωτέρων και κατωτέρων αξιωματικών του Πολεμικού Ναυτικού, βίωσε μια πρωτόγνωρη προβολή. Ο θάνατος του Νίκου Παππά το 2013 ήταν αφορμή για εκτενή αφιερώματα στον κυβερνήτη του «θρυλικού Βέλους» και το «Κίνημα» που συνέβαλε στην επαναφορά της δημοκρατίας.²³ Αναμφίβολα ο εορτασμός των σαράντα ετών του «Κινήματος» στο Παλαιό Φάληρο, μπροστά από το «Βέλος», το οποίο είχε εν τω μεταξύ μετατραπεί σε Μουσείο Αντιδικτατορικού Αγώνα, σημαδεύτηκε από τον θάνατο του Ν. Παππά.²⁴ Το σημάδι της ωστόσο άφηγε και ένα μεγαλύτερο γεγονός. Η οικονομική κρίση που βίωνε η χώρα εκείνη τη περίοδο.

Κατά τη διάρκεια της εκδήλωσης, εκφώνησε λόγο ο τότε υπουργός Εθνικής Άμυνας της κυβέρνησης του Αντώνη Σαμαρά, Πάνος Παναγιωτόπουλος, ο οποίος αναφέρθηκε στη Μεταπολίτευση του 1974-1975. Συγκεκριμένα, ανέφερε ότι μια από τις αιτίες της οικονομικής κρίσης ήταν κάποιες παθογένειες της Μεταπολίτευσης, τονίζοντας ωστόσο ότι «το ισοζύγιο της Δημοκρατίας είναι θετικό και ας μην προσπαθούν οι ακραίοι, οι νοσταλγοί του ολοκληρωτισμού να θαμπώσουν τη συλλογική μνήμη και κρίση». Ο υπουργός κατέληξε στην ανάγκη να στραφεί η

---

²¹ Αντώνης Κακαράς, *Το Πολεμικό Ναυτικό στη Δικτατορία 1967-1974*, Αθήνα, 1997, σ. 258.

²² «Η Ιταλία εχορήγησε άσυλο στον κυβερνήτη, 6 αξιωματικούς και 24 άνδρας του 'Βέλος'», εφ. *Το Βήμα*, 27 Μαΐου 1973, σ. 1.

²³ <https://www.kathimerini.gr/society/34151/apeviose-o-kyvernitis-toy-velos-nayarchos-nikos-pappas/> , <https://www.tovima.gr/2013/04/05/politics/pethane-o-nayarxos-nikos-papas-kybernitis-toy-a-t-belos/> , https://www.avgi.gr/arheio/47299_pethane-o-protergatis-tis-antistasis-toy-naytikoy-nikolaos-pappas?amp , (τελευταία πρόσβαση: 29 Σεπτεμβρίου 2020)

²⁴ «Πρόλογος έκδοσης», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 173:584 (Μάρτιος-Απρίλιος-Μάιος 2013), σ. 2-3· στο ίδιο, «Ομιλία Αρχηγού ΓΕΝ Αντιναύαρχου Ευάγγελου Αποστολάκη ΠΝ», σ. 16-17.

ελληνική κοινωνία στο «Κίνημα» και την ανταρσία, καθώς αποτελούν «φάρο καθοδήγησης στις αντιξοότητες της σύγχρονης εποχής, αλλά και της συγκεκριμένης δύσκολης συγκυρίας».²⁵

Δεν ήταν η πρώτη φορά που το «Κίνημα» παρουσιάστηκε ως η πυξίδα στην οποία έπρεπε να στραφεί η ελληνική κοινωνία για να ξεπεράσει την οικονομική κρίση. Η αρχή έγινε το 2010 από τον τότε υπουργό Εθνικής Άμυνας Ευάγγελο Βενιζέλο της κυβέρνησης του Γιώργου Παπανδρέου, ο οποίος ανέφερε ότι η δύσκολη οικονομική συγκυρία που δημιουργούσε η κρίση, προϋπέθετε μια συλλογική και εθνική προσπάθεια για να ξεπεραστεί. Το «Κίνημα του Ναυτικού» αποτελούσε για τον υπουργό εκείνο το σημείο αναφοράς της πρόσφατης ιστορίας, στο οποίο η ελληνική κοινωνία έπρεπε να στραφεί για αυτή τη προσπάθεια.²⁶ Ένα χρόνο αργότερα, ήταν η σειρά του βουλευτή του ΠΑΣΟΚ Μίμη Ανδρουλάκη να αναδειξεί το «Κίνημα» σε σημείο αναφοράς για την έξοδο από τη κρίση.²⁷ Αντίστοιχα, και ο Νίκος Παππάς, στην τελευταία ομιλία του κατά τη διάρκεια της τελετής για την επέτειο τον Μάιο του 2012, κάλεσε τη νέα κυβέρνηση που θα προέκυπτε από τις εκλογές της 17^{ης} Ιουνίου να ενστερνιστεί τις αρχές και αξίες του «Κινήματος», προκειμένου να ξεπεράσει η Ελλάδα την «ευρωπαϊκή φουρτούνα» της κρίσης.²⁸

Η προβολή του «Κινήματος» ως πυξίδα που έδειχνε τη πορεία εξόδου από την οικονομική κρίση εντασσόταν στο αίτημα που διατυπώθηκε εκείνα τα χρόνια για μια νέα Μεταπολίτευση, μέσα από την οποία θα επιλύονταν τα αίτια που είχαν οδηγήσει στη κρίση. Το αίτημα αυτό διατυπώθηκε κατά κύριο λόγο, αλλά όχι αποκλειστικά, από τη Δεξιά, ως απάντηση στην κατάρρευση του μεταπολιτευτικού πολιτικού συστήματος

---

²⁵ «Ομιλία Υπουργού Εθνικής Άμυνας κ. Πάνου Παναγιωτόπουλου στην εκδήλωση για τη συμπλήρωση 40 χρόνων από το κίνημα του Ναυτικού και την ανταρσία του Αντιτορπλικού «Βέλος», <http://www.mod.mil.gr/anakoinoseis-typoy/omilia-yπουργoy-ethnikis-amynas-k-panoy-panagiotopoyloy-stin-ekdilosi-gia-tin>, (τελευταία πρόσβαση: 29 Σεπτεμβρίου 2020)

²⁶ «Χαιρετισμός του Υπουργού Εθνικής Άμυνας στην τελετή για την επέτειο της Κίνησης των Ενόπλων Δυνάμεων κατά της δικτατορίας (Μάιος 1973)», <https://www.evenizelos.gr/speeches/conferences-events/142-conferencespeech2010/1743-velos.html>, (τελευταία πρόσβαση: 29 Σεπτεμβρίου 2020)

²⁷ «Το Κίνημα του Ναυτικού», https://www.youtube.com/watch?v=hi0lcVqgMUM&ab_channel=%CE%9C%CE%AF%CE%BC%CE%B7%CF%82%CE%91%CE%BD%CE%B4%CF%81%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%AC%CE%BA%CE%B7%CF%82, (τελευταία πρόσβαση: 29 Σεπτεμβρίου 2020)

²⁸ «39^η επέτειος Κινήματος Ναυτικού», <https://sasmyngr.wordpress.com/2012/07/31/39%CE%B7-%CE%B5%CF%80%CE%B5%CF%84%CE%B5%CE%B9%CE%BF%CF%83-%CE%BA%CE%B9%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%83-%CE%BD%CE%B1%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%85/>, (τελευταία πρόσβαση: 29 Σεπτεμβρίου 2020)

που πυροδότησε η κρίση.²⁹ Την ίδια στιγμή, συνέπεια αυτής της κατάρρευσης, το μεταπολιτευτικό αφήγημα της επιτυχούς μετάβασης στη δημοκρατία μετά τη δικτατορία των συνταγματαρχών δεχόταν ισχυρή αμφισβήτηση από μεγάλο μέρος της ελληνικής κοινωνίας, με τον ιδρυτικό μύθο της εξέγερσης του Πολυτεχνείου να βρίσκεται στο επίκεντρο.³⁰

Από το 2013 και μετά, η προβολή του «Κινήματος» από το κράτος και τα ΜΜΕ εντάθηκε σημαντικά, πέρα από την καθιερωμένη τελετουργία της επετείου, σαν να εκπληρώνόταν η επιθυμία του Ν. Παππά να προβάλει το κράτος περισσότερο το «Κίνημα» και τις αξίες που αυτό πρέσβευε, με στόχο την ηθική ανύψωση της ελληνικής κοινωνίας.³¹ Το 2016, κυκλοφόρησε το βιβλίο *Οι άνθρωποι του Κινήματος του Ναυτικού. Μάιος 1973*, από το Ναυτικό Μουσείο Ελλάδος.³² Η μεγαλοπρεπής παρουσίασή του έγινε στις 20 Σεπτεμβρίου στο θωρηκτό «Γ. Αβέρωφ», το πλωτό μουσείο του Ναυτικού στο Παλαιό Φάληρο, με καλεσμένους τους αποστράτους αξιωματικούς του «Κινήματος», τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας Προκόπη Παυλόπουλο, τον υπουργό Εθνικής Άμυνας Πάνο Καμμένο, τον χορηγό της έκδοσης, εφοπλιστή Βαρδή Βαρδινογιάννη, την ηγεσία του Ναυτικού, εκπροσώπους των ενόπλων δυνάμεων, των πολιτικών κομμάτων και της Ένωσης Εφοπλιστών.³³

Η προβολή του «Κινήματος» κορυφώθηκε δύο χρόνια αργότερα όταν, τον Σεπτέμβριο του 2019 το Γενικό Επιτελείο Ναυτικού μετέφερε το «Βέλος» στη Θεσσαλονίκη, προκειμένου να γίνει εύκολα επισκέψιμο για τους κατοίκους της Βόρειας Ελλάδας. Ελλιμενισμένο στην νέα παραλία της πόλης, το «Βέλος» έτυχε πρωτοφανούς επιπέδου επισκεψιμότητας. Μέσα σε 40 μέρες το είχαν επισκεφθεί πάνω

---

²⁹ Μάγδα Φυτίλη, «Μεταπολιτευτικές ιστορίες στα χρόνια της κρίσης», στο Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Ηλιας Νικολακόπουλος, Τάσος Σακελλαρόπουλος (επιμ.) *Η Μεταπολίτευση '74-'75. Στιγμές μιας μετάβασης*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2016, σ. 115.

³⁰ Kostis Kornetis, «Public Memory of the Transitions in Spain and Greece: Toward a Change of Script?», στο Kostis Kornetis, Maria-Elena Cavallaro (επιμ.), *Rethinking Democratisation in Spain, Greece and Portugal*, Cham, Palgrave-Macmillan, 2019, σ. 71-81.

³¹ «39^η επέτειος Κινήματος Ναυτικού»... , ό.π.

³² Ιωάννης Παλούμπης, *Οι άνθρωποι του Κινήματος του Ναυτικού, Μάιος 1973*, Πειραιάς, Ναυτικό Μουσείο Ελλάδος, 2016.

³³ «Εκδήλωση προς τιμήν των Αξιωματικών των Ενόπλων Δυνάμεων και των Ιδιωτών που έλαβαν μέρος στο Κίνημα του Ναυτικού το Μάιο του 1973», <https://www.hellenicnavy.gr/el/enimerosi/deltiotypou/item/9108-ekdilosi-pros-timin-ton-aksiomatikon-ton-enoplou-dynameon-kai-ton-idioton-pou-elavan-meros-sto-kinima-tou-naftikoy-to-maiou-tou-1973.html>, (τελευταία πρόσβαση: 29 Σεπτεμβρίου 2020)

από 52.000 άνθρωποι. Από αυτούς, μεγάλο μέρος ήταν μαθητές σχολείων, γεγονός που έδειχνε τη πρόθεση του κράτους να φέρει σε επαφή με την ιστορία του τις νέες γενιές.³⁴

Η παρουσία του ιστορικού αντιτορπιλικού στη Θεσσαλονίκη παρουσιάστηκε ως μείζον γεγονός από τα ΜΜΕ. Κάλυψαν τηλεοπτικά την άφιξή του στην πόλη και έκαναν εκτενή αφιερώματα με τα οποία προέβαλαν την συμβολή του στον αντιδικτατορικό αγώνα.³⁵ Το «Βέλος» βρέθηκε και στο επίκεντρο εκδηλώσεων. Λίγες ημέρες μετά την άφιξή του, διοργανώθηκε στο σημείο της νέας παραλίας όπου είχε ελλιμενιστεί, εκδήλωση μνήμης για την συμβολή του στον αντιδικτατορικό αγώνα. Παρόντες ήταν η ηγεσία του Ναυτικού, ο δήμαρχος, βουλευτές, εκπρόσωποι κομμάτων καθώς και του Συλλόγου Φυλακισθέντων και Εξορισθέντων Αντιδικτατορικού Αγώνα.³⁶ Λίγο καιρό αργότερα, κατά τη διάρκεια των εορτασμών της 28^{ης} Οκτωβρίου, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, Προκόπης Παυλόπουλος επισκέφθηκε το πλοίο το οποίο, σύμφωνα με τις δηλώσεις του, υπενθύμιζε στην ελληνική κοινωνία ότι οι ένοπλες δυνάμεις στέκονται δίπλα της στην υπεράσπιση της δημοκρατίας.³⁷ Ακόμα και για τις γιορτές των Χριστουγέννων, υπήρχε Άγιος Βασίλης για τα παιδιά που επισκέπτονταν το «Βέλος», ενώ οι επισκέψεις είχαν φτάσει τις 90.000.³⁸

Ταυτόχρονα, τον Νοέμβριο του ίδιου χρόνου κυκλοφόρησε το μυθιστόρημα του τέως βουλευτή του ΠΑΣΟΚ, Μ. Ανδρουλάκη, του οποίου η πλοκή περιστρέφεται γύρω από την προδοσία του «Κινήματος».³⁹ Το βιβλίο σημείωσε μια καλή εκδοτική κυκλοφορία φτάνοντας την δεύτερη έκδοση μέσα σε δύο μήνες.⁴⁰

---

³⁴ «Ρεκόρ επισκεπτών στο αντιτορπιλικό «Βέλος» στη Θεσσαλονίκη», <https://www.kathimerini.gr/society/1049270/rekor-episkepton-sto-antitorpiliko-velos-sti-thessaloniki/>, (τελευταία πρόσβαση: 29 Σεπτεμβρίου 2020)

³⁵ «Εφθασε στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης το θρυλικό «Βέλος», *EPT Ειδήσεις*, 9 Σεπτεμβρίου 2019, https://www.youtube.com/watch?v=8Q3kAOIManA&ab_channel=%CE%95%CE%A1%CE%A4%CE%91.%CE%95, (τελευταία πρόσβαση: 29 Σεπτεμβρίου 2020), «Ξενάγηση στο ιστορικό αντιτορπιλικό «Βέλος», Εκπομπή *Τώρα...ότι συμβαίνει*, Open TV, 26 Οκτωβρίου 2019, <https://www.tvopen.gr/watch/11418/xenaghshstoistorikoantitorpilikoc2abbelosc2bb>, (τελευταία πρόσβαση: 29 Σεπτεμβρίου 2020)

³⁶ «Ενδοξες στιγμές της ιστορίας ζωντάνεψαν στη Θεσσαλονίκη για το Βέλος», https://www.typosthes.gr/thessaloniki/195803_endoxes-stigmes-tis-istorias-zontanepsan-sti-thessaloniki-gia-belos, (τελευταία πρόσβαση: 29 Σεπτεμβρίου 2020)

³⁷ «Στο θρυλικό «Βέλος» ο Προκόπης Παυλόπουλος», <https://www.efsyn.gr/node/216499>, (τελευταία πρόσβαση: 29 Σεπτεμβρίου 2020, «Πρ. Παυλόπουλος: Οι Ένοπλες Δυνάμεις είναι αφοσιωμένες στη Δημοκρατία», <https://www.kathimerini.gr/politics/1049076/pr-paylopylos-oi-enoples-dynameis-einai-afosiomenes-sti-dimokratia/>, (τελευταία πρόσβαση: 29 Σεπτεμβρίου 2020)

³⁸ «Θεσσαλονίκη: ο Αη Βασίλης στο αντιτορπιλικό «Βέλος», <https://www.vradini.gr/thessaloniki-90-000-i-episkeptes-tou-velous-apo-ton-septemvrio/>, (τελευταία πρόσβαση: 29 Σεπτεμβρίου 2020)

³⁹ Μίμης Ανδρουλάκης, *Αγάπη Μέδουσας. Ιστορική προδοσία γραμμένη στο κύμα*, Αθήνα, Πατάκη, 2019.

⁴⁰ <https://www.patakis.gr/product/615160/vivlia-logotexnia-ellhnikh-logotexnia/Agaph-Medousas-Istorikh-prodosia-grammenh-sto-kuma/>, (τελευταία πρόσβαση: 29 Σεπτεμβρίου 2020)

Την ίδια περίοδο, την προβολή του «Κινήματος» συνόδευε μια γενικότερη προβολή της ιστορίας του Πολεμικού Ναυτικού. Το 2016, το ΓΕΝ και το Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού οργάνωσαν την έκθεση *Ιστορίες Ανδρείας*. Όπως μαρτυρεί ο τίτλος, η έκθεση αναδεικνυε τις ηρωικές πράξεις των στελεχών του Πολεμικού Ναυτικού στη διάρκεια της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας, ξεκινώντας από την Επανάσταση του 1821 και καταλήγοντας στο «Κίνημα του Ναυτικού». Με κοινό άξονα των ιστοριών την προσήλωση των στελεχών του Ναυτικού στις αρχές της δημοκρατίας και της ελευθερίας, το «Κίνημα του Ναυτικού», με βασικό εκφραστή του τον Νίκο Παππά, ήταν η πλέον πρόσφατη ιστορία, που τεκμηριώνει αυτή τη παράδοση του Ναυτικού.⁴¹

Και αυτή η έκθεση ήταν μόνο η αρχή. Το ίδιο έτος κυκλοφόρησε από την Υπηρεσία Ιστορίας Ναυτικού η επίτομη Ιστορία του Πολεμικού Ναυτικού για τη περίοδο 1821-1945. Το βιβλίο αναδεικνυε την συμβολή του Ναυτικού σε όλους τους δημοκρατικούς και πολεμικούς αγώνες της Ελλάδας μέχρι το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου.⁴² Η κυκλοφορία του συνδυάστηκε από την οργάνωση μιας νέας ομόθυμης και κινητής έκθεσης με στόχο της να αναδείξει την ιστορία του Ναυτικού σε όλη την Ελλάδα.⁴³ Παράλληλα, το φθινόπωρο του 2017 το ΓΕΝ μετέφερε το θωρηκτό «Αβέρωφ» στη Θεσσαλονίκη, όπου μέσα σε δύο μήνες, το επισκέφθηκαν περίπου 130.000 άνθρωποι.⁴⁴

β. Χαμένο στη βιβλιογραφία.

Θα περίμενε κανείς ότι ένα επεισόδιο του αντιδικτατορικού κινήματος το οποίο έχει μια επίσημη επέτειο, ένα μνημείο, που αναδεικνύεται από το ελληνικό κράτος σε μείζονα στιγμή του αντιδικτατορικού αγώνα και της προϊστορίας της Τρίτης Δημοκρατίας και σε σύμβολο έμπνευσης για την έξοδο από την οικονομική κρίση, θα είχε γίνει αντικείμενο μελέτης από την ελληνική, τουλάχιστον, ιστοριογραφία.

---

⁴¹ Αρχείο Κωνσταντίνου Στράτου, Φάκελος Έκθεση Ιστορίες Ανδρείας, 2016, Εικόνα 1.

⁴² Παναγιώτης Γέροντας, *Μεθ' Ορμής Ακαθέκτου. Επίτομη Ιστορία του Πολεμικού Ναυτικού 1821-1945*, Αθήνα, Υπηρεσία Ιστορίας Ναυτικού, 2016.

⁴³ «Μεθ' Ορμής Ακαθέκτου. Μια έκθεση με θέμα τα κυριότερα σημεία της ιστορίας του Πολεμικού Ναυτικού, από το 1821 μέχρι το 1945», <https://www.elculture.gr/blog/%ce%bc%ce%b5%ce%b8-%ce%bf%cf%81%ce%bc%ce%ae%cf%82-%ce%b1%ce%ba%ce%b1%ce%b8%ce%ad%ce%ba%cf%84%ce%bf%cf%85/>, (τελευταία πρόσβαση: 29 Σεπτεμβρίου 2020)

⁴⁴ «Αβέρωφ: Αντίο στη Θεσσαλονίκη με 130.000 επισκέπτες», <https://www.voria.gr/article/averof-antio-sti-thessaloniki-me-130000-episkeptes-fotovideo>, (τελευταία πρόσβαση: 29 Σεπτεμβρίου 2020)

Ωστόσο, η ναυτική συνωμοσία του 1973 αποτελεί μέχρι και σήμερα ένα ιστοριογραφικό κενό για την ιστορία του αντιδικτατορικού κινήματος, καθώς έχει ελάχιστα μελετηθεί. Εάν η μελέτη του συντηρητικού αντιδικτατορικού κινήματος παραμένει μέχρι και σήμερα μια από τις λιγότερο μελετημένες πτυχές της δικτατορίας,⁴⁵ ειδικά όσον αφορά το «Κίνημα», είναι σχεδόν πλήρης η απουσία ελληνικών μελετών που να προσεγγίζουν κάποια πτυχή της ιστορίας του.

Οι ελάχιστες συμβολές έρχονται από τις μελέτες του Αντώνη Κακαρά, και αυτές έμμεσα, αφού το «Κίνημα» δεν βρίσκεται στο επίκεντρο της έρευνάς του αλλά αποτελεί μέρος αυτής. Στη πρώτη του μελέτη, ο Α. Κακαράς πραγματεύεται τη στάση που κράτησε το Πολεμικό Ναυτικό στη δικτατορία μέσα από το τότε διαθέσιμο αρχειακό υλικό. Σε αυτή, το «Κίνημα» προσεγγίζεται ως ένα ακόμα επεισόδιο της αντιδικτατορικής στάσης που χαρακτήριζε τον κλάδο και παραθέτει συγκεντρωμένο σημαντικό αρχειακό υλικό για την συνωμοσία και την ανταρσία.⁴⁶ Η δεύτερη μελέτη του είχε ως αντικείμενο τη στάση που κράτησαν συνολικά οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις κατά τη δικτατορία των Συνταγματαρχών και δίνει ιδιαίτερο βάρος στο Πολεμικό Ναυτικό. Η μελέτη προσφέρει σημαντικές πληροφορίες για την κοινωνική προέλευση των συνωμοτών. Και εδώ, ο Α. Κακαράς προσεγγίζει το «Κίνημα του Ναυτικού» ως ένα ακόμα επεισόδιο της αντιδικτατορικής στάσης του Στόλου. Όπως θα φανεί και παρακάτω όμως, η μελέτη δεν επιχειρεί μια αναθεώρηση του ερμηνευτικού σχήματος που κυριάρχησε για τη συνωμοσία μετά τη κατάρρευση της δικτατορίας.⁴⁷ Το «Κίνημα» δεν είναι απόν μόνο από την ελληνική ιστοριογραφία αλλά και από τη διεθνή, παρά το γεγονός ότι η ανταρσία του «Βέλους» είναι η μοναδική που πραγματοποιήθηκε στα ψυχροπολεμικά χρόνια και στο πλαίσιο της Βόρειο-Ατλαντικής Συμμαχίας, και μάλιστα με φιλοσυμμαχικό προσανατολισμό.

Βιβλία, βεβαίως, που πραγματεύονται το «Κίνημα» έχουν εκδοθεί. Σχεδόν το σύνολό τους ωστόσο είτε αποτελούν, είτε στηρίζονται σε μαρτυρίες των αξιωματικών

---

⁴⁵ Βαγγέλης Καραμανωλάκης, «Εισαγωγή», στο Βαγγέλης Καραμανωλάκης (επιμ.), *ό.π.*, σ. 9-10· στο ίδιο, Δέσποινα Παπαδημητρίου, «Αντιδικτατορικές κινήσεις και οργανώσεις: ο συντηρητικός χώρος», σ. 136-140· Νάση Μπάλα, «Αντιδικτατορικές οργανώσεις και κινήσεις αξιωματικών του Στρατού Ξηράς: μαρτυρίες», στο Γιάννα Αθανασάτου, Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Σεφεριάδης (επιμ.), *Η δικτατορία 1967-1974. Πολιτικές πρακτικές, ιδεολογικός λόγος, αντίσταση*, Αθήνα, Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης-Καστανιώτη, 1999, σ. 199.

⁴⁶ Α. Κακαράς, *Το Πολεμικό Ναυτικό κατά τη Δικτατορία...*, *ό.π.*

⁴⁷ Αντώνης Κακαράς, «Οι επαγγελματίες στρατιωτικοί υπό αυταρχικά καθεστάτα (Αξιωματικοί και υπαξιωματικοί του Πολεμικού Ναυτικού και η στάση τους υπό το καθεστώς-δικτατορία 1967-1974)», ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Αθήνα, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειον Πανεπιστήμιο, 2004.

που συμμετείχαν σε αυτό και τις περισσότερες φορές με συγγραφείς τους ίδιους. Το πρώτο, και μοναδικό, βιβλίο που πραγματεύεται το «Κίνημα» συνολικά είναι αυτό του δημοσιογράφου Νίκου Παπαδημητρίου που κυκλοφόρησε το 1985 και είναι βασισμένο εξ ολοκλήρου σε μαρτυρίες των αξιωματικών, είτε άμεσα προς τον δημοσιογράφο, είτε αυτές που είχαν δώσει σε εφημερίδες στα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια.⁴⁸ Τα υπόλοιπα βιβλία είναι αυτοβιογραφικά και πραγματεύονται μεμονωμένα, είτε το «Κίνημα», όπως το βιβλίο του Ιωάννη Σταθόπουλου,⁴⁹ είτε την ανταρσία, όπως το βιβλίο του Κωστή Γκορτζή⁵⁰ και του Παναγιώτη Χατζηπέρου,⁵¹ είτε αφηγούνται το «Κίνημα» στο πλαίσιο μιας ευρύτερης αυτοβιογραφικής μαρτυρίας όπως το βιβλίο του Χρήστου Λυμπέρη⁵² και του Πέτρου Αραπάκη.⁵³

Εάν υπάρχει ένα χαρακτηριστικό που συνδέει το σύνολο της σχετικής βιβλιογραφίας για το «Κίνημα», είναι η κοινή εικόνα που συγκροτούν για αυτό. Αρχικά, παρουσιάζεται όχι ως αποτυχημένη συνωμοσία, αλλά ως αποτυχημένο κίνημα το οποίο μάλιστα πέτυχε το στόχο του μέσα από την αποτυχία του. Δεύτερον, παρουσιάζεται ως έκφραση του συνόλου του Πολεμικού Ναυτικού, τόσο των αξιωματικών όσο και των υπαξιωματικών, ενώ οι υποστηρικτές της δικτατορίας ήταν ελάχιστοι και απομονωμένοι από το υπόλοιπο σώμα το οποίο δεν έβλεπε θετικά το νέο καθεστώς και παρέμενε πιστό στην προδικτατορική δημοκρατική νομιμότητα. Και αυτό είναι το τρίτο βασικό χαρακτηριστικό της κυρίαρχης εικόνας. Το «Κίνημα του Ναυτικού» παρουσιάζεται ως γνήσια δημοκρατικό και απολιτικό. Στόχος των συνωμοτών ήταν η εκδίωξη της δικτατορίας και η επαναφορά της δημοκρατίας χωρίς ιδεολογικούς-κομματικούς περιορισμούς. Ως τεκμήριο αυτού μάλιστα προβάλλονται οι διαφορετικές πολιτικές πεποιθήσεις των συνωμοτών. Και ως έκφραση του Πολεμικού Ναυτικού, τα χαρακτηριστικά αυτά επεκτείνονταν σε όλο το Στόλο. Το «Κίνημα» ήταν δημοκρατικό και απολιτικό γιατί προερχόταν από ένα τέτοιο Ναυτικό. Η παραπάνω εικόνα είναι, όπως θα δείξουμε, έντονα επηρεασμένη από τις πολιτικές μεταβολές που έφερε η Μεταπολίτευση.

---

⁴⁸ Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*

⁴⁹ Ι. Σταθόπουλος, *ό.π.*

⁵⁰ Κ. Γκορτζής, *ό.π.*

⁵¹ Παναγιώτης Χατζηπέρου, *Στη σκιά του Ποσειδώνα. Η ανταρσία του αντιτορπιλικού «Βέλος»*, Πειραιάς, Historical Quest, 2016.

⁵² Χρήστος Λυμπέρης, *Πορεία σε ταραγμένες θάλασσες*, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 1999.

⁵³ Πέτρος Αραπάκης, *Το τέλος της σιωπής*, Αθήνα, Λιβάνη-Νέα Σύνορα, 2000.

Αντίστοιχη περίπτωση αποτελεί και η μεταπολεμική εικόνα για το Ιταλικό Βασιλικό Ναυτικό του μεσοπολέμου. Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο οι σχέσεις του με το φασιστικό καθεστώς παρουσιάστηκαν ως «δύσκολες», υπονοώντας ότι δεν υποστήριξε πλήρως τον φασισμό. Το μόνο πολιτικό επίθετο που του αποδιδόταν ήταν το βασιλικό, λόγω της στενής του σχέσης με τη μοναρχία. Και αυτό όμως δεν απέτρεψε να παρουσιαστεί ο ιταλικός Στόλος ως απολιτικός, με την εικόνα αυτή να περνάει τα σύνορα της ιταλικής ιστοριογραφίας.⁵⁴

Ερωτήματα-Μεθοδολογία.

Τι ήταν αυτό το «Κίνημα» κατά της δικτατορίας το 1973; Και πώς κατέληξε να συνιστά σύμβολο της Τρίτης Δημοκρατίας; Αυτά είναι και τα κεντρικά ερωτήματα στα οποία η παρούσα διατριβή επιχειρεί να δώσει απάντηση. Είναι δύο ερωτήματα αλληλεξαρτώμενα καθώς, σύμφωνα με τον Timothy Snyder, ένας ιστορικός που μελετά τη μνήμη γεγονότων του παρελθόντος, το πρώτο πράγμα που πρέπει να κάνει είναι, -χρησιμοποιώντας τις διαθέσιμες σε αυτόν πηγές,- να συγκροτήσει μια νέα εικόνα για αυτά, τοποθετημένα στο ιστορικό τους πλαίσιο.⁵⁵ Στη περίπτωση του «Κινήματος του Ναυτικού», η συγκρότηση αυτής της εικόνας και η τοποθέτησή της στο ιστορικό πλαίσιο, περνάει μέσα από την αμφισβήτηση των κυρίαρχων παραδοχών που διαμορφώθηκαν για αυτό στη Μεταπολίτευση και η διερεύνηση της πορείας του στην Γ' Ελληνική Δημοκρατία μέχρι και τη στιγμή που αναδείχθηκε σε σύμβολο της δημοκρατίας.

Με βάση τα παραπάνω, η παρούσα έρευνα αρθρώνεται σε δύο ερευνητικούς πυλώνες. Στον πρώτο επιστρέφει στο ίδιο το «Κίνημα» επιχειρώντας να το ιστορικοποιήσει. Στη βάση της παραδοχής της πολιτικής επιστήμονος Nancy Bermeo, ότι η αντίδραση στην δικτατορία από τον συντηρητικό χώρο βασιζόταν κυρίως σε

---

⁵⁴ Για τη συγκρότηση της μεταπολεμικής απολιτικής εικόνας του Ιταλικού Βασιλικού Ναυτικού βλ. Fabio De Ninno, *Fascisti sul mare. La Marina e gli ammiragli di Mussolini*, Μπάρι-Ρώμη, Editori Laterza, 2013, σ. x-xi' για μελέτες που αναπαράγουν την απολιτική εικόνα βλέπε ενδεικτικά James J. Sadkovich, *La Marina italiana nella Seconda guerra mondiale*, Γκορίτζια, Feltrinelli, 2006, σ. 34-35.

⁵⁵ Timothy Snyder, «Memory of sovereignty and sovereignty over memory: Poland, Lithuania and Ukraine, 1939-1999», στο Jan-Werner Müller (επιμ.), *Memory and Power in Post-War Europe. Studies in the Presence of the Past*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2004, σ. 40-41' για τις διαφορές ανάμεσα στην ιστορία και τη μνήμη δεξ ενδεικτικά Ζακ Λε Γκοφ, *Ιστορία και μνήμη*, Αθήνα, Νεφέλη, 1998, σ. 159-160' Αντώνης Λιάκος, «Τι είναι «μνήμη»;», στο Νίκος Παπαδημητρίου, Άρης Αναγνωστόπουλος (επιμ.), *Το παρελθόν στο παρόν. Μνήμη, ιστορία και αρχαιότητα στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα, Καστανιώτη, 2017, σ. 32-44.

πολιτικούς και πολιτισμικούς λόγους και λιγότερο οικονομικούς,⁵⁶ θα εξετάσει τους λόγους για τους οποίους αυτή η ομάδα ανωτέρων και κατωτέρων αξιωματικών του Πολεμικού Ναυτικού αποφάσισαν να στραφούν κατά της δικτατορίας, ποιοι ήταν οι στόχοι τους για τη μεταδικτατορική περίοδο, και πως υποδέχτηκε αυτήν τη προσπάθεια το αντιδικτατορικό κίνημα. Βασικό επιχείρημα εδώ είναι ότι αυτοί οι λόγοι αντίδρασης πήγαιναν πρωτίστως από τον πολιτικό ρόλο του μεταπολεμικού ελληνικού Βασιλικού Ναυτικού, καθιστώντας τη ναυτική συνωμοσία έκφραση αυτού του ρόλου. Το «Κίνημα του Ναυτικού» ήταν μια συνωμοσία με στόχο την παλινόρθωση της Βασιλευομένης Δημοκρατίας που είχε καταλυθεί με το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου 1967. Βασικό, αλλά όχι και μοναδικό, κίνητρο ήταν ο φόβος των συνωμοτών ότι η παραμονή της δικτατορίας θα είχε ως συνέπεια η Ελλάδα να απωλέσει τη θέση της εντός της Δύσης. Το αυξανόμενο ρεύμα αντιαμερικανισμού στην ελληνική κοινωνία, συνέπεια της παραμονής της δικτατορίας στην εξουσία, ανησυχούσε τους συνωμοτές ότι θα ενίσχυε την Αριστερά, απειλώντας τη σχέση της Ελλάδας με τους συμμάχους της.

Στη συνέχεια, η έρευνα θα προχωρήσει στον δεύτερο πυλώνα, την ανάλυση της πορείας του «Κινήματος» και της μνήμης του στη διάρκεια των τριάντα πρώτων ετών της Τρίτης Δημοκρατίας, όταν πια, συνέπεια της Μεταπολίτευσης του 1974-1975, η μετεμφυλιακή Ελλάδα μετατράπηκε σε ένα παρελθόν κοντινό αλλά και μακρινό για τη συλλογική μνήμη της ελληνικής κοινωνίας. Η έρευνα προσεγγίζει την πορεία της μεταπολιτευτικής μνήμης του «Κινήματος» ως μια πορεία που καταλήγει στην ένταξη της στη κυρίαρχη μνήμη του ελληνικού κράτους. Εκκινώντας από τις παραδοχές ότι η ανάμνηση γεγονότων του παρελθόντος είναι μια πολιτική διαδικασία με το βλέμμα στο παρόν⁵⁷ και ότι η μνήμη, ατομική και συλλογική, είναι αποτέλεσμα των κοινωνικών πλαισίων,⁵⁸ η παρούσα έρευνα παρακολουθεί την πορεία της μνήμης του «Κινήματος» μέχρι τη μετατροπή του σε «πολιτισμική μνήμη». Η έννοια της πολιτισμικής μνήμης ανήκει στον αιγυπτιολόγο Jan Assmann. Είναι και αυτή ένα είδος συλλογικής μνήμης, καθώς τη μοιράζεται ένα σύνολο ανθρώπων στους οποίους προσδίδει μια συλλογική ταυτότητα. Η πολιτισμική μνήμη υφίσταται μέσα από θεσμούς που τη συντηρούν και τη μεταδίδουν στις επόμενες γενιές. Η θεσμική της υπόσταση, της επιτρέπει να

---

⁵⁶ Nancy Bermeo, «Classification and Consolidation: Some Lessons from the Greek Dictatorship», *Political Science Quarterly*, 110:3 (1995), σ. 450.

⁵⁷ Federico Guillermo Lorenz, «How does one win a lost war? Oral history and political memories», στο Donald A. Ritchie (επιμ.), *The Oxford Handbook of oral history*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2012, σ. 126.

⁵⁸ Maurice Halbwachs, *Τα Κοινωνικά Πλαίσια της Μνήμης*, Αθήνα, Νεφέλη, 2013.

διατηρείται πέρα από τη ζωή ενός ανθρώπου και να δίνει την δυνατότητα σε ομάδες και κοινωνίες να ταυτίζονται με γεγονότα που δεν έχουν ζήσει, δίνοντάς τους αυτό το αίσθημα της κοινής ταυτότητας. Οι θεσμοί αυτοί, όπως το εκπαιδευτικό σύστημα, τα μέσα επικοινωνίας, τα αρχεία, τα μουσεία και τα μνημεία, συμβάλουν στην τυποποίησή της, την ερμηνεία, την επίκληση και τον εορτασμό της σε ειδικές περιπτώσεις.⁵⁹

Τι συνέπειες είχε για το «Κίνημα» η Μεταπολίτευση του 1974-1975; Πως αυτή επηρέασε τη συγκρότηση της μνήμης του με βασικό άξονα τον δημοκρατικό και «απολιτικό» χαρακτήρα του; Πως νοηματοδοτήθηκε η μνήμη αυτή μέσα στις επόμενες δεκαετίες; Εν τέλει, γιατί το ελληνικό κράτος αποφάσισε να θεσπίσει επίσημη επέτειο για το «Κίνημα» και τι συνέπειες είχε αυτό στο επίσημο μεταπολιτευτικό αφήγημα αλλά και στη μνήμη των ίδιων πρωταγωνιστών; Αυτά είναι ορισμένα από τα ερωτήματα στα οποία επιχειρεί να απαντήσει η έρευνα. Βασικό επιχείρημα του δευτέρου σκέλους είναι ότι στις αρχές του 2000, το ελληνικό κράτος ανέδειξε το «Κίνημα του Ναυτικού», όπως έμεινε να συνοψίζεται η μεταπολιτευτική, δημοκρατική και εκ πρώτης όψεως παράδοξα απολιτική, εικόνα της ναυτικής συνωμοσίας, σε σύμβολο της Τρίτης Δημοκρατίας. Η εξέλιξη αυτή επέτρεπε στο κράτος να επαναπροσδιορίσει το επίσημο αφήγημα για τη γέννηση της Τρίτης Δημοκρατίας στον άξονα του ευρωπαϊσμού και της νέας εποχής που αναδύθηκε μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου.

Οι μνημονικές τελετές ανήκουν σε αυτούς τους θεσμούς που συμβάλλουν στην συγκρότηση, διατήρηση και τη μετάδοσή της πολιτισμικής μνήμης.⁶⁰ Τα γεγονότα που αποφασίζεται να συνθέσουν αυτή τη μνήμη, επιτελούν έναν πολιτικό στόχο (νομιμοποίηση) για τις πολιτικές ελίτ της κοινωνίας. Ένα κράτος είναι μεταξύ άλλων και «διαχειριστής μνήμης», κατά την έκφραση της κοινωνιολόγου Dominique Schnapper. Η επιλογή να καθιερώσει επετείους μνήμης εξυπηρετεί πολιτικούς στόχους του παρόντος.⁶¹ Το ίδιο ισχύει και για την πολιτική των μνημείων. Τα μνημεία είναι αναμεταδότες νοημάτων προς την κοινωνία, και για αυτό η μνημειοποίηση είναι άμεσα

---

⁵⁹ Jan Assmann, «Communicative and Cultural Memory», στο Astrid Erll, Ansgar Nünning (επιμ.), *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, Βερολίνο-Νέα Υόρκη, 2008, σ. 110-111.

⁶⁰ Του ιδίου, *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρόιμους ανώτερους πολιτισμούς*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σ. 194-196.

⁶¹ John Bodnar, *Remaking America. Public Memory, Commemoration and Patriotism in the Twentieth Century*, Πρίνστον, Princeton University Press, 1992, σ. 15· Barry Schwartz, Howard Schuman, «History, Commemoration, and Belief: Abraham Lincoln in American Memory, 1945-2001», *American Sociological Review*, 70:2 (Απρίλιος 2005), σ. 185· F. Guillermo Lorenz, ό.π.

συνδεδεμένη και με τη νομιμοποίηση και τους στόχους των πολιτικών ελίτ.⁶² Το ελληνικό κράτος θεσμοποίησε και μνημείο και επίσημη επέτειο για το «Κίνημα του Ναυτικού». Με αυτόν τον τρόπο το κατέστησε μέρος της πολιτισμικής μνήμης της Τρίτης Δημοκρατίας. Η πορεία του «Κινήματος» μέχρι τη θεσμοποίηση επίσημης επετείου το 2000, είναι εν τέλει μια πορεία που καταλήγει στον μετασχηματισμό του «Κινήματος» σε ιδρυτική στιγμή της πρόσφατης ελληνικής ιστορίας, σε μύθο της Τρίτης Δημοκρατίας.⁶³

Πηγές.

Η έρευνα στηρίζεται σε τέσσερα είδη πηγών. Το πρώτο είναι τα διαθέσιμα αρχεία. Σε αυτά ανήκουν τα αρχεία που αφορούν στο ίδιο το «Κίνημα», δηλαδή τη συνωμοτική δραστηριότητα της περιόδου 1972-1973 αλλά και αυτά που αφορούν στην ανταρσία του «Βέλους», όσα έχουν σωθεί, είναι διαθέσιμα και ανήκουν στο σύνολό τους στις προσωπικές συλλογές των αξιωματικών που συμμετείχαν σε αυτό. Όπως ελπίζω να φανεί στη συνέχεια, επιτρέπουν την ανασύσταση και επανερμηνεία της αντιδικτατορικής δράσης των αξιωματικών υπό μια νέα οπτική, που ξεφεύγει από αυτή που κυριαρχεί στην υπάρχουσα βιβλιογραφία.

Η έρευνα κάνει χρήση υλικού από το αρχείο της Υπηρεσίας Ιστορίας Ναυτικού. Το διαθέσιμο υλικό σχετικά με την ενσωμάτωση και τη λειτουργία του Ναυτικού στο πλαίσιο της Βόρειο-Ατλαντικής Συμμαχίας επιτρέπει να φωτιστεί ο ρόλος του ως τμήμα των ναυτικών δυνάμεων της Συμμαχίας και εν τέλει, η πολιτική του σημασία για την μεταπολεμική Ελλάδα.

Η διατριβή χρησιμοποιεί διαθέσιμο υλικό και από το αρχείο του Ιδρύματος Κωνσταντίνου Καραμανλή. Από το αρχείο του Ευάγγελου Αβέρωφ, υπουργού Εθνικής Άμυνας, το υλικό που αφορά στην αποχουντοποίηση στο Ναυτικό, και συγκεκριμένα οι συνομιλίες με τον τότε Αρχηγό του Ναυτικού, αντιναύαρχο Κωνσταντίνο Εγκολφόπουλο, αλλά και οι επιστολές των «κινηματιών» επιτρέπουν να σχηματιστεί μια σαφής εικόνα της διαδικασίας της αποχουντοποίησης στο Ναυτικό και την επιρροή που είχαν σε αυτή οι αξιωματικοί του «Κινήματος». Από το αρχείο Κωνσταντίνου

---

⁶² Karen E. Till, «Places of Memory», στο John Agnew, Katharyne Mitchell, Gerard Toal (επιμ.), *A Companion to Political Geography*, Οξφόρδη, Blackwell Publishing, 2003, σ. 292· Χάρης Εξερχζόγλου, *Η Δημόσια Ιστορία. Μια εισαγωγή*, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2020, σ. 171.

⁶³ J. Assmann, *ό.π.*, σ. 97.

Καραμανλή, το υλικό που αφορά στη συνωμοτική δραστηριότητα του έκπτωτου βασιλιά Κωνσταντίνου, λίγους μήνες μετά το δημοψήφισμα, επιτρέπει να δούμε τη στάση που τήρησαν οι αξιωματικοί του «Κινήματος».

Παράλληλα, η διατριβή χρησιμοποιεί και αδημοσίευτο μέχρι σήμερα αρχειακό υλικό από το αρχείο του Ανδρέα Παπανδρέου, το οποίο φυλάσσεται στο ομώνυμο ίδρυμα. Το υλικό αυτό αφορά το ζήτημα της ηγεσίας του Πολεμικού Ναυτικού κατά τη διάρκεια της πρώτης κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ. Ένα ζήτημα στο οποίο βρέθηκαν στο επίκεντρο και οι αξιωματικοί του «Κινήματος».

Τέλος, ίσως η σημαντικότερη αρχειακή πηγή είναι το αδημοσίευτο μέχρι σήμερα υλικό από το αρχείο του Συνδέσμου Αξιωματικών-Υπαξιωματικών και Φίλων Α/Τ «Βέλος», ο οποίος ιδρύθηκε από τους αξιωματικούς του «Κινήματος» στα τέλη του 1990 με στόχο τη διαφύλαξη και προβολή της μνήμης της αντιδικτατορικής τους δράσης.⁶⁴ Το αρχείο του επιτρέπει την ανάδειξη των δράσεων των αξιωματικών, τον τρόπο με τον οποίο μνημόνευαν το «Κίνημα», τους λόγους για τους οποίους ίδρυσαν τον Σύνδεσμο. Επίσης, περιλαμβάνει αλληλογραφία με υπουργεία, λόγους που εκφωνήθηκαν σε επετείους κ.α. Με έναν τρόπο, το αρχείο αυτό φωτίζει το παρασκήνιο της καθιέρωσης της επετείου για το «Κίνημα».

Το δεύτερο σκέλος των πηγών αποτελούν οι μαρτυρίες. Στο πλαίσιο της έρευνας, από το 2016 μέχρι το 2018 έγιναν συνολικά 26 συνεντεύξεις με αξιωματικούς που είχαν συμμετάσχει στο «Κίνημα» χρησιμοποιώντας ημιδομημένο ερωτηματολόγιο με άξονα την αφήγηση ζωής. Οι αξιωματικοί είτε ανήκουν στον ηγετικό πυρήνα της συνωμοσίας, είτε απλώς συμμετείχαν. Ιδιαίτερο βάρος δόθηκε στην εμπειρία της συνωμοτικής δραστηριότητας κατά τα πρώτα χρόνια της δικτατορίας, σε μια προσπάθεια να αναζητηθούν οι ρίζες του «Κινήματος» το 1973. Για το λόγο αυτό έγιναν και επαναληπτικές συνεντεύξεις με αξιωματικούς οι οποίοι συμμετείχαν στη συνωμοτική δραστηριότητα τη περίοδο 1968-1970.

Και αυτές δεν είναι οι μόνες μαρτυρίες που χρησιμοποιεί η έρευνα. Από την Μεταπολίτευση και μετά οι αξιωματικοί έδωσαν πληθώρα συνεντεύξεων που καταγράφονται σε εφημερίδες, βιβλία, αυτοβιογραφικά και μη, και ντοκιμαντέρ. Η έρευνα τις χρησιμοποιεί, λαμβάνοντας υπόψη της το πολιτικό-κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο αυτές παραχωρήθηκαν.

---

⁶⁴ Αρχείο Συνδέσμου Αξιωματικών, Υπαξιωματικών και Φίλων Α/Τ «ΒΕΛΟΣ» (Εφεξής ΑΣΑΥΦΒ), Φάκελος 11, Κίνημα Ναυτικού 73, Ομιλίες, Προσκλήσεις, Ομιλία Ναυάρχου Νίκου Παππά, 25 Μαΐου, 1998.

Πέρα από τους συνωμότες, η έρευνα χρησιμοποιεί και τα απομνημονεύματα αξιωματικών που είχαν υπηρετήσει σε ανώτατες θέσεις στο Ναυτικό τη δεκαετία του 1940. Οι μαρτυρίες τους, καταχωρημένες στις αρχές της δεκαετίας του 1950 αποτελούν σημαντική πηγή για την κατανόηση του πολιτικού ρόλου του μεταπολεμικού Βασιλικού Ναυτικού.

Ο Τύπος αποτελεί το τρίτο σκέλος των πηγών. Οι εφημερίδες και τα περιοδικά αποτυπώνουν τον τρόπο με τον οποίο αντιμετώπιζαν το «Κίνημα» οι πολιτικοί χώροι στους οποίους εγγράφονταν. Η εξέτασή του γίνεται σε κάθε κεφάλαιο. Όσον αφορά τη περίοδο της δικτατορίας, εξετάζεται ο ελληνικός λογοκριμένος (*Το Βήμα, Τα Νέα*), καθεστωτικός Τύπος (*Ελεύθερος Κόσμος*) και αντιδικτατορικός Τύπος στο εξωτερικό, (*Ελεύθερη Ελλάδα, Νέα Δημοκρατία*), προκειμένου να αναδειχθεί η νοηματοδότηση του «Κινήματος», από τη δικτατορία αφενός, και το αντιδικτατορικό κίνημα αφετέρου. Παράλληλα, εξετάζεται ο ιταλικός και διεθνής Τύπος, για να σκιαγραφηθεί μια πιο πλήρης εικόνα του τρόπου με τον οποίο υποδέχθηκαν στο εξωτερικό το «Κίνημα». Ενδεικτικά αναφέρονται οι ιταλικές εφημερίδες *L' Unità, Paese Sera, Corriere Della Sera* και οι αγγλικές *The Times* και *Guardian*. Στα χρόνια της Τρίτης Δημοκρατίας, ιδίως κατά τα οποία κυριάρχησαν οι δύο πολιτικοί πόλοι της Αντιδεξιάς και της Δεξιάς,⁶⁵ εξετάζεται ο Τύπος που εντάσσονταν σε αυτούς. Ενδεικτικά αναφέρονται οι εφημερίδες, *Η Καθημερινή, Η Βραδυνή, Η Ακρόπολη, Το Βήμα, Τα Νέα, Ελευθεροτυπία, Ο Ριζοσπάστης* και τα περιοδικά *Αντί* και *Ταχυδρόμος*.

Στον Τύπο εντάσσονται και τα επίσημα περιοδικά του Ναυτικού. Η *Ναυτική Επιθεώρηση* αποτελεί το παλαιότερο, και περιέχει μια σειρά από σημαντικές πληροφορίες για τον Κλάδο. Νέοι νόμοι, εκδηλώσεις, επέτειοι, άρθρα σχετικά με τον Κλάδο αλλά και τις τεχνολογικές εξελίξεις ανά τον κόσμο που το αφορούν αλλά και σχετικά με την άμυνα της χώρας και την εξωτερική της πολιτική, γραμμένα από τους αξιωματικούς του, καθιστούν το περιοδικό μια πολύτιμη πηγή για την κατανόηση της κυρίαρχης νοοτροπίας στο Ναυτικό και το τρόπο που το επηρέαζε η εκάστοτε πολιτική εξουσία. Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και το δεύτερο περιοδικό, η *Ναυτική Ελλάς*.

Τέλος, το τέταρτο και τελευταίο σκέλος των πηγών είναι οι οπτικοακουστικές αποτυπώσεις. Σε αυτές ανήκουν, οι μαγνητοσκοπημένοι εορτασμοί της επετείου αλλά

---

⁶⁵ Γεράσιμος Μοσχονάς, «Η διαιρετική τομή Δεξιάς-Αντιδεξιάς στη Μεταπολίτευση (1974-1990). Το περιεχόμενο της τομής και όψεις της στρατηγικής των κομμάτων του «αντιδεξιού υποσυστήματος», στο Νίκος Δεμερτζής (επίμ.), *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*, Αθήνα, Οδυσσεάς, 1994, σ. 159-215.

και τα δημοσιογραφικά αφιερώματα στην περίοδο της οικονομικής κρίσης του 2008, και φωτίζουν ακόμα περισσότερο την νοσηματοδότηση του «Κινήματος» από την εκάστοτε πολιτική ηγεσία. Η σημαντικότερη ωστόσο πηγή αυτού του είδους είναι τα ντοκιμαντέρ που πραγματεύονται την ιστορία του «Κινήματος». Τα ντοκιμαντέρ, τα οποία στο σύνολό τους είναι της κρατικής τηλεόρασης, επιτρέπουν την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο το ελληνικό κράτος διάβαζε και κυρίως, πρόβαλλε το «Κίνημα».

Δομή.

Η διατριβή έχει χρονολογική δομή, την οποία επιβάλλει εν πολλοίς η ίδια η προσέγγιση και χωρίζεται σε πέντε κεφάλαια. Το πρώτο, πραγματεύεται τη ναυτική συνωμοσία και περικλείει μέσα του το σύνολο του πρώτου σκέλους της έρευνας. Ποιό ήταν το μεταπολεμικό Βασιλικό Ναυτικό και ποιός ο ρόλος του στο πλαίσιο του μετεμφυλιακού κράτους; Πως αυτό το Ναυτικό διαμόρφωσε το μεταπολεμικό σώμα αξιωματικών του οποίου μέρος ήταν και οι συνωμότες; Ποιά ήταν τα πολιτικά κίνητρα των συνωμοτών που τους οδήγησαν να στραφούν κατά του δικτατορικού καθεστώτος και πόση σχέση είχαν με τον θεσμικό ρόλο του Ναυτικού; Πόσο συνέβαλαν στην «επώαση» του «Κινήματος» οι παρεμβάσεις της δικτατορίας στο ίδιο το Ναυτικό μετά την 21^η Απριλίου 1967; Πως επηρέασε τη στάση των συνωμοτών προς τη δικτατορία η σχέση του Ναυτικού μαζί της μέχρι το κίνημα της 13^{ης} Δεκεμβρίου 1967, όπως αυτή εκφράστηκε κατά κύριο λόγο μέσα από την ηγεσία εκείνης της περιόδου; Γιατί οι αξιωματικοί του «Κινήματος» αποφάσισαν να αντιδράσουν μέσω μιας συνωμοσίας για πραξικόπημα και τι ρόλο έπαιξε σε αυτό η συνωμοτική δραστηριότητα της περιόδου 1968-1970 που παρατηρήθηκε στους κόλπους του Ναυτικού; Πως οργανώθηκε το «Κίνημα» του 1973; Πως το μεταχειρίστηκε η δικτατορία και πως αντέδρασε η ηγεσία του Ναυτικού; Ποιά ήταν η υποδοχή του «Κινήματος» από το αντιδικτατορικό κίνημα και πως την επηρέασε η ανταρσία του αντιτορπιλικού «Βέλος»; Τι σήμαινε το «Κίνημα» ειδικά για τον συντηρητικό αντιδικτατορικό χώρο μετά την αποκάλυψή του; Μέσα από τα παραπάνω ερωτήματα, το κεφάλαιο επιχειρεί να αμφισβητήσει, σε σημαντικά σημεία του το κυρίαρχο σχήμα ερμηνείας του «Κινήματος». Αναθεωρώντας το, φωτίζοντας άγνωστες μέχρι σήμερα πτυχές του «Κινήματος» και ανασυνθέτοντας τα γεγονότα που το συγκροτούν, προτείνει μια νέα ανάγνωση για τη ναυτική συνωμοσία του 1973.

Όπως έχει ήδη γίνει εμφανές, ο χρονικός ορίζοντας αυτού του κεφαλαίου είναι πολύ μεγαλύτερος από ότι προϋδεάζει ο τίτλος του. Και αυτό, γιατί μπορεί το «Κίνημα του Ναυτικού» να αποτέλεσε ένα επεισόδιο του αντιδικτατορικού κινήματος, αλλά οι ρίζες του εντοπίζονται σε προηγούμενα χρόνια, εκκινώντας από την κομβική για τον ελληνικό 20^ο αιώνα δεκαετία του 1940. Ωστόσο, το αντικείμενο του κεφαλαίου είναι το «Κίνημα», και όχι η ιστορία του μεταπολεμικού Βασιλικού Ναυτικού, ούτε και η ιστορία της σχέσης του με τη δικτατορία ή των πρώτων αντιδικτατορικών κινήσεων σε αυτό. Παρά τις αναφορές που θα κάνει σε αυτά, και την επέκταση της αφήγησης σε μια περίοδο τριών περίπου δεκαετιών, απαραίτητα για την κατανόηση του τι ήταν τελικά το «Κίνημα», το κέντρο βάρους του είναι η διετία 1972-1973.

Τα υπόλοιπα τέσσερα κεφάλαια αποτελούν το δεύτερο σκέλος της διατριβής. Από την Μεταπολίτευση μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 2000. Το δεύτερο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην περίοδο της Μεταπολίτευσης του 1974-1975. Εξετάζει τη συμβολή των συνωμοτών στη θεμελίωση της Τρίτης Δημοκρατίας μετά την επαναφορά τους στο Ναυτικό, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο ο ρόλος τους στην μετάβαση σε συνδυασμό με το νέο πολιτικό πλαίσιο που διαμορφώθηκε, επηρέασε τη μνήμη της ναυτικής συνωμοσίας. Η Μεταπολίτευση δεν σήμαινε μόνο αλλαγές σε θεσμικό επίπεδο, αλλά και στο κυρίαρχο αφήγημα με το οποίο διαβαζόταν η πρόσφατη ιστορία.⁶⁶ Επιπλέον, διερευνάται ο τρόπος με τον οποίο υποδέχθηκαν οι συνωμότες τη νομιμοποίηση του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας και το δημοψήφισμα για τη μορφή του πολιτεύματος που οδήγησε στη κατάργηση της μοναρχίας. Δύο σημαντικές εξελίξεις που σηματοδότησαν, σε σημαντικό βαθμό, μια ρήξη με τη μετεμφυλιακή δημοκρατία και τη μετάβαση σε ένα νέο δημοκρατικό καθεστώς.⁶⁷ Για το λόγο αυτό, καθιστούσαν σημαντικές πολιτικές πτυχές της συνωμοσίας παρωχημένες. Τέλος, εξετάζεται η στάση που τήρησαν οι συνωμότες όταν, λίγους μήνες μετά το δημοψήφισμα, ο έκπτωτος πλέον βασιλιάς Κωνσταντίνος, προσέγγισε το Πολεμικό Ναυτικό για να τον στηρίξει στο σχέδιο πραξικοπηματικής επανόδου του στην Ελλάδα.⁶⁸

---

⁶⁶ Τζ. Λιαλιούτη, *ό.π.*, σ. 197-206.

⁶⁷ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Μεταπολίτευση, 1974-1975: Στρατηγική, μεθοδολογία και ελλείμματα», στο Σπύρος Βλαχόπουλος, Δημήτρης Καιρίδης, Αντώνης Κλάψης (επιμ.), *Η δικτατορία των συνταγματαρχών. Ανατομία μιας επταετίας*, Αθήνα, Πατάκη, 2019, σ. 224-226· Ηλίας Νικολακόπουλος, «Οι εκλογές και το δημοψήφισμα του 1974», στο Π. Σούρλας (επίμ.), *ό.π.*, σ. 514-515.

⁶⁸ Ίδρυμα Κ. Γ. Καραμανλή (εφεξής ΙΚΚ), Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή (εφεξής ΑΚΚ), Φάκελος 43, Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως, Σπ. Κονοφάος, «Ενημερωτικών σημείωμα», Εν Ν. Σαλαμίνας, τη 3^η Δεκεμβρίου 1975, σ. 1-5.

Το τρίτο κεφάλαιο πραγματεύεται ένα ζήτημα το οποίο εντάσσεται και αυτό στην Μεταπολίτευση, αλλά λόγω της σημασίας του κρίθηκε ότι έπρεπε να εξεταστεί ξεχωριστά. Την αποχουντοποίηση στο Πολεμικό Ναυτικό. Το βασικό ερώτημα εδώ είναι ο τρόπος με τον οποίο η επαναφορά των αποτάκτων συνωμοτών του '73 επηρέασε τη διαδικασία και τι συνέπειες είχε αυτό για το Ναυτικό. Κατά τη διάρκεια της Μεταπολίτευσης, η αποχουντοποίηση των θεσμών του ελληνικού κράτους ήταν βασικό αίτημα της ελληνικής κοινωνίας.⁶⁹ Οι ένοπλες δυνάμεις βρέθηκαν στο επίκεντρο, λόγω της φύσης της δικτατορίας, και της σημασίας που είχε η επαναφορά τους υπό πολιτικό έλεγχο για την θεμελίωση του νέου δημοκρατικού πολιτεύματος.⁷⁰ Το κεφάλαιο εκκινεί εξετάζοντας τη στάση που κράτησαν οι «κινηματίες» έναντι των υποστηρικτών της δικτατορίας που υπηρετούσαν ακόμα στο Στόλο, όταν επανήλθαν στην ενεργό υπηρεσία τον Αύγουστο του 1974, και πως αυτή επηρέασε την πολιτική του Υπουργείου Εθνικής Αμύνης στο ζήτημα της αποχουντοποίησης. Στη συνέχεια εξετάζεται η ίδια η διαδικασία. Ποιος ήταν ο τρόπος με τον οποίο η νέα ηγεσία αντιμετώπιζε τη συνεργασία και υποστήριξη προς τη δικτατορία; Ποια τα όρια της αποχουντοποίησης; Ποιοι ήταν οι στόχοι των «κινηματιών»; Σε ποιο βαθμό αυτοί εκπληρώθηκαν και τι ρόλο έπαιξε σε αυτό η ηγεσία του σώματος; Ποιές ήταν οι συνέπειες της αποχουντοποίησης του Στόλου για τους «κινηματίες» αλλά και την πολιτική λειτουργία του Ναυτικού; Η αποχουντοποίηση δεν ήταν μόνο απομάκρυνση των συνεργατών του στρατιωτικού καθεστώτος αλλά και η αποκατάσταση όσων αυτό είχε θεωρήσει εχθρούς του. Το κεφάλαιο εξετάζει και την αντιμετώπιση που έτυχαν οι απότακτοι αξιωματικοί του Ναυτικού της περιόδου 1967-1968 που υπηρετούσαν τότε σε ανώτερες και ανώτατες θέσεις και είχαν υποστηρίξει έμπρακτα τον βασιλιά κατά της δικτατορίας, με αποκορύφωμα τη συμμετοχή τους στο αποτυχημένο πραξικόπημα της 13^{ης} Δεκεμβρίου 1967. Μια άλλη πτυχή της αποχουντοποίησης, ήταν και αυτή της κατάργησης της δομής των ενόπλων δυνάμεων που είχε θεσπίσει το 1968 η δικτατορία. Η δομή αυτή έθετε υπό άμεσο συγκεντρωτικό έλεγχο του Στρατού Ξηράς και τους τρεις κλάδους και εκτός πολιτικού ελέγχου, μια λογική τελείως αντιδημοκρατική. Ήταν ένα από τα βασικά νομοθετήματα της δικτατορίας.⁷¹ Το κεφάλαιο κλείνει εξετάζοντας τον ρόλο των «κινηματιών» στην κατάργησή του το 1977.

---

⁶⁹ Λεωνίδας Καλλιβρετάκης, *Δικτατορία και Μεταπολίτευση*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2016, σ. 223-224.

⁷⁰ Λυκούργος Κουρκούβελας, «Συνέχεια και αλλαγή: οι κυβερνήσεις Καραμανλή απέναντι στους νοσταλγούς της χούντας, 1974-1975», στο Π. Σούρλας (επιμ.), *ό.π.*, σ. 546-549.

⁷¹ Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974: όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1983, σ. 304-309.

Το τέταρτο κεφάλαιο παρακολουθεί την πορεία του «Κινήματος», δηλαδή τους ανθρώπους και τη μνήμη του, τη περίοδο 1975-1989. Αυτό το χρονικό πλαίσιο ορίζεται από το γεγονός ότι εκείνη τη περίοδο το πολιτικό δίπολο της Αντιδεξιάς-Δεξιάς ήταν κυρίαρχο, με κορύφωση την αντιπαράθεση κατά την πρώτη κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ το 1981-1985. Υπό την ηγεσία του Ανδρέα Παπανδρέου, το ΠΑΣΟΚ ήταν το κόμμα που κατάφερε να εκφράσει την Αντιδεξιά, να κερδίσει τις εκλογές τον Οκτώβριο του 1981 υπό το σύνθημα της «Αλλαγής» και να διατηρηθεί στην εξουσία μέχρι το 1989. Έχοντας συγκροτηθεί ήδη από την επαύριον της πτώσης της δικτατορίας, η Αντιδεξιά περιελάμβανε τους πολιτικούς χώρους της Κεντροαριστεράς και της Αριστεράς. Ουσιαστικά ήταν ο κόσμος που δεν συμμετείχε στο «μετεμφυλιακό κράτος της Δεξιάς», σε μεγάλο βαθμό ετεροπροσδιοριζόταν από την αντίθεσή του στη Δεξιά και εκφράστηκε πολιτικά από το ΠΑΣΟΚ.⁷² Το κεφάλαιο επικεντρώνεται αρχικά στο τρόπο με τον οποίο ο πολιτικός χώρος της Αντιδεξιάς υποδέχτηκε το νέο αφήγημα του «Κινήματος» που είχε συγκροτήσει ο συντηρητικός χώρος, και πως το ενέταξε στο πολιτικό του αφήγημα. Στη συνέχεια, εξετάζει την αντιμετώπιση του «Κινήματος» από τις κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ, στο πλαίσιο της πολιτικής τους για το Πολεμικό Ναυτικό. Όπως και το σύνολο των ενόπλων δυνάμεων, μετά την Μεταπολίτευση το Ναυτικό παρέμενε στην συντριπτική πλειοψηφία του προνομιακός χώρος για τη Δεξιά.⁷³ Ποιος ήταν ο στόχος του ΠΑΣΟΚ για τον κλάδο αυτό; Σε τι βαθμό επηρέασε τον πολιτικό ρόλο του Ναυτικού; Με ποιά μέσα η νέα κυβέρνηση επιχείρησε να τον εδραιώσει και ποιά ήταν η θέση του «Κινήματος» σε αυτή τη διαδικασία; Τι σήμαινε για το ίδιο το «Κίνημα» ο τρόπος με τον οποίο το μεταχειρίστηκαν οι κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ; Το κεφάλαιο κλείνει εξετάζοντας τη πολιτική χρήση του «Κινήματος» από τον άλλο πολιτικό πόλο, τη Δεξιά. Πως νοηματοδοτήθηκε από το συντηρητικό χώρο το «Κίνημα» την περίοδο ανόδου και κυριαρχίας του ΠΑΣΟΚ; Πως εξυπηρετούσε αυτή η νοηματοδότηση τη Δεξιά σε μια περίοδο αναδίπλωσης και άμυνας, η οποία εκφράστηκε με την προεδρία του Ευάγγελου Αβέρωφ στη Νέα Δημοκρατία;⁷⁴

Το πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο παρακολουθεί την πορεία του «Κινήματος» στις δεκαετίες του 1990 και 2000. Το τέλος του Ψυχρού πολέμου και οι ραγδαίες πολιτικές και ιδεολογικές ανακατατάξεις που το συνόδευσαν γέννησαν μια νέα εποχή.

---

⁷² Γ. Μοσχονάς, ό.π.

⁷³ Thanos Veremis, *The Military in Greek Politics. From Independence to Democracy*, London, Hurst & Company, 1997, σ. 177.

⁷⁴ Γιάννης Βούλγαρης, *Η μεταπολιτευτική Ελλάδα, 1974-2009*, Αθήνα, Πόλις, 2013, σ. 291-292.

Το κεφάλαιο εξετάζει αρχικά τον τρόπο με τον οποίο οι αλλαγές αυτές επηρέασαν την αμυντική πολιτική της Ελλάδας και μέσω αυτής τον πολιτικό ρόλο του Ναυτικού, προκειμένου να ανταπεξέλθει στις νέες προκλήσεις που εμφανίστηκαν στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και της Ανατολικής Μεσογείου. Στη συνέχεια, εξετάζει τη σημασία που απέκτησε το «Κίνημα» για το Ναυτικό στη νέα μεταψυχροπολεμική εποχή, μέσα από τη μετατροπή του «Βέλους» σε Μνημείο Αντιδικτατορικού Αγώνα στις αρχές του 1990.⁷⁵ Παρακάτω, το κεφάλαιο επικεντρώνεται σε μια καθοριστική στιγμή για την μεταπολιτευτική πορεία του «Κινήματος». Την ανάδειξή του σε σύμβολο της Τρίτης Δημοκρατίας από το ελληνικό κράτος στις αρχές του 2000. Ποιος ήταν ο ρόλος των αποστράτων πια «κινηματιών»; Γιατί το ελληνικό κράτος αποφάσισε να το αναδείξει σε σύμβολο του δημοκρατικού καθεστώτος; Ποιό ήταν το νόημα του νέου συμβόλου και πώς αυτό επηρέασε το επίσημο αφήγημα για τον αντιδικτατορικό αγώνα και τη γέννηση της Τρίτης Δημοκρατίας; Ενώ το «Κίνημα» αναδεικνυόταν σε νέο σύμβολο της δημοκρατίας, δύο γεγονότα απειλούσαν να θέσουν υπό αμφισβήτηση τη συμβολή του στην θεμελίωση του δημοκρατικού καθεστώτος. Το πρώτο, ήταν η δημόσια συζήτηση που ξέσπασε στα τέλη του 1990 σχετικά με τη δημοκρατικότητα της μοναρχίας υπό τον βασιλιά Κωνσταντίνο Β΄. Αφορμή ήταν η κυκλοφορία δύο βιβλίων που αναφέρονταν στην άγνωστη, μέχρι τότε, συνωμοσία για την πραξικοπηματική επάνοδο του Κωνσταντίνου, την επαύριον της αποκατάστασης της δημοκρατίας. Το δεύτερο, η κυκλοφορία του 16^{ου} τόμου της *Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους* το 2000, που πραγματευόταν την ιστορία της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών και αναφερόταν στο «Κίνημα».⁷⁶ Το κεφάλαιο κλείνει με την εξέταση της στάσης που κράτησαν οι «κινηματίες» στις δύο αυτές περιπτώσεις.

Η χρονική περίοδος του κεφαλαίου αυτού ορίζεται από τα έτη 1989 και 2007. Το έτος έναρξης ορίζεται από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Η κατάρρευση του τείχους του Βερολίνου σηματοδότησε την διάλυση των κομμουνιστικών καθεστώτων στην Ανατολική Ευρώπη που μαζί τους έθεσαν την ταφόπλακα σε μια ολόκληρη εποχή.⁷⁷ Το γεγονός που ορίζει το 2007 ως το τέρμα του, είναι η πρώτη παρουσία του Προέδρου

---

⁷⁵ «Πλωτό μουσείο το «Βέλος», εφ. *Τα Νέα*, 30 Μαΐου 1994, σ. 15.

⁷⁶ Θανάσης Διαμαντόπουλος, «Η δικτατορία των συνταγματαρχών 1967-1974», στο *Ιστορία Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΣΤ΄, Σύγχρονος Ελληνισμός. Από το 1941 έως το τέλος του αιώνα*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 2000, σ. 266-286.

⁷⁷ Eric Hobsbawm, *Il secolo breve, 1914-1991*, Μιλάνο, BUR, 2014, σ. 17-24.

της ελληνικής Δημοκρατίας στον εορτασμό της επετείου του «Κινήματος».⁷⁸ Την ίδια στιγμή, αυτά τα χρονικά όρια συμπίπτουν σε μεγάλο βαθμό με μια μεταβατική περίοδο για τον κόσμο ο οποίος περνούσε από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα. Για την Ελλάδα η μετάβαση αυτή ολοκληρώνεται με την οικονομική κρίση του 2008, η οποία εισήγαγε τη χώρα στον νέο αιώνα.⁷⁹

---

⁷⁸ «Εκδήλωση για το Κίνημα του Ναυτικού και την ανταρσία του αντιτορπιλικού «Βέλος», <https://www.in.gr/2007/05/18/greece/ekdilwsi-gia-to-kinima-toy-naytikoy-kai-tin-antarsia-toy-antitorpilikoy-belos/>, (τελευταία πρόσβαση: 29 Σεπτεμβρίου 2020)

⁷⁹ Αντώνης Λιάκος, *Ο ελληνικός 20^{ός} αιώνας*, Αθήνα, Πόλις, 2019, σ. 519-524.

Κεφάλαιο 1. Το «Κίνημα του Ναυτικού» (1972-1973).

1.1. Μια «αντεθνική» συνωμοσία.

Το βράδυ της 21^{ης} Μαΐου 1973, ο διοικητής του ΕΑΤ-ΕΣΑ (Ειδικό Ανακριτικό Τμήμα - Ελληνικής Στρατιωτικής Αστυνομίας) ταγματάρχης Νικόλαος Χατζηζήσης,⁸⁰ συγκέντρωσε έξι αξιωματικούς για την αντιμετώπιση επικείμενου κινήματος στο Στόλο που θα εκδηλωνόταν την επόμενη μέρα και πιο συγκεκριμένα, το βράδυ της 22^{ης} προς την 23^η Μαΐου. Την πληροφορία είχε δώσει ιδιώτης από το περιβάλλον εν ενεργεία αξιωματικών του Ναυτικού. Ο ταγματάρχης Μιλτιάδης Γκίζας που υπηρετούσε στο ΕΑΤ-ΕΣΑ, ανέλαβε να ενημερώσει την ασφάλεια του Πολεμικού Ναυτικού. Μέσω του πλωτάρχη Παναγιώτη Κούβαρη, υπασπιστή του δικτάτορα Γεώργιου Παπαδόπουλου, επικοινωνήσε με τον αντιπλοίαρχο Παναγιώτη Νικολόπουλο, διευθυντή της ασφάλειας του Ναυτικού, τον οποίο ενημέρωσε σχετικά με τη πληροφορία για κίνημα και του ζήτησε λίστα πιθανών υπόπτων. Ταυτόχρονα, ο Π. Κούβαρης και ο Π. Νικολόπουλος επικοινωνήσαν με τις μονάδες που εκτελούσαν εκείνες τις ημέρες ασκήσεις και προειδοποίησαν τους διοικητές τους, σε περίπτωση που λάμβαναν διαταγή «εκτός προγράμματος», να μην την εκτελέσουν. Στη συνέχεια, ενεργοποίησαν την ασφάλεια του Ναυστάθμου, έθεσαν υπό παρακολούθηση τα πλοία καθώς και τέσσερεις αξιωματικούς από άνδρες της ΕΣΑ σε συνεργασία με τις Ομάδες Ασφαλείας Ναυτικού (ΟΑΝ), ενώ το ΕΑΤ-ΕΣΑ τέθηκε σε επιφυλακή. Το επόμενο μεσημέρι, η πληροφορία είχε επιβεβαιωθεί. Ο Π. Νικολόπουλος ενημέρωσε τότε την ηγεσία του Ναυτικού και ξεκίνησε να οργανώνει σχέδιο αποτροπής.⁸¹

Το βράδυ της 22^{ης} Μαΐου, ομάδες της ΕΣΑ απέκλεισαν τον Ναύσταθμο Σαλαμίνας ελέγχοντας τις εισόδους σε αυτόν. Παράλληλα, ο Αρχηγός του Ναυτικού αντιναύαρχος

---

⁸⁰ Σπύρος Καρατζαφέρης, «Τα “καυτά” αρχεία που δεν έκαψε η ΕΣΑ», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 22 Απριλίου 1977, σ. 7.

⁸¹ Βλ. για τα γεγονότα Σύλλογος Φυλακισθέντων και Εξορισθέντων Αντιδικτατορικού Αγώνα (εφεξής ΣΦΕΑΑ), Αρχείο Φυσικών Προσώπων (εφεξής ΑΦΠ), Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(3), Φ27(2)4, Έκθεσις Εξετάσεως Μάρτυρος, Γκίζας Μιλτιάδης, σ. 1-4 Έκθεσις Εξετάσεως Μάρτυρος, Κούβαρης Παναγιώτης, σ. 1-2 Έκθεσις Εξετάσεως Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(4), Έκθεσις Εξετάσεως Μάρτυρος, Νικολόπουλος Παναγιώτης, σ. 1-2 βλ. και «Εβδομηταπέντε οι κρατούμενοι αξιωματικοί και ιδιώται», εφ. *Το Βήμα*, 4 Ιουλίου 1973, σ. 1 Αντώνης Κακαράς, «Επαγγελματίες αξιωματικοί υπό αυταρχικά καθεστώτα (Αξιωματικοί και Υπαξιωματικοί του Πολεμικού Ναυτικού υπό το καθεστώς-δικτατορία 1967-1974)», ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Αθήνα, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειον Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2004, σ. 580-582 Νίκος Παπαδημητρίου, *Το Κίνημα του Π. Ναυτικού. Μάιος 1973*, Αθήνα, Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1985, σ. 452-453, 458-462.

Κωνσταντίνος Μαργαρίτης, και ο Διοικητής Στόλου⁸² υποναύαρχος Πέτρος Αραπάκης, μετέβησαν στον Ναύσταθμο. Μαζί τους και ο Αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων, στρατηγός Οδυσσέας Αγγελής. Εκεί κάλεσαν τους κυβερνήτες όλων των αντιτορπιλικών οι οποίοι στη συνέχεια ανακρίθηκαν από τον Π. Αραπάκη, παρουσία του Π. Νικολόπουλου και του Μ. Γκίζα.

Οι υποψίες του καθεστώτος δεν ήταν λανθασμένες. Όπως θα δούμε και στη συνέχεια, υπήρχε σχέδιο σύμφωνα με το οποίο το βράδυ της 22^{ης} προς 23^{ης} Μαΐου θα εκδηλωνόταν κίνημα στο Στόλο. Οι ενδείξεις ότι είχε γίνει αντιληπτό από το καθεστώς, έπεισαν τους συνωμότες αξιωματικούς να αναβάλουν την εκδήλωση και άρχισαν να διαδίδουν μεταξύ των μνημένων το σύνθημα «Σοφοκλής» το οποίο σήμαινε αναβολή. Μετά το τέλος των ανακρίσεων που κράτησαν μέχρι το πρωί της επομένης, η ασφάλεια του Ναυτικού συνέλαβε 5 αξιωματικούς και τους μετέφερε στο Αρχηγείο Ναυτικού προκειμένου να τους δει ο Κ. Μαργαρίτης, ενώ άνδρες της ΕΣΑ ξεκίνησαν τις συλλήψεις και άλλων αξιωματικών, εξαρθρώνοντας τη συνωμοτική ομάδα. Μέχρι τις 4 Ιουλίου είχαν συλληφθεί 59 εν ενεργεία αξιωματικοί, 1 ανθυπασπιστής και 3 απότακτοι ή απόστρατοι του Ναυτικού. Μαζί τους, 5 εν ενεργεία αξιωματικοί της Πολεμικής Αεροπορίας, 2 εν ενεργεία, 2 απότακτοι και 1 απόστρατος αξιωματικός του Στρατού Ξηράς και 7 ιδιώτες.

Αρχικά, το καθεστώς αντιμετώπισε τη συνωμοσία ως μια αποτυχημένη απόπειρα αποσταθεροποίησης του, οργανωμένη από τον βασιλιά Κωνσταντίνο και τους πολιτικούς της προδικτατορικής δημοκρατίας, με κεντρικό πρόσωπο τον πρώην πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Καραμανλή. Στη πρώτη ανακοίνωση στον Τύπο στις 23 Μαΐου, ο εκπρόσωπος τύπου του καθεστώτος Βύρων Σταματόπουλος, έκανε λόγο για απόπειρα διείσδυσης στις ένοπλες δυνάμεις από ολιγάριθμους απόστρατους ανώτατους αξιωματικούς του Ναυτικού. Στόχος τους να δημιουργήσουν εντυπώσεις εναντίον της κυβέρνησης, κινητοποιώντας τρία πλοία του στόλου και μεταδίδοντας διάγγελμα προς τον ελληνικό λαό και τελεσίγραφο στη κυβέρνηση. Αν και οι ανακρίσεις δεν είχαν ολοκληρωθεί, η προσπάθεια αυτή ήταν το τελικό στάδιο μιας ευρύτερης απόπειρας αποσταθεροποίησης του καθεστώτος από τους παλαιούς πολιτικούς. Σε αυτήν εντάσσονταν οι δηλώσεις του Κ. Καραμανλή με τις οποίες καλούσε τη δικτατορία να

---

⁸² Οι τίτλοι του Αρχηγού του Ναυτικού και του Διοικητή Στόλου αντικατέστησαν τους τίτλους του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού και του Αρχηγού Στόλου αντίστοιχα, στο πλαίσιο των αλλαγών που εφάρμοσε η δικτατορία στην δομή των ενόπλων δυνάμεων. Για περισσότερα βλ. παρακάτω, σ.

παραδώσει την εξουσία σε μια πολιτική κυβέρνηση υπό τον βασιλιά με στόχο της την επαναφορά της δημοκρατίας, η ανακοίνωση 34 απόστρατων και απότακτων ανώτατων αξιωματικών του Στρατού, της Αεροπορίας και του Ναυτικού, με την οποία υποστήριζαν δημόσια τη στήριξή τους στις δηλώσεις Κ. Καραμανλή, αλλά και η τρομοκρατική, όπως τη χαρακτήρισε ο Β. Σταματόπουλος, οργάνωση «Ελληνική Αντιδικτατορική Νεολαία» (ΕΑΝ) η οποία ήταν υπεύθυνη για βομβιστικές επιθέσεις τον προηγούμενο μήνα και μέλη της είχαν συλληφθεί δύο ημέρες νωρίτερα. Ο Β. Σταματόπουλος, άφησε υπόνοιες για συμμετοχή του βασιλιά και του Κ. Καραμανλή, καλώντας τους να πάρουν δημόσια θέση και κατέληξε τονίζοντας την προσήλωση των ενόπλων δυνάμεων στην «Επανάσταση».⁸³

Στις 25 Μαΐου, το αντιτορπιλικό «Βέλος» εγκατέλειψε την συμμαχική άσκηση στην οποία συμμετείχε και η οποία διεξαγόταν στο Τυρρηνικό πέλαγος, ανοιχτά της Σαρδηνίας και κατέφυγε στην Ιταλία όπου ο κυβερνήτης του, αντιπλοίαρχος Νίκος Παππάς, μαζί με 30 μέλη του πληρώματος, ζήτησε πολιτικό άσυλο και καταφέρθηκε κατά της δικτατορίας. Το καθεστώς αντέδρασε την επομένη εκδίδοντας δύο λακωνικές ανακοινώσεις με τις οποίες απλώς περιέγραφε το γεγονός.⁸⁴ Ταυτόχρονα, ο Σάββας Κωνσταντόπουλος, ιδιοκτήτης της φιλοκαθεστωτικής εφημερίδας *Ελεύθερος Κόσμος*,⁸⁵ ζητούσε να ανεγερθεί στη Σχολή Ναυτικών Δοκίμων μνημείο που θα υπενθύμιζε στο διηνεκές την αντεθνική ενέργεια του Ν. Παππά.⁸⁶ Δύο μέρες μετά, η δικτατορία με νέες ανακοινώσεις για τη πορεία των ανακρίσεων έκανε λόγο πλέον για «αποτυχημένη απόπειρα ανταρσίας στο Ναυτικό» και «στασιαστές» αξιωματικούς ενώ ο *Ελεύθερος Κόσμος* αναφερόταν σε «κίνηση του Ναυτικού»⁸⁷ έναν όρο που χρησιμοποιούσαν και άλλες εφημερίδες.⁸⁸

Με νέες δηλώσεις του, ο Β. Σταματόπουλος ανέφερε ότι «αι πρωτοβουλία, διατας εξελίξεις, ευρίσκονται σταθερώς εις χείρας του πρωθυπουργού κ. Γ.

---

⁸³ «Κατέρρευσεν απόπειρα ανταρσίας εις το Ναυτικόν», εφ. *Ελεύθερος Κόσμος*, 25 Μαΐου 1973, σ. 1, 9. Για τις δηλώσεις των 34 απόστρατων και απότακτων αξιωματικών και του Κ. Καραμανλή βλ. Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 29-36.

⁸⁴ «Στάσις επί του πολεμικού «Βέλος», εφ. *Ελεύθερος Κόσμος*, 27 Μαΐου 1973, σ. 1, 16.

⁸⁵ Αντώνης Κλάψης, «Η προπαγάνδα της δικτατορίας, 1967-1974», στο Σπύρος Βλαχόπουλος, Δημήτρης Καιρίδης, Αντώνης Κλάψης (επιμ.), *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών. Ανατομία μιας επταετίας*, Αθήνα, Πατάκης, 2019, σ. 93-94.

⁸⁶ Σάββας Κωνσταντόπουλος, «Το κοινόν αίσθημα», εφ. *Ελεύθερος Κόσμος*, 27 Μαΐου 1973, σ. 1.

⁸⁷ «Απεκαλύφθη το σχέδιον των στασιαστών του Ναυτικού», εφ. *Ελεύθερος Κόσμος*, 29 Μαΐου 1973, σ. 1, 11.

⁸⁸ «Εκπλήξις στο περιβάλλον του βασιλέως», εφ. *Ακρόπολις*, 26 Μαΐου 1973, σ. 1· «Νέαι βολαί κατά του βασιλέως», εφ. *Η Βραδυνή*, 28 Μαΐου 1973, σ. 1· «Κατηγορείται ευθέως και ο κ. Καραμανλής», εφ. *Το Βήμα*, 2 Ιουνίου 1973, σ. 7.

Παπαδοπούλου. Ούτε είναι δυνατόν, ούτε θα επιτραπεί παλινδρόμησις στο παρελθόν».⁸⁹ Ταυτόχρονα, ο φιλοκαθεστωτικός Τύπος έκανε λόγο για πλήγμα στον βασιλιά. Τονίζοντας ότι «τα πάντα απέβησαν υπέρ του ισχυρού ανδρός Γ. Παπαδοπούλου» και ότι «ο Βασιλεύς ζη, αλλά η Μοναρχία εις την Ελλάδα είναι νεκρά», συνέπεια της συνωμοσίας και της ανταρσίας, προΐδεάζε την κατάργηση της μοναρχίας.⁹⁰

Και πράγματι, την 1^η Ιουνίου με διάγγελμα ο Γ. Παπαδόπουλος ανακοίνωσε την κατάργηση της μοναρχίας και την εγκαθίδρυση Προεδρικής Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας. Όπως ανέφερε, το μέτρο αυτό κρίθηκε απαραίτητο για την διατήρηση των κεκτημένων της «Επανάστασης» αφού ο βασιλιάς παρά τις παραινέσεις προς τον ίδιο και την πλειοψηφική υποστήριξη της ελληνικής κοινωνίας προς την «Εθνική Κυβέρνηση» έδρασε διχαστικά:

*Συνειργάσθη μετά των αντιδραστικών όλων των αποχρώσεων, παρά τας επανειλημμένας προειδοποιήσεις της Κυβερνήσεως. Εστράφη ευθέως κατά των Ενόπλων Δυνάμεων. Συμπεριεφέρθη και υποχθονίως και εκ του εμφανούς ως κομματάρχης τυχοδιωκτών, χρεωκόπων, συνοδοιπόρων, δολιοφθορέων και δολοφόνων ακόμη. Και προ ημερών ωργάνωσε δια συντονισμένων πολιτικών, συνωμοτικών και στασιαστικών ενεργειών, όπως απεδείχθη εκ των ανακρίσεων, νέον πραξικόπημα εναντίον της Επανάστασης.*⁹¹

Η απόφαση είχε ληφθεί την προηγούμενη ημέρα κατά τη διάρκεια έκτακτου υπουργικού συμβουλίου στο οποίο ο Γ. Παπαδόπουλος ανέφερε ότι ο βασιλιάς ήταν αμετάπειστος και δεν άλλαζε στάση.

Για τη δικτατορία, η είδηση της ανταρσίας του «Βέλους» σε συνδυασμό με τις πληροφορίες από τις ανακρίσεις, όχι μόνο επιβεβαίωσαν τις υποψίες της για ευθύνες του βασιλιά, αλλά έδειχναν ότι το πρόβλημα ήταν πολύ μεγαλύτερο απ' ό,τι φανταζόταν.⁹² Σύμφωνα με έκθεση του τότε διοικητή του ΕΑΤ-ΕΣΑ, Ν. Χατζηζήση για την αντιδικτατορική δραστηριότητα τους μήνες Μαΐου-Ιουλίου 1973, η οποία

⁸⁹ «Η ανάκρισι για την ανταρσία θα κρίνη την τύχη του πολιτειακού», εφ. *Ακρόπολις*, 30 Μαΐου, 1973, σ. 1.

⁹⁰ «Πλήγμα κατά του Βασιλέως η ανταρσία των φιλοβασιλικών», εφ. *Ελεύθερος Κόσμος*, 31 Μαΐου 1973, σ. 1, 13.

⁹¹ «Το χθεσινόν διάγγελμα του κ. Γ. Παπαδόπουλου», εφ. *Το Βήμα*, 2 Ιουνίου 1973, σ. 7.

⁹² «Ο Πρόεδρος φέρει σε φως ενώπιον του Υπουργικού Συμβουλίου στοιχεία για τις ενέργειες Βασιλέως και περιβάλλοντος», εφ. *Τα Σημερινά*, 18 Ιουλίου 1973, σ. 1-2.

δημοσιεύτηκε μεταπολιτευτικά, το «κίνημα του Ναυτικού», ήταν η σοβαρότερη απειλή μετά το κίνημα του βασιλιά της 13^{ης} Δεκεμβρίου για την ενότητα των ενόπλων δυνάμεων και την «Επανάσταση».⁹³

Την ίδια ημέρα με το διάγγελμα, με σήμα του προς τις ένοπλες δυνάμεις ο ΑΕΔ στρατηγός Ο. Αγγελής ανέφερε ότι η ανατρεπτική προσπάθεια του Κωνσταντίνου δεν είχε καμία πιθανότητα επιτυχίας και ότι οι ένοπλες δυνάμεις δεν του ανήκαν:

Η προσπάθειά του είχε στραφή ιδιαίτέρως προς το Πολεμικόν Ναυτικόν, το οποίον εθεώρει φέουδόν του. Όμως το Πολεμικόν Ναυτικόν, με την ένδοξον ιστορίαν του, όπως και τα άλλα δύο Όπλα, ανήκουν εις το έθνος. Οι ελάχιστοι στασιασταί, οι οποίοι δια προσωπικούς λόγους, εδέχθησαν να υπηρετήσουν τα συμφέροντα του τέως Βασιλέως και διαφόρων παλαιοπολιτικών, επί μεγίστη ζημία του Έθνους, δεν αντιπροσωπεύουν ει μή τους εαυτούς των. Αρκετοί εκ των στασιαστών, οι οποίοι παρουσιάζονται σήμερον ως βασιλόφρονες, ήσαν προ τινών ετών φανατικοί αντιβασιλικοί.⁹⁴

Υπερασπιζόμενη το αφήγημα της πλήρους υποστήριξης της από τις ένοπλες δυνάμεις, η ηγεσία τους παρουσίασε τη συνωμοσία ως εξωτερικά υποκινούμενη, και απόλυτα αντεθνική. Όσοι την υποστήριζαν, ήταν θύματα που είχαν παρασυρθεί και αποτελούσαν μειοψηφία εντός του Ναυτικού.

Την ίδια στιγμή και ενώ οι συλλήψεις συνεχίζονταν, στα κρατητήρια του ΕΑΤ-ΕΣΑ οι φύλακες προσπαθούσαν να εκμαιεύσουν μέσω σκληρών βασανιστηρίων ομολογίες για την εμπλοκή του Κωνσταντίνου, του Κ. Καραμανλή, αλλά και του Ανδρέα Παπανδρέου,⁹⁵ κορυφαίο στέλεχος της προδικτατορικής Ενώσεως Κέντρου και από το 1968 ηγέτη του αντιδικτατορικού ΠΑΚ (Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα).⁹⁶ Σύμφωνα με τον τότε πλωτάρχη Γρηγόρη Δεμέστιχα:

Για τη συμμετοχή του Βασιλέως, ένα σοβαρό αντικείμενο και για τη συμμετοχή των πολιτικών. Τον Αβέρωφ τον είχανε πιάσει. Των άλλων πολιτικών. Αλλά βασικά θέλανε να μάθουν για τον Καραμανλή και τον Βασιλιά. Τι να πεις; Στο κάτω-κάτω εγώ δεν

⁹³ Σπ. Καρατζαφέρης, ό.π., σ. 7.

⁹⁴ «Σήμα του στρατηγού κ. Αγγελή προς τα Ενόπλους Δυνάμεις», εφ. *Το Βήμα*, 2 Ιουνίου 1973, σ. 7.

⁹⁵ Συνέντευξη Χρ. Λυμπέρη στον γράφοντα, 25.12.2016 (Στη συνέχεια, όπου δεν αναφέρεται διαφορετικά, όλες οι συνεντεύξεις που παρατίθενται είναι με τον γράφοντα).

⁹⁶ Ανδρέας Πανταζόπουλος, «Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα (ΠΑΚ)», στο Βαγγέλης Καραμανωλάκης (επιμ.), *Η στρατιωτική δικτατορία, 1967-1974*, Αθήνα, Τα Νέα, 2010, σ. 143-144.

ήμουν παρών όταν ο Βασιλιάς έδωσε την απάντηση. Το ' ξερα, αλλά δεν μπορούσα να το πώ κι ούτε το είπα. Παραπλανητικές ερωτήσεις, ότι θαρχόταν ο Βασιλιάς με ελικόπτερο, κάτι μα...κίεζ. Αηδίες. Ούτε τέτοιο υπήρχε ούτε τίποτε.⁹⁷

Σύμφωνα με τον τότε αντιπλοίαρχο Αναστάσιο Τριανταφυλλίδη:

Τέλος πάντων, με ξαναπαίρνουν, με πάνε σ' ένα γραφείο που ήταν ένας εκεί, λέει, ξέρεις ποιός είμαι εγώ, λέω δεν ξέρω. Εγώ είμαι ο Χατζηζήσης, λέει κι εγώ ασχολήθηκα με πολύ λίγους. Για ν' ασχολούμαι με σένα, έχω να σε ρωτήσω ορισμένα πράγματα. Πες μου για τον Βασιλιά. Λέω, έχω να τον δω από του Αγίου Νικολάου του '67 που ήμουν επικεφαλής του αγήματος της Σχολής Δοκίμων που ήρθε στην εορτή. Έκτοτε δεν τον έχω ξαναδεί. Δεν πήγες ποτέ έξω να τον δεις; Όχι. Πήγες. Όχι δεν πήγα. Τον Αρναούτη από πότε έχεις να τον δεις; Από τον Σεπτέμβριο του '67. Αυτοί θέσανε όρο μόλις επικράτησαν να φύγει ο Αρναούτης να πάει έξω και τον έστειλαν βοηθό του Ναυτικού Ακόλουθου στο Λονδίνο. Εγώ ήμουν στο Portsmouth και κάποια φορά πήγα και τον είδα. Μου είπε ο άνθρωπος εκεί ορισμένα πράγματα. Και τι του είπες;⁹⁸

Σύμφωνα, επίσης, με τον τότε αντιπλοίαρχο Αντώνη Θεοχάρη:

Εμένα δεν με χτυπήσανε, δεν με κάψανε, δεν συνέβη κάτι τέτοιο, που έχω μάθει σε άλλους ότι έγινε. [...] Επίσης, τον Καραμήτσο, το ξέρω γιατί είμαστε πολύ φίλοι και πολύ δεμένοι, έχει πεθάνει ο άνθρωπος τώρα, τον είχαν στόχο γιατί θέλανε δύο πράγματα, πως θα βγάλουμε από τη μέση τον Βασιλιά και πως θα βγάλουν από τη μέση τον Καραμανλή. Επομένως, τον πιάσανε και τον πήγανε σε μια στιγμή απέναντι από τον Μουστακλή ο οποίος ήταν ήδη...έτσι, και του βάζανε ένα σφουγγάρι στο κεφάλι και τρέχαν τα ζουμιά και αίμα μαζί με τα ζουμιά και του λέγανε, έτσι θα σε κάνουμε. Υπήρξαν επομένως διαφορετικές μεταχειρίσεις σε διάφορους.⁹⁹

Ο ταγματάρχης Σπύρος Μουστακλής, ήταν το μεγαλύτερο θύμα αυτής της υπόθεσης. Με αντιδικτατορική δράση από τα πρώτα χρόνια της δικτατορίας, είχε συλληφθεί στις 23 Μαΐου για τη συμμετοχή του στην ΕΑΝ του Ιπποκράτη Σαββούρα,

⁹⁷ Συνέντευξη Γρ. Δεμέστιχα, 1.3.2016(1^η).

⁹⁸ Συνέντευξη Α. Τριανταφυλλίδη, 9.2.2018.

⁹⁹ Συνέντευξη Αντ. Θεοχάρη, 5.2.2018.

Μια δεξιά αντιδικτατορική οργάνωση που ιδρύθηκε τον Μάρτιο του 1971 και η οποία απέβλεπε στον Κ. Καραμανλή και τον βασιλιά για την μεταδικτατορική Ελλάδα, χωρίς ωστόσο να λειτουργεί υπό τις εντολές τους. Στη συνέχεια αποκαλύφθηκε ότι είχε σημαντικό ρόλο και στο σχέδιο της συνωμοσίας. Βασανίστηκε για 47 ημέρες μέχρι που τραυματίστηκε σοβαρά στην καρωτίδα παθαίνοντας μόνιμη εγκεφαλική βλάβη.¹⁰⁰

Η εμπλοκή πολιτικών οι οποίοι στο παρελθόν υπήρξαν μέλη των προδικτατορικών κυβερνήσεων, λειτουργούσε υπέρ της εκδοχής του αντεθνικού κινήματος. Μεταξύ των συλληφθέντων ήταν και οι Ευάγγελος Αβέρωφ, Κωνσταντίνος Αποσκίτης και Χριστόφορος Στράτος, οι οποίοι στο παρελθόν ανήκαν στην Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ), καθώς και ο πρώην υπουργός της Ενώσεως Κέντρου, Πέτρος Γαρουφαλιάς.¹⁰¹ Όταν ο ανακριτής αναθεωρητής Γ΄ Τάξεως ταξίαρχος Γρηγόριος Σκεμπέας ολοκλήρωσε την προανάκριση για τη συνωμοσία, το πόρισμά του, που δημοσιεύθηκε στις 20 Ιουλίου 1973, ενίσχυε το αφήγημα του καθεστώτος. Μέσα από τις απολογίες, τεκμηριωνόταν ότι υπήρχαν επαφές των συνωμοτών με τον Κ. Καραμανλή και το βασιλικό περιβάλλον, καθώς και ο στόχος της επαναφοράς του Κωνσταντίνου και του σχηματισμού πολιτικής κυβέρνησης υπό τον πρώην πρωθυπουργό. Ο ίδιος ο Γρ. Σκεμπέας, έστρεφε την αναζήτηση ευθυνών στους προδικτατορικούς πολιτικούς, προτείνοντας να παραπεμφθούν σε δίκη οι Ευ. Αβέρωφ, Κ. Αποσκίτης, Π. Γαρουφαλιάς και Χρ. Στράτος ενώ πρότεινε να περάσει από τακτική προανάκριση μεταξύ άλλων ο Νικήτας Βενιζέλος και ο Κ. Καραμανλής. Για τον υφυπουργό Βύρωνα Σταματόπουλο που δημοσιοποίησε το πόρισμα στους δημοσιογράφους, οι απολογίες τεκμηριώναν την ευθύνη του Κ. Καραμανλή να ενθαρρύνει τη διενέργεια του κινήματος που χαρακτήρισε ως «εθνικόν έγκλημα».¹⁰²

Μετά την ολοκλήρωσή του, το πόρισμα παραδόθηκε στον Στρατιωτικό Διοικητή Αθηνών υποστράτηγο Νικόλαο Ραφαηλάκη. Στις 24 Ιουλίου παρέπεμψε στο Έκτακτο

---

¹⁰⁰ «Άλλες οκτώ συλλήψεις», εφ. *Τα Νέα*, 24 Μαΐου 1973, σ. 1· βλ. και Νάση Μπάλτα, «Αντιδικτατορικές οργανώσεις και κινήσεις αξιωματικών του Στρατού Ξηράς: μαρτυρίες», στο Γιάννα Αθανασάτου, Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Σεφεριάδης (επιμ.), *Η δικτατορία 1967-1974. Πολιτικές πρακτικές, Ιδεολογικός λόγος, Αντίσταση*, Αθήνα, Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης - Καστανιώτη, 1999, σ. 200-201· Δέσποινα Παπαδημητρίου, «Αντιδικτατορικές κινήσεις και οργανώσεις: Ο συντηρητικός χώρος», στο Β. Καραμανωλάκης, *ό.π.*, σ. 140· για τη συμμετοχή του Σπύρου Μουστακλή στη ναυτική συνωμοσία βλ. και Χριστίνα Δημητρακάκη-Μουστακλή, *Σπύρος Μουστακλής. Ένας ελεύθερος πολιορκημένος*, Αθήνα, Λειμών, 2021, σ. 379-420.

¹⁰¹ «Συνελήφθησαν: Ε. Αβέρωφ, Π. Γαρουφαλιάς και οι Χρ. Και Κ. Αποσκίτης», εφ. *Ελεύθερος Κόσμος*, 4 Ιουλίου 1973, σ. 1.

¹⁰² ΊΚΚ, Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ (εφεξής ΑΕΑ), Φάκελος 1, Πόρισμα Γρ. Σκεμπέα. 18 Ιουλίου 1973, σ. 28-29· βλ. και «Εις ποιους καταλογίζει τας ευθύνas το πόρισμα», εφ. *Το Βήμα*, 21 Ιουλίου 1973, σ. 1-2.

Στρατοδικείο Αθηνών με κατηγορία «ένωσιν προς στάσιν» 56 αξιωματικούς του Ναυτικού, 3 απότακτους αξιωματικούς (δύο του Ναυτικού και έναν του Στρατού), 4 αξιωματικούς της Αεροπορίας και 6 ιδιώτες, με τη κατηγορία για «συνέργεια εις ένωσιν προς στάσιν» και παρέπεμπε σε ξεχωριστή δίκη τη περίπτωση των «φυγάδων» αξιωματικών του «Βέλους». Τέλος, καλούσε σε ανάκριση τους απότακτους και απόστρατους αξιωματικούς του Στρατού αντιστράτηγους Σοφοκλή Τζανετή, Γεώργιο Περίδη, ταξίαρχο Ορέστη Βιδάλη, ταγματάρχη Σπύρο Μουστακλή, ίλαρχο Μιχάλη Βαρδάνη, λοχαγό Ιωάννη Αλεξάκη, υποναύαρχο Αντώνη Ροζάκη, σμήναρχο Γεώργιο Βαγιακάκο. Μαζί τους, καλούσε και τους πολιτικούς Κ. Καραμανλή και Ν. Βενιζέλο, καθώς και τους Εμμανουήλ Κεφαλογιάννη, Γεώργιο Ράλλη, Κωνσταντίνο Παπακωνσταντίνου και Εμμανουήλ Μπαντουβά.¹⁰³

Η δίκη δεν έγινε ποτέ, καθώς τον Αύγουστο το καθεστώς απένειμε γενική αμνηστία, στο πλαίσιο των μέτρων φιλελευθεροποίησης.¹⁰⁴ Στις αρχές Σεπτεμβρίου, το Πρωτοβάθμιο Ανακριτικό Συμβούλιο του Ναυτικού με πρόεδρο τον υποναύαρχο Δημήτρη Δούση και μέλη τον αρχιπλοίαρχο Σπύρο Καψάλη, τους πλοιάρχους Ιωάννη Καραθανάση και Ιωάννη Παπαδάκη και τον δικαστικό σύμβουλο Γ' Τάξεως Ματθαίο Φουκαράκη, αποφάσισε παμψηφεί την απόταξη 42 μαχίμων αξιωματικών.¹⁰⁵ Ταυτόχρονα, ένα άλλο Συμβούλιο με πρόεδρο τον αρχιπλοίαρχο Γεράσιμο Στεφανάδη και μέλη τους πλοιάρχους Ανδρέα Βαφειάδη, Κωνσταντίνο Παραδέλη-Παϊζη, Νικόλαο Νικοτσάρα και τον δικαστικό σύμβουλο Γ' Τάξεως Ευστράτιο Ψαρρά, αποφάσισε παμψηφεί την απόταξη 9 μηχανικών αξιωματικών.¹⁰⁶ Οι αποτάξεις δημοσιεύθηκαν στην εφημερίδα της κυβέρνησεως αντίστοιχα τον Οκτώβριο και Δεκέμβριο του 1973. Μαζί τους, αποτάχθηκαν και οι αξιωματικοί¹⁰⁷ και υπαξιωματικοί του «Βέλους» που έλαβαν άσυλο στο εξωτερικό.¹⁰⁸ Τα συμβούλια αποφάσισαν την απόταξη των αξιωματικών καθώς οι πράξεις τους συνιστούσαν «βαρέα παραπτώματα περί την υπηρεσίαν και πειθαρχίαν».¹⁰⁹ Φαίνεται μάλιστα ότι στο πλαίσιο της απομάκρυνσής

¹⁰³ ΑΚΔ, Φάκελος Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973, Έγγραφα, Παραπεμπτικό Ν. Ραφαηλάκη, 24 Ιουλίου 1973, σ. 41-58.

¹⁰⁴ Μελέτης Μελετόπουλος, *Η δικτατορία των συνταγματαρχών. Κοινωνία, Ιδεολογία, Οικονομία*, Αθήνα, Παπαζήση, 2008, σ. 43.

¹⁰⁵ ΑΚΔ, Φάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973, Έγγραφα, Δημήτριος, Ζαγοριανάκος, *Ανακριτικά Συμβούλια Αξιωματικών*, 19 Σεπτεμβρίου 1973, σ. 32-36.

¹⁰⁶ Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 600-601.

¹⁰⁷ ΦΕΚ, Τεύχος Γ', αρ. 371, 29 Οκτωβρίου 1973· ΦΕΚ, Τεύχος Γ', αρ. 473, 24 Δεκεμβρίου 1973.

¹⁰⁸ ΦΕΚ, Τεύχος Γ', αρ. 400, 13 Νοεμβρίου 1973.

¹⁰⁹ ΑΚΔ, Φάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973, Έγγραφα, Δημήτριος, Ζαγοριανάκος, *Ανακριτικά Συμβούλια Αξιωματικών*, 19 Σεπτεμβρίου 1973, σ. 33-34.

τους από τον Στόλο, τους έκαναν και αρνητικά φύλλα ποιότητας.¹¹⁰ Οι δε αξιωματικοί του «Βέλους» αποτάχθηκαν «δια βαρέα παραπτώματα περί την υπηρεσίαν και πειθαρχίαν και ενεργείας εθνικώς αναξιοπρεπείς».¹¹¹

Μερικές ημέρες νωρίτερα, κατά τη διάρκεια ομιλίας του σε σπουδαστές της Ναυτικής Σχολής Πολέμου, ο Γ. Στεφανάδης είχε χαρακτηρίσει τη συνωμοσία ως προδοτική και τους αξιωματικούς του προδότες.¹¹² Η νέα ηγεσία του Ναυτικού, πιστή στο καθεστώς, παρουσίασε και αυτή τη συνωμοσία ως μια αντεθνική ενέργεια. Ο νέος αρχηγός του Ναυτικού, αντιναύαρχος Πέτρος Αραπάκης που διαδέχθηκε τον Μαργαρίτη στις 30 Μαΐου,¹¹³ στη πρώτη ημερήσια διαταγή του ως αρχηγός ανέφερε ότι το:

εσχάτως συμβάν εις τους κόλπους του Πολεμικού Ναυτικού λυπηρόν και επαίσχυντον επεισόδιον, εκ μερίδος αξιωματικών τινών, και τούτων ως επί πολύ νέων, παρασυρθέντων και παρελθόντων εις αντεθνικάς ενεργείας, κατέθλιψε πάντας τους υγιώς και εθνοπρεπώς σκεπτόμενους [...] το Πολεμικόν Ναυτικόν εκκαθαριζόμενον από τους υπονομευτάς του, με υγιάς δυνάμεις και υψηλόν ηθικόν, άτρωτον από πάσης επιβουλής, θα συνεχίση κατά τρόπον δυναμικόν και αποφασιστικόν τας ιστορικάς παραδόσεις του με απόλυτον πίστιν προς την Εθνική Επανασταστικήν Κυβέρνησιν.¹¹⁴

Η δικτατορία δεν άφησε το Ναυτικό να αντιμετωπίσει μόνο του το ζήτημα. Από τη πρώτη στιγμή, η εξάρθρωση και οι συλλήψεις διενεργήθηκαν από το ΕΑΤ-ΕΣΑ με τη συνεργασία του Ναυτικού. Αντίστοιχα, η ΕΣΑ ανέλαβε και τις ανακρίσεις, με αποτέλεσμα το Ναυτικό να μην έχει δικαιοδοσία. Μετά τις ανακρίσεις στον Ναύσταθμο το βράδυ της 22^{ας} Μαΐου, ο Κ. Μαργαρίτης είχε διατάξει τη μεταφορά των 5 κυβερνητών στο Αρχηγείο Ναυτικού προκειμένου να τους μιλήσει προσωπικά. Ωστόσο, στη συνέχεια τους πήραν από τα κρατητήρια του Ναυτικού, χωρίς προηγούμενη ενημέρωση, άντρες της ΕΣΑ και τους μετέφεραν σε κρατητήρια υπό την εποπτεία τους.¹¹⁵ Ο Αντώνης Θεοχάρης θυμάται ότι ακόμα και σε εγκαταστάσεις του Ναυτικού τα πιο πειθήνια όργανα του δικτατορικού καθεστώτος είχαν τον έλεγχο:

¹¹⁰ Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 593-594, 599-601.

¹¹¹ ΦΕΚ, Τεύχος Γ', αρ. 371, 29 Οκτωβρίου 1973.

¹¹² Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 600.

¹¹³ «Νέος Αρχηγός του Ναυτικού», εφ. *Το Βήμα*, 1 Ιουνίου 1973, σ. 1.

¹¹⁴ Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 457-458.

¹¹⁵ Στο ίδιο, σ. 452-454.

Εμένα από τη Σχολή Δοκίμων με πήγαν στο Βοτανικό. Εκεί υποτίθεται ότι είχε κουμάντο το Ναυτικό. Στην ουσία το είχε το ΕΑΤ-ΕΣΑ και είχε κάποιους του Νικολόπουλου ναύτες, που ήταν οι φρουροί με πολιτικά και οι οποίοι υποτίθεται ότι ήταν ναύτες.¹¹⁶

Αντίστοιχα και ο τότε πλωτάρχης Άγγελος Χρυσικόπουλος, θυμάται τη παρουσία ανδρών της ΕΣΑ στο Βοτανικό:

Όταν μας συνέλαβαν είχε πλημμυρίσει η ΕΣΑ και μας στείλαν στο Βοτανικό. Είχαν κλείσει τα παντζούρια με καρφωμένες σανίδες, τότε είχε έρθει κλιμάκιο της ΕΣΑ και μας πρόσεχε εκεί, μας άφηναν τα φώτα αναμμένα σε 24ωρη βάση.¹¹⁷

Λίγες ημέρες αργότερα, την ευθύνη της διενέργειας ποινικής δίωξης ανέλαβε ο Στρατιωτικός Διοικητής Αττικής και την ανάκριση ανέλαβε ο Γρ. Σκεμπέας, στον οποίο παραδόθηκε το ανακριτικό υλικό της διοικητικής προανάκρισης που είχε ξεκινήσει ο Π. Αραπάκης.¹¹⁸

Ο παραγκωνισμός του Ναυτικού από τις διαδικασίες, ήταν μια από τις συνέπειες που είχε για τον Στόλο η νέα δομή των ενόπλων δυνάμεων που είχε τεθεί σε ισχύ με το Σύνταγμα του 1968. Η δομή αυτή, επί της ουσίας υπέταξε το Ναυτικό και την Αεροπορία στον Στρατό Ξηράς, με τις διοικήσεις τους να μην έχουν ουσιαστικές αρμοδιότητες.¹¹⁹ Πέραν αυτού, ο παραγκωνισμός του Στόλου ήταν δείγμα και της δυσπιστίας του καθεστώτος προς το Ναυτικό. Όχι αδικαιολόγητα, αφού στο παρελθόν είχε βρεθεί ξανά αντιμέτωπο με αντιδράσεις από το Ναυτικό και η ηγεσία του που είχε αναλάβει την επίλυση των υποθέσεων, είχε επιβάλλει ελάχιστες κυρώσεις, προστατεύοντας έτσι τη πλειοψηφία των στελεχών του. Η πιο χαρακτηριστική περίπτωση, ήταν αυτή του κινήματος της 13^{ης} Δεκεμβρίου 1967 στο οποίο, αν και το σύνολο του Στόλου τάχθηκε με το μέρος του Κωνσταντίνου, μόνο 13 ανώτατοι αξιωματικοί αποστρατεύθηκαν.¹²⁰

¹¹⁶ Συνέντευξη Αντ. Θεοχάρη, 5.2.2018.

¹¹⁷ Συνέντευξη Α. Χρυσικόπουλου, 12.3.2016(1^η).

¹¹⁸ «Απεκαλύφθη το σχέδιον των στασιαστών του Ναυτικού, εφ. *Ελεύθερος Κόσμος*, 29 Μαΐου 1973, σ. 1.

¹¹⁹ Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974: όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1983, σ. 304-309· Α. Κακαράς, *ό.π.*, σ. 334.

¹²⁰ Στυλιανός Χαρατσής, *1023 Αξιωματικοί και 22 Κινήματα. Τόμος β΄*, Αθήνα, 1987, σ. 282, 292-293.

Λίγα χρόνια αργότερα, το 1970, οι πληροφορίες για αντιδικτατορική συνωμοσία αξιωματικών αντιμετώπιστηκε από τον Στόλο μόνο με μεταθέσεις.¹²¹ Αντίστοιχα, μια ήπια μεταχείριση ήλπιζε να καταφέρει και ο Π. Αραπάκης όχι επειδή υποστήριζε ή κατανοούσε τους συνωμότες αξιωματικούς, αλλά επειδή θεωρούσε ότι η τιμωρία τους θα έβλαπτε το Ναυτικό. Όχι μόνο θα υπήρχε πρόβλημα επάνδρωσης των πλοίων αλλά θα δημιουργούνταν δύο αντίπαλες κατηγορίες αξιωματικών, γεγονός που μελλοντικά μπορούσε να βλάψει τη συνοχή του σώματος των αξιωματικών. Η περίπτωση της επαναφοράς των απότακτων αξιωματικών του αποτυχημένου βενιζελικού κινήματος το 1935 ήταν χαρακτηριστικό παράδειγμα για τον Π. Αραπάκη.¹²²

Η ανησυχία του τότε Αρχηγού του Ναυτικού για τη συνοχή του σώματος των αξιωματικών πιθανώς να εδραζόταν στον τρόπο με τον οποίο το μεταπολεμικό Βασιλικό Ναυτικό είχε αντιμετωπίσει την επαναφορά των απότακτων του 1935 στο Στόλο κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Στον απόηχο του κινήματος του 1944 στη Μέση Ανατολή, οπότε και η βενιζελική ηγεσία του Ναυτικού είχε χάσει τον έλεγχο του Στόλου από τα εξεγερμένα πληρώματα, η διατήρηση της συνοχής και ομοιογένειας των αξιωματικών ήταν για το μεταπολεμικό Ναυτικό απαραίτητη εάν ήθελε να αποφύγει μια αντίστοιχη εξέλιξη.¹²³ Και ο Π. Αραπάκης είχε βιώσει από πρώτο χέρι το κίνημα του 1944 καθώς είχε συμμετάσχει στα αγήματα καταστολής του.¹²⁴

Έτσι, τόσο κατά τη διάρκεια των πρώτων ανακρίσεων στο Ναύσταθμο, όσο και αργότερα, ο Π. Αραπάκης πίεζε τους «αρμόδιους» να σταματήσουν οι συλλήψεις και να μην απομακρυνθούν από το Ναυτικό όσοι είχαν εμπλακεί, παρά το γεγονός ότι ο ίδιος δεν είχε την εξουσία επί της διαδικασίας.¹²⁵ Σύμφωνα με τα όσα ανέφερε την ίδια περίοδο η εφημερίδα *Νέα Δημοκρατία* που εξέδιδε στο Λονδίνο ο πρώην δήμαρχος Αθηναίων, Γεώργιος Πλυτάς και εξέφραζε τον συντηρητικό αντιδικτατορικό χώρο, ο Π. Αραπάκης ανέλαβε με μεγάλη απροθυμία τα νέα του καθήκοντα και πριν το κάνει, είχε συμβουλευτεί τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο,¹²⁶ με τον οποίο είχε στενές σχέσεις

---

¹²¹ Στο ίδιο, σ. 303-307.

¹²² Πέτρος Αραπάκης, *Το τέλος της σιωπής*, Αθήνα, Νέα Σύνορα-Λιβάνης, 1999, σ. 83-84.

¹²³ Δημήτριος Φωκάς, *Έκθεσις επί της δράσεως του Ναυτικού κατά τον Πόλεμον 1940-1944, τόμος β΄. Από της αποδημίας του Στόλου μέχρι της απελευθερώσεως της Ελλάδος*, Αθήναι, Τυπογραφείον Π.Ν., 1954, σ. 473-481.

¹²⁴ Στ. Χαρατσής, *ό.π.*, σ. 129.

¹²⁵ Π. Αραπάκης, *ό.π.*

¹²⁶ «Ούτε ο νέος Αρχηγός του Ναυτικού είναι δικός τους...!», εφ. *Η Νέα Δημοκρατία*, 16 Ιουνίου 1973, σ. 3.

και τον εκτιμούσε.¹²⁷ Πρόεδρος της ΕΡΕ κατά το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου 1967, ο Κανελλόπουλος ήταν από τους πρώτους που αντέδρασαν στη δικτατορία, στάση που διατήρησε σε όλη την επταετία.¹²⁸

Η τύχη της συνωμοσίας μπορεί να ήταν διαφορετική εάν δεν είχε εμπλακεί η ΕΣΑ και είχε αντιμετωπιστεί εξ αρχής από το Ναυτικό ως ένα εσωτερικό του ζήτημα. Πιθανότατα δεν θα είχε λάβει τις διαστάσεις που του έδωσε η μεταχείριση της δικτατορίας παρουσιάζοντάς τη ως αποτυχημένο πραξικόπημα και αιτία πολιτειακής αλλαγής. Και αυτό γιατί, όπως θα φανεί παρακάτω, παρά τους ισχυρισμούς της δικτατορίας ως αντεθνική, υποκινούμενη εκτός του Ναυτικού και από το εξωτερικό, η συνωμοσία ήταν πιστή στο Ναυτικό και την αποστολή του, είχε γεννηθεί από το ίδιο και, κατά συνέπεια, δύσκολα θα μπορούσε να θεωρηθεί αντεθνική από τους αξιωματικούς του ακόμα και αν αυτοί διαφωνούσαν.

1.2. Η μήτρα. Το μεταπολεμικό Β.Ν.

Η δικτατορία παρέπεμψε σε στρατοδικείο για την κατηγορία της «ενώσει προς στάσιν», 56 εν ενεργεία αξιωματικούς του Πολεμικού Ναυτικού, αναγνωρίζοντας σε αυτούς ευθύνες για τη συνωμοσία.¹²⁹ Στη πραγματικότητα, αυτοί που θα συμμετείχαν είτε ήταν μνημένοι είτε απλώς γνώριζαν χωρίς να συνωμοτούν ήταν περισσότεροι. Τουλάχιστον άλλοι 31 εν ενεργεία δεν έγιναν γνωστοί στη δικτατορία και μαζί με τους 4 μνημένους του «Βέλους», το οποίο αντιμετωπίστηκε ως χωριστή περίπτωση, ο αριθμός ανεβαίνει στους 90.¹³⁰ Πέρα από αυτούς, σε έρευνα που έκανε το καθεστώς σε σπίτι μνημένου αξιωματικού, βρέθηκε τηλεφωνικός κατάλογος με ονόματα 47 αξιωματικών του Στόλου, τους οποίους θα ενημέρωναν αμέσως μετά τον απόπλου των πλοίων προκειμένου να τους ακολουθήσουν και να ενταχθούν στο «Κίνημα». Σε περίπτωση εκδήλωσης δηλαδή, οι αξιωματικοί του Ναυτικού που θα το υποστήριζαν, πιθανώς να έφτανε τους 140.¹³¹ Ακόμα και έτσι, οι συλληφθέντες από μόνοι τους

---

¹²⁷ Π. Αραπάκης, *ό.π.*, σ. 314' σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Δημητριάδη ήταν ξάδελφος του Κανελλόπουλου, στη συνέντευξη Κ. Δημητριάδη, 17.12.2016(3^η).

¹²⁸ Δώρα Παπαδοπούλου, «Ο πολιτικός «δάσκαλος» Παναγιώτης Κανελλόπουλος. Πνευματική ιδιοσυστασία και πολιτική ηγεσία, 1967-1974», στο Σπ. Βλαχόπουλος, Δ. Καιρίδης, Α. Κλάψης, *ό.π.*, σ. 184-187.

¹²⁹ ΑΚΔ, Φάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973, Έγγραφα, Παραπεμπτικό Ν. Ραφαηλάκη, 24 Ιουλίου 1973, σ. 41-58.

¹³⁰ Α. Κακαράς, *ό.π.*, σ. 583-584, 643.

¹³¹ ΑΚΔ, Φάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973, Έγγραφα, Παραπεμπτικό Ν. Ραφαηλάκη, 24 Ιουλίου 1973, σ. 25.

συνιστούσαν το 17% των μαχίμων και το 16% των μηχανικών με βάση την επετηρίδα των αξιωματικών του 1973. Συνολικά, περίπου το 12% του σώματος.¹³²

Πέρα από το μέγεθος της συνωμοσίας, που δίνει την κλίμακα της αντίθεσης στους κόλπους του Ναυτικού, η εξέταση του καταλόγου των μνημένων παρέχει ένα σημαντικό στοιχείο για την διερεύνηση των χαρακτηριστικών της. Το σύνολο των μνημένων προερχόταν από τις τάξεις εξόδου της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων των δεκαετιών του 1950 και του 1960.¹³³ Αυτό σημαίνει ότι το κοινό χαρακτηριστικό όλων τους, ήταν ότι είχαν εκπαιδευτεί και σταδιοδρομήσει στο πλαίσιο του μεταπολεμικού ελληνικού Βασιλικού Ναυτικού, που όπως θα φανεί παρακάτω, ο εθνικός του ρόλος συνδεόταν άρρηκτα με αυτόν της Βόρειο-Ατλαντικής Συμμαχίας.

Το NATO, όπως ονομάστηκε εν συντομία η Συμμαχία, ιδρύθηκε το 1949 και δεν ήταν απλώς μια διπλωματική και στρατιωτική συμμαχία αλλά, σύμφωνα με την ψυχροπολεμική ρητορική, και ένα σύμβολο ενότητας κυρίαρχων και ισότιμων κρατών, μια ένωση βασισμένη σε κοινές πολιτικές και πολιτιστικές αξίες και το πρώτο βήμα προς τη συγκρότηση της μεταπολεμικής Δύσης.¹³⁴ Η Ελλάδα εντάχθηκε σε αυτή το 1952. Ήταν ένας στόχος που επιδίωξε από κοινού με τη Τουρκία, προκειμένου να εξασφαλίσει την άμυνά της σε περίπτωση μιας κομμουνιστικής επίθεσης.¹³⁵ Για την ίδια τη Συμμαχία ωστόσο η ένταξη της Ελλάδας, μαζί με τη Τουρκία, έγινε κυρίως για την εξασφάλιση της πολιτικής επιρροής στις δύο αυτές χώρες, που ήταν ευάλωτες στον κομμουνισμό, προκειμένου να προστατεύσουν τα στρατηγικά της συμφέροντα στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή. Οι δύο χώρες μπορούσαν να απαγορεύσουν την κάθοδο των σοβιετικών στη Μεσόγειο από τα Δαρδανέλια και να προστατεύσουν τις θαλάσσιες οδούς επικοινωνίας προς τη Μέση Ανατολή. Τυχόν

---

¹³² Α. Κακαράς, ό.π. σ. 590. Στ. Χαρατσής, ό.π., σ. 309-310. μέχρι και σήμερα η εξακρίβωση του ακριβούς αριθμού των μνημένων δεν είναι δυνατή. Αφενός τα σχετικά έγγραφα, οι όρκοι δηλαδή που είχαν υπογράψει οι αξιωματικοί, έχουν εξαφανιστεί, αλλά ακόμη και να υπήρχαν ορισμένοι εκ των μνημένων δεν τα υπέγραψαν, χωρίς να σημαίνει ότι δεν συμμετείχαν. Αφετέρου, συνέπεια κανόνα συνωμοτικότητας, κανένας σχεδόν δεν γνώριζε το σύνολο των μνημένων για να προστατευθεί η συνωμοσία σε περίπτωση διαρροής. Επιπλέον, πολλά έγγραφα καταστράφηκαν τις ημέρες της εξάρθρωσης προκειμένου να μην βρεθούν αποδείξεις.

¹³³ Α. Κακαράς, ό.π., σ. 590.

¹³⁴ Jeremi Suri, «A community of shared values amid public discord», στο Andreas Wenger, Christian Nuenlist, Anna Locher (επιμ.), *Transforming NATO in the Cold War. Challenges beyond deterrence in the 1960s*, Λονδίνο, Routledge, 2007, σ. 18-24. Timothy A. Sayle, *Enduring Alliance. A history of NATO and the Postwar Global Order*, Ιθάκη, Cornell University Press, 2019, σ. 17. για τη συγκρότηση της Δύσης μεταπολεμικά βλ. Odd Arne Westad, *Ο Ψυχρός Πόλεμος. Μια παγκόσμια ιστορία*, Αθήνα, Πατάκη, 2021, σ. 196-215.

¹³⁵ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, Αθήνα, Πατάκη, 2006, σ. 43-45.

αποκλεισμός τους, μπορεί να τις οδηγούσε σε μια ουδετερόφιλη πολιτική, που θα ευνοούσε τους σοβιετικούς.¹³⁶

Μεταξύ άλλων κοινωνικών και πολιτισμικών παραγόντων, ο διεθνής ανταγωνισμός είναι ένας από τους βασικούς που επηρεάζουν τη λειτουργία των ενόπλων δυνάμεων ενός κράτους, στη προσπάθειά του να ανταπεξέλθει στις νέες απειλές.¹³⁷ Εν προκειμένω, η επιδίωξη του ελληνικού κράτους να ενταχθεί στη Συμμαχία ως λύση του αμυντικού προβλήματος επηρέασε άμεσα τις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις οι οποίες υπήχθησαν σε συμμαχικά στρατηγεία: ο Στρατός Ξηράς και η Βασιλική Αεροπορία στο στρατηγείο Νοτιοανατολικής Ευρώπης με έδρα τη Σμύρνη (που με τη σειρά του υπαγόταν σε εκείνο της Νάπολης) και το Βασιλικό Ναυτικό στο στρατηγείο Μεσογείου με έδρα τη Μάλτα (το 1961 το στρατηγείο μεταφέρθηκε στη Νάπολη).¹³⁸ Στο νέο συμμαχικό πλαίσιο, ο ελληνικός Στόλος είχε νέο επιχειρησιακό δόγμα. Η αποστολή του ήταν η προστασία των ελληνικών θαλασσών και γραμμών επικοινωνίας (SLOC Sea Lines of Communication) προκειμένου να αποτραπεί η κάθοδος των σοβιετικών στην Ανατολική Μεσόγειο και να επιτραπεί η προσέγγιση των συμμαχικών ενισχύσεων.¹³⁹ Σύμφωνα με έγγραφο του 1960 που αφορούσε στην μακροπρόθεσμη ανάπτυξη του Ναυτικού, η αποστολή του συνοψιζόταν στον έλεγχο του ελληνικού θαλασσιού χώρου για τον ασφαλή ανεφοδιασμό των δυνάμεων του Στρατού Ξηράς, στην άμεση και έμμεση υποστήριξη των χερσαίων δυνάμεων, στη προστασία των θαλασσιών οδών επικοινωνίας, συμμετοχή στην αναχαίτιση κάθε προσπάθειας διείσδυσης σοβιετικών ναυτικών δυνάμεων στο Αιγαίο σύμφωνα με τις διαταγές του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού και των αμυντικών σχεδιασμών του SACEUR (Supreme Allied Commander Europe) και του CINCAFMED (Commander In Chief Allied Forces Mediterranean), ως απόρροια τότε του εν ισχύ στρατηγικού σχεδιασμού για τη νότια πτέρυγα της Συμμαχίας (SACEUR PLANNING GUIDANCE 1959). Για τις ελληνικές ναυτικές δυνάμεις, «ων η αποστολή είναι προέκτασις των

---

¹³⁶ Dionysios Chourcoulis, *The Southern Flank of NATO, 1952-1959. Military Strategy or Political Stabilization*, Λονδίνο, Lexington Books, 2015, σ. 3-9· John Chipman, «NATO and the security problems of the Southern Region: From the Azores to Ardahan», στο John Chipman (επιμ.), *NATO's Southern Allies: Internal and External Challenges*, Λονδίνο – Νέα Υόρκη, Routledge, 1988, σ. 8.

¹³⁷ Risa A. Brooks, «Introduction: The Impact of Culture, Society, Institutions, and International Forces on Military Effectiveness», στο Risa A. Brooks, Elizabeth A. Stanley (επιμ.), *Creating Military Power: The Sources of Military Effectiveness*, Στάνφορντ, Stanford University Press, 2007, σ. 1-26.

¹³⁸ D. Chourcoulis, *ό.π.*, σ. 44-47· Joel Sokolsky, «Seapower in the nuclear age: NATO as a Maritime Alliance», ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Κέμπριτζ, Department of Government, Harvard University, 1985, σ. 211.

¹³⁹ J. Sokolsky, *ό.π.*, σ. 74-83.

αντικειμενικών σκοπών του NATO, θέλουν αναλάβη το κύριο βάρος της από θαλάσσης Αμύνης εις το Αιγαίον».¹⁴⁰

Η αποστολή αυτή, υπηρετούσε τον ευρύτερο στρατηγικό στόχο της Συμμαχίας που δεν ήταν άλλος από τον έλεγχο των θαλασσών που συνέδεαν τις ΗΠΑ με τις συμμαχικές χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Τοποθετημένοι σε μια χερσόνησο στο τέλος της ηπείρου με θάλασσες στο Βορρά, την Δύση και το Νότο, οι ευρωπαίοι σύμμαχοι είχαν όλοι σύνορα στη θάλασσα και βρίσκονταν στη άλλη μεριά του Ατλαντικού ωκεανού, περίπου 6000 χιλιόμετρα μακριά από την ηγέτιδα δύναμη της Συμμαχίας, τις ΗΠΑ. Σε περίπτωση πολέμου, η άμυνα κατά των σοβιετικών στη δυτική Ευρώπη θα κρινόταν από την υποστήριξη που θα ερχόταν από τις ΗΠΑ και τον Καναδά μέσω της θάλασσας. Ο Ατλαντικός ήταν η ζωτική «γέφυρα» που έπρεπε να διατηρηθεί τόσο σε ειρήνη όσο και σε πόλεμο. Για τους ευρωπαϊκούς συμμαχικούς Στόλους, δηλαδή και τον ελληνικό, ο πολιτικός και στρατιωτικός στόχος τους ήταν η προστασία αυτής της «ατλαντικής γέφυρας» από τους σοβιετικούς. Η κεντρικότητα του Ατλαντικού στο όνομα της Συμμαχίας δεν ήταν τυχαία, αλλά έδειχνε τον χαρακτήρα της.¹⁴¹ Το NATO αποτελούσε ουσιαστικά μια ναυτική συμμαχία καθώς όλες οι δυνάμεις αναχαίτισης μιας σοβιετικής επίθεσης, είτε πυρηνικής είτε συμβατικής στη Δυτική Ευρώπη, το κύριο μέτωπο της Συμμαχίας, στηρίζονταν στις ναυτικές μονάδες.¹⁴²

Στο πλαίσιο αυτής της αποστολής, ο ελληνικός Στόλος έλαβε μεγάλη βοήθεια από τις ΗΠΑ και τη Συμμαχία και ανασυγκροτήθηκε σχεδόν ολοκληρωτικά. Το 1951, εν όψει της εισόδου της Ελλάδας στο NATO, η χώρα εντάχθηκε στο Πρόγραμμα Αμοιβαίας Αμυντικής Βοήθειας,¹⁴³ με το οποίο παρέλαβε τα πρώτα 6 αντιτορπιλικά τα πληρώματα των οποίων εκπαίδευσαν οι ΗΠΑ. Μετά την ένταξη, από το 1953 μέχρι το 1964, παρέλαβε από το αμερικανικό Ναυτικό συνολικά 6 αντιτορπιλικά Στόλου τύπου «Fletcher», 3 υποβρύχια, 6 περιπολικά, 8 αποβατικά, 6 οχηματαγωγά, 4 αρματαγωγά, 2 πλοία υποστήριξης αποβάσεως, 4 ναρκαλιευτικά, 2 ναρκοθέτιδες, 1 αποβατικό δεξαμενόπλοιο, 1 πετρελαιοφόρο, 1 ρυμουλκό, 1 πλωτό συνεργείο και 1 πλοίο

¹⁴⁰ Προγραμματισμός αναπτύξεως Β.Ν. Μακράς πνοής, Γενικών Επιτελείων Ναυτικού, σ. Α-1.

¹⁴¹ Geoffrey Till, «Holding the Bridge in Troubled Times. The Cold War and the Navies of Europe», στο *Journal of Strategic Studies*, 28:2 (Απρίλιος 2005), σ. 314-315· D. Chourcoulis, *ό.π.*, σ. 77-79· του ίδιου, «A nominal defence? NATO threat perception and responses in the Balkan area, 1951-1967», στο *Cold War History*, 12:4 (Νοέμβριος 2012), σ. 653· J. Sokolsky, *ό.π.*, σ. 208-213· για περισσότερα σχετικά με την ιδιαίτερη σημασία που είχε ο Ατλαντικός για την οικονομία της Δύσης βλ. Και Τζελίνα Χαρλαύτη, *Ιστορία της Ελληνόκτητης Ναυτιλίας. 19^{ος}-20^{ος} αιώνας*, Αθήνα, Νεφέλη, 2001, σ. 409-435.

¹⁴² J. Sokolsky, *ό.π.*, σ. 29-34.

¹⁴³ Ε. Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σ. 48.

πόντισης φραγμάτων από τη Δυτική Γερμανία.¹⁴⁴ Όλα αυτά ωστόσο, κάλυψαν ένα σημαντικότατο τμήμα, το 50% των αναγκών του ελληνικού Ναυτικού σε υποβρύχια και 80% σε πλοία επιφανείας προκειμένου να ανταπεξέλθει αποτελεσματικά στην συμμαχική του αποστολή, αλλά το σύνολο σχεδόν των υποβρυχίων, αποβατικών και περιπολικών, ήταν ήδη παλαιά και έπρεπε κανονικά να αντικατασταθούν.

Στα χρόνια που ακολούθησαν, η βοήθεια συνεχίστηκε αν και η ελληνοτουρκική κρίση για το Κυπριακό και αργότερα το εμπάργκο όπλων λόγω της στρατιωτικής δικτατορίας, καθυστέρησαν τις παραχωρήσεις. Από το 1968 και με αφορμή την εισβολή σοβιετικών στρατευμάτων στην Πράγα, το εμπάργκο ανεστάλη προσωρινά και το Ναυτικό έλαβε άλλα 7 ναρκαλιευτικά. Εν τέλει, το 1970 το εμπάργκο τερματίστηκε οριστικά, επιτρέποντας τη χορήγηση μεγάλων πλοίων. Τα επόμενα τρία χρόνια η Ελλάδα παρέλαβε 4 ακόμα αντιτορπιλικά, 1 υποβρύχιο, 1 πετρελαιοφόρο, ένα αποβατικό-δεξαμενόπλοιο, 2 ναρκαλιευτικά. Παράλληλα, το 1967-1969 και προκειμένου να καλύψει τις ελλείψεις από το εμπάργκο, παρέλαβε 7 τορπιλακάτους και 4 υποβρύχια από τη Δυτική Γερμανία, ενώ αγόρασε και 4 γαλλικές πυραυλακάτους.¹⁴⁵

Ταυτόχρονα, η Συμμαχία βελτίωσε τις υποδομές των βάσεων του Ναυτικού¹⁴⁶ ενώ στο πλαίσιο της αμερικανικής βοήθειας το 1961 ολοκληρώθηκε η ανέγερση κτιρίου διδακτηρίων στο Κέντρο Εκπαίδευσης Ναυτοπαίδων στο Πόρο.¹⁴⁷ Η κορωνίδα της ανασυγκρότησης υπό τη συμμαχική ομπρέλα, ήταν η δημιουργία του Ναυστάθμου της Κρήτης στη Σούδα. Η κατασκευή του, εντασσόταν στο πλαίσιο της εφαρμογής της συμφωνίας του 1953 ανάμεσα στην Ελλάδα και το ΝΑΤΟ, για την εγκατάσταση αμερικανικών βάσεων, που στόχο είχε να «ενισχύσει την ασφάλεια της περιοχής του Βορείου Ατλαντικού και να διαφυλάξει την διεθνή ειρήνη και ασφάλεια».¹⁴⁸ Ο

---

¹⁴⁴ Χρήστος Σαζανίδης, *Ξένοι, Βάσεις και Πυρηνικά στην Ελλάδα. Η Ελλάδα και οι σχέσεις τις με τις Μεγάλες Δυνάμεις 1821-1981 (Μια πολιτικοδιπλωματική και στρατιωτική θεώρηση)*, Θεσσαλονίκη, 1985, σ. 310-313.

¹⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 313-319.

¹⁴⁶ Ιωάννης Χάλκος, «ΝΑΤΟ και ψυχροπολεμικός εκσυγχρονισμός: Η ελληνική περίπτωση, 1953-1961», στο Νίκος Μαραντζίδης, Ιάκωβος Μιχαηλίδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος: Επεκτείνοντας τις ερμηνείες*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2018, σ. 58.

¹⁴⁷ «Πληροφορίες, Πολεμικών Ναυτικών, Ελλάς», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 74:290 (Ιούλιος-Αύγουστος 1961), σ. 355.

¹⁴⁸ Κώστας Μαρδάς, *Η Ελλάδα στα δίχτυα των βάσεων. Από το δόγμα Τρούμαν στον Α. Παπανδρέου*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1989, σ. 57.

Ναύσταθμος στη Σούδα ήταν η μεγαλύτερη βάση και θα την χρησιμοποιούσαν από κοινού ο ελληνικός και αμερικανικός Στόλος.¹⁴⁹

Στις 17 Ιουνίου 1954 η κυβέρνηση του Αλέξανδρου Παπάγου ψήφισε νόμο για την αναγκαστική απαλλοτρίωση χώρων για την κατασκευή βάσεων. Την ίδια ημέρα έγιναν οι απαλλοτριώσεις στη Σούδα.¹⁵⁰ Με την ολοκλήρωσή της αποτέλεσε το Αρχηγείο του Στόλου του Κρητικού και Ιονίου Πελάγους (ΑΚΙΠ) η έδρα του οποίου τοποθετήθηκε στις Μουρνιές, μια περιοχή λίγο έξω από τα Χανιά, ενώ η Σαλαμίνα έγινε το Αρχηγείο του Στόλου του Αιγαίου Πελάγους (ΑΑΠ). Η σημασία της Σούδας, φάνηκε και από το γεγονός ότι αποτέλεσε έδρα του Αρχηγού ΚΙΠ (ΑΚΙΠ), με δικό του Στόλο, διαχωρισμένου διοικητικά από τον Ναύσταθμο της Σαλαμίνας υπό την ηγεσία πάντα του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού. Όχι τυχαία, οι θαλάσσιες περιοχές που είχε υπό την δικαιοδοσία του ήταν οι πιο δυτικές και αυτές που εφάπτονταν των θαλασσιών οδών της Μεσογείου.¹⁵¹ Η κάλυψη των αναγκών της Συμμαχίας αποτελούσε σημαντικό μέρος της ανάπτυξης του ελληνικού Ναυτικού.¹⁵² Μάλιστα, υπό την εποπτεία του ΓΕΝ δημιουργήθηκε ειδική υπογραμματεία του ΝΑΤΟ που είχε μεταξύ άλλων το καθήκον να παρακολουθεί την τυποποίηση, την εναρμόνιση δηλαδή με το πρότυπο της Συμμαχίας, των διαφόρων θεμάτων που αφορούσαν την ελληνικό Στόλο.¹⁵³ Ήταν μια διαδικασία που στόχο είχε την επίτευξη της εξοπλιστικής και λειτουργικής ομοιογένειας των συμμαχικών ενόπλων δυνάμεων.¹⁵⁴

Η ανασυγκρότηση σύμφωνα με τις ανάγκες της Συμμαχίας σηματοδότησε και το τέλος της βρετανικής εποχής για το Ναυτικό, που χρονολογούνταν από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.¹⁵⁵ Η σχέση αυτή έφτασε στο ζενίθ της στο πρώτο μισό του 1940, όταν το ελληνικό Ναυτικό επιχειρούσε υπό τις εντολές του βρετανικού Βασιλικού Ναυτικού κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, στην Απελευθέρωση και τα Δεκεμβριανά.¹⁵⁶

---

¹⁴⁹ Σπύρος Μπαμπούρης, «Αι υπό κατασκευήν αμερικανικαί βάσεις είναι νησιωτικά και γίνονται κυρίως εις Κρήτην», εφ. *Το Βήμα*, 21 Φεβρουαρίου 1954, σ. 3.

¹⁵⁰ Κ. Μαρδάς, *ό.π.*, σ. 70-71.

¹⁵¹ «Τέλη Δεκεμβρίου αι τοποθετήσεις αξιωματικών του Βασιλικού Ναυτικού εις τα νέα Αρχηγεία», εφ. *Το Βήμα*, 20 Νοεμβρίου 1958, σ. 5.

¹⁵² Υπηρεσία Ιστορίας Ναυτικού (εφεξής ΥΙΝ), *Προγραμματισμός αναπτύξεως Β.Ν. Μακράς πνοής*, Γενικών Επιτελείου Ναυτικού, 15^η Δεκεμβρίου 1960, σ. 1-5.

¹⁵³ *Οργανισμός Γενικού Επιτελείου Ναυτικού*, Γενικών Επιτελείου Ναυτικού, 1^η Οκτωβρίου 1957-17^η Φεβρουαρίου 1968, Άρθρον 113.

¹⁵⁴ Ι. Χάλκος, *ό.π.*, σ. 56.

¹⁵⁵ Zisis Fotakis, *Greek naval strategy and policy, 1910-1919*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη, Routledge, 2005, σ. 25-30.

¹⁵⁶ Ιωάννης Τούμπας, *Εχθρός εν όψει. Αναμνήσεις του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου*, Αθήναι, 1954· Κωνσταντίνος Κ. Αλεξανδρής, *Το Ναυτικόν μας κατά την πολεμικήν περίοδον 1941-45*, Αθήναι, Αετός, 1952· Δ. Φωκάς, *ό.π.*

Το τέλος της ήρθε αμέσως μετά. Το 1946, οι ΗΠΑ έκαναν γνωστό ότι είχαν συμφέροντα στην Ανατολική Μεσόγειο.¹⁵⁷ Το επόμενο έτος και μετά την εξαγγελία του δόγματος Τρούμαν, η Ελλάδα πέρασε και επίσημα στη σφαίρα επιρροής των ΗΠΑ.¹⁵⁸ Αυτή η αλλαγή αντικατοπτρίστηκε στο ελληνικό Ναυτικό.

Ήδη το 1946 παραχωρήθηκε το πρώτο αμερικανικό πλοίο ενώ το 1947 έφτασε η αμερικανική ναυτική αποστολή.¹⁵⁹ Μέχρι το τέλος της δεκαετίας, οι ΗΠΑ παραχώρησαν και άλλα πλοία στο πλαίσιο των αναγκών που επέβαλε ο Εμφύλιος Πόλεμος. Μετά την ένταξή του στις ναυτικές δυνάμεις του NATO, το ελληνικό Ναυτικό επέστρεψε στη Βρετανία τα αγγλικά πλοία που είχε παραλάβει τη περίοδο 1942-1947,¹⁶⁰ ενώ τον Οκτώβριο του 1955 (σταδιακά από το 1952) η βρετανική ναυτική αποστολή αποχώρησε οριστικά από την Ελλάδα.¹⁶¹

Τα νέα πλοία και η βελτίωση των υποδομών, ήταν η μία πτυχή αυτής της ανασυγκρότησης. Η άλλη, αφορούσε το έμπυχο δυναμικό. Μία από τις σημαντικότερες πτυχές της ενσωμάτωσης του Ναυτικού στη δυτική συμμαχία, ήταν η εκπαίδευση των στελεχών του. Μεγάλος αριθμός τους, κυρίως αξιωματικοί, άρχισε να πηγαίνει για μετεκπαίδευση σε σχολές και κέντρα εκπαίδευσης στην Δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ (Ναυτική Σχολή Πολέμου στο Newport του Rhode Island, Σχολή Υποβρυχίων στο New London του Connecticut, Σχολή Αμφιβίων Επιχειρήσεων στο Coronado της California, Σχολή Πεζοναυτών στο Quantico της Virginia και Camp Pendleton της California, Κέντρα Βατραχανθρώπων σε Coronado και San Diego της California, στο Norfolk της Virginia κ.α.).¹⁶² Οι αξιωματικοί πήγαιναν στο εξωτερικό, και κατά κύριο λόγο στις ΗΠΑ, στην αρχή της σταδιοδρομίας τους για διάρκεια μέχρι και δύο χρόνια. Η επιλογή τους γινόταν με βάση τη βαθμολογία τους σε γραπτές εξετάσεις σε διάφορα θέματα, αλλά και στην αγγλική γλώσσα. Για την κατανόηση του εύρους των στελεχών που παρακολουθούσε τις μετεκπαιδεύσεις, μόνο για το 1961 οι εκπαιδευτικές αποστολές του Ναυτικού στο εξωτερικό ήταν 84. Από αυτές, μόνο οι δέκα διήρκησαν λιγότερο από μήνα και έγιναν σε περιοχές της Ευρώπης (Αγγλία,

---

¹⁵⁷ D. Courchoulis, *ό.π.*, σ. xxv-xxvi.

¹⁵⁸ Σωτήρης Ριζάς, *Απ' την Απελευθέρωση στον Εμφύλιο*, Αθήνα, Καστανιώτη, 2011, σ. 322-324.

¹⁵⁹ «Έρχεται ο αμερικανός ναύαρχος Στάκεμπεργκ ως σύνδεσμος μετά του ελληνικού ναυτικού», εφ. *Το Βήμα*, 29 Μαρτίου 1947, σ. 5.

¹⁶⁰ Χρ. Σαζανίδης, *ό.π.*, σ. 310-312.

¹⁶¹ «Πληροφορία, Ελλάς», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 62:252 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1955), σ. 295. Evanthis, Hatzivassiliou, «Heirs of the King-Makers: The British Embassy in Athens, 1951-61», στο *Diplomacy & Statecraft*, 18:3 (Σεπτέμβριος 2007), σ. 576.

¹⁶² Χρ. Σαζανίδης, *ό.π.*, σ. 314.

Ρώμη, Παρίσι). Όλες οι υπόλοιπες αφορούσαν τις ΗΠΑ και διήρκησαν μέχρι δύο χρόνια. Σε αυτές πήγαν 130 αξιωματικοί και 30 υπαξιωματικοί.

Πέρα από αυτές, υπήρχαν και οι αποστολές για υπηρεσία στο εξωτερικό, στις οποίες οι αξιωματικοί έρχονταν σε επαφή με στελέχη συμμαχικών ενόπλων δυνάμεων στις υπηρεσίες του ΝΑΤΟ. Η υπηρεσία σε θέσεις εθνικές και ΝΑΤΟ διαρκούσε δύο ή τρία χρόνια περίπου. Σχεδόν σε όλες αυτές, η βασική επαφή ήταν με Αμερικανούς αξιωματικούς και με τα αντίστοιχα συστήματα. Αυτά άλλωστε κυριαρχούσαν στις συμμαχικές υπηρεσίες. Ο Έλληνας αξιωματικός εκπαιδευόταν από τις ΗΠΑ και ζούσε σε αμερικανικό περιβάλλον για σημαντικό χρόνο της ζωής του. Η επαφή των Ελλήνων αξιωματικών με το εξωτερικό ήταν υπό αυστηρό έλεγχο. Πέρα από τα εκπαιδευτικά ταξίδια, ήταν πολύ δύσκολο να ταξιδέψουν για τουριστικούς λόγους σε άλλες δυτικές χώρες και απαγορευμένο για τις κομμουνιστικές. Η εκπαίδευση στο πλαίσιο της Συμμαχίας, δεν περιοριζόταν στους αξιωματικούς και τους υπαξιωματικούς,¹⁶³ αλλά επεκτεινόταν και στα πληρώματα με διαφορετικό όμως τρόπο. Τα πληρώματα εκπαιδεύονταν κατά την παραλαβή νέων μονάδων και σε κοινά ελληνοαμερικανικά γυμνάσια στις ελληνικές θάλασσες, βελτιώνοντας την επιχειρησιακή τους απόδοση. Η δικτατορία δεν σταμάτησε την αποστολή αξιωματικών στις σχολές της Δυτικής Ευρώπης και των ΗΠΑ.¹⁶⁴ Μέχρι το 1970, είχαν σταλεί για μετεκπαίδευση 13.570 αξιωματικοί και από τους τρεις κλάδους. Η Ελλάδα ερχόταν τρίτη μετά την Τουρκία και την Γαλλία, με το ένα τρίτο των αξιωματικών της να έχει εκπαιδευτεί σε συμμαχικές στρατιωτικές σχολές.¹⁶⁵

Οι αποστολές είχαν διττό σκοπό. Αφ' ενός την εκπαίδευση των στελεχών του Ναυτικού στις απαιτήσεις του σύγχρονου πολέμου και της λειτουργίας των πλοίων και των νέων οπλικών συστημάτων. Αφ' ετέρου, την καλλιέργεια μιας νοοτροπίας με ισχυρό δυτικό προσανατολισμό. Ενισχύοντας το αίσθημα του ανήκειν στη Δύση, γινόταν πιο συμπαγής η συνοχή των διαφόρων συμμαχικών ναυτικών δυνάμεων συμβάλλοντας στην συγκρότηση ενός ενιαίου δυτικού Στόλου. Και η εμπειρία του ταξιδιού στο εξωτερικό, βοηθούσε πάρα πολύ σε αυτό. Οι αξιωματικοί και υπαξιωματικοί έρχονταν πολύ κοντά στην κουλτούρα, τον τρόπο ζωής και σκέψης των αντιστοίχων στελεχών στις σχολές. Αυτό συνέχιζε και εκτός του περιβάλλοντος της σχολής. Οι κατοικίες τους ήταν σε περιοχές όπου έμεναν Αμερικανοί στρατιωτικοί, τα

---

¹⁶³ Α. Κακαράς, *ό.π.*, σ. 99-100.

¹⁶⁴ Χρ. Σαζανίδης, *ό.π.*, σ. 314, 316.

¹⁶⁵ Ν. Αλιβιζάτος, *ό.π.*, σ. 261.

παιδιά τους πήγαιναν εκεί σχολείο ενώ οι ίδιοι σύχναζαν σε κέντρα της στρατιωτικής περιοχής.¹⁶⁶

Τα κοινά γυμνάσια ήταν εξίσου βασικό μέσο καλλιέργειας της συνεργασίας μεταξύ των συμμαχικών Στόλων και η διεξαγωγή τους ήταν αρκετά συχνή.¹⁶⁷ Επιπλέον, η Συμμαχία επιδίωξε την ενίσχυση του αισθήματος του συνανήκειν και της συνοχής των συμμαχικών δυνάμεων και με τη συγκρότηση πολυεθνικών ναυτικών δυνάμεων στις οποίες συμμετείχε και η Ελλάδα. Ένα από τα πρώτα βήματα ήταν η πειραματική εφαρμογή του σχεδίου Πολυμερούς Ναυτικής Δυνάμεως του NATO που είχε εκπονηθεί από τις ΗΠΑ στις αρχές της δεκαετίας του 1960, με στόχο την ενίσχυση της συμμαχικής αλληλεγγύης, μέσω της συγκρότησης μεικτής ναυτικής δύναμης πυρηνικής αποτροπής υπό τη διοίκηση του NATO. Στην πρόταση δεν συμφώνησαν όλες οι συμμαχικές χώρες. Η Ελλάδα ήταν από αυτές που τάχθηκαν υπέρ της από τη πρώτη στιγμή. Τον Δεκέμβριο του 1965, το αμερικανικό αντιτορπιλικό «Claude V. Ricketts» απέπλευσε με πλήρωμα από τις χώρες της Δυτικής Γερμανίας, Ιταλίας, Ελλάδας, Ολλανδίας, Αγγλίας και ΗΠΑ, για διεξαγωγή ασκήσεων. Τα αποτελέσματα ήταν παραπάνω από ικανοποιητικά για την συμμαχική ηγεσία.¹⁶⁸

Λίγα χρόνια αργότερα, τον Απρίλιο του 1970, η Συμμαχία προχώρησε στη συγκρότηση μιας ναυτικής δύναμης κρούσης στην Μεσόγειο, την NAVOCFORMED (Naval-On-Call Force Mediterranean) υπό τον COMNAVSOUTH (Commander Allied Naval Forces South), την οποία συγκροτούσε μια πολυεθνική ομάδα πλοίων, από 3 έως 5 αντιτορπιτικά, που συγκεντρώνονταν ανά περίοδο. Βασικός στόχος αυτής της δύναμης, ήταν η επίδειξη της συμμαχικής αλληλεγγύης και η εκπαίδευση για την περαιτέρω εξοικείωση με τη Συμμαχία.¹⁶⁹ Αντίστοιχη δύναμη είχε συγκροτηθεί το 1968 στον Ατλαντικό Ωκεανό, για την ταχεία και συλλογική αντίδραση της Συμμαχίας στη θάλασσα. Σε αυτήν εκπαιδεύτηκαν εκατοντάδες στελέχη των Στόλων στις συμμαχικές λειτουργίες. Για τους ναυτικούς συμμαχικούς ηγέτες, η δύναμη αυτή ήταν σημαντική όχι τόσο για την στρατιωτική ισχύ της, αλλά για τον συλλογικό, πολυεθνικό

---

¹⁶⁶ Α. Κακαράς, ό.π., σ. 100.

¹⁶⁷ Ενδεικτικά βλ. «Πληροφορίες, Ελλάς», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 61:250 (Μάιος-Ιούνιος 1955), σ. 427· «Πληροφορίες, Ν.Α.Τ.Ο.», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 63:256 (Ιανουάριος-Ιούνιος 1956), σ. 436· «Δελτίον Ενημερώσεως, Ελλάς», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 87:331 (Μάιος-Ιούνιος 1968), σ. 329.

¹⁶⁸ Δημήτρης Λισμάνης, «Το αντιτορπιλικόν με το πολυεθνές πλήρωμα», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 83:319 (Μάιος-Ιούνιος 1966), σ. 463-469.

¹⁶⁹ J. Sokolsky, ό.π., σ. 212· D. Chourchoulis, «A secondary front? NATO's forward defense strategy and its application in the southeastern region, 1966-1974», στο Bernd Lemke (ed.), *Periphery or Contact Zone? The NATO Flanks 1961 to 2013*, Φράμπουργκ ιμ Μπράιςγκαου, Βερολίνο, Βιέννη, Rombach Verlag KG, 2015, σ. 130-133.

χαρακτήρα της, που την καθιστούσε ένα «πανίσχυρο πολιτικό εργαλείο», καθώς δεν έδειχνε μόνο την αποφασιστικότητα της Συμμαχίας να αντιμετωπίσει το σοβιετικό Ναυτικό, αλλά και την συμμαχική αλληλεγγύη.¹⁷⁰

Συμπερασματικά, η ένταξη στο NATO αποτέλεσε τομή για το μεταπολεμικό ελληνικό Βασιλικό Ναυτικό και αυτό, γιατί όπως εύστοχα έγραψε στα απομνημονεύματά του ο απόστρατος υποναύαρχος και πρώην Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, Κωνσταντίνος Αλεξανδρής το 1952:

*Άμεση συνέπεια τούτου δια το Ναυτικόν μας είναι ότι ούτο αναπτύσσεται τώρα και δρα, όχι πλέον ως αυτοτελής δύναμις, όπως συνέβαινε προπολεμικώς, αλλ' ως τμήμα μιας μεγάλης Διεθνούς Δυνάμεως.*¹⁷¹

Για το Ναυτικό, η αποστολή του στο πλαίσιο του NATO αντιμετωπιζόταν τόσο ως συμμαχική όσο, και κυρίως, εθνική. Αφ' ενός προστάτευε τη Δύση, αφού με τον έλεγχο των ελληνικών θαλασσών και κυρίως του Αιγαίου, απέτρεπε την κάθοδο των σοβιετικών στην Ανατολική Μεσόγειο, απ' όπου θα μπορούσαν να διακόψουν τις γραμμές ανεφοδιασμού της και να προσβάλλουν την Δυτική Ευρώπη. Αφ' ετέρου, εξασφάλιζε την προστασία της Ελλάδας. Οι θαλάσσιες οδοί ήταν ζωτικής σημασίας για τη χώρα τόσο σε περίοδο ειρήνης όσο και πολέμου. Μέσα από αυτές επικοινωνούσαν οι διάφορες περιοχές της επικράτειάς της και μέσα από αυτές παρέμενε συνδεδεμένη με τη Δύση. Προστατεύοντας αυτό το δίκτυο θαλάσσιας επικοινωνίας, το Ναυτικό εγγυόταν τη σύνδεση της Ελλάδας με τη δυτική Συμμαχία και, κατ' επέκταση, την ενσωμάτωσή της σε αυτή και την ίδια της την υπόσταση ως δυτική δημοκρατία. Η πολιτική διάσταση της συμμετοχής στη Συμμαχία ήταν εξίσου σημαντική με την στρατιωτική, καθώς επέτρεπε τη διατήρηση και ανάπτυξη της χώρας ως μια δυτική δημοκρατία. Το NATO δεν αντιμετωπιζόταν απλώς ως μια στρατιωτική συμμαχία, αλλά ως το πρώτο βήμα για την συγκρότηση ενός ενιαίου πολιτικού χώρου. Σε διάλεξή του στη Ναυτική Σχολή Πολέμου το 1957 ο υποναύαρχος Αθανάσιος Σπανίδης, παρομοίασε τη Συμμαχία ως ένα μεγάλο έθνος, έκφραση του δημοκρατικού δυτικού κόσμου. Κοινά χαρακτηριστικά του ήταν «η σύμπτωση των αντιλήψεων όλων

---

¹⁷⁰ Στο ίδιο, σ. 201-207.

¹⁷¹ Κ. Κ. Αλεξανδρής, *ό.π.*, σ. 169.

των μελών για την κοινωνική τους οργάνωση, στη βάση των φιλελευθέρων και δημοκρατικών συνταγμάτων επί των οποίων στηρίζονται τα κοινωνικά των καθεστώτα. Η ελευθερία του ατόμου, του τύπου, του λόγου, του συνέρχεσθαι, της κινήσεως, της λατρείας, της εργασίας, το δικαίωμα της απεργίας, και το ανεξάρτητο της δικαιοσύνης».

Η καλλιέργεια αυτής της αντίληψης στο μεταπολεμικό Ναυτικό, φαίνεται από τα πολλά σχετικά άρθρα και ομιλίες εν ενεργεία αλλά και εν αποστρατεία αξιωματικών που δημοσιεύτηκαν στην *Ναυτική Επιθεώρηση*, το επίσημο περιοδικό του Κλάδου,¹⁷² καθώς και από τον επίσημο λόγο του Ναυτικού. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις σελίδες της *Επιθεώρησης* γινόταν σταθερή αναφορά στη σημασία της ενσωμάτωσης στη Δύση μέσω NATO σε κάθε επέτειο από την ίδρυσή του.¹⁷³ Στο πλαίσιο της επετείου ο Στόλος έκανε και ειδικό εορτασμό στον Φαληρικό Όρμο.¹⁷⁴ Επιπλέον, η *Επιθεώρηση* καθιέρωσε στις σελίδες της ειδικό τμήμα ειδήσεων για τις δραστηριότητες της Συμμαχίας.¹⁷⁵

Η αντίληψη αυτή αντανακλούσε την επίσημη κρατική πολιτική¹⁷⁶ ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 και βέβαια και των κυβερνήσεων του Κωνσταντίνου Καραμανλή (1955-1963). Η συμμετοχή στο NATO και η σύνδεση με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) δεν ήταν μια απλή επιλογή εξωτερικής πολιτικής. Για τον πρωθυπουργό και το επιτελείο του, ήταν οι πυλώνες του μακροπρόθεσμου στόχου να ενσωματωθεί οργανικά η χώρα στη Δύση την οποία θεωρούσαν ως το κατάλληλο περιβάλλον όπου μπορούσε να αναπτυχθεί σε όλα τα επίπεδα, οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό και πολιτισμικό. Το NATO ήταν το προστατευτικό κέλυφος και η ΕΟΚ τότε το μέσο για την ουσιαστική μετατροπή της χώρας σε δυτικοευρωπαϊκό κράτος και την

---

¹⁷² Μάριος Σίμψας, «Αι θαλάσσιαι μεταφοραί εν καιρώ πολέμου», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 63:240 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1953), σ. 249-250· Κωνσταντίνος Μεζεβίρης, «Η στρατηγική σημασία της Μεσογείου», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 63:255 (Μάρτιος-Απρίλιος 1956), σ. 179-188· Αθανάσιος Σπανίδης, «Η Μεγάλη στρατηγική του Ν.Α.Τ.Ο.», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 66:263 (Ιούλιος-Αύγουστος 1957)· Κωνσταντίνος Δενεζάκος, «Η σημερινή θέσις του Ν.Α.Τ.Ο.», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 66:265 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1957), σ. 474-475· Επαμεινώνδας Πάνας, «Ο ρόλος και η σημασία των θαλασσιών οδών», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 67:266 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1958), σ. 54-75· Ιωάννης Στρατάκης, «Ο Ν.Α.Τ.Ο. και τα προβλήματά του», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 67:268 (Μάιος-Ιούνιος 1958), σ. 352-371.

¹⁷³ «Ν.Α.Τ.Ο. Η δεκαετηρίς του NATO», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 69:274 (Μάρτιος-Απρίλιος 1959), σ. 298-300· «18 έτη του NATO», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 85:324 (Μάρτιος-Απρίλιος 1967), σ. 261-264.

¹⁷⁴ «Πληροφορία», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 69:274 (1959), σ. 291.

¹⁷⁵ Ενδεικτικά βλ. «Πληροφορία, Ν.Α.Τ.Ο.», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 63:256 (Ιανουάριος-Ιούνιος 1956), σ. 436· «Πληροφορία, Ν.Α.Τ.Ο.», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 69:274... , ό.π., σ. 297.

¹⁷⁶ Δημήτριος Πανταβός, «Η «διαφώτιση» του κοινού: κινηματογραφικά επίκαιρα σχετικά με τις σχέσεις της Ελλάδας με το NATO, 1961-1968», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τομ. 21 (Μάιος 2003), σ. 90-91.

οργανική ένταξη στη Δύση. Ήταν μια επιλογή «κόσμου» και καθεστώτος, εκείνου της δυτικοευρωπαϊκής αντιπροσωπευτικής φιλελεύθερης δημοκρατίας.¹⁷⁷ Η κυριαρχία αυτής της αντίληψης και στο Ναυτικό, σε συνδυασμό με τον στρατηγικό του ρόλο, καθιστούσε τον Στόλο τον υπερασπιστή αυτής της σύνδεσης.

Και για την ηγεσία του Ναυτικού, η σημασία αυτής της θαλάσσιας σύνδεσης για την ύπαρξη της Ελλάδας είχε αποδειχθεί στο πρόσφατο παρελθόν. Στα απομνημονεύματά του που εξέδωσε το 1954, αμέσως μετά την αποστρατεία του, ο ναύαρχος Ιωάννης Τούμπας, ανέφερε ότι στα Δεκεμβριανά το Ναυτικό έδειξε τον ρόλο του και απέτρεψε να περάσει η χώρα στον κομμουνισμό, διατηρώντας ανοιχτή τη πρόσβαση των βρετανικών ενισχύσεων στην Αθήνα μέσω του Σαρωνικού.¹⁷⁸ Το ίδιο ανέφερε περίπου δέκα χρόνια αργότερα ο τότε Αρχηγός του Ναυτικού αντιναύαρχος Κωνσταντίνος Μαργαρίτης. Σε βιβλίο του που κυκλοφόρησε για εσωτερική χρήση στο Ναυτικό τον Μάιο του 1973 με θέμα τη σημασία της θαλάσσιας ισχύος για τα κράτη, αναφέρθηκε στην μεγάλη σημασία που έπαιξε η θάλασσα στην Απελευθέρωση, τα Δεκεμβριανά και τον Εμφύλιο. Εάν η Ελλάδα δεν ήταν προσβάσιμη από τη θάλασσα, θα είχε περάσει στο σοβιετικό στρατόπεδο.¹⁷⁹ Οι ρίζες αυτής της αντίληψης που ήθελε τη σύνδεση της χώρας με τη Δύση μέσω της Μεσογείου ως απαραίτητη για την ύπαρξή της ως δυτικού τύπου δημοκρατία, πρέπει να αναζητηθούν στα τέλη του 19^{ου} και κυρίως στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όταν το ελληνικό Ναυτικό συνδέθηκε στενά με το βρετανικό Βασιλικό Ναυτικό μέσω εκπαιδευτικών αποστολών.¹⁸⁰ Η εμπλοκή της Μεγάλης Βρετανίας μπορεί να ερμηνευθεί ως ένα από τα εργαλεία της πολιτικής επιρροής που ασκούσε στη Μεσόγειο, προκειμένου να προστατεύσει τα συμφέροντα της στη περιοχή.¹⁸¹

Σημαντικός παράγοντας που ενίσχυε τον ρόλο του Ναυτικού, ήταν και ο παραδοσιακά ισχυρός αστικός χαρακτήρας του προσωπικού του. Το 1884 η ίδρυση της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων στο Πειραιά συνοδεύτηκε από νέο θεσμικό πλαίσιο που επέτρεψε τη σταδιοδρομία ως αξιωματικοί στους γόνους της ανερχόμενης αστικής τάξης του ελληνικού κράτους, οι οποίοι σύντομα κυριάρχησαν αριθμητικά.¹⁸² Στα

---

¹⁷⁷ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Ελληνικός φιλελευθερισμός: το ριζοσπαστικό ρεύμα 1932-1979*, Αθήνα, Πατάκη, 2010, σ. 327-330, 369-371· του ίδιου, *Στα σύνορα των κόσμων...*, ό.π., σ. 144-161.

¹⁷⁸ Ι. Τούμπας, ό.π., σ. 571-585.

¹⁷⁹ Κωνσταντίνος Μαργαρίτης, *Η θαλάσσια ισχύς και ο ρόλος του Ναυτικού*, Αθήνα, 1973, σ. 39.

¹⁸⁰ Ζ. Fotakis, ό.π., σ. 26-28.

¹⁸¹ John Gallagher, Ronald Robinson, «The Imperialism of free trade», *Economic History Review*, 6:1 (1953), σ. 1-15.

¹⁸² Παναγιώτης Γέροντας, *Μεθ' Ορμής Ακαθέκτου. Επίτομη Ιστορία του Πολεμικού Ναυτικού 1821-*

χρόνια που ακολούθησαν, και σε αντίθεση με ό,τι συνέβη στον Στρατό Ξηράς,¹⁸³ το σώμα των αξιωματικών του Ναυτικού παρέμεινε υπόθεση της αστικής τάξης. Το αποτυχημένο βενιζελικό κίνημα του 1935¹⁸⁴ και το κίνημα του Απριλίου του 1944 στη Μέση Ανατολή είχαν σαν συνέπεια την διατήρηση αυτού του χαρακτήρα¹⁸⁵ και τη περαιτέρω ενίσχυση της επιλεκτικότητας της Σχολής η οποία, όπως θα φανεί παρακάτω, λειτούργησε ως θωράκιση ενάντια στην είσοδο υποψήφιων αξιωματικών με κοινωνικό και οικογενειακό υπόβαθρο που προϋδεάζε για ανατρεπτική ή έστω κριτική στάση έναντι της μοναρχίας και του καθεστώτος. Μεταπολεμικά, η πλειοψηφία των αξιωματικών προέρχονταν από τις κεντρικές συνοικίες της Αθήνας και του Πειραιά, και όσοι ήταν από επαρχία, από τις πόλεις της παλαιάς Ελλάδας.¹⁸⁶

Η καλύτερη απεικόνιση του αξιωματικού του μεταπολεμικού Βασιλικού Ναυτικού βρίσκεται στη ταινία του Αλέκου Σακελλάριου, «Η Αλίκη στο Ναυτικό» που έκανε πρεμιέρα στους ελληνικούς κινηματογράφους τον Φεβρουάριο του 1961. Η ταινία εξελισσόταν γύρω από την ιστορία του έρωτα ανάμεσα στην Αλίκη (Βουγιουκλάκη), την κόρη του διοικητή της Σχολής Δοκίμων (Λάμπρος Κωνσταντάρας), και τον Κώστα (Δημήτρης Παπαμιχαήλ), δόκιμο της Σχολής Δοκίμων. Μεγάλο μέρος της ιστορίας διαδραματιζόταν σε ένα αντιτορπιλικό όπου επέβαινε ο πατέρας της σαν συνοδός των Δοκίμων και στο οποίο η Αλίκη είχε επιβιβαστεί κρυφά, προκειμένου να ακολουθήσει τον Κώστα σ' ένα ταξίδι. Η ζωή του διοικητή της Σχολής, και κατά συνέπεια ενός ανώτατου αξιωματικού, είχε όλες τις προδιαγραφές και ανέσεις των ανώτερων στρωμάτων της Αθήνας. Μονοκατοικία με μεγάλο κήπο στη Κηφισιά και σκυλιά. Η σύζυγος δεν δούλευε, ενώ για τις δουλειές του σπιτιού υπήρχε η υπηρέτρια. Ο

1945, Αθήνα, Υπηρεσία Ιστορίας Ναυτικού, 2016, σ. 159-166' για το κίνημα του Κωνσταντίνου Αλφονσάτου Τυπάλδου το 1909 το οποίο σηματοδότησε την κυριαρχία των αξιωματικών αστικής προέλευσης βλ. και Στυλιανός Χαρατσής. *1023 Αξιωματικοί και 22 Κινήματα. Τόμος α'*, Αθήνα, 1985, σ. 39-48.

¹⁸³ Σωτήρης Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο. Κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, Αθήνα, Καστανιώτη, 2008, σ. 467' Thanos Veremis, *The Military in Greek Politics. From Independence to Democracy*, London, Hurst & Company, 1997, σ. 35-38, 157' Τάσος Σακελλαρόπουλος, «Τα χρόνια του Πολεμικού Ναυτικού (1945-1967)», στο *Τζαννής Τζαννετάκης. Από τη συνειδητότητα στη δράση*, Αθήνα, Πόλις, 2017, σ. 69-70.

¹⁸⁴ Για τις συνέπειες του κινήματος του 1935 στο Ναυτικό βλ. Νικόλαος, Δ. Πετρόπουλος, *Αναμνήσεις και σκέψεις ενός παλαιού ναυτικού. Μέρος Α' . Η περίοδος του μεσοπολέμου 1923-1940*, Αθήνα, 1966, σ. 57-59, 70-71, 76-78' Επαμεινώνδας Καββαδίας, *Ο Ναυτικός πόλεμος του 1940 όπως τον έζησα*, Αθήνα, Πυρσός, 1950, σ. 49-54, 122-125' για τη προσπάθεια αποκατάστασης των απομακρυσμένων στελεχών από το 1933 και ύστερα καθώς και τη βελτίωση των συνθηκών υπηρεσίας για τα πληρώματα βλέπε Κ. Κ. Αλεξανδρής, *ό.π.*, σ. 77-78.

¹⁸⁵ Βασίλης Νεφελούδης, *Η Εθνική Αντίσταση στη Μέση Ανατολή. Τόμος β'*, Αθήνα, 1981, Θεμέλιο, σ. 193-196' Δ. Φωκάς, *ό.π.*, σ. 477-478.

¹⁸⁶ Α. Κακαράς, *ό.π.*, σ. 299-303.

διοικητής είχε τον προσωπικό του οδηγό, άμεση αναφορά για το που μπορούσε να φτάσει κοινωνικά ο αξιωματικός του Ναυτικού. Ταυτόχρονα, η ταινία απεικόνιζε και τη ζωή στο Στόλο η οποία δεν εμφανιζόταν αποστειρωμένα στρατιωτική. Εάν από τη μία βρίσκονταν οι δυσκολίες της Σχολής Δοκίμων με τη στρατιωτική πειθαρχία και τον φόβο των ανώτερων, από την άλλη, ήταν πολλές οι σκηνές που έδειχναν ότι αυτό το πλαίσιο επέτρεπε και πιο χαλαρές, εκτός πρωτοκόλλου θα έλεγε κανείς, καταστάσεις, αρκεί να γίνονταν «με το γάντι», δηλαδή να μην έθιγαν εμφανώς την ιεραρχία και τη πειθαρχία. Οι δόκιμοι εμφανίζονταν σαν μικρά παιδιά να κάνουν στα κρυφά «σκανταλιές» προς τους ανώτερους. Τέλος, η παρουσίαση της τελετής αποφοίτησης των δοκίμων στο προαύλιο της Σχολής, με τους αξιωματικούς και τις οικογένειές τους να είναι καλοντυμένοι και να συμπεριφέρονται με εκλεπτυσμένους τρόπους, έδειχνε το Ναυτικό ως την αριστοκρατία των ενόπλων δυνάμεων. Αναμφίβολα η ταινία λειτούργησε και ως διαφήμιση για το Ναυτικό της εποχής.¹⁸⁷ Ήταν όμως και δείγμα σεβασμού προς έναν κλάδο συνδεδεμένο με τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα που μαρτυρούσε την θετική εικόνα που είχαν για αυτό οι παραγωγοί.¹⁸⁸

Οι αξιωματικοί που συμμετείχαν στη συνωμοσία ήταν παιδιά αυτού του Ναυτικού. Όπως και άλλες στρατιωτικές σχολές, έτσι και η Σχολή Ναυτικών Δοκίμων συγκροτούσε ένα ομοιογενές σώμα αξιωματικών, αναπαράγοντας τη κυρίαρχη νοοτροπία του Στόλου.¹⁸⁹ Συγκεκριμένα, εξασφάλιζε την καλλιέργεια της αστικής νοοτροπίας και συμπεριφοράς μέσω ενός στεγανού πολιτικά περιβάλλοντος εντός του οποίου διαμορφώνονταν οι δόκιμοι στα τέσσερα χρόνια φοίτησής τους. Ελάχιστοι εκ των μνημένων θυμούνται πολιτικές αναφορές κατά τη διάρκεια των τεσσάρων ετών και όσες έλαβαν χώρα ήρθαν από άλλους δοκίμους και όχι από το προσωπικό της Σχολής. Αντιθέτως, μεγάλο βάρος έπαιζε η συμπεριφορά προς τους ανώτερους, η έξοδος σε καταστήματα στις εύπορες συνοικίες της Αθήνας και το φλερτ.¹⁹⁰ Ουσιαστικά, οι δόκιμοι εκπαιδεύονταν να υποστηρίζουν μια «παράταξη». Το

---

¹⁸⁷ Αλέκος Σακελλάριος, *Η Αλίκη στο Ναυτικό*, Αθήνα, Φίνος Φιλμ, 1961.

¹⁸⁸ Maria Stassinopoulou, «Creating Distraction after Destruction: Representations of the Military in Greek Film», στο *Journal of Modern Greek Studies*, 18:1 (Μάιος 2000), σ. 40-41.

¹⁸⁹ Sanford M. Dornbusch, «The military academy as an assimilating institution», *Social Forces*, 33:4 (Μάιος 1955), σ. 316-321· Marina Nuciari, «Military Academies, Cadets, and Officer training, στο Jean Callaghan, Franz Kernic (επιμ.), *Armed Forces and International Security. Global Trends and Issues*, Μίνστερ, LIT Verlag, 2003, σ. 287-291.

¹⁹⁰ Ενδεικτικά οι συνεντεύξεις στον γράφοντα των Αθ. Γκιόκεζα, 27.1.2016· Γρ. Δεμέστιχα, 1.3.2016(1^η) και 2.2.2017(2^η)· Κ. Δημητριάδη, 17.12.2016(3^η)· Αν. Τριανταφυλλίδη, 9.2.2018· Ν. Μανταδάκη, 31.5.2017· Ν. Θεμελίδη, 11.4.2016· Κ. Καταγά, 25.10.2017· Η. Δρίκου, 22.4.2017.

δημοκρατικό καθεστώς, με αρχηγό του πολιτεύματος τον βασιλιά,¹⁹¹ με τον οποίο έρχονταν συχνά σε επαφή πέραν των τυπικών περιστάσεων.¹⁹² Μέρος της «παράταξης» αυτής ήταν και το ΝΑΤΟ, το οποίο παρουσιαζόταν στους δοκίμους ως ένας αμυντικός στρατιωτικός οργανισμός στη βάση των αρχών του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) και με «ειδικωτέραν αποστολήν, την στενωτέραν οικονομικήν, πολιτικήν και ιδία στρατιωτικήν συνεργασίαν των Κρατών μελών, επί σκοπώ ενοποιήσεως τούτων εις μίαν συμπαγή στρατιωτικήν δύναμιν, ης έργον έσεται η αμοιβαία στρατιωτική βοήθεια».¹⁹³ Οι μετεκπαιδευόμενοι τους σε χώρες μέλη της Συμμαχίας μετά τη Σχολή ενίσχυσαν την συνοχή. Αρκετοί αξιωματικοί του «Κινήματος του Ναυτικού» μετά τα ταξίδια έβλεπαν εκείνες τις χώρες ως πρότυπα δημοκρατίας λόγω υψηλού βιοτικού επιπέδου, οικονομικής και επιστημονικής απόδοσης και λειτουργίας των δημοκρατικών θεσμών.¹⁹⁴

Βεβαίως αυτό δεν σήμαινε ότι οι αξιωματικοί παρέμειναν απολιτικοί. Η πολιτικοποίησή τους εκδηλωνόταν συνήθως μετά την αποφοίτηση και, στην αρχή τουλάχιστον, ακολουθούσε σχεδόν πάντα τον πολιτικό προσανατολισμό της οικογένειας, είτε του πατέρα είτε της μητέρας.¹⁹⁵ Δεν υπήρχε κίνδυνος για ανατρεπτικές πεποιθήσεις. Κατά τη διαδικασία εισαγωγής του υποψηφίου στη Σχολή, το Ναυτικό έλεγχε το πολιτικό παρελθόν της οικογένειας, εξασφαλίζοντας ότι στο μέλλον δεν θα εμφανιζόταν ένας πολιτικά επικίνδυνος, δηλαδή κομμουνιστής αξιωματικός. Έτσι, η πλειοψηφία των δοκίμων προέρχονταν από οικογένειες κυρίως συντηρητικές, δευτερευόντως κεντρώες, αλλά πολιτικά πάντα εντός αστικού πλαισίου. Ένα άλλο σημαντικό κριτήριο ήταν η προέλευση από ναυτική οικογένεια.¹⁹⁶ Χαρακτηριστικό δείγμα που επιβεβαιώνει το πολιτικό όριο, ήταν οι περιπτώσεις του Χρήστου Λυμπέρη και Λεωνίδα Βασιλικόπουλου που εξαιτίας της κεντροαριστερής

---

¹⁹¹ Δημήτριος Σόφης, *Ναυτικοί Κανονισμοί*. Βασιλικόν Ναυτικόν, Σχολή Ναυτικών Δοκίμων, 1965, σ. 5-13· στοιχεία της συμπεριφοράς του δοκίμου και μελλοντικού αξιωματικού περιέχει το Εγκόλπιον Αξιωματικού. Έστω και αυτό του 1976, αναθεωρημένο κατά πάσα πιθανότητα λόγω της Μεταπολίτευσης, παρέχει πολλά στοιχεία για τη συμπεριφορά και κυρίως τον τρόπο σκέψης του δοκίμου. Εγκόλπιον Αξιωματικού. Αθήναι, 1976.

¹⁹² Συνεντεύξεις Η. Δρίκου, 22.4.2017· Κ. Καταγά, 25.10.2017· Α. Χρυσικόπουλου, 12.3.2016(1^η).

¹⁹³ Δ. Σόφης, *ό.π.*, σ. 123-124.

¹⁹⁴ Συνεντεύξεις Αντ. Θεοχάρη, 5.2.2018· Αν. Τριανταφυλλίδη, 9.2.2018· Κ. Καταγά, 25.10.2017.

¹⁹⁵ Συνεντεύξεις Αθ. Γκικόκεζα, 27.1.2016· Αν. Τριανταφυλλίδη, 9.2.2018· Ι. Σταθόπουλου, 15.3.2016· Αν. Δημητρακόπουλου, 9.6.2016.

¹⁹⁶ Συνεντεύξεις Χρ. Λυμπέρη, 25.1.2016· Ι. Σταθόπουλου, 15.3.2016· Ν. Θεμελίδη, 11.4.2016.

πολιτικής τους τοποθέτησης, που πήγαζε από την οικογένεια, δεν σταδιοδρόμησαν χωρίς εμπόδια.¹⁹⁷

Στις 21 Απριλίου 1967, το πραξικόπημα εγκαθίδρυσε ένα στρατιωτικό καθεστώς που σταδιακά ψύχρανε τις σχέσεις της Ελλάδας με τη Δύση¹⁹⁸ και σύντομα το Ναυτικό βρέθηκε να υπηρετεί ένα καθεστώς το οποίο πήγαινε ενάντια σε όσα πίστευε.¹⁹⁹ Η δικτατορία ήταν εναντίον του στέμματος και του πολιτεύματος που αυτό αντιπροσώπευε, ενάντια στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις και χλεύαζε τη Δύση. Μπορεί να δήλωνε πιστό στη Συμμαχία, αλλά δεν πίστευε στην ανάγκη ένταξης της Ελλάδας σε αυτή. Αντιθέτως, τη θεωρούσε παρηκμασμένη και το μόνο που μπορούσε να προσφέρει ήταν οι στρατιωτικοί εξοπλισμοί.²⁰⁰ Εντούτοις, ο Στόλος δεν έπαψε να είναι πιστός στην αποστολή του και συνέχισε να θεωρεί τη συμμετοχή της Ελλάδας στη Δύση ως ζωτικής σημασίας. Σε αντίθεση με τον λόγο της δικτατορίας, στον οποίο τα οφέλη της Ελλάδας από τη Δύση περιορίζονταν στο καθαρά στρατιωτικό σκέλος ενώ υπερτονίζονταν οι θυσίες της ίδιας για τη Δύση,²⁰¹ ο Μαργαρίτης στον λόγο του με αφορμή τα 23 χρόνια από την ίδρυση της Συμμαχίας, ανέφερε ότι «η συμμετοχή στο NATO ήταν εγγύηση της άμυνας και της εσωτερικής ευημερίας της Ελλάδας η οποία, σύμφωνα με τον αρχηγό ήταν απόλυτα αφοσιωμένη στην ιδέα της ελευθερίας και πιστή στις αρχές της Συμμαχίας, υπό την καθοδήγηση βέβαια της «Εθνικής Κυβερνήσεως».²⁰²

---

¹⁹⁷ Συνέντευξη Χρ. Λυμπέρη, 25.1.2016· βλ. και συνέντευξη Α. Βασιλικόπουλου, 20.2.2002, στο Α. Κακαράς, *ό.π.*, σ. 139 (Παράρτημα).

¹⁹⁸ Χρήστος Χρηστίδης, «Η Ευρώπη έναντι της δικτατορίας των συνταγματαρχών: Η περίπτωση της ελληνικής υπόθεσης στο Συμβούλιο της Ευρώπης», στο Π. Σούρλας, *ό.π.*, σ. 408-414· Κωνσταντίνα Μαραγκού, «Η «ελληνική υπόθεση» στο Συμβούλιο της Ευρώπης: Άγνωστες πτυχές από τον θρίαμβο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων», στο Σπ. Βλαχόπουλος, Δ. Καιρίδης, Α. Κλάψης, *ό.π.*, σ. 298-301.

¹⁹⁹ Στο παρελθόν και άλλοι στόλοι της Ευρώπης είχαν συμπάθειες ή αντιπάθειες προς τις κυβερνήσεις των κρατών τους ανάλογα με το πόσο αυτές υποστήριζαν ή όχι τις γεωπολιτικές βλέψεις τους. Στη Γερμανία της Βαϊμάρης, το Ναυτικό δεν έβλεπε με θετικά τη κυβέρνηση των σοσιαλδημοκρατών. Στην φασιστική Ιταλία, το Βασιλικό Ναυτικό είδε με συμπάθεια το νέο καθεστώς καθώς ήταν διατεθειμένο να υποστηρίξει τα αυτοκρατορικά του σχέδια, Fabio De Ninno, *Fascisti sul mare. La Marina e gli ammiragli di Mussolini*, Μπάρι-Ρόμη, Laterza, 2017, σ. 87-101.

²⁰⁰ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Απαρχές και χαρακτήρας της δικτατορίας των συνταγματαρχών: Μια επανεκτίμηση», στο Π. Σούρλας *ό.π.*, σ. 25-29· Dionysios Chourchoulis, Lykourgos Kourkouvelas, «Greek perceptions of NATO during the Cold War», στο *Southeastern European and Black Studies*, 12:4 (Δεκέμβριος 2012), σ. 504.

²⁰¹ «Ελλάς και NATO. Αμοιβαιότητα θυσιών και ωφελημάτων», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 95:353 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1972).

²⁰² Κωνσταντίνος Μαργαρίτης, «Ημερήσια διαταγή Αρχηγού Ναυτικού επί τη επετείο της ιδρύσεως του NATO», *Ναυτική Επιθεώρηση*, *ό.π.*

1.3. Τα αίτια.

α. Ο φόβος ενός μέλλοντος εκτός Δύσης.

Πιστοί στη συμμαχία μας του NATO και στον πολιτισμό των λαών μας, ο οποίος έχει θεμελιωθεί επί των αρχών της Δημοκρατίας, της προσωπικής ελευθερίας και του σεβασμού των νόμων, όλοι οι αξιωματικοί και το πλήρωμα (270 άνδρες) του πλοίου μου, ως ένας άνθρωπος, πιστοί στον δοθέντα όρκο μας, με βαθύτατη λύπη εγκαταλείπουμε τις ασκήσεις. Με την συμπάθεια ολοκλήρου του ελεύθερου κόσμου, θα πολεμήσουμε για να επαναφέρουμε την Δημοκρατία στην Ελλάδα. Σας είναι πολύ καλά γνωστό και ιδιαιτέρως στους Αμερικανούς φίλους μας ότι μια συμμορία ιδιοτελών αξιωματικών επέβαλε στην Ελλάδα μια απάνθρωπη και μισητή δικτατορία προ έξι και πλέον ετών. Η σημερινή εξέγερσις του Πολεμικού Ναυτικού ανταποκρίνεται στα αισθήματα ολοκλήρου του λαού της χώρας μας. Ο ελεύθερος κόσμος και ιδιαιτέρως οι χώρες του NATO πρέπει να αντιληφθούν την διάβρωση και την καταστροφή των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων, στις οποίες στηρίζεται η άμυνα της Νοτιοανατολικής πτέρυγος. Σκεφθήτε ότι αυτήν την στιγμή αξιωματικοί εν ενεργεία έχουν συλληφθή και υφίστανται ταπεινώσεις και κακομεταχείριση από άλλους αξιωματικούς και στρατιώτες της Ελληνικής Στρατιωτικής Αστυνομίας.²⁰³

Το παραπάνω κείμενο ήταν το μήνυμα που έστειλε ο αντιπλοίαρχος Νίκος Παππάς, κυβερνήτης του αντιτορπιλικού «Βέλος», το μεσημέρι της 25^{ης} Μαΐου 1973 προς την ηγεσία του NATO στην Ευρώπη (SACEUR), Αμερικάνο στρατηγό Άντριου Γκούντπαστερ, την ηγεσία της Νότιας Πτέρυγας (CINSOUTH), Αμερικάνο ναύαρχο Ρίτσαρντ Γ. Κόλμπερτ, τη Ναυτική της διοίκηση (COMNAVSOUTH) και τις ναυτικές συμμαχικές δυνάμεις Μεσογείου στις οποίες εντασσόταν (NAVOCFORMED), με το οποίο ανακοίνωσε την αποχώρησή του από την διασυμμαχική άσκηση στην οποία συμμετείχε. Το μήνυμα ήταν πολιτικό. Διακήρυττε την αντίθεση στη δικτατορία και την πίστη στις αρχές της Δύσης που η Συμμαχία προστάτευε και η δικτατορία είχε καταλύσει. Την δημοκρατία, την ελευθερία και το κράτος δικαίου. Πιστή σε αυτές τις αρχές, η «εξέγερσις» του Ναυτικού στην οποία αναφερόταν δεν στρεφόταν κατά του

---

²⁰³ ΑΓΣ φάκελος Α/Τ ΒΕΛΟΣ, From HS VELOS To SACEUR/CINSOUTH/COMNAVSOUTH/NAVOCFORMED, 251245Z.

NATO αλλά κατά της δικτατορίας. Μάλιστα, έκανε έκκληση στους Συμμάχους να παρέμβουν καθώς η δικτατορία έθετε σε κίνδυνο συνολικά την άμυνα της Δύσης. Ο στόχος του Ν. Παππά ήταν ακριβώς αυτός. Να εκφράσει την αντίθεσή του στο δικτατορικό καθεστώς αλλά και να βεβαιώσει τη Συμμαχία ότι το «Βέλος» δεν αποτελούσε απειλή για αυτή αλλά αντιθέτως κινούνταν στο πολιτικό της πλαίσιο.²⁰⁴ Το πρώτο δείγμα επιτυχίας ήταν η απάντηση του διοικητή της ναυτικής μοίρας από την οποία ανεξαρτητοποιήθηκε το «Βέλος» (ο Ν. Παππάς σήκωσε το σήμα του ανεξάρτητου στον ιστό του αντιτορπιλικού κατά την απομάκρυνσή του από τον σχηματισμό), τούρκο αρχιπλοίαρχο και κυβερνήτη του αντιτορπιλικού «Adatere», Ισίκ Μπυρέν. Αφού έλαβε προσωπικά το σήμα από τον Ν. Παππά του ευχήθηκε «Good luck Nick».²⁰⁵

Τη πολιτική θέση που εξέφρασε με το σήμα του ο Ν. Παππάς θα επιβεβαίωνε με πολλούς τρόπους από τη στιγμή που έφτασε στην Ιταλία. Καθ' όλη τη διάρκεια του πλου προς το Φιουμιστίνο και την παραμονή του εκεί, η σημαία του NATO παρέμεινε στον ιστό του αντιτορπιλικού, μια σημειολογία που δεν διέφυγε την προσοχή του ελληνικού Ναυτικού αλλά και του ιταλικού Τύπου.²⁰⁶ Στην μεγάλη συνέντευξη τύπου που έδωσε στο μοτέλ «AGIP» στο οποίο έμειναν μετά την αποβίβαση, ο Ν. Παππάς ανέφερε ότι ο λόγος που διάλεξε την Ιταλία ήταν επειδή, σε αντίθεση με την Γαλλία, ήταν χώρα του NATO και ότι η ανταρσία δεν στρεφόταν κατά της Συμμαχίας αλλά κατά του ελληνικού δικτατορικού καθεστώτος. Απαντώντας σε ερώτηση Αμερικανού δημοσιογράφου, ανέφερε ότι στην Ελλάδα όλοι πιστεύουν, καλώς ή κακώς, ότι το καθεστώς στηρίζεται από τη Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών της Αμερικής (CIA) και πρόσθεσε ότι εάν οι ΗΠΑ δεν ήθελαν να πληγώσουν τις ελληνοαμερικανικές σχέσεις, πρέπει να βρουν τρόπο να βοηθήσουν την Ελλάδα. «Δεν λέω να κινηθεί ο 6^{ος} Στόλος αλλά υπάρχουν τρόποι» ανέφερε χαρακτηριστικά και απευθύνθηκε στον αρχηγό των δυνάμεων του NATO Ευρώπης (SACEUR), στρατηγό Άντριου Γκούντπαστερ, λέγοντας ότι «η εσωτερική καταστολή της δικτατορίας ήταν θέμα του NATO γιατί έθετε ζήτημα στην άμυνα. Εάν επιτρέπει στην ΕΣΑ να αποκεφαλίζει το

---

²⁰⁴ Κώστας Βαξεβάνης, «Το Κίνημα του Ναυτικού. 30 χρόνια μετά», *Το Κουτί της Πανδώρας*, 26 Μαΐου 2002, NET.

²⁰⁵ Ρένα Θεολογίδου, «Βέλος: Μια ιστορία αντίστασης», *Ριμέικ*, Μάιος 2000, Τηλεοπτικός σταθμός της Βουλής των Ελλήνων.

²⁰⁶ ΑΚΔ, Φάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973-Εγγραφα, Διονύσης, Αρβανίτης, ΑΕΑ/NAVSOUTH προς ΑΕΔ/Γρ. κ. Υπαρχηγού, κοιν: Α.Ν. Θέμα: Α/Τ ΒΕΛΟΣ, 29-5-1973, σ. 3· βλ. και Renato, Gaita, «Sono sbarcati dopo 20 ore di drammatica attesa», εφ. *L'Unita*, 27 Μαΐου 1973, σ. 10.

Ναυτικό, αυτό πως θα κινούσε τα πλοία σε περίπτωση που χρειαζόταν;». Επιπλέον, ο Ν. Παππάς ανέφερε ότι δεν ήταν ούτε κομμουνιστές ούτε βασιλικοί, ούτε υπέρ του Κ. Καραμανλή, αλλά Έλληνες πιστοί στην συνταγματική δημοκρατία.²⁰⁷ Ότι στην ελληνική κυβέρνηση έχουν εισχωρήσει κομμουνιστές οι οποίοι μείωσαν την ικανότητα της χώρας να προστατεύσει το νότιο άκρο της Συμμαχίας και ότι η ανταρσία έδειξε ότι «οι μόνιμοι αξιωματικοί δεν δέχονταν μαθήματα από πρώην κομμουνιστές που τρέχουν και επηρεάζουν το καθεστώς τώρα στην Αθήνα»,²⁰⁸ ενώ η δικτατορία «είχε ακόμα και κομισάριους πάνω στα πλοία». ²⁰⁹ Υποστήριξε ακόμη ότι το καθεστώς δεν εκφράζει τις ένοπλες δυνάμεις, όπως εκείνο υποστήριξε, αλλά ήταν έργο λίγων ιδιοτελών αξιωματικών.²¹⁰ Τέλος, ο ίδιος και οι υπόλοιποι πρόσφυγες του «Βέλους» σκόπευαν να απευθυνθούν στην ηγεσία του NATO για τα βήματα που έπρεπε να ακολουθήσουν για να αντιμετωπίσουν την κατάσταση.²¹¹

Λίγες ημέρες αργότερα, με αφορμή τη κατάργηση της μοναρχίας από τη δικτατορία, οι πρόσφυγες του «Βέλους» υπέγραψαν πρωτόκολλο τιμής, με το οποίο παρέμεναν πιστοί στη Βασιλευόμενη Δημοκρατία, την κατάργηση της οποίας θεωρούσαν «παράνομον, αυθαίρετον και αντεθνικήν» και «διαδήλωναν» την προσήλωσή τους «εις την Ατλαντικήν Συμμαχίαν και θεωρούντες εαυτούς πάντοτε ναύτας του Πολεμικού Ναυτικού μας, διατελούμεν εις την υπηρεσίαν των Ναυτικών Συμμαχικών Δυνάμεων του NATO».²¹²

Στα μέσα του Ιουνίου και αφού είχαν λάβει πολιτικό άσυλο από την Ιταλία 31 στελέχη του «Βέλους», ο Ν. Παππάς μαζί με τρεις από τους αξιωματικούς μετέβη στη Κοπεγχάγη με στόχο να παρέμβει στη σύνοδο των υπουργών Εξωτερικών των χωρών μελών του NATO που θα λάμβανε χώρα στα μέσα Ιουνίου, προκειμένου να κινητοποιήσει τη Συμμαχία στο θέμα της δικτατορίας.²¹³ Εκεί, με δηλώσεις του στους δημοσιογράφους, ανέφερε ότι για έξι χρόνια ήταν επίορκοι «υπηρετούντες ένα παράνομον καθεστώς» απευθύνθηκε στη Συμμαχία λέγοντας ότι η ανταρσία του «Βέλους» δεν ήθελε να πυροδοτήσει εμφύλιο:

---

²⁰⁷ Valerio Occhetto, «Tutta la Marina è contro i colonnelli», εφ. *Il giorno*, 28 Μαΐου 1973, σ. 3.

²⁰⁸ «Mutineers in Greek Navy facing death penalty», εφ. *The Times*, 29 Μαΐου 1973, σ. 4.

²⁰⁹ «The Colonels' Navy», εφ. *The Scotsman*, 29 Μαΐου 1973, σ. 3.

²¹⁰ «I could have started a war-Greek mutineer», εφ. *Morning Star*, 28 Μαΐου 1973, σ. 3.

²¹¹ Peter Nichols, «Leader of navy mutiny claims services oppose Greek regime», εφ. *Times*, 28 Μαΐου 1973, σ. 1.

²¹² ΑΓΣ, Φάκελος Α/Τ ΒΕΛΟΣ, «Πρωτόκολλον τιμής», χ.η.

²¹³ Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 515.

...αλλά την ειρηνικήν διακήρυξιν, προς όλον τον ελεύθερον κόσμον και ιδιαιτέρως προς την ηγεσίαν του ΝΑΤΟ, της καταστάσεως των Ενόπλων Δυνάμεων της Ελλάδος, αίτινες δεν εγκαθίδρυσαν την δικτατορία και ούτε στηρίζουν αυτήν. Είναι γεγονός ότι η διατήρησις των συνταγματαρχών εις την εξουσίαν ωφείλεται εις ένα, ευσχήμως, διοχετευόμενον μύθον προς απάσας τας διευθύνσεις περί στηρίξεώς των εις τας Ενόπλους Δυνάμεις». [...] Η μαχητικότητα του ελληνικού Στόλου είναι μηδενική, καθ' όσον όλα τα επίλεκτα στελέχη του είναι αυτήν την στιγμήν εις τας φυλακάς της στρατιωτικής αστυνομίας, βασανιζόμενα. Απευθυνόμεθα προς την στρατιωτικήν και πολιτικήν ηγεσίαν του ΝΑΤΟ, τους υπηρετούντες ανωτέρους και ανωτάτους αξιωματικούς του SHAPE και ιδιαιτέρως τους αμερικανούς, οίτινες συνδέονται δια προσωπικής φιλίας μετά των βασανιζομένων αξιωματικών [...] και ερωτώμεν: πως α ν έ χ ε σ θ ε, πέραν πάσης πολιτικής σκοπιμότητος, τον βασανισμόν των φίλων και συναδέλφων σας; Πως συμβιβάζετε την μεταχείρισιν και τον εξευτελισμόν αξιωματικών του ΝΑΤΟ με την έννοια της τιμής, [...]

Τα ερωτήματα δεν είναι δημαγωγικά, αι δε απαντήσεις των πιστεύομεν ότι θα κρίνουν και την εν γένει στάσιν του ελληνικού λαού προς την Συμμαχίαν. Εκ της ανωτέρω καταστάσεως των Ενόπλων Δυνάμεων, είναι εύκολον να κατανοήσετε ότι δεν υφίσταται άμυνα εις την νοτιοανατολικήν πτέρυγαν του ΝΑΤΟ, ήτις επηρεάζει θανάσιμα την αποστολήν της Συμμαχίας. Εν κατακλείδι, θεωρούμεν ότι το πρόβλημα της Ελλάδος δεν είναι εσωτερικόν πρόβλημα ταύτης, αλλά ολοκλήρου του ελευθέρου κόσμου και ιδιαιτέρως του ΝΑΤΟ.²¹⁴

Η αντίληψη του δικτατορικού καθεστώτος ως παρανόμου λόγω της καταπάτησης των δημοκρατικών αρχών της Δύσης, επικίνδυνου για την εθνική και συλλογική άμυνα στη νότια πτέρυγα της Συμμαχίας, ο αντικομμουνισμός, η πίστη στο πολίτευμα της Βασιλευομένης Δημοκρατίας και ο αυτοπροσδιορισμός ως δημοκράτες χωρίς κομματικό προσδιορισμό, συγκροτούσαν το πολιτικό στίγμα που εξέφρασε ο Ν. Παππάς στην Ιταλία και την Κοπεγχάγη και το οποίο δεν ήταν αποκλειστικά δικό του και των στελεχών που τον ακολούθησαν. Αντιθέτως, ήταν έκφραση του πολιτικού στίγματος της συνωμοσίας. Αυτό επιβεβαιώνεται από τα ελάχιστα έγγραφα της συνωμοσίας τα οποία έχουν σωθεί. Ειδικά, τα δύο διαγγέλματα που σκόπευαν να

---

²¹⁴ ΑΓΣ, Φάκελος Α/Τ ΒΕΛΟΣ, «Δηλώσεις του Αντιπλοίαρχου Νικολάου Παππά, κυβερνήτη του Αντιτορπιλικού ΒΕΛΟΣ», Κοπεγχάγη, 13 Ιουνίου 1973, σ. 1-2.

μεταδώσουν μετά την κινητοποίηση του Στόλου. Το πρώτο, που θα απευθυνόταν στην ελληνική κοινωνία²¹⁵ και το δεύτερο στους υπόλοιπους αξιωματικούς όχι μόνο του Ναυτικού αλλά και των άλλων δύο κλάδων των ενόπλων δυνάμεων²¹⁶ συμπυκνώνουν το πολιτικό στίγμα της συνωμοσίας. Τα έγγραφα αυτά περιέχουν τους λόγους για τους οποίους οι αξιωματικοί αποφάσισαν να κινηθούν κατά τις δικτατορίας, τους στόχους τους, καθώς και την εικόνα που είχαν για τη δικτατορία, τα οποία ήταν παρόμοια με τον πολιτικό λόγο του Ν. Παππά.

Στο κείμενο με το οποίο θα απευθύνονταν στην κοινωνία, οι αξιωματικοί ανέφεραν ότι η «καταδυνάστευση του τόπου» για έξι χρόνια, με τη χρήση τρομοκρατίας, η κατάργηση των δικαιωμάτων του πολίτη, η λογοκρισία του τύπου και των πνευματικών εκδηλώσεων, οι αυθαίρετες συλλήψεις και εκτοπίσεις, οι «σκηνοθετημένες» πολιτικές δίκες, τα βασανιστήρια, «η πλέον κτηνώδης και εξοργιστική εκδήλωση του ολοκληρωτισμού», αποτελούσαν καθημερινότητα και ότι η δικτατορία είχε μετατρέψει την χώρα σε «πολιτικόν και πνευματικόν νεκροταφείον». Για τους κινηματίες, η δικτατορία ήταν ένα παράνομο καθεστώς, ολοκληρωτικό, που καταπατούσε τα δημοκρατικά δικαιώματα. Και αυτό «με μοιραίον αντίκτυπον επί των εξωτερικών μας υποθέσεων»:

Διότι, ως ήτο αναπόφευκτον, το πρωτόγονον και αναχρονιστικόν αυτό καθεστώς κατερράκωσε το γόητρον του ελληνικού κράτους και προκάλεσε μόνιμον κρίσιν εις τας σχέσεις της Ελλάδος μετά τον φυσικόν της φίλων και συμμάχων. Η θέσις μας εντός του ελευθέρου κόσμου εκλονίσθη, το ευρωπαϊκόν μας μέλλον υπεθηκεύθη. Ουδέποτε η εξωτερική μας πολιτική είχε περιέλθει εις τοιαύτην και τόσον επικίνδυνον απομόνωσιν.

Ο κίνδυνος για τη θέση της Ελλάδας μέσα στον «ελεύθερο κόσμο» ήταν το βασικό κίνητρο για την αντιδικτατορική δράση των αξιωματικών και η ύπαρξη δυτικού τύπου δημοκρατίας, ήταν για αυτούς άμεσα συνδεδεμένη με τη θέση της χώρας εντός της Δύσης. Η κατάργηση του μετεμφυλιακού δημοκρατικού πολιτεύματος, ήταν για αυτούς ο βασικός λόγος που οι «φυσικοί» της «φίλοι» και «σύμμαχοι» την είχαν απομονώσει σε σημείο να της αρνηθούν τη θέση στην Ευρώπη. Ήταν «αναπόφευκτον». Η δικτατορία ήταν για τους συνωμότες εν τέλει, ένα καθεστώς ανάξιο των κρατών του

²¹⁵ Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 14-15.

²¹⁶ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος, Το Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(1), διάγγελμα προς τις ένοπλες δυνάμεις, σ. 1-2, χ.η.

«ελευθέρου κόσμου». Ήταν εκτός του δυτικού κανόνα και οι συνέπειες για τη χώρα είχαν ήδη αρχίσει να γίνονται αισθητές, όπως έδειχνε η «υποθήκευση του ευρωπαϊκού μέλλοντος».²¹⁷

Η «υποθήκευση» στην οποία αναφέρονταν, ήταν η αποχώρηση της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης το 1969 λόγω της καταπάτησης των δημοκρατικών αρχών και το πάγωμα της συμφωνίας σύνδεσής της με την ΕΟΚ.²¹⁸ Ταυτόχρονα, σημειώνονταν αντιδράσεις και στο NATO. Σε αρκετές χώρες-μέλη του, σημειώνονταν διαδηλώσεις κατά της δικτατορίας και αιτήματα για αποπομπή της Ελλάδας από τη Συμμαχία, τα οποία δεν μπορούσαν να μην λάβουν υπόψη τους οι κυβερνήσεις. Το 1970, εν όψει της συζήτησης για την άρση του εμπάργκο προς την Ελλάδα, η Δανία προσπάθησε να κάνει αντιδικτατορικό μέτωπο με το Βέλγιο, την Ιταλία, την Ολλανδία, την Νορβηγία και τον Καναδά, οι οποίες δεν έβλεπαν θετικά τον επανεξοπλισμό της Ελλάδας από τη Συμμαχία, μετά και την άρση του εμπάργκο από τις ΗΠΑ. Συνέπεια του αρνητικού κλίματος, ο υπουργός εξωτερικών της χούντας είχε απειλήσει ότι δεν θα συμμετείχε στο προσεχές Defence Planning Committee (Επιτροπή Αμυντικού Σχεδιασμού) που θα εξέταζε το ζήτημα, εάν κάποιος αναφερόταν απαξιωτικά στο ελληνικό καθεστώς. Μάλιστα, ο Έλληνας μόνιμος αντιπρόσωπος στο NATO, Φαίδων Άννινος Καβαλλιεράτος, απείλησε ότι σε περίπτωση που δεν γινόταν άρση του εμπάργκο, η Ελλάδα θα έφευγε από τη Συμμαχία όπως έφυγε από το Συμβούλιο της Ευρώπης. Παρά τις παραινέσεις των Βρετανών και Αμερικανών στην υπουργική Σύνοδο του NATO που έλαβε χώρα στη Ρώμη στις 26 με 27 Μαΐου 1970, δεν αποφεύχθηκαν οι αρνητικές αναφορές για την Ελλάδα. Η Νορβηγία ανέφερε ότι η Ελλάδα δεν πληρούσε τις προϋποθέσεις για συμμετοχή στη Συμμαχία. Εν τέλει, το ζήτημα μετατέθηκε για τον Σεπτέμβριο οπότε και εγκρίθηκε ο επανεξοπλισμός, αίροντας το εμπάργκο. Η σύνοδος στη Ρώμη είχε επιβεβαιώσει το αρνητικό κλίμα που υπήρχε και εντός του NATO για τη δικτατορία αλλά και εκτός. Σε ένδειξη διαμαρτυρίας, την ημέρα της συνόδου σημειώθηκαν εκτενείς διαδηλώσεις στην ιταλική πρωτεύουσα κατά του ελληνικού καθεστώτος.²¹⁹

²¹⁷ Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 14-15.

²¹⁸ Μιχάλης Στελακάτος-Λοβέρδος, «Η «ελληνική υπόθεση» στο Συμβούλιο της Ευρώπης: Η διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ελλάδα μετά την 21^η Απριλίου 1967 ως αντικείμενο διεθνούς διαφοράς», στο *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τομ. 14 (Δεκέμβριος 1999), σ. 120-123.

²¹⁹ Έφη Πενταλιού, «Η Δανία και η δικτατορία των συνταγματαρχών, 1967-1974», στο Kristina Winther-Jacobsen, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επίμ.), *Η Δανία, το Συμβούλιο της Ευρώπης, το NATO και τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της Χούντας*, Αθήνα, Ινστιτούτο της

Η ανυποληψία της Ελλάδας και η πολιτική της απομόνωση από τις χώρες της Δύσης, τροφοδότησε την αντίδραση των αξιωματικών που πρωτοστάτησαν στη συνωμοσία.²²⁰ Στην διαταγή επιχειρήσεων που είχαν συντάξει και αφορούσε αποκλειστικά τους αξιωματικούς που συμμετείχαν στην συνωμοσία, η διεθνής απομόνωση ήταν ο πρώτος λόγος αντίδρασης:

Η πατρίδα μας από τότε που εγκαθιδρύθηκε η δικτατορία διέρχεται μία από τας πλέον δυσκόλους περιόδους της Ιστορίας της. Διεθνώς έχει τελείως απομονωθεί.²²¹

Το διάγγελμα προς τις ένοπλες δυνάμεις περιέγραφε καλύτερα αυτή την ανησυχία:

είναι γνωστή η εξάρθρωσις και η κατάστασις απομονωτισμού και ανυποληψίας εις την οποίαν έχει περιέλθει η πατρίς μας λόγω του υφιστάμενου συστήματος διακυβερνήσεως. [...] Η υγιώς σκεπτομένη Εθνική μάζα [...] ανησυχεί σοβαρώς και βλέπει λίαν ζοφερόν το μέλλον της πατρίδος μας.

Και ο κίνδυνος ήταν συγκεκριμένος:

Δεν είναι δυνατόν ημείς οι Αξιωματικοί να εναποθέσωμεν τας ελπίδας της αλλαγής και της επαναφοράς της πατρίδος εις την συνταγματικήν τάξιν και ευπρέπειαν εις τους Κομμουνιστάς. Μια τοιαύτη αλλαγή θα ήτο καταστρεπτική δια την πατρίδα μας.

Ο κίνδυνος για τους συνωμότες ήταν ξεκάθαρος. Εάν δεν ήθελαν στο μέλλον η κομμουνιστική Αριστερά να έχει πολιτικό λόγο και να επηρεάσει τη γεωπολιτική θέση της χώρας, έπρεπε το Ναυτικό και γενικά οι ένοπλες δυνάμεις, να δράσουν πρώτοι και να αποτρέψουν την ανατροπή της δικτατορίας από αυτή.²²² Όπως ανέφερε ο αυτοεξόριστος και απότακτος ταξίαρχος Ορέστης Βιδάλης σε επιστολή του προς τον αντιπλοίαρχο Αθανάσιο Σέκερη το φθινόπωρο του 1971, η κατάσταση:

Δανίας στην Αθήνα-Πατάκη, 2019, σ. 165-171· Effie, G. H. Pedaliu, «A “Discordant Note”: NATO and the Greek Junta, 1967-1974»», στο *Diplomacy & Statecraft*, 22:1 (Μάρτιος 2011), σ. 104-5, 110-111.

²²⁰ Συνεντεύξεις Κ. Δημητριάδη, 5.3.2016(2^η)· Αντ. Τριανταφυλλίδη, 9.2.2018· Αλ. Παπαδόγγονα, 23.2.2016(1^η)· Αντ. Θεοχάρη, 5.2.2018.

²²¹ Αντώνης Κακαράς, *Το Πολεμικό Ναυτικό στη δικτατορία, 1967-1974*, Αθήνα, 1997, σ. 159.

²²² ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος, Το Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(1), διάγγελμα προς τις ένοπλες δυνάμεις, σ. 1-2, χ.η.

...θα αλλάξει μόνον υπό την πίεσιν εσωτερικών ανακατατάξεων. Αν δεν δημιουργήσουμε εμείς, αι Ένοπλοι Δυνάμεις, αυτήν την εσωτερική πίεσιν, κάποτε θα τη δημιουργήση ο έξαλλος τότε λαός, κατευθυνόμενος από τους ανεύθυνους οραματιστάς αιματηρών λαϊκών επαναστάσεων.²²³

Η όλο και αυξανόμενη απομάκρυνση του χουντικού καθεστώτος από τον κυριότερο σύμμαχο της χώρας, ήταν το πρώτο σημάδι προς αυτή τη κατεύθυνση που απασχολούσε τους συνωμότες. Σε συνομιλίες που ο αρχικός πυρήνας είχε με τον Ο. Βιδάλη το 1971, ανέφεραν ότι «Το κύμα εναντίον των Αμερικανών ογκούται συνεχώς. Όσο δε οι τριγμοί του εσωτερικού της χούντας ακούονται εντονότεροι, δημιουργείται ο φόβος αιματοκυλίσματος, τόσον το μίσος εναντίον των Αμερικανών αυξάνει, διότι δεν κάνουν τίποτα απολύτως όπως λυθή το Ελληνικόν πρόβλημα» και χαρακτήρισαν τα ως τότε μέτρα αστεία.²²⁴ Πράγματι, πολλοί στην Ελλάδα πίστευαν ότι οι ΗΠΑ και η CIA, οι αμερικανικές μυστικές υπηρεσίες, ευθύνονταν για την παραμονή της δικτατορίας στην εξουσία, γεγονός που ενίσχυε το ρεύμα αντιαμερικανισμού στην ελληνική κοινωνία. Σύμφωνα με αναφορές της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα, το ρεύμα αυτό έγινε αισθητά εντονότερο από τις αρχές του 1973 και κινδύνευε να προκαλέσει μόνιμη ζημιά στις σχέσεις της Ελλάδας όχι μόνο με τις ΗΠΑ αλλά συνολικά με την δυτική συμμαχία, καθώς υπήρχαν φόβοι ότι θα ευνοούσε την «άκρα Αριστερά».²²⁵

Και το ρεύμα αυτό δεν ήταν καινοφανές. Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 η μη ταύτιση του NATO και των ΗΠΑ με τις ελληνικές θέσεις όσον αφορά το Κυπριακό, δημιούργησαν ένα έντονο αντιδυτικό κλίμα στην ελληνική κοινωνία, στην οποία η αποχώρηση από τη Συμμαχία και η ουδετερόφιλη πολιτική κέρδιζε έδαφος. Το αντιαμερικανικό ρεύμα είχε ανησυχήσει έντονα τον τότε πρωθυπουργό Κ. Καραμανλή και τον υπουργό Εξωτερικών του Ευάγγελο Αβέρωφ, για τους οποίους η οργανική ένταξη της χώρας στη Δύση ήταν στη κορυφή της πολιτικής τους για την ασφάλεια. Στις εκλογές της άνοιξης του 1958 η Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (ΕΔΑ)

---

²²³ Ορέστης Βιδάλης, *Ιστορικό ημερολόγιο. Χρόνια εκπατριισμού, 1968-1975*, Αθήνα, Libro, 1997, σ. 406.

²²⁴ Στο ίδιο, σ. 320.

²²⁵ Alexandros Nafpliotis, *Britain and the Greek Colonels. Accommodating the Junta in the Cold War*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη, I. B. Tauris, 2013, σ. 208-209' Dimitri Deliolanes, *Colonnelli. Il regime militare greco e la strategia del terrore in Italia*, Ρώμη, Fandango, 2019, σ. 375-376.

αναδείχθηκε σε αξιωματική αντιπολίτευση με ποσοστό περίπου 25% εκφράζοντας σε ένα βαθμό αυτό το ρεύμα. Ήταν το μόνο κόμμα που ζητούσε την αποχώρηση από τη Συμμαχία. Ο αντιαμερικανισμός εμφανίστηκε εντονότερος στα μέσα της επόμενης δεκαετίας με αφορμή και πάλι τη στάση των ΗΠΑ στο Κυπριακό. Αυτή τη φορά δεν εκφραζόταν μόνο από ένα σημαντικό μέρος της ελληνικής κοινωνίας αλλά και από στελέχη της τότε κυβέρνησης Ενώσεως Κέντρου (ΕΚ) υπό τον Γεώργιο Παπανδρέου. Μάλιστα, ο υπουργός Προεδρίας Ανδρέας Παπανδρέου υποστήριξε δημόσια την ανάγκη απεμπλοκής της χώρας από τις ΗΠΑ. Έτσι, τη περίοδο της δικτατορίας, η ανοχή που έδειχναν οι ΗΠΑ στο στρατιωτικό καθεστώς τροφοδοτούσε τον αντιαμερικανισμό.²²⁶

Παρά τη πεποίθηση των συνωμοτών ότι οι ΗΠΑ δεν έκαναν αρκετά για να φύγει η δικτατορία, εντούτοις δεν συμμερίζονταν τον αντιαμερικανισμό. Στην Ιταλία ο Νίκος Παππάς ανέφερε, μεταξύ άλλων, ότι ο ίδιος, σε αντίθεση με πολλούς στην Ελλάδα, δεν πίστευε ότι ευθύνονταν οι ΗΠΑ για τη δικτατορία και θεωρούσε ότι υπήρχαν τρόποι να παρέμβουν για να τη διώξουν.²²⁷ Το ίδιο το κίνημα σχεδιάστηκε υπολογίζοντας στη διεθνή υποστήριξη από τις χώρες του NATO και την έμμεση υποστήριξη των ΗΠΑ μέσω της ουδέτερης στάσης του 6^{ου} Στόλου. Μάλιστα, ο διπλωμάτης Γεώργιος Σέκερης, αδελφός του αντιπλοίαρχου Αθανάσιου Σέκερη, είχε συντάξει κείμενο με παραλήπτη την αμερικανική πρεσβεία στην Αθήνα, το οποίο ωστόσο φαίνεται να έχει χαθεί.²²⁸

Επιπλέον ο Ν. Παππάς, καθώς και τα άλλα στελέχη που τον ακολούθησαν, χαρακτήρισαν την δικτατορία ως εθνικά επικίνδυνη, εξαιτίας μάλιστα και των κομμουνιστών που υποτίθεται ότι την είχαν διαβρώσει. Αυτή η κατηγορία βασιζόταν στη μεταχείριση που το καθεστώς είχε επιφυλάξει στις ένοπλες δυνάμεις, με την

---

²²⁶ Ε. Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων...*, ό.π., σ. 165-170, 381-389' για την ανάπτυξη του αντιαμερικανισμού στην ελληνική κοινωνία κατά τη μεταπολεμική περίοδο βλέπε Ioannis D. Stefanidis, *Stirring the Greek Nation. Political Culture, Irredentism and Anti-Americanism in Post-War Greece, 1945-1967*, Aldershot, Ashgate, 2007' για την τροφοδότηση του αντιαμερικανισμού ειδικά τη περίοδο της δικτατορίας βλ. Robert V. Keeley, *Η αμερικανική πρεσβεία και η κατάρρευση της δημοκρατίας στην Ελλάδα, 1966-1969. Η μαρτυρία ενός διπλωμάτη*, Αθήνα, Πατάκης, 2010, σ. 201-202' για την ανησυχία που προκαλούσε ο πολιτικός λόγος του Ανδρέα Παπανδρέου σχετικά με τις μελλοντικές σχέσεις της Ελλάδας με τις ΗΠΑ στους Αμερικανούς κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1960 βλέπε και James E. Miller, «'Papandreou Derangement Syndrome?' The United States and the April 1967 coup», στο Antonis Klapsis, Constantine Arvanitopoulos, Evanthis Hatzivassiliou, Effie G. H. Pedaliu (επιμ.), *The Greek Junta and the International System. A Case Study of Southern European Dictatorships, 1967-1974*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη, Routledge, 2020, σ. 13-26.

²²⁷ Valerio Occhetto, «Tutta la Marina è contro i colonnelli», εφ. *Il giorno*, 28 Μαΐου 1973, σ. 3.

²²⁸ ΑΚΔ, Φάκελος Κίνημα του Ναυτικού, Μάϊος 1973-Έγγραφα, Γρ. Σκεμπέας, Πόρισμα, 18 Ιουλίου 1973, σ. 12, 22.

κατάργηση της ιεραρχίας και τον έλεγχο των πολιτικών φρονημάτων μέσω των «κομισάριων» όπως χαρακτήρισε ο Ν. Παππάς τους άνδρες της χούντας στα πλοία²²⁹ αλλά δεν είναι απίθανο να αφορούσε και το διπλωματικό άνοιγμα του καθεστώτος προς τις κομμουνιστικές χώρες, ως απάντηση στην απομόνωση από τη Δύση, άνοιγμα το οποίο ανησυχούσε και τις ΗΠΑ.²³⁰

Για την Ουάσιγκτον, η παραμονή της χώρας στο ΝΑΤΟ προείχε από την αποκατάσταση της δημοκρατίας. Αρχικά, με την εγκαθίδρυση της δικτατορίας η αμερικανική πρεσβεία στην Αθήνα είχε ανησυχήσει ότι οι σχέσεις τους με την ελληνική κοινωνία μπορεί να τραυματίζονταν λόγω του συσχετισμού τους με το πραξικόπημα.²³¹ Ωστόσο, η εδραίωση των συνταγματαρχών, σε συνδυασμό με την μεγάλη σημασία που είχε ο γεωγραφικός χώρος της Ελλάδας για τις ΗΠΑ και τη Συμμαχία, σε μια περίοδο που η κυριαρχία τους στην Ανατολική Μεσόγειο δεχόταν έντονη αμφισβήτηση (ισχυρή παρουσία του σοβιετικού στόλου, η άνοδος των κομμουνιστικών κομμάτων σε Ιταλία και Κύπρο, απώλεια των βάσεων στη Λιβύη το 1969), σε συνδυασμό με το φόβο ότι μια μετωπική σύγκρουση με το καθεστώς θα οδηγούσε τη χώρα στον κομμουνισμό, οδήγησαν στην αναγνώριση της δικτατορίας και τη στήριξή της.²³² Αυτό ωστόσο, όπως είδαμε παραπάνω, δεν σταμάτησε τις αντιδράσεις εντός του ΝΑΤΟ που καλούσαν σε αποπομπή της Ελλάδας και την αύξηση του αντιαμερικανισμού στο εσωτερικό.²³³

Η όλο και αυξανόμενη απομόνωση της Ελλάδας από τις δυτικές δημοκρατίες και ο κίνδυνος του κομμουνισμού στο βάθος, αποτέλεσαν βασικά κίνητρα των συνωμοτών κατά της δικτατορίας. Όπως ανέφεραν στο διάγγελμα προς την ελληνική κοινωνία:

Από σήμερα το πρωί αξιωματικοί, υπαξιωματικοί και άνδρες των Ενόπλων Δυνάμεων της χώρας ανέλαβον αγώνα δια την αποκατάστασιν της Δημοκρατίας. Ο Αγών αυτός θα κρίνη το μέλλον των συνταγματικών μας ελευθεριών και τη διεθνή θέσιν της χώρας. [...] Σκοπός μας, η αποκατάστασις της νομιμότητος, ο σχηματισμός Μεταβατικής

---

²²⁹ «The Colonel's Navy», εφ. *Scotsman*, 29 Μαΐου 1973, σ. 3.

²³⁰ Konstantina Maragkou, «Favouritism in NATO's Southeastern flank: The case of the Greek Colonels 1967-74», στο *Cold War History*, 9:3 (Αύγουστος 2009), σ. 357-358· Sotiris Rizas, «Domestic and External Factors in Greece's Relations with the Soviet Union: Cold War to Détente», στο *Mediterranean Quarterly*, 24:1 (Χειμώνας 2013), σ. 72.

²³¹ Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο «άλλος» Ψυχρός Πόλεμος. Η αμερικανική πολιτιστική διπλωματία στην Ελλάδα, 1953-1973*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2019, σ. 200.

²³² Στο ίδιο, σ. 202-203· Κ. Maragkou, ό.π., σ. 356-357, 361-363.

²³³ E. G. H. Pedaliu, ό.π., σ. 104-5.

*Κυβερνήσεως, υπό πολιτικών ηγέτην διεθνούς κύρους και εμπιστοσύνης και η ταχεία, εντός τακτών προθεσμιών, προσφυγή εις την ετυμηγορίαν του κυρίαρχου Ελληνικού Λαού.*²³⁴

Για τους αξιωματικούς, η εκδίωξη της δικτατορίας και η αποκατάσταση της δημοκρατίας θα έπαυε την απομόνωση της χώρας και κατ' επέκταση τους κινδύνους που αυτή κουβαλούσε μαζί της. Η δημοκρατία στην οποία αναφέρονταν ήταν το πολίτευμα της Βασιλευομένης Δημοκρατίας που είχε καταλυθεί την 21^η Απριλίου 1967²³⁵ αλλά υπό το Σύνταγμα του 1968 και όχι του 1952.²³⁶ Οι αλλαγές που εισήγαγε δεν είχαν απασχολήσει τους συνωμότες, πιθανότατα γιατί δεν συνιστούσε μια ριζική αλλαγή στο πολίτευμα.²³⁷ Το Σύνταγμα του 1968 ήταν στην πραγματικότητα το Σύνταγμα του 1952 αναθεωρημένο. Η δικτατορία δεν πείραξε τις θεμελιώδεις διατάξεις του, δηλαδή τη μορφή του πολιτεύματος, αλλά εκείνα τα άρθρα που εξυπηρετούσαν τους στόχους της πολιτικής τους παρέμβασης και αφορούσαν την αυτονομία των ενόπλων δυνάμεων από τη πολιτική εξουσία. Ακόμα και μετά το κίνημα του Βασιλιά τον Δεκέμβριο του 1967 η δικτατορία δεν προχώρησε πέρα από αυτές τις αλλαγές.²³⁸ Η εφαρμογή του παρουσιάστηκε από το καθεστώς ως το τέλος της παρέμβασής της και την αρχή της επιστροφής στη δημοκρατία.²³⁹ Το Σύνταγμα εγκρίθηκε με νόθο δημοψήφισμα τον Σεπτέμβριο του 1968, με το εξωφρενικό ποσοστό του 92%, και τέθηκε σε ισχύ στις 15 Νοεμβρίου.²⁴⁰ Αυτό ωστόσο, δεν σήμαινε και τη πλήρη εφαρμογή του. Σύμφωνα με το τελευταίο του άρθρο, εξαιρούνταν οι διατάξεις που αφορούσαν τη προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και την διενέργεια εκλογών, οι οποίες θα εφαρμόζονταν μετά από απόφαση της δικτατορίας.²⁴¹

Αυτό ήταν και ένα από τα βασικά σημεία της σκληρής κριτικής που άσκησε στο Σύνταγμα ο Ευάγγελος Αβέρωφ όταν η δικτατορία έδωσε στη δημοσιότητα το σχέδιό

²³⁴ Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 14-15.

²³⁵ Συνέντευξη Γρ. Δεμέστιχα, 1.3.2016(1^η).

²³⁶ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος, Το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973 (4) απολογίες, Γρ. Δεμέστιχα, σ. 3., Α. Σέκερη, σ. 3, Α. Βέννη, σ. 3, Ε. Λαγάρας, σ. 3, Τ. Μασούρας, σ. 3, Αντ. Θεοχάρη, σ. 3.

²³⁷ Βλ. παρακάτω, υποκεφάλαιο 1.3.(β).

²³⁸ Ν. Αλιβιζάτος, *ό.π.*, σ. 278-283, 301-308' Σπύρος Βλαχόπουλος, «Τα συνταγματικά κείμενα της δικτατορίας (1968-1973)», στο Σπ. Βλαχόπουλος, Δ. Καιρίδης, Α. Κλάψης, *ό.π.*, σ. 48-49.

²³⁹ Μ. Μελετόπουλος, *ό.π.*, σ. 476' Γιώργος Παπαδημητρίου, «Η ατελέσφορη προσπάθεια για τη συνταγματική οργάνωση του δικτατορικού καθεστώτος», στο Γ. Αθανασάτου, Α. Ρήγος, Σ. Σεφεριάδης (επιμ.), *ό.π.*, σ. 55.

²⁴⁰ Σπ. Βλαχόπουλος, *ό.π.*, σ. 47-48.

²⁴¹ ΦΕΚ, Τεύχος Α', αρ. 267, 15 Δεκεμβρίου 1968.

του. Ο πρώην υπουργός εξωτερικών των κυβερνήσεων του Κωνσταντίνου Καραμανλή της ΕΡΕ, ανέφερε ότι χωρίς «μία λογική και συντόμως προθεσμία όχι το Σύνταγμα δεν είναι δημοκρατικόν, ως διακηρύσσεται, αλλά δεν υπάρχει, δεν είναι Σύνταγμα» και καλούσε τη δικτατορία να παραδώσει την εξουσία και να ανοίξει το δρόμο για την επάνοδο της υγιούς δημοκρατίας γιατί επιστροφή «με Συντάγματα που δεν είναι Συντάγματα» θα ήταν καταστροφική.²⁴² Σχεδόν ένα χρόνο αργότερα, στις δηλώσεις του της 30^{ης} Σεπτεμβρίου 1969, ο Κ. Καραμανλής φάνηκε να είναι διατεθειμένος να αποδεχθεί το Σύνταγμα του 1968 ως βάση επιστροφής στη δημοκρατία ενώ κατηγορήσε τη δικτατορία ότι παρά τα όσα υποστήριζε για επιστροφή στη δημοκρατία, ο πραγματικός της στόχος ήταν η εγκαθίδρυση μόνιμου δικτατορικού καθεστώτος και την καλούσε να παραδώσει την εξουσία αποχωρώντας ομαλά, χωρίς να θέσει σε κίνδυνο τη χώρα. Διαφορετικά, η άλλη διέξοδος ήταν η ανατροπή της «που μπορεί να προκληθή και από δυνάμεις μη ελεγχόμενες θα υποβάλει ίσως το έθνος εις νέας δοκιμασίας».²⁴³ Όπως θα δούμε παρακάτω, αυτές οι δηλώσεις είχαν και άμεση σχέση με τη συνωμοτική δραστηριότητα στο Βασιλικό Ναυτικό.²⁴⁴ Στα επόμενα χρόνια και με τη δικτατορία να φαντάζει εδραιωμένη, το Σύνταγμα αποδέχτηκαν και άλλοι (Γεώργιος Μαύρος, Γιάγκος Πεσμαζόγλου) προκειμένου να φύγει το στρατιωτικό καθεστώς.²⁴⁵ Η ίδια η δικτατορία ωστόσο από το φθινόπωρο του 1968 και μετά, απέφευγε να εφαρμόσει πλήρως το νέο Σύνταγμα, μεταθέτοντας συνεχώς τη διενέργεια εκλογών στο μέλλον.²⁴⁶

Έτσι, οι συνωμότες του Ναυτικού θεωρούσαν την πλήρη εφαρμογή του Συντάγματος του 1968 ως τη μόνη πόρτα εξόδου από τη δικτατορία και της επιστροφής στη δημοκρατική νομιμότητα που είχε καταλυθεί τον Απρίλιο του 1967. Σύμφωνα με τη διαταγή επιχειρήσεων που είχαν συντάξει για την κινητοποίηση του Στόλου, ως αποστολή οριζόταν:

ο δια παντός τρόπου εξαναγκασμός προς παραίτησιν ή ανατροπήν της δικτατορίας και ο σχηματισμός μεταβατικής κυβερνήσεως Εθνικής Ενότητος υπό την προεδρίαν

²⁴² Ευάγγελος Αβέρωφ-Τσοτίσας «Ανάγκη ειλικρινείας», εφ. *Ακρόπολις*, 18 Αυγούστου 1968, σ. 1, 15.

²⁴³ Δηλώσεις Κ. Καραμανλή, 30 Σεπτεμβρίου 1969, στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (επίμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, Γεγονότα, Κείμενα*, τ. 7. *Περίοδος δοκιμασίας 1963-1974: περίοδος Α΄, 21 Απριλίου 1967-24 Ιουλίου 1974*, Αθήνα, Ίδρυμα Κωνσταντίνος, Γ. Καραμανλής, 1995, σ. 112-114. Σ. Ριζάς, *ό.π.*, σ. 464.

²⁴⁴ Βλ. παρακάτω, υποκεφάλαιο 1.4.(α).

²⁴⁵ Ο. Βιδάλης, *ό.π.*, σ. 321.

²⁴⁶ Σ. Ριζάς, *ό.π.*, σ. 440, 454-455.

ανεγνωρισμένης εθνικοφρόνου προσωπικότητας επί τω σκοπώ επαναφοράς πατρίδος το ταχύτερον δυνατόν εις την Συνταγματικήν τάξιν.²⁴⁷

Στους όρκους²⁴⁸ και τις απολογίες τους, τόσο οι πρωτεργάτες όσο και αξιωματικοί που μνήθηκαν σε δεύτερο χρόνο ανέφεραν ότι στόχος τους ήταν να διαμαρτυρηθούν προς το καθεστώς για τη παρουσία του και να το ανατρέψουν εξαναγκάζοντάς το να εφαρμόσει πλήρως το Σύνταγμα του 1968, να επανέλθει ο βασιλιάς και να σχηματιστεί κυβέρνηση υπό τον Κωνσταντίνο Καραμανλή.²⁴⁹ Σύμφωνα με το σχέδιο, αφού κινητοποιούσαν το Στόλο, οι συνωμότες θα καταλάμβαναν τη Σύρο και θα απαιτούσαν την εφαρμογή των αιτημάτων τους με τελεσίγραφο. Εάν τα αιτήματά τους δεν γίνονταν δεκτά, θα προχωρούσαν σε κατάληψη και άλλων νησιών και σε αποκλεισμό της Αθήνας, τόσο από θάλασσα, όσο και από ξηρά και αέρος, κλείνοντας το αεροδρόμιο του Ελληνικού και τις εθνικές οδούς.²⁵⁰

Εάν εκδηλώνονταν, το σχέδιο θα συνιστούσε πραξικόπημα κατά της δικτατορίας. Μια μικρή ομάδα συνωμοτών που δρούσαν εντός της κρατικής εξουσίας, εν προκειμένω αξιωματικοί του Ναυτικού, θα επιχειρούσε να ανατρέψει την εξουσία παράνομα με τη χρήση βίας ή την απειλή αυτής και με στόχους ευρύτερα πολιτικούς (αλλά όχι μόνο). Τόσο η συνωμοσία όσο και το σχέδιό της δεν μπορούν να θεωρηθούν νόμιμοι τρόποι άσκησης πολιτικής πίεσης στη δικτατορία,²⁵¹ η οποία είχε νομιμοποιηθεί από τον ίδιο το Βασιλιά, την ηγεσία του πολιτεύματος.²⁵² Εν τέλει, εάν εκδηλώνονταν με επιτυχία, το πραξικόπημα θα συνιστούσε μια στρατιωτική παρέμβαση υπέρ της προστασίας του προδικτατορικού δημοκρατικού καθεστώτος. Οι συνωμότες αξιωματικοί θα λειτουργούσαν ως οι «πραιτοριανοί» του.²⁵³

---

²⁴⁷ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος, Το Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(1), Πλοίαρχος Σπ. Κονοφάος, Διαταγή Επιχειρήσεων Υπ. Αριθ. 1/73, σ. 2.

²⁴⁸ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος, Το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973(2), Όρκοι Κ. Καταγά, Δ. Κασιμάτη, Γ. Καραμήτσου.

²⁴⁹ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος, Το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973(3), απολογία, Α. Παπαδόγγονα, σ. 3, Υποφάκελος, Το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973(4), απολογίες, Στ. Αργυρίου, σ. 3, Π. Μάλλιαρη, σ. 3, Γρ. Δεμέστιχα, σ. 3, Α. Βένη, σ. 3, Α. Γκιόκεζα, σ. 3, Ι. Μανιάτη, σ. 3, Β. Στεργίου, σ. 3, Ε. Λαγάρα, σ. 3, Τ. Μασούρα, σ. 3, Ν. Ηλιόπουλου, σ. 3, Ι. Θεοφιλόπουλου, σ. 3, Α. Χρυσικόπουλου, σ. 3, Γ. Πάλιου, σ. 3, Αντ. Θεοχάρη, σ. 3.

²⁵⁰ Βλ. παρακάτω, υποκεφάλαιο, 1.5.

²⁵¹ Jonathan M. Powell, Clayton L. Thyne, «Global Instances of Coups from 1950-2010. A new dataset», στο *Journal of Peace Research*, 48:2 (2011), σ. 250-252.

²⁵² Ν. Αλιβιζάτος, ό.π., σ. 277.

²⁵³ Για τον χαρακτηρισμό των στρατιωτικών παρεμβάσεων στην πολιτική ως «πραιτοριανές» βλ. Constantine Arvanitopoulos, «Praetorian military regimes. The Greek case», στο Α. Κlapsis, C. Arvanitopoulos, E. Hatzivassiliou, E. G. H. Pedaliu, ό.π., σ. 230-236.

Οι αξιωματικοί ωστόσο δεν θεωρούσαν τους εαυτούς τους πραξικοπηματίες, κινήματιες, ή επαναστάτες. Αντιθέτως, θεωρούσαν ότι εξέφραζαν τη νομιμότητα. Για αυτούς, ο παράνομος εδώ ήταν η δικτατορία, ο «σφετεριστής» της εξουσίας.²⁵⁴ Είναι χαρακτηριστικό ότι στη διαταγή επιχειρήσεων, οι συνωμότες παρέπεμπαν στο «Σύνταγμα του Κράτους» και το «Διεθνές Ναυτικόν Δίκαιον»,²⁵⁵ ενώ και στο διάγγελμα που θα απηύθυναν προς τον ελληνικό λαό μετά την κινητοποίηση θα ανέφεραν ότι η πράξη τους δεν αποτελούσε πραξικόπημα αλλά επάνοδο στη νομιμότητα η οποία είχε καταλυθεί με το πραξικόπημα.²⁵⁶ Αυτό εξηγεί και το τρόπο με τον οποίο αναφέρονταν στο σχέδιο. Μετά την εξάρθρωση της συνωμοσίας, τόσο στις απολογίες τους προς το ανακριτικό συμβούλιο του Ναυτικού,²⁵⁷ όσο και προς τον ταξίαρχο Γρηγόριο Σκεμπέα αν και δέχτηκαν την κατηγορία για «ένωσιν προς στάσιν», - «ευθαρσώς» όπως σχολίασε ο Γρ. Σκεμπέας -, έκαναν λόγο για «κίνησις», όπως αντίστοιχα ως «κίνησις του 1969» ανέφεραν τη συνωμοσία υπό τον Σπύρο Σούλη.²⁵⁸ Ως «κίνηση» την ανέφερε και ο ίδιος ο Γρ. Σκεμπέας.²⁵⁹

Η αντίδραση στο καθεστώς ήταν για τους συνωμότες δείγμα συνέπειας προς τον όρκο που είχαν δώσει ως αξιωματικοί,²⁶⁰ σύμφωνα με τον οποίο, ορκίζονταν να είναι πιστοί, μεταξύ άλλων «εις την Πατρίδα και τον Συνταγματικό Βασιλέα των Ελλήνων, υπακοήν εις το Σύνταγμα, τους Νόμους και τα Ψηφίσματα του Κράτους».²⁶¹ Ήταν μια αντίληψη που υπάκουε και στην ηθική εκπαίδευση που είχαν λάβει στη Σχολή Δοκίμων. Σύμφωνα με το εγκόλπιο του δοκίμου, κάθε νέος αξιωματικός έδινε στρατιωτικό όρκο να φυλάει πιστά τους νόμους και να εκπληρώνει ευσυνείδητα τα καθήκοντά του. Και ο οδηγός σε αυτά ήταν η τιμή, που για έναν αξιωματικό ήταν το

---

²⁵⁴ Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 14-15.

²⁵⁵ Α. Κακαράς, *ό.π.*, σ. 159.

²⁵⁶ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποκεφάλος Το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973(4), απολογία Στ. Αργυρίου, σ. 5.

²⁵⁷ ΑΚΔ, Φάκελος το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973, Έγγραφα, ΑΝ, προς Κ. Δημητριάδη, «Ανακριτικά Συμβούλια Αξιωματικών, Συμβουλίου», Αθήναι, 19 Σεπτεμβρίου 1973, Πρακτικόν Γνωμοδοτήσεως Πρωτοβάθμιου Ανακριτικού, 3 Ιουλίου 1973, σ. 5-23.

²⁵⁸ ΑΚΔ, Φάκελος, Το Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973-Έγγραφα, Γρ. Σκεμπέας, Πόρισμα, 18 Ιουλίου 1973, σ. 15. ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Αρχείο Φυσικών Προσώπων, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973 (3), Απολογίες, Αν. Τριανταφυλλίδη, σ.σ. 3-4, Ι. Παλούμπη, σ. 3, Ε. Ζαρόκωστα, σ. 3, Ι. Ζωγράφος, σ. 3, Αλ. Παπαδόγωνα, σ. 3' για την συνωμοσία υπό τον πλοίαρχο Σπύρο Σούλη βλ. παρακάτω, υποκεφάλαιο 1.5(β).

²⁵⁹ ΑΚΔ, Φάκελος, Το Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973-Έγγραφα, Γρ. Σκεμπέας, Πόρισμα..., *ό.π.*, σ. 3.

²⁶⁰ ΑΚΔ, Φάκελος το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973, Έγγραφα, ΑΝ, προς Κ. Δημητριάδη, «Ανακριτικά Συμβούλια Αξιωματικών, Συμβουλίου», Αθήναι, 19 Σεπτεμβρίου 1973, Πρακτικόν Γνωμοδοτήσεως Πρωτοβάθμιου Ανακριτικού, 3 Ιουλίου 1973, σ.σ. 5-23.

²⁶¹ Αρχείο Α. Χρυσικόπουλου, «Πρωτόκολλον Ορκωμοσίας», Βασιλικόν Ναυτικόν, Σχολή Ν. Δοκίμων, 6 Ιουνίου 1959.

υπέρτατο αγαθό. «Η διαφύλαξις της είναι ιερώτατο καθήκον».²⁶² Και για αυτό η συνωμοσία βρήκε υποστηρικτές και σε κεντρικούς αξιωματικούς, αλλά και στους ελάχιστους αντιβασιλικούς οι οποίοι δέχτηκαν να υποστηρίξουν τον κοινό στόχο της απομάκρυνσης του καθεστώτος.²⁶³

Επιπλέον, τα κίνητρα και οι στόχοι της συνωμοσίας την καθιστούσαν και έκφραση μιας μερίδας του πολιτικού χώρου που κατείχε την εξουσία από τον εμφύλιο μέχρι το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου και που έβλεπε αρνητικά τη δικτατορία: τις δυτικά προσανατολισμένες φιλελεύθερες και συντηρητικές πολιτικές ελίτ και τη μοναρχία. Οι ανησυχίες τους για το μέλλον της χώρας ήταν κοινές. Ιδιαίτερα από το 1969 και μετά, όταν φάνηκε ότι η δικτατορία δεν σκόπευε να αφήσει την εξουσία στο άμεσο μέλλον, αρκετοί συντηρητικοί πολιτικοί ανησυχούσαν για το ρεύμα του αντιαμερικανισμού και είχαν εκφράσει το φόβο ότι η δικτατορία θα οδηγούσε άμεσα ή έμμεσα τη χώρα εκτός Δύσης ενώ προσπαθούσαν να πείσουν τις ΗΠΑ για την ύπαρξη του κινδύνου. Ανάμεσα σε αυτούς, ήταν οι συντηρητικοί Κωνσταντίνος Καραμανλής, Παναγιώτης Κανελλόπουλος, Ευάγγελος Αβέρωφ, Γεώργιος Ράλλης αλλά και οι κεντρώοι Γεώργιος Μαύρος, αρχηγός της Ενώσεως Κέντρου και Δημήτρης Παπασπύρου.²⁶⁴ Να σημειωθεί εδώ ότι ο Ευ. Αβέρωφ, εκ των αρχιτεκτόνων της εξωτερικής πολιτικής των κυβερνήσεων Κ. Καραμανλή για την οργανική ένταξη της Ελλάδας στη Δύση,²⁶⁵ καθώς και ο διπλωμάτης Γεώργιος Σέκερης, που ήταν ο πολιτικός σύμβουλος της συνωμοσίας, είχαν βοηθήσει τους συνωμότες στη σύνταξη των διαγγελλμάτων τους το 1973.²⁶⁶

Τον Φεβρουάριο του 1970, ο Κ. Καραμανλής με υπόμνημά του στον πρόεδρο των ΗΠΑ Ρίτσαρντ Νίξον ανέφερε ότι η ελληνική δικτατορία ήταν εσωτερικό ζήτημα του ΝΑΤΟ και ότι λόγω της ανοχής που επεδείκνυαν οι ΗΠΑ, ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα αυξανόταν. Ο πρώην πρωθυπουργός έκανε έκκληση να παρέμβουν οι ΗΠΑ

---

²⁶² *Εγκόλπιον του δοκίμου...*, ό.π., σ. 7-8.

²⁶³ Συνεντεύξεις Γρ. Δεμέστιχα, 1.3.2016(1^η)· Κ. Δημητριάδη, 1.12.2015(1^η)· Χρ. Λυμπερή, 25.1.2016· Ν. Θεμελίδη, 11.4.2016· βλ. και ΑΚΔ, Φάκελος, Το Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973-Έγγραφα, Γρ. Σκεμπέας, Πόρισμα..., ό.π., σ. 8.

²⁶⁴ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, Φάκελος 16, 1969, υποφάκελος 1, Άρθρα, δηλώσεις, επιστολές Ε. Αβέρωφ, Ε. Αβέρωφ, προς Α.Ε. Αξ. Κον Γεώργιον Παπαδόπουλον, «Ενταύθα», 5.4.1969, σ. 2· Γ. Ράλλης προς Κ. Καραμανλή, 25 Οκτωβρίου 1971, Κ. Σβολόπουλος, ό.π., σ. 293· βλ. και D. Deliolanes, ό.π.· Σ. Ριζάς, ό.π., σ. 439, 464.

²⁶⁵ Ε. Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων...*, ό.π., σ. 144-161.

²⁶⁶ ΑΚΔ, Φάκελος το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973, Έγγραφα, Ν. Ραφαηλάκης, «παραπεμπτικό», 24 Ιούλιος 1973, σ. 14-15, 25.

και να εκδιώξουν τη δικτατορία, γιατί η Ελλάδα δεν θα άντεχε την έξοδο από το ΝΑΤΟ μετά την αποπομπή της από το Συμβούλιο της Ευρώπης.²⁶⁷

Αυτές οι ανησυχίες και οι εκκλήσεις προς τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ, δεν γίνονταν μόνο μέσω κλειστών διαύλων αλλά και δημοσίων, τόσο στο εξωτερικό όσο και το εσωτερικό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν ο Παύλος Μπακογιάννης μέσω της εκπομπής του, στο πλαίσιο του προγράμματος για τους Έλληνες μετανάστες από τον ραδιοσταθμό του Μονάχου. Ήδη από το 1967 είχε κατηγορήσει τη δικτατορία ότι με τη παρουσία της έσπερνε τους σπόρους του κομμουνισμού στη χώρα,²⁶⁸ ενώ την περίοδο 1968-1972 άσκησε επανειλημμένα κριτική στο ΝΑΤΟ για την ανοχή που έδειχνε προς ένα καθεστώς που καταπατούσε τη δημοκρατία και τις ελευθερίες που έλεγε πως προστάτευε, το καλούσε να παρέμβει και το κατηγόρησε ως υπεύθυνο για την αύξηση του αντιαμερικανισμού στην Ελλάδα.²⁶⁹

Αντίστοιχες ανησυχίες εξέφρασαν δημόσια και ανώτατοι αξιωματικοί και των τριών κλάδων των ενόπλων δυνάμεων. Τη 1^η Απριλίου 1973, οι πρώην αρχηγοί του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Αμύνης, αντιστράτηγοι Αθανάσιος Φροντιστής και Ιωάννης Πιπιλής, και οι πρώην αρχηγοί του Γενικού Επιτελείου Στρατού (ΓΕΣ), αντιστράτηγοι Δημήτριος Σειραδάκης και Πέτρος Σακελλαρίου, με δημόσια επιστολή τους στον Γ. Παπαδόπουλο τόνιζαν τον κίνδυνο να χαθεί η εμπιστοσύνη του ελληνικού λαού προς τις ΗΠΑ λόγω της υποστήριξης που δείχνουν προς το καθεστώς.

Ένα συνεχές διευρυνόμενο αντιαμερικανικό πνεύμα διαποτίζει τον λαό ένεκα της εκτιμήσεως -αδιάφορον αν δικαίας ή αδίκου- ότι η Κυβέρνησις των ΗΠΑ υποστηρίζει το εν τη χώρα καθεστώς. Το μέγεθος της σημασίας του γεγονότος είναι προφανές: Η ηγέτις δύναμις του ελευθέρου κόσμου, θεωρείται, δυστυχώς, ως μη σεβόμενη τα ηθικά-ιδεολογικά αρχάς της συμμαχίας του ΝΑΤΟ και ως ιδιοτελής.

Λίγες ημέρες αργότερα, στις 23 Απριλίου, ο Κ. Καραμανλής με δηλώσεις του κατηγόρησε τη δικτατορία ότι δεν σκόπευε να αποκαταστήσει τη δημοκρατία, ότι με τη πολιτική της οδηγούσε τη χώρα σε εθνικούς κινδύνους, καθώς διέλυε τις ένοπλες δυνάμεις και την εμπιστοσύνη του λαού σε αυτές, διέλυε την οικονομία και τη δημόσια

---

²⁶⁷ Christopher Woodhouse, *Καραμανλής: Ο ανορθωτής της ελληνικής δημοκρατίας*, Αθήνα, Μορφωτική Εστία, 1982, σ. 252-253.

²⁶⁸ Νίκος Παπαναστασίου, *Αντίσταση από μικροφώνου. Ο Παύλος Μπακογιάννης απέναντι στη δικτατορία των συνταγματαρχών*, Αθήνα, Παπαδόπουλος, 2020, σ. 144.

²⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 68, 191-193, 195, 197-198.

διοίκηση. Ο σημαντικότερος κίνδυνος ήταν «η απειλούμενη οριστική αποκοπή της Ελλάδος από την Ευρώπη». Η ένταξη της χώρας στην «ενοποιουμένη Ευρώπη» θα της επέτρεπε να εξομοιωθεί οικονομικά και κοινωνικά με αυτήν και να διασφαλίσει την εθνική της ασφάλεια. «Και τούτο, διότι διά της εντάξεως θα απηλλάσσετο οριστικώς από τον κίνδυνο του τοπικού πολέμου, που αποτέλεσε και αποτελεί τον εφιάλτη της συγχρόνου Ελλάδος» και προειδοποιούσε τη δικτατορία να μην σπρώξει τον λαό στον κομμουνισμό γιατί «αν το κριτήριο ήτο υλικόν», πολλοί θα διάλεγαν «την ερυθρά από την λευκήν τυραννίαν δεδομένου, ότι και αυτή προσφέρει την ησυχία και επιπλέον σχετικήν δικαιοσύνην». Τον επόμενο μήνα, 34 απόστρατοι και απότακτοι αξιωματικοί των τριών κλάδων χαιρέτισαν τις δηλώσεις Κ. Καραμανλή.²⁷⁰ Όπως είδαμε παραπάνω, αντίστοιχη κριτική και φόβους εξέφραζαν και τα διαγγέλματα των συνωμοτών.

Στο βάθος αυτής της πολιτικής διαφωνίας ήταν η σύγκρουση δύο διαφορετικών κόσμων. Με την πλειοψηφία τους να κατάγεται από τις πόλεις της παλαιάς Ελλάδας, κυρίως το πολεοδομικό συγκρότημα της Αθήνας και του Πειραιά,²⁷¹ σε συνδυασμό με την εκπαίδευσή τους στη Σχολή Δοκίμων η οποία τους έσπρωχνε στη ζωή της κοσμοπολίτικης Αθήνας και στην θεώρηση της Δύσης ως το πρότυπο για την Ελλάδα, οι συνωμότες ανήκαν σε έναν κόσμο εξωστρεφή, Αθηναϊκό, κοσμοπολίτικο και δυτικότροπο.²⁷² Η δικτατορία από την άλλη ήταν στον αντίποδα αυτού του κόσμου. Οι δικτάτορες, «παιδιά» του μεταπολεμικού ελληνικού στρατού προέρχονταν από φτωχές αγροτικές περιοχές της Ελλάδας όπου κυριαρχούσε μια διαφορετική νοοτροπία και έβλεπαν τις έντονες πολιτικές αντιπαραθέσεις της δεκαετίας του 1960 ως συνέπεια εξωτερικών επιρροών οι οποίες υπονόμευαν την ενότητα του έθνους και τα ήθη του. Με το πραξικόπημά τους, οι συνταγματάρχες στόχευαν στην αποκατάσταση και προστασία της εθνικής ενότητας. Όποιοι τους εχθρεύονταν ήταν για αυτούς φορείς εξωτερικών αντεθνικών επιρροών και σε αυτούς ανήκε από τη πρώτη στιγμή ο κόσμος του Ναυτικού.

Όπως ανέφερε εύστοχα στις 28 Μαΐου 1973 δημοσίευμα των *Times* του Λονδίνου με αφορμή την ανταρσία, η περίπτωση του «Βέλους» δεν ήταν ένα άλλο θωρηκτό «Ποτέμκιν» και αυτό γιατί οι «αντάρτες» δεν στόχευαν σε επανάσταση αλλά σε

---

²⁷⁰ Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 24-36.

²⁷¹ Α. Κακαράς, *ό.π.*, σ. 299-303.

²⁷² Βλ. παραπάνω, υποκεφάλαιο 1.2.

παλινόρθωση.²⁷³ Η πίστη στη Βασιλευόμενη Δημοκρατία, ο αντικομμουνισμός, ο δυτικός προσανατολισμός, το κίνητρο της προστασίας της θέσης της χώρας στη Δύση, είναι όλα χαρακτηριστικά που καθιστούν τη συνωμοσία έκφραση του πολιτικού ρόλου του μεταπολεμικού Βασιλικού Ναυτικού, όπως αυτός αποκρυσταλλώθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1950 με την ένταξή του στις ναυτικές δυνάμεις της Συμμαχίας.²⁷⁴ Ως μέρος του σώματος των αξιωματικών που είχε διαμορφωθεί για την ενσάρκωση αυτού του ρόλου, οι αξιωματικοί που συνωμότησαν κατά της δικτατορίας θεωρούσαν ότι έμεναν πιστοί στην αποστολή τους. Ο «αγώνας» τους στρεφόταν ενάντια σε μία «εθνική συμφορά» και ήταν συνέχεια των «παραδόσεων του Ναυτικού που προάσπιζε την ελευθερία». Οι ίδιοι πίστευαν ότι εξέφραζαν την νομιμότητα και ότι η δικτατορία ήταν ο παράνομος στην ιστορία²⁷⁵ και αυτό εξηγεί σε ένα βαθμό και την άμεση θετική απάντηση αρκετών για να συμμετάσχουν στη συνωμοσία.²⁷⁶

Παρά τον έντονο δυτικό προσανατολισμό και τις πολλές και διάφορες επικλήσεις που έκανε ο Ν. Παππός στην Ιταλία προς τη Συμμαχία, η συνωμοσία δεν ήταν νατοϊκή. Τόσο η Συμμαχία όσο και κανένα άλλο κράτος-σύμμαχος δεν συμμετείχε, ούτε υποστήριζε ή απλώς γνώριζε για αυτή. Ήταν αποκλειστικά υπόθεση μέρους του ελληνικού Ναυτικού. Αυτό που ανέμεναν οι συνωμότες από τη Συμμαχία, ήταν να υποστηρίξει τη προσπάθειά τους να επαναφέρουν στην Ελλάδα τις αρχές και αξίες που η ίδια πρέσβευε.

Η συνωμοσία ήταν όμως μοναδική στην ιστορία της Συμμαχίας και της Δύσης του Ψυχρού Πολέμου. Αποτέλεσε τη μόνη περίπτωση που ανώτεροι αξιωματικοί ενός Συμμαχικού Στόλου συνωμότησαν για την πραξικοπηματική ανατροπή μιας αντικομμουνιστικής συντηρητικής στρατιωτικής δικτατορίας που υποστήριζε τα συμφέροντα του ΝΑΤΟ στην Ανατολική Μεσόγειο, και την επαναφορά στη χώρα ενός δημοκρατικού καθεστώτος, εν προκειμένω της βασιλευόμενης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, προκειμένου να παραμείνει η χώρα στη Δύση.

---

²⁷³ Peter Nichols, «Mutiny vessel no battleship Potemkin», εφ. *Times*, 28 Μαΐου 1973, σ. 4.

²⁷⁴ Βλ. παραπάνω, υποκεφάλαιο 1.2.

²⁷⁵ Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 14-15.

²⁷⁶ Βλ. παρακάτω, υποκεφάλαιο 1.5.

β. Συντεχνιακές διαφορές.

Οι πολιτικές και πολιτισμικές διαφορές ανάμεσα στους συνωμότες του Ναυτικού και τη δικτατορία δεν ήταν οι μόνες που τροφοδότησαν τη συνωμοσία. Εξίσου σημαντικό ρόλο έπαιξαν και οι συντεχνιακές.²⁷⁷ Οι διάφορες παρεμβάσεις που έκανε το καθεστώς στο Ναυτικό, βιώθηκαν από τους αξιωματικούς ως υποβάθμιση του κλάδου. Η αρχή έγινε αμέσως μετά το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου από τον τότε Αρχηγό Γενικού Επιτελείου Ναυτικού (Α/ΓΕΝ) αντιναύαρχο Κωνσταντίνο Εγκολφόπουλο. Ένας από τους λόγους που «εξαναγκάστηκε σε παραίτηση» τρεις ημέρες μετά, ήταν η άρνησή του να είναι αρχηγός χωρίς πραγματικές εξουσίες. Θα παρέμενε στη θέση του μόνο εάν τον διαβεβαίωναν ότι το Ναυτικό δεν θα θιγόταν. Το μέλλον θα έδειχνε ότι ήταν προφητικός.

Στη θέση του ανέλαβε ο υποναύαρχος Ιπποκράτης Δέδες. Τις επόμενες ημέρες και μέχρι το καλοκαίρι, η δικτατορία έκανε τις πρώτες παρεμβάσεις στο Ναυτικό αποστρατεύοντας περίπου 36 αξιωματικούς. Πρώτοι ήταν οι υποναύαρχοι Κωνσταντίνος Δενεζάκος, Ιωάννης Μασουρίδης και Παναγιώτης Ψαλιδάκης. Ως αρχαιότεροι του Ιπ. Δέδε αποστρατεύθηκαν αυτεπαγγέλτως μετά την αλλαγή ηγεσίας. Λίγο αργότερα, με αφορμή το Συμβούλιο Κρίσεων των αξιωματικών, η δικτατορία ζήτησε την αποστρατεία συνολικά 96 με αιτία την «κομματική και εξωϋπηρεσιακή» δραστηριότητά τους εντός του Στόλου, σύμφωνα με φάκελο της Κεντρικής Υπηρεσίας Πληροφοριών (ΚΥΠ) που στάλθηκε στο ΓΕΝ, περιέχοντας σχετικές πληροφορίες για την «κομματική δραστηριότητα». Εν τέλει, απομακρύνθηκαν οι 33. 7 πλοίαρχοι, 12 αντιπλοίαρχοι, 9 πλωτάρχες και 2 υποπλοίαρχοι. Το κοινό χαρακτηριστικό των περισσότερων από αυτών ήταν η βενιζελογενής πολιτική καταγωγή και η σύνδεσή τους με τον κεντρώο χώρο. Ανάμεσά τους ήταν και αξιωματικοί που κατά το κίνημα του 1944 στη Μέση Ανατολή είχαν κρατήσει ανεκτική στάση προς τους κινηματίες, αλλά και ο Τζανής Τζαννετάκης, που επέμενε να παραιτηθεί σε ένδειξη αντίθεσης στη δικτατορία.²⁷⁸ Δεδομένης της θέσης τους, η απομάκρυνση των παραπάνω αξιωματικών απέτρεψε την ανάδειξη μελλοντικά μιας φιλελεύθερης ηγεσίας του Στόλου.

---

²⁷⁷ Nancy Bermeo, «Classification and Consolidation: Some Lessons from the Greek Dictatorship», *Political Science Quarterly*, 110:3 (φθινόπωρο 1995), σ. 450.

²⁷⁸ Στ. Χαρατσής, *1023 Αξιωματικοί και 22 Κινήματα, τόμος β'...*, ό.π., σ. 238-246. Στη κατάθεσή του στη δίκη των πρωταίων που έλαβε χώρα το καλοκαίρι του 1975, ο τότε Αρχηγός του ΓΕΝ ναύαρχος Κωνσταντίνος Εγκολφόπουλος χαρακτήρισε αυτές τις αποστρατείες ως «σφαγή του θέρους του 67», στο Γιάννης Βούλτεψης (επιμ.), *Οι δίκες της χούντας, Πλήρη Πρακτικά. Δίκη πρωταίων 21^{ης} Απριλίου 1967, τόμος Α'*, Αθήνα, Δημοκρατικοί Καιροί, 1975, σ. 131.

Ταυτόχρονα, πάλι με κριτήριο τον πολιτικό προσανατολισμό, έγιναν δυσμενείς κρίσεις σε κατώτερης βαθμίδας αξιωματικούς.²⁷⁹

Στους αξιωματικούς που έλαβαν μέρος στη συνωμοσία του «Κινήματος», το γεγονός ότι αποστρατεύτηκαν για τις πολιτικές πεποιθήσεις τους ανώτεροι αξιωματικοί τους οποίους εκτιμούσαν, καθώς και οι δυσμενείς κρίσεις άλλων, προκάλεσε δυσφορία και αίσθημα παραβίασης του χώρου του Ναυτικού από ανθρώπους που υπό κανονικές συνθήκες δεν θα μπορούσαν.²⁸⁰ Ο Ηρακλής Δρίκος υπηρετούσε στο ΓΕΝ όταν αποφασίστηκαν αυτές οι αποστρατείες και θυμάται την παρέμβαση της ΚΥΠ:

Όταν ανέβηκα στο ΓΕΝ, έγιναν οι κρίσεις των αξιωματικών. Αυτές οι κρίσεις ήταν άδικες. Διότι αποστρατεύτηκαν λαμπροί αξιωματικοί. Όχι όλοι, αλλά υπήρχαν και λαμπροί, του πολέμου. Πως γινόντουσαν τώρα αυτές οι αποστρατείες. Έγινε η διάταξη εκτάκτων κρίσεων από τη κυβέρνηση και μια ωραία πρωία καταφθάνει ένας ταγματάρχης της ΚΥΠ, πολεμικής διαθεσιμότητας, ονόματι Ηλίας Περιμένης, αδερφός του Γεωργίου, αξιωματικού του Ναυτικού τάξεως 1954, ο οποίος εγχειρίζει στον Α/ΓΕΝ έναν φάκελο με στοιχεία για ορισμένους αξιωματικούς. Αυτά τα στοιχεία λοιπόν είχαν μαζευτεί από πληροφορίες της ΚΥΠ ή πληροφοριοδότες του Ναυτικού που τις διοχέτευαν. Πως και τι και γιατί δεν ξέρω. Γίναν λοιπόν αυτές οι κρίσεις και μεταξύ των μερικών λαμπρών αξιωματικών, απεστρατεύθησαν ή δέχτηκαν δυσμενείς κρίσεις μερικοί μικρότεροι, όπως ο Λυμπέρης, ο Καταγάς, Λαμπίρης, Μανιουδάκης κλπ. Αυτό έκανε χειρίστη εντύπωση στο Ναυτικό και υπήρξε κατακραυγή. Σημειωτέον ότι όταν γίνονταν αυτά στο ΑΝΣ (σ.σ. Ανώτατο Ναυτικό Συμβούλιο) κανείς δεν παρητήθη από τους ναυάρχους ή να πει κάποιος κάτι, διαφωνώ, κάνω ή δείχνω. Όμως ήταν τέτοια η κατακραυγή που ο Α/ΓΕΝ απηυθύνθη στην κυβέρνηση και είπε θέλω επιβεβαίωση πάλι αυτών των αρχικών πληροφοριών, γιατί αλλιώς, αν ζητήσουν επανάκριση θα πρέπει να τους κρίνουμε διαφορετικά. Υποτίθεται ότι πάλι ο περίφημος Περιμένης έφερε τα συμπληρωματικά στοιχεία και οι αποστρατείες έτσι κι αλλιώς επανελήφθησαν. [...] Αυτό ήταν πλήγμα για το Ναυτικό, για την αξιοπιστία της ηγεσίας. Και κανείς από τους ναυάρχους δεν παρητήθη.²⁸¹

²⁷⁹ Συνεντεύξεις Χρ. Λυμπέρη, 25.1.2016· Η. Δρίκου, 22.4.2017.

²⁸⁰ Συνεντεύξεις Γρ. Δεμέστιχα, 1.3.2016(1^η)· Κ. Δημητριάδη 1.12.2015(1^η)· Ι. Σταθόπουλου, 15.3.2016· Αν. Δημητρακόπουλου, 9.6.2016.

²⁸¹ Συνέντευξη Η. Δρίκου, 22.4.2017.

Αυτές οι αποστρατείες εντάσσονταν στο ευρύτερο σχέδιο της δικτατορίας να θέσει υπό τον έλεγχό της τις ένοπλες δυνάμεις.²⁸² Έχει υπολογιστεί ότι μέχρι το 1972 είχαν αποστρατευθεί περίπου 3.000 αξιωματικοί και από τους τρεις κλάδους.²⁸³ Η αποτυχία του βασιλικού κινήματος τη 13^η Δεκεμβρίου 1967 υπήρξε κομβική για τους στόχους του καθεστώτος. Στο Στρατό Ξηράς, η ανυπακοή των μονάδων της Βόρειας Ελλάδας στις διαταγές του Κωνσταντίνου που του στοίχισε την επικράτηση, επιβεβαίωσε την υποστήριξη που είχε η δικτατορία και κατήργησε ουσιαστικά την ιεραρχία αφού κατώτεροι αξιωματικοί έλεγχαν πλέον την ηγεσία.²⁸⁴ Στο Ναυτικό σηματοδότησε την ουσιαστική υποταγή του κλάδου στη δικτατορία. 13 ανώτατοι αξιωματικοί, μεταξύ των οποίων ο Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Αμύνης (ΑΓΕΕΘΑ) ναύαρχος Σπύρος Αυγέρης, ο Α/ΓΕΝ, ο Αρχηγός Στόλου, κ.α. αποστρατεύθηκαν ως συνέπεια της στήριξής τους προς τον βασιλιά. Ταυτόχρονα, όπως συνέβη στο Στρατό, αξιωματικοί κατωτέρων βαθμίδων που υποστήριζαν τη δικτατορία, ασκούσαν πλέον εξουσία ελέγχοντας την ηγεσία για λογαριασμό του καθεστώτος.²⁸⁵ Μία άλλη συνέπεια, ήταν η κατάργηση του Στόλου του Κρητικού και Ιονίου Πελάγους με έδρα στη Κρήτη. Ο Ναύσταθμος Σούδας είχε ταχθεί πλήρως υπέρ του βασιλιά και η δικτατορία φαίνεται ότι δεν ήθελε να ρισκάρει ξανά. Πλέον, όλος ο Στόλος συγκεντρώθηκε στη Σαλαμίνα.²⁸⁶

Σημαντικό εργαλείο ελέγχου του Ναυτικού ήταν το δίκτυο της ασφάλειας. Τουλάχιστον από το καλοκαίρι του 1969 συγκροτήθηκε ένα ευρύ δίκτυο πληροφοριοδοτών που λειτουργούσε εντός του Ναυτικού. Οι άνθρωποί του είχαν ειδική άδεια να εισέρχονται στους Ναυστάθμους και μέχρι το 1974 είχαν φτάσει τουλάχιστον τα 145 άτομα, αρκετά εκτός των τάξεων του Ναυτικού. Συγκεκριμένα, μόνο 29 ήταν αξιωματικοί της Σχολής Δοκίμων ενώ οι υπόλοιποι ήταν υπαξιωματικοί και ναύτες, αρκετοί αποσπασμένοι από την Αστυνομία Πόλεων.²⁸⁷ Οι άνδρες αυτοί βρίσκονταν στις υπηρεσίες και τα πλοία ως τα «μάτια» του γραφείου πληροφοριών (Α2). Ταυτόχρονα, τουλάχιστον από το 1970 προστέθηκαν και οι Ομάδες Ασφαλείας Ναυτικού (ΟΑΝ). Ήταν αγήματα ασφαλείας που συγκροτήθηκαν με διαταγή του

²⁸² Κωνσταντίνα Μπότσιου, «Οι σχέσεις του στέμματος με τη δικτατορία των συνταγματαρχών», στο Π. Σούρλας, *ό.π.*, σ. 116-117· Μ. Μελετόπουλος, *ό.π.*, σ. 119-120.

²⁸³ Θάνος Βερέμης, «Το κίνημα της 21^{ης} Απριλίου και η θεωρία του», στο Π. Σούρλας, *ό.π.*, σ. 80.

²⁸⁴ Σ. Ριζάς, *ό.π.*, σ. 436-437.

²⁸⁵ Στ. Χαρατσής, *ό.π.*, σ. 292-293.

²⁸⁶ Συνεντεύξεις Γρ. Δεμέστιχα, 1.3.2016(1^η)· Ν. Θεμελίδη, 11.4.2016.

²⁸⁷ Α. Κακαράς, *ό.π.*, σ. 336-339.

Αρχηγού των Ενόπλων Δυνάμεων (ΑΕΔ) Οδυσσέα Αγγελή, και είχαν ως αποστολή την άμεση παρέμβαση για προστασία του καθεστώτος σε περίπτωση που υπήρχε ανάγκη. Παράλληλα, θεσπίστηκε και ο αξιωματικός πληροφοριών για κάθε μονάδα, είτε υπηρεσία ξηράς είτε πλοίο. Η στελέχωση της θέσης, όπως και των αγημάτων, γινόταν μετά από πρόταση του προϊσταμένου ή κυβερνήτη, προς το γραφείο πληροφοριών, το οποίο είχε τον τελευταίο λόγο, καθώς έλεγχε τα φρονήματα των προτεινομένων και μπορούσε να απορρίψει όποιον θεωρούσε ακατάλληλο. Τέλος, οι μονάδες ήταν υποχρεωμένες να στέλνουν κάθε μήνα σχετική αναφορά.²⁸⁸ Για αρκετούς της συνωμοσίας, η παρουσία των ανδρών του Α2 στα πλοία είχε δημιουργήσει ένα κλίμα ανελευθερίας σε σχέση με το παρελθόν το οποίο δεν μπορούσαν να αποδεχτούν. Οι πολιτικές συζητήσεις λογοκρίνονταν ή σταμάτησαν τελείως λόγω της παρουσίας του «ρουφιάνου».²⁸⁹ Για άλλους, η παρουσία τους δεν εμπόδιζε τις εκδηλώσεις αντιχουντικών αισθημάτων.²⁹⁰ Ο Νίκος Θεμελίδης ήταν υποπλοίαρχος σε αντιτορπιλικό το 1969-1970 όπου βίωσε μια τέτοια εκδήλωση η οποία τεκμηριώνει τη κυριαρχία ενός πολιτικού κλίματος στο Ναυτικό, αντίθετου προς το καθεστώς:

Ήμασταν 69-70. Ανέβηκε ο Παπαδόπουλος στη Θεσσαλονίκη να μιλήσει στα εγκαίνια της έκθεσης κι εγώ ήμουν τότε στο πλοίο του Αρχηγού Στόλου (ΑΣ) κι είχα βάρδια, υποπλοίαρχος. Το βραδάκι, είχαμε μια τηλεόραση στη πρύμνη κι είχαμε μαζευτεί όλοι της βάρδιας, αξιωματικοί, υπαξιωματικοί, ναύτες να παρακολουθήσουμε τα εγκαίνια της έκθεσης. Έχει σημασία ότι ήμασταν στο πλοίο του ΑΣ. Κάποια στιγμή βγαίνει ο Παπαδόπουλος κι αρχίζουμε τα γιούχα. Μπορείς να φανταστείς, 50 άνθρωποι, εν μέσω δικτατορίας να γιουχάρουν τον Παπαδόπουλο. Δεν καρφώθηκε. Αυτό τα λέει όλα. Βεβαίως, υπήρξαν περιπτώσεις, αλλά είναι λίγες. Στη πλειονότητα, στο Ναυτικό συζητούσαμε και λέγονταν και αντίθετες απόψεις απ' τη δικτατορία. Είναι αλλιώς το Ναυτικό.²⁹¹

Ένα άλλο σκέλος του ελέγχου επί του Στόλου έγινε με την επικύρωση του νέου Συντάγματος τον Νοέμβριο του 1968. Βασικό του χαρακτηριστικό, που έδειχνε και την

---

²⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 154-157.

²⁸⁹ Συνεντεύξεις Γρ. Δεμέστιχα, 1.3.2016(1^η) και 2.2.2017(2^η)· Ν. Μανταδάκης, 31.5.2017· Κ. Δημητριάδη, 1.12.2015(1^η)· βλ. και Παναγιώτης Χατζηπέρος, *Στη σκιά του Ποσειδώνα. Η ανταρσία του Αντιτορπιλικού «Βέλος»*, Πειραιάς, Historical Quest, 2016, σ. 81.

²⁹⁰ Συνέντευξη Χρ. Λυμπέρη, 25.1.2016.

²⁹¹ Συνέντευξη Ν. Θεμελίδη, 11.4.2016.

πολιτική στόχευση του καθεστώτος, ήταν η θεσμική αυτονόμηση των ενόπλων δυνάμεων από την πολιτική εξουσία και η μετατροπή τους σε αυτόνομο πόλο εξουσίας. Συγκεκριμένα, κατοχύρωνε την αυτονομία έναντι της πολιτικής εξουσίας σε διοικητικό επίπεδο, αποτρέποντας την παρέμβαση του υπουργού Αμύνης στις προαγωγές και αποστρατείες των αξιωματικών, τις οποίες αποφάσιζε και επέβαλε στον υπουργό επιτροπή ανωτάτων αξιωματικών. Ακόμα και η επιλογή των αρχηγών των κλάδων καθοριζόταν από την επιτροπή. Παράλληλα, θέσπισε τη θέση του Αρχηγού των Ενόπλων Δυνάμεων ο οποίος συμμετείχε στο «Συμβούλιο του Έθνους», που αντικαθιστούσε το παλιό Συμβούλιο του Στέμματος, ισότιμα με τον βασιλιά, τον πρωθυπουργό, τον πρόεδρο της Βουλής και τον πρόεδρο του Συνταγματικού Δικαστηρίου. Ο ΑΕΔ μπορούσε να παρέμβει λοιπόν άμεσα στις πολιτικές εξελίξεις, με γνώμονα την νέα αποστολή των ενόπλων δυνάμεων, η οποία ήταν η προστασία όχι μόνο της ανεξαρτησίας και εδαφικής ακεραιότητας, αλλά και του «κρατούντος πολιτεύματος και κοινωνικού καθεστώτος πέραν κάθε επιβουλής», είτε αυτή ήταν εξωτερική είτε εσωτερική.²⁹²

Την ίδια στιγμή, η θέσπιση της αυτονομίας των ενόπλων δυνάμεων συνοδεύτηκε από την αναδιάταξη της δομής τους που έθετε το Ναυτικό και την Αεροπορία υπό τον έλεγχο του Στρατού. Το μέχρι τότε καθεστώς ημι-αυτονομίας καταργήθηκε και ο διοικητικός έλεγχος πέρασε πλήρως στον ΑΕΔ. Σε αυτό το πλαίσιο ο Αρχηγός του Ναυτικού, ο οποίος μάλιστα διοριζόταν από τον ΑΕΔ, δεν είχε καμία ουσιαστική αρμοδιότητα.²⁹³ Τη νέα δομή ακολούθησαν αλλαγές που αλλοίωναν τον μέχρι τότε χαρακτήρα του Ναυτικού. Το ΓΕΝ μετατράπηκε σε Αρχηγείο Ναυτικού και οι τίτλοι του Α/ΓΕΝ και του Αρχηγού Στόλου μετατράπηκαν σε Αρχηγό Ναυτικού (ΑΝ) και Διοικητή Στόλου αντίστοιχα.²⁹⁴ Έγινε εισαγωγή νέων βαθμών και αλλαγή υπαρχόντων, όπως έγιναν και απόπειρες να αλλάξουν οι στολές. Ορισμένες από τις αλλαγές αυτές δεν πέρασαν λόγω αντιδράσεων από τους αξιωματικούς που τις είδαν ως «περιθωριοποίηση» του κλάδου και επίθεση στον χαρακτήρα του.²⁹⁵ Αντίδραση υπήρξε και στην εμφάνιση του νέου συμβόλου του καθεστώτος, τον Φοίνικα που

²⁹² Ν. Αλιβιζάτος, *ό.π.*, σ. 301-308· Σπ. Βλαχόπουλος, *ό.π.*, σ. 48-49.

²⁹³ Ν. Αλιβιζάτος, *ό.π.*, σ. 304-309.

²⁹⁴ ΥΙΝ, *Προσωρινός Κανονισμός Οργανώσεως και Λειτουργίας Αρχηγείου Ναυτικού. Αρχηγείον Ναυτικού*, 5^ον Επιτελικόν Γραφείον, Αθήναι, Νοέμβριος 1969, σ. 1.

²⁹⁵ Συνεντεύξεις Ι. Στάγκα, 24.5.2016· Α. Χρυσικόπουλου, 12.3.2016(1^η)· Γρ. Δεμέστιχα, 1.3.2016(1^η) και 28.7.2017(3^η)· Ν. Θεμελίδη, 11.4.2016· Χρ. Λυμπέρη, 25.1.2016· Π. Μάλλιαρη, 18.7.2017(3^η)· βλ. και Στ. Χαρατσής, *ό.π.*, σ. 300-301· Α. Κακαράς, *ό.π.*, σ. 334.

ξαναγεννιέται από τις στάχτες του. Ή αλλιώς το πουλί ή πουλάδα, όπως το χαρακτηρίζει μειωτικά ο τότε πλωτάρχης Γρηγόρης Δεμέστιχας:

Το πουλί μπήκε στα πλοία νωρίς. Το εθνόσημο άργησε. Κατηργήθη τον Αύγουστο του '73. Εγώ δηλαδή, δεν έβαλα ποτέ τέτοιο πράγμα πάνω μου. Και να πω το γιατί. Είχαν έρθει οι διαταγές και στα καρέ των αξιωματικών έμπαινε μια πουλάδα. Το τι μούτζα έχει φάει αυτή η πουλάδα... Υπήρχαν άνθρωποι που το βγάζανε και το σπάγανε. Κι έλεγε ο κυβερνήτης, παιδιά τι θα γίνει εδώ; Διότι τα καρφιά υπήρχαν μέσα. Θυμάμαι ότι τουλάχιστον από το '69 είχαν μπει οι πουλάδες στα πλοία.²⁹⁶

Ως παρέμβαση στο Ναυτικό αντιμετωπίστηκε και η αλλαγή του επίσημου λόγου του. Ειδικά μετά το 1968 ήταν όλο και πιο εμφανές το εσωστρεφές, αντιδυτικό και εθνικιστικό αφήγημα της δικτατορίας στις σελίδες της *Ναυτικής Επιθεώρησης* η οποία αναπαρήγαγε τον λόγο της δικτατορίας για τη «σωτηρία του έθνους».²⁹⁷ Ταυτόχρονα, οι πληροφορίες για το NATO και οι αναφορές σε αυτό περιορίστηκαν αποκλειστικά στα στρατιωτικά οφέλη. Σε αντίθεση με το προδικτατορικό παρελθόν, η *Ναυτική Επιθεώρηση* δεν αναφερόταν στις αρχές της Δύσης και τα οφέλη που θα είχε η χώρα από αυτές. Το μόνο επίτευγμα του NATO ήταν η στρατιωτική προστασία της Δύσης.²⁹⁸ Μάλιστα, δεν ήταν η Ελλάδα που είχε επιδιώξει την ένταξη σε αυτό. Αντιθέτως, εντάχθηκε μετά από πρόσκληση της Συμμαχίας και υπενθύμιζε τις «θυσίες» που είχε κάνει για αυτή.²⁹⁹ Επιπλέον, με διαλέξεις η δικτατορία επιχειρούσε να διαδώσει την ιδεολογία της. Και αυτές γίνονταν τόσο προς τους ναύτες κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσής τους για τη θητεία³⁰⁰ όσο και στους αξιωματικούς. Αξιωματικοί του Ναυτικού που συμμετείχαν στη συνωμοσία χλευάζαν τον λόγο της δικτατορίας³⁰¹ και σε πολλές περιπτώσεις προσπαθούσαν να μην τον αναπαράγουν. Όπως θυμάται ο Κωνσταντίνος Δημητριάδης ειδικός επιτελής τότε στον Ναύσταθμο της Σούδας, αφού είχε αρνηθεί να παραλάβει υποδιοικητής του Α2 γνωρίζοντας τον ρόλο του:

²⁹⁶ Συνέντευξη Γρ. Δεμέστιχα, 28.7.2017(3^η).

²⁹⁷ «Η Εικοστή Πρώτη Απριλίου», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 87:330 (Μάρτιος-Απρίλιος 1968)· «Η Εθνική Επέτειος της 21^{ης} Απριλίου», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 89:336 (Μάρτιος-Απρίλιος 1969).

²⁹⁸ «Ν.Α.Τ.Ο.: Μια εικοσαετία και μια προοπτική», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 89:336..., ό.π.

²⁹⁹ «Ελλάς και NATO. Αμοιβαιότητα θυσιών και ωφελημάτων», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 95:353..., ό.π.· Θρασύβουλος, Καμαρινέας, «Η Μεσόγειος Θάλασσα ως θέατρον αντιμαχίας μεταξύ ανατολής και δύσεως», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 90:339 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1969), σ. 205-206.

³⁰⁰ ΥΙΝ, *Εγχειρίδιον Διαλέξεων Προπαιδευομένων*, Διοικήσεις Ναυτικής Εκπαιδευσεως, Κέντρα Εκπαιδευσεως, Ιανουάριος 1970.

³⁰¹ Συνέντευξη Αντ. Θεοχάρη, 5.2.2018.

Την επόμενη φορά στείλανε κάτι φυλλάδια για να τα διαβάζεις στα πληρώματα, του Γεωργαλά και μπήκα στο στόχαστρο πιά καθαρά. Η έδρα του ΔΑΜΝ (σ.σ. Διοικητή Διοικητικής Μερύμνης Ναυτικού) τότε ήταν στις Μουρνιές. Μου λένε να κάνεις εσύ τη διάλεξη στον κόσμο. Πάω λοιπόν στο κηποθέατρο, ανεβαίνω πάνω, αυτοί ήταν συνηθισμένοι και χειροκροτούσαν, παίρνω το χαρτί και λέω «Αναγιγνώσκω ως έχει» και τη διαβάζω. Το μαθαίνουνε επάνω στο επιτελείο κι έρχεται το επόμενο χαρτί μετά 10-15 μέρες, ξανά εγώ. Δεν μας τα λέει καλά. Να τον ξαναβάλετε. Εγώ λέω όχι, θα τηρηθεί η σειρά. Ναι, αλλά το είπε το επιτελείο. Λέω όχι, να πάω στον ναύαρχο. Πάμε λοιπόν στο Ναυαρχείο και είπα στον υπασπιστή να κάνουν όλοι οι άλλοι κι όταν έρθει η σειρά μου θα κάνω αυτό που ξέρω εγώ. Πάω στον ναύαρχο. Μου λέει, γιατί αντιδράς; Δεν κατάλαβαν για ποιο λόγο.³⁰²

Σύμφωνα με τον τότε αντιπλοίαρχο Αντώνη Θεοχάρη, προσπάθεια διαλέξεων έγινε και στην Σχολή Δοκίμων όταν ήταν υποδιοικητής τη περίοδο 1971-1973, οπότε και τον συνέλαβαν για τη συμμετοχή του στη συνωμοσία. Θυμάται και άλλες δύο περιπτώσεις απόπειρας παρέμβασης στη Σχολή κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας του εκεί. Η μία ήταν για να τοποθετηθεί καθηγητής της επιλογής τους παρά την απουσία προσόντων, ενώ έγινε και προσπάθεια αποκλεισμού υποψηφίου, συγγενή του αποστράτου Κ. Εγκολφόπουλου.³⁰³ Επίσης, ένα ακόμα γεγονός που ερμηνεύτηκε από ορισμένους αξιωματικούς της συνωμοσίας ως απόπειρα ελέγχου του Ναυτικού ήταν η εισαγωγή στη Σχολή Δοκίμων των παιδιών ηγετικών στελεχών της δικτατορίας.³⁰⁴ Τον Σεπτέμβριο του 1967 ο Ηλίας Λαδάς, γιός του Ιωάννη Λαδά, ο Βασίλης Ντερτιλής, γιός του Νικόλαου Ντερτιλή και ο Νεόφυτος Ελευθεριάδης, ανιψιός του Γεώργιου Παπαδόπουλου έγιναν δεκτοί ως πρωτοετείς ενώ στην επόμενη τάξη εισήλθε και ο Ευθύμιος Πατίλης, γιός του Δημήτρη Πατίλη.³⁰⁵

---

³⁰² Συνέντευξη Κ. Δημητριάδη, 1.12.2015(1^η). Ο Γεώργιος Γεωργαλάς διορίστηκε το 1970 υφυπουργός παρά τω πρωθυπουργώ και έγινε προπαγανδιστής του καθεστώτος. Είχε αμφιλεγόμενη πορεία στο παρελθόν. Από κομμουνιστής ζήτησε άσυλο στην αμερικανική πρεσβεία το 1956 και μετά από σύντομη φυλάκιση στην Αθήνα από το 1958 ως το 1970 ήταν «ειδικός συνεργάτης» των ενόπλων δυνάμεων σε θέματα ψυχολογικού πολέμου και αντικομμουνιστικής προπαγάνδας, βλ. Μ. Μελετόπουλος, *ό.π.*, σ. 211-212.

³⁰³ Συνέντευξη Αντ. Θεοχάρη, 5.2.2018.

³⁰⁴ Συνέντευξη Α. Χρυσικόπουλου, 12.3.2016(1^η).

³⁰⁵ «Τάξεις Μαχίμων της Σ.Ν.Δ.», Αναστάσιος Δημητρακόπουλος, *Βιογραφικό λεξικό των αποφοίτων της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων. Οι τάξεις εισόδου 1884-1950. Τόμος Πρώτος Α-Κ*, Αθήνα, Γενικό Επιτελείο Ναυτικού, 2006, σ. 69.

Μια άλλη πηγή που τροφοδότησε την αντίδραση στο καθεστώς, ήταν το γεγονός ότι η δικτατορία μιλούσε στο όνομα όλων των ενόπλων δυνάμεων, συμπεριλαμβανομένου και του Ναυτικού, παρουσιάζοντάς το ως υποστηρικτή της. Ο ισχυρισμός αυτός δεν εξέφραζε τους αξιωματικούς της συνωμοσίας και ήταν ένα από τα πρώτα που ήθελαν να ξεκαθαρίσουν με την αντίδρασή τους. Στο διάγγελμά τους προς τον ελληνικό λαό χαρακτήριζαν ψευδείς τους ισχυρισμούς της δικτατορίας.³⁰⁶

Τον ισχυρισμό της δικτατορίας διέψευσε και ο Ν. Παππάς στην Ιταλία. Από την πρώτη στιγμή στις δηλώσεις του ανέφερε ότι όσα υποστήριζε η δικτατορία ήταν ψέμα και ότι η αντίδραση του Ναυτικού αποδείκνυε το αντίθετο.³⁰⁷ Επιπλέον, κατηγόρησε το καθεστώς ως αντεθνικό και κομμουνιστικό: κατάργηση της ιεραρχίας και η παρουσία πολιτικών κομισάριων, όπως χαρακτήρισε τους άνδρες της δικτατορίας, διέλυαν τις ένοπλες δυνάμεις και μείωναν την ικανότητα της συλλογικής άμυνας.³⁰⁸

Συμπερασματικά, οι παρεμβάσεις της δικτατορίας στο Ναυτικό που στόχο είχαν τον έλεγχο του από το Στρατό Ξηράς και κατ' επέκταση το καθεστώς, συνάντησαν την αντίθεση του Στόλου συμπεριλαμβανομένων των αξιωματικών της συνωμοσίας. Οι αλλαγές βιώθηκαν ως υποβάθμιση του Ναυτικού, αλλοίωση των παραδόσεων του και, εν τέλει, ως διάλυση. Οι αντιδράσεις σε αυτές τις αλλαγές, που συνδύαζαν και την αντίθεση στο πολιτικό επίπεδο, σημειώθηκαν ήδη από το 1968 όταν αρκετοί αξιωματικοί της συνωμοσίας σκέφτονταν να υποβάλουν τις παραιτήσεις τους ομαδικά, ως το ύστατο μέσο πίεσης στο καθεστώς.³⁰⁹ Όπως αναφέρει ο τότε πλωτάρχης Γρηγόρης Δεμέστιχας:

Μας πείραζε το ο,τιδήποτε έβγαζαν αυτοί. Διότι το Ναυτικό δεν μπορούσε να ανεχθεί. Κατ' αρχάς, το μήνυμα το έδωσε ο Εγκολφόπουλος παραιτούμενος και δεν μπορούσε να ανεχθεί αποστρατείες αξιωματικών, δεν μπορούσε να ανεχθεί αλλαγές που ήθελαν να κάνουν σε στολές, πράγματα, με τα δόντια. Κάνανε κίνηση με παραιτήσεις, ότι δεν δεχόμαστε να αλλάξουμε τα γαλόνια μας, ν' αλλάξουν οι βαθμοί. Θέλανε να λέγεται ο υποπλοίαρχος, λοχαγός θαλάσσης. Κι άλλα πράγματα. Το κατάλαβαν και αυτοί μετά,

³⁰⁶ Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 14-15.

³⁰⁷ «Torneremo presto in una Grecia libera», εφ. *Il Messaggero*, 28 Μαΐου 1973, σ. 1.

³⁰⁸ «The Colonel's Navy», εφ. *Scotsman*, 29 Μαΐου 1973, σ. 3.

³⁰⁹ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Αρχείο Α. Κακαρά, Υποφάκελος Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(6), πλωτάρχης Αγγελος Χρυσικόπουλος, «Επαναληπτική κατάθεση», 21.6.73, σ. 1' βλ. και συνέντευξη Αντ. Θεοχάρη, 5.2.2018.

διότι δεν περνούσαν αυτά στο Ναυτικό. Δηλαδή κάνανε ό,τι έπρεπε για να είναι αντίθετο το Ναυτικό.³¹⁰

1.4.Οι καταλύτες.

α. Το παράδειγμα της ηγεσίας.

Πως όμως η δυσφορία των αξιωματικών για τις συνέπειες που γεννούσε η δικτατορία στο ζήτημα της θέσης της χώρας στο διεθνές περιβάλλον, αλλά και για τη μεταχείριση που επιφύλαξε στο Ναυτικό, μετατράπηκε σε αντίδραση με τη μορφή της συνωμοσίας για πραξικόπημα του Στόλου του 1972-1973;

Ο πρώτος καταλύτης ήταν ο τρόπος με τον οποίο βίωσαν τη σχέση του Ναυτικού με το καθεστώς, την περίοδο από το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου 1967 μέχρι και το βασιλικό κίνημα της 13^{ης} Δεκεμβρίου. Η αρχή έγινε τα ξημερώματα της 21^{ης} Απριλίου, τις ώρες που εκδηλωνόταν το πραξικόπημα. Στην Αθήνα, όταν ο Αθανάσιος Σπανίδης, τότε απόστρατος αντιναύαρχος και διευθυντής του πολιτικού γραφείου του πρωθυπουργού Παναγιώτη Κανελλόπουλου, πληροφορήθηκε τη σύλληψή του από στρατιώτες, έσπευσε στο Ναύσταθμο Σαλαμίνας για να τον θέσει σε επιφυλακή κατά του άγνωστου πραξικοπήματος. Μέσα σε ελάχιστη ώρα ο Διευθυντής Διοικήσεως της Ανωτέρας Διοικήσεως Βασιλικού Ναυστάθμου Σαλαμίνας, πλοίαρχος Θεόδωρος Λυμπεράκης, έθεσε τον Ναύσταθμο σε επιφυλακή, ενώ ο αρχιπλοίαρχος Μ. Σταυρίδης, διοικητής μοίρας αντιτορπιλικών που βρισκόταν εκεί, έθεσε σε ετοιμότητα όλα τα πλοία του. Στη συνέχεια και ενώ προσπαθούσαν να επικοινωνήσουν με τον βασιλιά, ενημέρωσαν το ΓΕΝ που δεν γνώριζε τίποτα, και τέθηκε και αυτό σε επιφυλακή. Όταν ο Μ. Σταυρίδης κατάφερε να έρθει σε επαφή με τον βασιλιά, επιβεβαίωσε ότι ούτε εκείνος γνώριζε για το πραξικόπημα και τον ενημέρωσε ότι ο Στόλος ήταν έτοιμος να κινηθεί κατ' εντολή του. Μπροστά στο άγνωστο πραξικόπημα, ανώτατοι και ανώτεροι αξιωματικοί κινητοποιήθηκαν αυτόνομα, χωρίς κάποια επίσημη διαταγή από το ΓΕΝ, θέτοντας σε επιφυλακή τον Στόλο Αιγαίου, ώστε να είναι έτοιμος να κινηθεί για να προστατεύσει τον βασιλιά και το κράτος.³¹¹

³¹⁰ Συνέντευξη Γρ. Δεμέστιχα, 28.7.2017(3^η).

³¹¹ Στ. Χαρατσής, *ό.π.*, σ. 230-232. Παναγιώτης, Κανελλόπουλος, *Ιστορικά δοκίμια. Πως εφθάσαμε στην 21^η Απριλίου 1967. 1940-1944 Εθνική Αντίσταση*, Αθήνα, Εστία, 2007, σ. 198-199.

Είναι πιθανό ο Αθ. Σπανίδης να θεώρησε ότι το πραξικόπημα ήταν αριστερής προέλευσης. Άλλωστε, την αμέσως προηγούμενη περίοδο ο συντηρητικός χώρος αναφερόταν συχνά στον κίνδυνο οι εκλογές του Μαΐου του 1967 να είναι και οι τελευταίες, αφού μια νίκη της Ενώσεως Κέντρου θα άνοιγε τον δρόμο για τον κομμουνισμό. Ιδιαίτερη ανησυχία προκαλούσε ο Ανδρέας Παπανδρέου, που εξέφραζε την αριστερή πτέρυγα του κόμματος. Τον φοβόταν όχι μόνο η Δεξιά αλλά και οι ΗΠΑ, αφού οι θέσεις του κατά του ΝΑΤΟ και του στέμματος ήταν αντίθετες προς τα αμερικανικά συμφέροντα.³¹² Το σίγουρο ήταν πάντως ότι από τη στιγμή που συνελήφθη ο Π. Κανελλόπουλος και ο βασιλιάς δεν γνώριζε, ο Αθ. Σπανίδης και οι αξιωματικοί στο Ναύσταθμο θεώρησαν το πραξικόπημα εχθρικό. Σε συνομιλίες τους με τον βασιλιά, του πρότειναν τον απόπλου του Στόλου, μέχρι του σημείου να καταπλεύσει στη Κρήτη και να σχηματίσει εκεί νόμιμη κυβέρνηση. Ο βασιλιάς όμως απέτρεψε τον Στόλο να κινηθεί, δεν εξουσιοδότησε τον Αθ. Σπανίδη να αναλάβει πλήρως τον έλεγχο του Ναυστάθμου και τους είπε να αναμένουν εντολές του.³¹³ Ακόμα και όταν άρχισε να μεταδίδεται το πλαστό βασιλικό διάγγελμα, οι αξιωματικοί στη Σαλαμίνα δεν πείστηκαν. Συνέταξαν σήμα το οποίο αποτελεί σαφές δείγμα της στάσης του Στόλου εκείνες τις ώρες. Σύμφωνα με αυτό:

Οι αξιωματικοί υπαξιωματικοί και ναύται των πλοίων του Στόλου παραμένουν πιστοί εις την Α.Μ. τον Βασιλέα και τον όρκον των. Δια να πεισθούν ότι η ανάληψις της κυβερνητικής εξουσίας υπό του ελληνικού στρατού τυγχάνει της εγκρίσεώς του και κατ' ελευθέραν αυτού βούλησιν παρακαλούν την Α.Μ. να επιβή ενός πλοίου του Στόλου και ανακοίνωση τούτο προσωπικώς άλλως προς υπεράσπισίν του και της επιθυμητής υπ' αυτού κυβερνήσεως θα αναλάβουν δράσιν κατά των ανωνύμων επαναστατών.³¹⁴

---

³¹² Δέσποινα Παπαδημητρίου, «Η δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου και η ιδεολογική προετοιμασία για την αποδοχή της», στο Π. Σούρλας, *ό.π.*, σ. 41-44· Pelt Mogens, «Η Δανία και ο θάνατος της ελληνικής δημοκρατίας. Εσωτερικές αντιδράσεις και διεθνής συνεργασία, 1963-1974», στο Κ. Winther-Jacobsen – Ε. Χατζηβασιλείου (επίμ.), *ό.π.*, σ. 36-37· Α. Λιάκος, *Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, Αθήνα, Πόλις, 2019, σ. 393-394· Konstantina Maragkou, «The Foreign Factor and the Greek Colonel' Coming to Power on 21 April 1967», *Southeast European and Black Sea Studies*. 6:4 (Δεκέμβριος 2006), σ. 437-438.

³¹³ Στ. Χαρατσής, *ό.π.*, σ. 232· Γιάννης Κατρός, *Η γέννηση του νεοφασισμού στην Ελλάδα*, Αθήνα, Παπαζήση, 1974, σ. 21.

³¹⁴ Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (εφεξής ΕΛΙΑ), Αρχείο Αθανάσιου Σπανίδη, Φάκελος 1, υποφ. Υπηρεσιακή αλληλογραφία, 1926-1935. Ανώτερος Διοικητής Β. Ναυστάθμου Σαλαμίνας, «Ανακοίνωσις-Σήμα», Ω.Π. 210630.

Το σήμα αυτό δεν εστάλη πιθανότατα μετά από άρνηση του υποναύαρχου Κωνσταντίνου Δενεζάκου, ο οποίος, απουσία του Α/ΓΕΝ, ήταν ο αρχαιότερος αξιωματικός στο ΓΕΝ εκείνες τις ώρες και δεν ενέκρινε τις εισηγήσεις αξιωματικών για δυναμική αντίδραση ή έστω την διακήρυξη της πίστης του Στόλου στο στέμμα.³¹⁵

Αντίστοιχη καχυποψία με τη Σαλαμίνα επικράτησε αρχικά και στη Κρήτη. Στις 5 τα ξημερώματα, ο Ανώτερος Διοικητής του Βασιλικού Ναυστάθμου Κρήτης αρχιπλοίαρχος Ιωάννης Κοντογιάννης, ενημέρωσε τον Αρχηγό Κρητικού και Ιονίου Πελάγους (ΑΚΙΠ), υποναύαρχο Ιπποκράτη Δέδε, ότι έφθασε από τον υποπλοίαρχο Παναγιώτη Σταυρίτη στο ΓΕΝ γενική διαταγή εφαρμογής του σχεδίου «Προμηθεύς», το συμμαχικό σχέδιο αντιμετώπισης κομμουνιστικής εξέγερσης στην Ελλάδα. Σύμφωνα με τον Π. Σταυρίτη, αιτία της διαταγής ήταν η εκδήλωση πραξικοπήματος του οποίου ο ίδιος ωστόσο δεν γνώριζε την προέλευση. Ο Ιπ. Δέδες έθεσε αμέσως σε επιφυλακή τον Ναύσταθμο στη Σούδα, όπου και εγκαταστάθηκε για λόγους ασφαλείας καθώς, σε αντίθεση με την έδρα του στις Μουρνιές, η Σούδα είχε ισχυρές ναυτικές δυνάμεις και πλοία του Στόλου. Ο Ιπ. Δέδες δεν κατάφερε να έρθει σε επαφή με το ΓΕΝ ενώ σε συνομιλία του με τον στρατηγό Σοφοκλή Τζανετή της 5^{ης} Μεραρχίας που στάθμευε στη Κρήτη, δεν έμαθε περισσότερα. Χωρίς να γνωρίζει τι συνέβαινε, ποια ήταν η θέση του Βασιλιά και υποπτευόμενος ότι το κίνημα μπορούσε να είναι και απόπειρα βίαιης επιβολής της «Αριστερής πτέρυγος του Κέντρου (με βραχίονα την παραστρατιωτικήν οργάνωσιν του ΑΣΠΙΔΑ);» και όχι εθνικόφρον «προς προστασίαν του εν αδυναμία καθεστώτος», ο Ιπ. Δέδες κινητοποίησε αποκλειστικά τις ναυτικές δυνάμεις, στις οποίες είχε σίγουρο έλεγχο προκειμένου να είναι σε θέση να κινηθεί υπέρ του βασιλιά εάν χρειαζόταν. Τις αμφιβολίες του διέλυσε η μετάδοση του βασιλικού διατάγματος³¹⁶ που έθεσε σε ισχύ τον νόμο «περί καταστάσεως πολιορκίας», αναστέλλοντας την ισχύ βασικών συνταγματικών ελευθεριών. Το διάταγμα αυτό ωστόσο ήταν πλαστό, αφού ούτε ο βασιλιάς ούτε κανένας υπουργός,

---

³¹⁵ Στ. Χαρατσής, *ό.π.*, σ. 238.

³¹⁶ Ιπποκράτους Δέδε, *Όταν σιγήσαν τα κανόνια... Ο ρόλος του Πολεμικού Ναυτικού από 21^η Απριλίου έως 13^{ης} Δεκεμβρίου 1967*, Αθήνα, Ισοκράτης, σ. 22-26· η εκδήλωση κομμουνιστικού κινήματος ήταν η πρώτη υποψία του τότε ΑΓΕΕΘΑ ναυάρχου Σπύρου Αυγέρη, όταν άνδρες της ΕΣΑ εισέβαλαν βίαια στο σπίτι του στην Κηφισιά προκειμένου να τον συλλάβουν και να τον μεταφέρουν στο Υπουργείο Εθνικής Αμύνης, στο Γ. Βούλτεψης (επιμ.), *ό.π.*, σ. 118· κίνημα του Ανδρέα Παπανδρέου ήταν η πρώτη υποψία και ενός νεαρού ανθυποπλοίαρχου όταν είδε τις κινήσεις στρατιωτικών μονάδων στο κέντρο της Αθήνας τα ξημερώματα της 21^{ης} Απριλίου 1967, στο Γεώργιος Β. Δερτιλής, *Συνειρμοί, μαρτυρίες, μυθιστορίες*, Αθήνα, Πόλις, 2013, σ. 247-248.

είτε της νόμιμης κυβέρνησης είτε αυτής που είχε προκύψει από το πραξικόπημα το είχε υπογράψει.³¹⁷

Παρών στην κινητοποίηση του Ναυστάθμου της Σαλαμίνας ήταν ο τότε πλωτάρχης Αντώνης Θεοχάρης. Όταν πληροφορήθηκε τη κινητοποίηση στρατιωτικών μονάδων έσπευσε οπλισμένος στον Ναύσταθμο. Θυμάται τους ανώτατους να επιθυμούν να βγουν στο Φάληρο και θεωρεί ότι αυτή ήταν η πρώτη έκφραση αντίθεσης του Ναυτικού στη δικτατορία:

Εγώ πιστεύω λοιπόν ότι ήταν γενικότερη η κίνηση και ξεκίνησε ευθύς εξ' αρχής. Έγιναν κάποιες αντιδράσεις ακόμη και την 21^η Απριλίου με τον ναύαρχο Σπανίδη που κατέβηκε στον Ναύσταθμο, ο οποίος είπε μην κουνηθείτε, να δούμε ο Βασιλιάς ίσως είναι under control, θα δούμε τι γίνεται κι έτσι μείναμε μέσα. [...] Ήμουν στο σπίτι μου και με ζύπνησε ο πεθερός μου θυμάμαι, και μου είπε κάτι εμβατήρια ακούμε στο ραδιόφωνο. Σηκώθηκα και αντελήφθη ότι κάτι γίνεται. Πήρα λοιπόν ένα πιστόλι που είχα και κατέβηκα προς τον Ναύσταθμο. [...] Μάλιστα με σταματήσαν γιατί το πλοίο ήταν παραβεβλημένο στην Αμφιάλη κι όταν έπρεπε να περάσω από ένα φυλάκιο το οποίο υπήρχε εκεί, με σταμάτησαν. Λένε πρέπει να σας κάνουμε έρευνα. Λέω, γιατί ψάχνετε; Λέει δεν ξέρουμε ακριβώς. Λέω, για να μην ψάχνετε, εγώ σας λέω ότι έχω αυτό το πιστόλι, αλλά είμαι ο κυβερνήτης του «Άκτιον» που είναι παραμέσα. Λέει να ρωτήσουμε. Πήραν ένα τηλέφωνο, ρωτήσανε κι είπανε, εντάξει, αφήστε τον. Ευτυχώς στο πλοίο είχαμε κάποιο σύστημα συναγερμού ανάλογα με τη φάση κι ήταν και ένας έφεδρος Αξιωματικός Φυλακής κι όταν δεν κατάλαβε τι συνέβαινε, αυτό ήταν κριτήριο για να πάρει τα υψηλότερα μέτρα. Και δεν άφηγε κανέναν ούτε να μπει στο πλοίο, είχε φέρει σφαίρες στους σκοπούς κ.ο.κ. Πήγα μέσα, πήρα τηλέφωνα, στις επιχειρήσεις, κανένας δεν ήξερε, μέχρι που έμαθα αυτό, ότι ο Σπανίδης είναι κάτω και κάτσε εκεί που κάθεται και θα πάρεις εντολές. Θέλω να πω ότι ήδη εξ' αρχής και αυτό δεν ήταν μόνο δική μου αντίδραση, του κυβερνήτη ενός μικρού πλοίου, αλλά και των κυβερνητών των αντιτορπιλικών κλπ. Είχαν κατέβει και λέγανε γιατί καθόμαστε μέσα και δεν πάμε στο Φάληρο τουλάχιστον νάμαστε πιο ελεύθεροι να μπορούμε να κινηθούμε.³¹⁸

³¹⁷ Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974...*, ό.π., σ. 275.

³¹⁸ Συνέντευξη Αντ. Θεοχάρη, 5.2.2018.

Στον Ναύσταθμο Σαλαμίνας έσπευσαν και άλλοι δύο μετέπειτα συνωμότες αξιωματικοί, οι τότε πλωτάρχες Κωνσταντίνος Δημητριάδης, που υπηρετούσε προσωρινά στο «Πυρπολητής», εν αναμονή μετάθεσης σε τορπιλάκατο,³¹⁹ και Άγγελος Χρυσικόπουλος, ύπαρχος του πετρελαιοφόρου «Αρέθουσα».

Όταν λοιπόν έγινε η 21^η, ο Δημητριάδης, που έμενε στο Μαρούσι τότε, κάναμε πολύ παρέα, με παίρνει στο τηλέφωνο, δεν τάχανε κόψει ακόμη, και μου λέει ότι κάτι συμβαίνει, έρχομαι να σε πάρω για να πάμε στο καράβι. Εγώ έμενα στη λεωφόρο Αλεξάνδρας στην οποία είχε αραιωθεί η Σχολή Ευελπίδων. Κατεβήκαμε λοιπόν με πολιτικά. Είχα πει στο Μηνά (σ.σ. Επίκουρος Σημαιοφόρος Σπύρος Μηνάς, τον εμπιστευόταν), αν δεις τα σκούρα, θα πάρεις το καράβι και θα αγκυροβολήσεις απ' έξω. Με το που φτάνω δεν βλέπω το πλοίο στο μώλο και λέω, μας φάγανε τα καράβια (γέλια). Κοιτούσε με κιάλια ο Μηνάς, μόλις με είδε έστειλε τη βάρκα να με πάρει. Τότε λοιπόν, μέσα στο Στόλο ήταν ο Σπανίδης, άνθρωπος του Βασιλιά.³²⁰

Οι περισσότεροι βέβαια υποδέχθηκαν με αμηχανία το πραξικόπημα αφού το Ναυτικό όχι μόνο δεν συμμετείχε σε αυτό αλλά αντιμετώπιστηκε εχθρικά. Ανάμεσα στους συλληφθέντες ήταν και ο τότε Αρχηγός ΓΕΝ αντιναύαρχος Κωνσταντίνος Εγκολφόπουλος.³²¹ Στο Ναύσταθμο της Κρήτης, ο τότε πλωτάρχης Ηρακλής Δρίκος βίωσε την επιφυλακή του Ναυστάθμου υπό τον Ιπ. Δέδε από τη θέση του ειδικού επιτελούς του Διοικητή Ναυστάθμου.

Αυτό που μπορώ να πω είναι ότι τόσο στη περιοχή του Ναυστάθμου Κρήτης, όσο και στο Αρχηγείο Κρητικού και Ιονίου Πελάγους, όσο και στην ευρύτερη περιοχή των Χανίων δεν υπήρξε η παραμικρή αντίδραση. Απλώς εφαρμόσαμε ότι μας έλεγε το ΓΕΝ, χωρίς να γίνει τίποτε, έτσι; Σε αμηχανία μπορώ να πω ότι βρεθήκαμε. Τώρα, ο Διοικητής του Ναυστάθμου, ένας λαμπρός αρχιπλοίαρχος, ο Κοντογιάννης ή ο ΑΚΙΠ υποναύαρχος Δέδες δεν ξέρω τι συζητούσαν, αλλά εγώ δεν αντελήφθην τίποτε.³²²

³¹⁹ Συνέντευξη Κ. Δημητριάδη, 1.12.2015(1^η).

³²⁰ Συνέντευξη Α. Χρυσικόπουλου, 12.3.2016(1^η).

³²¹ Στ. Χαρατσής, ό.π., σ. 227-233.

³²² Συνέντευξη Η. Δρίκου, 22.4.2017.

Στη Σούδα βρισκόταν και ο τότε πλωτάρχης Νικόλαος Μανταδάκης ο οποίος θυμάται τον αιφνιδιασμό του Ναυτικού αλλά και τη καχυποψία του Στρατού προς το Ναυτικό:

Στις 20 Απριλίου το βράδυ, έτυχε να' χω βάρδια στο Επιτελείο ΑΚΙΠ. Εκείνο το βράδυ, κατά κακή σύμπτωση, σκοτώθηκε ένας υπαξιωματικός του Ναυστάθμου και μπλέξαμε, εγώ σαν Αξιωματικός Φυλακή, με τις διαδικασίες πως το πτώμα του θα ανέβει στην Αθήνα. Τελειώσαμε, πάω να κοιμηθώ και στις 5 το πρωί μου λένε, τηλέφωνο από το ΓΕΝ. Λέω τι θέλουν πάλι, για τον μακαρίτη; Και μου λέει ο Αξιωματικός Φυλακής που δεν θυμάμαι τώρα το όνομά του, κύριε Μανταδάκη εφαρμόσατε το σχέδιο «Προμηθεύς». Μ' αυτή την εντολή και μόνο, και έρχεται σήμα και μ' αυτή την εντολή, παίρνω τηλέφωνο τον ΑΚΙΠ. [...] Ενημερώνω τον αρχηγό έρχεται ο Δέδες [...] Επιφυλακή, αραίωση των πλοίων, κλείσιμο οι πόρτες, δεν μπαίνει δεν βγαίνει κανένας. Και πραγματικά αυτό κάναμε. Την 21^η Απριλίου δηλαδή, εμείς εφαρμόσαμε ένα σχέδιο εσωτερικής ασφάλειας, δεν κάναμε συλλήψεις κλπ. [...] Εκείνο που ξέρω είναι ότι ο στρατιωτικός διοικητής, είχε επιφυλάξεις αν το Ναυτικό θα συνεμορφώνετο με την εντολή.³²³

Τις επόμενες ώρες και άλλοι αξιωματικοί βρέθηκαν μπροστά σε ένα αιφνιδιασμένο Ναυτικό που αντιμετωπιζόταν εχθρικά από τους πραξικοπηματίες. Ο Γρηγόρης Δεμέστιχας έμαθε για το πραξικόπημα τις πρωινές ώρες και ήρθε σε επαφή με τον Ναύσταθμο.

Είχα αυτοκίνητο, βάζω το ραδιόφωνο, ακούω εμβατήρια. Φεύγω ολοταχώς, πάω κάτω. Αντιλαμβάνομαι ότι κάτι γίνεται, φαντάρει στους δρόμους. Κανείς δεν μ' εμπόδισε. Κατόρθωσα και έφτασα, κατάλαβα ότι μύριζε μπαρούτι. Κάποια ώρα μετά, κατέβηκε κι ο Θεοφιλόπουλος, οι δυο μας ήμασταν, κι οι άλλοι ήταν στην Νορβηγία για να φέρουν τις άλλες Τορπιλακάτους. Φτάνουμε, ακούω ένα όνομα, Παπαδόπουλος...λέω, τι είναι αυτοί; Παττακός...ούτε κατάλαβα. Λέω τι διάλογο γίνεται; Λέει, οι κομμουνιστές τόκαναν. Μα αφού αυτοί είναι αξιωματικοί. Και μετά αρχίσαμε να καταλαβαίνουμε και πήγαμε

---

³²³ Συνέντευξη Ν. Μανταδάκη, 31.5.2017.

απέναντι, στο Ναύσταθμο, κι αρχίσαμε κάτι επαφές, τις πρώτες επαφές και καταλάβαμε περί τίνος πρόκειται.³²⁴

Ο Αλέξανδρος Παπαδόγγονας ήταν πλωτάρχης και κυβερνήτης του Αρματαγωγού «Σάμος» όταν εκδηλώθηκε το πραξικόπημα και θυμάται πως το βίωσε η Ναυτική Διοίκηση Βορείου Αιγαίου:

Είχαμε αναλάβει μια αποστολή, ήμουν πλοίο βάσεως Θεσσαλονίκης, να βρούμε κατάλληλες ακτές προκειμένου να γίνουν αποβατικές ασκήσεις. Τα μεσάνυχτα ήρθε ο ύπαρχος και μου λέει, κύριε κυβερνήτα, δεν έχουμε επαφή με το ΓΕΝ. Δεν μας ακούνε κι ούτε τους ακούμε και τα διάφορα εμβατήρια στο ράδιο. [...] Κατά τις 2 το πρωί, ήρθε και μου είπε ότι πήραμε διαταγή να πάμε στον Πλαταμώνα να πάρουμε άρματα μάχης και να τα πάμε Θεσσαλονίκη. [...] Φέρνουμε λοιπόν τα άρματα. Και η είσοδος και η έξοδος στο Αρματαγωγό ήταν μια εσπευσμένη ενέργεια στην οποία περισσότερο συμμετείχαν οι λοχαγοί και ο ταγματάρχης. Ήρθε τότε ο Διοικητής του Βόρειου Αιγαίου [...] ο Μόραλης με μια καμιονέτα του Ναυτικού στο μώλο. Ανεβαίνει πάνω, του λέω, τι έγινε; Οι στρατιωτικοί έχουν ξεσαλώσει. Μη νομίζεις, εμείς ελέγχουμε όλη τη περιοχή από Θεσσαλονίκη προς ανατολάς. Εγώ κοιτάζα κάτω, είδα τη καμιονέτα με ένα ναύτη μ' ένα Thompson. Του λέω, ο έλεγχος που ασκούμε είναι αυτός; Έλα να πιούμε καφέ στη Ναυτική Διοίκηση. Πήγαμε στη Ναυτική Διοίκηση, τι να δω; Ένα άρμα μάχης σημάδευε τη Διοίκηση. Και του λέω, από πλευράς ελέγχου δεν πάμε πολύ καλά (γέλια).³²⁵

Εκείνη την ημέρα ο Αναστάσιος Τριανταφυλλίδης, τότε πλωτάρχης και κυβερνήτης τορπιλακάτου, βρισκόταν στο Portsmouth της Αγγλίας από τον Ιανουάριο του 1967, στο πλαίσιο επισκευής δύο τορπιλακάτων:

....πήγα κατά τις 10 στα ναυπηγεία, μου λέει κάποιος, κάτι συνέβη στην Ελλάδα. Τι συνέβη; Πραξικόπημα. Σώπα λέω, τι πραξικόπημα; Κάνω ένα τηλέφωνο, ήταν ναυτικός ακόλουθος ο τότε πλοίαρχος Μουρίκης, ο οποίος κατ' εμέ, ήταν ένα υπόδειγμα αξιωματικού. [...] Του λέω, κύριε πλοίαρχε μου λένε εδώ ότι κάτι συμβαίνει. Ναι μου λέει, κάτι συμβαίνει, ψυχραιμία, θα δούμε. Έτσι τόμαθα.³²⁶

³²⁴ Συνέντευξη Γρ. Δεμέστιχα, 13.2.2016(1^η).

³²⁵ Συνέντευξη Αλ. Παπαδόγγονα, 23.2.2016(1^η).

³²⁶ Συνέντευξη Αν. Τριανταφυλλίδη, 9.2.2018.

Δύο ημέρες αργότερα, η παραίτηση του Α/ΓΕΝ Κ. Εγκολφόπουλου λόγω της αντίθεσής του, θα τεκμηριώνε με τον πλέον σαφή τρόπο σε όλους, εντός και εκτός του Στόλου, την άρνηση του Ναυτικού να το αναγνωρίσει. Την ίδια ημέρα και για τον ίδιο λόγο παραιτήθηκε και ο πλωτάρχης Τζαννής Τζαννετάκης.³²⁷ Εστίες δυσφορίας προς το καθεστώς εμφανίστηκαν από τις πρώτες ημέρες του. Σε αυτές ανήκαν και αξιωματικοί της συνωμοσίας του 1973 που είχαν βιώσει από κοντά τον αιφνιδιασμό του Στόλου την 21^η Απριλίου. Οι αξιωματικοί Αντώνης Θεοχάρης, Γρηγόρης Δεμέστιχας, Αναστάσιος Τριανταφυλλίδης, Γεώργιος Καραμήτσος, Ηρακλής Δρίκος και αξιωματικοί κεντρίας τοποθέτησης όπως ο Κωνσταντίνος Δημητριάδης και Άγγελος Χρυσικόπουλος αλλά και ο Χρήστος Λυμπέρης που υποστήριζε την αριστερή πτέρυγα του Κέντρου. Η δυσφορία τους ωστόσο δεν εξελίχθηκε σε κάποια ενεργό αντίδραση.³²⁸ Υπήρχαν και άλλοι οι οποίοι στην αρχή είχαν δει θετικά το πραξικόπημα, καθώς φαινόταν ότι θα έδινε λύση στην πολιτική αστάθεια που κυριαρχούσε τουλάχιστον από τα μέσα της δεκαετίας του 1960.³²⁹

Σημαντικός παράγοντας για την απουσία αντίδρασης ήταν η νομιμοποίηση του καθεστώτος από τον βασιλιά, ο οποίος θεώρησε τον συμβιβασμό με τους δικτάτορες, έστω και προσωρινά, ως την καλύτερη λύση. Η παρουσία του λειτουργούσε ως εγγύηση για την ασφάλεια του πολιτεύματος από το νέο καθεστώς. Αν και αρχικά προσπάθησε να το χρησιμοποιήσει υπέρ του, σύντομα κατάλαβε ότι συνιστούσε απειλή. Ο στόχος της δικτατορίας να θέσει υπό τον πλήρη έλεγχό της τις ένοπλες δυνάμεις θα αποδυνάμωνε το έρεισμα του στέμματος σε αυτές. Όταν τον Νοέμβριο του 1967 η δικτατορία αποφάσισε να προχωρήσει σε αποστρατείες βασιλικών αξιωματικών στο Στρατό, μετά και την ελληνοτουρκική κρίση στη Κύπρο τον ίδιο μήνα που έφερε τις δύο χώρες κοντά στη στρατιωτική σύγκρουση και εν τέλει στην άτακτη υποχώρηση των συνταγματαρχών στις αξιώσεις της Τουρκίας, ο Κωνσταντίνος επιχείρησε να την ανατρέψει με πραξικόπημα τον Δεκέμβριο του 1967.³³⁰

---

³²⁷ Στ. Χαρατσής, *ό.π.*, σ. 238-239· Τ. Σακελλαρόπουλος, *ό.π.*, σ. 82· αντίθετος με το πραξικόπημα ήταν και ο απόστρατος ναύαρχος, ήρωας του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και πρώην υπουργός της Ενώσεως Κέντρου Ιωάννης Τούμπας, ο οποίος πίστευε ότι το Ναυτικό θα αντιστεκόταν στους πραξικοπηματίες, R. V. Keeley, *ό.π.*, σ. 209-210.

³²⁸ Συνεντεύξεις των Αντ. Θεοχάρη, 5.2.2018· Α. Τριανταφυλλίδη, 9.2.2018· Γρ. Δεμέστιχα, 1.3.2016(1^η)· Κ. Δημητριάδη, 1.12.2015(1^η)· Η. Δρίκου, 22.4.2017· Ι. Στάγκα, 24.5.2016· Χρ. Λυμπέρη, 25.1.2016· βλ. και τα βιβλία Στ. Χαρατσής, *ό.π.*, σ. 302· Χρ. Λυμπέρης, *ό.π.*, σ. 50-51.

³²⁹ Συνεντεύξεις Αθ. Γκικόκεζα, 27.1.2016· Π. Μάλλιαρη, 18.7.2017(3^η).

³³⁰ Κωνσταντίνα Μπότσιου, «Οι σχέσεις του στέμματος με τη δικτατορία των συνταγματαρχών», στο Π. Σούρλας, *ό.π.*, σ. 116-118· περισσότερα για την πολιτική της δικτατορίας στο κυπριακό βλ.

Το πρωί της 13^{ης} Δεκεμβρίου ο Κωνσταντίνος μετέβη σε στρατιωτικές μονάδες της Καβάλας απ' όπου ξεκίνησε το πραξικόπημα. Το Ναυτικό, χωρίς προηγουμένως να έχει συμμετάσχει στον σχεδιασμό, πήρε άμεσα θέση υπέρ του βασιλιά. Το μεσημέρι ο πλωτάρχης Σπύρος Ταπίνης, ο μόνος από το Ναυτικό που γνώριζε τις προθέσεις του Κωνσταντίνου, μετέβη καθυστερημένα στον ΑΚΙΠ στην Κρήτη, μεταφέροντας το μήνυμα του Κωνσταντίνου με το οποίο ανακοίνωνε το πραξικόπημα και διέτασσε το Στόλο να κινηθεί προς τη Καβάλα και τη Θεσσαλονίκη. Η θετική αντίδραση ήταν σχεδόν αντανακλαστική. Ο ΑΚΙΠ, υποναύαρχος Αντώνης Ροζάκης διέταξε τον άμεσο απόπλου των πλοίων για τη Καβάλα, προκειμένου να ενωθούν με τις δυνάμεις του Βασιλιά. Από εκεί το μήνυμα έφτασε στην Αθήνα, όπου ο Α/ΓΕΝ Ιπποκράτης Δέδες διέταξε τον άμεσο απόπλου προς τη Βόρεια Ελλάδα των πλοίων που ναυλοχούσαν στην Σαλαμίνα καθώς και όσων πλοίων βρίσκονταν αλλού, ή εν πλω.³³¹

Εντούτοις, την στιγμή που ο Στόλος κινητοποιούνταν, το πραξικόπημα είχε ήδη αποτύχει. Οι μονάδες του Στρατού Ξηράς στη Βόρεια Ελλάδα δεν υπάκουσαν στον Κωνσταντίνο όπως εκείνος σχεδίαζε, αποδεικνύοντας την απουσία πίστης των κατωτέρων βαθμίδων στο πρόσωπό του, και ο ίδιος έφυγε στην Ιταλία. Την ίδια στιγμή στο ΓΕΝ, η δικτατορία αντικατέστησε τον Ιπ. Δέδε με τον υποναύαρχο Σταύρο Περβαινά ο οποίος διέταξε την άμεση επιστροφή του Στόλου. Λίγες ημέρες αργότερα, η δικτατορία αποστράτευσε ανώτατους και ανωτέρους αξιωματικούς οι οποίοι είχαν ταχθεί υπέρ του βασιλιά.³³²

Ως τμήμα του Στόλου, οι αξιωματικοί της συνωμοσίας βίωσαν τόσο την κινητοποίηση της ηγεσίας υπέρ του βασιλιά, όσο και την παράδοσή της μετά την αποτυχία του. Ο Νίκος Μανταδάκης υπηρετούσε στη Σούδα όταν ξέσπασε το κίνημα του βασιλιά και ακολούθησε τον Ροζάκη:

Το πρωί της 13^{ης} Δεκεμβρίου, θυμάμαι, ήρθε ο τότε πλωτάρχης Ταπίνης, πολύ έξυπνος αξιωματικός και έφερε οδηγίες στον ναύαρχό μας, τον Ροζάκη. Και ο Ροζάκης αποφάσισε να πάρει τα πλοία του Στόλου και να πλεύσει Θεσσαλονίκη, όπως ήταν το αρχικό σχέδιο. Επειδή ήθελε κανα-δυό αξιωματικούς βοηθούς, πήρε τον Αντωνιάδη,

---

Άγγελος Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα, Πατάκη, 2015, σ. 185-191, και Κώστας Υφαντής, «Εξάρτηση και δικτατορία: Η ελληνική εξωτερική πολιτική και το κυπριακό, 1967-1974», στο Σπύρος Βλαχόπουλος, Δημήτρης Καιρίδης, Αντώνης Κλάψης (επιμ.), *Η δικτατορία των συνταγματαρχών. Ανατομία μιας επταετίας*, Αθήνα, Πατάκη, 2019, σ. 365-385.

³³¹ Στ. Χαρατσής, *ό.π.*, σ. 254-288.

³³² Στο ίδιο.

πλωτάρχη τότε, και μένα στο «Σφενδόνη» και μετέβη ως Αρχηγός Στόλου. Μας έπιασε μια κακοκαιρία...ξεκινήσαμε με 3 αντιτορπιλικά, τα «Σφενδόνη», «Βέλος» και «Δόξα», νομίζω, προς βορράν. Φάγαμε όλη τη θάλασσα εκείνη τη νύχτα, μετά μάθαμε ότι δεν θα πάμε στη Θεσσαλονίκη, θα πάμε Καβάλα, κι όταν ήμασταν στο ύψος της Σκύρου, την άλλη μέρα, μάθαμε ότι είχε ήδη φύγει ο Βασιλιάς και γυρίσαμε σαν βρεγμένες γάτες στον Ναύσταθμο. Στο ταξίδι της επιστροφής, κάναμε μια συγκινητική θα έλεγα τελετή, κατέβηκε το σήμα του Ροζάκη που το είχε σηκώσει στο «Σφενδόνη».³³³

Εκείνη την ημέρα κυβερνήτης του αντιτορπιλικού «Λέων» ήταν ο πλωτάρχης Νίκος Παππάς. Υπακούοντας τις εντολές, απέπλευσε από τη Σαλαμίνα, στην οποία διατάχθηκε να γυρίσει λίγες ώρες αργότερα.³³⁴ Ο Ηρακλής Δρίκος υπηρετώντας στο ΓΕΝ εκείνη την ημέρα έζησε εκ των έσω την υποστήριξη της ηγεσίας προς το πραξικόπημα και την αντίθεση των ανωτάτων αξιωματικών να υπηρετήσουν υπό τις διαταγές της δικτατορίας. Από την πρώτη στιγμή, ο Ιπ. Δέδες σε συνεργασία με τους υπολοίπους και τον Σπ. Κονοφάο, διηύθυναν τον απόπλου του Στόλου. Όταν η δικτατορία τον κάλεσε στο Υπουργείο Άμυνας προσπάθησε να κερδίσει χρόνο αποφεύγοντας να απαντήσει. Εν τέλει, και ενώ η δικτατορία είχε στείλει ανθρώπους να τον συλλάβουν, αποφάσισε να πάει, συνοδευόμενος από τον Η. Δρίκο:

Πηγαίνουμε λοιπόν και μας ανεβάζουν άρον-άρον στο γραφείο του Αγγελή, όπου εκεί μέσα ήταν ο Παπαδόπουλος, ο Μακαρέζος και ο Παττακός. Εγώ έμεινα στον προθάλαμο, όπου εκεί είδα διάφορα πράγματα. Προσπαθούσαν να ρωτήσουν τον Α/ΓΕΝ γιατί τους εγκατέλειψε και πήγε με τον Βασιλιά. [...] Υπήρχε λοιπόν το θέμα ότι το Ναυτικό βρέθηκε ακέφαλο. Κάνανε πρόταση στον Λεβαντίνο που ήταν ΔΝΕ(σ.σ. Διοικητής Ναυτικής Εκπαίδευσης), δεν δέχτηκε. Κάνανε πρόταση στον Παννά, δεν δέχτηκε κι έμεινε το Ναυτικό ακέφαλο. Οπότε ήταν ανάγκη να βρουν αρχηγό. Τέτοια τραγωδία δηλαδή. Οπότε ο Λαγωνίκας, ο οποίος ήταν ανακατεμένος με τους χουντικούς, ανεβαίνει επάνω στο ΓΕΕΘΑ που υπηρετούσε ο υποναύαρχος Περβαινάς. Δεν ξέρω τι ελέχθη εκεί, δέχτηκε ο Περβαινάς να παραλάβει αρχηγός και κατεβαίνει κάτω ο Λαγωνίκας και υπαγορεύει ένα σήμα και λέει «Κατόπιν αποφάσεως του ΑΣΕΑ, Αρχηγός του ΓΕΝ τοποθετείται ο Περβαινάς».³³⁵

³³³ Συνέντευξη Ν. Μανταδάκη, 31.5.2017.

³³⁴ Στ. Χαρατσής, *ό.π.*, σ. 262, 271.

³³⁵ Συνέντευξη Η. Δρίκου, 22.4.2017.

Για τους περισσότερους πρωτεργάτες και όχι μόνο της συνωμοσίας, ο Κωνσταντίνος έπρεπε να αντιδράσει. Ο σχεδιασμός όμως είχε λάθη με το πιο σημαντικό ότι δεν στηρίχτηκε στο Ναυτικό.³³⁶ Η σύσσωμη κινητοποίησή του, με αξιωματικούς τόσο της Δεξιάς όσο και του Κέντρου, και η κυριαρχία στη Κρήτη αφού εκεί δεν υπήρχαν ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις, θεωρούσαν ότι θα είχε επιτρέψει την επικράτηση του βασιλιά. Στη Σούδα υπηρετούσε και ο Αντώνης Θεοχάρης:

.....εάν είχε γίνει στη Κρήτη, θα ήταν επιτυχής. [...] Στη πρώτη φάση, αν πήγαινε στη Κρήτη, να μην το κάνω πολύ, θα είχε πιθανότητες 50%. Θεωρώ ότι ήταν πάρα πολλά στοιχεία που το λένε αυτό. Μπορούμε να το αναλύσουμε αυτό. Φερ' ειπείν, ο Στρατός δεν είχε καθόλου μονάδες κάτω στη Κρήτη. Δεύτερον και να είχε θα μπορούσαμε να τους κοντρολάρουμε με το Ναυτικό.³³⁷

Αντίστοιχη άποψη έχει και ο Γρηγόρης Δεμέστιχας ο οποίος ως κυβερνήτης τορπιλακάτου είχε μόλις αποπλεύσει από τη Σαλαμίνα όταν ξέσπασε το κίνημα:

Έγινε το τραγικό λάθος τότε, διότι ο Κωνσταντίνος φαίνεται ότι είχε κοντά του μόνο στρατηγούς, αξιόλογους, και νόμιζε ότι θα πάει στη Μακεδονία και ο στρατός θα είναι μαζί του. [...] Ήταν η ευκαιρία. Αν ο Βασιλεύς πήγαινε στη Κρήτη τότε, υπήρχαν και καράβια στη Κρήτη και πήγαν και άλλα από εδώ (σ.σ. Σαλαμίνα), και δημιουργούσε μια κυβέρνηση, το θέμα θα είχε λήξει. [...] Αν το έκανε εκεί, η χούντα δεν είχε οργανωθεί πολύ βαθιά. Βασιλευόμενη Δημοκρατία δεν είχαμε τότε; [...] Στην ουσία το Ναυτικό έκανε ότι ήθελε στη Κρήτη.³³⁸

Το ίδιο πιστεύει και ο Η. Δρίκος, που δεν βρισκόταν στη Κρήτη αλλά στο ΓΕΝ και βίωσε υπό διαφορετική οπτική το πραξικόπημα:

Φύγαν όλα. Ο Στόλος της Κρήτης που ήταν πιο εύκολος, έφυγε όλος. Δεν έμεινε τίποτε. Άσχετο αν θέλουμε να το υποτιμήσουμε τώρα, λόγω της προσωπικότητας του Βασιλιά.

---

³³⁶ Συνεντεύξεις Αν. Τριανταφυλλίδη, 9.2.2018' Α. Χρυσικόπουλου, 12.3.2016(1^η).

³³⁷ Συνέντευξη Αντ. Θεοχάρη, 5.2.2018.

³³⁸ Συνέντευξη Γρ. Δεμέστιχα, 1.3.2016(1^η).

Για τον Η. Δρίκο η συμμετοχή του Ναυτικού στο κίνημα του βασιλιά ήταν η σοβαρότερη «κίνηση αντιστάσεως» του Ναυτικού κατά της δικτατορίας και αυτό φάνηκε από τη καθολική του κινητοποίηση:

Πήγε σύσσωμο το Ναυτικό [...] Γιατί ήταν εναντίον της δικτατορίας. Δεξιοί, βασιλόφρονες, φιλελεύθεροι, όλοι παρέα. Όλο το Ναυτικό, εκτός από τρεις χουντικούς.³³⁹

Αντίστοιχη άποψη εξέφρασε και ο Κωνσταντίνος Δημητριάδης:

Το θέμα ήταν να φύγει η χούντα. Δεν υπήρχε διαχωρισμός αν ήταν δεξιοί, βασιλικοί κλπ.³⁴⁰

Για τον Γρηγόρη Δεμέστιχα, η αποτυχία του Κωνσταντίνου τον Δεκέμβριο ήταν καθοριστική για την γιγάντωση της αντίδρασης κατά της δικτατορίας:

Αυτό όμως, (σ.σ. το κίνημα της 13^{ης} Δεκ.) για να επανέλθω στο Ναυτικό, ένωσε πάρα πολλούς αξιωματικούς. Διότι βρέθηκε σε αυτούς που προανέφερα, ήρθαν και κόλλησαν άλλοι, οι οποίοι ευθέως έλεγαν υπέρ της χούντας, αλλά επειδή ήταν βασιλικοί, είπαν όχι. Τι κάνετε εδώ, τι μιλάτε, το Ναυτικό είναι μικρό. Παρέμειναν άλλοι, που δεν ήταν ποτέ βασιλικοί, αλλά είπαν ότι εδώ ανατρέπεται το Σύνταγμα, ανατρέπονται τα πάντα. Άρα στην ουσία, τότε άρχισε να οργανώνεται το Κίνημα του Ναυτικού.³⁴¹

Πράγματι, μετά την απόπειρα του βασιλιά η δικτατορία απώλεσε κάθε στοιχείο νομιμοποίησης για τους αξιωματικούς. Αξιωματικοί αρχικά διαφώνησαν με την νέα κατάσταση στον Στ. Περβανιά.³⁴² Χαρακτηριστική περίπτωση ήταν αυτή των Α. Τριανταφυλλίδη και Γ. Καραμήτσου που υπηρετούσαν στο Κέντρο Εκπαίδευσης «Παλάσκας» στο Σκαραμαγκά όταν ξέσπασε το κίνημα του βασιλιά. Καθ' όλη τη διάρκειά του, ο Διοικητής τους πλοίαρχος Σταύρος Μυλωνάς, ήταν άφαντος. Όταν εμφανίστηκε την επομένη οι δύο αξιωματικοί εξέφρασαν την αντίθεσή τους:

³³⁹ Συνέντευξη Η. Δρίκου, 22.4.2017.

³⁴⁰ Συνέντευξη Κ. Δημητριάδη, 1.12.2015(1^η).

³⁴¹ Συνέντευξη Γρ. Δεμέστιχα, 1.3.2016(1^η).

³⁴² Συνέντευξη Η. Δρίκου, 22.4.2017.

Παρακολουθούσαμε τι γίνεται, ο Διοικητής είχε εξαφανιστεί και την άλλη μέρα μας καλεί και τους δύο, τον Καραμήτσο κι εμένα και κατεβάζει τη φωτογραφία του Βασιλέως κι άρχισε να μας λέει διάφορα. Τούπαμε αμφότεροι μια σούπα, τι είναι αυτά που λες, ακούς τι λέει ένας συνταγματάρχης κι όχι ο Βασιλιάς και τέτοια. Τότε ΔΝΕ (Διοικητής Ναυτικής Εκπαίδευσης) ήταν ένας ναύαρχος Λεβαντίνος. Αποστρατεύεται αυτός την 13^η Δεκεμβρίου, που έγινε ΑΓΕΝ ο Περβαινάς και μου τηλεφωνεί και λέει έλα σπίτι μου να σου δείξω κάτι. Και μου δείχνει το φύλλο ποιότητας που μου είχε κάνει ο Μυλωνάς, εμένα και του Καραμήτσου. Και μας είχε γράψει μέσα, ότι είμαστε απαράδεκτοι, ηλίθιοι, ξέρω γω τι έλεγε, μας στόλιζε. Από κάτω είχε γράψει αυτός (σ.σ. ο Περβαινάς), δεν συμφωνώ, γιατί γνωματεύει αυτός κι έλεγε ότι πρόκειται περί αρίστων αξιωματικών και κάτι τέτοια.³⁴³

Ήδη την επομένη της 13^{ης} Δεκεμβρίου οι Γρ. Δεμέστιχας, Ι. Θεοφιλόπουλος, Αντ. Θεοχάρης, Αν. Τριανταφυλλίδη και Γ. Καραμήτσος, ορισμένοι από τους αξιωματικούς που διαφωνούσαν, αναζητούσαν έναν τρόπο να δείξουν την αντίθεσή τους. Λίγο αργότερα, στις αρχές του 1968 προστέθηκαν οι Π. Μάλλιανης, Αλ. Παπαδόγγονας και Ν. Παππάς.³⁴⁴ Σύμφωνα με τον Αντ. Θεοχάρη μία πρώτη τους σκέψη ήταν να παραιτηθούν, ωστόσο σύντομα προτάθηκε μία δυναμική αντίδραση:

Τουλάχιστον σε επίπεδο φίλων που θυμάμαι εγώ. Και θυμάμαι με τον Καραμήτσο, και λέγοντας αν πρέπει να παραιτηθούμε, κάποιος πέταξε γιατί να παραιτηθούμε, δεν κάνουμε μια αντίδραση καλύτερα; Αυτό πρέπει νάτανε το '68. Μέχρι τον Μάρτιο, κάπου εκεί. Σιγά-σιγά καταλάβαμε ότι είχαν και άλλοι την ίδια ιδέα και πήγαμε και τους βρήκαμε. Ήταν ο Μάλλιανης ο οποίος μας είπε είχε επαφή και με τους Ελεύθερους Έλληνες και διάφορα τέτοια. Και άρχισε το πράγμα να επεκτείνεται, να οργανώνεται.³⁴⁵

---

³⁴³ Συνέντευξη Αν. Τριανταφυλλίδη, 9.2.2018.

³⁴⁴ Συνεντεύξεις Γρ. Δεμέστιχα, 1.3.2016(1^η)· Αντ. Θεοχάρη, 5.2.2018· Αν. Τριανταφυλλίδη, 9.2.2018· Π. Μάλλιανη, 18.7.2017(3^η).

³⁴⁵ Συνέντευξη Αντ. Θεοχάρη, 5.2.2018.

β. Η εμπειρία των «Ελεύθερων Ελλήνων».

Ο δεύτερος καταλύτης που οδήγησε στη συνωμοσία του 1973, αυτός που μετέτρεψε σταδιακά τη δυσφορία των αξιωματικών με το καθεστώς σε δυναμική αντίδραση, ήταν η αντιδικτατορική οργάνωση «Ελεύθεροι Έλληνες». Ιδρύθηκε την άνοιξη του 1968 με πρωτοβουλία ανώτατων απόστρατων αξιωματικών του Στρατού Ξηράς που είχαν συμμετάσχει στο κίνημα του βασιλιά. Τον ηγετικό πυρήνα συγκρότησαν ο στρατηγός Σοφοκλής Τζανετής και οι ταξίαρχοι Αντώνης Μπάλκος, Πανουργιάς Πανουργιάς και Χρήστος Παπαδάτος. Στόχος τους ήταν η ανατροπή της δικτατορίας μέσω του Στρατού. Το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1968 ξεκίνησαν οι μυσείς αποστράτων και εν ενεργεία αξιωματικών. Ανάμεσα σε αυτούς ήταν και ορισμένοι αξιωματικοί του Ναυτικού που είχε αποστρατεύσει η δικτατορία λόγω της υποστήριξής τους στο βασιλικό κίνημα:³⁴⁶ οι Σπύρος Κονοφάος, Σπύρος Μουρίκης και Αντώνης Ροζάκης. Φαίνεται ότι είχαν επαφές και με τον Ιπποκράτη Δέδε χωρίς ωστόσο να είναι ξεκάθαρος ο βαθμός συμμετοχής του.³⁴⁷ Από το Ναυτικό συμμετείχε και ο απόστρατος Τζαννής Τζαννετάκης³⁴⁸ ο οποίος είχε φέρει σε επαφή τον Σπ. Κονοφάο με τον Χριστόφορο Στράτο. Ιδιοκτήτης της «Πειραιϊκής-Πατραϊκής» και πρώην υπουργός της ΕΡΕ, ο Χρ. Στράτος είχε ενταχθεί στην οργάνωση μαζί με αρκετούς συνεργάτες του.³⁴⁹ Παράλληλα, είχαν από τη πρώτη στιγμή επαφές με πολιτικά πρόσωπα τόσο στην Ελλάδα όσο και το εξωτερικό, μεταξύ των οποίων ήταν ο Κ. Καραμανλής στο Παρίσι³⁵⁰ και ο βασιλιάς στη Ρώμη.³⁵¹

Η οργάνωση συγκρότησε μια τριμελή επιτροπή με σκοπό την εκπόνηση σχεδίων για την ανατροπή της δικτατορίας στην οποία συμμετείχε ο απόστρατος υποστράτηγος Κωνσταντίνος Φέτσης, ο αντισμήναρχος Γεώργιος Δαρμάρος, και ο Σπ. Κονοφάος. Οι τρεις τους χρησιμοποιούσαν σαν κάλυψη για τις συναντήσεις τους την Ελληνική Εταιρεία Διοίκησης Επιχειρήσεων του Χρ. Στράτου, στην οποία έγιναν μέλη. Το Ναυτικό είχε κεντρική θέση στα σχέδιά τους. Αρχικά, το φθινόπωρο του 1968, υπήρξε η σκέψη για δολοφονία του Γεωργίου Παπαδόπουλου. Ωστόσο, το περιβάλλον του

³⁴⁶ Ν. Μπάλτα, *ό.π.*, σ. 201.

³⁴⁷ Α. Κακαράς, *ό.π.*, σ. 106-108(Παράρτημα).

³⁴⁸ Συνέντευξη Π. Μάλλιανη, 18.7.2017(3^η)· βλ. και Τ. Σακελλαρόπουλος, *ό.π.* σ. 83.

³⁴⁹ Γιώργος Γιαννικόπουλος, *Χριστόφορος Στράτος. Ένας ευπατρίδης της πολιτικής*, Αθήνα, Εστία, 2010, σ. 157-158.

³⁵⁰ Ν. Μπάλτα, *ό.π.*, σ. 202-203.

³⁵¹ Γ. Γιαννικόπουλος, *ό.π.*, σ. 157-161.

Κωνσταντίνου ήταν αρνητικό. Συγκεκριμένα, όταν ενημερώθηκε από τον Γιάννη Δούκα, συνεργάτη του Χρ. Στράτου, η Φρειδερίκη αρνήθηκε έντονα, υποστηρίζοντας ότι ο Κωνσταντίνος δεν μπορούσε να γυρίσει μετά από μια δολοφονία, καθώς θα έφθειρε την εικόνα του θεσμού.³⁵²

Το πρώτο σχέδιο στόχευε στην απαγωγή του Γ. Παπαδόπουλου κατά τη διάρκεια άσκησης του Στόλου. Σε αυτό, ηγετικό ρόλο είχε ο τότε διοικητής τορπιλακάτων πλοίαρχος Σπύρος Σούλης, ο οποίος είχε πολύ στενή φιλική σχέση με τον Σπ. Κονοφάο ήδη από την Σχολή Δοκίμων ως συμμαθητές και είναι πιθανό να ήταν σε επαφή μαζί του και τους «Ελεύθερους Έλληνες» από τη πρώτη στιγμή.³⁵³ Την ίδια περίοδο στο Ναυτικό, αρκετοί αξιωματικοί έκλιναν προς την υποβολή των παραιτήσεών τους σε ένδειξη αντίθεσης προς το καθεστώς. Μάλιστα, το φθινόπωρο του 1968 αρκετοί τις είχαν ήδη υπογράψει. Μεταξύ αυτών ήταν οι Γ. Γκίνης, Γρ. Δεμέστιχας, Κ. Δημητριάδης, Εμ. Ζαρόκωστας, Ν. Ηλιόπουλος, Ι. Θεοφιλόπουλος, Αρ. Κολιγιάννης και Ι. Λαφογιάννης. Όλοι τους υπηρετούσαν στις τορπιλακάτους.³⁵⁴ Ωστόσο δεν τις υπέβαλαν ποτέ, καθώς την ίδια εποχή είχαν ξεκινήσει οι μνήσεις του Σπ. Σούλη.

Ένας από τους πρώτους της συνωμοσίας του 1973 ήταν ο Γρηγόρης Δεμέστιχας. Ως κυβερνήτης τορπιλακάτου ήταν υπό τις διαταγές του Σπ. Σούλη. Ο Γρ. Δεμέστιχας ήταν εύκολα προσεγγίσιμος, καθώς είχαν στενή σχέση ήδη από το 1963 και ο Σπ. Σούλης του είχε μεγάλη εμπιστοσύνη.³⁵⁵ Ένας άλλος διάυλος επαφής των αξιωματικών του Ναυτικού με τους «Ελεύθερους Έλληνες» ήταν ο Τζ. Τζαννετάκης. Ο αντιπλοίαρχος Παναγιώτης Μάλλιαρης γνώριζε για την ένταξή του στην οργάνωση και (μαζί με τον αντιπλοίαρχο Αθανάσιο Σέκερη) είχε συχνές επαφές μαζί του.³⁵⁶ Σταδιακά, σε μια χρονική περίοδο που ορίζεται χοντρικά από το φθινόπωρο του 1968 μέχρι το καλοκαίρι του 1969, στη συνωμοσία μνήθηκαν αρκετοί από τους αξιωματικούς που πρωτοστάτησαν αργότερα στα γεγονότα του 1973. Κ. Δημητριάδης,

---

³⁵² Η Εταιρία ιδρύθηκε τον Μάρτιο του 1962 στην Αθήνα και στόχος της ήταν «η μελέτη, προαγωγή, προβολή, και διάδοσις των αρχών και της πρακτικής της κατά τας συγχρόνους αντιλήψεις διοικήσεως των επιχειρήσεων, των νομικών προσώπων εν γένει και των δημόσιων υπηρεσιών», στο *ίδιο*, σ. 116, 158.

³⁵³ Συνέντευξη Γρ. Δεμέστιχα, 28.7.2017(3^η).

³⁵⁴ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Αρχείο Α. Κακαρά, Υποφάκελος Κίνημα του Ναυτικού, Μάϊος 1973(6), πλωτάρχη Αγγελος, Χρυσικόπουλος, Επαναληπτική κατάθεση, 21.6.73, σ. 1.

³⁵⁵ Συνέντευξη Γρ. Δεμέστιχα, 28.7.2017(3^η).

³⁵⁶ Συνεντεύξεις Π. Μάλλιαρη, 18.7.2017(3^η)· Αντ. Θεοχάρη, 5.2.2018.

Αντ. Θεοχάρης, Γ. Καραμήτσος, Αρ. Κολιγιάννης, Π. Μάλλιαρης, Αλ. Παπαδόγγονας, Ν. Παππός, Αθ. Σέκερης και Αν. Τριανταφυλλίδης.³⁵⁷

Η γνωριμία από τη Σχολή και η συνυπηρέτηση στις ίδιες μονάδες, βοηθούσε πολύ τις μνήμες οι οποίες γίνονταν με το «σύστημα» των «Ελεύθερων Ελλήνων». Ο κάθε αξιωματικός βολιδοσκοπούσε τον «υποψήφιο» μέσα από συζήτηση. Αυτός γνώριζε μόνο εκείνους που είχε μνησεί χωρίς να ενημερώνει τους υπόλοιπους και αρκετοί γνώριζαν μόνο τις ομάδες που ήταν σε επαφή, προκειμένου να προστατευθεί η οργάνωση σε περίπτωση διαρροής. Όπως όμως και για τους «Ελεύθερους Έλληνες»,³⁵⁸ έτσι και στο Ναυτικό το σύστημα αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να καθίσταται ιδιαίτερα δύσκολος ο προσδιορισμός του αριθμού των συμμετεχόντων στη συνωμοσία. Όσον αφορά τη συνωμοσία του 1973, σημασία έχει ότι οι πρωταγωνιστές του είχαν προηγουμένως συμμετάσχει στην αντίστοιχη του Σπ. Σούλη. Βέβαια, λόγω των συνωμοτικών κανόνων, οι περισσότεροι είχαν μια θολή εικόνα για τη συνωμοσία. Κατά συνέπεια, η εικόνα αυτή κυριάρχησε στις αναμνήσεις τους και μεταπολιτευτικά η συμμετοχή τους στη συνωμοσία του Σπ. Σούλη παρουσιάζόταν ως πρώτη φάση του «Κινήματος του Ναυτικού» και όχι ως κάτι αυτόνομο.³⁵⁹

Ταυτόχρονα με τις μνήμες, γίνονταν συναντήσεις σε σπίτια για την οργάνωση του σχεδίου.³⁶⁰ Ο Γρ. Δεμέστιχας θυμάται ότι η ολοκλήρωση του σχεδίου δράσης έγινε σπίτι του Σπ. Σούλη στην Εκάλη, παρουσία των Σπ. Κονοφάου, Σπ. Ταπίνη και των πλοιάρχων Ιωάννη Βασιλειάδη και Διονύση Τρουπάκη.³⁶¹ Με τον Σπ. Σούλη συνεργάζονταν αρκετοί. Οι αξιωματικοί του «Κινήματος» για πρώτη φορά συνωμοτούσαν για πραξικοπηματική ενέργεια. Σύμφωνα με αυτό, η απαγωγή θα γινόταν κατά τη διάρκεια της άσκησης «Θρίαμβος» που θα διεξαγόταν στα τέλη Αυγούστου 1969. Στο σχέδιο θα συμμετείχε και αντιτορπιλικό με μνημένο αξιωματικό. Με αυτό το τρόπο θα εκβίαζαν το καθεστώς να παραδώσει την εξουσία στον βασιλιά και τον Κ. Καραμανλή. Το σχέδιο ωστόσο δεν εκδηλώθηκε, καθώς υπήρχαν υποψίες για διαρροή στη δικτατορία.³⁶²

³⁵⁷ Συνεντεύξεις Αντ. Θεοχάρη, 5.2.2018· Π. Μάλλιαρη, 18.7.2017(3^η)· Αλ. Παπαδόγγονας, 26.7.2017(2^η)· Κ. Δημητριάδη, 1.12.2015(1^η).

³⁵⁸ Συνεντεύξεις Γρ. Δεμέστιχα, 28.7.2017(3^η)· Αλ. Παπαδόγγονας, 26.7.2017(2^η)· Π. Μάλλιαρη, 18.7.2017(3^η)· βλ. και Ν. Μπάλα, *ό.π.*, σ. 201-202.

³⁵⁹ Συνεντεύξεις Γρ. Δεμέστιχα, 28.7.2017(3^η)· Αντ. Θεοχάρη, 5.2.2018· Π. Μάλλιαρη, 18.7.2017(3^η)· Αλ. Παπαδόγγονας, 26.7.2017(2^η)· Κ. Δημητριάδη, 1.12.2015(1^η), Αν. Τριανταφυλλίδη, 9.2.2018· βλ. και παρακάτω, κεφάλαιο 2, υποκεφάλαιο 2.2.(β).

³⁶⁰ Συνέντευξη Αντ. Θεοχάρη, 5.2.2018.

³⁶¹ Συνέντευξη Γρ. Δεμέστιχα, 28.7.2017(3^η)· βλ. και Στ. Χαρατσής, *ό.π.*, σ. 303.

³⁶² Συνέντευξη Αντ. Θεοχάρη, 5.2.2018· βλ. και Στ. Χαρατσής, *ό.π.*, σ. 303-304.

Παρ' όλα αυτά, οι «Ελεύθεροι Έλληνες» είχαν ήδη ξεκινήσει την οργάνωση του δεύτερου σχεδίου. Ήταν το λεγόμενο «Σχέδιο Κρήτη» και όπως και στο προηγούμενο, θα συμμετείχε και το Ναυτικό. Σύμφωνα με αυτό, ο Στόλος θα έθετε υπό έλεγχο το νησί χρησιμοποιώντας τον Ναύσταθμο μαζί με δυνάμεις ξηράς υπό τον έλεγχο των «Ελεύθερων Ελλήνων». Από εκεί θα απαιτούσαν από τη δικτατορία την πλήρη εφαρμογή του Συντάγματος του 1968, την επιστροφή του βασιλιά και το σχηματισμό κυβέρνησης υπό τον Κ. Καραμανλή. Σε περίπτωση αποτυχίας, ο Στόλος θα κατέφευγε στην Ιταλία, όπου οι κυβερνήτες θα αποβιβάζονταν και θα ζητούσαν πολιτικό άσυλο και στη συνέχεια οι ύπαρχοι θα επέστρεφαν τα πλοία στην Ελλάδα. Πέρα από τους αξιωματικούς που είχαν μνηθεί για τις ανάγκες του προηγούμενου σχεδίου,³⁶³ μήσεις έγιναν με στόχο να αποκτήσουν οι συνωμότες τον έλεγχο αρκετών πλοίων και κυρίως των αντιτορπιλικών. Εκείνη τη περίοδο οι πλοίαρχοι Ι. Βασιλειάδης και Δ. Τρουπάκης που συμμετείχαν στη συνωμοσία, ήταν κυβερνήτες στο «Λόγχη» και το «Ναυαρίνον» αντίστοιχα. Αυτοί προσέγγισαν και ενημέρωσαν και άλλους κυβερνήτες οι οποίοι είδαν θετικά τη συνωμοσία. Ήταν οι πλοίαρχοι Εμμανουήλ Δρομάζος στο «Σφενδόνη», Μιλτιάδης Λαζαρίμος στο «Ασπίς» και Ιωάννης Φακίδης στο «Θύελλα». Όλοι τους γνωρίζονταν καθώς ήταν συμμαθητές της τάξης εισόδου του 1945 στη Σχολή. Άλλοι αξιωματικοί που μνήθηκαν ήταν οι πλωτάρχες Α. Βέννης, Ι. Λαφογιάννης, Ι. Μανιάτης, Ι. Σταθόπουλος,³⁶⁴ και ο Βασίλης Παπαδόγγονας, αδελφός του Αλέξανδρου. Η συνωμοσία θα θρηνούσε και ένα θύμα, αφού ο Βασίλης Παπαδόγγονας βρισκόταν σε αεροπλάνο της Ολυμπιακής Αεροπορίας για Κρήτη το οποίο κατέπεσε στην Κερατέα Αττικής. Ο Β. Παπαδόγγονας πήγαινε στη Κρήτη για υπηρεσιακούς λόγους και ταυτόχρονα είχε οδηγίες να κάνει κάποιες επαφές για το σχέδιο.³⁶⁵ Ένας ακόμα της τάξης του 1945 που είχε ενημερωθεί, ήταν ο αντιπλοίαρχος Γεώργιος Δημητρόπουλος από τον οποίο ο Σπ. Σούλης ζήτησε να μεταφέρει επιστολή στον βασιλιά με αφορμή ένα ταξίδι του στη Ρώμη. Δεν κατάφερε να τη μεταφέρει.³⁶⁶

³⁶³ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Αρχείο Α.Κακαρά, Υποφάκελος Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(6), αντιπλοίαρχος Αντώνης Θεοχάρης. Επαναληπτική κατάθεση 21.6.73, σ. 1' βλ. και τις συνεντεύξεις Γρ. Δεμestίχα, 28.7.2017(3^η), Π. Μάλλιαρη, 18.7.2017(3^η)' βλ. ακόμη Ν. Μπάλτα, *ό.π.*, σ. 202.

³⁶⁴ Συνέντευξη Π. Μάλλιαρη, 18.7.2017(3^η)' βλ. και Στ. Χαρατσής, *ό.π.*, σ. 303-304' ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Αρχείο Κ.Κακαρά, Υποφάκελος Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(6), αντιπλοίαρχος Αντώνης Θεοχάρης. Επαναληπτική κατάθεση 21.6.73, σ. 2, πλωτάρχης Ιωάννης, Θεοφιλόπουλος. Επαναληπτική κατάθεση, 21.6.73, σ. 1.

³⁶⁵ Συνεντεύξεις Αλ. Παπαδόγγονα, 23.2.2016(1^η)' Π. Μάλλιαρη, 18.7.2017(3^η).

³⁶⁶ Συνέντευξη Γ. Δημητρόπουλου, 30.11.2017.

Παράλληλα, οι συνωμότες είχαν προσεγγίσει τον Κ. Καραμανλή προκειμένου να λάβουν την υποστήριξή του.³⁶⁷ Σύμφωνα με τον Αντ. Θεοχάρη, οι συνωμότες είχαν απευθυνθεί στον Κωνσταντίνο Πυλαρινό, γραμματέα του πρώην πρωθυπουργού, ο οποίος ερχόταν συχνά στην Αθήνα από το Παρίσι. Του έστειλαν επιστολή με τους στόχους τους. Αν και σαφή απάντηση υποστήριξης από τον Κ. Καραμανλή δεν πήραν ποτέ, εντούτοις έλαβαν βοήθεια, καθώς έκανε τη δήλωση που του είχαν ζητήσει. Ήταν η δήλωση της 30^{ης} Σεπτεμβρίου 1969 και σύμφωνα με αυτή, ο Κ. Καραμανλής καλούσε τον Στρατό να αναλάβει τις ευθύνες του και να ανατρέψει τη δικτατορία.³⁶⁸

Τον Κ. Καραμανλή φαίνεται ότι είχε προσεγγίσει και ο ίδιος ο Βασιλιάς. Πάντα τον Σεπτέμβριο του 1969, έστειλε δύο απεσταλμένους του για να ζητήσουν τη συμβουλή του πρώην πρωθυπουργού για την αντιδικτατορική δραστηριότητα στο Ναυτικό. Ο Κ. Καραμανλής όμως ούτε ενθάρρυνε ούτε ζήτησε πληροφορίες.³⁶⁹ Ωστόσο, ούτε αυτό το σχέδιο θα εφαρμοζόταν. Η δικτατορία είχε μεταφέρει στη Κρήτη ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις, μειώνοντας τις πιθανότητες επικράτησης των συνωμοτών. Τέλος, από το καλοκαίρι του 1969, συνέλαβε την ηγεσία και πολλά μέλη των «Ελευθέρων Ελλήνων», τα οποία φυλακίστηκαν και εστάλησαν εξορία.³⁷⁰ Ταυτόχρονα, μετά την διεξαγωγή της άσκησης «Θρίαμβος», η δικτατορία μετέθεσε τον Σπ. Σούλη στο εξωτερικό και στη συνέχεια τον αποστράτευσε. Είχε προηγηθεί ένα ταξίδι του στη Ρώμη όπου συνάντησε τον Κωνσταντίνο προκειμένου να τον ενημερώσει για το σχέδιο που οργάνωναν. Η συνάντηση φαίνεται ότι επιβεβαίωσε τις υποψίες της δικτατορίας.³⁷¹ Η αποστρατεία του δεν του επέτρεπε πλέον να συμμετέχει το ίδιο ενεργά στη συνωμοσία.

Στο Ναυτικό δεν έπαψαν να αναζητούν ένα τρόπο να αντιδράσουν. Μια ιδέα ήταν να έπαιρναν όσα πλοία μπορούσαν και με βάση τη Μήλο να προχωρούσαν σε ναυτικό αποκλεισμό. Στη συνέχεια θα καλούσαν τον βασιλιά. Τρόφιμα θα έπαιρναν από τα νησιά και πετρέλαιο από ελληνικά πετρελαιοφόρα ή τη Λέρο. Σε περίπτωση που δεν τα κατάφερναν όσοι μνημένοι επιθυμούσαν, θα κατέφευγαν με το Στόλο στην Ιταλία και στη συνέχεια τα πλοία θα επέστρεφαν.³⁷² Εν τέλει δεν κατέληξαν κάπου, και τον

---

³⁶⁷ Ch. Woodhouse, *ό.π.*, σ. 257.

³⁶⁸ Συνέντευξη Αντ. Θεοχάρη, 5.2.2018' βλ. και Κ. Σβολόπουλος (επιμ.), *ό.π.*, σ. 112-114.

³⁶⁹ Ch. Woodhouse, *ό.π.*

³⁷⁰ Ν. Μπάλα, *ό.π.*, σ. 204-205' Τ. Σακελλαρόπουλος, *ό.π.*, σ. 83.

³⁷¹ Συνέντευξη Γρ. Δεμέστιχα, 28.7.2017(3^η).

³⁷² ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Αρχείο Α. Κακαρά, Υποφάκελος Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(6), αντιπλοίαρχος Αντώνης Θεοχάρης. Επαναληπτική κατάθεση 21.6.73, σ. 2.

χειμώνα του 1969 η προσπάθεια έσβησε. Μάλιστα ο Ι. Βασιλειάδης ζήτησε από τους αξιωματικούς να καταστρέψουν ό,τι σχετικό έγγραφο υπήρχε για να μην διαρρεύσει στη δικτατορία. Το καθεστώς όμως γνώριζε για τη συνωμοτική δραστηριότητα και ενημέρωσε την ηγεσία του Στόλου.

Τον Μάρτιο, μια ημέρα πριν τον απόπλου των αντιτορπιλικών για άσκηση στα νότια της Πελοποννήσου, έγινε σύσκεψη του διευθυντή των επιτελών του Γραφείου του πρωθυπουργού με τον υπαρχηγό του Ναυτικού, υποναύαρχο Κωνσταντίνο Σωτηρίου, τον οποίο η ΚΥΠ πληροφόρησε ότι υπήρχε σχέδιο φυγής του Στόλου στην Ιταλία. Το ίδιο βράδυ, ο Κ. Σωτηρίου κάλεσε στο Αρχηγείο Ναυτικού τον Ι. Βασιλειάδη για να επιβεβαιώσει τα στοιχεία. Ο αντιπλοίαρχος διέψευσε τις κατηγορίες, ενώ με το που έφυγε πήγε σπίτι του Δ. Τρουπάκη, για να επιβεβαιώσει ο τελευταίος ότι ο Ν. Παππάς είχε καταστρέψει τα έγγραφα. Το ίδιο βράδυ συνέλαβαν τον Σπ. Κοτσαρίδα. Την επόμενη το πρωί, κατά τη διάρκεια του πλου προς το Γύθειο, ο Π. Αραπάκης επιβεβαίωσε στον Ι. Βασιλειάδη που τον συνόδευε ότι η ΚΥΠ γνώριζε για το σχέδιό τους, με τον δεύτερο να αρνείται ότι ήξερε κάτι σχετικό.

Ένα μήνα αργότερα ήταν η σειρά του διοικητή Στόλου, υποναύαρχου Γεώργιου Μόραλη να καλέσει για «ανάκριση» στο γραφείο του τον Ι. Βασιλειάδη. Σύμφωνα με όσα του ανέφερε, τον είχε προσεγγίσει ο Πέτρος Γαρουφαλιάς προκειμένου να τον μνησει σε σχεδιαζόμενο κίνημα του Ναυτικού και ανέφερε ότι εκείνος ήταν ο αρχηγός. Ο Ι. Βασιλειάδης και πάλι διέψευσε τα περί κινήματος στο Ναυτικό και την εμπλοκή Π. Γαρουφαλιά. Και πράγματι δεν γνώριζε. Η προσέγγιση Γ. Μόραλη μέσω Π. Γαρουφαλιά ήταν πρωτοβουλία του Νίκου Παππά, ο οποίος γνώριζε τον δεύτερο καθώς είχε υπηρετήσει ως υπασπιστής του στο παρελθόν. Η ιδέα αυτή είχε τεθεί κατά τις τελευταίες συσκέψεις, και την είχε απορρίψει ο Ι. Βασιλειάδης καθώς δεν πίστευε ότι ο Γ. Μόραλης θα συμφωνούσε. Εντούτοις, μπροστά στην επιμονή του Ν. Παππά να προσεγγιστεί ο διοικητής Στόλου, ο Ι. Βασιλειάδης προσπάθησε να βολιδοσκοπήσει τον Γ. Μόραλη, αλλά ήταν μάταιο. Ο Γ. Μόραλης του εκμυστηρεύθηκε ότι ο ίδιος επεσήμανε συχνά στο Ανώτατο Ναυτικό Συμβούλιο, το όργανο που λάμβανε όλες τις σημαντικές αποφάσεις για τα θέματα που απασχολούσαν το Στόλο, να προσέχει καθώς, είχε πληροφορίες για δραστηριότητα πολιτικών.³⁷³ Αυτή ήταν η τελευταία προσπάθεια

---

³⁷³ Συνεντεύξεις των Π. Μάλλιαρη, 18.7.2017(3^η)· Αντ. Θεοχάρη, 5.2.2018· βλ. και Στ. Χαρατσής, *ό.π.*, σ. 304-307.

της συνωμοσίας που είχε ξεκινήσει υπό τον Σπ. Σούλη. Η μετάθεση αρκετών αξιωματικών στο εξωτερικό σήμανε το τέλος της.

Η απόπειρα ορισμένων αξιωματικών του Ναυτικού το 1970 να συνεχίσουν την συνωμοσία στο Στόλο, παρά την απουσία του επικεφαλής της Σπ. Σούλη, έδειχνε ότι η συμμετοχή τους στη συνωμοσία των «Ελεύθερων Ελλήνων» είχε νομιμοποιήσει στα μάτια τους την επιλογή πραξικοπηματικών ενεργειών ως μέσο για την αντίδραση στη δικτατορία. Άλλωστε, εάν το έκαναν οι ανώτεροί τους, τους οποίους σέβονταν, τότε μπορούσαν και οι ίδιοι. Σε αντίθεση με τον μεταπολεμικό Στρατό Ξηράς, το μεταπολεμικό Ναυτικό δεν είχε παράδοση συνωμοτικότητας. Όταν οι «Ελεύθεροι Έλληνες» στράφηκαν στο Ναυτικό για να ανατρέψουν τη δικτατορία, οι αξιωματικοί του «Κινήματος» βρέθηκαν για πρώτη φορά να συνωμοτούν για πραξικοπηματική ενέργεια υπό την προτροπή της ηγεσίας τους και σύμφωνα με τις οδηγίες συνωμοτών του Στρατού Ξηράς. Δεν είναι τυχαίο ότι στην ηγεσία της οργάνωσης ήταν και ο ταξίαρχος Π. Πανουργιάς, ηγετικό στέλεχος του Ιερού Δεσμού Ελλήνων Αξιωματικών (ΙΔΕΑ),³⁷⁴ της μυστικής συνωμοτικής οργάνωσης που γεννήθηκε το 1944 με στόχο την προστασία του Στρατού Ξηράς από πολιτικές παρεμβάσεις που θα ανέτρεπαν την συντηρητική πολιτική τοποθέτησή του. Στη πραγματικότητα, η συγκρότηση του ΙΔΕΑ ήταν το κυριότερο δείγμα της πολιτικής αυτονομίας του Στρατού. Σε αυτό το πλαίσιο πολιτικής αυτονομίας εντάσσεται και το αποτυχημένο πραξικόπημα της 30^{ης}-31^{ης} Μαΐου 1951³⁷⁵ με το οποίο ορισμένοι αξιωματικοί του Στρατού (που δεν ανήκαν όλοι τους στον ΙΔΕΑ) επιχείρησαν να αποτρέψουν την παραίτηση του Στρατάρχη Αλέξανδρου Παπάγου, καθώς φοβόντουσαν ότι αυτή θα άνοιγε τον δρόμο για πολιτικές παρεμβάσεις εντός του στρατεύματος.³⁷⁶ Μπορεί λοιπόν η συνωμοσία των «Ελεύθερων Ελλήνων» να διαλύθηκε στα τέλη του 1969, αλλά για τους αξιωματικούς του Ναυτικού που είχαν συμμετάσχει στα σχέδιά της, η εμπειρία συμμετοχής στη συνωμοτική δραστηριότητα τους είχε δώσει έναν εναλλακτικό και πιο δυναμικό τρόπο αντίδρασης στο καθεστώς. Αποτέλεσε έτσι το υπόβαθρο για τη συνωμοσία του 1973.

---

³⁷⁴ Ν. Μπάλας, *ό.π.*, σ. 205.

³⁷⁵ Τάσος Σακελλαρόπουλος, «Ένας κρατικός θεσμός πολιτικοποιείται. Ο Ελληνικός Στρατός στον 20^ο αιώνα», στο Γιάννης Βούλγαρης, Κώστας Κωστής, Σωτήρης Ριζάς (επιμ.), *Ο Μεγάλος μετασχηματισμός. Κράτος και πολιτική στην Ελλάδα του 20^{ου} αιώνα*, Αθήνα, Πατάκη, 2020, σ. 446-450.

³⁷⁶ Δημήτρης, Παπαδιαμάντης, *Στρατός και πολιτική εξουσία στη μετεμφυλιακή Ελλάδα (1949-1967)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2012, σ. 70-80.

1.5. Η οργάνωση της κίνησης του Ναυτικού.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, οι συνωμότες δεν θεωρούσαν ότι οργάνωναν πραξικόπημα, αλλά μια κίνηση για την αποκατάσταση της νομιμότητας.³⁷⁷ Τυπικά, η συνωμοσία για την κίνηση του Ναυτικού του 1973 ξεκίνησε το φθινόπωρο του 1972, αφού οι πρωτεργάτες ανέλαβαν κυβερνήτες σε αντιτορπιλικά του Στόλου το καλοκαίρι του ίδιου έτους.³⁷⁸ Οι απαρχές της ωστόσο, εντοπίζονται νωρίτερα. Στα τέλη του 1969, μετά την μετάθεση, και αργότερα αποστρατεία, του Σπ. Σούλη, οι Γ. Καραμήτσος, Αλ. Παπαδόγγονας, Ν. Παππάς, Αθ. Σέκερης, Δ. Τρουπάκης και προσπάθησαν να κρατήσουν ζωντανή τη συνωμοσία παρά την «απώλεια» της ηγεσίας. Σε ψηφοφορία για το εάν θα έπρεπε να συνεχίσουν ή όχι μετά την μετάθεση του Σπ. Σούλη, ψήφισαν υπέρ του πρώτου. Υπέρ του δεύτερου ψήφισαν οι Ι. Βασιλειάδης, Αντ. Θεοχάρης, Π. Μάλλιαρης και Αν. Τριανταφυλλίδης. Στη συνέχεια όμως οι συνωμότες δεν κατέληξαν σε κάποιο σχέδιο.

Την άνοιξη του 1970 και παρά την απόφαση του Ι. Βασιλειάδη να θέσει τέλος στη συνωμοσία ζητώντας να κάψουν κάθε σχετικό έγγραφο, ο Ν. Παππάς πήρε τη πρωτοβουλία και προσπάθησε, ανεπιτυχώς, να μυήσει τον Γ. Μόραλη, προκειμένου να καλυφθεί το κενό της καθοδήγησης.³⁷⁹ Λίγο αργότερα, το 1970-1971 τρεις συμμαθητές της τάξης του 1948 μετατέθηκαν στο εξωτερικό για εκπαίδευση. Ο Αλ. Παπαδόγγονας και Ν. Παππάς στη Ρώμη και ο Αθ. Σέκερης στο Κίελο της Δυτικής Γερμανίας.³⁸⁰ Στο εξωτερικό δεν θα έπαυαν να αναζητούν τρόπο αντίδρασης και θα αποτελούσαν μέρος του πρώτου πυρήνα του 1973. Η συμμετοχή τους στη συνωμοτική δραστηριότητα υπό τη καθοδήγηση του Σπ. Σούλη λειτούργησε ως η μήτρα για τη συνωμοσία του 1973.

Στις αρχές του 1970 σε εκπαιδευτικό ταξίδι στις ΗΠΑ, ο Ν. Παππάς συνάντησε τον αντιπλοίαρχο και συμμαθητή του Πιέρρο Παναγιωταρέα που υπηρετούσε ως βοηθός ναυτικού ακολούθου στην ελληνική πρεσβεία της Ουάσιγκτον από το καλοκαίρι του 1969. Πριν φύγει, συγκεκριμένα στις αρχές του 1969, του είχε προτείνει να συμμετάσχει σε μια κίνηση αλλά είχε αρνηθεί. Αυτή τη φορά επανέλαβε τη πρόταση. Του είπε ότι η προηγούμενη κίνηση δεν εκδηλώθηκε λόγω «δισταγμών των

³⁷⁷ Βλ. παραπάνω, υποκεφάλαιο 1.3.(α).

³⁷⁸ ΑΚΔ, Φάκελος, Το Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973-Εγγραφα, Γρ. Σκεμπέας, Πόρισμα..., ό.π., σ. 4-5.

³⁷⁹ Στ. Χαρατσής, ό.π., σ. 304-305· βλ. και παραπάνω, υποκεφάλαιο 1.3.(δ).

³⁸⁰ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973 (4), Απολογία Α. Σέκερη, σ. 3· βλ. και «Παπαδόγγονας, Αλέξανδρος», Αν. Δημητρακόπουλος, στο ίδιο, Τόμος Δεύτερος, σ. 168, «Σέκερης, Αθανασιος», στο ίδιο, σ. 185.

επικεφαλής» και ότι η ομάδα αυτή επιθυμούσε να την επαναλάβει αφού οι συμμαθητές τους επρόκειτο να αναλάβουν κυβερνήτες των αντιτορπιλικών το καλοκαίρι του 1972. Ο σκοπός ήταν ο ίδιος. Η επάνοδος του βασιλιά και ο σχηματισμός κυβέρνησης υπό τον Κ. Καραμανλή. Ο Π. Παναγιωτάρας δέχθηκε. Σύμφωνα με τον Ν. Παππά στη κίνηση πρωτοστατούσαν οι Αντ. Θεοχάρης και Αλ. Παπαδόγγονας.³⁸¹ Την ίδια περίοδο (1970-71) ο διπλωμάτης Γεώργιος Σέκερης, αδελφός του Αθανασίου και σύμβουλος Α΄ στην ελληνική πρεσβεία στις Βρυξέλλες, φαίνεται ότι διατηρούσε επαφές με τον Γ. Καραμήτσο. Ο διπλωμάτης είχε εκφράσει κατ' επανάληψη την άποψη στον Γ. Καραμήτσο ότι εάν το Ναυτικό οργάνωνε μια «δυναμική διαμαρτυρία» κατά της δικτατορίας, τότε όλες οι χώρες του ΝΑΤΟ θα ήταν πρόθυμες να μεσολαβήσουν.³⁸²

Η έλλειψη πολιτικής και οργανωτικής καθοδήγησης παρέμενε ωστόσο το βασικό πρόβλημα των συνωμοτών. Για τον λόγο αυτό επιχείρησαν να έρθουν σε επαφή με τον βασιλιά και το περιβάλλον του.³⁸³ Η μετάθεσή τους στο εξωτερικό τους επέτρεπε να έρθουν με ασφάλεια σε επαφή με (αυτο)εξόριστους αντιδικτατορικούς αφού δεν ίσχυε, στον ίδιο βαθμό, το καθεστώς ελέγχου και λογοκρισίας της δικτατορίας.³⁸⁴

Από τις πρώτες επαφές προς αυτή τη κατεύθυνση, ήταν ο απότακτος ταξίαρχος Ορέστης Βιδάλης. Βασιλόφρονας, συμμετείχε στο πραξικόπημα του βασιλιά στις 13 Δεκεμβρίου 1967 και μετά την αποτυχία του, κατέφυγε στις ΗΠΑ απ' όπου συνέχισε τη δράση του κατά της δικτατορίας. Για το λόγο αυτό, στις αρχές του 1971 το καθεστώς του αφαίρεσε την ιθαγένεια.³⁸⁵ Όταν ο Π. Παναγιωταρέας έφτασε στις ΗΠΑ, ο Ο. Βιδάλης ήρθε σε επαφή μαζί του, και σύντομα ο αντιπλοίαρχος πήρε τη πρωτοβουλία να τον εμπλέξει στη συνωμοσία. Για όσο συμμετείχε, ο Ο. Βιδάλης φαίνεται να έπαιξε σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της συνωμοσίας. Σύμφωνα με τον Αλ. Παπαδόγγο, «κινούσε τα νήματα. Είχε πρωταγωνιστικό ρόλο».³⁸⁶ Στη συνέχεια ωστόσο, για άγνωστους λόγους, αποφάσισαν να μην τον εμπλέξουν περαιτέρω.³⁸⁷ Η πρώτη γνωστή επαφή έγινε στις 16 Ιανουαρίου 1971, όταν ο Π. Παναγιωταρέας του έστειλε επιστολή

³⁸¹ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος, Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(3), Απολογία, Π. Παναγιωταρέας, σ. 3-5.

³⁸² ΑΚΔ, Φάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973-Εγγραφα, Ν. Ραφαηλάκης, «Παραπεμπτικό», 24 Ιουλίου 1973, σ. 15.

³⁸³ ΑΚΔ, Φάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973-Εγγραφα, Γρ. Σκεμπέας, Πόρισμα, 18 Ιουλίου 1973, σ. 3-4' βλ. και Ο. Βιδάλης, *ό.π.*, σ. 298.

³⁸⁴ Α. Κλάψης, *ό.π.*, σ. 82' Κωστής Κορνέτης, *Τα παιδιά της δικτατορίας*, Αθήνα, Πόλις, 2015, σ. 94-95' για το Ναυτικό βλ. και παραπάνω, υποκεφάλαιο 1.3.(β).

³⁸⁵ Ο. Βιδάλης, *ό.π.*, σ. 298.

³⁸⁶ Συνέντευξη Αλ. Παπαδόγγο, 23.2.2016(1^η).

³⁸⁷ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος, Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(3), Απολογία, Π. Παναγιωταρέας, σ. 4-5.

με την οποία απαντούσε σε ερωτήσεις του σχετικά με την στάση των τριών κλάδων των ενόπλων δυνάμεων προς το καθεστώς. Όσον αφορά το Ναυτικό, ο Π. Παναγιωταρέας ανέφερε ότι δεν ήταν πάνω από το 8% του συνόλου των αξιωματικών αυτοί που υποστήριζαν το καθεστώς, ότι το 60% ήταν ανοιχτά εχθρικό και ότι το 30% που ήταν αδιάφορο, θα στρεφόταν ουσιαστικά κατά της δικτατορίας εάν εμφανιζόταν η κατάλληλη ευκαιρία. Το σημαντικότερο που ανέφερε όμως ήταν ότι υπήρχε μεγάλη θέληση για αντίδραση. Όπως σημείωνε:

Απολύτως βέβαιοι, ότι τα 60% είναι αποφασισμένοι να συμβάλουν δυναμικώς, μέχρις αυτοθυσίας, εις την ανατροπήν της χούντας. Δυσκόλως συγκρατούνται από του να ομιλούν και να δείχνουν τα εχθρικά των αισθήματα προς τη χούντα. [...] Πολλοί νεαροί Αξιωματικοί, ζητούν από εμάς τους πιο μεγάλους, ανάληψιν δράσεως. Μας κατηγορούν ως αδρανούντες. Δύσκολα τους συγκρατούμε.

Κλείνοντας για την κατάσταση στο Ναυτικό, ο Π. Παναγιωταρέας, ανέφερε ότι το 90% του Ναυτικού θέλει επάνοδο του βασιλιά. «Του Βασιλέως όμως του τιμωρού, του ισχυρού. Όχι του διαπραγματευτού μετά της χούντας, όχι του ελαστικού. Του τιμωρού, του δίκαιου τιμωρού. [...] Ζητούν επάνοδον θριάμβου και ηρωϊκήν και προσφέρουν και προσφερόμεν και την ζωήν μας ακόμα».³⁸⁸

Στους μήνες που ακολούθησαν, οι συνομιλίες των δύο ανδρών πύκνωσαν, με τον αντιπλοίαρχο να θέτει πλέον επιτακτικά το ζήτημα της καθοδήγησης από τον βασιλιά. Όπως ανέφερε σε επιστολή του στις 26 Μαρτίου, που περιείχε πληροφορίες για τη δικτατορία που είχε εκμαιεύσει ο Ν. Παππάς από υποστηρικτές της που σπούδαζαν μαζί του, οι ίδιοι ήταν έτοιμοι:

Μπορούμε μετά τον Ιούλιο να πάρουμε 6-7 αντιτορπιλικά και να φύγουμε. Αλλά πιο κάτω τι γίνεται; Ποιός μεγάλος θα επιζή; Η Α.Μ. πως θα μας βοηθήσει; Μου λένε να προσπαθήσω να δω την Α.Μ. όταν επιστρέψω. Ο κόσμος μας ζητά δράση, αγωνιά. Εάν αυτοί αρχίσουν τους φανερούς καυγάδες είναι ευκαιρία δράσεως».³⁸⁹

³⁸⁸ Ο. Βιδάλης, *ό.π.*, σ. 298, 533-534.

³⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 320.

Ο Ο. Βιδάλης έβλεπε θετικά τον αντιδικτατορικό αναβρασμό στο Ναυτικό και σε συνάντηση που είχε με τον βασιλιά τον συμβούλεψε να τον εκμεταλλευτούν και να οργανωθεί κάτι.³⁹⁰ Αν και η απάντηση του Κωνσταντίνου δεν είναι γνωστή, ο Ο. Βιδάλης βοήθησε τους αξιωματικούς. Σε συνάντησή του με τον Π. Παναγιωταρέα στις 10 Απριλίου 1971 του είπε να προχωρήσουν, να μην γίνει καμία ανάμιξη του ονόματος του βασιλιά και δέχτηκε να τους δώσει οδηγίες. Με τη σειρά του ο Π. Παναγιωταρέας θα ενημέρωνε τον Ο. Βιδάλη για τους νέους κυβερνήτες των αντιτορπιλικών, καθώς πριν τις μεταθέσεις δεν μπορούσε να γίνει τίποτα. Ένα από τα πρώτα πράγματα που έκανε ο Ο. Βιδάλης, ήταν να γράψει ένα κείμενο, ανακοίνωση του Βασιλικού Ναυτικού προς τον ελληνικό λαό.³⁹¹ Δέκα ημέρες αργότερα, το κείμενο υπό τον τίτλο «Εθνικό Συμβόλαιο του Βασιλικού Ναυτικού», μαζί με σκέψεις και οδηγίες για συνωμοτική δραστηριότητα έφτασαν στον Π. Παναγιωταρέα. Στις οδηγίες, έκανε λόγο για συγκρότηση πυρήνων στους τρεις κλάδους και παρέθετε κανόνες συνωμοτικότητας. Ο Ο. Βιδάλης θεωρούσε ότι μετά από τέσσερα χρόνια δικτατορίας οι συνθήκες ήταν ιδανικές για το Ναυτικό να κινηθεί και έθετε ως στόχο τη συγκρότηση κυβέρνησης εθνικής σωτηρίας υπό τον βασιλιά. Όπως θα φανεί παρακάτω, οι οδηγίες του επηρέασαν την συνωμοσία των αξιωματικών.³⁹² Το γράμμα έλαβαν, πέρα από τον Πιέρρο Παναγιωτάρεα και οι αντιπλοίαρχοι Αλέξανδρος Παπαδόγγονας, Νίκος Παππάς, Αθανάσιος Σέκερης και ο διπλωμάτης αδελφός του Γεώργιος Σέκερης.³⁹³ Λίγους μήνες αργότερα, στις 7 Αυγούστου 1971 ο Ο. Βιδάλης έλαβε επιστολή του Π. Παναγιωταρέα με την οποία τον ενημέρωσε ότι είχε συναντηθεί στο Κίελο με τα άλλα μέλη της ομάδας που βρίσκονταν στο εξωτερικό (αδελφοί Σέκερη, Ν. Παππάς), όπου αποφάσισαν να οργανωθούν με βάση τις υποδείξεις του:

...επί μακρόν συζητήσαμε δια την παρούσαν κατάστασιν εις το Ναυτικόν και εν λεπτομερεία δια τα θέματα οργανώσεως βάσει των υμετέρων υποδείξεων. Κατ' αρχήν δεν υφίσταται ουδείς ενδοιασμός ως προς τας αρχάς, ως άλλωστε σας είχα βεβαιώσει και εκφράζεται μεγάλη χαρά [...] υφίσταται σχέδιον οργανώσεως και κυρίως ηγεσίας επί της οποίας δυνάμεθα να στηριχθώμεν και μετά της οποίας αγωνιζόμενοι μέχρι τέλους θα επιτύχουμε του τελικού μας σκοπού.

---

³⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 303.

³⁹¹ Στο ίδιο, σ. 322-323.

³⁹² Στο ίδιο, σ. 325-328.

³⁹³ Στο ίδιο, σ. 338.

Ο πρώτος πυρήνας του κινήματος είχε σχηματιστεί.³⁹⁴ Η συμμετοχή του Ο. Βιδάλη ωστόσο σταματούσε εδώ καθώς ο Αλ. Παπαδόγγονας και ο Αντ. Θεοχάρης στην Αθήνα αποφάσισαν να μην τον εμπλέξουν περαιτέρω. Μετά από αυτή την απόφαση, ο Π. Παναγιωταρέας σταμάτησε τη συνομιλία με τον ταξίαρχο.³⁹⁵ Στη τελευταία του επιστολή τον Νοέμβριο του 1971, ο αντιπλοίαρχος βεβαίωνε τον Ο. Βιδάλη ότι είχαν ξεκινήσει να οργανώνονται σύμφωνα με τα όσα είχαν συνεννοηθεί τους προηγούμενους μήνες.³⁹⁶ Εντούτοις, όπως θα φανεί παρακάτω, η ουσιαστική οργάνωση θα ξεκινήσει τον Σεπτέμβριο του 1972 με σημαντικές διαφορές από τις οδηγίες του Ο. Βιδάλη.³⁹⁷

Πέρα από τις προσπάθειες του Π. Παναγιωταρέα, έγινε και μία από τον Αλ. Παπαδόγγονα να έρθει σε επαφή με τον ίδιο τον βασιλιά, όταν το φθινόπωρο του 1971 μετατέθηκε στη Ρώμη για να φοιτήσει στη Συμμαχική Σχολή Πολέμου (NATO Defence College). Όπως και οι υπόλοιποι, δεν έπαυσε να επιδιώκει μια νέα αντίδραση κατά της δικτατορίας. Σε μια πρώτη φάση προσπάθησε να πείσει τον Ι. Βασιλειάδη που υπηρετούσε και εκείνος στη Ρώμη να επαναλάβουν την προσπάθεια, χωρίς ωστόσο επιτυχία.³⁹⁸

Στις αρχές Φεβρουαρίου 1972 καθώς επέστρεφε στην Αθήνα από τις Βρυξέλλες μέσω Ρώμης, ζήτησε από τον Γ. Καραμήτσο να τον φέρει σε επαφή με τον Κωνσταντίνο. Λόγω της απουσίας του βασιλιά στη Δανία, οι δύο αντιπλοίαρχοι συναντήθηκαν με τον απόστρατο αξιωματικό της Πολεμικής Αεροπορίας Κυριάκο Κουκουλομάτη στη περιοχή του Βατικανού. Η επιστροφή του βασιλιά ήταν στο επίκεντρο της συζήτησης. Ο Α. Παπαδόγγονας τόνισε στον Κ. Κουκουλομάτη ότι η παρατεταμένη παραμονή του Κωνσταντίνου στο εξωτερικό «αμετόχου» υπέσκαπτε το έρεισμά του στη κοινωνία. Ο μόνος τρόπος να επιστρέψει ήταν ή να προσεγγίσει το καθεστώς ή να τον επαναφέρει μια «δυναμική ενέργεια». Ο Κ. Κουκουλομάτης τότε αναφέρθηκε στις προσπάθειες του Σπ. Σούλη το 1969 και ότι «δυστυχώς τότε δεν έγινε τίποτα». Τότε ο Α. Παπαδόγγονας του απάντησε ότι γνώριζε άτομα στο Ναυτικό που

---

³⁹⁴ Στο ίδιο, σ. 367-368.

³⁹⁵ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος, Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(3), Απολογία Π. Παναγιωταρέα, σ. 4-5.

³⁹⁶ Ο. Βιδάλης, *ό.π.*, σ. 404-405.

³⁹⁷ Βλ. παρακάτω, σ.

³⁹⁸ Συνέντευξη Αλ. Παπαδόγγονα, 26.7.2017(2^η).

θα μπορούσαν να εξετάσουν την οργάνωση «κάποιας δυναμικής κινήσεως».³⁹⁹ Στις αρχές του 1972, ο αρχικός πυρήνας είχε τόσο τις οδηγίες όσο και το «πράσινο φως» από το βασιλικό περιβάλλον.

Το πρώτο βήμα ήταν να προσεγγίσουν και άλλους αξιωματικούς, συμμαθητές και φίλους, για να δουν ποιοι έβλεπαν θετικά την ιδέα. Έτσι, από τα τέλη του 1971 μέχρι και το φθινόπωρο του 1972 οι τέσσερις αξιωματικοί συζήτησαν, κατά κύριο λόγο στα σπίτια των Αλ. Παπαδόγωνα και Ν. Παππά, με τους Γρ. Δεμέστιχα, Ι. Θεοφιλόπουλο, Γ. Καραμήτσο, Αρ. Κολιγιάννη, Π. Μάλλιαρη, Αν. Τριανταφυλλίδη, και Ι. Σταθόπουλο.⁴⁰⁰ Πέρα από τις σχέσεις φιλίας και συμμαθητείας, όλοι τους είχαν συνδεθεί και μέσω μιας άλλης εμπειρίας, αυτής της συνωμοσίας υπό τον Σπύρο Σούλη.⁴⁰¹

Στο επίκεντρο των συζητήσεων ήταν η παρατεταμένη παρουσία της δικτατορίας χωρίς να φαίνεται κάποια πολιτική διέξοδος στον ορίζοντα και οι αλλαγές που προωθούσε η δικτατορία στο Ναυτικό, στο πλαίσιο της νέας δομής των ενόπλων δυνάμεων.⁴⁰² Επιπλέον, συζητήσεις έγιναν και με τους πλωτάρχες Ιωάννη Λαφογιάννη,⁴⁰³ Ηρακλή Δρίκο, Εμμανουήλ Ησαΐα, Ευάγγελο Καναβαριώτη, Κωνσταντίνο Καταγά, Ευάγγελο Λαγάρα, Χρήστο Λυμπέρη, Ιωάννη Μανιάτη, Νικόλαο Μανταδάκη, Τιμόθεο Μασούρα και τον υποπλοίαρχο Ιωάννη Ζωγράφο.⁴⁰⁴

Το καλοκαίρι του ίδιου έτους οι Αλ. Παπαδόγωνα, Ν. Παππάς και Π. Μάλλιαρης τοποθετήθηκαν κυβερνήτες στα αντιτορπιτικά «Ναυαρίνον», «Βέλος» και «Σφενδόνη» αντίστοιχα.⁴⁰⁵ Οι μεταθέσεις τους έγιναν αφ' ενός λόγω του βαθμού και της αρχαιότητάς τους⁴⁰⁶ και αφ' ετέρου, για ορισμένους, χάρη στη παρέμβαση του Ι.

---

³⁹⁹ ΑΚΔ, Φάκελος, Το Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973-Έγγραφα, Γρ. Σκεμπέας, Πόρισμα, 18 Ιουλίου 1973, σ. 3-4.

⁴⁰⁰ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος, Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(4), Απολογίες, Π. Μάλλιαρη, σ. 3, Αρ. Κολιγιάννη, σ. 3, Γ. Καραμήτσου, σ. 3, Τ. Μασούρα, σ. 3, Α. Τριανταφυλλίδη, σ. 3-4.

⁴⁰¹ Βλ. παραπάνω, υποκεφάλαιο 1.4.(β).

⁴⁰² ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος, Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(4), Απολογίες, Π. Μάλλιαρη, σ. 3, Γρ. Δεμέστιχα, σ. 3, Γ. Καραμήτσου, σ. 3.

⁴⁰³ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος, Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(3), Απολογία Ι. Λαφογιάννη, σ. 3-4.

⁴⁰⁴ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος, Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(4), Απολογία Τ. Μασούρα, σ. 3· βλ. και Ιωάννης Σταθόπουλος, *Το Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973. Προσωπική μαρτυρία*, Αθήνα, Παπαζήση, 2003, σ. 23.

⁴⁰⁵ «Μάλλιαρης, Παναγιώτης Σταύρος», Α. Δημητρακόπουλος, *Βιογραφικό Λεξικό των αποφοίτων της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων. Οι τάξεις εισόδου 1884-1950. Τόμος Δεύτερος...*, ό.π., σ. 53, «Παπαδόγωνα, Αλέξανδρος», στο ίδιο, σ. 168, «Παππάς, Νικόλαος», στο ίδιο, σ. 186.

⁴⁰⁶ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος, Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(4), Απολογία, Γ. Καραμήτσου, σ. 5.

Σταθόπουλου που υπηρετούσε τότε στις τοποθετήσεις αξιωματικών στον Β΄ Κλάδο. Από τη θέση του εκεί είχε την δυνατότητα να εισηγείται την τοποθέτηση μνημένων αξιωματικών σε πλοία που χρειάζονταν.⁴⁰⁷ Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση του Ν. Παππά, που ενώ αρχικά ήθελαν να τον κρατήσουν για δεύτερη χρονιά ως διευθυντή στη Σχολή Υπαξιωματικών στον Πόρο, ο Ι. Σταθόπουλος κατάφερε να τον μεταθέσει στο «Βέλος».⁴⁰⁸

Οι μεταθέσεις λειτούργησαν καταλυτικά για τα σχέδιά τους. Οι αξιωματικοί θα παρέμεναν κυβερνήτες στα αντιτορπιλικά για τουλάχιστον ένα έτος, γεγονός που τους έδινε περιθώριο μέχρι το επόμενο καλοκαίρι για να οργανώσουν το σχέδιό τους. Έτσι, από το φθινόπωρο του 1972 μέχρι τον Μάιο του 1973 και με διαδοχικές συναντήσεις σε σπίτια, προχώρησαν στην οργάνωση της κίνησης⁴⁰⁹ η οποία, όπως θα φανεί παρακάτω, ήταν άμεσα επηρεασμένη από την εμπειρία της συνωμοσίας του Σπ. Σούλη και έως ένα βαθμό και από τις οδηγίες του Ο. Βιδάλη.

Η αρχή έγινε τον Νοέμβριο του 1972 σε συναντήσεις στο σπίτι του Αλ. Παπαδόγγονα. Εκεί, ο οικοδεσπότης μαζί με τους Γρ. Δεμέστιχα, Ι. Θεοφιλόπουλο, Αντ. Θεοχάρη, Γ. Καραμήτσο, Αρ. Κολιγιάννη, Π. Μάλλιαρη, Ν. Παππά, Αθ. Σέκερη, Ι. Σταθόπουλο και Αν. Τριανταφυλλίδη μετά από συζητήσεις για τη πολιτική κατάσταση της χώρας και τη μεταχείριση του Ναυτικού από το καθεστώς, συμφώνησαν να επαναλάβουν τη κίνηση του 1969 με στόχο τον εξαναγκασμό της κυβέρνησης να εφαρμόσει πλήρως το Σύνταγμα του 1968. Ο απόπλους όσο το δυνατόν περισσότερων πλοίων και η επιτυχής κατάληψη κάποιου νησιού, η εξεύρεση αρχηγού, η εξασφάλιση πολιτικής κάλυψης και η συμμετοχή αξιωματικών και από τους άλλους δύο κλάδους των ενόπλων δυνάμεων ήταν απαραίτητες προϋποθέσεις για την επιτυχή εκδήλωσή της κίνησης.⁴¹⁰ Τους μήνες που ακολούθησαν, οι αξιωματικοί επικεντρώθηκαν στην υλοποίηση των παραπάνω με πρώτη κίνηση την κατανομή των αρμοδιοτήτων. Οι Γρ. Δεμέστιχας, Γ. Καραμήτσος και Αν. Τριανταφυλλίδης ανέλαβαν την εκπόνηση του σχεδίου, οι Αλ. Παπαδόγγονας και Ν. Παππάς την πολιτική κάλυψη, ο Ι. Σταθόπουλος τα ζητήματα προσωπικού, οι Γ. Καραμήτσος και Κ. Καταγάς τα

---

⁴⁰⁷ ΑΚΔ, Φάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973-Εγγραφα, Γρ. Σκεμπέας, «Πόρισμα» 18 Ιουλίου 1973, σ. 4-5.

⁴⁰⁸ Ι. Σταθόπουλος, *ό.π.*, σ. 21-22.

⁴⁰⁹ ΑΚΔ, Φάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973-Εγγραφα, Γρ. Σκεμπέας, «Πόρισμα», 18 Ιουλίου 1973, σ. 4-7.

⁴¹⁰ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος, Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(4), Απολογίες, Π. Μάλλιαρη, σ.σ. 3-4, Ι. Σταθόπουλου, σ. 3-4, Αντ. Θεοχάρη, σ. 4-5, Γρ. Δεμέστιχα, σ. 3, Γ. Καραμήτσου, σ. 4, Θεοφιλόπουλου, σ. 3.

θέματα επικοινωνίας και οι Αθ. Σέκερης και Π. Παναγιωταρέας τα ζητήματα διοικητικής μέριμνας.⁴¹¹ Τέλος, συγκρότησαν μια διοικούσα επιτροπή αποτελούμενη από τους Αλ. Παπαδόγγονα, Αρ. Κολιγιάννη, Ι. Μανιάτη και Ι. Σταθόπουλο που θα λειτουργούσε ως η ηγεσία της συνωμοσίας και μέσω έκφρασης και των κατωτέρων αξιωματικών.⁴¹²

Όσον αφορά τον έλεγχο περισσότερων πλοίων, οι συνωμότες επιδίωξαν τη μύηση αξιωματικών οι οποίοι υπηρετούσαν σε θέσεις χρήσιμες για τη κίνηση.⁴¹³ Οι κυβερνήτες των υπόλοιπων αντιτορπιλικών, των υποβρυχίων, των τορπιλακάτων και των πλοίων υποστήριξης, βρέθηκαν στο επίκεντρο. Μέχρι τον Μάιο του 1973 είχαν μνηθεί οι αντιπλοίαρχοι Κωνσταντίνος Κουσουρής, Αθανάσιος Γκιόκεζας και ο πλωτάρχης Χρήστος Λυμπέρης, κυβερνήτες των αντιτορπιλικών «Θύελλα», «Ασπίς» και «Πάνθηρ» αντίστοιχα. Στα υποβρυχία, ο Ι. Μανιάτης ήταν κυβερνήτης του «Τρίτων» ενώ μνηθήκαν οι πλωτάρχες Γεώργιος Σίδερης και Νίκος Βασιλείου, κυβερνήτες των «Νηρεύς» και «Παπανικολής» αντίστοιχα. Στις τορπιλακάτους μνηθήκε ο πλωτάρχης Ιωάννης Παλούμπης που υπηρετούσε στη διοίκησή τους και οι υποπλοίαρχοι Νίκος Ηλιόπουλος και Βασίλειος Γιαννακάκος, κυβερνήτες στις τορπιλακάτους «Κάστωρ» και «Δελφίν». Στα πλοία υποστήριξης μνηθήκε ο αντιπλοίαρχος Νίκος Τσιμινίκος, κυβερνήτης του δεξαμενόπλοιου «Ναυκρατούσα» ενώ ο πλωτάρχης Κωνσταντίνος Δημητριάδης, αρχικά μνημένος ως ύπαρχος του «Βέλους» μετατέθηκε στο πετρελαιοφόρο «Αρέθουσα» προκειμένου να το έχουν υπό τον έλεγχό τους. Επιπλέον, μνηθήκαν και οι υποπλοίαρχοι Γεώργιος Παλατιανός, Ιωάννης Βουραζέρης, Ιωάννης Ζωγράφος, κυβερνήτες των Ναρκαλιευτικών «Αργώ», «Πλειάς» και «Κίχλη» αντίστοιχα ενώ μνηθήκε και ο πλωτάρχης Ιωάννης Λαφογιάννης, κυβερνήτης της ναρκοθέτιδας «Αμβρακία». Μαζί με τους κυβερνήτες, μνηθήκαν αρκετοί από τους υπάρχους καθώς και αξιωματικοί που υπηρετούσαν σε θέσεις υπηρεσιών ξηράς.⁴¹⁴ Έτσι, όχι μόνο ενίσχυσαν τη δύναμή τους αλλά, το σημαντικότερο, δεν κινδύνευαν να βρεθούν αντιμέτωποι με έναν εχθρικό Στόλο που θα υποστήριζε το δικτατορικό καθεστώς. Επιπλέον, ζητήθηκε από τους μνημένους να υπογράψουν όρκο συμμετοχής προκειμένου να υπάρχουν σίγουρα στοιχεία τα οποία

---

⁴¹¹ Ι. Σταθόπουλος, *ό.π.*, σ. 22.

⁴¹² ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973(4), Απολογίες, Ι. Σταθόπουλου, σ. 5, Ε. Λαγάρα, σ. 3-4.

⁴¹³ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, *ό.π.*, Απολογία, Π. Μάλλιαρη, σ. 4.

⁴¹⁴ Τάσος Σακελλαρόπουλος (επιμ.), *Το Κίνημα του Ναυτικού και η Ανταρσία του Α/Τ «ΒΕΛΟΣ»*. Τριάντα Χρόνια μετά, Αθήνα, Υπουργείο Αιγαίου, 2003, σ. 28-31.

θα παρουσιάζονταν και στον Κ. Καραμανλή,⁴¹⁵ με ορισμένους ωστόσο να αρνούνται χωρίς να σημαίνει ότι δεν θα συμμετείχαν.⁴¹⁶ Γνωρίζουμε ότι τρεις κυβερνήτες υποβρυχίων δεν δέχτηκαν εν τέλει να συμμετάσχουν λόγω διαφωνίας με το σχεδιασμό. Ήταν οι πλωτάρχες Ευάγγελος Λαγάρας, Τιμόθεος Μασούρας και Ηρακλής Δρίκος στα «Γλαύκος», «Πρωτεύς» και «Τρίαινα» αντίστοιχα.⁴¹⁷

Ο ακριβής αριθμός των μνημένων παραμένει άγνωστος, κυρίως λόγω της σύγχυσης που προκάλεσε η μεταγενέστερη διόγκωσή του, αρχικά για τη δημιουργία εντυπώσεων κατά της δικτατορίας αμέσως μετά την αποκάλυψή του, και στη συνέχεια, μετά τη κατάρρευση της δικτατορίας, για να ενισχύσει την εικόνα του Ναυτικού ως δημοκρατικό κλάδο.⁴¹⁸ Ωστόσο, η εκτίμηση ότι έφταναν τους 89, υπολογίζοντας και αυτούς που εν τέλει αποχώρησαν λόγω της διαφωνίας τους με τον σχεδιασμό, είναι αρκετά ακριβής. Και όλοι τους από τις μεταπολεμικές τάξεις της Σχολής Δοκίμων και κανένας ανώτατος.⁴¹⁹ Αρκετοί, όπως οι Δ. Τρουπάκης και Κ. Δημητριάδης είχαν συμμετάσχει στις συνωμοσίες υπό τον Σπ. Σούλη.⁴²⁰ Άλλοι, κατώτερων βαθμίδων όπως οι Κ. Καταγάς, Χρ. Λυμπέρης, Ι. Μανιάτης και Ι. Μανταδάκης, συμμετείχαν για πρώτη φορά σε συνωμοσία.⁴²¹

Για την Πολεμική Αεροπορία, ο στόχος ήταν η σύμπραξη ή έστω η ουδετερότητα των μονάδων με έδρα τα πολεμικά αεροδρόμια της νότιας Ελλάδας. Τον Φεβρουάριο του 1973 ο Α. Παπαδόγγονας συζήτησε το ζήτημα με τον αντισμήναρχο Νικόλαο Στάππα, που υπηρετούσε στο αεροδρόμιο Αγκιάλου, του ζήτησε να ενημερώσει σχετικά και άλλους διοικητές μονάδων και να τον φέρει σε επαφή με τον σμήναρχο Κωνσταντίνο Κοκκινίδη, διοικητή του αεροδρομίου Αράξου. Για τον Ν. Στάππα, το μόνο που μπορούσε να γίνει ήταν να μην βομβαρδίσουν τα πλοία και τον έφερε σε επαφή με τον Κ. Κοκκινίδη. Ο σμήναρχος ωστόσο ήταν επιφυλακτικός να συμμετάσχει. Τον Μάιο του 1973 με μεσολάβηση του Ν. Στάππα, ο Αλ. Παπαδόγγονας προσέγγισε και τον αντισμήναρχο Δημήτρη Αποστολάκη που υπηρετούσε στο αεροδρόμιο της Δεκέλειας. Ο Δ. Αποστολάκης του υποσχέθηκε ότι θα προσπαθούσε

---

⁴¹⁵ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973(4), Απολογία Ε. Λαγάρα, σ. 4.

⁴¹⁶ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος, Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(3), Απολογίες, Κ. Δημητριάδη, σ. 3, Χρ. Λυμπέρη, σ. 4., Κ. Καταγά, σ. 5.

⁴¹⁷ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, ό.π., Απολογία Τ. Μασούρα, σ. 5.

⁴¹⁸ Βλ. παρακάτω, υποκεφάλαιο 1.5 και κεφάλαιο 2.

⁴¹⁹ Βλ. παραπάνω, υποκεφάλαιο 1.2.

⁴²⁰ Βλ. παραπάνω, υποκεφάλαιο 1.4.(β).

⁴²¹ Συνεντεύξεις Κ. Καταγά, 25.10.2017· Χρ. Λυμπέρη, 25.1.2016· Η. Δρίκου 22.4.2017· Ν. Μανταδάκη, 31.5.2017.

να αποφύγει οποιαδήποτε αιματοχυσία. Κατά τη διάρκεια της συζήτησης, ο Αλ. Παπαδόγγονας ζήτησε πληροφορίες για τον διοικητή του αεροδρομίου Καλαμάτας, σμήναρχο Κόλλια, καθώς ήθελε να μάθει τι στάση θα κρατούσε στη κίνηση, κάτι το οποίο δεν γνώριζε ο Δ. Αποστολάκης.

Σε δεύτερη συνάντησή τους, ο Αλ. Παπαδόγγονας ζήτησε πληροφορίες για τον διοικητή του αεροδρομίου Ελευσίνας. Παραμένει άγνωστο εάν ο Αλ. Παπαδόγγονας προσέγγισε τον σμήναρχο Στεφασαδούρο. Ταυτόχρονα, ο απόστρατος για συμμετοχή στο κίνημα του βασιλιά αντισμήναρχος Γεώργιος Βαγιάκος προσέγγισε για λογαριασμό του Αλ. Παπαδόγγονα τον αντισμήναρχο Δημήτρη Χρηστάκο που υπηρετούσε στο αεροδρόμιο της Τανάγρας, και του ζήτησε να εξασφαλίσει την ουδετερότητα των μονάδων του αεροδρομίου. Τέλος, φαίνεται να προσεγγίστηκε και ο σμήναρχος Γεώργιος Παπαδόπουλος που υπηρετούσε στο αεροδρόμιο της Ανδραβίδας αλλά είναι άγνωστη η στάση του. Η επιτυχία των παραπάνω επαφών ήταν περιορισμένη και σχετική καθώς το αποτέλεσμα θα φαινόταν μόνο στη πράξη.⁴²²

Όσον αφορά το Στρατό Ξηράς, οι μμήσεις στόχευαν στην εξασφάλιση ικανής άμυνας στο έδαφος του νησιού που θα κατελάμβαναν. Αν και οι πληροφορίες είναι ελάχιστες, φαίνεται ότι οι συνωμότες επιχείρησαν να προσεγγίσουν αξιωματικούς που υπηρετούσαν στη Κρήτη, χωρίς ωστόσο αποτέλεσμα.⁴²³ Η απουσία όμως μνημένων του Στρατού, σε συνδυασμό με την ισχυρή παρουσία μονάδων ΛΟΚ στο νησί, ήταν ο βασικός λόγος που τελικά απέκλεισαν τη Κρήτη από το σχεδιασμό και αναζήτησαν άλλο νησί. Η Μήλος, η Λέρος, η Μύκονος ήταν μερικά από αυτά μέχρι που κατέληξαν στη Σύρο. Η εγγύτητα στην Αθήνα και η κεντρική θέση στο Αιγαίο, το αεροδρόμιο για τα αεροπλάνα που πιθανώς να προσχωρούσαν, τα ναυπηγεία για τη συντήρηση των πλοίων, οι τράπεζες και η απουσία ισχυρών στρατιωτικών δυνάμεων, ήταν οι βασικοί λόγοι για την επιλογή εκείνη.⁴²⁴

Έτσι, οι συνωμότες μπορούσαν να ολοκληρώσουν την εκπόνηση του σχεδίου, την οποία από τον Δεκέμβριο του 1972 είχαν αναλάβει ο Αρ. Κολιγιάννης με τη βοήθεια του Γρ. Δεμέστιχα και του Ι. Λαφογιάννη.⁴²⁵ Σύμφωνα με αυτό, τα πλοία θα έφευγαν

---

⁴²² ΑΚΔ, Φάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973, Έγγραφα, Γρ. Σκεμπέας, «Πόρισμα», 18 Ιουλίου 1973, σ. 11-14.

⁴²³ Στο ίδιο, σ. 10-11, 14-15.

⁴²⁴ Στο ίδιο, σ. 12, 26. ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Υποφάκελος Κίνημα Ναυτικού, Μάιος 1973(4), Απολογία Απολογία Γρ. Δεμέστιχα, σ. 4, Ε. Λαγάρα, σ. 5 (Μέχρι τα τέλη Ιανουαρίου 1973 δεν είχε αποκλειστεί η Κρήτη)· βλ. και Γ. Γιαννικόπουλος, *ό.π.*, σ. 173-174.

⁴²⁵ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος Κίνημα Ναυτικού, Μάιος 1973(4), Απολογία Γρ. Δεμέστιχα, σ. 4-5.

από τη Σαλαμίνα για τη Σύρο την οποία θα χρησιμοποιούσαν ως βάση (υπήρχε σκέψη να καταληφθεί και η Λήμνος για τη χρήση του αεροδρομίου από μεγαλύτερα αεροπλάνα που πιθανώς να προσχωρούσαν). Από εκεί, θα απαιτούσαν με τηλεσίγραφο την παράδοση της εξουσίας στους πολιτικούς και τον σχηματισμό «εθνικόφρονος» κυβέρνησης από τον βασιλιά και τον Καραμανλή, η οποία θα εφαρμόζε το Σύνταγμα του 1968 και θα διενεργούσε το συντομότερο δυνατό εκλογές. Το ίδιο τηλεσίγραφο θα μεταδιδόταν στα ξένα δημοσιογραφικά πρακτορεία και στην αμερικανική πρεσβεία, ενώ παράλληλα θα ενημέρωναν την κοινή γνώμη μέσω ραδιοφωνικών εκπομπών και μηνυμάτων προς τα ελληνικά και ξένα μέσα επικοινωνίας. Μία ώρα πριν τη λήξη του τηλεσίγραφου θα προχωρούσαν σε επίδειξη δύναμης με το Στόλο στο Φάληρο.

Εάν η δικτατορία αποδεχόταν το αίτημα, τα πλοία θα έμεναν εν πλω μέχρι τον σχηματισμό της νέας κυβέρνησης. Σε αντίθετη περίπτωση, θα εκβίαζαν το καθεστώς θέτοντας υπό ναυτικό αποκλεισμό την Αθήνα, βομβαρδίζοντας τις γέφυρες στον ισθμό της Κορίνθου και την εθνική οδό στο ύψος των Καμμένων Βούρλων, το αεροδρόμιο του Ελληνικού ενώ θα καταλάμβαναν και περισσότερα νησιά. Σε περίπτωση αποτυχίας, θα κατέφευγαν στην Ιταλία όπου οι πρωτεργάτες θα ζητούσαν πολιτικό άσυλο ενώ τα πλοία θα επέστρεφαν στην Ελλάδα.⁴²⁶

Σημαντική πτυχή του σχεδίου ήταν η νομική θωράκιση της κίνησης. Η διαταγή επιχειρήσεων με βάση την οποία θα κινούνταν τα πλοία των συνωμοτών, παρέπεμπε τόσο στο ελληνικό Σύνταγμα του 1968 όσο και στο διεθνές δίκαιο της θάλασσας. Επιπλέον, σκόπευαν να επικοινωνήσουν τους στόχους τους τόσο στην ελληνική κοινή γνώμη όσο και στο εξωτερικό. Μάλιστα, ο διπλωμάτης Γ. Σέκερης θα αναλάμβανε μετά την εκδήλωση της κίνησης τον ρόλο του πολιτικού συμβούλου, προκειμένου να αντιμετωπιστούν ζητήματα διεθνούς πολιτικής, όπως για παράδειγμα οι επιπτώσεις για την ελεύθερη διέλευση ξένων πλοίων από τις ελληνικές θάλασσες. Ήταν δείγμα ότι οι αξιωματικοί θεωρούσαν ότι ήταν στη πλευρά της νομιμότητας, αλλά και ότι νοιάζονταν για την υποδοχή της πράξης τους από τη διεθνή κοινότητα.⁴²⁷

Στο πλαίσιο του σχεδίου, οι συνωμότες έκριναν απαραίτητη την οικονομική υποστήριξη των οικογενειών των πληρωμάτων, ειδικά σε περίπτωση που η κίνηση διαρκούσε. Η επίλυση του βιοπορισμού θα εξασφάλιζε και την υποστήριξη των

---

⁴²⁶ ΑΚΔ, Φάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού-Μάϊος 1973, Έγγραφα, Γρ. Σκεμπέας, «Πόρισμα», 18 Ιουλίου 1973, σ. 24-26. ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, ό.π., Απολογία Ι. Μανιάτη, σ. 5.

⁴²⁷ ΑΚΔ, Φάκελος Κίνημα του Ναυτικού-Μάϊος 1973, Έγγραφα, Ν. Ραφαηλάκης, «Παραπεμπτικό», 24 Ιουλίου 1973, σ. 14-15.

πληρωμάτων. Για το λόγο αυτό, προσέγγισαν τον Χριστόφορο Στράτο ο οποίος δέχτηκε να βοηθήσει και ζήτησε καταλόγους των πληρωμάτων. Τις πληρωμές θα έκανε ο έμπορος Σπύρος Κοτσαρίδας, ο Κωνσταντίνος Αποσκίτης, βουλευτής της ΕΡΕ και ο αδελφός του Χρήστος, διευθυντής υποκαταστήματος της Εθνικής Τράπεζας. Όλοι τους μνημένοι από τον Αλ. Παπαδόγωνα.

Ο Ευ. Αβέρωφ είχε βολιδοσκοπηθεί τον Δεκέμβριο του 1972 από τον Αλ. Παπαδόγωνα μετά από πρόταση του Γεωργίου Σέκερη, (ο οποίος στο παρελθόν είχε δουλέψει μαζί του ως διευθυντής του διπλωματικού του γραφείου), προκειμένου να μεσολαβήσει για την πολιτική υποστήριξη του Κ. Καραμανλή και του βασιλιά.⁴²⁸ Η πρώτη συνάντηση έγινε στο γραφείο του δικηγόρου του Ιδρύματος Τοσίτσα, Ζήση Φούφα. Μετά από μερικές συναντήσεις ακόμα, ο Ευ. Αβέρωφ δέχτηκε να μεσολαβήσει. Παρά τις επιφυλάξεις που εξέφρασε στον αντιπλοίαρχο θεωρώντας το σχέδιο ως ατελές και ανεπαρκές, δεν μπορούσε να τους εμποδίσει. Ο Αλ. Παπαδόγωνα του ζήτησε να εξασφαλίσει την υποστήριξη του Κ. Καραμανλή και του Κωνσταντίνου και συγκεκριμένα να κατέβουν στο νησί το οποίο θα είχαν καταλάβει για να σχηματιστεί ο πρώτος πυρήνας νομιμότητας. Ο Ευ. Αβέρωφ είχε διαφορετική άποψη. Όσον αφορά τον βασιλιά, και λόγω του αποτυχημένου κινήματος της 13^{ης} Δεκεμβρίου τόνισε ότι δεν έπρεπε να τον αναμείξουν, καθώς μια νέα αποτυχία θα ήταν καταστροφική. Σχετικά με τον Κ. Καραμανλή θεωρούσε, γνωρίζοντάς τον, ότι δεν θα συμμετείχε στη κίνηση αλλά ότι θα υποστήριζε με δηλώσεις μετά την εκδήλωση. Ο ίδιος θα μεσολαβούσε στο καθεστώς. Έτσι, ο Ευ. Αβέρωφ ζήτησε από τον ξάδερφό του και τότε αυλάρχη του βασιλιά, Λεωνίδα Παπάγο, να ενημερώσει σχετικά τους δύο άνδρες με την ευκαιρία του ταξιδιού του στη Ρώμη. Στις 8 Μαρτίου 1973 ο Ευ. Αβέρωφ επισκέφθηκε τον Κ. Καραμανλή στο Παρίσι.⁴²⁹

Ταυτόχρονα, ο Ευ. Αβέρωφ είχε προωθήσει στον Κ. Καραμανλή και το ζήτημα του ραδιοφωνικού πομπού και των καυσίμων. Ο πομπός ήταν για τους συνωμότες απαραίτητος για την μετάδοση των μηνυμάτων τους σε Ελλάδα και εξωτερικό, ενώ τα καύσιμα σε περίπτωση που η κίνηση διαρκούσε περισσότερο. Στόχος ήταν να έρθουν και τα δύο από το εξωτερικό με πλοία Ελλήνων εφοπλιστών.

⁴²⁸ Στο ίδιο, σ. 16. ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, ό.π., Απολογία Π. Μάλλιαρη, σ. 3.

⁴²⁹ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Υποφάκελος Κίνημα Ναυτικού, Μάιος 1973(3), Απολογίες, Ζ. Φούφα, σ. 1-2, Αλ. Παπαδόγωνα, σ. 4-5. ΤΚΚ, ΠΑΕΑ, Φάκελος 21 (1973), Υποφάκελος 2, Κίνημα Ναυτικού, Πόρισμα προανακρίσεως, Απολογία(συμπληρωματική) Ε. Αβέρωφ, 10 Ιουλίου 1973, σ. 3-9.

Τον Απρίλιο του 1973 ο Γ. Σέκερης επέστρεψε στην Ελλάδα όπου συναντήθηκε με τους συνωμότες και τον Ευ. Αβέρωφ, με τον οποίο συνέταξαν τα διαγγέλματα της κίνησης καθώς και το μήνυμα προς τη πρεσβεία των ΗΠΑ. Στη συνέχεια, στα μέσα του ίδιου μήνα, επισκέφθηκε τον Κ. Καραμανλή στο Παρίσι, ο οποίος απαντώντας στο αίτημα των συνωμοτών για βοήθεια, του είπε ότι η προμήθεια των καυσίμων και του πομπού ήταν δύσκολη. Έτσι, οι αξιωματικοί θα έπαιρναν καύσιμα από τα αποθέματα του Ναυτικού και εξασφάλισαν τον έλεγχο του πετρελαιοφόρου «Αρέθουσα».⁴³⁰ Φαίνεται ωστόσο ότι αργότερα εξασφάλισαν και την βοήθεια του εφοπλιστή Νικήτα Βενιζέλου, ο οποίος θα έστελνε πετρελαιοφόρο για υποστήριξη.⁴³¹ Όσο για το πομπό, αποφάσισαν να χρησιμοποιήσουν αυτόν που είχε το «Θεμιστοκλής»,⁴³² το μοναδικό από τα αντιτορπιλικά που δεν έλεγχαν. Αποφάσισαν λοιπόν να το καταλάβουν με άγλημα εμβολής που θα αποτελείτο από τους Στ. Αργυρίου, Γρ. Δεμέστιχα, Α. Δεσύλλα, Ε. Ησαΐα, Ν. Θεμελίδη, Γ. Πάλιο και Γ. Καραμήτσο που θα αναλάμβανε κυβερνήτης.⁴³³

Στα μέσα Απριλίου λύθηκε και το ζήτημα του αρχηγού το οποίο παρέμενε εκκρεμές από το φθινόπωρο του 1972. Στην αρχή, οι συνωμότες αποφάσισαν να αναθέσουν την αρχηγία της κίνησης σε έναν ανώτερό τους και απόστρατο αξιωματικό. Τον Δεκέμβριο του 1972, οι Αντ. Θεοχάρης, Αλ. Παπαδόγγονας και Ν. Παππάς προσέγγισαν τον απόστρατο πλοίαρχο Σπύρο Μουρίκη. Αν και ήταν θετικός στην αρχή, εν τέλει αρνήθηκε να συμμετάσχει.⁴³⁴ Τον Φεβρουάριο του 1973 μέσω των Κ. Καταγά και Χρ. Λυμπέρη πλησίασαν τον Κ. Εγκολφόπουλο, ο οποίος αρνήθηκε να συμμετάσχει από τη στιγμή που δεν υπήρχε σύμπραξη του Στρατού και τους συνέστησε να ματαιώσουν τη κίνηση για να προστατεύσουν το Ναυτικό.⁴³⁵ Στη συνέχεια απευθύνθηκαν στον απόστρατο υποναύαρχο Ιωάννη Μηναίο μέσω του Δ. Τρουπάκη. Αρχικά δεν ήθελε να συμμετάσχει, στη συνέχεια καθυστέρησε να δώσει μια τελική απάντηση, ζητώντας αρχικά να έρθει σε επαφή με τον Κ. Καραμανλή, ενώ στο τέλος

---

⁴³⁰ ΑΚΔ, Ν. Ραφαηλάκης, «Παραπεμπτικό...», ό.π., σ. 18-19 ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(3), Απολογία Κ. Δημητριάδη, σ. 5.

⁴³¹ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, ό.π., Απολογίες, Ε. Ησαΐα, σ. 5, Ε. Λεωνίδα, σ. 4.

⁴³² ΑΚΔ, Φάκελος, Το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973, Έγγραφα, Ν. Ραφαηλάκης, «Παραπεμπτικό...», ό.π., σ. 17-18.

⁴³³ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(3), Απολογίες, Μ. Σταυριανάκη, σ. 4, Ε. Ησαΐα, σ.σ. 4-5, Υποφάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(4), Απολογία Ν. Θεμελίδη, σ. 5.

⁴³⁴ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(4), Απολογία Αντ. Θεοχάρη, σ. 5.

⁴³⁵ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(3), Απολογία Χρ. Λυμπέρη, σ. 4-5.

προφασίστηκε προσωπικούς λόγους για να αρνηθεί. Συνέπεια αυτού, μέσω του Ν. Παππά στράφηκαν στον Σπ. Κονοφάο ο οποίος δέχτηκε αμέσως.⁴³⁶

Με τη μύησή του, ο Σπ. Κονοφάος έκανε και ορισμένες παρεμβάσεις στο σχέδιο, μετριάζοντας τις δυναμικές εκδηλώσεις και δίνοντας προτεραιότητα στη κατάληψη της Σύρου,⁴³⁷ ενώ έκρινε απαραίτητη τη μύηση αξιωματικών του Στρατού για τον έλεγχο του νησιού. Για αυτό στράφηκε στον απόστρατο υποστράτηγο Κωνσταντίνο Φέτση με τον οποίο είχε συνδεθεί στο πλαίσιο της συμμετοχής του στους «Ελεύθερους Έλληνες». Ο Κ. Φέτσης, που γνώριζε για τη συνωμοσία από τον Ο. Βιδάλη, απευθύνθηκε με τη σειρά του στον απότακτο αντιστράτηγο Γεώργιο Περιδή ο οποίος του υπέδειξε τον απότακτο ταγματάρχη Σπύρο Μουστακλή, τον απότακτο λοχαγό Μιχάλη Βαρδάνη και τον λοχαγό Ιωάννη Αλεξάκη που υπηρετούσε στη Σύρο. Δέχθηκαν όλοι τους⁴³⁸ χωρίς να γνωρίζουν λεπτομέρειες για το σχέδιο.⁴³⁹ Πέρα από αυτούς, οι Γ. Πάλιος και Αθ. Σέκερης είχαν ενημερώσει για την κίνηση και τον Ιπποκράτη Σαββούρα, αρχηγό της αντιδικτατορικής οργάνωσης ΕΑΝ, χωρίς ωστόσο να είναι γνωστό εάν και πως θα συμμετείχε,⁴⁴⁰ ενώ έγιναν και κάποιες συζητήσεις για οργάνωση φοιτητικών διαδηλώσεων, ίσως στον απόηχο των γεγονότων της Νομικής τον Μάρτιο του 1973.⁴⁴¹

Την ίδια στιγμή, είχε προκύψει ζήτημα με την πολιτική κάλυψη από τον Κ. Καραμανλή. Επιστρέφοντας από το Παρίσι ο Ευ. Αβέρωφ μετέφερε την απάντηση του πρώην πρωθυπουργού:

Τιμώ τας προθέσεις. Δεν δύναμαι ούτε να αποθαρρύνω ούτε να υιοθετήσω κάτι το οποίον δεν γνωρίζω προσωπικώς. Αν εκδηλωθή, θα βοηθήσω δια δηλώσεων από εδώ προς εξεύρεσιν συμβιβαστικής λύσεως.

---

⁴³⁶ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(4), Απολογία Δ. Τρουπάκη, σ. 3-4, Ι. Μηναίου, σ. 3.

⁴³⁷ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, ό.π., Απολογία Σπ. Κονοφάου, σ. 5.

⁴³⁸ ΑΚΔ, Φάκελος, Το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973, Έγγραφα, Ν. Ραφαηλάκης, «Παραπεμπτικό...», ό.π., σ. 13.

⁴³⁹ Α. Κακαράς, ό.π., Συνεντεύξεις, Ι. Αλεξάκη, 19.6.2002, σ. 463-466, Μ. Βαρδάνη, 7.7-29.11.2002, σ. 513 (παράρτημα).

⁴⁴⁰ Ι. Σταθόπουλος, ό.π., σ. 23.

⁴⁴¹ ΑΚΔ, Φάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973, Έγγραφα, Γρ. Σκεμπέας, «Πόρισμα», 18 Ιουλίου 1973, σ. 14.

Αν και για τον Αλ. Παπαδόγγονα ήταν επαρκής, ο Ευ. Αβέρωφ τη χαρακτήρισε ως ουδέτερη⁴⁴² και ως τέτοια την ερμήνευσε και αρκετοί συνωμότες που αποθαρρύνθηκαν. Τον επόμενο μήνα, ο Γ. Σέκερης μετά την δική του επίσκεψη, τους μετέφερε μια πιο θετική απάντηση⁴⁴³ για την οποία μεταπολιτευτικά είπε ότι την άλλαξε επίτηδες για να αναπτρώσει το ηθικό των συνωμοτών.⁴⁴⁴ Καθοριστικές ήταν οι δηλώσεις του Κ. Καραμανλή στις 23 Απριλίου, οι σκληρότερες που είχε κάνει ως τότε, με τις οποίες καλούσε τη δικτατορία να παραδώσει την εξουσία.⁴⁴⁵ Οι συνωμότες τις ερμήνευσε ως ένα θετικό σημάδι προς τη συνωμοσία και το ηθικό τους αναπτρώθηκε.⁴⁴⁶ Δεν είναι γνωστό εάν οι δηλώσεις του Κ. Καραμανλή έγιναν για τη συνωμοσία προς την οποία ήταν επιφυλακτικός, αλλά ο Ευ. Αβέρωφ επέμεινε ότι παρά τις αδυναμίες του σχεδίου, δεν μπορούσαν να αποθαρρύνουν τους συνωμότες όχι μόνο για λόγους ηθικής, αλλά και επειδή σε περίπτωση που πετύχαινε, ο κόσμος θα τους απαξίωνε.

Όσον αφορά τον βασιλιά, ο Ευ. Αβέρωφ δεν μπόρεσε να επικοινωνήσει μαζί του.⁴⁴⁷ Στους συνωμότες ανέφερε ότι το ζήτημα είχε αναλάβει ο Κ. Καραμανλής και ότι δεν χρειαζόταν να ασχοληθούν.⁴⁴⁸ Ανεξάρτητα από αυτό, ο βασιλιάς ήταν από το παρελθόν ενήμερος για τις προθέσεις των συνωμοτών. Μετά τη συνάντηση του Αλ. Παπαδόγγονα με τον Κ. Κουκουλομάτη στη Ρώμη στις αρχές του 1972,⁴⁴⁹ τον Απρίλιο τον επισκέφθηκε ο Γ. Καραμήτσος κατά τη διάρκεια ταξιδιού του στο Λονδίνο και, παρουσία και του Μιχάλη Αρναούτη, τον είχε επιβεβαιώσει για την ύπαρξη της συνωμοσίας και τη σοβαρότητά της.⁴⁵⁰ Η τελευταία ενημέρωση έγινε από τον Σπ. Κονοφάο στα μέσα Μαΐου 1973. Καθώς δεν ήθελε να κινηθεί χωρίς την έγκριση του Κωνσταντίνου, με δική του πρωτοβουλία, την οποία γνωστοποίησε μόνο στον Δ. Τρουπάκη, ζήτησε από τον απόστρατο υποναύαρχο Αντώνη Ροζάκη που επρόκειτο να ταξιδέψει στη Ρώμη να ενημερώσει τον βασιλιά και να του μεταφέρει το συντομότερο δυνατό την απάντηση με τη χρήση συνθηματικού. Στις 17 Μαΐου ο Αντ. Ροζάκης

⁴⁴² ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, Φάκελος 21 (1973), Υποφάκελος 2. Κίνημα Ναυτικού. Πόρισμα προανακρίσεως, Απολογία(συμπληρωματική) Ε. Αβέρωφ, 10 Ιουλίου 1973, σ. 9-12.

⁴⁴³ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Υποφάκελος Κίνημα Ναυτικού, Μάιος 1973(3), Απολογία Α. Παπαδόγγονα, σ. 5.

⁴⁴⁴ Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 325.

⁴⁴⁵ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (επιμ.), *ό.π.*, σ. 118.

⁴⁴⁶ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Υποφάκελος Κίνημα Ναυτικού, Μάιος 1973(3), Απολογία Α. Παπαδόγγονα, σ. 5.

⁴⁴⁷ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, Φάκελος 21 (1973), Υποφάκελος 2. Κίνημα Ναυτικού. Πόρισμα προανακρίσεως, Απολογία(συμπληρωματική) Ε. Αβέρωφ, 10 Ιουλίου 1973, σ. 9-10.

⁴⁴⁸ ΣΦΕΑ, Υποφάκελος Κίνημα Ναυτικού, Μάιος 1973(3), Απολογία Αλ. Παπαδόγγονα, σ. 4. Υποφάκελος Κίνημα Ναυτικού, Μάιος 1973(4), Απολογία Σπ. Κονοφάου, σ. 3.

⁴⁴⁹ Βλ. παραπάνω, σ.

⁴⁵⁰ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά..., *ό.π.*, Απολογία Γ. Καραμήτσου, σ. 3-4.

ταξίδεψε στη Ρώμη και στις 18 ενημέρωσε τηλεφωνικά τον Σπ. Κονοφάο ότι ο Κωνσταντίνος ενέκρινε την εκδήλωση της κίνησης.⁴⁵¹

Το ζήτημα που έκλεισε τελευταίο, ήταν η ημερομηνία εκδήλωσης. Αρχικά είχαν αποφασίσει να κινηθούν κατά τη διάρκεια της άσκησης «Καταιγίς» που θα διεξαγόταν στις 3 με 7 Απριλίου του 1973, οπότε και ο Στόλος θα ήταν εκτός Ναυστάθμου, αλλά δεν προχώρησαν καθώς δεν ήταν ακόμα έτοιμοι.⁴⁵² Η επιλογή της «Ναυτικής Εβδομάδας» που θα εορταζόταν στα τέλη Ιουνίου με αρχές Ιουλίου, αν και θα είχε όλο το Στόλο έξω, ήταν επίφοβη αφού μπορεί να είχαν ήδη γίνει οι νέες μεταθέσεις. Με το χρόνο να πιέζει, οι συνωμότες αποφάσισαν να ορίσουν ως ημερομηνία εκδήλωσης το βράδυ της 22^{ας} προς την 23^η Μαΐου.⁴⁵³

Βεβαίως, καθ' όλη τη διάρκεια της προετοιμασίας η συνωμοτική ομάδα είχε αρκετές δευτερες σκέψεις και αμφιβολίες. Αξιωματικοί που αρχικά δέχτηκαν, στη συνέχεια αποχώρησαν γιατί δεν πίστευαν στην επιτυχία του σχεδίου. Ο Αντ. Θεοχάρης εκ των πρώτων που τάχθηκαν υπέρ, αποχώρησε τους πρώτους μήνες για να επανέλθει λίγο πριν την εκδήλωση της κίνησης.⁴⁵⁴ Η κινητοποίηση μόνο του Ναυτικού χωρίς τον Στρατό, ήταν ο λόγος που αποχώρησε λίγο αργότερα και ο Αν. Τριανταφυλλίδης αν και σε περίπτωση εκδήλωσης, διαβεβαίωσε ότι θα τους ακολουθούσε.⁴⁵⁵ Αντίστοιχα έπραξε και ο πλωτάρχης Δημήτρης Τζεβελέκης,⁴⁵⁶ ενώ δεν δέχτηκαν να συμμετάσχουν εν τέλει οι Η. Δρίκος, Ε. Λαγάρας και Τ. Μασούρας.⁴⁵⁷ Επιπλέον, με τη συνωμοσία διαφώνησαν αρχικά και οι Σπ. Κονοφάος και Δ. Τρουπάκης με τον πρώτο να επιχειρεί να τους αποθαρρύνει λέγοντας ψέματα ότι οι ΗΠΑ γνώριζαν τις προθέσεις τους. Στη συνέχεια ωστόσο συμμετείχαν.⁴⁵⁸ Οι συγκεκριμένες περιπτώσεις τεκμηριώνουν ότι οι αξιωματικοί που συμμετείχαν δεν ήταν έμπειροι συνωμότες. Δύσπιστοι ήταν και οι

---

⁴⁵¹ ΑΚΔ, Το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973, Έγγραφα, Ν. Ραφαηλάκη, «Παραπεμπτικό», 24 Ιουλίου 1973, σ. 24, ΣΦΕΑ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(4), Απολογία Δ. Τρουπάκη, σ. 5.

⁴⁵² ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(3), Απολογίες, Ι. Στάγκα, σ. 4, Ι. Λαφογιάννη, σ. 5, Α. Βασιλειάδης, σ.σ. 4-5. ΣΦΕΑ, Φάκελος Α. Κακαρά..., ό.π., Απολογία Ι. Σταθόπουλου, σ. 5.

⁴⁵³ ΑΚΔ, Φάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973, Έγγραφα, Ν. Ραφαηλάκη, «Παραπεμπτικό», 24 Ιουλίου 1973, σ. 12.

⁴⁵⁴ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973(3), Απολογίες, Π. Παναγιωταρέα, σ. 5, Π. Παπαδόπουλου, σ. 5.

⁴⁵⁵ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973(3), Απολογία Α. Τριανταφυλλίδη, σ. 5.

⁴⁵⁶ Ν. Παπαδημητρίου, ό.π., σ. 182-185.

⁴⁵⁷ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973(4), Απολογία Τ. Μασούρα, σ. 4-5.

⁴⁵⁸ ΣΦΕΑ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973(4), Απολογία Δ. Τρουπάκη, σ. 3.

απόστρατοι αξιωματικοί τους οποίους είχαν προσεγγίσει για να τους αναθέσουν την αρχηγία.⁴⁵⁹ Δύσπιστος ήταν και ο συντηρητικός πολιτικός Γεώργιος Ράλλης. Όταν στα τέλη Φεβρουαρίου 1973 ο Ι. Σταθόπουλος, με τον οποίο είχε συγγενική σχέση, τον ενημέρωσε για τη συνωμοσία, ο Γ. Ράλλης δεν πίστευε ότι το εγχείρημα θα πετύχαινε.⁴⁶⁰

Η κίνηση ωστόσο, τελικά δεν εκδηλώθηκε. Ήδη από το φθινόπωρο του 1972 υπήρχαν σημάδια ότι η ασφάλεια του Ναυτικού γνώριζε για περίεργη δραστηριότητα αξιωματικών του Ναυτικού.⁴⁶¹ Τον Φεβρουάριο του 1973 ο Γ. Ράλλης προειδοποίησε τον Ι. Σταθόπουλο ότι από τα Χριστούγεννα άκουγε για την αντιδικτατορική δυσαρέσκεια στο Ναυτικό.⁴⁶² Καθώς η 22^α Μαΐου πλησίαζε, εμφανίστηκαν τα πρώτα σημάδια διαρροής. Στις 16 με 17 Μαΐου, ο μνημένος πλοίαρχος Σταύρος Αργυρίου βρήκε μήνυμα στο σπίτι του από μια υποτιθέμενη «Ιερά Οργάνωσις Υπαξιωματικών του Ναυτικού» ότι γνώριζαν. Το απόγευμα της 21^{ης} Μαΐου έλαβε ένα ανώνυμο προειδοποιητικό τηλεφώνημα.⁴⁶³ Την ίδια περίοδο, ο Ευ. Αβέρωφ επεδίωκε επίμονα να συναντήσει τον Αλ. Παπαδόγγονα καθώς είχε πληροφορίες από τον Κ. Καραμανλή ότι τουλάχιστον δύο φορές του είχαν μιλήσει στο Παρίσι για τη συνωμοσία και κατά συνέπεια έπρεπε να ματαιωθεί αφού δεν ήταν καλά οργανωμένη. Η συνάντηση έγινε τελικά στις 21 Μαΐου και παρά τα σημάδια διαρροής, συμφώνησαν ότι πλέον δεν μπορούσε να ματαιωθεί.⁴⁶⁴ Επιπλέον υπήρχαν σημάδια που έδειχναν ότι γνώριζε και η πρεσβεία των ΗΠΑ.⁴⁶⁵

Την ίδια ημέρα, στις 21 Μαΐου, το ΕΑΤ-ΕΣΑ έλαβε πληροφορία για σχέδιο κινήματος στο Στόλο, κινητοποίησε τις δυνάμεις ασφαλείας του καθεστώτος και κατ' επέκταση του Ναυτικού για να προλάβουν την εκδήλωση.⁴⁶⁶ Σε αυτό το πλαίσιο ενημερώθηκαν για τα πλοία που ήταν εν πλω, το πρόγραμμα κινήσεων για τις 21 και 22 Μαΐου και τους κυβερνήτες τους. Πήραν μέτρα ασφαλείας του Ναυστάθμου και

---

⁴⁵⁹ Βλ. παραπάνω, σ.

⁴⁶⁰ Συνέντευξη Ι. Σταθόπουλου, 15.3.2016· βλ. και Γεώργιος Ράλλης, *Πολιτικές εκμυστηρεύσεις, 1950-1989*, Αθήνα, Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1990, σ. 232-233.

⁴⁶¹ Ι. Σταθόπουλος, *ό.π.*, σ. 23-25.

⁴⁶² Γ. Ράλλης, *ό.π.*, σ. 233.

⁴⁶³ Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 416-417. Μεταγενέστερα ο τότε διευθυντής του Α2 του Ναυτικού, αντιπλοίαρχος Παναγιώτης Νικολόπουλος υποστήριξε ότι γνώριζε για τη συνωμοσία και ότι αυτά τα μηνύματα ήταν για να τους αποθαρρύνουν. Το αν ισχύει αποτελεί ζητούμενο. Α. Κακαράς, *ό.π.*, Συνέντευξη Π. Νικολόπουλου, σ. 366 (Παράρτημα).

⁴⁶⁴ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, Φάκελος 21 (1973), Υποφάκελος 2. Κίνημα Ναυτικού. Πόρισμα προανακρίσεως, Απολογία(συμπληρωματική) Ε. Αβέρωφ, 10 Ιουλίου 1973, σ. 15-17.

⁴⁶⁵ Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 417-418, 673-674.

⁴⁶⁶ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, Υποφάκελος Το Κίνημα του Ναυτικού-Μαΐος 1973(3) Απολογίες, Μ. Γκίζα, σ. 1-4, Π. Κούβαρη, σ. 1-2.

έθεσαν υπό παρακολούθηση τα πλοία. Ταυτόχρονα, επικοινωνήσαν με τις μονάδες που συμμετείχαν σε ασκήσεις και προειδοποίησαν τους διοικητές να προσέχουν και να μην ακολουθήσουν τυχόν σήμα που άλλαζε το προκαθορισμένο πρόγραμμα πλου.

Ένας από αυτούς που ειδοποιήθηκαν, ήταν και ο Ν. Παππάς που βρισκόταν με το «Βέλος» στο Ηράκλειο Κρήτης για τη συμμετοχή σε συμμαχική άσκηση. Χωρίς να γνωρίζει το ρόλο του στη συνωμοσία, ο διευθυντής του Α2 του Ναυτικού, Παναγιώτης Νικολόπουλος, τον προειδοποίησε να προσέχει για τυχόν περίεργη κίνηση κοντά στη γιορτή του Αγίου Κωνσταντίνου. Ο Ν. Παππάς ειδοποίησε αμέσως τους αξιωματικούς και τους παρότρυνε να επισπεύσουν την εκδήλωση της κίνησης. Την επόμενη ημέρα, νέα σημάδια δεν άφηναν πλέον αμφιβολία. Το πρωί ο ταγματάρχης των Λόχων Ορεινών Καταδρομών (ΛΟΚ) Ευστράτιος Δεμέστιχας ενημέρωσε τον ξάδερφό του Γρηγόρη Δεμέστιχα ότι γνώριζε για μία κίνηση του Ναυτικού και ότι οι ΛΟΚ ετοιμάζονταν να επέμβουν. Ταυτόχρονα, στον Ναύσταθμο ο Π. Παναγιωταρέας ενημέρωσε τον Αλ. Παπαδόγγονα ότι τα πλοία παρακολουθούνται από άτομα με πολιτικά. Μετά από αυτά, το βράδυ οι αντιπλοίαρχοι αποφάσισαν να ματαιώσουν την εκδήλωση.⁴⁶⁷ Λίγες ώρες αργότερα δυνάμεις του ΕΑΤ-ΕΣΑ μαζί με αγήματα ασφαλείας του Ναυτικού έθεσαν υπό τον έλεγχό τους τον Ναύσταθμο της Σαλαμίνας και ξεκίνησαν τις ανακρίσεις των κυβερνητών των αντιτορπιλικών.⁴⁶⁸

1.6. Η ανταρσία του «Βέλος» και η αποτυχία που έγινε επιτυχία.

Όπως τα περισσότερα αντιτορπιτικά του ελληνικού στόλου που αποτελούσαν τις πιο ισχυρές και κύριες μονάδες του, το «Βέλος», επίσημα «Βέλος» D-16, ήταν αμερικανικό, τύπου «Fletcher» και κατασκευάστηκε στα ναυπηγεία της Βοστώνης το 1943. Συμμετείχε στις ναυτικές επιχειρήσεις του Ειρηνικού κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και παρέμεινε σε υπηρεσία στο αμερικανικό Ναυτικό μέχρι το 1962, οπότε και παραχωρήθηκε στην Ελλάδα στο πλαίσιο της αμερικανικής βοήθειας.⁴⁶⁹ Στις 22 Μαΐου 1973 βρισκόταν εν πλω για το Τυρρηνικό πέλαγος συμμετέχοντας στην Συμμαχική άσκηση «Driving Force» μαζί με πλοία του πορτογαλικού, γαλλικού, ιταλικού, βρετανικού και τουρκικού Στόλου. Κυβερνήτης

⁴⁶⁷ Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 420-422, 437-439.

⁴⁶⁸ Βλ. παραπάνω, υποκεφάλαιο 1.1.

⁴⁶⁹ Κωνσταντίνος Παϊζης-Παραδέλης, *Τα πλοία του Πολεμικού Ναυτικού, 1829-1999*, Πειραιάς, Αστραία-Ναυτικό Μουσείο Ελλάδας, 1999, σ. 46.

του ήταν ο αντιπλοίαρχος Νίκος Παππάς, ένας από τους πρωτεργάτες της συνωμοσίας.⁴⁷⁰ Πέρα από τον ίδιο, στο πλοίο ήταν μνημένοι ο ύπαρχος του, υποπλοίαρχος Μανώλης Ξενάκης, ο υποπλοίαρχος Γεώργιος Καλιγιάννης και ο σημαιοφόρος Νίκος Ζησιμόπουλος.⁴⁷¹ Σύμφωνα με το σχέδιο, μετά την εκδήλωση της κίνησης, το «Βέλος» θα αποχωρούσε από την άσκηση για να ενωθεί με τα υπόλοιπα πλοία στο Αιγαίο.⁴⁷²

Ωστόσο, όταν το βράδυ της 22^{ης} προς την 23^η Μαΐου ο Ν. Παππάς προσπάθησε να έρθει σε επαφή με τα αντιτορπιλικά στη Σαλαμίνα, δεν έλαβε απάντηση. Στη συνέχεια επικοινωνήσε με τον κυβερνήτη του αντιτορπιλικού «Πάνθηρ» και μνημένου στη συνωμοσία, πλωτάρχη Χρήστο Λυμπέρη, που εκείνη την ώρα βρισκόταν στα νότια της Πελοποννήσου, ο οποίος του μετέφερε το σύνθημα για την αναβολή. Στις 24 Μαΐου έλαβε τις πρώτες πληροφορίες για συλλήψεις αξιωματικών στο ελληνικό Ναυτικό από την ιταλική τηλεόραση και ραδιόφωνο. Ο Ν. Παππάς τότε προσπάθησε να επικοινωνήσει με κάποιο από τα αντιτορπιλικά, αλλά και πάλι δεν πήρε απάντηση. Δεδομένου ότι δεν υπήρξε επίσημη πληροφορία από το Αρχηγείο Ναυτικού για τα γεγονότα που ανέφεραν τα ιταλικά μέσα ενημέρωσης, κάτι που συντηρούσε την ανησυχία στο πλήρωμα και τον κυβερνήτη, ο Ν. Παππάς διέταξε να βρίσκονται σε επιφυλακή για σήμα από το Αρχηγείο.

Η πληροφορία ήρθε το μεσημέρι της επόμενης ημέρας από το ελληνικό πρόγραμμα ειδήσεων του ραδιοφώνου στο Παρίσι, το οποίο έκανε λόγο για κίνημα στο Πολεμικό Ναυτικό το οποίο κατεστάλη εν τη γενέσει του και ότι είχαν συλληφθεί αξιωματικοί.⁴⁷³ Ο Ν. Παππάς, που αντιλήφθηκε ότι η κίνηση είχε αποτύχει, έσπευσε στη καμπίνα του και έχοντας πάρει την απόφαση να εγκαταλείψει την άσκηση και να καταφύγει στην Ιταλία, άρχισε να συντάσσει μήνυμα με το οποίο θα εξηγούσε την απόφασή του. Την ίδια στιγμή τρεις σημαιοφόροι, οι Κωνσταντίνος Γκορτζής, Κωνσταντίνος Ματαράγκας και Γεώργιος Στράτος, χωρίς να γνωρίζουν για τη συνωμοσία, εξέφρασαν την στήριξη τους στον Ν. Παππά ανεξαρτήτως του τί θα έπραττε.⁴⁷⁴

---

⁴⁷⁰ ΑΚΔ, Φάκελος Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973, Έγγραφα, πλωτάρχης Κωνσταντίνος, Λεονάρδος, Πόρισμα Ενεργηθείσης ενόρκου προανακρίσεως, 8 Ιουνίου 1973, σ. 1.

⁴⁷¹ Α. Κακαράς, ό.π., σ. 643.

⁴⁷² Ν. Παπαδημητρίου, ό.π., σ. 467.

⁴⁷³ ΑΚΔ, Φάκελος Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973, πλωτάρχης Κ. Λεονάρδος, Πόρισμα..., ό.π., σ. 1-2.

⁴⁷⁴ Ρ. Θεολογίδου, ό.π. Χρήστος Βασιλόπουλος, «Η ανταρσία του αντιτορπιλικού «Βέλος» κατά της Χούντας», *Η Μηχανή του Χρόνου*, 23 Μαΐου 2009, NET,

Μετά από αυτό, ο Ν. Παππάς έστειλε το σήμα προς τα συμμαχικά πλοία με το οποίο ανακοίνωσε την αποχώρησή του από την άσκηση λόγω της αντίθεσής του στη δικτατορία και ότι παρέμενε πιστός στη Συμμαχία. Διέταξε αλλαγή πορείας προς το Φιουμισίνο της Ιταλίας, 90 ναυτικά μίλια από το Μπονιφάτσιο στα ανατολικά της Σαρδηνίας όπου βρισκόταν, έθεσε το πλοίο σε κατάσταση μάχης και στη συνέχεια προχώρησε σε γενική κλήση του πληρώματος στη πρύμνη του πλοίου. Εκεί έκανε λόγο για βασανισμό αξιωματικών από την ΕΣΑ, για καθεστώς ιδιοτελών αξιωματικών που διασπάθιζαν δημόσιο χρήμα, ότι ο ίδιος παρέμενε πιστός στο Σύνταγμα και τον συνταγματικό βασιλιά και ότι η δικτατορία μπορεί να ήταν ιστορικά αναγκαία για ένα ή δύο χρόνια αλλά όχι για έξι. Για το λόγο αυτό κήρυξε το πλοίο σε κατάσταση μάχης και ανακοίνωσε ότι έπλεαν ανεξάρτητοι προς το λιμάνι του Φιουμισίνο, κοντά στη Ρώμη, όπου θα καλούσαν τον βασιλιά Κωνσταντίνο.⁴⁷⁵

Ο Ν. Παππάς έθεσε το πλοίο σε επιφυλακή προκειμένου να αποτρέψει πιθανή αντίδραση από μέλη του πληρώματος πιστά στη δικτατορία.⁴⁷⁶ Σημαντικός αποτρεπτικός παράγοντας ήταν και η στάση του μεγαλύτερου μέρους του πληρώματος, το οποίο, στο άκουσμα του λόγου, αντέδρασε με ενθουσιασμό και ζητωκραυγές, πετώντας τα πηλήκια στον αέρα. Αμέσως μετά, τα σύμβολα της δικτατορίας στο πλοίο ξηλώθηκαν και πετάχτηκαν στη θάλασσα.⁴⁷⁷ Η υποστήριξη που έλαβε ο Ν. Παππάς από το πλήρωμα, ήταν το πρώτο βήμα που κατέστησε επιτυχημένη αντιδικτατορική πράξη μια κίνηση που πιστοποιούσε την αποτυχία της κίνησης.

Με τη συνωμοσία να έχει αποτύχει οριστικά, ο Ν. Παππάς σκέφθηκε να καλέσει τον βασιλιά να σχηματίσει κυβέρνηση στο πλοίο, το οποίο ήταν ελληνικό έδαφος και από εκεί να πηγαίνουν στη Κρήτη, σε μια προσπάθεια να γίνει μια οποιαδήποτε κίνηση κατά της δικτατορίας.⁴⁷⁸ Στη πορεία προς την Ιταλία ωστόσο, οι υποπλοίαρχοι με τους οποίους συζήτησε το θέμα τον απέτρεψαν. Αποφάσισε όμως να στείλει σήμα στο Associated Press με το οποίο καλούσε σε συνέντευξη τύπου στο πλοίο στις 8 το πρωί

<https://www.youtube.com/watch?v=B2WQxP7b0rk> , τελευταία προσπέλαση, 18 Ιανουαρίου 2020· βλ. και Κωστής Γκορτζής, *Ναύαρχος Νίκος Παππάς. Το Βέλος στην καρδιά της δικτατορίας*, Αθήνα, Μπατσιούλας, 2010, σ. 122-125.

⁴⁷⁵ ΑΚΔ, Φάκελος Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973, πλωτάρχης Κ. Λεονάρδος, «Πόρισμα...», ό.π., σ. 2-3.

⁴⁷⁶ Κ. Γκορτζής, ό.π., σ. 126-127.

⁴⁷⁷ Συνεντεύξεις των σημαιοφόρων Κ. Γκορτζή, Κ. Ματαράγκα και Γ. Στράτο στις εκπομπές Ρ. Θεολογίδου, ό.π.· Χρ. Βασιλόπουλος, ό.π.

⁴⁷⁸ «Νίκος Παππάς: Η ανταρσία του Βέλους κορυφαία στιγμή της ζωής μου», στο Γιάννης Ράγκος, *Ξεχασμένα πρωτοσέλιδα. Ρεπορτάζ από τη νεοελληνική μικροϊστορία*, Αθήνα, Polaris, 2016, σ. 284· Ο. Βιδάλης, ό.π., σ. 930.

της επομένης, δημοσιογράφους του ιταλικού και διεθνούς τύπου.⁴⁷⁹ Καθώς υπήρχε φόβος ότι το σήμα προς τη Συμμαχία μπορεί να μην δημοσιοποιούνταν και η ανταρσία να μην γίνει γνωστή, ο Ν. Παππάς αποφάσισε να ενημερώσει ο ίδιος την διεθνή κοινή γνώμη για την απόφασή του.⁴⁸⁰

Όπως τεκμηριώνεται από τα έγγραφα της εποχής και τις μαρτυρίες αξιωματικών που υπηρετούσαν στο «Βέλος» σ' εκείνο το ταξίδι, η ανταρσία ήταν εξ ολοκλήρου απόφαση του Νίκου Παππά. Αυτό που δεν είναι ξεκάθαρο ωστόσο, είναι εάν ο Ν. Παππάς έδρασε μένοντας πιστός στο σχέδιο της κίνησης το οποίο έλεγε ότι σε περίπτωση αποτυχίας οι συνωμότες θα κατέφευγαν με πλοία στην Ιταλία.⁴⁸¹ Στη πρώτη του δημόσια αναφορά στη κίνηση μεταπολιτευτικά, τον Αύγουστο του 1974 ανέφερε ότι με την ανταρσία εφάρμοσε όσα προέβλεπε το σχέδιο σε περίπτωση αποτυχίας.⁴⁸² Ακόμα και να έδρασε ακολουθώντας το σχέδιο, αυτό δεν μειώνει στο ελάχιστο τη σημασία της πράξης. Η ανταρσία, έστω και ως συνέπεια αποτυχίας των συνωμοτών, παρέμενε μία πράξη αντίδρασης στη δικτατορία, η ευθύνη της οποίας ανήκε πλήρως στον Ν. Παππά.

Το βράδυ της ίδιας μέρας το «Βέλος» αγκυροβόλησε στα ανοιχτά του Φιουμιτσίνο. Ο Μ. Ξενάκης συγκέντρωσε τα όπλα και έβαλε να τα φυλάνε για λόγους ασφαλείας, ενώ ο Ν. Παππάς διέταξε τη σιγή κάθε δικτύου επικοινωνίας, σφράγισε τον χώρο του ασυρμάτου και έστειλε τους τρεις σημαιοφόρους, Κ. Γκορτζή, Κ. Ματαράγκα και Γ. Στράτο στην ακτή, προκειμένου να τηλεφωνήσουν σε ειδησεογραφικά πρακτορεία, να καλέσουν τους δημοσιογράφους στο «Βέλος» το επόμενο πρωί, και να ενημερώσουν τις δικές τους οικογένειες, καθώς και εκείνη του Ν. Παππά στην Αθήνα.⁴⁸³ Και ενώ είχαν φτάσει στο κεντρικό αεροδρόμιο της Ρώμης που βρισκόταν στην περιοχή, την παρουσία του αντιτορπιλικού πληροφορήθηκε το ιταλικό λιμενικό. Ο λιμενάρχης του Φιουμιτσίνο επιβιβάστηκε στο αντιτορπιλικό όπου ο Ν. Παππάς του ζήτησε άδεια παραμονής στα ιταλικά χωρικά ύδατα και πολιτικό άσυλο για τον ίδιο και όποιον από

---

⁴⁷⁹ ΑΚΔ, Φάκελος Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973-Έγγραφα, πλωτάρχης Κ. Λεονάρδος, «Πόρισμα...», ό.π., σ. 3' ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, υποφάκελος, Ανταρσία Βέλος, Saint-Rafael, Τηλεγράφημα του «Βέλος», From: Hellenic Destroyer Velos, to: Assosiated Press: Demoralization to the Italian and international press.

⁴⁸⁰ «Νίκος Παππάς: Η ανταρσία του Βέλους κορυφαία στιγμή της ζωής μου», στο Γ. Ράγκος, ό.π., σ. 284-285.

⁴⁸¹ Βλ. παραπάνω, υποκεφάλαιο 1.5.

⁴⁸² Γιώργος Τράγκας, «Πως προδόθηκε η κίνηση του Ναυτικού τον Μάιο του '73», εφ. *Η Βραδυνή*, 19 Αυγούστου 1974, σ. 9.

⁴⁸³ ΑΚΔ, Φάκελος Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973, πλωτάρχης Κ. Λεονάρδος, Πόρισμα..., ό.π., σ. 3' Βλ' και τα βιβλία Α. Κακαράς, *Το Πολεμικό Ναυτικό στη δικτατορία...*, ό.π., σ. 251' Κ. Γκορτζής, ό.π., σ. 133-137.

το πλήρωμα το επιθυμούσε.⁴⁸⁴ Λίγο αργότερα επέστρεψαν και οι τρεις σημαιοφόροι ενώ το «Βέλος» είχε αποκλειστεί από σκάφη του ιταλικού λιμενικού.⁴⁸⁵

Την ίδια στιγμή, το νέο της ανταρσίας έφτανε στους Έλληνες του αντιδικτατορικού κινήματος στην Ιταλία. Από τη πρώτη στιγμή της δικτατορίας είχαν εμφανιστεί αντιδικτατορικές συλλογικότητες, αρκετές σαν προέκταση των αντιδικτατορικών οργανώσεων στην Ελλάδα, κυρίως στη Δυτική Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική, γύρω από τις οποίες συσπειρώθηκαν Έλληνες οικονομικοί μετανάστες, επιστήμονες, φοιτητές, αυτοεξόριστοι και πολιτικοί πρόσφυγες. Το αντιδικτατορικό κίνημα βρήκε υποστήριξη και από ξένους φορείς που ήταν αντίθετοι στη δικτατορία, όπως το γαλλικό και ιταλικό κομμουνιστικό κόμμα, και οργανώσεις γερμανικών εργατικών σωματείων και ακαδημαϊκών φορέων. Επρόκειτο για ένα ευρύ πολιτικό φάσμα από τα Αριστερά μέχρι τα Δεξιά.⁴⁸⁶ Η δικτατορία είχε γεννήσει ένα νέο φιλελληνικό ρεύμα.⁴⁸⁷

Η Ιταλία ήταν μία από τις χώρες όπου υπήρξε σημαντική ανάπτυξη και δραστηριότητα του αντιδικτατορικού κινήματος. Η έντονη ανάπτυξή του, σε συνδυασμό και με την μεγάλη υποστήριξη από την ιταλική κοινωνία και την ίδια την ιταλική κυβέρνηση, είχε μετατρέψει το αντιδικτατορικό κίνημα σε ζήτημα της εσωτερικής πολιτικής της Ιταλίας, επηρεάζοντας σημαντικά την αντιδικτατορική στάση της χώρας στα ευρωπαϊκά και ατλαντικά φόρα.⁴⁸⁸ Λόγω και της εγγύτητάς της με την Ελλάδα, η Ιταλία είχε μετατραπεί σε ένα από τα σημαντικότερα κέντρα ανάπτυξης και δράσης του αντιδικτατορικού κινήματος. Εκεί βρίσκονταν πολλές από τις αντιδικτατορικές οργανώσεις, τόσο της Δεξιάς όσο και του Κέντρου και της Αριστεράς, μέχρι και τις πιο ριζοσπαστικές που καλούσαν σε ένοπλη δράση.

Στη Ρώμη είχε εγκατασταθεί μετά την αποτυχία του κινήματός του, τον Δεκέμβριο του 1967 ο βασιλιάς Κωνσταντίνος. Στην Ιταλία οργανώθηκε η απόπειρα δολοφονίας του Παπαδόπουλου από τον Αλέκο Παναγούλη το 1968 και εκεί υπήρχαν αρκετοί υποστηρικτές του, όπως ο Νίκος Νικολαΐδης και ο Νίκος Σηφουνάκης που ανήκαν

---

⁴⁸⁴ ΑΚΔ, Φάκελος Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973, πλωτάρχης Κ. Λεονάρδος, Πόρισμα..., ό.π., σ. 3.

⁴⁸⁵ Κ. Γκορτζής, ό.π., σ. 137-139.

⁴⁸⁶ Βαγγέλης Καραμανωλάκης, «Ο κόσμος της αντίστασης», στο Β. Καραμανωλάκης, ό.π., σ. 132-133 του ίδιου, «Αντιδικτατορικός αγώνας στο εξωτερικό (1967-1974). Η περίπτωση της Δυτικής Γερμανίας», στο Π. Σούρλας (επιμ.), ό.π., σ. 429-443.

⁴⁸⁷ Αντιγόνη-Δέσποινα Ποιμενίδου, «Πολιτισμός, καταπίεση και λογοκρισία. Η οπτική του Γαλλικού υπουργείου Εξωτερικών», στο Σπ. Βλαχόπουλος, Δ. Καιρίδης, Α. Κλάψης, ό.π., σ. 116.

⁴⁸⁸ Αλέξανδρος Ναυπλιώτης, «Η Δυτική Ευρώπη και η δικτατορία των συνταγματαρχών», στο Σπ. Βλαχόπουλος, Δ. Καιρίδης, Α. Κλάψης, ό.π., σ. 316-317. Paolo Soave, «Le proteste in Italia contro il regime militare greco (1967-1974)», *Ventesimo Secolo*, 13:34 (Ιούνιος 2014), σ. 77-93.

στην ΕΔΗΝ (Ελληνική Δημοκρατική Νεολαία), καθώς και ο συνεργάτης του στην οργάνωση της απόπειρας, Νίκος Ζαμπέλης. Εκεί είχε μέλη και το ΠΑΚ (Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα) του Ανδρέα Παπανδρέου, το οποίο συνεργαζόταν με την οργάνωση Ανεξάρτητη Αριστερά για τη μεταφορά εκρηκτικών στην Ελλάδα. Επίσης, στη Ρώμη εκδιδόταν και η αντιδικτατορική εφημερίδα *Ελεύθερη Ελλάδα* του ΠΑΜ (Πανελλήνιο Αντιδικτατορικό Μέτωπο) από τον δημοσιογράφο Γιάννη Βούλτεψη και άλλους.⁴⁸⁹ Σημαντικό μέρος του αντιδικτατορικού κινήματος στην Ιταλία ήταν οι Έλληνες φοιτητές. Η παρουσία τους στη γειτονική χώρα είχε αρχίσει να παίρνει μαζικό χαρακτήρα ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1960.⁴⁹⁰ Από την πρώτη στιγμή οργανώθηκαν αντιδικτατορικές κινητοποιήσεις από οργανώσεις του Κέντρου και της Αριστεράς, τις οποίες η δικτατορία προσπαθούσε να διαλύσει μέσω της τρομοκρατίας των Ελλήνων φοιτητών, σε σημείο να σημειωθούν βίαιες συγκρούσεις.⁴⁹¹

Κύριο εργαλείο αυτής της προσπάθειας καταστολής ήταν ο Εθνικός Σύνδεσμος Ελλήνων Σπουδαστών Ιταλίας (ΕΣΕΣΙ), που ιδρύθηκε αμέσως μετά το πραξικόπημα, τον Απρίλιο του 1967. Έχοντας ως βάση την ελληνική πρεσβεία, με την συνεργασία της ΚΥΠ και στόχο την συλλογή πληροφοριών και τον εκφοβισμό των εκεί Ελλήνων, η ένωση μετατράπηκε γρήγορα σε εργαλείο των Ελλήνων νεοφασιστών οι οποίοι την έλεγχαν και συνεργάζονταν με τους Ιταλούς νεοφασίστες. Το δίκτυο αυτό ήταν ενεργό καθ' όλη τη περίοδο της δικτατορίας⁴⁹² και οι αντιπαραθέσεις ήταν συχνές, μετατρέποντας την Ιταλία σε άτυπο πεδίο σύγκρουσης του αντιδικτατορικού κινήματος με το καθεστώς.⁴⁹³ Ήταν σε αυτό το πλαίσιο που διεξήχθη η ανταρσία του «Βέλους» τον Μάιο του 1973.

Ένας από τους πρώτους που έμαθε για την ανταρσία ήταν ο δημοσιογράφος Γιάννης Βούλτεψης, που κατοικούσε στη Ρώμη. Την πληροφορία είχε λάβει από το ραδιόφωνο, από το μήνυμα του Ν. Παππά που καλούσε δημοσιογράφους για συνέντευξη τύπου την επόμενη ημέρα στο Φιουμισίνο. Μόλις το έμαθε, ο Γ. Βούλτεψης ειδοποίησε τον Βασίλη Βασιλικό, συγγραφέα και πολιτικό πρόσφυγα που

---

⁴⁸⁹ D. Deliolanes, *ό.π.*, σ. 329-341.

⁴⁹⁰ Γιώργος Βαβίζος, *Έτσι δενόταν ... η καρμπονάρα. Μαρτυρίες ενός αριστεριστή για την αντιχουντική δράση των Ελλήνων φοιτητών στη Νότιο Ιταλία*, Αθήνα, Παπαζήση, 2002, σ. 190.

⁴⁹¹ Στο ίδιο, σ. 44-58.

⁴⁹² Mirco Dondi, *L'eco del boato. Storia della strategia della tensione, 1965-1974*, Bari-Roma, Laterza, 2015, σ. 38, 145-146. D. Deliolanes, *ό.π.*, σ. 139-142. Αντίστοιχο δίκτυο με ακροδεξιές εργατικές και φοιτητικές οργανώσεις Ελλήνων είχε και στη Δυτική Γερμανία, βλ. Ν. Παπαναστασίου, *ό.π.*, σ. 45-51, 87.

⁴⁹³ Γ. Βαβίζος, *ό.π.*, σ. 48-49, 90-92. Νίκος Κλειτσίκας, *Το ελληνικό φοιτητικό κίνημα και ο αντιδικτατορικός αγώνας στην Ιταλία*, Αθήνα, Προσκήνιο, 2000.

έμενε και εκείνος στη Ρώμη.⁴⁹⁴ Αντίστοιχα, και ο τότε φοιτητής Αρχιτεκτονικής στη Τζένοβα, Νίκος Σηφουνάκης, με το που πληροφορήθηκε την ανταρσία, πήρε το τρένο για τη Ρώμη προκειμένου να πάει στο Φιουμισίνο.⁴⁹⁵

Το αντιδικτατορικό κίνημα έσπευσε να υποστηρίξει το «Βέλος», και βρέθηκε αντιμέτωπο με τους εκπροσώπους του δικτατορικού καθεστώτος στην Ιταλία που έκαναν το ακριβώς αντίθετο. Από τη πρώτη στιγμή, το Ναυτικό επιχείρησε να επαναφέρει το «Βέλος» στην «νομιμότητα». Μόλις έφτασε η πληροφορία της ανταρσίας στο Αρχηγείο Ναυτικού στην Αθήνα από τη Συμμαχική Βάση της Νάπολης, ο υπαρχηγός του Ναυτικού Πέτρος Αραπάκης διέταξε τον αρχιπλοίαρχο Διονύση Αρβανίτη που υπηρετούσε σε αυτή, να επικοινωνήσει με τον Ν. Παππά «προκειμένου πείσω αυτόν όπως επανέλθη εις την νομιμότητα επικαλούμενος τα προς την Πατρίδα καθήκοντά του», χωρίς ωστόσο αποτέλεσμα.⁴⁹⁶ Αφού πληροφορήθηκαν ότι είχε αγκυροβολήσει στο Φιουμισίνο, ο Αρχηγός του Ναυτικού, αντιναύαρχος Κωνσταντίνος Μαργαρίτης διέταξε τον Δ. Αρβανίτη να μεταβεί αμέσως εκεί, με όσο το δυνατόν περισσότερους Έλληνες αξιωματικούς του Ναυτικού μπορούσε, για να επαναφέρει το πλοίο το συντομότερο δυνατό στην νομιμότητα, να αντικατασταθεί ο Ν. Παππας με έναν εκ των αξιωματικών που υπηρετούσαν στην Ιταλία και να επιστρέψει το πλοίο στη Σαλαμίνα. Όταν έφτασε το ναυτικό κλιμάκιο στο Λιμεναρχείο του Φιουμισίνο, εκεί βρίσκονταν ήδη ο Έλληνας πρέσβης στη Ρώμη, ο στρατιωτικός ακόλουθος της πρεσβείας, αντιπλοίαρχος Γεώργιος Αντωνόπουλος, που υπηρετούσε στη Διοίκηση Κεντρικής Μεσογείου (COMEDCENT) στη Ρώμη, και ο σύνδεσμος του Ιταλικού Πολεμικού Ναυτικού.⁴⁹⁷

Σύμφωνα με τον Δ. Αρβανίτη, ενώ ξημέρωνε η 26^η Μαΐου, έξω από το Λιμεναρχείο βρισκόταν μεγάλος αριθμός δημοσιογράφων και συνεργεία τηλεοράσεων, ενώ:

---

⁴⁹⁴ Ρ. Θεολογίδου, ό.π.

⁴⁹⁵ Συνέντευξη Ν. Σηφουνάκη, 25.1.2017.

⁴⁹⁶ ΑΚΔ, Φάκελος Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973, Έγγραφα, Έκθεση Διονύση, Αρβανίτη, 29 Μαΐου 1973, σ. 2.

⁴⁹⁷ Στο ίδιο· η Διοίκηση Κεντρικής Μεσογείου υπαγόταν στη Διοίκηση Συμμαχικών Δυνάμεων Μεσογείου (CINCAFMED) και είχε υπό την ευθύνη της τη θαλάσσια περιοχή της Κεντρικής Μεσογείου. Λόγω του ότι η Ιταλία ήταν η συμμαχική χώρα με τη μεγαλύτερη ακτογραμμή σε αυτή τη περιοχή, ο διοικητής ήταν Ιταλός αξιωματικός του Ναυτικού με έδρα τη Νάπολη, βλ. J. Sokolsky, ό.π., σ. 77-80.

Με την πάροδο του χρόνου ήρchiσεν συσσώρευσις πολιτών Ιταλών και Ελλήνων κατά το πλείστον αριστερών οίτινες εκραύγαζον οσάκις εξερχόμεθα του Λιμεναρχείου, συνθήματα κατά της Ελληνικής Κυβερνήσεως. Εκ παραλλήλου, είχεν συσσωρευθή μικρός αριθμός Ελλήνων Εθνικοφρόνων οι οποίοι μας χειροκρότουν οσάκις οι αριστεροί προέβαινον εις εκδηλώσεις κατά της Κυβερνήσεως. Υπό των Ιταλικών Αρχών είχαν ληφθή άπαντα τα μέτρα προς αποτροπήν εκτροπών και προς προστασίαν μας.⁴⁹⁸

Φαίνεται ότι μαζί με τους επίσημους ελληνικούς θεσμούς, η δικτατορία είχε κινητοποιήσει και το δίκτυό της στην Ιταλία προκειμένου να εκφοβίσει το αντιδικτατορικό κίνημα, με τους Ιταλούς να μεριμνούν για την αποφυγή επεισοδίων. Εν τω μεταξύ, υπό την εποπτεία των ιταλικών αρχών, ο Δ. Αρβανίτης συνομιλούσε με τον Ν. Παππά με κύριο θέμα όχι τόσο τον ίδιο, όσο το πλήρωμα. Ο Δ. Αρβανίτης επέμενε ότι δεν χρειαζόταν να παρασύρει και άλλους και του ζήτησε ακριβή αριθμό των αιτούντων άσυλο.⁴⁹⁹ Το ίδιο πρωί ο Ν. Παππάς είχε ενημερώσει τους αξιωματικούς και το πλήρωμα για την απόφασή του να ζητήσει πολιτικό άσυλο για τον ίδιο και όποιον άλλο ήθελε. Ο Μ. Ξενάκης και οι υποπλοίαρχοι Γεώργιος Καλιγιάννης και Δημήτρης Καλλέργης αποφάσισαν να μείνουν στο πλοίο προκειμένου να το επιστρέψουν στην Σαλαμίνα. Μάλιστα αποφάσισαν να αποπλεύσουν αμέσως μετά την αποβίβαση του Ν. Παππά αφού ορισμένοι υπαξιωματικοί εξέφρασαν την ανησυχία τους για τη τύχη του πλοίου. Ταυτόχρονα, προσπάθησαν να συγκρατήσουν όσους μπορούσαν από το πλήρωμα και κυρίως τους ναύτες από το να ζητήσουν άσυλο.⁵⁰⁰ Ο αριθμός των αιτούντων είχε φτάσει τους 136 (κατ' άλλους 180) από συνολικά 270 που υπηρετούσαν στο πλοίο. Ήταν σχεδόν το μισό του πληρώματος. Δεδομένου όμως ότι το πλοίο δεν έπρεπε να μείνει χωρίς πλήρωμα ο Ν. Παππάς αποφάσισε ότι θα τον ακολουθούσαν μόνο μέλη του πληρώματος που δεν είχαν οικογένεια πίσω στην Ελλάδα. Έτσι, ο τελικός αριθμός ανήλθε στους 30: 6 αξιωματικοί, 23 υπαξιωματικοί και ο κυβερνήτης. Στη συνέχεια έστειλε τον Κ. Γκορτζή στην στεριά προκειμένου να λάβει έγγραφη επιβεβαίωση για το άσυλο, προτού αποβιβαστούν.⁵⁰¹

⁴⁹⁸ ΑΚΔ, Φάκελος Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973, Έγγραφα, Έκθεση Διονύση, Αρβανίτη, 29 Μαΐου 1973, σ. 2.

⁴⁹⁹ Στο ίδιο, σ. 2-3.

⁵⁰⁰ ΑΚΔ, Φάκελος Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973, πλωτάρχης Κωνσταντίνος, Λεονάρδος, Πόρισμα..., ό.π., σ. 3-4.

⁵⁰¹ Στο ίδιο· βλ. και Κ. Γκορτζής, ό.π., σ. 132-133, 148· Π. Χατζηπέρος, ό.π., σ. 70.

Στην αναφορά των συμβάντων που έκανε προς τον ΑΕΔ και τον Αρχηγό Ναυτικού λίγες ημέρες αργότερα, ο Δ. Αρβανίτης κατέληξε στο συμπέρασμα ότι «ανεξαρτήτως ιδεολογικών τοποθετήσεων των Αξιωματικών και του πληρώματος του πλοίου» όσοι ακολούθησαν τον Ν. Παππά το έκαναν επειδή ήταν αγαπητός σε όλους και υπήρχε «ψυχικός σύνδεσμος» μεταξύ του κυβερνήτη και του πληρώματος. Μάλιστα, κατά την αποχώρησή του μέλη του πληρώματος δάκρυζαν.⁵⁰² Στο ίδιο συμπέρασμα κατέληξε και ο πλωτάρχης Κωνσταντίνος Λεονάρδος που διεξήγαγε Ένορκη Διοικητική Εξέταση για την ανταρσία λίγες ημέρες αργότερα.⁵⁰³ Πράγματι, το δέσιμο αυτό υπήρξε καθοριστικό για την υποστήριξη που έλαβε ο Ν. Παππός και επιβεβαιώνεται και από τους αξιωματικούς που τον ακολούθησαν. Ο Κ. Γκορτζής θυμάται ότι ο Ν. Παππός ήταν πολύ προσιτός και ζεστός τόσο μαζί του όσο και συνολικά με το πλήρωμα.⁵⁰⁴ Ο Παναγιώτης Χατζηπέρος, τότε μηχανικός σημαιοφόρος που τον ακολούθησε στην Ιταλία, περιγράφει τον Ν. Παππά ως «ηγέτη», επειδή ήξερε να εμπνέει τους άνδρες του και ταυτόχρονα νοιαζόταν για αυτούς και τις οικογένειές τους.⁵⁰⁵ Η απόφασή τους να τον ακολουθήσουν ήταν συνέπεια αυτού του δεσμού. Όπως περιγράφει ο Κ. Γκορτζής:

«στο ίδιο πνεύμα ζούσαμε, εξίσου αναπόσπαστα κομμάτια του карабиού θεωρούσαμε τους εαυτούς μας, κομμάτια του καπετάνιου μας ήμασταν, που τον σεβόμασταν, τον παραδεχόμασταν ήμασταν περήφανοι γι' αυτόν. Οι ματιές γίνανε ψίθυροι. «Τι θα κάνουμε ρε μαλάκα;» «Ότι πει ο κυβερνήτης» καταλήγουμε.»⁵⁰⁶

Ταυτόχρονα ο Ν. Παππός έπαιξε σημαντικό ρόλο και στην πολιτικοποίηση ορισμένων εξ αυτών. Η υπηρεσία στο «Βέλος» υπό τη διοίκηση του Ν. Παππά ήταν για όλους η πρώτη μετά τη Σχολή Δοκίμων. Μέχρι τότε οι Κ. Γκορτζής και Γ. Στράτος δεν ασχολούνταν με τη πολιτική.⁵⁰⁷ Τόσο για τον Κ. Γκορτζή⁵⁰⁸ όσο και τον Γ. Στράτο ήταν ο Ν. Παππός αυτός που τους αφύπνισε πολιτικά. Ο Γ. Στράτος θυμάται ότι το

⁵⁰² ΑΚΔ, Φάκελος Κίνημα του Ναυτικού-Μαΐος 1973, Αριθ. ΦΥΝ: 515/0012/73, Δ. Αρβανίτης, Α/Τ ΒΕΛΟΣ, 29.5.73, σ. 5.

⁵⁰³ ΑΚΔ, Φάκελος Κίνημα του Ναυτικού-Μαΐος 1973, πλωτάρχης Κ. Λεονάρδος, Πόρισμα..., ό.π., σ. 6.

⁵⁰⁴ Κ. Γκορτζής, ό.π., σ. 81-98.

⁵⁰⁵ Π. Χατζηπέρος, ό.π.

⁵⁰⁶ Κ. Γκορτζής, ό.π., σ. 124.

⁵⁰⁷ Συνέντευξη Γ. Στράτου, 10.1.2017· βλ. και Κ. Γκορτζής, ό.π., σ. 74-76, 80, 99.

⁵⁰⁸ Κ. Γκορτζής, ό.π., σ. 247-248.

πρώτο πολιτικό του ξύπνημα έγινε μετά από συζήτηση με τον Ν. Παππά στο Ηράκλειο Κρήτης, λίγο πριν αποπλεύσουν για το Τυρρηνικό πέλαγος:

Με το που φτάσαμε στο Ηράκλειο, μου μίλησε ο ίδιος ο κυβερνήτης. Και τότε ανάψαν τα λαμπάκια και χτυπήσανε τα κουδουνάκια. [...] μου είπε ότι το Ναυτικό είναι δημοκρατικό και το τι ζει σήμερα η Ελλάδα. Δεν είχε γίνει τίποτε ακόμη. Το βράδυ άρχισαν οι ιστορίες. Ήταν απόγευμα και ήμασταν δεμένοι, όλη η δύναμη του ΝΑΤΟ στο Ηράκλειο και ήμουν στη πλώρη και ήρθε ο κυβερνήτης. Τότε μου μίλησε και μπράβο του, φαίνεται να το είχε συζητήσει με τον ύπαρχο, δεν ξέρω με ποιόν και μου μίλησε ευθέως. Για τη δικτατορία, για τη δημοκρατία, για τις ελευθερίες που δεν υπάρχουν και ότι το Ναυτικό θα είναι μπροστάρης σε οτιδήποτε χρειαστεί. [...] Κι εκεί εγώ πήρα τις αποφάσεις μου κι ότι έτσι έπρεπε να γίνει.⁵⁰⁹

Εν τω μεταξύ, στο λιμάνι ο κόσμος που είχε συγκεντρωθεί υπέρ του «Βέλους» είχε αυξηθεί. Έλληνες κατά της δικτατορίας μαζί με Ιταλούς είχαν συγκεντρωθεί στους προβλήτες και κρατώντας πλακάτ στα ιταλικά, φώναζαν συνθήματα υπέρ του «Βέλους» και αποδοκίμαζαν τους Έλληνες αξιωματικούς που είχαν έρθει από τη Νάπολη. Μάλιστα, ορισμένοι δημοσιογράφοι με σκάφη έφτασαν αρκετά κοντά στο αντιτορπιλικό παρά τον αποκλεισμό του λιμενικού, και φωνάζοντας «ελευθερία και δημοκρατία» το πλήρωμα τους απάντησε χαιρετώντας με τα καπέλα και κάνοντας με τα δάχτυλα των χεριών τους το σήμα της νίκης.⁵¹⁰

Αυτήν την εκδήλωση συμπαράστασης είδε ο Κ. Γκορτζής κατά την αποβίβασή του στο Φιουμιτσίνιο. Επιστρέφοντας στο «Βέλος» το μεσημέρι, και αφού είχε πάρει την έγγραφη επιβεβαίωση ότι το αίτημα ασύλου θα εξεταζόταν θετικά, ο Κ. Γκορτζής βρέθηκε αντιμέτωπος με τους διαδηλωτές οι οποίοι είχαν συγκεντρωθεί μπροστά στο Λιμεναρχείο, αφού έμαθαν την αποβίβαση αξιωματικού από το «Βέλος». Όπως ανέφερε, «Από την έξοδο μέχρι το κρις-κραφτ έκανα είκοσι λεπτά. Τόσες αγκαλιές, φιλιά και μπράβο και εύγε». Όταν επέστρεψε στο «Βέλος» μετέφερε όσα είδε στον Ν. Παππά. Λίγο αργότερα, όταν αποβιβάστηκαν οι 30 που αιτήθηκαν άσυλο, είχε προστεθεί και ο υπαξιωματικός δίοπος Γιώργος Μαντζάνας, που πήδηξε στο ιταλικό

⁵⁰⁹ Συνέντευξη Γ. Στράτου, 10.1.2017.

⁵¹⁰ Renato, Gaita, «Sono Sbarcati dopo 20 ore di drammatica attesa», εφ. *L'Unità*, 27 Μαΐου 1973, σ. 10.

σκάφος τελευταία στιγμή. Η υποδοχή που τους επιφυλάχθηκε από τους υποστηρικτές ήταν ενθουσιώδης.⁵¹¹

Τις ημέρες που ακολούθησαν, οι εκφράσεις στήριξης όλο και αυξάνονταν. Κατά τη διάρκεια της παραμονής των 31 προσφύγων στο μοτέλ «AGIP», εν αναμονή της απόδοσης ασύλου, τους επισκέφθηκαν οι Νίκος Ζαμπέλης, Νίκος Σηφουνάκης, Βασίλης Βασιλικός, Γιάννης Βούλτεψης, η ηθοποιός Ειρήνη Παππά, ο δικηγόρος Γιάννης Κουράτος, που ανέλαβε εθελοντικά την νομική εκπροσώπησή τους και τους παρείχε χρήματα. Τους επισκέφθηκαν ακόμη, ο απότακτος για την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ λοχαγός Βασίλης Τσαγκρής που ήταν οργανωμένος στο ΠΑΚ και τους παρέδωσε χρήματα που είχαν συγκεντρώσει για τον σκοπό αυτό Έλληνες φοιτητές, ο πρώην δήμαρχος Αθηναίων Γεώργιος Πλυτάς που τους έδωσε και αυτός χρήματα. Τους επισκέφθηκε ο συνθέτης Μίκης Θεοδωράκης,⁵¹² η Τούλα Δρακόπουλου, επικεφαλής του Ελληνικού Πατριωτικού Μετώπου και σύζυγος του Μπάμπη Δρακόπουλου, του Γενικού Γραμματέα του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας Εσωτερικού,⁵¹³ αλλά και ο Εμμανουήλ Μπαντουβάς, ως εκπρόσωπος του εφοπλιστή Νικήτα Βενιζέλου. Ο τελευταίος πλήρωσε όλα τα έξοδα της πανσιόν «Ακρόπολις» στη Ρώμη, στην οποία μετακόμισαν λίγο αργότερα οι 31 του «Βέλους»,⁵¹⁴ στην οποία μετά και τη σύμφωνη γνώμη του μεταφέρθηκαν αφού τους αποδόθηκε το άσυλο, οπότε και το ιταλικό κράτος δεν θα τους φιλοξενούσε,⁵¹⁵ ενώ προσφέρθηκε να βοηθήσει με τη πρόσληψη ορισμένων στην ναυτιλιακή εταιρεία του.⁵¹⁶ Τέλος, ως ιδιαίτερο δείγμα υποστήριξης ήταν και η φυγή του υπαξιωματικού Κελευστή Κωνσταντίνου Κωστάκη από το ναρκαλιευτικό «Φαίδρα» που εκείνες τις ημέρες βρισκόταν στην Γένοβα. Όταν άκουσε τα νέα της ανταρσίας, ο Κ. Κωστάκης αποβιβάστηκε και κατέφυγε στη Ρώμη όπου συναντήθηκε με τους 31 του «Βέλους», εξέφρασε την αντίθεσή του στη δικτατορία και ζήτησε πολιτικό άσυλο από την ιταλική κυβέρνηση.⁵¹⁷

Με δηλώσεις του την ίδια ημέρα, ο Νίκος Ζαμπέλης, μέλος της αντιδικτατορικής οργάνωσης «Ελληνική Αντίσταση» και με συμμετοχή στην απόπειρα δολοφονίας του Παπαδόπουλου από τον Αλέκο Παναγούλη,⁵¹⁸ εμφανώς συγκινημένος σύμφωνα με την

⁵¹¹ Κ. Γκορτζής, *ό.π.*, σ. 144-151.

⁵¹² Στο ίδιο, σ. 155-156. Π. Χατζηπέρος, *ό.π.*, σ. 90, 96.

⁵¹³ «Tula Dracopoulos», εφ. *L'Unità*, 27 Μαΐου 1973, σ. 10.

⁵¹⁴ Π. Χατζηπέρος, *ό.π.*, σ. 96.

⁵¹⁵ Κ. Γκορτζής, *ό.π.*, σ. 168.

⁵¹⁶ Στο ίδιο, σ. 162.

⁵¹⁷ Στο ίδιο, σ. 158.

⁵¹⁸ Στέλιος Κούλογλου, *Μαρτυρίες από τη δικτατορία και την αντίσταση*, Αθήνα, Εστία, 2017, σ. 346.

ιταλική εφημερίδα, ανέφερε ότι η ανταρσία θα προκαλούσε αναμφισβήτητα μεγάλο ρήγμα εντός της δικτατορίας. Εξέφρασε, ακόμη, την έκκληση των Ελλήνων αντιδικτατορικών ώστε η ιταλική κυβέρνηση να βοηθήσει τους άνδρες του «Βέλους» όπως έχει βοηθήσει τους ίδιους τόσο καιρό τώρα, και τόνισε ότι από την απόφασή της εξαρτιόταν η ζωή τους.⁵¹⁹ Ο Νίκος Σηφουνάκης θυμάται να επικρατεί ένα ευχάριστο κλίμα στο Μοτέλ:

Μετά τον σταθμό της Ρώμης, πήγαμε στο σπίτι του Νίκου του Ζαμπέλη, που έμενε κοντά στο Κολοσσαίο κι από κει, πήραμε το αυτοκίνητο ενός φίλου Ιταλού και πήγαμε Φιουμιτσίνο. Εκεί είδα μια ευφορία. Ήταν ο Γιάννης Βούλτεψης, ο Βασίλης Βασιλικός, ο Νίκος Ζαμπέλης, ο Κουράκος. Τέλος πάντων, ήταν ένα κλίμα έντασης και μάλιστα, εγώ δεν ήμουν από τις πρώτες ώρες εκεί, μετά πήγα στο ξενοδοχείο.⁵²⁰

Η ανταρσία έγινε δεκτή θετικά από όλες τις πολιτικές πτέρυγες του αντιδικτατορικού κινήματος. Ήδη, ενώ γίνονταν οι συνομιλίες στο «Βέλος», ο Ν. Ζαμπέλης, την ημέρα της άφιξης του «Βέλους», τόνισε στην ιταλική τηλεόραση: «τώρα [...] γίνεται γνωστό παγκοσμίως ότι και οι ίδιοι οι στρατιωτικοί, είναι και αυτοί εναντίον τους». Σε ερώτηση του δημοσιογράφου εάν περίμενε ότι οι Ένοπλες Δυνάμεις θα έπαιρναν αυτή τη θέση ο Ν. Ζαμπέλης απάντησε καταφατικά: «Ναι, μα φυσικά. Οι πάντες».⁵²¹ Σε συνέντευξή της, η Τούλα Δρακόπουλου χαιρέτισε τη κίνηση του «Βέλους», εξέφρασε τη συμπαράστασή της στο πλήρωμα και τους αξιωματικούς και τόνισε ότι το γεγονός αυτό, μαζί με τις φοιτητικές διαδηλώσεις αποδείκνυε την μεγάλη ενότητα της ελληνικής κοινωνίας κατά του καθεστώτος.⁵²² Για την *Ελεύθερη Ελλάδα* του Γ. Βούλτεψη, η ανταρσία ήταν έκφραση της αντίθεσης του συνόλου των ενόπλων δυνάμεων. Έβαζε κάτω από την ίδια ομπρέλα το «κίνημα» και το «Βέλος» και έκανε λόγο για «εκδηλώσεις εξεγέρσεως στις ένοπλες δυνάμεις. Το «Κίνημα», που τελευταία στιγμή δεν εκδηλώθηκε, ταρακούνησε την δικτατορία. Σε ό,τι αφορά το «Βέλος», ήταν «η ηρωική ενέργεια του πληρώματος, των αξιωματικών και του πλοιάρχου που αναστάτωσε τους συνταγματάρχες και το ΝΑΤΟ». Πάντα στη πρώτη σελίδα, η

⁵¹⁹ «Ci sarà un seguito...», εφ. *Paese Sera*, 26 Μαΐου 1973, σ. 10.

⁵²⁰ Συνέντευξη Ν. Σηφουνάκη, 25.1.2017.

⁵²¹ Χρ. Βασιλόπουλος, ό.π.

⁵²² «Tula Dracopoulos»..., ό.π.

εφημερίδα φιλοξενούσε τις δηλώσεις του Ν. Παππά σε μια πρώτη συνέντευξη, υπό τον τίτλο «Όλες οι Ένοπλες Δυνάμεις αντιτίθενται στη δικτατορία».⁵²³

Υποστήριξη ήρθε και από την Κεντρική Επιτροπή Πολιτικών Προσφύγων Ελλάδας. Με τηλεγράφημά του προς τους 31, ο πρόεδρος της, Μήτσος Παπαδημήτρης εξέφραζε την υποστήριξη των εκπατρισμένων Ελλήνων:

Χαιρετίζουμε την πατριωτική αντιδικτατορική σας πράξη που αποτελεί πολύτιμη συμβολή στη δύσκολη πάλη του λαού μας για την ανατροπή της δικτατορίας και την αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Ελλάδα. Οι εκπατρισμένοι Έλληνες νιώθουν περηφάνια για τη γενναία σας εκδήλωση, που δείχνει ότι η αντίσταση κατά της μισητής δικτατορίας αγκαλιάζει όχι μόνο όλες τις πολιτικές δυνάμεις αλλά και την πλειοψηφία των ενόπλων δυνάμεων της χώρας μας.

Αντίστοιχα και ο Σύλλογος Ελλήνων Σπουδαστών Νεαπόλεως με τηλεγράφημά του χαιρέτισε «την θαρραλέα ενέργεια των αξιωματικών και του πληρώματος του «Βέλους» εκφράζοντας τη συμπαράστασή μας. Πιστεύουμε ότι ο ενωμένος αγώνας του λαού και του στρατού θα φέρει πραγματική ελευθερία και δημοκρατία».

Επιπλέον, με τηλεγράφημα του προς το ιταλικό Υπουργείο Εξωτερικών, ο Σύλλογος ζητούσε την χορήγηση ασύλου για τους 31.⁵²⁴ Η ανταρσία είχε γίνει και εκεί δεκτή θετικά από την ελληνική φοιτητική κοινότητα.⁵²⁵ Για το ΠΑΚ, τα γεγονότα του Ναυτικού αποτελούσαν ένα μεγάλο χτύπημα στη δικτατορία καθώς αποδείκνυαν ότι δεν είχε ούτε τη στήριξη των ενόπλων δυνάμεων. Ήταν όμως και ένα «ηθικό χτύπημα στο ΝΑΤΟ» γιατί απέδειξε ότι αξιωματικοί του βασανίζουν συναδέλφους τους. Ζητούσε, τέλος, την εξασφάλιση του ασύλου για τους αιτούντες.⁵²⁶

Την υποστήριξή τους εξέφρασαν και δύο σημαίνοντα στελέχη της αντιδικτατορικής οργάνωσης «Δημοκρατική Άμυνα». Από την Γενεύη της Ελβετίας, ο Γεώργιος Μυλωνάς ανέφερε ότι η οργάνωση χαιρέτιζε «τη γενναία ενέργεια του Πολεμικού Ναυτικού. Οι αξιωματικοί και άνδρες του είναι άξιοι πολίτες της δημοκρατικής Ελλάδας. Απέδειξαν, ύστερα από το μεγαλειώδες ξεσκήκωμα της φοιτητικής νεολαίας, ότι δεν έμεινε πιά απολύτως κανένα τμήμα του λαού που ν’

⁵²³ «Εκδηλώσεις εξεγέρσεως στις Ένοπλες Δυνάμεις», εφ. *Ελεύθερη Ελλάδα*, 31 Μαΐου 1973, σ. 1.

⁵²⁴ «Η ΚΕΠΠΕ χαιρέτιζει τους άνδρες του «Βέλους», εφ. *Ελεύθερη Ελλάδα*, 14 Ιουνίου 1973, σ. 1.

⁵²⁵ Κ. Γκορτζής, *ό.π.*, σ. 145.

⁵²⁶ «Il Movimento panellenico: un colpo ai colonnelli e alla NATO», εφ. *Paese Sera*, 27 Μαΐου 1973, σ. 11.

ανέχεται την παραμονή της στρατιωτικής δικτατορίας στην αρχή». Από την Χαϊδελβέργη της Γερμανίας, ο καθηγητής Νομικής Γεώργιος Αλέξανδρος Μαγκάκης απέστειλε στον Παππά και τους 31 πρόσφυγες τηλεγράφημα, με το οποίο ανέφερε ότι «εσείς καθώς και οι διωκόμενοι αξιωματικοί στην Ελλάδα, αποκαταστήσατε την τιμή του Έλληνα στρατιωτικού. Η γενναία πράξη σας εκφράζει την αγωνιστική διάθεση του δημοκρατικού ελληνικού λαού και συμβάλλει ουσιαστικά στην κοινή προσπάθεια για την απελευθέρωσή του».⁵²⁷

Για τον τότε φοιτητή Νίκο Σηφουνάκη της ΕΔΗΝ, το «Βέλος» ήταν μοναδικό γεγονός:

*Ήμουν στη Τζένοβα μαζί με τον αδερφό μου τον Γιάννη κι ακούμε ραδιόφωνα, βλέπουμε τηλεόραση αμέσως. Μεσημέρι ήταν κι αρχίζει να μεταδίδεται αυτό το πράγμα. *Uho caccia greco...κλπ. Δεν το πιστεύαμε αυτό που ακούγαμε, γιατί πρώτη φορά οι Ένοπλες Δυνάμεις πήγαν απέναντι στο καθεστώς, γιατί μέχρι τότε, μόνο πολίτες ανοργάνωτοι. Ήταν η πρώτη φορά. Υπήρχαν πριν, τα γεγονότα της Νομικής, αλλά πρώτη φορά που ένα γεγονός τέτοιο. Εδώ δημιουργείται θέμα. Ταρακουνήθηκε η Ευρώπη.*⁵²⁸*

Στην ίδια γραμμή ήταν και η εφημερίδα *Η Νέα Δημοκρατία* που εξέδιδε ο Πλυτάς στο Λονδίνο και εξέφραζε τον αντιδικτατορικό φιλοβασιλικό χώρο. Στην πρώτη του αναφορά μετά την ανταρσία, η εφημερίδα έκανε λόγο για «Εθνική εξέγερση των ενόπλων δυνάμεων» η οποία κατάφερε το «ισχυρότερον πλήγμα εναντίον του δικτατορικού καθεστώτος».⁵²⁹ Στο Λονδίνο, η είδηση της ανταρσίας αντιμετωπίστηκε ως κάτι πολύ θετικό από τους εκεί πολιτικούς πρόσφυγες που ανήκαν στον κεντρικό και συντηρητικό χώρο. Μάλιστα σύμφωνα με την δημοσιογράφο Μαρία Καραβία που βρισκόταν εκείνη τη περίοδο στην πρωτεύουσα του Ηνωμένου Βασιλείου, μόλις έμαθε το νέο η φίλη της Ριρή Λαμπρινίδη, αναφώνησε ότι πρέπει να στηθεί άγαλμα για τον Ν. Παππά.⁵³⁰ Τις ίδιες ημέρες, παρενέβη και ο Christopher Woodhouse, βουλευτής του συντηρητικού κόμματος της Βρετανίας με δράση στην κατεχόμενη Ελλάδα τη περίοδο του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου ως υπαρχηγός και μετέπειτα αρχηγός της

⁵²⁷ «Οι κ.κ. Μαγκάκης και Μυλωνάς χαιρετίζουν την εξέγερση του πολεμικού Ναυτικού», εφ. *Η Νέα Δημοκρατία*, 2 Ιουνίου 1973, σ. 2.

⁵²⁸ Συνέντευξη Ν. Σηφουνάκη, 25.1.2017.

⁵²⁹ «Εθνική η εξέγερση των ενόπλων δυνάμεων», εφ. *Η Νέα Δημοκρατία*, 2 Ιουνίου 1973, σ. 1.

⁵³⁰ Μαρία Καραβία, *Το ημερολόγιο του Λονδίνου. Σημειώσεις από την εποχή της δικτατορίας*, Αθήνα, Άγρα, 2007, σ. 228.

Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής. Με άρθρο του στη *Daily Telegraph* άσκησε κριτική στον βρετανικό τύπο για το χαρακτηρισμό των ανδρών του Ναυτικού ως συνωμότες, τονίζοντας ότι δεν ήταν σωστός όρος. Συνωμότες ήταν οι πραξικοπηματίες, οι αξιωματικοί ήταν νόμιμοι.⁵³¹ Λίγες ημέρες αργότερα έκανε νέα παρέμβαση, αυτή τη φορά στη Βουλή των Κοινοτήτων, επικρίνοντας την εργατική κυβέρνηση για την αναγνώριση της πολιτειακής αλλαγής του Παπαδόπουλου τη στιγμή που η ΕΣΑ βασάνιζε ανθρώπους (εν προκειμένω αναφερόταν στον αντισμήναρχο Αναστάσιο Μήνη) που στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο πολέμησαν στο πλευρό της Βρετανίας.⁵³²

Την υποστήριξή του εξέφρασε και ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, αφού όμως είχε προηγηθεί επιστολή του Ν. Παππά μέσω του αυλάρχη Λεωνίδα Παπάγου, με την οποία δήλωνε την «πειθαρχία και τον σεβασμό» στον Κωνσταντίνο και ζητούσε την παρέμβασή του «και να απαιτήσει από την Διεθνή Κοινή Γνώμη παγκόσμια εξέγερσι, και ιδιαιτέρως του ΝΑΤΟ, καθ' όσον οι ευρισκόμενοι εις την ΕΣΑ Αξιωματικοί είναι συνάδελφοι και φίλοι όλων των Αξιωματικών των 15 κρατών» και κατέληγε ότι «είναι γνωστόν ότι υφίστανται τοιαύτα βασανιστήρια επί τω σκοπώ αποσπάσεως ομολογιών δια την άμεσον εμπλοκήν Βασιλέως-Καραμανλή εις την εξέγερσιν του Ναυτικού».⁵³³

Έτσι, στις 9 Ιουνίου, μέσω του αυλάρχη του, ο Κωνσταντίνος καλούσε το ΝΑΤΟ να πιέσει τη δικτατορία ώστε να σταματήσουν οι βασανισμοί των αξιωματικών που είχαν εμπλακεί στο «Κίνημα»:

«Αυτήν την ώραν Έλληνες αξιωματικοί υφίστανται απάνθρωπα βασανιστήρια δια να ομολογήσουν επί της προσφάτου ναυτικής εξεγέρσεως. [...] Υπάρχουν διεθνείς κανόνες για τη μεταχείριση των αιχμαλώτων πολέμου. Στην προκειμένη περίπτωση Έλληνες αξιωματικοί που είναι επίσης αξιωματικοί του ΝΑΤΟ, τυγχάνουν μεταχείρισεως πολύ χειρότερης από τους αιχμαλώτους πολέμου. Στρέφομαι προς τους αξιωματούχους του ΝΑΤΟ και τις κυβερνήσεις τους για να επισημάνω τις ευθύνες τους».⁵³⁴

---

⁵³¹ Στο ίδιο: Για τη δράση του στην κατεχόμενη Ελλάδα βλ. C. M. Woodhouse, *Το μήλο της έριδος. Η ελληνική αντίσταση και η πολιτική των μεγάλων δυνάμεων*, Αθήνα, Εξάντας, 1976.

⁵³² «Αν συνελαμβάνοντο ο γενικός διευθυντής του BBC, η κόρη του Τσώρτσιλ, καθηγηταί του Καίμπριτζ...», εφ. *Η Νέα Δημοκρατία*, 30 Ιουνίου 1973, σ. 4.

⁵³³ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος, Α. Κακαράς, υποφάκελος, Ανταρσία Βέλος-Saint Rafael, Επιστολή Ν. Παππά, «Προς τον Βασιλέα, μέσω Παπαγου», Roma, 3^η Ιουνίου 1973.

⁵³⁴ «Έκκληση του Βασιλέως προς το ΝΑΤΟ να σταματήσουν τα βασανιστήρια των αξιωματικών», εφ. *Η Νέα Δημοκρατία*, 9 Ιουνίου 1973, σ. 7.

Την ίδια ημέρα, σε συνέντευξή που έδωσε στην βρετανική τηλεόραση, ο Κωνσταντίνος ανέφερε ότι παρείχε την υποστήριξή του «εις ο,τιδήποτε θα ηδύνατο να συμβάλει ώστε η χώρα μου να απαλλαγεί του σημερινού καθεστώτος» και ότι «ο ελληνικός λαός παρέχει επίσης ηθικήν υποστήριξην εις οιαδήποτε προσπάθειαν δια την αποκατάστασιν της αληθούς Δημοκρατίας».⁵³⁵

Ωστόσο παρά την θετική του στάση, ο Κωνσταντίνος αρνήθηκε την όποια ανάμιξή του με τα γεγονότα του Ναυτικού. Στο διάγγελμα που έκανε αμέσως μετά την κατάργηση της μοναρχίας από τη δικτατορία, απευθυνόμενος στην ελληνική κοινωνία, ο Κωνσταντίνος αντέκρουσε τους ισχυρισμούς της δικτατορίας ότι «το μέγα πρόβλημα του δημοσίου βίου είναι η μορφή του πολιτεύματος» της χώρας, αλλά «το εάν και πως θα έχη δημοκρατίαν» και τα τελευταία γεγονότα, «η εξέγερσις των φοιτητών και η απόφασις των αξιωματικών του Ναυτικού να κινηθούν δια την κατάλυσιν της τυραννίας» αυτό αποδείκνυαν. Εάν ο ίδιος παρέμεινε σιωπηλός ήταν με στόχο:

*Να κρατήσω ανοικτήν την θύραν της επιστροφής εις την νομιμότητα, να εξασφαλίσω ει δυνατόν ομαλήν επάνοδον εις το δημοκρατικόν καθεστώς. Σήμερα δηλώ κατά τον κατηγορηματικότερον τρόπον ότι δεν είχα καμμίαν ανάμιξιν εις την κίνησιν των αξιωματικών του Ναυτικού.*⁵³⁶

Προκειμένου να μην θέσει σε κίνδυνο την επιστροφή του, επιβεβαιώνοντας το βασικό επιχείρημα της δικτατορίας με το οποίο αιτιολόγησε την κατάργηση της μοναρχίας, ο Κωνσταντίνος αρνήθηκε ότι γνώριζε για το «κίνημα» παρουσιάζοντας τον θεσμό όπως αυτό που θεωρητικά ήταν, υπεράνω συνωμοσιών και παρεμβάσεων. Ίδια στάση με τον Κωνσταντίνο τήρησε και ο Κ. Καραμανλής. Με δηλώσεις του την ίδια ημέρα που καταργήθηκε η βασιλεία, αρνήθηκε «κατηγορηματικώς» την ανάμιξή του στην «τραγωδίαν του Ναυτικού», αναφέροντας ότι «εάν είχαν ενθαρρύνει καθ' οιοδήποτε τρόπον την εξέγερσιν αυτήν, θα είχα το θάρρος αλλά και το ηθικόν καθήκον να το επιβεβαιώσω».⁵³⁷

⁵³⁵ «Η συνέντευξις του Βασιλέως», εφ. *Η Νέα Δημοκρατία*, 9 Ιουνίου 1973, σ. 3.

⁵³⁶ «Διάγγελμα του Βασιλέως προς τον ελληνικό λαό», εφ. *Η Νέα Δημοκρατία*, Έκτακτος Έκδοσις, 4 Ιουνίου 1973, σ. 1.

⁵³⁷ «Βαρυσήμαντοι δηλώσεις Καραμανλή», εφ. *Η Νέα Δημοκρατία*, 2 Ιουνίου 1973, σ. 1.

Εμπνεόμενος από το «Βέλος» ο Μίκης Θεοδωράκης συνέθεσε το 1973 τραγούδι το οποίο αναφερόταν σε αυτό αλλά και στα γεγονότα του Πολυτεχνείου, με τίτλο *Δέκα παλληκάρια*⁵³⁸ και τεκμηριώνει την ένταξη των ανδρών του «Βέλους» στην «φανταστική» κοινότητα των Ελλήνων του αντιδικτατορικού αγώνα, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό.⁵³⁹ Επιπλέον, ο αυστριακός καλλιτέχνης Rudolf Dirr φιλοτέχνησε εικόνα στην οποία απεικόνιζε τον δικτάτορα Γ. Παπαδόπουλο ως άλλο κολοσσό της Ρόδου, με το «Βέλος» να σπάει, εμβολίζοντάς τη, μια από τις δύο βάσεις που το κρατούσαν όρθιο, συμβολίζοντας τη μεγάλη σημασία που είχε η πράξη για τη κατάρρευση του καθεστώτος.⁵⁴⁰

Για τους Έλληνες του αντιδικτατορικού αγώνα, τόσο της Αριστεράς όσο του Κέντρου και της Δεξιάς, η ανταρσία αποτέλεσε μία μεγαλειώδη κίνηση κατά της δικτατορίας, έκφραση της εξέγερσης του Ναυτικού, όπως ανέφεραν τη συνωμοσία, που απέτυχε να εκδηλωθεί και η οποία έδειχνε την αντίθεση των ενόπλων δυνάμεων, και τη συμπαράταξή τους με το λαό και τη δημοκρατία.

Σημαντική, έως καθοριστική για τη τύχη των προσφύγων, ήταν όμως και η υποστήριξη της ιταλικής κυβέρνησης, των πολιτικών κομμάτων και οργανώσεων. Εκείνη τη περίοδο, η Ιταλία ήταν αντιμέτωπη με την βίαιη δράση των ακροδεξιών, νεοφασιστικών οργανώσεων που στόχο είχαν την αποσταθεροποίηση και ανατροπή του πολιτεύματος και στην οποία ήταν αναμεμειγμένη και η ελληνική δικτατορία. Λίγα χρόνια πριν, είχε αποκαλυφθεί σχέδιο για πραξικόπημα και επιβολή δικτατορικού καθεστώτος εμπνεόμενο από την ελληνική περίπτωση.⁵⁴¹ Μάλιστα, εκείνες τις ημέρες είχαν δημοσιευθεί νέα έγγραφα που τεκμηριώναν τη σχέση του νεοφασιστικού κόμματος Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κίνημα (MSI), με την ελληνική δικτατορία και την εμπλοκή της τελευταίας στη σφαγή της Piazza Fontana στο Μιλάνο και τα πραξικοπηματικά σχέδια των νεοφασιστών.⁵⁴² Σε αυτό το πλαίσιο, η απόφαση της ιταλικής κυβέρνησης να παραχωρήσει άσυλο στα 31 μέλη του πληρώματος του «Βέλους» ήταν μια ξεκάθαρη στάση κατά της δικτατορίας, τη στιγμή μάλιστα που η

⁵³⁸ Μίκης Θεοδωράκης, «Δέκα Παλληκάρια», *Στην Ανατολή*, Studio Columbia, 1974.

⁵³⁹ Nikolaos Papadogiannis, «A (Trans) National Emotional Community? Greek Political Songs and the Politicisation of Greek Migrants in West Germany in the 1960s and early 1970s», *Contemporary European History*, 23:4 (2014), σ. 606, 608.

⁵⁴⁰ ΑΓΣ, Φάκελος Α/Τ ΒΕΛΟΣ.

⁵⁴¹ M. Dondi, *ό.π.*, σ. 145-146, 305-308.

⁵⁴² «Altre conferme dei legami fra MSI e colonnelli greci», εφ. *L'Unità*, 30 Μαΐου 1973, σ. 5.

τελευταία είχε ζητήσει την παράδοσή τους στην Αθήνα, επικαλούμενη τις διατάξεις του ΝΑΤΟ, ενώ αργότερα απείλησε μέχρι και με διακοπή διπλωματικών σχέσεων.⁵⁴³

Ταυτόχρονα, στο μοτέλ «AGIP» τους επισκέφθηκε αντιπροσωπία της Ιταλικής Επιτροπής για την Ελευθερία στην Ελλάδα, με τον πρόεδρό της, βουλευτή του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, Φερούτσιο Πάρρι, τον βουλευτή του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος και αντιπρόεδρο της Βουλής Φραντσέσκο Αλμπερτίνι, τον γραμματέα της κοινοβουλευτικής ομάδας του Χριστιανοδημοκρατικού Κόμματος, βουλευτή Σαλβερίνο Ντε Βίτο, τον αντιπρόεδρο της κοινοβουλευτικής ομάδας του σοσιαλιστικού κόμματος, βουλευτή Αλμπέρτο Τσιπελλίνι, τον Μάουρο Γκαλλένι από τον τομέα εξωτερικών του Κομμουνιστικού Κόμματος και τον γραμματέα της επιτροπής, Αλφρέντο Κασίλια, οι οποίοι εξέφρασαν την αλληλεγγύη και τη στήριξή τους για την παραμονή τους στη χώρα.⁵⁴⁴ Η επιτροπή είχε συγκροτηθεί μετά το πραξικόπημα των Συνταγματαρχών από το ιταλικό κοινοβούλιο και με συμμετοχή των κομμάτων από τη Χριστιανοδημοκρατία μέχρι το Κομμουνιστικό Κόμμα. Στόχος της ήταν η ανθρωπιστική και πολιτική υποστήριξη των Ελλήνων που αντιστέκονταν στο στρατιωτικό καθεστώς αλλά και η προσπάθεια να «σαμποτάρει» τη δικτατορία στο επίπεδο της διεθνούς πολιτικής.⁵⁴⁵

Τόσο το Κομμουνιστικό όσο και το Σοσιαλιστικό Κόμμα, που την περίοδο εκείνη είχαν αυξημένη εκλογική δύναμη, κινητοποιήθηκαν άμεσα για την εξασφάλιση του ασύλου. Ο κομμουνιστής βουλευτής Ούγκο Πεκκίότι ζήτησε από τον Ιταλό υπουργό Άμυνας εγγυήσεις για την παροχή ασύλου και για το ότι στο ενδιάμεσο θα παρεχόταν προστασία στους Έλληνες αξιωματικούς. Από τη μεριά των Σοσιαλιστών, ο βουλευτής Πιέτρο Νέννι, με επιστολή του στον Ιταλό πρωθυπουργό Τζούλιο Αντρεόττι τον καλούσε να κάνει αποδεκτό το αίτημα των 31 για παροχή πολιτικού ασύλου, ενώ ο βουλευτής Άλντο Βεντουρίνι ζητούσε την άμεση παροχή ασύλου καθώς «ο δημοκρατικός και αντιφασιστικός ιταλικός λαός» δεν θα δεχόταν άρνηση, ακόμα και καθυστέρηση.⁵⁴⁶ Το δημοτικό συμβούλιο της Ρώμης, με πρωτοβουλία των

---

⁵⁴³ «Chiesta da Atene l'estradizione degli ammutinati», εφ. *Paese Sera*, 28 Μαΐου 1973, σ. 19, «Η Ιταλία ηγνόησε τας απειλάς», εφ. *Η Νέα Δημοκρατία*, 2 Ιουνίου 1973, σ. 3· για τη στάση της ιταλικής κοινής γνώμης προς την ανταρσία του «Βέλους» βλ. και Antonio Varsori «Italy and the Greek military regime from the 1967 coup d'etat to the fall of the dictatorship», στο A. Klapsis, C. Arvanitopoulos, E. Hatzivassiliou, E. G. H. Pedaliu (επιμ.), *ό.π.*, σ. 53-54.

⁵⁴⁴ «I marinai greci rifiutano il «confino», εφ. *L'Unità*, 29 Μαΐου 1973, σ. 8.

⁵⁴⁵ Giambattista Scirè, «Nella Sinistra indipendente», στο Nicola Labanca, *Ferruccio Parri e le Italie del Novecento*, Roma, Viella, 2021, σ. 276.

⁵⁴⁶ Στο ίδιο· «PCI e PSI: concedere l'asilo politico ai greci», εφ. *Paese Sera*, 26 Μαΐου 1973, σ. 11.

κομμουνιστών, εξέφρασε την αλληλεγγύη του στο πλήρωμα του «Βέλους» «που στο όνομα της ελευθερίας εξεγέρθηκαν κατά του δικτατορικού και τρομοκρατικού καθεστώτος». Εναντίον του τάχθηκαν οι δημοτικού σύμβουλοι του νεοφασιστικού MSI.⁵⁴⁷

Επιπλέον, χάρη και στη μεσολάβηση των Ελλήνων του αντιδικτατορικού αγώνα, ιταλικές οργανώσεις βοήθησαν ορισμένους από τους πρόσφυγες να βρουν δουλειά, σε κρατικές και μη επιχειρήσεις αμέσως μετά την παροχή ασύλου. Στη Τζένοβα φοιτητές που ανήκαν στην ΕΔΗΝ πέτυχαν την πρόσληψη στο λιμάνι των υπαξιωματικών Δ. Ρουσόπουλου και Κ. Κωστάκη, που απέκτησαν στέγη μέσω του οργανισμού εργατικής κατοικίας στη πόλη,⁵⁴⁸ ενώ ο Γ. Στράτος προσελήφθη σε εμπορικό πλοίο ιταλικών συμφερόντων.⁵⁴⁹ Ορισμένοι πρόσφυγες από την ομάδα των υπαξιωματικών πήγαν στην Δυτική Γερμανία και τις Σκανδιναβικές χώρες όπου οι κυβερνήσεις και οργανώσεις συνέβαλαν στην επαγγελματική και γενικότερη αποκατάστασή τους. Οι περισσότεροι προσελήφθησαν από τον Νικήτα Βενιζέλο.⁵⁵⁰

Η υποστήριξη και αντιμετώπιση της ανταρσίας ως σπουδαίο γεγονός, ήταν κοινή από όλο το πολιτικό φάσμα του αντιδικτατορικού αγώνα. Και σε αυτό συνέβαλε και η στάση των ίδιων των 31 προσφύγων, οι οποίοι από τη πρώτη στιγμή, έχοντας συνεννοηθεί για τη θέση που θα κρατούσαν έναντι των δημοσιογράφων ήδη πριν την αποβίβασή τους,⁵⁵¹ αρνήθηκαν να πάρουν κάποια συγκεκριμένη πολιτική θέση, αλλά τόνιζαν τον δημοκρατικό χαρακτήρα της πράξης τους. Χαρακτηριστική αυτής της προσπάθειας ήταν η φράση του Νίκου Παππά στην συνέντευξη τύπου με την οποία τόνισε ότι δεν ήταν ούτε βασιλικοί ούτε κομμουνιστές ούτε δεξιοί, αλλά Έλληνες δημοκράτες, αποφεύγοντας να χρωματίσει πολιτικά και πολιτειακά την ανταρσία.⁵⁵² Οι ίδιοι ήθελαν να αποφύγουν την κομματικοποίηση της πράξης.⁵⁵³

Η απουσία δημόσιας αναφοράς στον βασιλιά πιθανώς είχε και έναν άλλο λόγο. Να μην υποστεί φθορά η μοναρχία, κάτι το οποίο ωστόσο δεν αποφεύχθηκε. Η ανταρσία έπληξε το στέμμα και προσωπικά τον ίδιο τον Κωνσταντίνο, αφού παρά τις προσπάθειες να μην εμπλακεί ο θεσμός της βασιλείας, η δικτατορία τον κατήργησε. Η

⁵⁴⁷ «Campidoglio: solidarietà per i marinai del «Velos», εφ. *L'Unità*, 30 Μαΐου 1973, σ. 8.

⁵⁴⁸ Νίκος Σηφουνάκης, «Τι έφερε το «ΒΕΛΟΣ», *Ε-Ιστορικά*, τχ. 186 (22 Μαΐου 2003), σ. 48.

⁵⁴⁹ Συνέντευξη Γ. Στράτου, 10.1.2017.

⁵⁵⁰ Α. Κακαράς, *ό.π.*, σ. 262-263.

⁵⁵¹ Κ. Γκορτζής, *ό.π.*, σ. 152.

⁵⁵² Valerio Occheto, «Tutta la Marina è contro i colonnelli», εφ. *Il giorno*, 28 Μαΐου 1973, σ. 3.

⁵⁵³ Π. Χατζηπέρος, *ό.π.*, σ. 98.

μοναρχία ήταν το μεγαλύτερο θύμα του «Κινήματος». Ο Ν. Παππάς φαίνεται ότι ήταν πιστός στην απόφαση η συνωμοσία να μην αναμείξει τον βασιλιά προκειμένου να αποφευχθεί, σε περίπτωση αποτυχίας, η περαιτέρω φθορά του θρόνου, ανησυχία που αποδείχθηκε βάσιμη.

Η προσπάθεια των πολιτικών προσφύγων να μην χρωματιστούν πολιτικά και πολιτειακά, δεν σήμαινε ότι η ανταρσία δεν είχε πολιτικό προσανατολισμό. Ο Ν. Παππάς δεν έπαυε να ενστερνίζεται τους βασικούς πολιτικούς λόγους που τον ώθησαν να οργανώσει μαζί με τους άλλους αξιωματικούς τη συνωμοσία. Ο φόβος της διεθνούς απομόνωσης και του αυξανόμενου αντιαμερικανικού αισθήματος της ελληνικής κοινωνίας, με επικίνδυνες συνέπειες για την θέση της χώρας στη Δύση και κατ' επέκταση τη κοινοβουλευτική δημοκρατία δυτικού τύπου στην Ελλάδα, αλλά και η αδυναμία της Δύσης να αμυνθεί στην Νότια Πτέρυγα δεν είχαν πάψει να ισχύουν. Και ήταν σε αυτά που έδωσε βάρος. Στις δηλώσεις τους στο Φιουμτσίνο ήταν σταθερή η αναφορά στον κίνδυνο για το ΝΑΤΟ και την άμυνα της Δύσης.

Ιδιωτικά, οι πολιτικοί πρόσφυγες του «Βέλους» είχαν δηλώσει τη πίστη τους προς τη Βασιλευομένη Δημοκρατία, τον Κωνσταντίνο και τη Συμμαχία. Στις 3 Ιουνίου στην επιστολή του προς τον βασιλιά προκειμένου να παρέμβει υπέρ των αξιωματικών που βασανίζονταν στην ΕΣΑ, ο Ν. Παππάς δήλωσε τη πίστη του προς τον Κωνσταντίνο.⁵⁵⁴ Την επόμενη ημέρα, και ενώ είχε προηγηθεί η κατάργηση της μοναρχίας από τη δικτατορία, το σύνολο των προσφύγων του «Βέλους» δήλωσαν την υποστήριξή τους προς τον βασιλιά. Στην επιστολή του ο Ν. Παππάς ανέφερε ότι «άπαντες οι υπ' εμέ αξιωματικοί και υπαξιωματικοί του αντιτορπιλικού «Βέλος» [...] αγνοούντες ως παράνομη, πραξικοπηματική και αντεθνική την υπό του εν Αθήναις κρατούντος καθεστώτος πράξιν εκθρονίσεώς σας, εξακολουθούμεν, συνεπείς προς τον όρκον μας, να αναγνωρίζωμεν Υμάς, τον νόμιμον Αρχηγόν του Κράτους και των Ενόπλων Δυνάμεων» και ότι «εις τας διαταγάς Σας νομιμοφρόνως υπακούμεν, πλην ενδεχομένως τυχόν αποφάσεως του Ελληνικού λαού, ελευθέρως και νομίμως εκφραζομένως, περί αλλαγής πολιτεύματος, εις την κυριαρχικήν θέλησιν του οποίου λαού, ως αξιωματικοί θα υποταχθούμεν». Πίστη στον Κωνσταντίνο, η οποία δεν υπερέβαινε τη προσήλωση στις δημοκρατικές αρχές. Η επιστολή συνοδευόταν από

---

⁵⁵⁴ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος, Α. Κακαράς, υποφάκελος, Ανταρσία Βέλος-Saint Rafael, Επιστολή Ν. Παππά, «Προς τον Βασιλέα, μέσω Παπαγού», Roma, 3^η Ιουνίου 1973.

Πρωτόκολλο τιμής που υπέγραψαν όλοι σχεδόν οι πολιτικοί πρόσφυγες του «Βέλους» με το οποίο δήλωναν ότι:

Θεωρούμεν παράνομον, αυθαίρετον και αντεθνικην την πράξιν της Κυβερνήσεως των Αθηνών, δια της οποίας διεκήρυξεν την κατάργησιν της Βασιλευομένης Δημοκρατίας και ανεκήρυξεν την Αβασίλευτον Δημοκρατίαν. Παραμένομεν πιστοί εις την νόμιμον πολιτειακήν μορφήν του Συντάγματος της Βασιλευομένης Δημοκρατίας, [...] Μέχρις ότου ο κυρίαρχος λαός αποφασίσει ελευθέρως επί του θέματος τούτου αναγνωρίζωμεν νόμιμον αρχηγόν του κράτους και των ενόπλων δυνάμεων τον Βασιλέα Κωνσταντίνον.

Και αυθίς διαδηλούμεν την προσήλωσίν μας εις την Ατλαντική Συμμαχίαν και θεωρούμεντες εαυτούς πάντοτε ναύτας του Πολεμικού Ναυτικού μας, διατελούμεν εις την υπηρεσίαν των Ναυτικών Συμμαχικών Δυνάμεων του ΝΑΤΟ.⁵⁵⁵

Λίγες ημέρες αργότερα, ο Ν. Παππάς μαζί με ορισμένους αξιωματικούς ταξίδεψε στην Κοπεγχάγη, φιλοδοξώντας να παρέμβει στη σύνοδο των υπουργών Εξωτερικών των χωρών μελών του ΝΑΤΟ της 15^{ης} Ιουλίου και να κινητοποιήσει τη Συμμαχία στο ζήτημα της δικτατορίας. Αυτή τους τη προσπάθεια, υποστήριξαν πολλοί Έλληνες του αντιδικτατορικού αγώνα. Με τη βοήθεια του Γ. Βούλτεψη, του Γ. Κουράτου και του καθηγητή, μέλους του ΠΑΚ, Ιωάννη Στρεμμένου, καθώς και την υποστήριξη της οικογένειας Β. Βαρδινογιάννη, ο Ν. Παππάς μαζί με τον Κ. Γκορτζή και τον Η. Προκοπάκη ξεκίνησαν το ταξίδι για τη δανική πρωτεύουσα. Στη πορεία συνάντησαν πολλούς Έλληνες αντιδικτατορικούς. Τους φιλοξένησε στη Γενεύη ο καθηγητής Γιάγκος Σιώτης, όπου τους συνάντησαν ο Τάκης Λαμπρίας και ο Γιάννης Λάμπας. Στην Χάγη συναντήθηκαν με τον ολλανδό υπουργό Εξωτερικών Μαξ Βαν Ντερ Στόελ που τους έδωσε συμβουλές. Την επομένη στην Κοπεγχάγη τους υποδέχθηκε ο βουλευτής του σοσιαλιστικού κόμματος Κάμρε, ο οποίος ήταν σε συνεργασία με το ΠΑΚ, ενώ ο αξιωματικός του Ναυτικού Κωνσταντίνος Μαρώτης, που είχε κηρυχθεί λιποτάκτης από τη δικτατορία, τους βοήθησε για τη διαμονή τους στην πόλη.⁵⁵⁶

Ο Ν. Παππάς είχε φτάσει στην Κοπεγχάγη ως επίσημος προσκεκλημένος της δανικής κυβέρνησης, η οποία, μαζί με την ολλανδική και τη νορβηγική, έθεσαν τον

---

⁵⁵⁵ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, υποφάκελος, Ανταρσία Βέλους-Saint Rafael, Αντιπλοίαρχος(Μ) Ν. Παππάς, Προς την Α.Μ. τον Βασιλέα των Ελλήνων Κωνσταντίνον, Ρώμη, 4^η Ιουνίου 1973, Πρωτόκολλον τιμής, χ.η.

⁵⁵⁶ Κ. Γκορτζής, *ό.π.*, σ. 173-175.

ζήτημα της δικτατορίας στη σύνοδο, ενώ η πρόταση του Ντερ Στόελ να εκδώσει η Συμμαχία ανακοίνωση η οποία θα επιβεβαίωνε «την δέσμευση των συμμαχικών χωρών στη διασφάλιση της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων» εγκρίθηκε.⁵⁵⁷ Οι τρεις χώρες της Βόρειας Ευρώπης ήταν σταθερά εναντίον της χούντας από τους πρώτους μήνες της εγκαθίδρυσής της και η υποστήριξη στον Ν. Παππά εγγραφόταν σε αυτή τους τη στάση.⁵⁵⁸

Πέρα απ' αυτό όμως, το NATO δεν υποστήριξε τον Ν. Παππά. Ο Γενικός Γραμματέας της Συμμαχίας, Τζόζεφ Λουνς αμφισβήτησε τα λεγόμενα του Ν. Παππά για αδυναμία άμυνας του Ναυτικού και κατ' επέκταση της Ελλάδας, κάνοντας λόγο για «κάποια ελαφρά αδυναμία που σύντομα θα τη ξεπεράσει».⁵⁵⁹ Για την *Νέα Δημοκρατία* ο Ν. Παπάς «αποστόμωσε» τον Τζ. Λουνς ο οποίος προσπάθησε να μειώσει τη σημασία της αναταραχής στο ελληνικό Ναυτικό αμφισβητώντας τις καταγγελίες του Ν. Παππά. Με επιστολή του καλούσε τον Γραμματέα του NATO να στείλει εμπειρογνώμονες στην Ελλάδα προκειμένου να εξακριβώσει τους ισχυρισμούς του και να πάρει μέτρα.⁵⁶⁰

Η στάση του NATO ενέτεινε την κριτική προσωπικοτήτων του συντηρητικού και του κεντρώου χώρου. Οι Παναγιώτης Κανελλόπουλος, Ιωάννης Ζίγδης, Γεώργιος Μαύρος και ο πρόεδρος της τελευταίας Βουλής πριν το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου, Δημήτρης Παπασπύρου, με αφορμή τη σύνοδο Κορυφής στη Κοπεγχάγη, προέβησαν σε κοινή δήλωση με την οποία επέκριναν τη στάση του NATO για την στήριξη της δικτατορίας. Τόνιζαν ότι η υποστήριξη που οι ίδιοι παρείχαν στο NATO υφίστατο με βάση την πεποίθηση ότι η συμμαχία προστατεύει τους δημοκρατικούς θεσμούς και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Επιπλέον ανέφεραν ότι «Προβάλλει συνεπώς αμείλικτον το ερώτημα: Διά την υπεράσπισιν ποιών ιδανικών καλείται να αγωνισθή ο ελληνικός λαός, όταν ζη υπό καθεστώς πλήρους καταλύσεως της ελευθερίας του;».⁵⁶¹

Λίγες ημέρες αργότερα, η *Νέα Δημοκρατία* έκανε λόγο για «δεύτερη απόπειρα ναυτικής εξεγέρσεως», αυτή τη φορά στη Νότια Γαλλία, με τη δικτατορία να κατηγορεί εκ νέου τον βασιλιά και τον Κ. Καραμανλή, οι οποίοι αρνήθηκαν ότι είχαν σχέση.⁵⁶²

---

⁵⁵⁷ Έφη, Πενταλιού, «Η Δανία και η δικτατορία των συνταγματαρχών, 1967-1974», στο Κ. Winther-Jacobsen, Ε. Χατζηβασιλείου (επίμ.), *ό.π.*, σ. 179.

⁵⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 155.

⁵⁵⁹ Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 515-517.

⁵⁶⁰ «Ο πλοίαρχος Παππάς αποστομώνει τον κ. Λουνς», εφ. *Η Νέα Δημοκρατία*, 30 Ιουνίου 1973, σ. 4.

⁵⁶¹ «Η αμερικανική ΚΥΠ πίσω από την «επιχείρηση δημοκρατία» του Παπαδόπουλου», εφ. *Ελεύθερη Ελλάδα*, 14 Ιουνίου 1973, σ. 1.

⁵⁶² «Δεύτερη απόπειρα ναυτικής εξεγέρσεως», εφ. *Η Νέα Δημοκρατία*, Ιουνίου 1973, σ. 3.

Αυτή η δεύτερη απόπειρα ήταν το σχέδιο για την κατάληψη των δύο αντιτορπιλικών, «Ιέραξ» και «Αετός», που θα βρίσκονταν τον Ιούλιο στη Νίκαια της Νότιας Γαλλίας κατά τον καθιερωμένο εκπαιδευτικό πλου της Σχολής Δοκίμων. Το σχέδιο ήταν να καλέσουν επάνω σε αυτά τους πολιτικούς που βρίσκονταν στο εξωτερικό για να σχηματίσουν κυβέρνηση.

Το σχέδιο οργανώθηκε σε συνεργασία με τον Νικήτα Βενιζέλο και τον Κώστα Μπαντουβά, γιό του Εμμανουήλ Μπαντουβά, οι οποίοι θα τους υποστήριζαν και συμμετείχαν οι Ν. Παππάς, Η. Προκοπάκης, Κ. Ματαράγκας, Κ. Γκορτζής και Ν. Ζησιμόπουλος. Νωρίτερα, κατά τη διάρκεια δείπνου με τον βασιλιά στο σπίτι του στη Ρώμη, του είχαν μιλήσει για το σχέδιο και προτείνει να συμμετάσχει, επιβιβαζόμενος σε ένα από τα πλοία μετά την κατάληψή τους και τον σχηματισμό κυβέρνησης. Η απάντησή του ωστόσο ήταν αρνητική.⁵⁶³

Όπως ήταν προγραμματισμένο, τα πλοία έφτασαν στην Νότια Γαλλία στις 9 Ιουλίου και λόγω απαγόρευσης του δημάρχου, ο οποίος δεν τα δέχτηκε εκφράζοντας την αντίθεσή του στη δικτατορία, αντί της Νίκαιας έδεσαν στο Σαν Ραφαέλ και στη Ρουέν. Εκεί, και μέσω της γυναίκας του Ν. Βενιζέλου που προσποιήθηκε την γνωστή κοινού φίλου και τον προσκάλεσε σε δείπνο, ο Ν. Παππάς έφερε τον κυβερνήτη του «Ιέρακα», αντιπλοίαρχο Σπύρο Καρατσώλη στην έπαυλη του Ν. Βενιζέλου όπου και του εξήγησε το σχέδιο. Ο Σπ. Καρατσώλης συμφώνησε και υποσχέθηκε να στείλει σκάφος να τους παραλάβει. Ο κυβερνήτης του «Αετού» όμως, πλωτάρχης Ιωάννης Ζαφειρόπουλος, ήταν αντίθετος και όταν το έμαθε επικοινωνήσε με τον Π. Αραπάκη στην Αθήνα ο οποίος διέταξε τον άμεσο απόπλου των πλοίων.⁵⁶⁴

Μετά και την αποτυχία της προσπάθειας στη Νότια Γαλλία, από τους πέντε πολιτικούς πρόσφυγες, τους τελευταίους των 31 του «Βέλους», οι τρεις πήγαν στην Αγγλία όπου ξεκίνησαν σπουδές στα Ναυτιλιακά ενώ οι άλλοι δύο προσελήφθησαν στην ναυτιλιακή εταιρία του Ν. Βενιζέλου για δουλειά στα πλοία της. Ο Νικήτας Βενιζέλος είχε προσλάβει πάνω από τους μισούς πολιτικούς πρόσφυγες.⁵⁶⁵

Αν και ήταν μια πράξη απόρροια της αποτυχίας της συνωμοσίας, η ανταρσία του «Βέλους» κατάφερε να μετατρέψει αυτή την αποτυχία σε επιτυχία. Η απόφαση του Ν. Παππά να καταφύγει στην Ιταλία μετατράπηκε σε πράξη αντίστασης στη δικτατορία αρχικά από το ίδιο το πλήρωμα, που στη πλειοψηφία του υποστήριξε τον Ν. Παππά,

⁵⁶³ Κ. Γκορτζής, *ό.π.*, σ. 177-180.

⁵⁶⁴ Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 527-532.

⁵⁶⁵ Α. Κακαράς, *ό.π.*, σ. 262-263.

και στη συνέχεια από την υποδοχή που επιφύλαξε στο αντιτορπιλικό και τους πολιτικούς πρόσφυγες το αντιδικτατορικό κίνημα στην Ιταλία. Πράγματι η αναζωογόνηση του αντιδικτατορικού κινήματος, σε συνδυασμό με τις αποκαλύψεις για το μέγεθος της αντίδρασης στο Ναυτικό αποτέλεσε ισχυρότατο πλήγμα για το καθεστώς καθώς ένα από τα κύρια επιχειρήματά του, ότι στηριζόταν στο σύνολο των ενόπλων δυνάμεων, καταρρίφθηκε.

Η ανταρσία ωστόσο δεν επηρέασε τη στάση των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ από τους οποίους περίμεναν συμπαράσταση οι συνωμότες και ο Ν. Παππάς. Παρά την έκκληση του Ν. Παππά η Συμμαχία συνέχισε να ανέχεται τη δικτατορία, διαψεύδοντας μάλιστα τις ανησυχίες του Έλληνα αξιωματικού για αμυντική αδυναμία της Νότιας Πτέρυγας λόγω της δικτατορίας και ιδιαίτερα μετά τις συλλήψεις των αξιωματικών του Ναυτικού. Η στάση αυτή είχε μάλλον στόχο τη διατήρηση της συνοχής της Συμμαχίας, δεδομένου ότι μετά τα γεγονότα της ανταρσίας οι ΗΠΑ αμφέβαλαν για την αποτελεσματικότητα των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων και τη συμβολή τους στο ΝΑΤΟ. Ωστόσο, δεν άλλαξαν την στάση ανοχής προς το δικτατορικό καθεστώς παρά και την αντίδραση των φιλελευθέρων στο Καπιτώλιο. Για την κυβέρνηση Ρίτσαρντ Νίξον, η δυτική άμυνα στην Ανατολική Μεσόγειο επέβαλε την συνεργασία με την Ελλάδα ανεξάρτητα από το καθεστώς της.⁵⁶⁶

Όσον αφορά το ελληνικό Ναυτικό πάντως, οι εκκαθαρίσεις αξιωματικών που έκανε η δικτατορία με αφορμή τη συνωμοσία όξυναν το πρόβλημα ανεπάρκειας στελεχών για την επάνδρωση των μονάδων του. Σε συνδυασμό με τον ελλιπή υλικό εξοπλισμό και εκσυγχρονισμό του, η επιχειρησιακή του ετοιμότητα υπονομεύθηκε σημαντικά.⁵⁶⁷

1.7.Η «επανάσταση» του προδικτατορικού καθεστώτος.

Από τη πρώτη στιγμή η ανταρσία και τα νέα για αποτυχημένο κίνημα του Στόλου έγιναν δεκτά θετικά από το αντιδικτατορικό κίνημα στο εξωτερικό. Ειδικά όμως για τη συντηρητική του πτέρυγα, απέκτησαν ιδιαίτερη βαρύτητα. Μια πρώτη σκιαγράφηση αυτής της εικόνας έδωσε ήδη στις 2 Ιουνίου 1973 ο Γεώργιος Πλυτάς. Στο πρωτοσέλιδο

---

⁵⁶⁶ Έ. Πενταλιού, ό.π. Σωτήρης Ριζάς, «Οι Αμερικανοί και το Κίνημα», «Το Κίνημα του Ναυτικού και το «Βέλος», *Ε-Ιστορικά*, τχ. 186 (22 Μαΐου 2003), σ. 37-38.

⁵⁶⁷ Διονύσης Χουρλούλης, «Το ζήτημα των στρατιωτικών δυνατοτήτων της Ελλάδας, 1967-1974: Εσωτερικές και διεθνείς διαστάσεις», στο Π. Σούρλας ό.π., σ. 297-298.

της *Νέας Δημοκρατίας* που κυκλοφόρησε εκείνη την ημέρα, χαρακτήρισε την ανταρσία ως «το ισχυρότερο πλήγμα εναντίον του δικτατορικού καθεστώτος κατά την διάρκειαν της εξαετίας». Έχοντας προηγουμένως συνομιλήσει με τον Νίκο Παππά και τους υπόλοιπους πρόσφυγες από το «Βέλος» στη Ρώμη, ο Γ. Πλυτάς ανέφερε ότι:

Οι εντυπώσεις μου, εν συνδυασμώ με τας πληροφορίας που μου παρέσχον συνοψίζονται εις τα εξής: Η εξέγερσις του Ναυτικού είχε σαφώς εθνικόν χαρακτήρα και εγεννήθη εκ των κόλπων των Ενόπλων Δυνάμεων, αι οποίαι δεν ανέχονται την παράτασιν της σημερινής ανωμαλίας, που οδηγεί εις την καταστροφήν του έθνους. Καμμία πολιτική κατεύθυνσις ούτε εξητήθη, ούτε εδόθη δια την εκδήλωσιν της εξεγέρσεως. Βεβαίως υπήρξε ζωηρά εις το σύνολο του Στρατεύματος η απήχησις εκ των δηλώσεων του κ. Καραμανλή, τούτο όμως ουδόλως σημαίνει ότι υφίσταται σύνδεσις ή σχέσις μεταξύ της εθνικής εξεγέρσεως και οιασδήποτε πολιτικών εκδηλώσεων, όπως προσπαθεί, δι' εμφανείς λόγους, να παρουσιάση η δικτατορική Κυβέρνησις των Αθηνών.⁵⁶⁸

Επιπλέον, σε άρθρο του στο ίδιο φύλλο, ο Γ. Πλυτάς χαρακτήριζε την ενέργεια του Ν. Παππά ως «μίαν από τας ωραιότερας σελίδας της συγχρόνου ελληνικής ιστορίας», «γενναία και τόσον πατριωτική» και ανέφερε ότι σε αντίθεση με τις προσπάθειες της δικτατορίας να την παρουσιάσει ως «ανταρσία και εγκατάλειψις εν ώρα μάχης» η πράξη του Ν. Παππά ήταν μια «πράξη αντιστάσεως εναντίον εκείνων, οι οποίοι επί μίαν εξαετίαν κυβερνούν δικτατορικώς [...] Εναντίον εκείνων οι οποίοι επρόδωσαν τον όρκον των προς την Ελλάδα».⁵⁶⁹ Ήταν μια «εξέγερση» εθνική, δημοκρατική, χωρίς πολιτική κατεύθυνση και έκφραση νομιμότητας, από τη στιγμή που πήγαινε ενάντια σε μια παράνομη δικτατορική κυβέρνηση. Ήταν, εν τέλει, το ισχυρότερο πλήγμα στο καθεστώς και μάλιστα, «από την πλέον στεγανήν περιοχίν του, όπως είναι ο τομεύς των ενόπλων δυνάμεων».⁵⁷⁰ Τους επόμενους μήνες, η εικόνα αυτή θα ενισχυθεί και αναπαραχθεί στην Ελλάδα, καθώς οι πολιτικές εξελίξεις έδειχναν ότι τη δικαίωναν.

Τον Ιούνιο του 1973 ο Γ. Παπαδόπουλος αποφάσισε να προχωρήσει στην φιλελευθεροποίηση του καθεστώτος. Η αντίδραση στις ένοπλες δυνάμεις που

⁵⁶⁸ Εθνική η εξέγερσις των ενόπλων δυνάμεων», εφ. *Η Νέα Δημοκρατία*, 2 Ιουνίου 1973, σ. 1.

⁵⁶⁹ Γεώργιος Πλυτάς, «Το «Βέλος»...», ό.π.

⁵⁷⁰ Στο ίδιο.

σηματοδότησαν η αποκάλυψη της συνωμοσίας και η ανταρσία τον έπεισαν να προχωρήσει στον μετασηματισμό του καθεστώτος που σχεδίαζε τουλάχιστον από την άνοιξη του 1968 και να μην περιμένει τη σύμφωνη γνώμη των προδικτατορικών πολιτικών και του Βασιλιά. Έτσι, μετά την κατάργηση της βασιλείας και την αναθεώρηση του Συντάγματος του 1968, ο δικτάτορας προχώρησε σε άρση του στρατιωτικού νόμου, χαλάρωση της λογοκρισίας και παραχώρησε γενική αμνηστία.⁵⁷¹ Συνέπεια αυτού ήταν να αποφυλακισθούν οι πολιτικοί κρατούμενοι, μεταξύ των οποίων και οι αξιωματικοί και πολίτες της συνωμοσίας.

Στις 23 Αυγούστου, οι πρόσφυγες αξιωματικοί του «Βέλους» που βρισκόταν στην Τζένοβα, έδωσαν συνέντευξη στον δημοσιογράφο της ιταλικής εφημερίδας *Corriere della Sera*, Τζιάννι Μιλιορίνο. Στην ερώτηση του δημοσιογράφου εάν «Η Ελλάδα είναι στην αρχή για μια δημοκρατία;» εκείνοι σχολίασαν ότι «οι Έλληνες μπορούν να κάνουν μερικά ονειροπολήματα για το δημοκρατικό μέλλον της χώρας». Ο Ν. Παππάς απάντησε ότι ήταν δύσπιστος «ότι μια δικτατορία μπορεί να γίνει μια δημοκρατία [...] Εν τούτοις, εάν τα πράγματα πηγαίνουν ακριβώς όπως λέει το καθεστώς, αυτό σημαίνει ότι η Κίνησης του Ναυτικού, αν και από τη γέννησή της ήταν καταδικασμένη, στην πραγματικότητα έκανε μια επιτυχία».⁵⁷²

Λίγες ημέρες αργότερα, στην Ελλάδα έγινε η πρώτη δημόσια αναφορά στη συνωμοσία από άνθρωπο που είχε συμμετάσχει. Ήταν ο Ευάγγελος Αβέρωφ ο οποίος, στις 12 Σεπτεμβρίου δημοσίευσε το τελευταίο κομμάτι της απολογίας του προς τον ανακριτή Γρηγόρη Σκεμπέα, στον οποίο αρνούνταν το επιχείρημα της δικτατορίας ότι οι αξιωματικοί παρασύρθηκαν από τους πολιτικούς:

Πριν τελειώσω επιθυμώ να θίξω μια άλλη πλευρά του όλου θέματος: παρέσυρα ή παρεσύρθη; Ούτε το ένα συνέβη ούτε το άλλο. Άνδρες ώριμοι δεν παρασύρονται. Ενεργούν βάσει των πεποιθήσεών των και των δεδομένων της εποχής. Νομίζω ότι το Ναυτικό θα εκινείτο και χωρίς την ιδική μου ανάμιξη. Δι' ένα άλλο σημείον δεν λέγω «νομίζω» λέγω «πιστεύω»: δεν παρεσύρθη. Ενήργησα συνειδητά. Αι πεποιθήσεις μου ήταν αι ίδιαι με εκείνας των αξιωματικών του ενδόξου Ναυτικού μας. [...] Αν το Ναυτικό

⁵⁷¹ Γιάννης Τζώρτζης, «Η Μεταπολίτευση που δεν έγινε: μια προσπάθεια κριτικής επανεξέτασης του “πειράματος Μαρκεζίνη”», στο *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, τχ. 17-18 (Άνοιξη-Καλοκαίρι 2007), σ. 355-357.

⁵⁷² Σύμφωνα με τον Γεώργιο Στράτο, έναν εκ των προσφύγων που μίλησε με τον Migliorino, το μικρό του όνομα ήταν Gianni, αποδίδοντας το Bruno σε τυπογραφικό λάθος. Συνέντευξη Γεώργιου Στράτου, 10.1.2017' Bruno Migliorino, «Che cosa ne pensano i marinai del «Velos», εφ. *Corriere della Sera*, 24 Αυγούστου 1973, σ. 1, 15.

επετύγγανε δεν θα εξητούσε την τιμωρία άλλων που έκαμαν τας ίδιας ακριβώς πράξεις με εκείνας των κατηγορουμένων αξιωματικών του Ναυτικού. Σήμερα το Ναυτικό απέτυχε. Θα πληρώσω, αλλά αφού πρώτα υπερασπισθώ τον εαυτό μου δημοσία και με παρρησία. [...] Και εν τω μεταξύ, είμαι βέβαιος ότι το τίμημα το οποίο θα έχω πληρώσει θα έχει μετατραπή σε τιμή για το όνομά μου και τους οικείους μου.

Το κίνητρο για τη δημοσίευσή του ήταν, όπως ανέφερε, η αποκατάσταση της αλήθειας, την οποία το καθεστώς παραποιούσε καθώς αναπαρήγαγε μέσω του τύπου μία έκδοσή της με περικοπές. Και πράγματι, η απουσία αυτής της παραγράφου εξυπηρετούσε το αφήγημα της δικτατορίας που ήθελε τους αξιωματικούς της συνωμοσίας να έχουν παρασυρθεί από τους πολιτικούς του προδικτατορικού καθεστώτος. Με τη δημοσίευσή της, ο Ευ. Αβέρωφ αμφισβήτησε ευθέως αυτό το αφήγημα, καταρρίπτοντας τον πυρήνα του. Ταυτόχρονα, μέρος αυτής της αμφισβήτησης ήταν και η θετική εικόνα που συγκροτούσε για την «Κίνηση του Ναυτικού» καθώς το χαρακτήριζε ως μία πράξη «γενναίων» ανδρών, με παρόμοιες πεποιθήσεις για τις οποίες θα συνέχιζε να αγωνίζεται. Εάν πετύχαινε, θα ήταν υπεράνω του στρατιωτικού καθεστώτος, ενώ αποτελούσε τιμή για τον ίδιο.⁵⁷³ Όχι τυχαία, η αμφισβήτηση του αφηγήματος της δικτατορίας από τον Ευ. Αβέρωφ έγινε σε μια περίοδο που το καθεστώς, στο πλαίσιο της φιλελευθεροποίησής του, είχε χαλαρώσει τη λογοκρισία του Τύπου από τις αρχές του φθινοπώρου.⁵⁷⁴ Τους επόμενους μήνες οι δημόσιες αναφορές στη συνωμοσία πλήθυναν.

Στις αρχές Οκτωβρίου ο Γ. Παπαδόπουλος, που στο μεταξύ είχε αναλάβει «Πρόεδρος της Δημοκρατίας», διόρισε τον συντηρητικό πολιτικό Σπύρο Μαρκεζίνη πρωθυπουργό, προκειμένου να οδηγήσει τη χώρα σε εκλογές τον Φεβρουάριο 1974. Οι πολιτικές εξελίξεις άνοιξαν συζητήσεις για τη συμμετοχή ή μη στις εκλογές, με μέρος του πολιτικού κόσμου να τάσσεται υπέρ της συμμετοχής, καθώς έβλεπαν την εκλογική διαδικασία ως μια διέξοδο για την επιστροφή στον κοινοβουλευτισμό. Ανάμεσα σε αυτούς ήταν ο Ηλίας Ηλιού της ΕΔΑ, ο Λεωνίδας Κύρκος του ΚΚΕ Εσωτερικού και από την ΕΡΕ οι Γεώργιος Ράλλης και Ευάγγελος Αβέρωφ.⁵⁷⁵

⁵⁷³ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, φάκελος 21 (1973), Υποφάκελος 5, «Δηλώσεις, συνεντεύξεις Ευάγγελου Αβέρωφ», 12 Σεπτεμβρίου 1973, σ. 1.

⁵⁷⁴ Αντώνης Κλάσης, *ό.π.*, σ. 92-93.

⁵⁷⁵ Σ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον Εμφύλιο πόλεμο...*, *ό.π.*, σ. 468· Γ. Τζώρτζης, *ό.π.*, σ. 360-361.

Σε αυτό το πλαίσιο, στις 20 Οκτωβρίου ο Ευ. Αβέρωφ αναφέρθηκε εκ νέου στη συνωμοσία. Αυτή τη φορά στόχος δεν ήταν τόσο η δικτατορία όσο η «άκρα Αριστερά» η οποία, «Επανήλθε για να μας πει ότι η αντίστασι του λαού, η δική της αντίστασι, έκαμψε την 21^η Απριλίου. Επανήλθε για να μας καθορίση κατά ποίον τρόπο πρέπει να αποκατασταθή και να λειτουργήση η δημοκρατία». Αναφέροντας ότι το μεγαλύτερο μέρος της αντίστασης ήρθε από ομάδες, συμπεριλαμβανομένων στελεχών των ενόπλων δυνάμεων, που εντάσσονταν στην «πατριωτική δημοκρατική παράταξη» και στη Δεξιά «την εκτεινομένη μέχρι των βασιλοφρόνων, με σπάνια ή πολλή περιορισμένη συμμετοχή αριστερών». Οι πρόσφατες πολιτικές εξελίξεις ήταν συνέπεια της «Επαναστάσεως του Ναυτικού», που ήταν υγιής, φιλελεύθερη, νόμιμη, ανιδιοτελής έκφραση των ενόπλων δυνάμεων και η οποία ωφέλησε και την Αριστερά, αφού η ελευθερία αριστερών ήταν συνέπεια της αμνηστίας που εκείνη έφερε.

Αν και θεωρούσε τα μέτρα του καθεστώτος μια καλή αρχή, ο Ευ. Αβέρωφ τηρούσε στάση αναμονής καθώς δεν είχε ακόμα φανεί που θα κατέληγε. Ήταν ωστόσο κατηγορηματικός ότι δεν έπρεπε να εμπιστευθούν την Αριστερά, καθώς δεν πίστευε πραγματικά στη δημοκρατία. Για τον Ευ. Αβέρωφ η συνωμοσία είχε πετύχει, παρά την αποτυχία της. Ταυτόχρονα, και ακριβώς λόγω αυτών των εξελίξεων, που ταρακούνησαν ισχυρά το καθεστώς μετά από έξι χρόνια, η «Επανάσταση του Ναυτικού» ήταν και η ισχυρότερη συμβολή στην αντίσταση κατά του καθεστώτος.

Για τον Ευ. Αβέρωφ, η ναυτική συνωμοσία αποτέλεσε μια Επανάσταση των ενόπλων δυνάμεων, έκφραση της προδικτατορικής δημοκρατικής νομιμότητας που είχε καταλύσει η δικτατορία. Σε αυτήν ωστόσο ενέτασσε τον χώρο από τη μοναρχική Δεξιά μέχρι και το Κέντρο, αφήνοντας εκτός την αριστερή πτέρυγα του τελευταίου υπό τον Ανδρέα Παπανδρέου και την Αριστερά. Για τον πρώην υπουργό Εξωτερικών, οι προδικτατορικές πολιτικές διαχωριστικές γραμμές παρέμεναν σε ισχύ.⁵⁷⁶

Την ίδια ημέρα με τις δηλώσεις του πρώην υπουργού, έγινε μια ακόμα αναφορά στη συνωμοσία, αυτή τη φορά από το περιοδικό *Επταήμερο* υπό τη διεύθυνση του Δημήτρη Χρονόπουλου. Ο Δ. Χρονόπουλος ήταν συντηρητικός δημοσιογράφος με μακροχρόνια υπηρεσία στο Ελληνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας, πολιτικός συντάκτης στην εφημερίδα *Η Βραδυνή*. Είχε ταχθεί από την πρώτη στιγμή κατά της δικτατορίας, η οποία το 1968 τον έδιωξε από το ΕΙΡ λόγω της μη συμμόρφωσής του. Είχε τακτικές

---

⁵⁷⁶ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, Φάκελος 21 (1973), Υποφάκελος 3, Δηλώσεις Κ. Καραμανλή, Δηλώσεις Ε. Αβέρωφ, «Δηλώσεις Ευάγγελου Αβέρωφ», 20 Οκτωβρίου 1973, σ. 1.

επαφές με τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο ενώ είχε συναντήσει αρκετές φορές και τον Κ. Καραμανλή στο Παρίσι. Από το καλοκαίρι του 1973, με εργαλείο το περιοδικό, ασκούσε κριτική στο καθεστώς, στον άξονα της αποκατάστασης της δημοκρατίας. Σε αυτή του τη προσπάθεια επιχείρησε να υποστηρίξει την δημοκρατικότητα του «κινήματος του Ναυτικού».⁵⁷⁷ Με τίτλο «Τι έγινε πράγματι στο Ναυτικό;» ο αρθρογράφος Γιάννης Βενιζέλος έθετε το ερώτημα εάν τα γεγονότα που ήταν γνωστά ως «κινήσεις στο Ναυτικό ή «ανταρσία του Ναυτικού», αποτέλεσαν νομικό και ηθικό αδίκημα. Ξεκινώντας την ανάλυσή του, το άρθρο αναρωτιόταν για το αν αποτέλεσε πράγματι αδίκημα, δεδομένου ότι το κίνημα είχε ματαιωθεί, όπως έδειχνε το σχετικό ανακριτικό πόρισμα. Βέβαια, σύμφωνα με τον ποινικό κώδικα ήταν αρκετή «η πρόσκλησις εις τέλεσιν κακουργήματος, ή σύστασις συμμορίας και η ένωσις προς στάσιν».

Στη συνέχεια, αφού ανέφερε ότι όλη η δραστηριότητα των «στασιαστών» έγινε την περίοδο που το πολίτευμα σε ισχύ ήταν η Συνταγματική Βασιλεία και ότι ο Αρχηγός του Κράτους παρέμενε ο Κωνσταντίνος -έστω και από το εξωτερικό- ανέφερε ότι οι αξιωματικοί του Ναυτικού ζητούσαν «την επαναφορά της νομιμότητας, την εφαρμογή του Συντάγματος και την επάνοδο του τότε Βασιλέως ως πηγή νομιμότητας, αφού έτσι εχαρακτηριζέτο και από το καθεστώς», ενώ υπενθύμιζε ότι τα διατάγματα που δημοσιεύονταν ήταν «εν ονόματι του Βασιλέως». Ως επιπλέον τεκμήριο των παραπάνω, παρουσίαζε στη συνέχεια και τα λόγια του Αλέξανδρου Παπαδόγωνα προς τον Ευ. Αβέρωφ όπως αυτά εμφανίζονταν μέσα από την απολογία του δεύτερου ενώ το άρθρο υποστήριζε ότι «προκύπτει σαφώς ότι σκοπός των αξιωματικών του Ναυτικού ήτο η νομιμότης και όχι η παρανομία, ήτο η επάνοδος εις τον ομαλόν βίον και ο τερματισμός των εκτάκτων εξουσιών. Εις την κρίσιν κάθε λογικού ανθρώπου τίθεται το ερώτημα αν, ανεξαρτήτως της τυπικής διατυπώσεως του ποινικού νόμου, οι άνθρωποι αυτοί υπήρξαν στασιασταί ή απεναντίας υπερασπισταί της νομιμότητος». Στη συνέχεια, υποστήριξε ότι αποτέλεσε αυτό που στην νομική επιστήμη «σύγκρουσις καθηκόντων» παραθέτοντας τις ερμηνείες του ζητήματος από τα συγγράμματα των νομικών Α. Κατσαντώνη και Γ. Μαγκάκη. Και το άρθρο κατέληγε ότι ήταν «λογικό και δίκαιο» να διευκρινιστεί ο χαρακτήρας της πρόθεσης αυτής της ομάδας «εντίμων

---

⁵⁷⁷ Δημήτρης Χρονόπουλος, *Ελληνικές Θύελλες. Δημοσιογραφικά χρονικά 1934-1974*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1982, σ. 251, 297-303.

αξιωματικών». ⁵⁷⁸ Χαρακτηρίζοντάς την συνωμοσία ως νόμιμη και κατά συνέπεια εθνική, το άρθρο αμφισβητούσε τον χαρακτηρισμό της ως παράνομο και αντεθνικό πραξικόπημα που προωθούσε η δικτατορία.

Τόσο η αντιδικτατορική Δεξιά στο εξωτερικό, όσο και στο εσωτερικό, συγκροτούσαν μια κοινή εικόνα για τα γεγονότα του Ναυτικού. Αυτή της νόμιμης, ανατρεπτικής πράξης του Ναυτικού, έκφραση του παλαιού δημοκρατικού καθεστώτος, η οποία σήμανε την αρχή του τέλους της δικτατορίας τον Μάιο του 1973. Η εικόνα αυτή ανταποκρινόταν και στον τρόπο που μνημόνευαν τη συνωμοσία και την ανταρσία οι 31 του «Βέλους». Με αφορμή την απόταξή τους από το Ναυτικό, στις 25 Οκτωβρίου «δια βαρέα παραπτώματα περί την υπηρεσίαν και πειθαρχίαν και ενεργείας εθνικώς αναξιοπρεπείς, ως και τοιαύτα θιγούσας την Στρατιωτικήν τιμήν και δια λιποταξίαν εις το εξωτερικόν», ⁵⁷⁹ οι 31 με επιστολή τους που κοινοποίησαν στον ευρωπαϊκό τύπο, απαντούσαν στη δικτατορία τονίζοντας ότι εάν κάποιος έπρεπε να κατηγορηθούν για τα παραπάνω παραπτώματα ήταν το ίδιο το καθεστώς. Η ανταρσία, που ήταν για αυτούς η συνέχεια του «κινήματος του Ναυτικού», έγινε για να ενημερωθεί η κοινή γνώμη ότι οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις δεν υποστήριζαν το καθεστώς. Η ανταρσία αποτέλεσε έναν από τους κύριους παράγοντες για τις πρόσφατες πολιτικές μεταβολές, οι οποίες ωστόσο δεν ήταν επαρκείς. Στη συνέχεια ανέφεραν ότι στο Ναυτικό «υπήρξεν από της πρώτης στιγμής οργανωμένη κίνησης διότι το σύνολον των Αξιωματικών του εκ παραδόσεως διαπνέεται εκ των ιδεών της υγιούς Δημοκρατίας» με προεκτάσεις και στους άλλους δύο κλάδους των ενόπλων δυνάμεων. Τέλος, έκαναν έκκληση στη διεθνή κοινή γνώμη καθώς είχαν πληροφορίες για βασανισμούς εν ενεργεία αξιωματικών από την ΕΣΑ προκειμένου να αποσπάσουν «ψευδείς ομολογίας περί της επαναστάσεως του Ναυτικού». ⁵⁸⁰

Λίγες ημέρες αργότερα, υπήρξε νέα δημόσια αναφορά στη συνωμοσία και πάλι από τον Ευ. Αβέρωφ. Στις 11 Νοεμβρίου 1973, σε συνέντευξη που έδωσε στον Διευθυντή του Ελληνικού Τμήματος της Γαλλικής Ραδιοφωνίας, Μιχάλη Στυλιανού, δέχθηκε ερωτήσεις για τη «κίνησης του Ναυτικού». Στη πρώτη, σχετικά με το στόχο του, ο Ευ. Αβέρωφ απάντησε ότι αν και δεν είχε έρθει η ώρα να μιλήσει για το «κίνημα του Ναυτικού», εντούτοις ήταν κατηγορηματικός ότι ο στόχος του ήταν η

⁵⁷⁸ Γ. Κ. Βενιζέλος, «Τι έγινε πράγματι στο Ναυτικό;», *Επταήμερο*, τχ. 2 (5-12 Οκτωβρίου 1973), σ. 30-32.

⁵⁷⁹ ΦΕΚ, Τεύχος Γ', αρ. 371, 25 Οκτωβρίου 1973.

⁵⁸⁰ ΑΓΣ, Φάκελος Α/Τ ΒΕΛΟΣ, Επιστολή, χ.η.

αποκατάσταση της δημοκρατίας. Ερωτηθείς στη συνέχεια εάν πίστευε ότι ο μελλοντικός ιστορικός θα το ενέτασσε στα αποτυχημένα και άρα καταδικαστέα κινήματα, ο Ευ. Αβέρωφ ήταν και σε αυτή τη περίπτωση κατηγορηματικός. «Ο ιστορικός του μέλλοντος, είμαι απολύτως βέβαιος, θα το καταχωρήσει εις τα ηθικώτερα κινήματα». Και αυτό γιατί πρώτον, οι αξιωματικοί που συμμετείχαν δεν σκόπευαν να αναλάβουν οι ίδιοι την εξουσία, σε αντίθεση με παλαιότερα κινήματα. Δεύτερον, είχαν ως όρο την αποκατάσταση των φιλελεύθερων αρχών. Εάν δεν πέτυχε τους βασικούς στόχους του, εντούτοις πέτυχε την γενική αμνηστία και ότι σε μεγάλο βαθμό οι πολιτικές εξελίξεις που λάμβαναν χώρα οφείλονταν στο «κίνημα». «Συνεπώς νομίζω ότι το Κίνημα του Ναυτικού έχει ήδη καταλάβει την θέση ενός ηθικωτάτου κινήματος, πατριωτικού, υγιούς, φιλελευθέρου και το οποίο μέσα στην αποτυχία του είχε μιαν επιτυχία αξιόλογον». Το «κίνημα», πέρα από όλα τα άλλα, ήταν και ηθικό.⁵⁸¹

Αυτή ήταν και η τελευταία δημόσια αναφορά στη συνωμοσία κατά τη διάρκεια της δικτατορίας. Το πραξικόπημα του Δημήτριου Ιωαννίδη στις 25 Νοεμβρίου, έθεσε τέλος στην απόπειρα ελεγχόμενης φιλελευθεροποίησης που είχε ξεκινήσει ο Γ. Παπαδόπουλος το καλοκαίρι. Ο Δ. Ιωαννίδης είχε συγκεντρώσει την υποστήριξη της ακραίας πτέρυγας της «Επανάστασης», κατωτέρους και ανωτέρους αξιωματικούς του Στρατού, με έντονα εθνικιστικά και αντικοινοβουλευτικά χαρακτηριστικά, που αντιδρούσαν στην πολιτική του Γ. Παπαδόπουλου για επαναφορά του διεφθαρμένου κατ' αυτούς κοινοβουλευτισμού. Ο σχεδιασμός για την ανατροπή του Γ. Παπαδόπουλου είχε ξεκινήσει ήδη από το καλοκαίρι του 1973 και όσο το πείραμα με τον Σπ. Μαρκεζίνη προχωρούσε, τόσο αυξανόταν η δυσφορία εντός του Στρατού, που ενίσχυε τον Δ. Ιωαννίδη. Η εξέγερση του Πολυτεχνείου ήταν για αυτούς κομμουνιστική, αλλά και απόδειξη της λάθος κατεύθυνσης που είχε πάρει ο Παπαδόπουλος.⁵⁸²

Υπό τον Δ. Ιωαννίδη η λογοκρισία έγινε ακόμα πιο σκληρή συγκριτικά με την πρώτη περίοδο της δικτατορίας.⁵⁸³ Μέχρι τότε, το παράθυρο μιας σχετικής ελευθερίας που είχε ανοίξει το καλοκαίρι του 1973, επέτρεψε στην αντιδικτατορική Δεξιά να παρουσιάσει τη ναυτική συνωμοσία ως μια ηθικά καλή, νόμιμη, πατριωτική και

⁵⁸¹ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, Φάκελος 21 (1973), Υποφάκελος 5, Δηλώσεις, συνεντεύξεις Ε. Αβέρωφ, «Δηλώσεις Ευάγγελου Αβέρωφ», 13 Νοεμβρίου 1973, σ. 1-3.

⁵⁸² Σ. Ριζάς, «Μόνιμο καθεστώς ή παρένθεση; Κενό νομιμοποίησης, κρίση στρατηγικής και η αποτυχία της ελεγχόμενης πολιτικοποίησης, 1970-1973», στο Π. Σούρλας, *ό.π.*, σ. 105-106. Θάνος Βερέμης, «Το κίνημα της 21^{ης} Απριλίου 1967 και η 'θεωρία' του», στο Π. Σούρλας (επιμ.), *ό.π.*, σ. 85. Γ. Τζώρτζης, *ό.π.*, σ. 368-370.

⁵⁸³ Α. Κλάψης, *ό.π.*, σ. 93.

δημοκρατική ανατρεπτική πράξη. Εν τέλει, ως μία φιλελεύθερη Επανάσταση που πέτυχε να ανοίξει τον δρόμο για μια σταδιακή επαναφορά της δημοκρατίας. Με τον τρόπο αυτό, η αντιδικτατορική Δεξιά χρησιμοποίησε τη συνωμοσία ως ένα πολιτικό εργαλείο, με το οποίο επιχείρησε αφενός να υπαγορεύσει από θέση ισχύος τη φύση και τα χαρακτηριστικά του μεταδικτατορικού δημοκρατικού καθεστώτος, αφετέρου να θέσει εκτός αυτής της συζήτησης την κομμουνιστική Αριστερά. Όπως έδειχναν και οι αντιλήψεις των Ευ. Αβέρωφ και των προσφύγων του «Βέλους», έξι χρόνια μετά το πραξικόπημα, ένα μέρος του αντιδικτατορικού συντηρητικού χώρου εξακολουθούσε να αντιμετωπίζει την Αριστερά ως εχθρό του έθνους.⁵⁸⁴

Παρά τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα, φαίνεται ότι η παραπάνω εικόνα της συνωμοσίας παρέμενε ζωντανή σε κάποιους τουλάχιστον αξιωματικούς. Στις 3 Μαρτίου 1974, ο Νίκος Παππάς με επιστολή του προς τον Δ. Ιωαννίδη και υπό το τίτλο «Συνέλθετε κύριε Ταξίαρχε», καλούσε τον δικτάτορα να αναλογιστεί το εθνικό συμφέρον και να επαναφέρει τους αποτάκτους για τη συνωμοσία και την ανταρσία στο Πολεμικό Ναυτικό, καθώς «την στιγμήν αυτήν η εξ ανατολών σύμμαχος διεκδικεί συγκυριαρχίαν επί του Αιγαίου». Ως τεκμήριο των εθνικών αντανάκλαστικών τους, παρουσίασε την «Επανάσταση του Ναυτικού», στην οποία ο ίδιος πρωτοστάτησε ήδη από το 1968 και η οποία είχε σαν στόχο την ανατροπή του καθεστώτος της 21^{ης} Απριλίου με κύρια αιτία την εκτεταμένη διαφθορά του, αλλά και το πλήγμα στην απόδοση των ενόπλων δυνάμεων, με προώθηση «ανίκανων αξιωματικών» και συνολικά την «σοβιετοποίησή» τους λόγω κατάργησης της ιεραρχίας. Η ανταρσία του «Βέλους» έγινε για να δείξει ότι οι ένοπλες δυνάμεις δεν ήταν «τύραννοι» και «καταχραστές του δημοσίου» και ότι την διακυβέρνηση της χώρας πρέπει να αναλάβουν και πάλι οι πολιτικοί. Αποποιήθηκε κάθε σχέση με τον έκπτωτο βασιλιά, ενώ οι ίδιοι οι αξιωματικοί αρνήθηκαν να αναμειχθούν με τα ιταλικά κόμματα για ανταλλάγματα και τιμές και επέλεξαν την ενασχόληση με το εμπορικό ναυτικό ως την πιο εθνικά σωστή επιλογή. Τέλος δήλωνε ότι ήταν έτοιμοι να εγκαταλείψουν «τας νέας πλουσιοπαρόχους εργασίας και να επανέλθωμεν εις τας υπηρεσίας δια την σωτηρίαν του Έθνους».⁵⁸⁵

⁵⁸⁴ Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα, 1922-1967*, Αθήνα, Σαββάλας, 2006, σ. 222-223· Sotiris Rizas, «The Search for an Exit from the Dictatorship and the Transformation of Greek Conservatism, 1967-1974», *The Historical Review*, τμ. 11 (2014), σ. 28-29.

⁵⁸⁵ Ν. Βολωνάκης, «Η ανταρσία του «Βέλους», εφ. *Θεσσαλονίκη*, 27 Αυγούστου 1974, σ. 7.

Η προσπάθεια του Ν. Παππά να μιλήσει στην γλώσσα του νέου καθεστώτος για να πετύχει την επαναφορά των αποτάκτων του 1973 είναι εμφανής. Ο Δ. Ιωαννίδης είχε πάρει πραξικοπηματικά την εξουσία κάνοντας λόγο για επαναφορά του καθεστώτος στις αρχές της «Επανάστασης» της 21^{ης} Απριλίου που είχαν προδοθεί στη προσπάθεια να επανέλθουν οι «διεφθαρμένες» πολιτικές ελίτ.⁵⁸⁶ Η συνωμοσία αναφερόταν σε όλη την επιστολή ως «Επανάσταση του Ναυτικού» με κυρίαρχο γνώρισμά της τον «εθνικό» της χαρακτήρα ο οποίος συμβάδιζε με τις αντιλήψεις του νέου καθεστώτος. Βασικά στοιχεία ήταν τα κίνητρα κατά της διαφθοράς, υπέρ των ενόπλων δυνάμεων, υπέρ της παράδοσης της εξουσίας στους πολιτικούς, η μη ανάμειξη σε πολιτικές αντιπαραθέσεις αλλά και η ανάδυση της απειλής εξ ανατολών.⁵⁸⁷ Από τον Νοέμβριο του 1973 η Τουρκία είχε αρχίσει να αμφισβητεί κυριαρχικά δικαιώματα της Ελλάδας στο Αιγαίο.⁵⁸⁸

---

⁵⁸⁶ Γ. Τζώρτζης, *ό.π.*

⁵⁸⁷ Ν. Βολωνάκης, *ό.π.*

⁵⁸⁸ Α. Συρίγος, *ό.π.*, σ. 236-239· Αλέξης Ηρακλείδης, *Άσπονδοι γείτονες. Ελλάδα-Τουρκία: Η διένεξη του Αιγαίου*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 2007, σ. 77-89.

Κεφάλαιο 2. Το «Κίνημα» της Μεταπολίτευσης (1974-1975).

2.1. Η δικαίωση.

Στις 24 Ιουλίου 1974 ο Κωνσταντίνος Καραμανλής επέστρεψε στην Αθήνα για να αναλάβει την πρωθυπουργία και την μετάβαση σε δημοκρατικό καθεστώς. Λίγες ημέρες νωρίτερα η τουρκική εισβολή στη Κύπρο είχε προκαλέσει την κατάρρευση της δικτατορίας. Αδυνατώντας να αντιμετωπίσει στρατιωτικά τη Τουρκία, και υπό το φόβο της αυξανόμενης κοινωνικής δυσφορίας, οι αρχηγοί των ενόπλων δυνάμεων με πραξικόπημα παραμέρισαν την κυβέρνηση Αδαμάντιου Ανδρουτσόπουλου και αποφάσισαν να παραδώσουν την εξουσία στους πολιτικούς.⁵⁸⁹ Ο Κ. Καραμανλής είχε προταθεί από τον Ευάγγελο Αβέρωφ και τον Αρχηγό του Ναυτικού, αντιναύαρχο Πέτρο Αραπάκη ως ο πλέον κατάλληλος να αναλάβει την μετάβαση.⁵⁹⁰

Λίγες ημέρες αργότερα, στις 9 Αυγούστου 1974, η νέα κυβέρνηση υπό τον Κ. Καραμανλή, επανέφερε στο Ναυτικό τους απότακτους αξιωματικούς και υπαξιωματικούς του 1973 για τη συνωμοσία και την ανταρσία του «Βέλους», σαν να μην είχαν ποτέ απομακρυνθεί.⁵⁹¹ Όσον αφορά τους τελευταίους, είχε προηγηθεί η αμνηστία τους από το Ναυτικό για τη κατηγορία της λιποταξίας στο εξωτερικό, στο πλαίσιο εφαρμογής του νόμου της νέας κυβέρνησης με την οποία αμνηστεύονταν αδικήματα σχετικά με το δικτατορικό καθεστώς.⁵⁹² Η επαναφορά τους, που ήταν απόφαση του Ευ. Αβέρωφ, που είχε αναλάβει το Υπουργείο Εθνικής Αμύνης στη νέα κυβέρνηση και του Π. Αραπάκη, δεν εφαρμόστηκε χωρίς δυσκολίες. Ο Αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων, αντιστράτηγος Γρηγόριος Μπονάνος, ήταν κατηγορηματικά αντίθετος στην επαναφορά τους και αρνούταν κάθε συζήτηση. Μάλιστα, ζήτησε από τον «Πρόεδρο της Δημοκρατίας» Φαίδωνα Γκιζίκη να μην υπογράψει το σχετικό διάταγμα. Παρά τις προσπάθειες του, ο Φ. Γκιζίκης δεν κατάφερε να μεταπείσει τον

---

⁵⁸⁹ Σωτήρης Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον Εμφύλιο πόλεμο. Κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*. Αθήνα, Καστανιώτη, 2008, σ. 484-487· Δημήτρης Καιρίδης, «Το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου μέσα από τη σκοπιά της πολιτικής θεωρίας και της συγκριτικής πολιτικής ανάλυσης», στο Σπύρος Βλαχόπουλος, Δημήτρης Καιρίδης, Αντώνης Κλάνης (επιμ.), *Η δικτατορία των συνταγματαρχών. Ανατομία μιας επταετίας*, Αθήνα, Πατάκη, 2019, σ. 22· Γιώργιος Τσιρίδης, Δημήτρης Παπανικολόπουλος, «Επιστράτευση 1974: ο καταλυτικός ρόλος των επίστρατων στην κατάρρευση της δικτατορίας των συνταγματαρχών». *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 42 (2017), σ. 203-228.

⁵⁹⁰ Σταύρος Ψυχάρης, *Τα παρασκήνια της Αλλαγής*, Αθήνα, Το Βήμα, 2013, σ. 184-189.

⁵⁹¹ ΦΕΚ, τεύχος Α', αρ. 219, 9 Αυγούστου 1974.

⁵⁹² ΑΓΣ, Φάκελος Α/Τ ΒΕΛΟΣ, Επίτροπος Διαρκούς Ναυτοδικείου, Δημήτριος Τζουμάκας, «Πράξις Θέσεως δικογραφίας εις αρχείον», Πειραιεύς, 27 Ιουλίου 1974.

Γρ. Μπονάνο. Εν τέλει, ο αντιστράτηγος υποχώρησε μόνο μετά τις επίμονες πιέσεις του Ευ. Αβέρωφ τον οποίο στήριζαν ο Π. Αραπάκης και ο Αρχηγός της Αεροπορίας, αντιπτέραρχος Αλέξανδρο Παπανικολάου, οι οποίοι υποστήριζαν ότι δεν έπρεπε να ανακατεύεται στα ζητήματα του Ναυτικού. Μάλιστα, φαίνεται ότι το βασικό επιχείρημα του Π. Αραπάκη ήταν ότι χωρίς τους απότακτους του 1973, το Ναυτικό θα δυσκολευόταν να χρησιμοποιήσει τον Στόλο, επιρρίπτοντάς του εμμέσως τις ευθύνες μιας πιθανής αποτυχίας σε περίπτωση μιας ελληνοτουρκικής ναυμαχίας στο Αιγαίο.

«Αυτοί μπορεί να μας σφάξουν!» ήταν η απάντηση του Γρ. Μπονάου στον Π. Αραπάκη, όταν ο τελευταίος προσπάθησε να τον μεταπείσει. Ο αντιστράτηγος φοβόταν τις συνέπειες που θα είχε η επαναφορά των αποτάκτων για τον συσχετισμό ισχύος στο εσωτερικό των ενόπλων δυνάμεων. Φοβόταν αρνητικές συνέπειες για όσους είχαν υποστηρίξει τη χούντα και πιθανότητα την επαναφορά και στο Στρατό όσων στελεχών είχε απομακρύνει η δικτατορία τα προηγούμενα χρόνια. Και εξέφραζε το σύνολο της ιεραρχίας του Στρατού.⁵⁹³ Άλλωστε, κατά τη διάρκεια των συζητήσεων για την μεταβίβαση της εξουσίας στους πολιτικούς, το ζήτημα των ενόπλων δυνάμεων απασχόλησε έντονα τον Γρ. Μπονάνο, και φαίνεται ότι υπήρξε μια άτυπη διαβεβαίωση επ' αυτού και από τους πολιτικούς στην πρώτη συνάντηση, και αργότερα από τον ίδιο τον Κ. Καραμανλή λίγο πριν ορκιστεί πρωθυπουργός, ότι η νέα κυβέρνηση δεν θα τις πείραζε προκειμένου να καθησυχαστούν οι αξιωματικοί.⁵⁹⁴

Όπως φάνηκε αργότερα, ο Γρ. Μπονάνος είχε δίκιο να ανησυχεί. Κι αυτό γιατί μπορεί η επαναφορά των αποτάκτων του Ναυτικού να βελτίωνε πράγματι το αξιόμαχο του Στόλου, βέβαια και μετά την επαναφορά τους παρέμεναν μεγάλα κενά στο προσωπικό τόσο σε πλοία όσο και υπηρεσίες ξηράς,⁵⁹⁵ αλλά η μεγάλη αλλαγή που αυτή έφερε ήταν η μετατροπή του Ναυτικού στον ένοπλο βραχίονα της κυβέρνησης, γεγονός που της παρείχε επί πλέον ασφάλεια για να θέσει υπό τον έλεγχό της τις ένοπλες δυνάμεις. Η αποχουντοποίηση, όπως ονομάστηκε η διαδικασία επαναφοράς τους υπό τον έλεγχο της πολιτικής εξουσίας, ήταν απαραίτητη για την επιτυχή μετάβαση στο δημοκρατικό καθεστώς,⁵⁹⁶ και δεν μπορούσε να προχωρήσει όσο η κυβέρνηση

⁵⁹³ Σταύρος Ψυχάρης, *Οι 70 κρίσιμες ημέρες*, Αθήνα, Το Βήμα, 2013, σ. 135-140.

⁵⁹⁴ Γρηγόριος Μπονάνος, *Η αλήθεια. 21^η Απριλίου, 25^η Νοεμβρίου, Κυπριακόν*, Αθήνα, 1986, σ. 279, 281-282.

⁵⁹⁵ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, Φάκελος 21 (1973), υποφάκελος 4, Πολεμικό Ναυτικό 1975-1977, «Οροφή Ναυτικού», 19 Φεβρουαρίου 1975, σ. 1, Παράρτημα Α-1.

⁵⁹⁶ Λυκούργος Κουρκουβέλας, «Συνέχεια και Αλλαγή: Οι κυβερνήσεις Καραμανλή απέναντι στους νοσταλγούς της χούντας, 1974-1975», στο Παύλος Σούρλας (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου: Η δικτατορία*

παρέμενε υπό απειλή από το χουντικό πλέγμα εξουσίας το οποίο την αντιμετώπιζε ως μια παρένθεση και το οποίο από τα τέλη του μήνα υπήρχαν ενδείξεις ότι κινούνταν και πάλι.⁵⁹⁷ Όπως δήλωσε μερικούς μήνες αργότερα ο Ευ. Αβέρωφ, τις πρώτες ημέρες της μετάβασης η «κυβέρνηση ήταν αιχμάλωτη» των χουντικών.⁵⁹⁸

Από τη πρώτη στιγμή που ανέλαβε υπουργός Αμύνης, ο Ευ. Αβέρωφ έθεσε το θέμα της επαναφοράς των αποτάκτων του 1973 για να εισπράξει την άρνηση του Γρ. Μπονάνου και του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Στρατού Ανδρέα Γαλατσάνου. Λίγες ημέρες αργότερα, στις 26 Ιουλίου, σε σύσκεψη με τους αρχηγούς των ενόπλων δυνάμεων στο υπουργείο με τον Ευ. Αβέρωφ, ήταν η σειρά του Π. Αραπάκη να θέσει το ζήτημα της επαναφοράς των απότακτων, υποστηρίζοντας ότι δεν υπήρχαν αρκετοί αξιωματικοί για την επάνδρωση των πλοίων. Υπέρ της πρότασης του Π. Αραπάκη τάχθηκε και ο Αρχηγός της Αεροπορίας Α. Παπανικολάου, παρά το γεγονός ότι και εκείνος φοβόταν πιθανές επαναφορές απότακτων στην Αεροπορία. Για τον Γρ. Μπονάνο ωστόσο, πίσω από τη πρόταση του Π. Αραπάκη ήταν ο Ευ. Αβέρωφ και αυτό γιατί μέχρι τις 20 Ιουλίου 1974, στο πολεμικό συμβούλιο ο Π. Αραπάκης τόνιζε την ετοιμότητα του Ναυτικού και την πλήρη επάνδρωσή του. Αυτή η αλλαγή, προκάλεσε την αντίδραση του αντιστράτηγου ο οποίος παρέμενε αντίθετος στο μέτρο. Στις 28 Ιουλίου, ο Ευ. Αβέρωφ επανέφερε το ζήτημα των απότακτων ως αναγκαίο για την κάλυψη των κενών στο Στόλο. Για να ενισχύσει το επιχειρήμα του τόνισε ότι λόγω της θητείας του στο Ναυτικό ως έφεδρος αξιωματικός, είχε επαφές και ασφαλείς πληροφορίες για τις ελλείψεις στην επάνδρωση μονάδων του Στόλου, ενώ ανέφερε τη συμμετοχή του και στη συνωμοσία. Ο Γρ. Μπονάνος ωστόσο παρέμενε αρνητικός, ακόμα και όταν ο Ευ. Αβέρωφ ανέφερε ότι η επαναφορά ήταν προσωπική επιθυμία του Κ. Καραμανλή. Μετά και από αυτή τη τελευταία άρνηση του Γρ. Μπονάνου και του Α. Γαλατσάνου, ο Ευ. Αβέρωφ σκλήρυνε τη στάση του τονίζοντας ότι η επαναφορά τους ήταν διαταγή αφήνοντας να εννοηθεί ότι δεν θα έκανε πίσω.⁵⁹⁹

Η αφαίρεση των υπερεξουσιών από τον Αρχηγό των Ενόπλων Δυνάμεων, βοήθησε την επαναφορά των απότακτων στις 9 Αυγούστου, καθώς το σχετικό

των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, 2016, σ. 546-549.

⁵⁹⁷ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, Γεγονότα, Κείμενα*, τ. 8. *Αναστήλωση της Δημοκρατίας, 1974-1977: Περίοδος Α΄*, 24 Ιουλίου 1974-3 Σεπτεμβρίου 1975, Αθήνα, Ίδρυμα Κωνσταντίνος, Γ. Καραμανλής, 1996, σ. 35-36.

⁵⁹⁸ Στ. Ψυχάρης, *ό.π.*, σ. 127.

⁵⁹⁹ Γρ. Μπονάνος, *ό.π.*, σ. 314-316.

διάταγμα υπογράφηκε την ίδια μέρα από τον Φ. Γκιζίκη και ήταν από τα πρώτα.⁶⁰⁰ Το διάταγμα δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα της κυβερνήσεως με τέσσερις ημέρες καθυστέρηση,⁶⁰¹ όπως είχε ζητήσει ο Γρ. Μπονάνος, αλλά δεν είναι γνωστό εάν είχε σαν στόχο την αποφυγή αντιδράσεων από χουντικούς αξιωματικούς.⁶⁰²

Ο Ευ. Αβέρωφ ωστόσο, δεν περίμενε την δημοσίευση του διατάγματος για να επαναφέρει τους απότακτους του 1973. Ήδη ο Ιωάννης Σταθόπουλος μαζί με άλλους δύο πλοιάρχους, τον Ιωάννη Βασιλειάδη και τον Χρήστο Καρακίτσο, ανέλαβαν να καταρτίσουν το σχέδιο τοποθετήσεων για τους απότακτους του 1973.⁶⁰³ Σύμφωνα με τα όσα περιγράφει ο Ι. Σταθόπουλος:

Ο Αβέρωφ ζήτηγε βοήθεια. Ήμασταν μια ομάδα από τους κινηματίες οι οποίοι ήμασταν δίπλα του. Μας έλεγε τραβάτε εδώ, τραβάτε εκεί. Ακόμη ήμουν ιδιώτης όταν με κάλεσε ο προσωπάρχης του ΓΕΝ και ο πλοίαρχος Βασιλειάδης ως πολίτη, να κάνω της μεταθέσεις. Εγώ πολίτης και αυτοί πλοίαρχοι, ανώτεροί μου, εν ενεργεία, να τους λέω ονόματα.⁶⁰⁴

Ο στόχος αυτού του σχεδιασμού φάνηκε από τις θέσεις που ανέλαβαν. Στις 10 Αυγούστου, το Ανώτατο Ναυτικό Συμβούλιο αποφάσισε την επαναφορά και την βαθμολογική αποκατάστασή τους.⁶⁰⁵ Την ίδια ημέρα οι αξιωματικοί παρουσιάστηκαν και επίσημα στο Αρχηγείο Ναυτικού για να αναλάβουν τα καθήκοντά τους.⁶⁰⁶ Οι θέσεις όπου τοποθετήθηκαν, εξασφάλισαν τον πλήρη έλεγχο του Ναυτικού από τη συνωμοσία, καθιστώντας το Στόλο τον ένοπλο βραχίονα της κυβέρνησης.

Οι κρίσιμες Υπηρεσίες Ξηράς στην Αττική, που αποτελούσαν την καρδιά του Στόλου καθώς και ο επίσης σημαντικός Ναύσταθμος Κρήτης, πέρασαν υπό τον έλεγχο της «κίνησης». Συγκεκριμένα, ο Σταύρος Αργυρίου ανέλαβε Διοικητής Ναυτικής

---

⁶⁰⁰ Στ. Ψυχάρης, *ό.π.*, σ. 135.

⁶⁰¹ Νίκος Παπαδημητρίου, *Το Κίνημα του Π. Ναυτικού. Μάιος 1973*, Αθήνα, Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1985, σ. 605.

⁶⁰² Στ. Ψυχάρης, *ό.π.*, σ. 136-139.

⁶⁰³ Ιωάννης Σταθόπουλος, *Το Κίνημα του Π. Ναυτικού. Μάιος 1973. Μια προσωπική μαρτυρία*, Αθήνα, Παπαζήση, 2003, σ. 96.

⁶⁰⁴ Συνέντευξη Ι. Σταθόπουλου, 15.3.2016.

⁶⁰⁵ ΑΚΔ, Φάκελος Κίνημα Ναυτικού-Μάιος 1973, Έγγραφα, Αρχηγείον Ναυτικού, 1^ον Επιτελικόν Γραφείον, «Σταδιοδρομικά Αποκαταστάσεις». Αθήνα, 14 Αυγούστου 1974, σ. 1-9' ΦΕΚ, τεύχος Γ', αρ. 311, 13 Αυγούστου 1974.

⁶⁰⁶ «Αγωνιστήκαμε για αυτά που πιστεύαμε», εφ. *Η Βραδυνή*, 10 Αυγούστου 1974, σ. 3.

Διοίκησης Νοτίου Αιγαίου και Διοικητής του Στολίσκου Ναρκοπολέμου,⁶⁰⁷ ο Διονύσιος Τρουπάκης ανέλαβε Διοικητής των Υπηρεσιών Βοτανικού,⁶⁰⁸ ο Αλέξανδρος Παπαδόγγονας τοποθετήθηκε Διοικητής του Κέντρου Εκπαίδευσης «Κανελλόπουλος» και της Μονάδας Υποβρυχίων Καταστροφών,⁶⁰⁹ ο Παναγιώτης Μάλλιαρης Διευθυντής Διοίκησης του Ναυστάθμου Κρήτης,⁶¹⁰ ο Νίκος Παππάς Διευθυντής Διοίκησης του Ναυστάθμου Σαλαμίνας,⁶¹¹ ο Αθανάσιος Σέκερης ανέλαβε Διευθυντής Καυσίμων του Ναυστάθμου Σαλαμίνας,⁶¹² ο Αθανάσιος Γκικόκεζας Διοικητής του Κέντρου Εκπαίδευσης «Παλάσκας»,⁶¹³ ο Κωνσταντίνος Κουσουρής Διευθυντής του 7^{ου} Επιτελικού Γραφείου του Αρχηγείου Ναυτικού,⁶¹⁴ ο Μιλτιάδης Παπαθανασίου Διευθυντής Δ' Κλάδου των Επιτελείων Διοίκησης Στόλου και της Διοίκησης Υποβρυχίων,⁶¹⁵ ο Πιέρρος Παναγιωταρέας Διευθυντής Δ' Κλάδου του Επιτελείου της Διοίκησης Στόλου,⁶¹⁶ ο πλωτάρχης Σωτήρης Σωτηρόπουλος τοποθετήθηκε στη Ναυτική Διοίκηση Νοτίου Αιγαίου.⁶¹⁷

Ταυτόχρονα, απέκτησαν τον έλεγχο του συνόλου σχεδόν του Στόλου. Στα αντιτορπιλικά Στόλου τοποθετήθηκαν κυβερνήτες, ο Αναστάσιος Τριανταφυλλίδης του «Θεμιστοκλής»,⁶¹⁸ ο Αριστείδης Κολιγιάννης του «Κουντουριώτης»,⁶¹⁹ ο Αντώνης Θεοχάρης του «Κανάρης»⁶²⁰ και ο Γεώργιος Καραμήτσος του «Ναυαρίνον».⁶²¹

Ο Χρήστος Λυμπέρης παρέλαβε το δεξαμενόπλοιο «Ναυκρατούσα»,⁶²² ο Κωνσταντίνος Δημητριάδης το πετρελαιοφόρο Στόλου «Αριάδνη»,⁶²³ ο Ιωάννης Θεοφιλόπουλος ανέλαβε Διοικητής Μοίρας Πυραυλακάτων,⁶²⁴ ο Ιωάννης Στάγκας

---

⁶⁰⁷ «Αργυρίου, Σταύρος», Αναστάσιος Δημητρακόπουλος, *Βιογραφικό Λεξικό των αποφοίτων της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων. Οι τάξεις εισόδου 1884-1950. Τόμος Πρώτος Α-Κ*, Αθήνα, Γενικό Επιτελείο Ναυτικού, 2006, σ. 141.

⁶⁰⁸ «Τρουπάκης, Διονύσιος», στο ίδιο, *Τόμος Δεύτερος*, σ. 297.

⁶⁰⁹ «Παπαδόγγονας, Αλέξανδρος», στο ίδιο, *Τόμος Δεύτερος*, σ. 168.

⁶¹⁰ «Μάλλιαρης, Παναγιώτης Σταύρος», στο ίδιο, *Τόμος Δεύτερος*, σ. 53.

⁶¹¹ «Παππάς, Νικόλαος», στο ίδιο, *Τόμος Δεύτερος*, σ. 186.

⁶¹² «Σέκερης, Αθανάσιος», στο ίδιο, *Τόμος Δεύτερος*, σ. 243.

⁶¹³ «Γκικόκεζας, Αθανάσιος», στο ίδιο, *Τόμος Πρώτος*, σ. 207.

⁶¹⁴ «Κουσουρής, Κωνσταντίνος», στο ίδιο, *Τόμος Πρώτος*, σ. 370.

⁶¹⁵ «Παπαθανασίου, Μιλτιάδης», στο ίδιο, *Τόμος Δεύτερος*, σ. 173.

⁶¹⁶ «Παναγιωταρέας, Πιέρρος», στο ίδιο, *Τόμος Δεύτερος*, σ. 150.

⁶¹⁷ «Σωτηρόπουλος, Σωτήριος», στο ίδιο, *Οι τάξεις εισόδου 1951-1973. Τόμος Τρίτος*, σ. 401.

⁶¹⁸ «Τριανταφυλλίδης, Αναστάσιος Ηλίας», στο ίδιο, *Τόμος Δεύτερος*, σ. 295.

⁶¹⁹ «Κολιγιάννης, Αριστείδης», στο ίδιο, *Τόμος Πρώτος*, σ. 347.

⁶²⁰ «Θεοχάρης, Αντώνιος», στο ίδιο, *Τόμος Τρίτος*, σ. 139.

⁶²¹ «Καραμήτσος, Γεώργιος», στο ίδιο, σ. 169.

⁶²² «Λυμπέρης, Χρήστος», στο ίδιο, σ. 238.

⁶²³ «Δημητριάδης, Κωνσταντίνος Παύλος», στο ίδιο, σ. 107.

⁶²⁴ «Θεοφιλόπουλος, Ιωάννης», στο ίδιο, σ. 137.

κυβερνήτης του αντιτορπιλικού συνοδείας «Ιέραξ»⁶²⁵ και ο Ευάγγελος Σακελλαρίου του «Λέων»,⁶²⁶ ο Άγγελος Χρυσικόπουλος ανέλαβε κυβερνήτης της τορπιλακάτου «Δράκων»,⁶²⁷ ο Νικόλαος Βασιλείου του υποβρυχίου «Τρίαινα»,⁶²⁸ ο Αναστάσιος Δημητρακόπουλος της κανονιοφόρου «Αρσλάνογλου»,⁶²⁹ ο Ηρακλής Δρίκος του υποβρυχίου «Ποσειδών»,⁶³⁰ ο Βασίλης Στεργίου ανέλαβε Διοικητής της μοίρας Ναρκαλιευτικών,⁶³¹ ο Εμμανουήλ Ζαρόκωστας κυβερνήτης της ναρκοθέτιδας «Άκτιον»⁶³² και ο Νικόλας Ηλιόπουλος της τορπιλακάτου «Κύκνος»,⁶³³ Τα μόνα πλοία που έμειναν εκτός, ήταν τα αποβατικά. Σύμφωνα με τον Χρ. Λυμπέρη, σε αυτά είχαν περιοριστεί οι χουντικοί αξιωματικοί καθώς ήταν τα πιο αργά και δυσκίνητα.⁶³⁴

Τέλος, ο Ιωάννης Φωκάς ανέλαβε υπασπιστής του Αβέρωφ, θέση στην οποία παρέμεινε μέχρι το 1976,⁶³⁵ ενώ ο Νικόλαος Θεμελίδης τοποθετήθηκε ως υπασπιστής του υφυπουργού Αμύνης Ιωάννη Κατσαδήμα.⁶³⁶

Για αυτούς οι οποίοι λόγω δουλειάς βρισκονταν εκείνη τη περίοδο στο εξωτερικό, η κυβέρνηση έδωσε εντολή στις πρεσβείες να αναλάβουν τον άμεσο επαναπατρισμό τους. Ο Άγγελος Χρυσικόπουλος, ο οποίος μετά την απόταξή του είχε προσληφθεί σε μια ναυτιλιακή εταιρεία,⁶³⁷ βρισκόταν για λόγους δουλειάς στο Κάιρο τον Αύγουστο του 1974 και θυμάται την άμεση επιστροφή με συνοδεία της πρεσβείας:

Πολλοί δούλευαν τότε και παίρνανε πολλά χρήματα. Βέβαια, όταν έγινε το κυπριακό, όλοι δηλώσαμε, χωρίς να' χουμε συνεννοηθεί μεταξύ μας, με την απόταξη ήμασταν ναύτες άνευ ειδικότητας, «Τιθέμεθα στη διάθεση του Ναυτικού» με τον βαθμό του ναύτη. Πόλεμος. Και μας είπαν ότι δεν μας χρειάζονταν. Γίνεται η μεταπολίτευση και το πρώτο που υπογράφει ο Αβέρωφ, ήταν η επαναφορά μας εντός 24ώρου, διαφορετικά θεωρούμαστε λιποτάκτες εν καιρώ πολέμου, γιατί είχε γίνει γενική επιστράτευση. Και

⁶²⁵ «Στάγκας, Ιωάννης», στο ίδιο, σ. 387.

⁶²⁶ «Σακελλαρίου, Ευάγγελος», στο ίδιο, σ. 367.

⁶²⁷ «Χρυσικόπουλος, Άγγελος», στο ίδιο, σ. 448.

⁶²⁸ «Βασιλείου, Νικόλαος», στο ίδιο, σ. 58.

⁶²⁹ «Δημητρακόπουλος, Αναστάσιος», στο ίδιο, σ. 104.

⁶³⁰ «Δρίκος, Ηρακλής», στο ίδιο, σ. 114.

⁶³¹ «Στεργίου, Βασίλειος», στο ίδιο, σ. 394.

⁶³² «Ζαρόκωστας, Εμμανουήλ», στο ίδιο, σ. 123.

⁶³³ «Ηλιόπουλος, Νικόλαος» στο ίδιο, σ. 132.

⁶³⁴ Χρήστος Λυμπέρης, *Πορεία σε ταραγμένες θάλασσες*, Αθήνα, Ποιότητα, 1999, σ. 71-72.

⁶³⁵ «Φωκάς, Ιωάννης», Α. Δημητρακόπουλος, *Βιογραφικό Λεξικό των αποφοίτων της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων. Οι τάξεις εισόδου 1951-1973. Τόμος Τρίτος*, σ. 430.

⁶³⁶ «Θεμελίδης, Νικόλαος» στο ίδιο, σ. 135.

⁶³⁷ Συνέντευξη Α. Χρυσικόπουλου, 12.3.2016(1^η).

δίνει εντολή στις πρεσβείες, επειδή ξέραν που βρισκόμαστε. Εγώ ήμουν στο Κάιρο και με συνόδευσε στο αεροπλάνο ο πρέσβης και ο στρατιωτικός ακόλουθος. Όχι στο αεροδρόμιο, ΜΕΣΑ στο αεροπλάνο. Την επόμενη το πρωί ήμουν στο ΓΕΝ με στολή [...] Ο Καναβαριώτης κι ο Μανταδάκης, συμμαθητές, ήταν κυβερνήτης και ύπαρχος σ' ένα βαπόρι και περνάγανε το Στενό του Μαγγελάνου. Κι ήταν κι άλλοι δύο. Ο Ζαρόκωστας κι ο Θεμελίδης ήταν στην Ιαπωνία. Δεν μπορούσαν να είναι εντός 24ώρου. Κι έλεγαν, αυτοί στο πρώτο λιμάνι που θα καταπλεύσουν, από τότε μετράει το 24ωρο.⁶³⁸

Την ίδια στιγμή που ο Στόλος άλλαζε χέρια, η κυβέρνηση έλαβε ένα από τα πλέον σημαντικά μέτρα για την αποχουντοποίηση. Το μεσημέρι της 11^{ης} Αυγούστου σε σύσκεψη με θέμα την κατάσταση της Κύπρου και την άμυνα της Ελλάδας, υπό την προεδρία του Κ. Καραμανλή και παρουσία των Φ. Γκιζίκη, Ευ. Αβέρωφ και των αρχηγών των ενόπλων δυνάμεων, ο Κ. Καραμανλής ζήτησε την μεταφορά των στρατιωτικών μονάδων εκτός Αττικής. Όπως υποστήριξε, έπρεπε να απομακρυνθούν καθώς δεν μπορούσε να κυβερνήσει υπό τη συνεχή απειλή πραξικοπήματος, αλλά και επειδή η θέση τους είναι κοντά στον εχθρό. Οι στρατηγοί ωστόσο, που μάλλον αιφνιδιάστηκαν, αρνούσαν τη μεταφορά. Παρά την έντονη αντίδραση του Κ. Καραμανλή, η άρνηση των στρατηγών κάμφθηκε μόνο μετά την παρέμβαση του Σόλωνα Γκίκα, απόστρατου στρατηγού, ηγετικού στελέχους του ΙΔΕΑ και υπουργού Δημοσίας Τάξεως της κυβέρνησης Εθνική Ενότητα. Ρωτώντας τους Αρχηγούς των Επιτελείων εάν είχαν έμπιστους ανθρώπους να υποστηρίξουν την επιχείρηση, ο Π. Αραπάκης απάντησε ότι είχε τρία αντιτορπιλικά στο Φάληρο, στα οποία μπορούσαν να στηριχθούν σε περίπτωση οποιασδήποτε αντίδρασης και ότι οι αξιωματικοί τους στήριζαν την κυβέρνηση.

Με τη σύμφωνη γνώμη και των άλλων δύο Αρχηγών, οι στρατιωτικές μονάδες θα απομακρύνονταν την ίδια μέρα εκτός Αττικής, κυρίως προς τα νησιά, για αντιμετώπιση πιθανής τουρκικής επιθετικότητας. Έτσι, το απόγευμα της Κυριακής, με το Ναυτικό σε επιφυλακή και τα αντιτορπιλικά έτοιμα να επέμβουν έναντι οποιασδήποτε μονάδας δεν υπάκουε, πολλές μάχιμες μονάδες που θεωρούνταν επικίνδυνες, μεταξύ των οποίων τα τεθωρακισμένα από το Γουδί και άλλα στρατόπεδα, έφυγαν για το Κερατσίνι και άλλες περιοχές όπου τα μεταγωγικά του Ναυτικού τις περίμεναν για τη μεταφορά.⁶³⁹

---

⁶³⁸ Στο ίδιο, 26.1.2017(2^η).

⁶³⁹ Στ. Ψυχάρης, *ό.π.*, σ. 141-153.

Η αποτρεπτική χρήση του Στόλου για πιθανές φιλοχουντικές κινήσεις θα αποτελούσε τον κανόνα το επόμενο διάστημα. Με την επαναφορά των συνωμοτών, εκπονήθηκε ειδικό σχέδιο προστασίας της κυβέρνησης από αντιδράσεις χουντικών, με άξονα το Ναυτικό και σε συνεργασία με το Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως.⁶⁴⁰ Έτσι, τα αντιτορπιλικά αγκυροβόλησαν σε θαλάσσιες περιοχές περιμετρικά της Αττικής. Δύο ήταν στον κόλπο της Ελευσίνας, μπροστά από το στρατόπεδο του Μεγάλου Πεύκου, όπου έδρευαν οι πεζοναύτες, σώμα που είχε δημιουργήσει η δικτατορία, στην οποία και παρέμενε πιστό παρά τη πτώση της. Δύο αντιτορπιλικά βρίσκονταν στον Φαληρικό όρμο και άλλο ένα στον Ευβοϊκό κόλπο, κοντά στο στρατόπεδο του Διονύσου. Οι εντολές τους ήταν να προσέχουν τα στρατόπεδα αλλά και τις κινήσεις στις διαβάσεις της Αττικής στα βορειοδυτικά της Αθήνας. Αντίστοιχα και τα ναρκαλιευτικά είχαν αγκυροβολήσει στον Φαληρικό όρμο, από τον Άλιμο μέχρι την Μαρίνα Ζέας και τον Ναύσταθμο. Τα πλοία ήταν σε απευθείας επικοινωνία με την Ναυτική Διοίκηση Νοτίου Αιγαίου, στην οποία είχαν ληφθεί έκτακτα μέτρα ασφαλείας καθώς και στη Σχολή Ναυτικών Δοκίμων που συνόρευαν. Σάκοι με άμμο και πυροβόλα σε στρατηγικές θέσεις, ενώ στους δρόμους που οδηγούσαν στην Ναυτική Διοίκηση είχαν τοποθετηθεί φρουρές που έκαναν έλεγχο σε όποιον πλησίαζε.⁶⁴¹ Σύμφωνα με τον Αλ. Παπαδόγγο, υπεύθυνο του Κέντρου Κανελλόπουλος:

Εγώ ήμουν σε επαφή, ως ένα είδος συντονιστού κάποιων ενεργειών, με τον Αβέρωφ και τον στρατηγό Γκίκα, με ραδιοτηλέφωνο. Ο Γκίκας είχε βάλει σε συμβατικά αυτοκίνητα, αστυνομικούς με πολιτικά και κοπέλες, να παριστάνουν τα ζευγαράκια και τους έστειλαν στον Ασπρόπυργο, εκεί που θα βγαίνουν οι «επαναστάτες», να ειδοποιήσουν, ναι, βγαίνουν. Τα βράδια, βάζαν το σήμα της 21^{ης} Απριλίου και λέγανε θα σας δείξουμε, θα σας κάνουμε κλπ.⁶⁴²

Οι πεζοναύτες στο Μεγάλο Πεύκο αποτελούσαν σημαντική πηγή ανησυχίας. Για την αντιμετώπισή τους θα χρησιμοποιούνταν μονάδες βατραχανθρώπων, ενώ συγκροτήθηκαν και δύο ναυτικά αγήματα από άνδρες των πληρωμάτων, αρκετοί εκ

⁶⁴⁰ ΙΚΚ, ΑΚΚ, Διπλωματικό-Πολιτικό Αρχείο, Φάκελος Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως, Σόλωνος, Γκίκα, Υπουργείον Δημοσίας Τάξεως. Συνοπτική Έκθεσις Πεπραγμένων από 24 Ιουλίου 1974 μέχρι 6 Ιανουαρίου 1976, σ. 3.

⁶⁴¹ Αχιλλέας Χατζόπουλος, «Τα πυροβόλα του Ναυτικού σκόπευαν τη Χούντα», εφ. Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 29 Ιουλίου 1979, σ. 6, 15· βλ. και Χρ. Λυμπέρης, ό.π., σ. 72.

⁶⁴² Συνέντευξη Αλ. Παπαδόγγο, 23.2.2016(1^η).

των οποίων στο παρελθόν θεωρούνταν ύποπτοι λόγω των αριστερών πολιτικών φρονημάτων τους, και υπό την ηγεσία των σημαιοφόρων του «Βέλους» που είχαν ακολουθήσει τον Ν. Παππά στην Ιταλία. Το πρώτο έδρευε στο Κέντρο Εκπαίδευσης στο Σκαραμαγκά. Σε περίπτωση που σημειωνόταν κίνηση των πεζοναυτών προς την Αθήνα, θα τους σταματούσε στο ύψος του Χαϊδαρίου. Το δεύτερο άγημα έδρευε στη παλιά έδρα του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού στη πλατεία Κλαυθμώνος, προκειμένου να επέμβει εγκαίρως στο ξενοδοχείο Μεγάλη Βρετανία, την έδρα της κυβέρνησης, σε συνεργασία με τα σώματα ασφαλείας.⁶⁴³ Τα αγήματα είχαν συγκροτηθεί από λόχους ναυτών που εκείνη την περίοδο περνούσαν την καθιερωμένη εκπαίδευσή τους. Εκπαιδεύτηκαν στα όπλα και στις ειδικές δυνάμεις για να είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν τους πεζοναύτες εάν χρειαστεί. Μάλιστα, ο τότε σημαιοφόρος Κωστής Γκορτζής που είχε αναλάβει την εκπαίδευση των ναυτών στο Σκαραμαγκά, θυμάται ότι τα αγήματα, από κει που εκπαιδεύονταν στα εμβατήρια της δικτατορίας, τραγουδούσαν πλέον το «Πότε θα κάνει ξαστεριά».⁶⁴⁴ Στη Διοίκηση αποβατικών, όπου παρέμεναν όσοι θεωρούνταν χουντικοί, ο Χρήστος Λυμπέρης χρησιμοποίησε τους εφέδρους ως δύναμη ασφαλείας. Σύμφωνα με τον ίδιο, ήταν εγγύηση για τυχόν κινήσεις των χουντικών και τους χρησιμοποίησε για τη συγκρότηση αγημάτων ασφαλείας επί των πλοίων. Μεταξύ αυτών που τον βοήθησαν ήταν και ο τότε πλωτάρχης με αντιδικτατορική δράση, Λεωνίδας Βασιλικόπουλος,⁶⁴⁵ κυβερνήτης στο οχηματαγωγό «Δανιόλος».⁶⁴⁶

Τους πρώτους μήνες της μετάβασης ωστόσο, ο Κ. Καραμανλής δεν έμενε πάντα στο ξενοδοχείο, αλλά διανυκτέρευε και σε θαλαμηγούς στα ανοιχτά του Φαλήρου και της Γλυφάδας και σε κοντινή απόσταση από τα αντιτορπιτικά. Αντίστοιχα και ο Π. Αραπάκης, κοιμόταν αλλού. Είχε αφήσει το σπίτι του στο κέντρο της Αθήνας και έμενε στη Καστέλα του Πειραιά. Σε περίπτωση ανάγκης, με βάρκα που τον περίμενε στο Μικρολίμανο, θα έφτανε εγκαίρως στα αντιτορπιτικά που ήταν αγκυροβολημένα στο Φάληρο.⁶⁴⁷ Από εκεί θα ξεκινούσε και η επιχείρηση καταπολέμησης των χουντικών. Το σχέδιο προέβλεπε την άμεση καταστροφή από τα πολεμικά πλοία των ραδιοφωνικών σταθμών για να μην προλάβουν να δημιουργήσουν εντυπώσεις ότι

⁶⁴³ ΙΚΚ, ΑΚΚ, Διπλωματικό-Πολιτικό Αρχείο, Φάκελος Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως, Σ. Γκίκα, ό.π.

⁶⁴⁴ Κωστής Γκορτζής, *Ναύαρχος Νίκος Παππάς. Το Βέλος στη καρδιά της δικτατορίας*, Αθήνα, Μπατσιούλας, 2010, σ. 207-208.

⁶⁴⁵ Χρ. Λυμπέρης, ό.π., σ. 70-72.

⁶⁴⁶ «Βασιλικόπουλος, Λεωνίδας», Α. Δημητρακόπουλος, Βιογραφικό Λεξικό των αποφοίτων της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων. Οι τάξεις εισόδου 1884-1950, Τόμος Πρώτος, σ. 157.

⁶⁴⁷ Πέτρος Αραπάκης, *Το τέλος της σιωπής*, Αθήνα, Νέα Σύνορα-Λιβάνη, 2000, σ. 328-330.

ελέγχουν όλες τις ένοπλες δυνάμεις ή ότι η κυβέρνηση εξοντώθηκε ή έχει συλληφθεί. Τέλος, από εκεί θα επικοινωνούσαν με το Στόλο και με την Π. Αεροπορία για το συντονισμό των σχετικών επιχειρήσεων.⁶⁴⁸

Το σχέδιο είχε συγκροτήσει ένα δίχτυ προστασίας αλλά και αντιμετώπισης πραξικοπήματος και πέτυχε στο βαθμό που λειτούργησε αποτρεπτικά για πιθανές κινήσεις νοσταλγών της δικτατορίας, οι οποίοι δεν παρέμειναν αδρανείς. Αντιθέτως, τα μέτρα της κυβέρνησης προκάλεσαν την αντίδραση των λεγόμενων «αμετανόητων» χουντικών. Η απομάκρυνση των μαχίμων μονάδων από την Αττική, σε συνδυασμό με την αλλαγή ηγεσίας στις ένοπλες δυνάμεις, εξουδετέρωνε την δυνατότητά τους να επέμβουν κατά της κυβέρνησης σε περίπτωση που οι ίδιοι έκριναν ότι χρειαζόταν. Παράλληλα, όλο και μεγαλύτερος αριθμός αξιωματικών που είχαν στηρίξει τη δικτατορία δήλωνε τώρα τη νομιμοφροσύνη του στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, σε σημείο μάλιστα που έδιναν πληροφορίες για τις κινήσεις των «αμετανόητων» χουντικών.⁶⁴⁹

Στις νέες συνθήκες, οι «αμετανόητοι» στράφηκαν σε επιχειρήσεις που στόχευαν τον Κ. Καραμανλή. Η πρώτη φορά που η κυβέρνηση είχε τέτοιες πληροφορίες ήταν όταν το βράδυ της 31^{ης} Αυγούστου με 1^η Σεπτεμβρίου, το αντιτορπιλικό «Κανάρης» με κυβερνήτη τον Αντώνη Θεοχάρη έφθασε στη Θεσσαλονίκη. Είχε σταλεί επειγόντως από την Αθήνα ως προστασία του πρωθυπουργού. Σύμφωνα με πληροφορίες που είχαν εκμαιεύσει οι πλοίαρχοι Αθανάσιος Σέκερης και Πιέρρος Παναγιωταρέας, οι οποίοι ήταν εξουσιοδοτημένοι να έρθουν σε επαφή με αξιωματικούς του Στρατού Ξηράς, θα εκδηλωνόταν κίνηση των αλεξιπτωτιστών κατά του Κ. Καραμανλή στις 2 Σεπτεμβρίου κατά τη διάρκεια της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης. Τις πληροφορίες αυτές μετέφεραν στον Σ. Γκίκα ο πλοίαρχος Κωνσταντίνος Κουσουρής και ο αντιπλοίαρχος Ιωάννη Σταθόπουλος οι οποίοι είχαν φτάσει με το «Κανάρης». Σε περίπτωση που εκδηλωνόταν η κίνηση, οι αξιωματικοί θα βοηθούσαν τον πρωθυπουργό να φυγαδευτεί στο αντιτορπιλικό.⁶⁵⁰ Για το σκοπό αυτό μια βάρκα έδεσε μπροστά από το ξενοδοχείο «Μακεδονία» όπου έμενε ο Κ. Καραμανλής. Εν τέλει, καμία κίνηση δεν εκδηλώθηκε.⁶⁵¹

⁶⁴⁸ Στ. Ψυχάρης, *ό.π.*, σ. 185-186.

⁶⁴⁹ Στο *ίδιο*, σ. 175-179.

⁶⁵⁰ ΙΚΚ, ΑΚΚ, Διπλωματικό-Πολιτικό Αρχείο, Φάκελος Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως, Σ. Γκίκα, *ό.π.*, σ. 3-4.

⁶⁵¹ Ι. Σταθόπουλος, *ό.π.*, σ. 100.

Ένα μήνα αργότερα, στις αρχές Οκτωβρίου, νέες πληροφορίες ήθελαν τους «αμετανόητους», τόσο οι «ιωαννιδικοί» όσο και οι πρωταίτιοι της 21^{ης} Απριλίου, να σχεδιάζουν την ματαίωση των εκλογών της 17^{ης} Νοεμβρίου, είτε με την πρόκληση επεισοδίων που θα ανάγκαζαν την κυβέρνηση να επιβάλει στρατιωτικό νόμο, είτε με την απαγωγή του Κ. Καραμανλή, είτε με τη πρόκληση συνοριακού επεισοδίου στον Έβρο από αξιωματικούς πιστούς στον Γεώργιο Παπαδόπουλο. Με αφορμή αυτές τις πληροφορίες, η κυβέρνηση αποφάσισε να συλλάβει τους Γ. Παπαδόπουλο, Ιωάννη Λαδά, Νικόλαο Μακαρέζο, Γεώργιο Παττακό και Ιωάννη Ρουφογάλη και να τους περιορίσει στη νήσο Κέα.

Το βράδυ της 20^{ης} Οκτωβρίου, άνδρες της χωροφυλακής συνέλαβαν τους χουντικούς και τους μετέφεραν στη Σχολή Δοκίμων, όπου ο πλοίαρχος Αριστείδης Κολιγιάννης τον οποίο είχε ζητήσει προσωπικά ο Αβέρωφ, θα τους παρελάμβανε και στη συνέχεια θα μετέφερε στη Κέα. Στο νησί, πέρα από τους άνδρες της χωροφυλακής, βρισκόταν αγκυροβολημένο και ένα αντιτορπιλικό. Εκτός του Ευ. Αβέρωφ και του Σ. Γκίκα, ελάχιστοι γνώριζαν το σχέδιο. Ούτε ο Αρχηγός του Ναυτικού, αλλά ούτε και ο αξιωματικός της συνωμοσίας που ανέλαβε την μεταφορά γνώριζαν λεπτομέρειες για την αποστολή. Σε ερώτηση του Ευ. Αβέρωφ προς τον Αρ. Κολιγιάννη να μαντέψει τον λόγο για αυτή τη κινητοποίηση, ο αξιωματικός απάντησε ότι σκόπευε να συναντηθεί μυστικά με τουρκική αντιπροσωπεία. Η αποκάλυψη του σχεδίου εξέπληξε και τους ίδιους τους αξιωματικούς που το εκτέλεσαν.⁶⁵²

Η κατάσταση αυτή κράτησε τουλάχιστον μέχρι τις εκλογές της 17^{ης} Νοεμβρίου 1974,⁶⁵³ οι οποίες λειτούργησαν νομιμοποιητικά για την κυβέρνηση Καραμανλή και τις μέχρι τότε ενέργειές της, καθώς έλαβε το 54% των ψήφων.⁶⁵⁴ Στο μεσοδιάστημα από την επαναφορά τους, οι αξιωματικοί της συνωμοσίας έπαιξαν κομβικό ρόλο για τη πρώτη κρίσιμη φάση της μετάβασης σε δημοκρατικό καθεστώς, καθώς εξουδετέρωσαν πιθανή χουντική αντίδραση.

Η ανάθεση της προστασίας της κυβέρνησης Κ. Καραμανλή στους συνωμότες, πέρα από δείγμα της εμπιστοσύνης, ήταν και μια αναγνώριση της συμβολής της συνωμοσίας στον αντιδικτατορικό αγώνα. Ο ίδιος ο Ευ. Αβέρωφ είχε τονίσει ότι η επαναφορά των απότακτων, ήταν και ζήτημα δικαιοσύνης για την αντιδικτατορική

---

⁶⁵² Στ. Ψυχάρης, *ό.π.*, σ. 200-204.

⁶⁵³ Ι. Σταθόπουλος, *ό.π.*, σ. 101.

⁶⁵⁴ Ηλίας Νικολακόπουλος, «Οι εκλογές και το δημοψήφισμα του 1974», στο Π. Σούρλας (επιμ.), *ό.π.*, σ. 516-517.

τους στάση. Για τον υπουργό Εθνικής Αμύνης, η κυβέρνηση έπρεπε να την δικαιώσει.⁶⁵⁵ Άλλωστε, αρκετά στελέχη της κυβέρνησης είχαν συνδεθεί με τη συνωμοσία κατά τη περίοδο της δικτατορίας. Η πιο τρανταχτή περίπτωση ήταν αυτή του Ευ. Αβέρωφ ο οποίος σε μεταγενέστερη συνέντευξή του, είχε χαρακτηρίσει τους απότακτους ως τους «κινηματίες του», δείχνοντας τη στενή, προσωπική σχέση που είχε αναπτυχθεί ανάμεσά τους και ιδιαίτερα με τους αρχαιότερους σε βαθμό.⁶⁵⁶

Επιπλέον, με τη συνωμοσία είχε συνδεθεί ο ίδιος ο πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής, ο υπουργός Εσωτερικών Χριστόφορος Στράτος, ο υφυπουργός παρά τω πρωθυπουργώ Γεώργιος Ράλλης, ο υπουργός Δικαιοσύνης Κωνσταντίνος Παπακωνσταντίνου, ο υπουργός Εμπορικής Ναυτιλίας και υποναύαρχος εν αποστρατεία Ιωάννης Μηναίος, ο υφυπουργός Μεταφορών και Επικοινωνιών Εμμανουήλ Κεφαλογιάννης, ο υφυπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων Κωνσταντίνος Αποσκίτης.⁶⁵⁷ Η δικαίωση της ήταν και δικαίωση της δικής τους αντιδικτατορικής προσπάθειας.

Και αυτό συνεχίστηκε και στην κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας που προέκυψε από τις εκλογές της 17^{ης} Νοεμβρίου. Οι Ευ. Αβέρωφ, Χρ. Στράτος, Γ. Ράλλης, παρέμειναν σε υπουργικές θέσεις. Το Υπουργείο Εμπορικής Ναυτιλίας ανέλαβε ο Αλέξανδρος Παπαδόγγονας ενώ βουλευτής με τη Νέα Δημοκρατία εκλέχθηκε και ο Ιωάννης Σταθόπουλος. Ο Κ. Καραμανλής, είχε εντάξει στο νέο κόμμα που ίδρυσε τον Σεπτέμβριο του 1974 τους δύο αξιωματικούς της συνωμοσίας. Στην νέα κυβέρνηση Κ. Καραμανλή, η «κίνηση» είχε εκπροσώπηση.⁶⁵⁸

Το σημαντικότερο ωστόσο δείγμα αναγνώρισής της από τη κυβέρνηση, ήταν οι εκδηλώσεις για τον εορτασμό της επετείου. Η πρώτη, έλαβε χώρα τον Μάιο του 1975, δύο χρόνια μετά τα γεγονότα του Μαΐου 1973, στον Ναυτικό Όμιλο Ελλάδος στον Πειραιά. Παρόντες στη «συνεστίαση» ήταν όλοι όσοι είχαν συλληφθεί για τη συμμετοχής τους στη συνωμοσία και οι πρόσφυγες του «Βέλους». Μεταξύ αυτών, ο Ευάγγελος Αβέρωφ, ο Αλέξανδρος Παπαδόγγονας, ο Χριστόφορος Στράτος, ο Ιωάννης Σταθόπουλος, ο Γραμματέας του Υπουργείου Μεταφορών Φούφας, αξιωματικοί του

---

⁶⁵⁵ Στ. Ψυχάρης, *ό.π.*, σ. 135.

⁶⁵⁶ Παύλος Μπακογιάννης, «Πως η «Φούντα» ελέγχει τη χούντα», εφ. *Το Βήμα*, 28 Μαρτίου 1976, σ. 9.

⁶⁵⁷ Βλ. παραπάνω, κεφάλαιο 1, υποκεφάλαιο 1.5.

⁶⁵⁸ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Από την αποκατάσταση της δημοκρατίας έως το τέλος του αιώνα», στο *Ιστορία Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΣΤ', Σύγχρονος Ελληνισμός. Από το 1941 έως το τέλος του αιώνα*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 2000, σ. 304. Ι. Σταθόπουλος, *ό.π.*, βιογραφικό σημείωμα συγγραφέα.

Ναυτικού και της Αεροπορίας που είχαν συμμετάσχει.⁶⁵⁹ Ήταν η πρώτη, από πλευράς του μεταδικτατορικού ελληνικού κράτους, αναγνώριση της συνωμοσίας ως ένα γεγονός που άνοιξε το δρόμο για τη μετάβαση στη δημοκρατία.

Η εκδήλωση επαναλήφθηκε και το επόμενο έτος, στις 22 Μαΐου 1976 και στον ίδιο χώρο. Κατά τη διάρκειά της, ο Ευ. Αβέρωφ πρότεινε τη σύσταση επιτροπής η οποία θα ανακάλυπτε ποιος πρόδωσε το «κίνημα» «ώστε όχι μόνον να υποστή αυτός τις νόμιμες κυρώσεις, αλλά και να παραδοθή στην περιφρόνηση των Ελλήνων». Η πρόταση του υπουργού έγινε δεκτή ομόφωνα από τους «κινηματίες».⁶⁶⁰ Η επιτροπή συγκροτήθηκε την ίδια μέρα από τους πλοιάρχους Αθανάσιο Γκικόκεζα και Αθανάσιο Σέκερη, τον αντιπλοίαρχο Σωτήρη Σωτηρόπουλο, τον απόστρατο υποπλοίαρχο Εμμανουήλ Μπουζάκη και τον απόστρατο αντιπλοίαρχο και βουλευτή της Νέας Δημοκρατίας Ιωάννη Σταθόπουλο.

Η επιτροπή είχε αναλάβει «το έργο της διερευνήσεως των συνθηκών αποκαλύψεως και εντοπισμού των καταδοτών του Κινήματος του Ναυτικού, του Μαΐου 1973». Τα προβλήματα ωστόσο εμφανίστηκαν από την πρώτη στιγμή. Δεδομένου ότι δεν είχε νομική υπόσταση, δεν μπορούσε να εξαναγκάσει άτομα να μιλήσουν, ενώ δεν μπορούσε να «προσεγγίσει» τους πρώην ταγματάρχες Νικόλαο Χατζηζήση, Αθανάσιο Σπανό και Μιλτιάδη Γκίτζα και άλλους «οι οποίοι λογικώς απετέλουν το κλειδί του θέματος». Καθώς δεν μπορούσε να ανακρίνει τα άτομα που θεωρούσε άμεσα εμπλεκόμενα στην υπόθεση της προδοσίας, η επιτροπή αναζήτησε άτομα τα οποία «συμπτωματικώς» γνώριζαν κάτι, και προχώρησε στην ανασύσταση των γεγονότων. Εκεί που κατέληξε, ήταν ότι η δικτατορία έλαβε τις πρώτες πληροφορίες μόλις δύο ημέρες πριν την εκδήλωση της «κίνησης», στις 21 Μαΐου από δύο ιδιώτες, τους Σ. Σοφιανόπουλο και Πουρναρά, οι οποίοι ενημέρωσαν τον αντισυνταγματάρχη Ιωάννη Μπραβάκο, ότι «φίλος των Αρχιτέκτων, τους είχε μόλις προ ολίγου ειδοποιήσει ότι από γνωστήν του κυρίαν, συνδεομένην με Αξιωματικόν του Ναυτικού, του ελέχθη ότι την επομένην είχε αποφασισθή να αποπλεύσουν τα πλοία από τον Ναύσταθμο και να κινηθούν δι ανατροπήν της Κυβερνήσεως». Το ίδιο απόγευμα ενημέρωσαν και τον ταγματάρχη Γεώργιο Παπαμελετίου.

Από κει και ύστερα, το ΕΑΤ-ΕΣΑ ξεκίνησε την διασταύρωση των πληροφοριών η οποία έγινε με την παρακολούθηση των τηλεφώνων των αξιωματικών, σε συνδυασμό

⁶⁵⁹ «Η 2^η επέτειος του κινήματος στο Ναυτικό», εφ. *Το Βήμα*, 28 Μαΐου 1975, σ. 14.

⁶⁶⁰ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, Φάκελος 102, Ανακοινώσεις, Δημοσιεύματα Τύπου 1975-1975, Ανακοίνωση Τύπου, 22.5.1976, σ. 1-2.

με την «αυθόρμητη» ομολογία από φόβο στο ΕΑΤ-ΕΣΑ του τότε υπαξιωματικού, Τηλέμαχου Ψαριάδη τον οποίο είχε προσεγγίσει ο αντιπλοίαρχος Γεώργιος Καραμήτσος, επικεφαλής του αγήματος που θα καταλάμβανε το αντιτορπιλικό «Θεμιστοκλής». Αυτή για την επιτροπή ήταν και η ιστορία που οδήγησε στην προδοσία της συνωμοσίας.

Η επιτροπή εξέτασε και άλλες δύο εκδοχές, τις οποίες όμως στη συνέχεια απέκλεισε. Η πρώτη, με το σημείωμα στον πλοίαρχο Αργυρίου από την επονομαζόμενη «Ιερά Οργάνωσις Υπαξιωματικών Ναυτικού», θεωρήθηκε μάλλον έργο φόβου ενός μνημένου αξιωματικού, καθώς εστάλη πριν φτάσουν οι πρώτες πληροφορίες στο ΕΑΤ-ΕΣΑ. Η δεύτερη, ήθελε τις ΗΠΑ να έχουν ενημερώσει τη δικτατορία, δεδομένου ότι στα συμμαχικά στρατηγεία σε Ιταλία και Βέλγιο είχε ειπωθεί ανοιχτά από Αμερικανούς αξιωματούχους ότι το Ναυτικό ήταν έτοιμο να κινηθεί κατά της δικτατορίας. Για την επιτροπή, αυτό αποδείκνυε ότι οι ΗΠΑ γνώριζαν, όχι όμως και ότι ενημέρωσαν την Αθήνα, αλλά και να το είχαν κάνει, το καθεστώς δεν τις έλαβε υπ' όψη του.

Καταλήγοντας, η επιτροπή πρότεινε την διενέργεια επίσημης ανακριτικής διαδικασίας από το Ναυτικό υπό τον αρχαιότερο μάχιμο αξιωματικό, προκειμένου να επιβεβαιώσει το παραπάνω συμπέρασμα και να ξεκαθαρίσει περαιτέρω το ζήτημα. Τέλος, πρότεινε να κληθούν για κατάθεση, μεταξύ άλλων, τους Π. Αραπάκη, Μ. Γκιζα, Π. Ιωαννίδη, Ι. Μπραβάκο, Σ. Σοφιανόπουλο, Αθ. Σπανό, Ν. Χατζηζήση και όποιον άλλο προέκυπε ότι είχε σχέση με την υπόθεση.⁶⁶¹

Η πρόταση της επιτροπής δεν εφαρμόστηκε και το ζήτημα δεν είχε συνέχεια. Εάν κάτι πέτυχε όμως ήταν να καθιερώσει τη προδοσία και συγκεκριμένα από τον Τ. Ψαριάδη, ως τη βασική αιτία που απέτρεψε την εκδήλωση της «κίνησης» και όχι τη χαλαρή συνωμοτικότητα των αξιωματικών. Γιατί το μόνο σίγουρο συμπέρασμα που έβγαινε από τη ύπαρξη όλων αυτών των εκδοχών για την αποκάλυψή της, ήταν ότι δεν αποτελούσε και τόσο μυστικό όσο θα ήθελαν οι πρωτεργάτες της. Εν τέλει, η πρωτοβουλία του Ευ. Αβέρωφ για τη σύσταση της επιτροπής ήταν άλλος ένας τρόπος να δικαιωθεί η συνωμοσία. Βρίσκοντας και τιμωρώντας τον υπεύθυνο, η κυβέρνηση θα διόρθωνε την αδικία. Ωστόσο, εάν οι «νόμιμες κυρώσεις» που ανέφερε ο Ευ.

---

⁶⁶¹ ΠΚ, ΠΑΕΑ, Φάκελος 28 (1976), υποφάκελος 2, Περί του κινήματος του Ναυτικού 1973, Έκθεσις Επιτροπής Διερευνήσεως συνθηκών αποκαλύψεως του Κινήματος του Ναυτικού 1973, σ. 4-5 για την υπόθεση του σημειώματος της «Ιεράς Οργάνωσις Υπαξιωματικών του Ναυτικού» βλ. κεφάλαιο 1, υποκεφάλαιο 1.5.

Αβέρωφ στον Ναυτικό Όμιλο αφορούσαν και την δικαστική οδό, δεν διευκρινίστηκε ποτέ.

Η επαναφορά των απότακτων στο Ναυτικό, η ανάθεση της προστασίας της κυβέρνησης, οι εκδηλώσεις για τον εορτασμό της συνωμοσίας και η συγκρότηση της επιτροπής για τη προδοσία της ήταν πράξεις που έδειχναν την εμπιστοσύνη των κυβερνήσεων Κ. Καραμανλή προς τους συνωμότες. Ήταν αποτέλεσμα της σύνδεσης των ανθρώπων της με τη συνωμοσία και συνιστούσαν αναγνώριση της ως προσπάθεια για την δημοκρατία που θεμελιώθηκε με τη Μεταπολίτευση. Από την άλλη, ίσως λειτουργούσε και σαν αντιστάθμισμα για τις πολιτικές ρήξεις στις οποίες προέβη ο Κ. Καραμανλής και, όπως θα φανεί παρακάτω, δεν είχαν υπολογίσει οι αξιωματικοί.

2.2. Το δημοκρατικό «Κίνημα του Ναυτικού».

α. Οι άβολες πτυχές του παρελθόντος.

Τον Μάιο του 1975 η συντηρητική εφημερίδα *Καθημερινή*, αναφέρθηκε στην πρώτη εκδήλωση για την επέτειο της συνωμοσίας, στον Πειραιά, ως την επέτειο του «Κινήματος στο Ναυτικό».⁶⁶² Ως «Κίνημα» την ανέφερε και ο Ευάγγελος Αβέρωφ στο πλαίσιο της εκδήλωσης το 1976.⁶⁶³ Οι πρώτες αναφορές της συνωμοσίας ως «Κίνημα του Ναυτικού» έγιναν το φθινόπωρο του 1973 από τον Ευ. Αβέρωφ και τους πρόσφυγες του «Βέλους» στο εξωτερικό. Μαζί με άλλους όρους, όπως «εξέγερση» και «Επανάσταση» του Ναυτικού, συμπύκνωναν την εικόνα που είχε φιλοτεχνήσει η αντιδικτατορική Δεξιά για τη συνωμοσία. Αυτή που τη παρουσίαζε ως μια αποτυχημένη απόπειρα κινήματος του Στόλου, έκφραση του «εθνικού δημοκρατικού χώρου» η οποία ωστόσο, ακόμα και χωρίς να εφαρμόσει το σχέδιό της, πέτυχε να επηρεάσει τη πορεία της δικτατορίας και να την αναγκάσει να φιλελευθεροποιηθεί.⁶⁶⁴

Κατά τη διάρκεια της Μεταπολίτευσης, ο συντηρητικός χώρος, μέσα από τον τύπο που τον εξέφραζε, συγκρότησε μια νέα εικόνα της ναυτικής συνωμοσίας. Επηρεασμένη από τις πολιτικές εξελίξεις που πυροδότησε η κατάρρευση της δικτατορίας, η νέα εικόνα θα συμπυκνωνόταν στον όρο «Κίνημα του Ναυτικού» ο οποίος κυριάρχησε

⁶⁶² «Η 2^η επέτειος του κινήματος στο Ναυτικό», εφ. *Το Βήμα*, 28 Μαΐου 1975, σ. 14.

⁶⁶³ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, Φάκελος 102, Ανακοινώσεις, Δημοσιεύματα Τύπου 1975-1975, Ανακοίνωση Τύπου, 22.5.1976, σ. 1-2.

⁶⁶⁴ Βλ. παραπάνω, κεφάλαιο 1, υποκεφάλαιο 1.7.

έναντι των υπολοίπων.

Η πρώτη μεταπολιτευτική αναφορά έγινε στις 14 Αυγούστου 1974. Λίγες εβδομάδες μετά την κατάρρευση της δικτατορίας και την συγκρότηση της κυβέρνησης «Εθνικής Ενότητας» υπό την πρωθυπουργία του Κωνσταντίνου Καραμανλή,⁶⁶⁵ *Η Βραδυνή* δημοσίευσε «ολόκληρο το σχέδιο κινήσεως του Πολεμικού Ναυτικού (τον Μάιο του 1973) που είχε σαν στόχο την κατάργηση του δικτατορικού καθεστώτος και την επαναφορά της χώρας στην ηρεμία και τον ομαλό δημόσιο βίο».⁶⁶⁶ Η εφημερίδα του Γιώργου Αθανασιάδη, εκδότη που ήταν ενήμερος για τη συνομοσία,⁶⁶⁷ και με στενή σχέση με τον Κ. Καραμανλή, έκανε την πρώτη αναφορά σε αυτή μετά το τέλος της δικτατορίας.

Η έρευνα του δημοσιογράφου Γιώργου Τράγκα βασίστηκε στις συνεντεύξεις τεσσάρων αξιωματικών του Πολεμικού Ναυτικού που διαδραμάτισαν πρωταγωνιστικό ρόλο στην συνωμοσία, τους αντιπλοίαρχους Παναγιώτη Μάλλιαρη, Αλέξανδρο Παπαδόγγονα, Νίκο Παππά και Αθανάσιο Σέκερη. Μάλιστα, σύμφωνα με τον δημοσιογράφο, οι συνεντεύξεις έγιναν δύο μόλις μέρες μετά την καθεστωτική μεταβολή. Δημοσιευμένη σε δύο μέρη, η έρευνα παρουσίαζε «πως οργανώθηκε και προδόθηκε η κίνηση της 23^{ης} Μαΐου 1973 που θα έσωζε μια ώρα αρχύτερα τη χώρα μας από τη δικτατορία». Σύμφωνα με το δημοσίευμα το «σχέδιο του Πολεμικού Ναυτικού» είχε σαν στόχο «την κατάργηση του δικτατορικού καθεστώτος της 21^{ης} Απριλίου και την επαναφορά της χώρας στην ηρεμία και τον ομαλό δημόσιο βίο» και «ήταν σκέψη, οργάνωση και προσπάθεια στελεχών του Ναυτικού και κρατήθηκε μακριά από προσωπικά συμφέροντα, φιλοδοξίες και επιρροές τρίτων προσώπων».

Για τους αξιωματικούς, οι κύριοι λόγοι που τους ώθησαν να στραφούν κατά της δικτατορίας ήταν η συνεχής καταπίεση που ασκούσε στον λαό το στρατιωτικό καθεστώς, την οποία θεωρούσαν προσβολή τόσο για την χώρα σε διεθνές επίπεδο όσο και για τον κάθε Έλληνα ξεχωριστά. Ήταν ακόμη η απομόνωση των αξιωματικών των ενόπλων δυνάμεων από τον λαό, ο οποίος τους αντιμετώπιζε εχθρικά καθώς τους θεωρούσε υπεύθυνους είτε άμεσα είτε έμμεσα για τη δικτατορία. «Η φθορά και η ανυποληψία του ελληνικού ονόματος στο εξωτερικό και κυρίως στον δυτικό κόσμο που οργανικά ανήκει η χώρα». Ακόμη, η μείωση της στρατιωτικής απόδοσης και

---

⁶⁶⁵ Ηλίας Νικολακόπουλος, «Τα διλήμματα της Μεταπολίτευσης: μεταξύ συνέχειας και ρήξης», *Αρχειοτάξιο*, τχ. 15 (Σεπτέμβριος 2013), σ. 6. Στ. Ψυχάρης, *Τα παρασκήνια της Αλλαγής*, ό.π., σ. 173-189.

⁶⁶⁶ Γιώργος Τράγκας, «Απαγωγή Παπαδόπουλου» εφ. *Η Βραδυνή*, 14 Αυγούστου 1974, σ. 3.

⁶⁶⁷ Νίκος Παπαδημητρίου, ό.π., σ. 131.

ετοιμότητας των ενόπλων δυνάμεων λόγω της ατμόσφαιρας φόβου και καχυποψίας που κυριαρχούσε και στους τρεις κλάδους, Στρατό Ξηράς, Πολεμικό Ναυτικό και Πολεμική Αεροπορία, με τα στελέχη τους να έχουν χωρισθεί σε «ημέτερους και μη». Τέλος, το γεγονός ότι η δικτατορία προσπαθούσε να θέσει πλήρως υπό τον έλεγχό της τις ένοπλες δυνάμεις.⁶⁶⁸

Σε ό,τι αφορά τις σχέσεις με τον βασιλιά, σύμφωνα με το άρθρο, οι αξιωματικοί αποφάσισαν να μην τον εμπλέξουν καθώς σε αντίθετη περίπτωση, η θετική ή αρνητική έκβαση της δράσης τους θα επηρέαζε το πολιτειακό ζήτημα το οποίο ήταν στην δικαιοδοσία του ελληνικού λαού και όχι δική τους. Ωστόσο, ήρθαν σε επαφή με τον Ευάγγελο Αβέρωφ προκειμένου να ενημερώσει τον Κ. Καραμανλή και να του μεταφέρει την πρότασή τους να υιοθετήσει την κίνηση. Πρόταση, στην οποία ο Κ. Καραμανλής απάντησε ότι δεν μπορούσε να υιοθετήσει, καθώς δεν γνώριζε τις λεπτομέρειες, ωστόσο δεν μπορούσε και να την αποθαρρύνει.⁶⁶⁹

Τα δημοσιεύματα της *Βραδυνής* σχημάτισαν μια αρκετά διαφορετική εικόνα για την ναυτική συνωμοσία του 1973. Από τα κίνητρα των αξιωματικών απουσίαζε ο κίνδυνος διολίσθησης της χώρας στον κομμουνισμό, ως συνέπεια της εθνικής απομόνωσης από τη Δύση, τόσο την ΕΟΚ όσο και το ΝΑΤΟ. Κατ' επέκταση, από τα κίνητρά τους απουσίαζε και ο ξεκάθαρα νατοϊκός προσανατολισμός της αντιδικτατορικής τους δράσης. Σε ό,τι αφορά την μοναρχία, οι αξιωματικοί αποσιώπησαν τις επαφές που είχαν με τον βασιλιά Κωνσταντίνο και τους ανθρώπους του κύκλου του, κατά τη διάρκεια των συνωμοτικών δραστηριοτήτων τους, καθώς και το ότι απέβλεπαν στην επάνοδό του. Οι αξιωματικοί δεν ανέφεραν ότι το καθεστώς το οποίο ήθελαν να επαναφέρουν ήταν η μετεμφυλιακή Βασιλευομένη Δημοκρατία. Τέλος, το δημοσίευμα χαρακτήρισε τη συνωμοσία ως «κίνηση».

Συμπερασματικά, *Η Βραδυνή* παρουσίασε τη ναυτική συνωμοσία ως μια απόπειρα να επιστρέψει η Ελλάδα στη δημοκρατία, χωρίς κάποιο πολιτικό χρωματισμό και με μοναδικά κίνητρα τις γνήσια δημοκρατικές πεποιθήσεις των αξιωματικών, την ανησυχία τους για τη διάλυση των ενόπλων δυνάμεων και την εικόνα «ανυποληψίας» που παρουσίαζε η Ελλάδα στη Δύση. Η έρευνα δημοσιεύτηκε λίγες ημέρες μετά την επαναφορά των αποτάκτων αξιωματικών της συνωμοσίας στις τάξεις του Πολεμικού

---

⁶⁶⁸ Γ. Τράγκας, ό.π.

⁶⁶⁹ Γιώργος Τράγκας, « Πως προδόθηκε η κίνηση του Ναυτικού τον Μάιο του '73», εφ. *Η Βραδυνή*, 19 Αυγούστου 1974, σ. 9.

Ναυτικού, που είχε στόχο να προστατέψει την κυβέρνηση Κ. Καραμανλή από τους υποστηρικτές της δικτατορίας και να οδηγήσει τη χώρα στη δημοκρατία.⁶⁷⁰ Με τον τρόπο αυτό η εφημερίδα του Γ. Αθανασιάδη παρενέβη έμμεσα υπέρ των αξιωματικών. Αναδεικνύοντας τη συνωμοσία ως γνήσια δημοκρατική, δεν τεκμηριώνει μόνο τον αντιδικτατορικό χαρακτήρα της, αλλά και τις αποστάσεις από το προδικτατορικό παρελθόν. Ταυτόχρονα δικαιωνόταν και η επιλογή της κυβέρνησης να τους επαναφέρει, αφού από τότε οι αξιωματικοί απέβλεπαν στον Κ. Καραμανλή. Δεν ήταν η πρώτη φορά που *Η Βραδυνή* παρενέβαινε υπέρ των αξιωματικών. Λίγες ημέρες νωρίτερα, είχε πάρει σαφή θέση υπέρ της επαναφοράς τους για λόγους «εθνικής ανάγκης».⁶⁷¹

Την εικόνα της πολιτικά άχρωμης και γνήσια δημοκρατικής «κίνησης» που είχε συγκροτηθεί στις σελίδες της *Βραδυνής* αναπαρήγαγαν και τα σχετικά δημοσιεύματα που ακολούθησαν. Ταυτόχρονα, και ενώ η Μεταπολίτευση προχωρούσε, τονίζόταν όλο και περισσότερο τα δημοκρατικά χαρακτηριστικά της αλλά και η επιλογή του Καραμανλή στον οποίο είχαν απευθυνθεί για πολιτική κάλυψη.

Στις 26 Αυγούστου η εφημερίδα *Θεσσαλονίκη* έκανε το πρώτο αφιέρωμα αποκλειστικά στην ανταρσία του «Βέλους». Βασιζόμενη σε συνέντευξη με τον σημαιοφόρο Κωστή Γκορτζή, το αφιέρωμα εξιστορούσε όλο το «χρονικό» της ανταρσίας. Στο επίκεντρό του ήταν τα δημοκρατικά χαρακτηριστικά της. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του αξιωματικού, τα λόγια του Ν. Παππά για την δικτατορία και την κατάργηση της δημοκρατίας στην Ελλάδα «αποκάλυπταν τις διαθέσεις μας, πως όλοι μαζί ξεσκεπαστήκαμε φωνάζοντας, πως το ρίξαμε στο χορό, στις φωνές, στις ζητωκραυγές. [...] Πως το ονομάσαμε «πλοίο της λευτεριάς». Ο αξιωματικός συνέχιζε λέγοντας ότι στο «Βέλος» «τα γεγονότα ακολουθούσαν τις προσδοκίες μας και όχι οι προσδοκίες τα γεγονότα».

Ο δημοσιογράφος που υπέγραφε το αφιέρωμα, ο Νίκος Βολωνάκης, χαρακτήριζε το πλήρωμα του αντιτορπιλικού ως «αντάρτες».⁶⁷² Ένας όρος που μετά τον εμφύλιο και μέχρι την Μεταπολίτευση ήταν αρνητικά φορτισμένος.⁶⁷³ Στο κείμενό του αναφέρθηκε στον Ν. Παππά τονίζοντας ότι ήταν αντίθετος στην δικτατορία από την

---

⁶⁷⁰ ΠΚ, ΑΚΚ, Φάκελος Διπλωματικό-Πολιτικό Αρχείο, Φάκελος Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως, Σ. Γκίκα, ό.π., σ. 3.

⁶⁷¹ «Το Ναυτικό», εφ. *Η Βραδυνή*, 7 Αυγούστου 1974, σ. 1.

⁶⁷² Νίκος Βολωνάκης, «Η ανταρσία του «Βέλους», εφ. *Θεσσαλονίκη*, 26 Αυγούστου 1974, σ. 7.

⁶⁷³ Μελέτης Μελετόπουλος, *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών. Κοινωνία, Ιδεολογία, Οικονομία*, Αθήνα, Παπαζήση, 2008, σ. 335-339.

πρώτη στιγμή. Συγκεκριμένα, από την 21^η Απριλίου, όταν έλαβε σήμα να μεταφέρει περίπου 1000 κομμουνιστές από διάφορα μέρη της Ελλάδας στη Γυάρο. Για τον Ν. Παππά οι άνθρωποι αυτοί δεν είχαν την «παραδοσιακή εικόνα» του επικίνδунου κομμουνιστή. Ήταν γυναικόπαιδα που κουβαλούσαν «μιζέρια παρά αντεθνικές ιδέες». Ο κομμουνιστικός κίνδυνος που είχε επικαλεστεί το στρατιωτικό καθεστώς ήταν ένα ψέμα.⁶⁷⁴

Το αφιέρωμα έκλεινε με την δημοσιοποίηση δύο επιστολών του Ν. Παππά. Η πρώτη απευθυνόταν στον αρχιεπίσκοπο Κύπρου Μακάριο. Εστάλη στις 8 Ιουλίου 1974, λίγες ημέρες πριν το χουντικό πραξικόπημα κατά του Εθνάρχη, και κοινοποιούσε τη πρόθεση του Ν. Παππά και των 30 απότακτων του «Βέλους» να τεθούν υπό την ηγεσία του υπηρετώντας στις ναυτικές δυνάμεις στη Κύπρο. Η δεύτερη επιστολή στάλθηκε στις 30 Ιουνίου 1974 στον Κ. Καραμανλή, με την οποία εξέφρασε την υποστήριξη των 31 απότακτων του «Βέλους» προς το πρόσωπό του, ως τον καταλληλότερο να αναλάβει την εξουσία για την επαναφορά της χώρας στη δημοκρατία. Οι επιστολές παρουσιάστηκαν στο δημοσίευμα ως τεκμήρια αυθεντικότητας για τη γνήσια δημοκρατικότητα και εθνική στάση των «ανταρτών». Και δεν ήταν τα μοναδικά. Το αφιέρωμα δημοσιοποίησε για πρώτη φορά και το πρωτόκολλο τιμής που υπέγραψαν οι πρόσφυγες στην Ιταλία, με το οποίο δήλωναν την αντίθεσή τους στη δικτατορία και τη πίστη τους στο πολίτευμα που είχε καταργήσει το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου,⁶⁷⁵ αλλά και το σήμα που έστειλε ο Ν. Παππάς στην ηγεσία του ΝΑΤΟ με το οποίο κοινοποιούσε την απόφασή του να αποχωρήσει από τα συμμαχικά γυμνάσια. Για τον Ν. Βολωνάκη, το σήμα «κύρτωσε για πρώτη φορά» τους στρατιωτικούς αντιπροσώπους της Συμμαχίας.⁶⁷⁶

Τον επόμενο μήνα έκανε αφιέρωμα για τη συνωμοσία το περιοδικό *Επίκαιρα*. Με τίτλο «Το Ναυτικό αποκαλύπτει την ανταρσία του» και στηριζόμενο και αυτό σε συνεντεύξεις με αξιωματικούς που έλαβαν μέρος, τονιζόταν η δημοκρατικότητα της αντιδικτατορικής δράσης, όπως αυτή τεκμηριωνόταν από την προσήλωση των αξιωματικών στην επαναφορά της δημοκρατίας και από το γεγονός ότι ήταν μια ανιδιοτελής πράξη, στην οποία συμμετείχαν αξιωματικοί με διαφορετικές πολιτικές πεποιθήσεις. Σύμφωνα με το περιοδικό, το «κίνημα» και η ανταρσία δεν είχαν καμία σχέση ούτε με τον βασιλιά, ο οποίος δεν απάντησε ποτέ στις κρούσεις των

---

⁶⁷⁴ Ν. Βολωνάκης, ό.π.

⁶⁷⁵ Νίκος Βολωνάκης, «Η ανταρσία του «Βέλους», εφ. *Θεσσαλονίκη*, 28 Αυγούστου 1974, σ. 7.

⁶⁷⁶ Του ίδιου, «Η ανταρσία του «Βέλους», εφ. *Θεσσαλονίκη*, 27 Αυγούστου 1974, σ. 7.

αξιωματικών για ανάληψη δράσης κατά της δικτατορίας από τις πρώτες μέρες της, ούτε και με τον Κ. Καραμανλή, ο οποίος ωστόσο είχε δηλώσει στους αξιωματικούς μέσω του Ε. Αβέρωφ ότι θα τους στήριζε με όλες του τις δυνάμεις. Κατά το δημοσίευμα, οι δύο Κωνσταντίνοι ήταν απλώς ενημερωμένοι. Η σύνδεσή τους ήταν μεθόδευση της δικτατορίας η οποία για αυτό το λόγο φυλάκισε και βασάνισε τους αξιωματικούς του «κινήματος», προσπαθώντας να αποσπάσει ομολογίες που θα επιβεβαίωναν την εμπλοκή τους, χωρίς ωστόσο αποτέλεσμα.⁶⁷⁷

Ως αδιάφορη αν όχι και εχθρική προς τον αγώνα των αξιωματικών και υπαξιωματικών του «Βέλους» παρουσιαζόταν η Βόρειο-Ατλαντική Συμμαχία. Στη Ρώμη ο Ν. Παππάς στάθηκε επικριτικός προς την Συμμαχία, τονίζοντας ότι «το ΝΑΤΟ δεν μπορεί να αδιαφορεί όταν αξιωματικοί των συμμαχικών δυνάμεων βασανίζονται, ούτε να στηρίζει με ψευδείς ισχυρισμούς περί αξιόμαχου κ.λπ. ένα καθεστώς που έχει διαλύσει τα πάντα».⁶⁷⁸ Το δημοσίευμα ενίσχυσε την αρνητική εικόνα για τη Συμμαχία και με την αναφορά στη πράξη του πλωτάρχη Κωνσταντίνου Βάρφη, τον οποίο χαρακτήρισε ως πολιτικό σύμβουλο των αξιωματικών. Αφού πληροφορήθηκε τις συλλήψεις των αξιωματικών, σε ένδειξη συμπαραστάσης, ο Κ. Βάρφης παραιτήθηκε από το Ναυτικό κατά τη διάρκεια σύσκεψης επιτελών του ΝΑΤΟ στις Βρυξέλλες, όπου και υπηρετούσε, διαμαρτυρόμενος για τους βασανισμούς των συναδέλφων του.⁶⁷⁹ Άλλη μια απόδειξη αυτής της διάστασης με τη Συμμαχία ήταν και τα λόγια των στελεχών του «Βέλους», οι οποίοι τόνιζαν ότι «έχουμε όλοι τις πολιτικές μας απόψεις αλλά ανήκουμε όλοι στην Ελλάδα και το Ναυτικό».⁶⁸⁰

Την ίδια περίοδο με το αφιέρωμα των Επικαίρων, δημοσιεύονταν και η έρευνα του δημοσιογράφου και συγγραφέα Γιάννη Μαρή στην *Απογευματινή* με τίτλο «Οι Έλληνες πολιτικοί αποκαλύπτουν!», στην οποία έπαιρνε συνεντεύξεις πολιτικών από όλους τους πολιτικούς χώρους για τη δράση τους κατά τη δικτατορία. Στις 18 Σεπτεμβρίου 1974, δημοσιεύτηκε η συνέντευξη που έδωσε ο Ευάγγελος Αβέρωφ, τότε υπουργός Εθνικής Αμύνης, της οποίας επίκεντρο ήταν η συμμετοχή του στο «Κίνημα του Ναυτικού». Σύμφωνα με τα λεγόμενα του Ευ. Αβέρωφ, το σχέδιο των αξιωματικών προέβλεπε μεταξύ άλλων και την κλήση του βασιλιά Κωνσταντίνου από το εξωτερικό, προκειμένου να σχηματιστεί κυβέρνηση υπό «προσωπικότητα πανελληνίου κύρους»

⁶⁷⁷ Ιωάννης Βούλτεψης, Κώστας Τσαρούχας (επιμ.), «Το Ναυτικό αποκαλύπτει την ανταρσία του», *Επίκαιρα*, τχ. 319 (12-18 Σεπτεμβρίου 1974), σ. 20-23.

⁶⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 21.

⁶⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 23.

⁶⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 26

με στόχο τη διεξαγωγή εκλογών το συντομότερο δυνατό. Όταν ρωτήθηκε από τον δημοσιογράφο γιατί θα καλούσαν και τον βασιλιά, ο Ευ. Αβέρωφ απάντησε ότι «ο βασιλιάς θα εκαλείτο μόνο και μόνο επειδή εκείνη τη στιγμή εξέφραζε την νομιμότητα. Στην προκήρυξη ετονίζετο ότι οι αξιωματικοί δεν ήταν βασιλικοί ούτε δημοκράτες, απλώς πιστοί στο καθήκον, τον όρκο τους και με τις φιλελεύθερες παραδόσεις των προγόνων τους».⁶⁸¹

Τον απολιτικό και κατά συνέπεια δημοκρατικό χαρακτήρα της κίνησης των αξιωματικών, επεσήμανε και η εφημερίδα *Αθηναϊκή* σε σχετικό της δημοσίευμα ένα μήνα μετά. Σύμφωνα με αυτό, «Η δραστηριότητα του Ναυτικού σ' αυτά τα χρόνια ήταν απολιτική και αποσκοπούσε στην αποκατάσταση της Συνταγματικής Τάξεως. Ας σημειωθεί ότι οι αξιωματικοί που συμμετείχαν, ανήκαν σε διαφορετικές πολιτικές παρατάξεις και οι πολιτικές τους πεποιθήσεις εκάλυπταν όλο το πολιτικό ιδεολογικό φάσμα».⁶⁸²

Την ίδια περίοδο μια άλλη υπόθεση έδειχνε να αμφισβητεί την νέα εικόνα. Ήταν η αποκήρυξη οποιασδήποτε επαφής είχαν αναπτύξει οι αξιωματικοί με τον Πέτρο Γαρουφαλιά. Μετά τη κατάρρευση της δικτατορίας και εν όψει των εκλογών του Νοεμβρίου, ο Π. Γαρουφαλιάς ίδρυσε το κόμμα της Εθνικής Δημοκρατικής Ένωσης το οποίο φιλοδοξούσε να εκφράσει την «Εθνικόφρονα παράταξιν». Αν και υπήρξε αποδέκτης χλευασμών και δημόσιων συγκεντρώσεων που τον αποδοκίμαζαν, ο Π. Γαρουφαλιάς με το κόμμα του που συμμετείχε μόνο στις εκλογές του 1974, υπήρξε πόλος συσπείρωσης και έκφρασης τόσο χουντικών όσο και βασιλικών.⁶⁸³

Στις 26 Οκτωβρίου, κατά τη διάρκεια συνέντευξής του, σχετικά με τις θέσεις του κόμματος, σε ερώτηση που του έγινε σχετικά με τις κατηγορίες του χουντικού που του απέδιδαν, ο Π. Γαρουφαλιάς απάντησε ότι είχε συμμετάσχει στις προσπάθειες αξιωματικών του Ναυτικού να κινητοποιηθούν κατά της χούντας το 1969. Συνέχισε λέγοντας ότι τον είχαν προσεγγίσει ξανά, αυτή τη φορά στο πλαίσιο του κινήματος του 1973 τους οποίους ωστόσο απέτρεψε αφού χωρίς τη συμμετοχή του Στρατού Ήφρας δεν θα είχαν επιτυχία. Όπως είπε «...αυτοί απογοητεύθηκαν και απηυθύνθηκαν στον κ. Καραμανλή μέσω του Αβέρωφ».⁶⁸⁴

⁶⁸¹ Γιάννης Μαρής, «Ποιός επρόδωσε το Κίνημα του Ναυτικού;» εφ. *Απογευματινή*, 27 Σεπτεμβρίου 1974, σ. 7.

⁶⁸² «Η αντιδικτατορική κίνηση στο Π. Ναυτικό», εφ. *Αθηναϊκή*, 25 Οκτωβρίου 1974, σ. 5.

⁶⁸³ Βασιλική Γεωργιάδου, *Η Άκρα Δεξιά στην Ελλάδα. 1965-2018*, Αθήνα, Καστανιώτη, 2019, σ. 65-66.

⁶⁸⁴ «Σχέδιο για κατάληψη της Κρήτης το '69 απεκάλυψε χθες ο κ. Γαρουφαλιάς», εφ. *Ακρόπολις*, 26 Οκτωβρίου 1974, σ. 5.

Τους ισχυρισμούς του Π. Γαρουφαλιά απέκρουσε με επιστολή του στην εφημερίδα *Καθημερινή* ο Αλέξανδρος Παπαδόγγονας, τότε υποψήφιος βουλευτής με τη Νέα Δημοκρατία. Ο Α. Παπαδόγγονας υποστήριξε ότι η επαφή με τον Π. Γαρουφαλιά στην τελική φάση του «κινήματος» δεν ήταν απόφαση της ηγετικής ομάδας της συνωμοσίας αλλά αποτέλεσε πρωτοβουλία αξιωματικού ο οποίος έδρασε χωρίς προηγουμένως να την ενημερώσει, ότι αρνήθηκε να συμμετάσχει ενώ μάλιστα αποθάρρυνε τους αξιωματικούς να κινηθούν κατά της δικτατορίας.⁶⁸⁵

Στις 17 Νοεμβρίου 1974 διεξήχθησαν οι πρώτες βουλευτικές εκλογές της χώρας μετά από 9 χρόνια. Σε αυτές η Νέα Δημοκρατία, το νέο κόμμα της συντηρητικής παράταξης που είχε ιδρύσει ο Κ. Καραμανλής, πήρε το 54% των ψήφων του εκλογικού σώματος, ποσοστό που έδειχνε την θετική αποτίμηση της κοινωνίας στους χειρισμούς του Κ. Καραμανλή για την καθεστωτική μετάβαση. Μία από τις πρώτες πράξεις της νέας κυβέρνησης, ήταν η διενέργεια δημοψηφίσματος για το πολιτειακό στις 8 Δεκεμβρίου.⁶⁸⁶ Την 1^η Δεκεμβρίου η εφημερίδα *Ακρόπολις* τόνιζε ότι στο «Κίνημα του Ναυτικού» η πλειοψηφία των αξιωματικών ζητούσε την πολιτική κάλυψη του Κ. Καραμανλή, αλλά αρκετοί θεωρούσαν απαραίτητη και την συμμετοχή του βασιλιά. Εντέλει, κατέληξαν στην υπογραφή πρωτοκόλλου μεταξύ των κυριότερων μνημόνων στο οποίο προβλεπόταν ο σχηματισμός κυβέρνησης υπό τον Κ. Καραμανλή, η οποία θα διαχειριζόταν και το ζήτημα της μοναρχίας. Την στήριξή του στην προσπάθεια των αξιωματικών είχε ξεκαθαρίσει ο Κ. Καραμανλής με δηλώσεις.⁶⁸⁷

Η σταθερή προβολή της ναυτικής συνωμοσίας από τον συντηρητικό τύπο και τους ανθρώπους που, άμεσα ή έμμεσα, συμμετείχαν σε αυτή, ως δημοκρατικής και απολιτικής, αποσιωπώντας συστατικά στοιχεία της, οφειλόταν στο νέο πολιτικό πλαίσιο το οποίο ξεπήδησε από την κατάρρευση της δικτατορίας. Μια από τις βασικές πτυχές της Μεταπολίτευσης ήταν και η αλλαγή του κυρίαρχου ιδεολογικού πλαισίου.⁶⁸⁸ Η δικτατορία παρέσυρε μαζί της και τα ιδεολογικά θεμέλια του μετεμφυλιακού κράτους. Ο αντικομμουνισμός, η αντίληψη που ήθελε τον πολιτικό χώρο εκτός της Δεξιάς εθνικά αναξιόπιστο και η ταύτιση με τη Δύση ανατράπηκαν. Στο νέο ιδεολογικό πλαίσιο που αναδύθηκε, ο αντικομμουνισμός απονομιμοποιήθηκε

⁶⁸⁵ Εφ. *Η Καθημερινή*, 1 Νοεμβρίου 1974, σ. 7.

⁶⁸⁶ Ηλίας Νικολακόπουλος, «Τα διλήμματα της Μεταπολίτευσης: μεταξύ συνέχειας και ρήξης», ο.π., σ. 8-10.

⁶⁸⁷ Γιάννης Μαρίς, «Το Κίνημα του Ναυτικού», εφ. *Ακρόπολις*, 1 Δεκεμβρίου 1974, σ. 7.

⁶⁸⁸ Τζένη Διαλιούτη, «Ο αντιαμερικανισμός και το εθνικό αφήγημα της Μεταπολίτευσης, 1974-1985: Ανορθολογικά στοιχεία, ορθολογικές χρήσεις», στο Μάνος Αυγερίδης, Έφη Γαζή, Κωστής Κορνέτης (επιμ.), *Μεταπολίτευση. Η Ελλάδα στο μεταίχμιο δύο αιώνων*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2015, σ. 197.

και τη θέση του έλαβε ο αντιφασισμός. Η Δεξιά ήταν τώρα αυτή που έπρεπε να αποδείξει την αξιοπιστία της, ενώ η εικόνα της Δύσης δέχτηκε ισχυρότατο πλήγμα με τον αντιαμερικανισμό να κυριαρχεί σε μεγάλο μέρος της ελληνικής κοινωνίας. Αυτό αφορούσε και τον ίδιο τον συντηρητικό χώρο, για τον οποίο η Δύση μεταφραζόταν πλέον κυρίως ως η ΕΟΚ.⁶⁸⁹

Σε αυτό το νέο πλαίσιο, η προβολή των πραγματικών γενεσιουργών αιτιών της συνωμοσίας, ότι ήταν δηλαδή αντίδραση υπό τον φόβο η χώρα να απωλέσει τη θέση της εντός της Δύσης και να εκτεθεί στον κίνδυνο του κομμουνισμού, ως συνέπεια της κοινωνικής δυσαρέσκειας που τροφοδοτούσε η δικτατορία, καθώς και του στόχου της να αποκαταστήσει τη Βασιλευόμενη Δημοκρατία,⁶⁹⁰ θα ακύρωνε το επιχείρημα της συμβολής της συνωμοσίας στην αποκατάσταση της δημοκρατίας. Το νέο δημοκρατικό καθεστώς που εδραίωναν οι κυβερνήσεις του Κ. Καραμανλή είχε σημαντικές διαφορές από την μετεμφυλιακή Βασιλευόμενη Δημοκρατία που επεδίωξε να επαναφέρει η συνωμοσία, σε σημείο να εμφανίζεται αναχρονιστική και ασύμβατη. Συστατικά στοιχεία του πολιτικού της πρόσημου, όπως ο αντικομμουνισμός και ο μοναρχικός προσανατολισμός, δεν είχαν απλώς ανατραπεί αλλά ανήκαν στο δεξιό άκρο του πολιτικού φάσματος το οποίο είχε απονομιμοποιηθεί.⁶⁹¹

Επιπλέον, πρέπει να συνυπολογιστεί ο ιδιαίτερα αρνητικός αντίκτυπος που η προβολή τους θα είχε όχι μόνο για τη συνωμοσία, αλλά και το ρόλο που οι αξιωματικοί της είχαν αναλάβει αμέσως μετά την επανένταξή τους στις τάξεις του Πολεμικού Ναυτικού το καλοκαίρι του 1974. Επιφορτισμένοι με τη προστασία του Κ. Καραμανλή και της κυβέρνησής του κατά τη διάρκεια της καθεστωτικής μεταβολής από οποιαδήποτε πραξικοπηματική κίνηση από τον Στρατό Ξηράς,⁶⁹² ο οποίος δεν πέρασε αμέσως υπό πλήρη πολιτικό έλεγχο,⁶⁹³ η προβολή της αποκατάστασης του μετεμφυλιακού καθεστώτος ως στόχο της αντιδικτατορικής τους δράσης, θα έθετε σε αμφισβήτηση την φερεγγυότητά τους να προστατεύσουν την διαδικασία εδραίωσης

---

⁶⁸⁹ Γ. Βούλγαρης, *Η Μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009...*, ό.π., σ. 87-89· Effie G. H. Pedaliu, «A “Discordant Note”: NATO and the Greek Junta, 1967-1974», στο *Diplomacy & Statecraft*, 22:1 (Μάρτιος 2011), σ. 116-117· Konstantina, Maragkou, «Favouritism in NATO’s Southeastern flank: The case of the Greek Colonels, 1967-74», στο *Cold War History*, 9:3 (Οκτώβριος 2009), σ. 363.

⁶⁹⁰ Βλ. παραπάνω, κεφάλαιο 1, υποκεφάλαιο 1.3.(α).

⁶⁹¹ Γ. Βούλγαρης, ό.π., σ. 87· Ελένη Πασχαλούδη, «Η συγκρότηση του πολιτικού λόγου της δεξιάς κατά την πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο», στο Β. Καραμανωλάκης, Η. Νικολακόπουλος, Τ. Σακελλαρόπουλος (επιμ.), ό.π., σ. 122-123.

⁶⁹² Ι. Σταθόπουλος, ό.π., σ. 95-101.

⁶⁹³ Τάσος Σακελλαρόπουλος, «Η Μεταπολίτευση στο Στρατό: Ιούλιος 1974-Φεβρουάριος 1975», *Αρχαιοτάξιο*, ό.π. σ. 14.

του νέου δημοκρατικού καθεστώτος.

Οι νέες πολιτικές συνθήκες λοιπόν, επηρέασαν το τρόπο με τον οποίο ο συντηρητικός χώρος διάβαζε τη ναυτική συνωμοσία του 1973. Με βασικό γνώμονα την ένταξή της στο νέο πλαίσιο που αναδύθηκε μετά τη δικτατορία, ο συντηρητικός χώρος καταδίκασε στη λήθη τις άβολες πτυχές της, ενώ παράλληλα ανέδειξε, με νέο νόημα, εκείνες που υποστήριζαν το στόχο του. Οι άβολες πτυχές ήταν αυτές που συνέδεαν με τον πιο άμεσο τρόπο τη συνωμοσία με τη μετεμφυλιακή Βασιλευομένη Δημοκρατία: ο δυτικός και μοναρχικός προσανατολισμός και ο αντικομμουνισμός. Ο στόχος της αποκατάστασης της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας διατηρήθηκε και προσαρμόστηκε στα νέα μεταπολιτευτικά δεδομένα. Κατ' επέκταση, η ίδια συνωμοσία παρουσιαζόταν ως δημοκρατική με τους μεταπολιτευτικούς όρους. Τέλος, διατηρήθηκε και η επιλογή του Κ. Καραμανλή ως τον πλέον κατάλληλο άνθρωπο για να αναλάβει την καθεστωτική μετάβαση, όχι όμως λόγω της «εγνωσμένης εθνοπροσύνης» του αλλά της γενικής αποδοχής του από την ελληνική κοινωνία η οποία υπερέβαινε τις πολιτικές στρατεύσεις.

Σημαντικό ενισχυτικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία έπαιξαν και οι συνεντεύξεις ανθρώπων που συμμετείχαν στη συνωμοσία. Ήδη από τον Αύγουστο του 1974, ο τρόπος που παρουσίαζαν τη συνωμοσία τεκμηρίωνε τη επίδραση που είχαν οι πολιτικές εξελίξεις στο τρόπο με τον οποίο μνημόνευαν την εμπειρία τους.⁶⁹⁴ Συνέβη αυτό που στο πεδίο των σπουδών μνήμης, αναφέρεται ως μετάπλαση της μνήμης.⁶⁹⁵ Η μνήμη ενός υποκειμένου δεν είναι ποτέ μόνο ατομική, αντιθέτως είναι και συλλογική, καθώς διαμορφώνεται από τα κοινωνικά πλαίσια εντός των οποίων δραστηριοποιείται το υποκείμενο και πάντα με γνώμονα το παρόν.⁶⁹⁶ Όταν το παρόν στο οποίο το υποκείμενο δραστηριοποιείται αλλάζει, η μνήμη του επαναπροσδιορίζεται, προκειμένου να εντάξει το παρελθόν του στις νέες πολιτικό-κοινωνικές συνθήκες. Σε αυτή τη διαδικασία μετάπλασης περιλαμβάνεται η λήθη, η αποσιώπηση και η ανανοηματοδότηση πτυχών του παρελθόντος, οι οποίες δεν έχουν θέση στο νέο πλαίσιο.⁶⁹⁷ Στην περίπτωση της Μεταπολίτευσης, ο συντηρητικός χώρος επιχείρησε να υπερβεί τις διαχωριστικές γραμμές του παρελθόντος και την οξεία πολιτική αντιπαράθεση, προκειμένου να εξασφαλίσει την απαραίτητη πολιτική και κοινωνική συναίνεση στη προσπάθειά του

⁶⁹⁴ Βλ. παραπάνω, ίδιο κεφάλαιο.

⁶⁹⁵ Ρίκη Βαν Μπουσχότεν, *Ανάποδα χρόνια. Συλλογική Μνήμη και Ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)*, Αθήνα, Πλέθρον, 2003, σ. 214.

⁶⁹⁶ Maurice Halbwachs, *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης*. Αθήνα, Νεφέλη, 2013, σ. 9-23.

⁶⁹⁷ Ρ. Β. Μπουσχότεν, *ό.π.*, σ. 215-216.

να θεμελιώσει τη δημοκρατία.⁶⁹⁸

Και η νέα προσέγγιση στη ναυτική συνωμοσία δεν ήταν παρά ένα μόνο δείγμα μιας συνολικότερης διαπραγμάτευσης που έκανε εκείνη τη περίοδο ο συντηρητικός χώρος με το παρελθόν του, με στόχο την επίτευξη αυτής της συναίνεσης.⁶⁹⁹ Ο έλεγχος του παρελθόντος στη δημόσια σφαίρα είναι στενά συνδεδεμένος με τη συγκρότηση σχέσεων εξουσίας και πολιτικού χώρου εντός της κοινωνίας, και για αυτό γίνεται αντικείμενο πολιτικού ανταγωνισμού.⁷⁰⁰ Δεδομένου ότι βασική πτυχή της Μεταπολίτευσης ήταν και η συγκρότηση ενός νέου εθνικού αφηγήματος που θα αποτύπωνε το νέο πολιτικό περιβάλλον,⁷⁰¹ τη διαδικασία αυτή επιχείρησαν να επηρεάσουν προς όφελός τους τόσο η Αριστερά όσο και η Δεξιά. Αν για την πρώτη ο άξονας της ανάγνωσής της ήταν η αποκατάσταση της ιστορίας της που για χρόνια ήταν περιθωριοποιημένη, για τη Δεξιά στόχος ήταν ένα νέο παρελθόν, πιο συμπεριληπτικό από αυτό της μετεμφυλιακής περιόδου,⁷⁰² που θα συμβάδιζε με τις πολιτικές επιλογές της κυβέρνησης Κ. Καραμανλή για την εδραίωση της δημοκρατίας. Η πιο εύλωτη αποτύπωσή του ήταν η ίδρυση του νέου κόμματος του συντηρητικού χώρου, τη Νέα Δημοκρατία, τον Σεπτέμβριο του 1974. Σύμφωνα με την ιδρυτική διακήρυξή του, ήταν ένα κόμμα που υπερέβαινε τους ιδεολογικούς διαχωρισμούς της Αριστεράς και της Δεξιάς στο όνομα της φιλελεύθερης δημοκρατίας.⁷⁰³ Η ανάγνωση της ναυτικής συνωμοσίας ακολουθούσε τον ίδιο άξονα. Η έμφαση στη δημοκρατικότητά της και η αποσιώπηση των πολιτικών-ιδεολογικών χαρακτηριστικών του συγκροτούσαν την εικόνα ενός «κινήματος» που μπορούσε να εκφράσει το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας και όχι μόνο το συντηρητικό χώρο. Και δεν ήταν μόνο μέσα από τον τύπο που αυτό επιδιώχθηκε. Στις εκδηλώσεις για την πρώτη επέτειο της εξέγερσης του Πολυτεχνείου οι «κινήματιες» κρέμασαν στεφάνι στη κεντρική πύλη του συγκροτήματος το οποίο ανέφερε «Οι απότακτοι αξιωματικοί του Ναυτικού στους

---

⁶⁹⁸ Ε. Πασχαλούδη, *ό.π.*, σ. 117-118.

⁶⁹⁹ Στο ίδιο, σ. 119-125. Κωνσταντίνα Μπότσιου, «Ν.Δ. και ΠΑΣΟΚ, 1974-1985: Η «Ευρώπη» ως πολιτική και ως ταυτότητα», στο Μ. Αυγερίδης, Ε. Γαζή, Κ. Κορνέτης (επιμ.), *ό.π.*, σ. 212-213.

⁷⁰⁰ Karen E. Till, «Places of Memory», στο John Agnew, Katharyne Mitchell, Gerard Toal (επιμ.), *A Companion to Political Geography*, Οξφόρδη, Blackwell Publishing, 2003, σ. 291-292. John Bodnar, *Remaking America. Public Memory, Commemoration, and Patriotism in the twentieth century*, Πρίνστον, Princeton University Press, 1992, σ. 13.

⁷⁰¹ Τζ. Λιαλιούτη, *ό.π.*, σ. 197.

⁷⁰² Πηνελόπη Πετσίνη, «Από τον «κατευνασμό των πολιτικών παθών» στη «δεξιά κουλτούρα»: μάχες της μνήμης και πολιτική λογοκρισία στη Μεταπολίτευση», *Αρχειοτάξιο*, τχ. 22 (Νοέμβριος 2020), σ. 101. Ε. Πασχαλούδη, *ό.π.*, σ. 125-133.

⁷⁰³ Ε. Πασχαλούδη, *ό.π.*, σ. 125-133. Ε. Χατζηβασιλείου, *Ελληνικός φιλελευθερισμός...*, *ό.π.*, σ. 486-490.

ηρωικούς νεκρούς του Πολυτεχνείου».⁷⁰⁴

Τον Μάιο του 1975, το νέο αφήγημα του «Κινήματος του Ναυτικού» είχε αποκρυσταλλωθεί. Με αφορμή την επέτειο δύο ετών από τον Μάιο του 1973, έντυπα του συντηρητικού χώρου αναπαρήγαγαν την εικόνα που είχε σχηματιστεί κατά τους πρώτους μήνες της Μεταπολίτευσης. Στα δημοσιεύματά τους σχετικά με το «Κίνημα» πουθενά δεν αναφερόταν ο δυτικός και βασιλικός προσανατολισμός καθώς και ο φόβος του κομμουνισμού. Αντιθέτως, αυτό που το χαρακτήριζε ήταν η γνήσια δημοκρατικότητα η οποία εκπορευόταν από την πίστη τους στον όρκο τους για τη διαφύλαξη του Συντάγματος. Παρά, επίσης, τις προσπάθειες να προσεγγιστεί ο βασιλιάς, ο μονάρχης δεν απάντησε σε καμία τους προσπάθεια. Όσον αφορά τον φόβο για την εθνική απομόνωση της χώρας, ο κίνδυνος που τον τροφοδότησε ήταν η επιθετικότητα της Τουρκίας. Ένας φόβος δικαιολογημένος, όπως αποδείχθηκε αργότερα με την τουρκική εισβολή στη Κύπρο το 1974.⁷⁰⁵

Για την *Καθημερινή*, που έκανε και αυτή αφιέρωμα με αφορμή την επέτειο τον Μάιο του 1975, η ανταρσία του «Βέλους» αποτέλεσε ένα πρωτοφανές χτύπημα για την νοτιοανατολική πτέρυγα του ΝΑΤΟ, με τα στελέχη του Ναυτικού που έλαβαν πολιτικό άσυλο να προκαλούν με τη στάση τους τόσο την Συμμαχία όσο και τις ΗΠΑ. Και αυτό, παρ' όλο που στο πρωτόκολλο των 31 αξιωματικών του «Βέλους» που υπέγραψαν στην Ιταλία και το οποίο δημοσίευε στο ίδιο φύλλο η εφημερίδα, οι αξιωματικοί δήλωναν την προσήλωσή τους «εις την ατλαντικήν συμμαχίαν και θεωρούντες εαυτούς πάντοτε ναύτας του Πολεμικού Ναυτικού μας, διατελούμεν εις την υπηρεσίαν των ναυτικών συμμαχικών δυνάμεων του ΝΑΤΟ».⁷⁰⁶ Και δεν ήταν μόνο αυτό. Το καλοκαίρι του 1973 ο Ν. Παππάς, μαζί με ορισμένους από τους σημαιοφόρους που τον είχαν ακολουθήσει, είχε μεταβεί στην Κοπεγχάγη και κατά τη διάρκεια της συνόδου του ΝΑΤΟ που λάμβανε χώρα, διακήρυξε τη προσήλωσή του στην Συμμαχία και έκανε έκκληση να παρέμβει στην Ελλάδα καθώς το δικτατορικό καθεστώς έθετε σε κίνδυνο την συμμαχική άμυνα.⁷⁰⁷

---

⁷⁰⁴ Αρχείο Κωνσταντίνου Ματαράγκα (εφεξής ΑΚΜ), Φάκελος 1980-2002, Ελληνικό Τύπος, αντίγραφο, «Φωτογραφία», Νοέμβριος 1974.

⁷⁰⁵ Ειδικός, «Το Κίνημα του Ναυτικού: Πέντε χρόνια αναβολές...», *Ο Ταχυδρόμος*, τχ. 1101 (22 Μαΐου 1975), σ. 6-7.

⁷⁰⁶ Αχιλλέας Χατζόπουλος, «Το Κίνημα του Ναυτικού», εφ. *Η Καθημερινή*, 22 Μαΐου 1975, σ. 4.

⁷⁰⁷ Βλ. παραπάνω, κεφάλαιο 1, υποκεφάλαιο 1.3.

β. Πέντε χρόνια συνωμοσίας.

Η αποσιώπηση των «άβολου» πτυχών της συνωμοσίας και η ανανοηματοδότηση των δημοκρατικών και κοινοβουλευτικών της επιδιώξεων σύμφωνα με τις νέες συνθήκες που αναδύθηκαν από τη κατάρρευση της δικτατορίας, δεν ήταν οι μόνες διαφορές στο τρόπο με τον οποίο οι αξιωματικοί του «Κινήματος του Ναυτικού» και ο συντηρητικός Τύπος αφηγούνταν τη ναυτική συνωμοσία του 1973. Στο δημοσίευμα της *Βραδυνής* της 10^{ης} Αυγούστου, οι αξιωματικοί τοποθετούσαν την αρχή της συνωμοτικής τους δραστηριότητας το 1968 και τη χώριζαν σε δύο μέρη. Η πρώτη άρχισε το καλοκαίρι του 1968, λίγους μήνες μετά από τη «πρώτη σοβαρή αντιδικτατορική ενέργεια» όπως χαρακτηρίζαν το κίνημα του Βασιλιά τον Δεκέμβριο του 1967. Το σχέδιό τους περιλάμβανε δύο εναλλακτικές περιπτώσεις. Η πρώτη, ήταν η απαγωγή του Γεώργιου Παπαδόπουλου με τη χρήση αντιτορπιλικού και στη συνέχεια τορπιλακάτου, κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής της ναυτικής άσκησης «Θρίαμβος» το καλοκαίρι του 1969, την οποία ο δικτάτορας θα παρακολουθούσε πάνω σε αντιτορπιλικό. Το σχέδιο αυτό ωστόσο κρίθηκε ανεφάρμοστο και δεν προχώρησε. Λίγο αργότερα, τον Μάρτιο του 1970, η χούντα αποστράτευσε τον Αρχηγό του Στόλου υποναύαρχο Γεώργιο Μόραλη, λόγω των επαφών που είχε με τους συνωμότες μέσω του Πέτρου Γαρουφαλιά. Η αποστρατεία του Μόραλη και οι μεταθέσεις οι οποίες την συνόδευσαν, σηματοδοτούσαν το τέλος της πρώτης φάσης.

Η δεύτερη φάση ξεκίνησε την άνοιξη του 1972. Σύμφωνα με τους αξιωματικούς, το σχέδιο προέβλεπε την κινητοποίηση του Στόλου από τον Ναύσταθμο Σαλαμίνας στη Σύρο απ' όπου θα έστελναν τελεσίγραφο στη δικτατορία να παραδώσει την εξουσία. Εάν δεν γινόταν δεκτό, οι αξιωματικοί θα προχωρούσαν σε ναυτικό αποκλεισμό της πρωτεύουσας. Συγκεκριμένα, θα απέκλειαν την Εθνική οδό Αθηνών-Λαμίας στο ύψος των Καμμένων Βούρλων, προκειμένου να αποκοπεί το «κέντρο» από τη Βόρεια Ελλάδα, τον Ισθμό της Κορίνθου καθώς και το αεροδρόμιο του Ελληνικού. Ημερομηνία εκδήλωσης του σχεδίου στο οποίο θα συμμετείχε σημαντικός αριθμός πολεμικών πλοίων, είχε οριστεί η 23^η Μαΐου 1973.⁷⁰⁸

Σύμφωνα με τα παραπάνω, οι αξιωματικοί είχαν εντάξει τη συνωμοτική δραστηριότητα της περιόδου 1968-1970 υπό τον τότε πλοίαρχο Σπύρο Σούλη, μέρος της ευρύτερης δραστηριότητας των «Ελεύθερων Ελλήνων», στην ιστορία του

---

⁷⁰⁸ Γ. Τράγκας, «Απαγωγή Παπαδόπουλου»..., ό.π., σ. 3.

«Κινήματος». Τόσο το σχέδιο απαγωγής του Γ. Παπαδόπουλου όσο και το σχέδιο της κατάληψης της Κρήτης από τον Στόλο,⁷⁰⁹ δεν αποτελούσαν ξεχωριστές προσπάθειες, αλλά την πρώτη τους απόπειρα για κίνημα κατά της δικτατορίας.

Όπως συνέβη και στη περίπτωση των «άβολου» πτυχών της συνωμοσίας, τα δημοσιεύματα που ακολούθησαν αναπαρήγαγαν την εικόνα ενός «Κινήματος» που προετοιμαζόταν για πέντε χρόνια και που εξέφραζε το σύνολο του Ναυτικού. Στο σχετικό τεύχος των *Επικαίρων*, ο Γ. Βούλτεψης τόνιζε ότι «Η ανταρσία του ‘Βέλουσ’ ήταν το αποκορύφωμα, αλλά το κίνημα του Μαΐου δεν ήταν η αρχή. Σε όλη τη διάρκεια της δικτατορίας το Ναυτικό ήταν πάντα έτοιμο να κινηθεί εναντίον της. [...] Το κίνημα του Μαΐου 1973 και η ανταρσία του ‘Βέλουσ’ υλοποίησαν την απειλή». Το άρθρο, αφού ανέφερε τη συμμετοχή του Στόλου στο κίνημα του βασιλιά ως την «πρώτη σοβαρή αντίδραση του Ναυτικού», τοποθετούσε την αρχή του «Κινήματος» αμέσως μετά, στον Ιανουάριο του 1968, οπότε και ξεκίνησαν οι μυήσεις αξιωματικών. Το 1969 η «οργάνωση του Ναυτικού», όπως αναφερόταν η συνωμοσία, ήταν πλήρως συγκροτημένη έχοντας υπό τον έλεγχό της τον Στόλο και το επιτελείο. Ως βασικοί λόγοι της καθυστέρησης ήταν η αδυναμία εύρεσης αρχηγού και η πολιτική κάλυψη. «Οι δύο αυτές δυσχέρειες-έλλειψη αρχηγού, έλλειψη πολιτικής καλύψεως- είχαν αποτέλεσμα την καθυστέρηση στην εκδήλωση του κινήματος. Οι πυρήνες χτυπούσαν συνεχώς πόρτες. Αλλ’ αντιμετώπιζαν φόβο και άρνηση». Το 1969 ο Γ. Μόραλης αρνήθηκε την αρχηγία, παρά την αρχική του απόφαση. Το 1972 και μετά την αποδοχή της αρχηγίας από τον απόστρατο Σπύρο Κονοφάο, οι αξιωματικοί αποφάσισαν να προχωρήσουν.⁷¹⁰

Αντίστοιχα, το δημοσίευμα της *Αθηναϊκής* που ακολούθησε, ανέφερε ότι το Ναυτικό ήταν αντίθετο στη δικτατορία «από τη πρώτη ως τη τελευταία στιγμή». Βασικοί σταθμοί στη αντιδικτατορική δράση του Ναυτικού παρουσιάζονταν η 21^η Απριλίου 1967, όταν ο Κ. Εγκολφόπουλος είπε στον βασιλιά να μην αναγνωρίσει την δικτατορία, η 13^η Δεκεμβρίου, με τη συμμετοχή του στόλου στο βασιλικό κίνημα, ο Απρίλιος του 1969, οπότε το σχέδιο είχε ολοκληρωθεί και τέλος ο Μάιος του ‘73. Σύμφωνα με το άρθρο το Ναυτικό θα είχε «εξεγερθεί» από το 1969 εάν δεν είχε το είχε μάθει η δικτατορία με συνέπεια να καθυστερήσει για το 1973.⁷¹¹ Το άρθρο του Γιάννη

⁷⁰⁹ Βλ. παραπάνω, κεφάλαιο 1, υποκεφάλαιο 1.4.(β)· βλ. και Στυλιανός Χαρατσής, *1023 Αξιωματικοί και 22 Κινήματα, τόμος β’*, Αθήναι, 1987, σ. 305-307.

⁷¹⁰ Ι. Βούλτεψης, Κ. Τσαρούχας (επιμ.), ό.π., σ. 20-23.

⁷¹¹ Μάριος Δημητρίου, «Η αντιδικτατορική κίνηση στο Π. Ναυτικό». εφ. *Αθηναϊκή*, 25 Οκτωβρίου 1974, σ. 8.

Μαρή στην *Ακρόπολη*, τον Δεκέμβριο του 1974 έκανε και αυτό λόγο για έναρξη του κινήματος το καλοκαίρι του 1968, «πέντε χρόνια πριν από την εκδήλωσή του». Η οργάνωσή του δεν ήταν δύσκολη αφού το Ναυτικό δεν «συμπαθούσε» τη δικτατορία. Οι αξιωματικοί είχαν αποφασίσει να δράσουν νωρίτερα, το καλοκαίρι του 1970 και να απαγάγουν τον Γ. Παπαδόπουλο, αλλά την τελευταία στιγμή το σχέδιο ακυρώθηκε. Σύμφωνα με τον αρθρογράφο, οι αξιωματικοί είχαν καταλάβει ότι «Χρειάζονταν ακόμη πολλή δουλειά. Από το 1970 ως το 1972 [...] ο χρόνος διετέθη σε προετοιμασίες».⁷¹²

Παρουσιάζοντας τις πρώτες συνωμοτικές προσπάθειες ως την πρώτη απόπειρα του «Κινήματος», και παρουσιάζοντάς το ως έκφραση αντίστασης του συνόλου του Ναυτικού στη δικτατορία, συγκροτούνταν η εικόνα ενός Ναυτικού το οποίο υπερασπιζόταν την δημοκρατία. Με άλλα λόγια, το δημοκρατικό «Κίνημα» ήταν έκφραση του δημοκρατικού Πολεμικού Ναυτικού.

Τον Μάιο του 1975 το δημοσίευμα του *Ταχυδρόμου* με αφορμή την άτυπη δεύτερη επέτειο της συνωμοσίας είχε τον τίτλο: «Το Κίνημα του Ναυτικού: Πέντε χρόνια αναβολές». Το άρθρο υποστήριζε ότι από το καλοκαίρι του 1968, οπότε και ξεκίνησε η οργάνωση του «κινήματος», μέχρι τον Μάιο του 1973, «το Ναυτικό, στο σύνολό του αποτελούσε μίαν οργάνωση με εξαιρέσεις πέντε ή έξη αξιωματικούς, που ήσαν όμως ψυχικά τελείως απομονωμένοι από το σύνολο των συναδέλφων τους».⁷¹³ Την ίδια περίοδο, σε συνέντευξη του Ι. Σταθόπουλου στον δημοσιογράφο Αχιλλέα Χατζόπουλο της *Καθημερινής*, ο τότε απόστρατος αξιωματικός και βουλευτής της Νέας Δημοκρατίας, ανέφερε ότι οι μυσείς είχαν ξεκινήσει το 1968 και ότι στόχος ήταν να εκδηλωθεί το «Κίνημα» το 1969. «Τότε προδοθήκαμε χωρίς να γίνουν συλλήψεις».⁷¹⁴ Η ανάδειξη της συνωμοσίας ως τεκμήριο της δημοκρατικότητας του Ναυτικού συμπλήρωνε το αφήγημα του δημοκρατικού «Κινήματος».

γ. Μια δύσκολη σχέση. Ο Π. Αραπάκης και το «Κίνημα».

Λίγους μήνες μετά την συμπλήρωση δύο ετών από τη συνωμοσία, οι δίκες της χούντας επανέφεραν τους αξιωματικούς του «Κινήματος» στο προσκήνιο. Η πρώτη και μεγαλύτερη δίκη ήταν αυτή των πρωταιτίων του πραξικοπήματος της 21^{ης} Απριλίου.

⁷¹² Γιάννης Μαρής, Το Κίνημα του Ναυτικού, εφ. *Ακρόπολις*, 1 Δεκεμβρίου 1974, σ. 7.

⁷¹³ Ειδικός, ό.π., σ. 6.

⁷¹⁴ Αχιλλέας Χατζόπουλος, «Το Κίνημα του Ναυτικού», εφ. *Η Καθημερινή*, 25 Μαΐου 1975, σ. 7.

Ξεκίνησε στις 28 Ιουλίου 1975 σε ειδική αίθουσα των γυναικείων φυλακών Κορυδαλλού και ολοκληρώθηκε στις 23 Αυγούστου. Κατηγορούμενοι ήταν συνολικά είκοσι στρατιωτικοί μεταξύ των οποίων και οι Γεώργιος Ζωιτάκης, Δημήτρης Ιωαννίδης, Γεώργιος Παπαδόπουλος, Γρηγόρης Σπαντιδάκης.⁷¹⁵

Κατά τη διάρκεια της δίκης, από το Ναυτικό ως μάρτυρες κατηγορίας κατέθεσαν ο Κωνσταντίνος Εγκολφόπουλος και ο Νίκος Παππάς. Παράλληλα, ξεκίνησαν και οι δίκες των βασανιστών του ΕΑΤ-ΕΣΑ στις οποίες παραπέμφθηκαν περίπου 55 άτομα.⁷¹⁶ Ανάμεσά τους και οι βασανιστές Θ. Θεφιλογιαννάκος, Π. Μπάμπαλης, Αθ. Σπανός και Ν. Χατζηζήσης. Από το Ναυτικό, ως μάρτυρες κατηγορίας κλήθηκαν να καταθέσουν οι αξιωματικοί Γρηγόρης Δεμέστιχας, Κωνσταντίνος Εγκολφόπουλος, Ιωάννης Παλούμπης, Πιέρρος Παναγιωταρέας, Αλέξανδρος Παπαδόγγονας, Αθανάσιος Σέκερης, Ιωάννης Σταθόπουλος, Διονύσης Τρουπάκης. Οι καταθέσεις των «κινηματιών» στη δίκη των βασανιστών τεκμηριώνει με τον πιο ηχηρό τρόπο την αντίθεση τους στη δικτατορία και την συμμετοχή τους στο αντιδικτατορικό κίνημα καθώς υπήρξαν και αυτοί θύματα βασανισμών από το καθεστώς. Ανήκαν και αυτοί ανάμεσα σε εκείνους που «μαρτύρησαν στην 7ετία».⁷¹⁷

Στις καταθέσεις τους οι αξιωματικοί ανέφεραν την παρουσία του τότε Αρχηγού Στόλου και μετέπειτα Αρχηγό Ναυτικού, αντιναύαρχου Πέτρου Αραπάκη στα κρατητήρια του ΕΑΤ-ΕΣΑ, δίνοντας την αφορμή για μια δημόσια διαμάχη ανάμεσά τους και στον Π. Αραπάκη μέσω του Τύπου. Στο επίκεντρο ήταν ο ρόλος του Π. Αραπάκη στην εξάρθρωση της συνωμοσίας τον Μάιο του 1973.

Την αρχή έκανε ο Π. Αραπάκης ο οποίος, με επιστολή του στις εφημερίδες, διέψευσε τους ισχυρισμούς των αξιωματικών. Όπως υποστήριξε, η ανάληψη της ηγεσίας του Ναυτικού από τον ίδιο είχε αποφασισθεί πολύ πριν την 1^η Ιουνίου 1973. Αμέσως μετά την ανάληψη των νέων καθηκόντων του ανακοίνωσε επίσημα ότι θα σταματούσε τις συλλήψεις, διαφορετικά θα προκαλούσε κρίση στην ηγεσία του Ναυτικού. Ήταν μια πρωτοβουλία που προκάλεσε την αντίδραση του ΕΑΤ-ΕΣΑ, καθώς πολλοί αξιωματικοί δεν συνελήφθησαν και συνέχιζαν να υπηρετούν στον κλάδο. Αποποιήθηκε την ευθύνη της μεταφοράς των αξιωματικών στα κρατητήρια της

⁷¹⁵ Νίκος Αλιβιζάτος, «Ένα ξεχασμένο επίτευγμα: Οι δίκες των Χουντικών», στο Β. Καραμανωλάκης, Η. Νικολακόπουλος, Τ. Σακελλαρόπουλος (επιμ.), *ό.π.*, σ. 53.

⁷¹⁶ Λεωνίδας Καλλιβρετάκης, *Δικτατορία και Μεταπολίτευση*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2017, σ. 239-241· Γιάννης Βούλτεψης (επιμ.), *Οι δίκες της χούντας, Πλήρη Πρακτικά. Δίκη πρωταιτών 21^{ης} Απριλίου 1967, τόμος Α'*, Αθήνα, Δημοκρατικοί Καιροί, 1975, σ. 115-134· του ίδιου, *Οι δίκες της χούντας, πλήρη πρακτικά. Δίκη πρωταιτών 21^{ης} Απριλίου 1967, τόμος Β'*, *ό.π.*, σ. 643-648.

⁷¹⁷ «128 Μάρτυρες στη δίκη των Βασανιστών», εφ. *Τα Νέα*, 2 Αυγούστου 1975, σ. 16.

ΕΣΑ τονίζοντας την αυτονομία δράσης της ενώ στις ερωτήσεις του για την κατάσταση των συλληφθέντων αξιωματικών τον διαβεβαίωναν ότι δεν είχαν υποστεί καμία κακομεταχείριση. Τέλος τόνισε ότι:

επέτυχα δι ενεργειών μου να μη παραπεμφθούν οι συλληφθέντες εις το Στρατοδικείον, γεγονός το οποίο δεν αμφεσβητήθη παρ' ουδενός. Αντιθέτως εξήτησα [...] την επαναφορά των συλληφθέντων εις τας τάξεις του Ναυτικού. Αι προσπάθειάι μου συνεχίσθησαν και μετέπειτα αλλά χωρίς αποτέλεσμα. [...] η προνομιακή επάνοδός τους εις τας τάξεις του Ναυτικού οφείλεται εις ιδικάς μου υπηρεσιακάς ενέργειας και εισηγήσεις, τας οποίας και τελικώς απεδέχθη η Κυβέρνησις Εθνικής Ενότητος.⁷¹⁸

Η επιστολή του Π. Αραπάκη δεν έμεινε αναπάντητη. Κατά τη διάρκεια της κατάθεσής του στη δίκη, ο πλοίαρχος Αθανάσιος Σέκερης, από τους πρωτεργάτες της συνωμοσίας, ανέφερε ότι «Για το Ναυτικό, την ευθύνη την έχει ο αντιναύαρχος Π. Αραπάκης, που έκανε και τις πρώτες συλλήψεις σε συνεργασία με την ΕΣΑ. Ενώ αυτός είχε αναλάβει τις ανακρίσεις, μετά μας παρέδωσε στην ΕΣΑ. Και δεν έκανε μια επίσκεψη στο ΕΑΤ, όπως γράφει σε μια επιστολή του».⁷¹⁹

Στους ισχυρισμούς του τέως Αρχηγού Ναυτικού απάντησε με επιστολή του μέσω της εφημερίδας *Ελευθεροτυπίας* και ο απόστρατος αρχιπλοίαρχος Γενναίος Ιωαννίδης. Με τίτλο «Δεν είμεθα αφελείς», ο Γ. Ιωαννίδης διέψευσε τους ισχυρισμούς του Π. Αραπάκη. Τον χαρακτήρισε αφελή που πίστεψε τον τότε διευθυντή του Β' Κλάδου ότι κανείς από τους συλληφθέντες δεν είχε υποστεί κακομεταχείριση «όταν και ο τελευταίος ναύτης υπηρετών εις το Αρχηγείον Ναυτικού ή εις τον Βοτανικόν εγνώριζεν εις ποιάν κατάστασιν μεταφέρονταν εκ της ΕΣΑ οι κρατούμενοι εις τα υπόγεια του Πενταγώνου και ή εις τον Βοτανικόν». Όσον αφορά τον ισχυρισμό του Π. Αραπάκη ότι ήταν αυτός που σταμάτησε τις περαιτέρω συλλήψεις αξιωματικών, ο Γ. Ιωαννίδης τόνισε ότι ο Π. Αραπάκης θεωρούσε τον κόσμο αφελή, και ότι ο πραγματικός λόγος που οι συλλήψεις σταμάτησαν ήταν επειδή θα διαλυόταν το Ναυτικό αφού το σύνολό του σχεδόν ήταν υπέρ του «Κινήματος».

Αντίστοιχα και για τη μη παραπομπή των απότακτων στο Στρατοδικείο, δεν ήταν

⁷¹⁸ Εφ. *Τα Νέα*, 16 Αυγούστου 1975, σ. 12.

⁷¹⁹ Κώστας Γιαννουλόπουλος, Γιάννης Κοντογιάννης, Μανώλης Παπαδόπουλος, Γιάννης Φάτσης, Νίκος Χασαπόπουλος, «Αθ. Σέκερης, Ο ναύαρχος Αραπάκης έκανε τις πρώτες συλλήψεις», εφ. *Το Βήμα*, 22 Αυγούστου 1975, σ. 6.

δική του ενέργεια, αλλά συνέπεια της αμνηστίας του Γ. Παπαδόπουλου. Στη συνέχεια ανέφερε ότι όχι μόνο δεν έκανε καμία κίνηση για την επαναφορά των απότακτων αλλά επέτρεψε και στον δικτάτορα Ιωαννίδη να μιλήσει στη Σχολή Δοκίμων, όπου απείλησε τα παρευρισκόμενα στελέχη του Ναυτικού ότι όποιος δεν ακολουθούσε το καθεστώς θα αντικαθίστατο από «εμποροκαπετάνιους». Ο Γ. Ιωαννίδης συνέχισε τονίζοντας τη σιωπή του Π. Αραπάκη για την ενθουσιώδη διαταγή στήριξης στο νέο δικτάτορα που εξέδωσε την 25^η Νοεμβρίου 1973 αλλά και για την διαταγή να μην ανταλλάσσουν ούτε καλημέρα οι αξιωματικοί με τους απότακτους. Τέλος, ανέφερε ότι η επαναφορά των απότακτων στο Ναυτικό το καλοκαίρι του 1974 δεν ήταν αποτέλεσμα δικών του αποφάσεων αλλά ανάγκη της νέας κυβέρνησης, καθώς το Ναυτικό ήταν ο μόνος κλάδος στον οποίο μπορούσε να στηριχθεί εκείνη την περίοδο.

Την επιστολή του Ιωαννίδη πλαισίωσε σχετική έρευνα της εφημερίδας. Με τίτλο «Μας προδώσατε στη χούντα κ. Αραπάκη», το άρθρο του δημοσιογράφου Κώστα Χαρδαβέλλα έπαιρνε θέση κατά του τέως Αρχηγού Ναυτικού. Όπως ανέφερε ο αρθρογράφος «από υπεύθυνες πληροφορίες που συγκέντρωσα από πρόσωπα που συμμετείχαν στη Κίνηση του Ναυτικού, η δράση του κ. Αραπάκη εμφανίζεται, στη διάρκεια της δικτατορίας, έντονα φιλοχουντική». Τη δράση αυτή τεκμηρίωνε με την αναφορά σε τρία γεγονότα. Το πρώτο ήταν το γεγονός ότι οι μισές συλλήψεις αξιωματικών έγιναν τις πρώτες μέρες της αρχηγίας του Π. Αραπάκη. Το δεύτερο, ότι ο Π. Αραπάκης ήταν αυτός που ενημέρωσε τους χουντικούς αξιωματικούς για το που ήταν συγκεντρωμένοι οι αξιωματικοί το βράδυ της 23^{ης} Μαΐου, γεγονός που οδήγησε στην περικύκλωση του χώρου από άνδρες της ΕΣΑ. Το τρίτο ήταν ο διάλογος που είχε ο Π. Αραπάκης με τον Αμερικανό διοικητή του στόλου της νότιας πτέρυγας του ΝΑΤΟ, κατά τη διάρκεια γεύματος προς τιμήν του, την 25^η Ιουνίου 1973. Σύμφωνα με το άρθρο, ο Π. Αραπάκης ανέφερε ότι, «δυστυχώς έχουμε ορισμένες φασαρίες στο Ναυτικό μας. Αλλά δεν πρέπει να ανησυχούμε ούτε εσείς ούτε εμείς. Πρόκειται απλώς για μερικούς φιλόδοξους». Κλείνοντας το άρθρο ο Κ. Χαρδαβέλλας τόνισε ότι υπάρχουν και άλλα επιβαρυντικά στοιχεία για τον Π. Αραπάκη, τα οποία αφορούν τους εξοπλισμούς του Ναυτικού και το Κυπριακό και αποδεικνύουν ότι ήταν ο άνθρωπος της χούντας μέσα στο Ναυτικό.⁷²⁰

Μία μέρα μετά και η εφημερίδα *Τα Νέα* φιλοξένησε επιστολή αξιωματικού που

---

⁷²⁰ Κώστας Χαρδαβέλλας, «Μας προδώσατε στη Χούντα κ. Αραπάκη», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 26 Αυγούστου 1975, σ. 3.

απαντούσε στον Π. Αραπάκη και ενίσχυε την κατάθεση του Σέκερη. Αντίστοιχα με την επιστολή Ιωαννίδη και αυτή χρέωνε στον Π. Αραπάκη την ευθύνη για τους βασανισμούς των αξιωματικών του «Κινήματος» στην ΕΣΑ. Παράλληλα, ανέφερε τον καθοριστικό του ρόλο στην εξάρθρωση της ναυτικής συνωμοσίας το βράδυ της 23^{ης} Μαΐου αποκλείοντας τον Ναύσταθμο με ανθρώπους της ΕΣΑ, το γεγονός ότι επισκεπτόταν τα κρατητήρια για να παρακολουθεί την πορεία των ανακρίσεων αλλά και το ότι οι συλλήψεις σταμάτησαν λόγω του μεγάλου αριθμού που συμμετείχαν. Η επιστροφή των απότακτων ήταν έργο της κυβέρνησης και όχι δικό του. Κλείνοντας την επιστολή, ο αξιωματικός τόνιζε ότι «εις επιστέγασμα όλων αυτών νομίζομεν ότι είναι αρκετόν να υπογραμμίσωμεν δύο καίρια σημεία άτινα χαρακτηρίζουν απολύτως τον άνθρωπον». Το πρώτο ήταν ότι διατελούσε διοικητής Στόλου όταν όλα τα πλοία ήταν έτοιμα να συμμετάσχουν στο «Κίνημα», αλλά αντί να τα χρησιμοποιήσει, προτίμησε να γίνει αντιναύαρχος και Αρχηγός Ναυτικού και το δεύτερο, ότι ήταν ο μόνος εκ των αρχηγών των επιτελείων που παρέμεινε στη θέση του μετά το πραξικόπημα του Δ. Ιωαννίδη.⁷²¹

Η συζήτηση που είχε ξεσπάσει με αφορμή τις καταθέσεις αξιωματικών της συνωμοσίας για τη στάση του Π. Αραπάκη είχαν φέρει στην επιφάνεια το χουντικό παρελθόν του τέως Αρχηγού του Ναυτικού. Η στάση της κυβέρνησης απέναντι του είχε γίνει στο παρελθόν θέμα, κυρίως όταν κυκλοφόρησε η φήμη ότι, μετά την παραίτησή του στις 5 Ιανουαρίου «για προσωπικούς λόγους»⁷²² και τη διαδοχή του στις 9 του ίδιου μήνα, θα του απέδιδαν τιμητικά τον τίτλο του επίτιμου αρχηγού Ναυτικού καθώς και αυτόν του ναύαρχου εν αποστρατεία,⁷²³ ένας τίτλος που στο παρελθόν είχε αποδοθεί μόνο στον Παύλο Κουντουριώτη. Λίγες ημέρες μετά το Υπουργείο Εθνικής Αμύνης διέψευσε τα όσα ανέφερε ο Τύπος σχετικά με την απονομή αυτών των τίτλων, καθώς, όπως ανέφερε η ανακοίνωση, «υπό συνθήκας νομιμότητας, ο βαθμός του Ναυάρχου έχει απονεμηθή δικαίως και ορθότατα μόνον εις τον μέγαν Ναυμάχο Παύλο Κουντουριώτη».⁷²⁴

Ήδη από τότε όμως ο Π. Αραπάκης παρουσιαζόταν ως καθοριστικός παράγοντας για τη μετάβαση στη δημοκρατία. Κατά τη διάρκεια της τελετής παράδοσης-παραλαβής Αρχηγού Ναυτικού από τον Π. Αραπάκη στον αντιναύαρχο Κωνσταντίνο

⁷²¹ «Ο Αραπάκης κάλεσε την ΕΣΑ στον Ναύσταθμο», εφ. *Τα Νέα*, 27 Αυγούστου 1975, σ. 11.

⁷²² «Παρητήθη ο Αρχηγός Ναυτικού». εφ. *Το Βήμα*, 5 Ιανουαρίου 1975, σ. 1.

⁷²³ «Ο Αρχηγός Ναυτικού», εφ. *Το Βήμα*, 9 Ιανουαρίου 1975, σ. 2.

⁷²⁴ ΠΚ, ΠΑΕΑ, Φάκελος 102, Υποφάκελος 1, Ανακοίνωσις δια τον τύπον, Υπουργός Εθνικής Αμύνης, Αθήναι, 13 Ιανουαρίου 1975.

Εγκολφόπουλο, ο απερχόμενος αρχηγός Ναυτικού ανέφερε ότι για την επιστροφή στη δημοκρατία ο ίδιος:

συνετέλεσεν αποφασιστικώς εις την επελθούσαν αλλαγήν από της στρατιωτικής εις την πολιτικήν Κυβέρνησιν Εθνικής Ενότητος, συγκροτηθείσαν από την εμπνευσμένην ηγεσίαν του πρωθυπουργού κ. Κ. Καραμανλή, και εις αποκατάστασιν ούτω των δημοκρατικών θεσμών εις τη χώραν μας». Όσον αφορά την αποκατάσταση των αποτάκτων του 1973, ο Αραπάκης τόνισε ότι «αποτελεσματικώς ειργάσθη προς την κατεύθυνσιν της επαναφοράς εις το Ναυτικόν [...] των αξιωματικών οι οποίοι είχαν απομακρυνθή με τα γεγονότα του Μαΐου του 1973.

Τα λόγια αυτά ειπώθηκαν παρουσία αξιωματικών που είχαν συλληφθεί για τη συνωμοσία και οι οποίοι αποτελούσαν την ηγεσία του Ναυτικού, όπως ο αντιναύαρχος Σπύρος Κονοφάος αλλά και ο νέος Αρχηγός Ναυτικού Κωνσταντίνος Εγκολφόπουλος. Σύμφωνα με την εφημερίδα *Guardian*, οι περισσότεροι ανώτεροι αξιωματικοί του Ναυτικού απέφευγαν τον Π. Αραπάκη, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για την έρευνα που διεξήγαγε το Ναυτικό για το «Κίνημα».⁷²⁵

Λίγους μήνες αργότερα, στις 25 Μαΐου 1975, την εικόνα του Π. Αραπάκη ως ο άνθρωπος κλειδί για τη μετάβαση στη δημοκρατία θα ενισχύσει η δημοσιοποίηση της έκθεσής του προς τον Κ. Καραμανλή για τα γεγονότα σχετικά με το πραξικόπημα στη Κύπρο και την κατάρρευση του στρατιωτικού καθεστώτος, που είχε συντάξει ένα μήνα νωρίτερα. Την έκθεση δημοσιοποίησε η εφημερίδα *Το Βήμα* με τίτλο «Η απόρρητη έκθεση Αραπάκη αποκαλύπτει τα παρασκήνια του τέλους της δικτατορίας».

Σύμφωνα με τον δημοσιογράφο Σταύρο Ψυχάρη «η απόρρητη αυτή έκθεση, γραμμένη από έναν από τους πρωταγωνιστές εκείνων των γεγονότων, φωτίζει κατά τρόπο αποκαλυπτικό τα δραματικά γεγονότα που συνέβησαν στην Ελλάδα το καλοκαίρι του 1974 και προηγουμένως». Συνεχίζοντας τον σχολιασμό, η εφημερίδα τόνιζε ότι με την έκθεσή του, ο Π. Αραπάκης περιέγραφε μεταξύ άλλων «όλες τις παρασκηνιακές ενέργειες της νύκτας της 21^{ης} προς 22^α Ιουλίου 1974 στις οποίες πρωταγωνίστησε και οι οποίες, [...] είχαν σαν αποτέλεσμα την κατάπαυση του πυρός στην Κύπρο. [...] τα γεγονότα στο Πεντάγωνο το πρωί της 23^{ης} Ιουλίου 1974, όταν οι τέσσερις τότε αρχηγοί των Ενόπλων Δυνάμεων συμφώνισαν να γίνει ουσιαστική

---

⁷²⁵ «Ο Αρχηγός Ναυτικού», εφ. *Το Βήμα*, 9 Ιανουαρίου 1975, σ. 2.

πολιτική μεταβολή [...] πως, μαζί με τον σημερινό υπουργό Εθνικής Αμύνης κ. Ευάγγελο Αβέρωφ, «μεθόδευσαν» την «λύση Καραμανλή» ενώ είχε συμφωνηθεί να σχηματιστεί κυβέρνηση υπό τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο –διότι η πρόταση να κληθεί ο κ. Καραμανλή είχε προηγουμένως απορριφθεί, όχι από τους πολιτικούς...». ⁷²⁶

Με τον τρόπο αυτό η έκθεση τεκμηριώνει την συμβολή του Π. Αραπάκη στην μετάβαση από το δικτατορικό στο δημοκρατικό καθεστώς χάρη στην υποστήριξή του προς τον Κ. Καραμανλή. Δύο μήνες αργότερα, οι καταθέσεις των αξιωματικών του Ναυτικού στις δίκες των βασανιστών τον Αύγουστο, επανέφεραν το χουντικό παρελθόν του Π. Αραπάκη. Το ζήτημα ωστόσο δεν είχε συνέχεια. Το φθινόπωρο του 1975, και ενώ ολοκληρώνονταν οι δίκες, κυκλοφόρησε το τρίτομο έργο του Σταύρου Ψυχάρη για την κατάρρευση της χούντας και την εδραίωση της δημοκρατίας, το οποίο καθιερώθηκε ως έργο αναφοράς για τη Μεταπολίτευση. Σε αυτό, χάρη τόσο στην έκθεση Π. Αραπάκη αλλά και σε μαρτυρίες των πρωταγωνιστών εκείνων των γεγονότων, ο Π. Αραπάκης παρουσιαζόταν ως ένας από τους βασικούς, αν όχι και καθοριστικούς παράγοντες που ώθησαν προς την καθεστωτική μετάβαση και στη συνέχεια μαζί με τον Ευ. Αβέρωφ στη κλήση του Κ. Καραμανλή από το Παρίσι. ⁷²⁷ Ο ρόλος του στην εξάρθρωση της συνωμοσίας αποσιωπήθηκε λόγω της υποστήριξης που έδειξε στον Κ. Καραμανλή. Για το μεταπολιτευτικό αφήγημα της συνωμοσίας, η ηγεσία του Ναυτικού που την εξάρθρωσε, πέρασε στο παρασκήνιο και γρήγορα ξεχάστηκε.

Μέχρι τον Δεκέμβριο του 1975 οι δίκες της χούντας είχαν ολοκληρωθεί. Η απόδοση ευθυνών από το νέο δημοκρατικό καθεστώς στους πρωταγωνιστές της δικτατορίας σηματοδότησε την ολοκλήρωση της Μεταπολίτευσης. ⁷²⁸ Μαζί της, είχε ολοκληρωθεί και το μεταπολιτευτικό αφήγημα του «Κινήματος του Ναυτικού», το οποίο ανταποκρινόταν στη πραγματικότητα του νέου δημοκρατικού καθεστώτος. Σύμφωνα με αυτό, το «Κίνημα», όπως είχε πλέον καθιερωθεί να ονομάζεται η συνωμοσία, είχε σαν βασικό του κίνητρο την κατάλυση της δημοκρατίας και τη καταπίεση του ελληνικού λαού, την έκθεση της χώρας σε εθνικό κίνδυνο λόγω τόσο της κατάλυσης της δημοκρατίας, όσο και της διάλυσης των ενόπλων δυνάμεων. Στόχος

⁷²⁶ Σταύρος Ψυχάρης, «Η απόρρητη έκθεση Αραπάκη αποκαλύπτει τα παρασκήνια τους τέλους της Δικτατορίας», εφ. *Το Βήμα*, 25 Μαΐου 1975, σ. 1.

⁷²⁷ Στ. Ψυχάρης, *Τα Παρασκήνια της Αλλαγής*, ό.π., σ. 163-187.

⁷²⁸ Ν. Αλιβιζάτος, ό.π., σ. 55-57· Ε. Χατζηβασιλείου, ό.π., σ. 510· για τη σημασία που είχαν οι δίκες στη μετάβαση στη δημοκρατία βλ. και Evanthis Hatzivassiliou, «The Ghost of Trials Past: Transitional Justice in Greece, 1974-1975», *Contemporary European History*, 31 (2022), σ. 290-298.

του, ήταν η εκδίωξη της χούντας και η εγκαθίδρυση μιας γνήσιας δημοκρατίας υπό την καθοδήγηση μιας κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας υπό τον Κ. Καραμανλή. Στόχος ο οποίος και επετεύχθη. Υπό το πρίσμα της Μεταπολίτευσης, οι εθνικόφρονες πτυχές της συνωμοσίας αποσιωπήθηκαν. Η εθνικοφροσύνη, ο αντικομμουνισμός, η πίστη στο στέμμα και η προσήλωση στη Δύση δεν είχαν θέση. Παράλληλα η προσήλωση της στον κοινοβουλευτισμό και τη δημοκρατία αναδείχθηκαν και ανανοηματοδοτήθηκαν. Η κοινοβουλευτική δημοκρατία στην οποία στόχευε το «Κίνημα» δεν ήταν η μετεμφυλιακή, αλλά αυτή της Μεταπολίτευσης.

2.3. Η αποδοχή της ρήξης.

Μέσα σε ελάχιστους μήνες από τον σχηματισμό της, η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας του Κ. Καραμανλή είχε εφαρμόσει τις βασικές προϋποθέσεις για την μετάβαση από τη δικτατορία στη δημοκρατία. Επαναφορά σε ισχύ του Συντάγματος του 1952, συγκρότηση πολιτικών κομμάτων και διεξαγωγή εκλογών στις 17 Νοεμβρίου του 1974. Η μετάβαση δεν συνιστούσε πλήρη αποστασιοποίηση από το προδικτατορικό καθεστώς. Η κυβέρνηση έκανε λόγο για αποκατάσταση της δημοκρατίας και αντιμετώπισε τη δικτατορία ως μια βίαιη παρένθεση. Ωστόσο δεν ήταν και μια επαναφορά της προδικτατορικής Βασιλευομένης Δημοκρατίας. Δύο πολιτικά μέτρα, η νομιμοποίηση του ΚΚΕ και το δημοψήφισμα για τη μορφή του πολιτεύματος με το οποίο καταργήθηκε ο θεσμός της μοναρχίας, αποτέλεσαν στοιχεία ρήξης με το παρελθόν, δημιουργώντας ένα νέο δημοκρατικό καθεστώς.⁷²⁹

Τα μέτρα αυτά ανήκαν στον Κ. Καραμανλή και το επιτελείο του, που στόχο είχαν την συγκρότηση μιας δημοκρατίας που θα επέτρεπε την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ. Σε αυτό το πλαίσιο, θεωρούσαν ότι το νέο καθεστώς έπρεπε να είναι ελεύθερο από τις κληρονομίες των δύο διχασμών που στιγματίσαν τον ελληνικό 20^ο αιώνα. Η εφαρμογή των μέτρων έγινε δεκτή από τις ευρωπαϊκές χώρες ως θετικό βήμα για την εδραίωση της δημοκρατίας στη χώρα. Ταυτόχρονα η μετάβαση συνοδεύτηκε από την αποκατάσταση των δεσμών με την ΕΟΚ. Τον Σεπτέμβριο του 1974 ενεργοποιήθηκε η Συμφωνία Σύνδεσης του 1961 και η χώρα έγινε εκ νέου δεκτή στο Συμβούλιο της Ευρώπης. Αποκορύφωμα της μετάβασης ήταν η επικύρωση του νέου συντάγματος στις

---

⁷²⁹ Η. Νικολακόπουλος, «Οι εκλογές και το δημοψήφισμα του 1974», στο Π. Σούρλας (επίμ.), *ό.π.*, σ. 513-515· Ν. Αλιβιζάτος, *ό.π.*, σ. 51.

11 Ιουνίου 1975 το οποίο κατοχύρωνε το νέο ευρωπαϊκό δημοκρατικό πλαίσιο λειτουργίας για τη χώρα δίνοντάς της τη δυνατότητα να επιδιώξει την ένταξή της στην ΕΟΚ. Την επόμενη ημέρα η Ελλάδα υπέβαλε επίσημο αίτημα ένταξης.⁷³⁰ Για τον Κ. Καραμανλή η ένταξη ήταν αναπόσπαστο μέρος της διαδικασίας εδραίωσης της δημοκρατίας. Ήταν πεπεισμένος ότι με την ένταξή της η Ελλάδα θα είχε πολλαπλά πολιτικά οφέλη. Εξισορρόπηση των διεθνών επιρροών στην χώρα, ένταξη της Ελλάδας στη Δύση,-ολοκληρώνοντας έναν στόχο από τη δεκαετία του 1960-, εδραίωση της φιλελεύθερης δημοκρατίας από μελλοντικές απειλές είτε από τα αριστερά είτε από τα δεξιά του πολιτικού φάσματος.⁷³¹

Το μέγεθος της ρήξης που σήμαινε η Μεταπολίτευση, ξεπερνούσε τις αρχικές επιδιώξεις της συνωμοσίας. Οι συνωμότες επιδίωκαν την επαναφορά του προδικτατορικού δημοκρατικού καθεστώτος υπό τον φόβο ότι η χώρα απομακρυνόταν από τη Δύση λόγω της απουσίας της δημοκρατίας ενώ ταυτόχρονα διολίσθαινε προς την αριστερά λόγω της κοινωνικής δυσφορίας που τροφοδοτούσε η καταπίεση του καθεστώτος. Όσον αφορά τη μοναρχία, ήταν για αυτούς ο ανώτατος θεσμός ενός κράτους το οποίο ήθελε να ανήκει στην Δύση. Ήταν όμως και ένας θεσμός με τον οποίο ήταν ιστορικά συνδεδεμένο το Ναυτικό.⁷³²

Για τον Κ. Καραμανλή από την άλλη, η επίλυση του πολιτειακού ήταν συστατικό κομμάτι της καθεστωτικής μετάβασης που σχεδίαζε. Η μοναρχία ήταν για αυτόν και το επιτελείο του, παράγοντας που επηρέαζε αρνητικά τη δημοκρατία.⁷³³ Η αρχή έγινε τον Ιούλιο του 1974 με την εξαίρεση των άρθρων που αφορούσαν στη βασιλεία κατά την επαναφορά του συντάγματος του 1952. Αμέσως μετά τις εκλογές της 17^{ης} Νοεμβρίου, προχώρησε στη προκήρυξη δημοψηφίσματος για τη μορφή του πολιτεύματος, το οποίο θα διεξαγόταν στις 3 Δεκεμβρίου. Ο Κ. Καραμανλής είχε δώσει εντολή στα μέλη του κόμματός του να μην πάρουν δημόσια θέση για αυτό. Η προκήρυξη του δημοψηφίσματος και ο σύντομος χρόνος, προκάλεσε την αντίδραση των υποστηρικτών του θεσμού οι οποίοι κατηγορούσαν τον Κ. Καραμανλή ότι δεν μεταχειριζόταν ισάξια

---

⁷³⁰ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Μεταπολίτευση 1974-1975: Στρατηγική, μεθοδολογία και ελλείματα», στο Σπ. Βλαχόπουλος, Δ. Καιρίδης, Α. Κλάνης (επιμ.), *ό.π.*, σ. 224-226. Eirini Karamouzi, «Greece's path to EEC membership, 1974-1979: The View from Brussels», ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Λονδίνο, Department of International History, London School of Economics and Political Science, 2011, σ. 34-44, 49.

⁷³¹ E. Karamouzi, *ό.π.*· E. Χατζηβασιλείου, *Ελληνικός Φιλελευθερισμός...*, *ό.π.*, σ. 515-516.

⁷³² Βλ. παραπάνω, κεφάλαιο 1, υποκεφάλαιο 1.2.

⁷³³ E. Χατζηβασιλείου, «Μεταπολίτευση 1974-1975: Στρατηγική, μεθοδολογία και ελλείματα», *ό.π.*, σ. 224.

τη μοναρχία. Η στάση του Κ. Καραμανλή πήγαζε από το γεγονός ότι στο κόμμα του υπήρχε μεγάλος αριθμός υποστηρικτών του στέμματος και δεν επιθυμούσε τη διάσπασή του. Η μοναρχία πήρε μόνο το 31% των ψήφων δίνοντας τέλος στο πολιτειακό ζήτημα.⁷³⁴ Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η όποια διαμάχη για αυτό, αφορούσε αποκλειστικά τον συντηρητικό χώρο.⁷³⁵

Και για τους αξιωματικούς βασιλικών και συντηρητικών πεποιθήσεων, που ανήκαν στην ηγετική ομάδα της συνωμοσίας, η κατάργηση της μοναρχίας, για την οποία μεταξύ άλλων, είχαν υποστεί και βασανιστήρια, ήταν μια εξέλιξη που δεν περίμεναν,⁷³⁶ και όπως θα φανεί παρακάτω, δεν την υποδέχτηκαν ιδιαίτερα θετικά. Ο Αλέξανδρος Παπαδόγγονας, ένας εκ των πρωτεργατών της συνωμοσίας και υπουργός Εμπορικής Ναυτιλίας της κυβέρνησης της Νέας Δημοκρατίας μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου 1974, είχε ρωτήσει τον Καραμανλή για τον λόγο διενέργειας του δημοψηφίσματος:

Επ' αυτού, έχω γνώσιν των πραγμάτων, διότι με τον Καραμανλή είχα μια ειδική σχέση. [...] Τον ρώτησα γιατί κάνουμε το δημοψήφισμα και μου απάντησε ότι το κάνουμε επειδή το είχε ζητήσει ο Κωνσταντίνος. Πράγματι το ζήτησε. [...] Γιατί εγώ ρώτησα τον βασιλέα. Το είχε ζητήσει για την δικτατορία, όχι για να τεθεί εν αμφιβόλω το Σύνταγμα του '52 το οποίο έλεγε ότι το πολίτευμα είναι Βασιλευομένη Δημοκρατία. [...] Λένε μερικοί, δεν χώνευε ο Καραμανλής τον βασιλιά. Νομίζω ότι είναι υπερβολή [...] Η μια εξήγηση είναι αυτή που μου 'χει δώσει ο Καραμανλής. [...] Όταν έγινε το δημοψήφισμα, βγήκε με 31% υπέρ της Βασιλευομένης Δημοκρατίας. Ας πούμε ότι μπορεί να έπαιρνε 41. Να γινόταν 51, αποκλείεται. Δηλαδή, ο Καραμανλής γνώριζε προφανώς [...] και ποιό θα ήταν το αποτέλεσμα. Μου λέει λοιπόν, αν το 31 γινόταν 41, θα έπρεπε την άλλη μέρα να παραιτηθεί η κυβέρνηση. Θα θέτανε δηλαδή εν αμφιβόλω όλη αυτή την κίνηση αποκαταστάσεως της δημοκρατίας. Αυτή είναι η άποψη του Καραμανλή.

Ότι και να έκανε ο Καραμανλής, δεν επρόκειτο να πάρει ο βασιλιάς πάνω από 51%. Η άποψή μου η οποία είναι συναισθηματική και λογική συγχρόνως, είναι ότι δεν έπρεπε να γίνει. [...] Το μεγάλο θύμα της δικτατορίας ήταν ο βασιλιάς. [...] Ο οποίος έπεσε θύμα

---

⁷³⁴ Η. Νικολακόπουλος, «Οι εκλογές και το δημοψήφισμα του 1974», στο Π. Σούρλας (επίμ.), *ό.π.*, σ. 521.

⁷³⁵ Βλ. παραπάνω, κεφάλαιο 1, υποκεφάλαιο 1.3(α).

⁷³⁶ Βλ. παραπάνω, κεφάλαιο 1, υποκεφάλαιο, 1.1.

των διάφορων σκοπιμοτήτων οι οποίες εν συνεχεία παρενεβλήθησαν και εξελιχθήκαν τα πράγματα όπως εξελιχθήκανε.⁷³⁷

Σύμφωνα με τον Αλ. Παπαδόγγο, το δημοψήφισμα δεν έπρεπε να είχε γίνει καθώς δεν υπήρχε περίπτωση η βασιλεία να πλειοψηφήσει. Η δικτατορία είχε ανοίξει τη πόρτα στο πολιτειακό. Ο Κ. Καραμανλής γνώριζε ότι η μοναρχία είχε μειωμένη απήχηση στην κοινωνία και ανέμενε την ήττα του βασιλιά στο δημοψήφισμα. Η κατάργηση της ήταν για αυτόν απαραίτητο μέτρο για τη μετάβαση στο δημοκρατικό καθεστώς.⁷³⁸ Πέρα από αυτό, για τον Αλ. Παπαδόγγο η διενέργεια του δημοψηφίσματος στο πλαίσιο του Συντάγματος του 1952 που είχε επαναφέρει η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας το καλοκαίρι του 1974, ήταν αντισυνταγματική καθώς έθεσε «εν αμφιβόλω» το πολίτευμα της βασιλευμένης. Ως παράνομη θεώρησε την κατάργηση της μοναρχίας και ο Αντώνης Θεοχάρης, τότε κυβερνήτης του αντιτορπλικού «Κανάρης», σύμφωνα με τον οποίο ο Κ. Καραμανλής χρησιμοποίησε το δημοψήφισμα για την επίλυση της προσωπικής τους διαφωνίας με τον άνακτα:

Πιστεύω ότι πιο ομαλή θα ήταν η κατάσταση με μια επαναφορά της βασιλείας που ήτο και το νόμιμο. Αυτό δηλαδή που είχαμε σχεδιάσει στο κίνημα. Δεν είναι γνωστό, όταν ο Καραμανλής έφυγε και πήγε στη Γαλλία, να οφείλεται στο ότι η βασιλεία και ιδίως η Φρειδερίκη του είχε κάνει λιγάκι τον βίο αβίωτο. Αυτός το κατέγραψε και είπε θα το λύσω αυτό το πρόβλημα. Εγώ δηλαδή στο δημοψήφισμα, ψήφισα βασιλεία, χωρίς να έχω κάποια σχέση με τα ανάκτορα ή δεσμό. Ως άποψη.⁷³⁹

Για τον Αναστάσιο Τριανταφυλλίδη ο Κ. Καραμανλής δεν είχε συμπεριφερθεί σωστά προς τον βασιλιά:

Στο δημοψήφισμα, εγώ λόγω συμπαθείας προς τον Κωνσταντίνο, έχω την γνώμη ότι κακώς του συμπεριφέρθη ο Καραμανλής, δηλαδή έγινε πρωθυπουργός και αναδείχθη, λόγω βασιλείας. Και παραδοσιακά, η δική σου παράταξη υπεστήριζε τον βασιλιά. Και εν πάση περιπτώσει, εσύ δεν ήθελες να τον υποστηρίξεις, πάει στο διάολο, παρ' όλο που υποτίθεται του 'χε πει ότι γύρνα πίσω και θα έρθεις και συ και κάτι τέτοια.

⁷³⁷ Συνέντευξη Αλ. Παπαδόγγο, 26.7.2017(2^η).

⁷³⁸ Ε. Χατζηβασιλείου, ό.π.

⁷³⁹ Συνέντευξη Αντ. Θεοχάρη, 5.2.2018.

Εκείνο που δεν του συγχωρώ είναι όταν τελείωσε, έγινε το δημοψήφισμα και βγήκε το αποτέλεσμα, βγήκε ο Καραμανλής και λέει γλυτώσαμε απ' αυτό το μίasma. Ρε μπαγάσα, δεν είναι κουβέντα αυτή, βούλωσέ το, μη λες τίποτα.⁷⁴⁰

Άμεση και λακωνική ήταν η απάντηση του Ιωάννη Σταθόπουλου, τότε βουλευτή της Νέας Δημοκρατίας σε ερώτηση για το εάν το δημοψήφισμα είχε διεξαχθεί δίκαια:

Ποιος σας είπε ότι ήταν δίκαιο;⁷⁴¹

Αλλά ούτε και στον Παναγιώτη Μάλλιαρη άρεσε ο τρόπος με τον οποίο ο Κ. Καραμανλής διαχειρίστηκε το πολιτειακό:

Η εικόνα η δική μου είναι ότι τον έπαιξε τον βασιλιά. Η βασιλεία δεν είχε επιβιώσει στην Ελλάδα ποτέ. Τώρα που βλέπω τα πράγματα εξ αποστάσεως και με μεγάλη πείρα, ποτέ δεν εδραιώθηκε η βασιλεία στα πιστεύω των Ελλήνων. Ήταν κάτι ξενόφερτο, το οποίον ποτέ δεν εταυτίστηκε απόλυτα με τον λαό. Όχι ότι οι βασιλείς δεν έκαναν το σωστό, ή δεν έκαναν σωστές κινήσεις, αλλά δεν είχε εδραιωθεί, όπως δεν είχε εδραιωθεί και σε άλλα κράτη.

Σε ερώτηση μάλιστα για το αν ήταν θετικός στην απόφαση να διεξαχθεί το δημοψήφισμα απάντησε άμεσα και κοφτά, ενώ προέβη και σε μια εκτίμηση για τη στάση του Ναυτικού σε αυτό:

Πολύ αρνητικός. Το Ναυτικό ήταν υπέρ του βασιλέως, κατά πολύ μεγάλη πλειοψηφία. Αλλά νομίζω ότι αν βγήκε 30% και 70% κατά, στο Ναυτικό ήταν ανάποδα.⁷⁴²

Την άποψη ότι ο βασιλιάς αδικήθηκε, ενστερνίζονταν και άλλοι συνωμότες συντηρητικών πεποιθήσεων που ανήκαν απαραίτητα στην ηγετική ομάδα. Ο τρόπος με τον οποίο αντιμετώπισε ο Κ. Καραμανλής τον βασιλιά δεν άρεσε ούτε και στον Ηρακλή Δρίκο, τότε αντιπλοίαρχο:

---

⁷⁴⁰ Συνέντευξη Αν. Τριανταφυλλίδη, 9.2.2018.

⁷⁴¹ Συνέντευξη Ι. Σταθόπουλου, 15.3.2016.

⁷⁴² Συνέντευξη Π. Μάλλιαρη, 18.7.17(3^η).

Εγώ λοιπόν θεώρησα αυτό το δημοψήφισμα όχι αντικειμενικό. Διότι αυτουνού δεν του εδόθη η ευκαιρία να προβάλλει τις θέσεις του. Εγώ λοιπόν ήμουν αποφασισμένος να ψηφίσω δημοκρατία. Έγινε μια εκπομπή στη τηλεόραση. Βγήκε λοιπόν εκεί κι εγώ αισθάνθηκα πολύ δυσάρεστα και τον λυπήθηκα. Δηλαδή, λέω, εδώ υπάρχει ανισότητα. Και πήγα και ψήφισα βασιλεία, χωρίς να είμαι βασιλόφρων. Δηλαδή το θεώρησα άδικο λιγάκι. [...] Βέβαια ο Καραμανλής ήταν εναντίον της βασιλείας.⁷⁴³

Αντίστοιχα άδικο χαρακτήρισε τον τρόπο που διαχειρίστηκε το πολιτειακό ο Κ. Καραμανλής και ο Γρηγόρης Δεμέστιχας:

Άδικο, γιατί δεν μπορεί ένας που είναι στο εξωτερικό, να κάνει την «προπαγάνδα» του, έτσι δεν είναι; Υπήρχε η τηλεόραση. Θα 'βγαινε στην τηλεόραση και να μιλάει.

Βέβαια θεωρούσε ότι κάποιες ευθύνες είχε και ο ίδιος ο Κωνσταντίνος καθώς η απόφασή του να μην επιστρέψει άμεσα έδωσε χώρο για τη διενέργεια δημοψηφίσματος:

Δεν θα υπήρχε ανάγκη εάν ο βασιλιάς είχε βουτήξει το αεροπλάνο το ίδιο βράδυ με τον Καραμανλή και είχε γυρίσει. Αυτό το είχε λύσει το θέμα, επανήρχετο το σύνταγμα, τελείωνε το καλαμπούρι. Δεν το απετόλμησε, κακώς.⁷⁴⁴

Για τους αξιωματικούς της συνωμοσίας που βρίσκονταν κοντά στον ηγετικό πυρήνα του και υποστήριζαν την μοναρχία, η κατάλυσή της βάραινε αποκλειστικά τον Κ. Καραμανλή, ακόμα και αν ήταν η δικτατορία αυτή που πρώτη το άνοιξε. Κινούμενος από την προσωπική του αντιπάθεια προς το στέμμα, ο Κ. Καραμανλής δεν είχε καλέσει πίσω τον Κωνσταντίνο, παρά την επαναφορά σε ισχύ του συντάγματος του 1952. Προχώρησε στην διενέργεια ενός δημοψηφίσματος το οποίο αντέβαινε στο Σύνταγμα και με μεροληψία κατά του βασιλιά. Για αυτούς, ήταν μια άδικη στάση έναντι του Κωνσταντίνου. Αναγνώριζαν ωστόσο το αποτέλεσμα, και αυτό ήταν δείγμα αναγνώρισης του νέου δημοκρατικού καθεστώτος που οικοδομούσε ο Κ. Καραμανλής

⁷⁴³ Συνέντευξη Η. Δρίκου, 22.4.2017.

⁷⁴⁴ Συνέντευξη Γρ. Δεμέστιχα, 28.7.2017(3^η).

και οι κυβερνήσεις του. Σε αυτό συνέβαλε και ότι δεν παρέβλεπαν το γεγονός ότι η μοναρχία δεν είχε πλειοψηφικό έρεισμα στην ελληνική κοινωνία και μάλλον για αυτό ήταν αντίθετοι με την διενέργειά του, καθώς ήταν προδιαγεγραμμένο το αποτέλεσμα.

Για κάποιους συνωμότες ωστόσο το δημοψήφισμα ήταν η ευκαιρία να εκφράσουν την αντίθεσή τους στο θεσμό που άλλοτε υποστήριζαν. Για τον Αναστάσιο Δημητρακόπουλο, μεγαλωμένο σε μια οικογένεια που υποστήριζε την μοναρχία, η φυγή του Κωνσταντίνου ήταν το γεγονός που καθόρισε την αλλαγή της στάσης του:

Διατηρούσα τα φιλο-βασιλικά αισθήματά μου. Ξέρετε πότε τούμπαρα εναντίον του βασιλιά; Το πρωί της 14^{ης} Δεκεμβρίου 1967, όταν κάποια στιγμή, κατά τις 3 η ώρα, πήγα να κοιμηθώ. Είχα μείνει στο «Διώκεται από χωρίου εις χωρίον». Όταν την επομένη το πρωί πληροφορήθηκα ότι ο βασιλεύς την κοπάνησε, εκεί έσπασε μια χορδή μέσα μου. [...] Ήταν ότι την κοπάνησε, για δειλία, κι έναν βασιλιά δειλό δεν τον δέχομαι. Γιατί εντάξει τι θα του κάνανε; Θα τον στήνανε στον τοίχο;⁷⁴⁵

Η φυγή του Κωνσταντίνου μετά την αποτυχία του κινήματος στις 13 Δεκεμβρίου 1967 δεν ήταν το μόνο που συνέβαλε στη διάβρωση της εικόνας του τους αξιωματικούς. Για τον Νικόλαο Μανταδάκη, καθοριστική για την αλλαγή στάσης τους προς τον Κωνσταντίνο ήταν η συμπεριφορά του μετά από αυτό:

Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος καμία κίνηση δεν έκανε μετά την 13^η Δεκεμβρίου. Ούτε με το Κίνημα του Ναυτικού, να δώσει υποστήριξη. Η μόνη του κατά τη γνώμη μου έννοια, ήταν να μην δώσει αφορμή στον Παπαδόπουλο να τον καταργήσει. Στο τέλος δεν το απέφυγε. [...] Απλώς σκέφτηκα μετά ότι δεν ήταν άξιος. Στη δημοψήφισμα του '75 δεν ψήφισα βασιλεία. Διότι δεν θα έκανε καλό για την πατρίδα και για το Ναυτικό βέβαια [...] το μόνο που τον ένοιαζε ήταν ο θρόνος.⁷⁴⁶

Όσον αφορά το δεύτερο μέτρο ρήξης, την νομιμοποίηση του ΚΚΕ, αυτή έγινε στις 23 Σεπτεμβρίου 1974 με τη δημοσίευση του νόμου για την ανασύσταση των πολιτικών κομμάτων με τον οποίο η κυβέρνηση κατήργησε τον νόμο 509/1947 που έθετε εκτός

⁷⁴⁵ Συνέντευξη Αν. Δημητρακόπουλου, 9.6.2016.

⁷⁴⁶ Συνέντευξη Ν. Μανταδάκη, 31.5.2017.

νόμου το κομμουνιστικό κόμμα λόγω του εμφυλίου πολέμου.⁷⁴⁷ Με το ΚΚΕ να μπορεί πλέον νόμιμα να συμμετάσχει στην πολιτική ζωή της χώρας και να διεκδικήσει μαζί με τα άλλα κόμματα την εξουσία, ένας από τους βασικούς φόβους που τροφοδότησε τη συνωμοσία δεν είχε απλώς ακυρωθεί, αλλά μπορούσε σύμφωνα με τον νόμο να αποτελέσει μια πιθανότητα. Σύμφωνα με τον Αναστάσιο Τριανταφυλλίδη:

Η νομιμοποίηση του ΚΚΕ κι αυτή έπρεπε να γίνει διότι αλλιώς δεν μπαίναμε στην ΕΕ (σ.σ. Ευρωπαϊκή Ένωση) και κάποτε θα γινόταν και έπρεπε να γίνει. Όταν βγήκαμε από την ΕΣΑ είχε δημιουργηθεί ένα κλίμα, βλέπαμε τέρατα και σημεία, τους κομμουνιστές, τους βλέπαμε συμπαθώς κατά κάποιο τρόπο, είχαμε μεγαλώσει.⁷⁴⁸

Η ανάγκη για την ένταξη στην Ευρώπη ήταν για τον τότε αντιπλοίαρχο ο βασικός λόγος που το ελληνικό κομμουνιστικό κόμμα νομιμοποιήθηκε. Ήταν ένα μέτρο χωρίς το οποίο η Ελλάδα δεν θα γινόταν αποδεκτή στην ΕΟΚ. Ήταν όμως και ένα μέτρο που μετά την επταετή δικτατορία, έπρεπε να γίνει. Η εμπειρία του από τη δικτατορία και μετά τη κράτησή του στο ΕΑΤ-ΕΣΑ, είχε αμβλύνει την στάση του προς τους κομμουνιστές στη βάση ότι υπήρξαν και οι δύο θύματα της δικτατορίας. Ως προαπαιτούμενο για την ένταξη στην ΕΟΚ την χαρακτήρισε και ο Αντώνης Θεοχάρης:

Το ότι νομιμοποίησε το ΚΚΕ, εγώ το θεώρησα πως ήταν μια υποχρέωση προς την Ευρώπη. Δηλαδή, δεν μπορούσε με ένα κόμμα εκτός, να μπει στην Ευρώπη. Ήταν μια υποχρέωση την οποία πιθανώς του την είπαν οι Γάλλοι. Δεν νομίζω ότι ήταν η όρεξή του. Του είπαν, θα κάνεις ένα-δύο-τρία και πιθανώς, κι εκεί αμφιβάλλω και λιγάκι, ήθελε κάποια ηρεμία για την αποκατάσταση της δημοκρατίας αναίμακτα και χωρίς φασαρίες.⁷⁴⁹

Για τον Αντ. Θεοχάρη η νομιμοποίηση ήταν ένα μέτρο που επιβλήθηκε από την Ευρώπη προκειμένου να γίνει δεκτή η Ελλάδα. Αυτός ήταν και ο λόγος που ο Κ. Καραμανλής το δέχτηκε παρά την αντίθεσή του. Παράλληλα, δεν απέκλειε να το χρησιμοποίησε ο Κ. Καραμανλής σαν μέτρο κατευνασμού του ΚΚΕ προκειμένου να

⁷⁴⁷ Σπυρίδων Βλαχόπουλος, «Το νομοθετικό διάταγμα 59/1974 «περί συστάσεως και επαναλειτουργίας των πολιτικών κομμάτων», στο Π. Σούρλας (επιμ.), *ό.π.*, σ. 503-508.

⁷⁴⁸ Συνέντευξη Αν. Τριανταφυλλίδη, 9.2.2018.

⁷⁴⁹ Συνέντευξη Αντ. Θεοχάρη, 5.2.2018.

μην του δημιουργήσει πρόβλημα στην εδραίωση της δημοκρατίας. Από την άλλη, έδειχνε την σύνδεση της Μεταπολίτευσης με την ευρωπαϊκή προοπτική. Αντίστοιχη άποψη είχε και ο Γ. Δημητρόπουλος, που γνώριζε για τη συνωμοσία του Σπ. Σούλη, σχετικά με την νομιμοποίηση του ΚΚΕ:

Το να είσαι κομμουνιστής, εντάξει. Κι εγώ, ορισμένα πράγματα από αυτά που λένε οι κομμουνιστές, από πλευράς κοινωνικής, τα υιοθετώ, πως θα το κάνουμε, είναι σωστά. Αλλά εδώ πρόκειται περί προδοσίας. Αυτό το κόμμα δεν θα έπρεπε να είναι στη βουλή. Αλλά δεν μπορείς να πεις στον Νορβηγό, τον Σουηδό, ότι επειδή είναι κομμουνιστής δεν μπαίνει. Καλά έκανε.⁷⁵⁰

Συμπερασματικά, οι αξιωματικοί που ανήκαν στην ηγετική ομάδα της συνωμοσίας αποδέχθηκαν και τα δύο μέτρα των κυβερνήσεων Κ. Καραμανλή. Το πιο δύσκολο ήταν αυτό του δημοψηφίσματος που κατέλυσε τη μοναρχία. Παρά την πικρία που αισθάνθηκαν για το τέλος ενός θεσμού ο οποίος αποτελούσε στοιχείο της ταυτότητας του Ναυτικού, οι αξιωματικοί της συνωμοσίας που είχαν υποστηρίξει τη μοναρχία αποδέχτηκαν πλήρως, έστω και με βαριά καρδιά ορισμένοι, το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος. Η αποδοχή του ήταν έκφραση πίστης στις δημοκρατικές διαδικασίες. Άλλωστε, δεν κατηγορήσαν την ελληνική κοινωνία για το αποτέλεσμα ή την ίδια τη διαδικασία του δημοψηφίσματος ως νόθα, αλλά τον Κ. Καραμανλή που πήρε την απόφαση ενώ γνώριζε ποιο θα ήταν το αποτέλεσμα και στη συνέχεια δεν επέτρεψε στον Κωνσταντίνο να προβάλλει επαρκώς τις θέσεις της του υπέρ της μοναρχίας. Λιγότερο φορτισμένη ήταν η αποδοχή της νομιμοποίησης του ΚΚΕ. Θεωρούσαν ότι το μέτρο ήταν απαραίτητο για την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ, και αναγνώριζαν ότι η Ελλάδα δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια δυτική ευρωπαϊκή δημοκρατία χωρίς αυτό, καθώς στα κράτη της δυτικής Ευρώπης τα κομμουνιστικά κόμματα ήταν νόμιμα, έστω και αν κάποιοι δεν ξεχνούσαν το παρελθόν του.

Εν τέλει, οι «κινηματίες» αποδέχθηκαν τα μέτρα επειδή ήταν και αυτά μέρος της οικοδόμησης μιας δημοκρατίας ικανής να ενταχθεί στην ΕΟΚ, διασφαλίζοντας με αυτό το τρόπο τη διατήρηση της χώρας εντός της Δύσης. Η στάση τους αυτή πήγαζε από τη διαμόρφωσή τους στα μεταπολεμικά χρόνια ως αξιωματικοί του Βασιλικού, τότε

---

⁷⁵⁰ Συνέντευξη Γ. Δημητρόπουλου, 30.11.2017.

Ναυτικού. Εάν κατά τη δικτατορία η διατήρηση της Ελλάδας εντός της Δύσης περνούσε μέσα από την αντίδραση στο στρατιωτικό καθεστώς, στη συγκυρία της Μεταπολίτευσης, αυτός ο γεωπολιτικός στόχος περνούσε μέσα από την υποστήριξη του Κ. Καραμανλή και της δημοκρατίας που θεμελιώνει. Ο Έλληνας πρωθυπουργός είχε δηλώσει δημόσια από το βήμα της Βουλής, δύο ημέρες μετά το δημοψήφισμα για το πολιτειακό τον Δεκέμβριο του 1974, ότι βασικές επιδιώξεις της κυβέρνησής του ήταν η διατήρηση του φιλοδυτικού προσανατολισμού της χώρας και η ένταξή της στην ΕΟΚ, η οποία θα προστάτευε τη νεοπαγή δημοκρατία.⁷⁵¹ Υπό αυτό το πλαίσιο, η αποδοχή της ρήξης από τους «κινηματίες», μπορεί να ερμηνευθεί ως άλλη μια έκφραση του πολιτικού ρόλου του Ναυτικού που ήθελε την εγγύηση του ανήκειν της χώρας στη Δύση.⁷⁵² Και η αποδοχή των μέτρων ρήξης του Κ. Καραμανλή με το παρελθόν, αν και πικρή, δεν ήταν ουδόλως επιφανειακή. Αντιθέτως ήταν ουσιαστική και αυτό το απέδειξαν έμπρακτα λίγους μήνες αργότερα, όταν αρνήθηκαν να συμμετάσχουν στο σχεδιαζόμενο πραξικόπημα του Κωνσταντίνου.

2.4 Η πρώτη αποκήρυξη της μοναρχίας.

Όπως ήταν φυσικό, η κατάργηση της μοναρχίας δεν ικανοποιούσε τον έκπτωτο πιά βασιλιά Κωνσταντίνο. Στις 9 Δεκεμβρίου 1974, στη πρώτη του δήλωση μετά το δημοψήφισμα, αναγνώρισε το αποτέλεσμα, ευχήθηκε οι εξελίξεις να το δικαίωναν και ότι για την ομαλότητα και πρόοδο της χώρας προείχε η Εθνική Ενότητα. Την ίδια στιγμή, οι βασιλικές οργανώσεις έκαναν λόγο για μεθόδευση κατά του θρόνου και καλούσαν σε συνέχεια του αγώνα. Για τον Τύπο, ο Κωνσταντίνος εμφανιζόταν αμετανόητος ενώ τα πολιτικά κόμματα τόνιζαν ότι ο βασιλιάς θα μπορούσε να επιστρέψει μελλοντικά στην Ελλάδα, μόνο εάν παραιτηθεί «πανηγυρικά» από κάθε διεκδίκηση επαναφοράς του θρόνου.⁷⁵³

Αντ' αυτού, λίγους μήνες αργότερα, στις 19 Μαΐου 1975, κυκλοφόρησαν στον Τύπο πληροφορίες για φιλοβασιλικές κινήσεις στις ένοπλες δυνάμεις. Σύμφωνα με αυτές, γίνονταν προσπάθειες να οργανωθεί βασιλικός πυρήνας, με τη συμμετοχή και χουντικών οι οποίοι είχαν δεχτεί να συμμαχήσουν με τους βασιλικούς για να αποφύγουν την τιμωρία. Ως πηγή αυτών των πληροφοριών, παρουσιαζόταν ένας

⁷⁵¹ Αντώνης Κλάσης, 1974. *Μεταπολίτευση*, Αθήνα, Μεταίχμιο 2021, σ. 241-244, 260.

⁷⁵² Βλ. παραπάνω, κεφάλαιο 1.

⁷⁵³ «Αμετανόητος είναι ο Κωνσταντίνος», εφ. *Τα Νέα*, 10 Δεκεμβρίου 1974, σ. 1, 10.

ανώτατος αξιωματικός εν αποστρατεία, ο οποίος ανέφερε ότι οι μέχρι τώρα προσπάθειες για μύηση εν ενεργεία αξιωματικών δεν είχαν επιτυχία. Παράλληλα, υπήρχαν πληροφορίες ότι ένας ταξίαρχος, του οποίου το όνομα δεν αποκαλύφθηκε, ταξίδευε για το σκοπό αυτό ανάμεσα στο Λονδίνο, την Αθήνα και την Τεχεράνη. Για τις κινήσεις αυτές είχε ενημερώσει τον Ευ. Αβέρωφ ο βουλευτής της Ενώσεως Κέντρου-Νέες Δυνάμεις Γεώργιος-Αλέξανδρος Μαγκάκης, με απόρρητο υπόμνημα που είχε υποβάλει στον υπουργό Αμύνης τρεις ημέρες νωρίτερα.⁷⁵⁴ Την επομένη ωστόσο, ο Ευ. Αβέρωφ με δήλωση διέψευσε την ύπαρξη φιλοβασιλικής δραστηριότητας, και ανέφερε ότι, λόγω της θέσης του, ναι μεν εξετάζει «καλού-κακού» κάθε φήμη, αλλά εμπιστεύεται μόνο τις πληροφορίες που του παρέχουν οι συνεργάτες του στις υπηρεσίες ασφαλείας των ενόπλων δυνάμεων. Και αν αυτές επιβεβαίωναν κάτι, αυτά ήταν η πειθαρχία, το «λαμπρό» φρόνημα και η προσήλωση των στελεχών στην αποστολή τους να προασπίζονται την άμυνα της χώρας. Την ίδια στιγμή, τις πληροφορίες διέψευδε και ο Α. Γ. Μαγκάκης, ο οποίος αρνήθηκε ότι είχε παραδώσει οποιοδήποτε υπόμνημα, ενώ άγνοια δήλωνε και ο πρόεδρος της Ενώσεως Κέντρου-Νέες Δυνάμεις Γεώργιος Μαύρος, ο οποίος παρουσιαζόταν ως ένας από αυτούς που γνώριζαν.⁷⁵⁵ Οι πληροφορίες ωστόσο ήταν βάσιμες.

Τον Οκτώβριο του 1975, ο τότε πλοίαρχος, διοικητής μοίρας αντιτορπιλικών και με αντιδικτατορική δραστηριότητα Ιωάννης Βασιλειάδης,⁷⁵⁶ ενημέρωσε τον Γεώργιο Ράλλη, τότε υπουργό Προεδρίας της κυβέρνησης του Κ. Καραμανλή, για τη προσπάθεια του αποστράτου συνταγματάρχη Μιχάλη Αρναούτη, στενού συνεργάτη του Κωνσταντίνου, να τον μύσει σε σχεδιαζόμενο στρατιωτικό πραξικόπημα με στόχο την ανατροπή της κυβέρνησης και την επαναφορά της μοναρχίας.⁷⁵⁷ Η συνάντηση έγινε στο σπίτι του πλοίαρχου Σπύρου Ταπίνη, μετά από πρόσκληση του τελευταίου. Εκεί και αφού ο Μ. Αρναούτης παρακάλεσε τον Σπ. Ταπίνη να τους αφήσει μόνους, πρότεινε στον Ι. Βασιλειάδη να συμμετάσχει στο βασιλικό πραξικόπημα.⁷⁵⁸ Τονίζοντας ότι μιλούσε εκ μέρους του έκπτωτου βασιλιά, ανέφερε ότι το Ναυτικό έπρεπε να στηρίξει τον Κωνσταντίνο γιατί η πολιτική του Καραμανλή οδηγούσε την Ελλάδα στην καταστροφή. Ο κομμουνισμός απειλούσε την χώρα, ενώ η οικονομία της κατέρρεε.

⁷⁵⁴ «Επαφές χουντικών και Κωνσταντίνου», εφ. *Το Βήμα*, 19 Μαΐου 1975, σ. 1.

⁷⁵⁵ «Διαγεύδει ο κ. Αβέρωφ τα περί των «επαφών», εφ. *Το Βήμα*, 20 Μαΐου 1975, σ. 1, 8.

⁷⁵⁶ «Βασιλειάδης, Ιωάννης», Α. Δημητρακόπουλος, *Βιογραφικό λεξικό των αποφοίτων της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων. Οι τάξεις εισόδου 1884-1950, τόμος Πρώτος*, σ. 156.

⁷⁵⁷ ΙΚΚ, ΑΚΚ, Φάκελος 43Β', Διπλωματικό-Πολιτικό Αρχείο-Φάκελος Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως (43), «Σημείωμα Προέδρου», σ. 1.

⁷⁵⁸ «Το βασιλικό πραξικόπημα που δεν έγινε», εφ. *Το Βήμα*, 6 Ιουνίου 1999, σ. 30.

Μόλις επέστρεφε ο Κωνσταντίνος, θα σχημάτιζε κυβέρνηση με πρωθυπουργό ένα πρόσωπο εκτός κοινοβουλίου και θα χορηγούσε γενική αμνηστία.

Ο Ι. Βασιλειάδης αρνήθηκε να υποστηρίξει το πραξικόπημα. Η διενέργειά του θα συνιστούσε έγκλημα κατά της χώρας, δεδομένων των συνθηκών που επικρατούσαν,⁷⁵⁹ τόσο στο εσωτερικό όσο και το εξωτερικό. Με την απειλή της Τουρκίας, τους δημοκρατικούς θεσμούς νεοσύστατους, αλλά και την πρόσφατη λαϊκή ετυμηγορία στο πολιτειακό, το πραξικόπημα κινδύνευε να οδηγήσει τη χώρα σε μια νέα δικτατορία και μια νέα εθνική καταστροφή.⁷⁶⁰ Για τον πλοίαρχο, η νεότευκτη δημοκρατία έπρεπε να προστατευθεί.

Ο Μ. Αρναούτης ωστόσο επέμεινε. Διαβεβαίωσε τον Ι. Βασιλειάδη ότι ο βασιλιάς είχε εξασφαλίσει την στήριξη του Σάχη της Περσίας προκειμένου να συγκρατήσει την Τουρκία, ενώ θα λάμβανε και οικονομική ενίσχυση.⁷⁶¹ Στη συνέχεια, του είπε ότι ο βασιλιάς δεν είχε απόλυτη εμπιστοσύνη στους νέους κινηματίες. Δεδομένου λοιπόν ότι το πραξικόπημα θα γινόταν όπως και να έχει, ο Κωνσταντίνος ήθελε να έχει μέσα σε αυτό ανθρώπους της εμπιστοσύνης του προκειμένου να είναι σίγουρος ότι θα το έλεγχε. Μάλιστα, ο βασιλιάς σκόπευε να τον τοποθετήσει Αρχηγό των Ενόπλων Δυνάμεων και τον Σπύρο Κονοφάο, τότε αρχηγό Στόλου, Αρχηγό του Ναυτικού. Ο Ι. Βασιλειάδης παρέμεινε αμετάπειστος και προσπάθησε να αποθαρρύνει τον Μ. Αρναούτη, χωρίς ωστόσο αποτέλεσμα. Αντιθέτως, στο τέλος της συνάντησής τους, ο Μ. Αρναούτης ζήτησε από τον πλοίαρχο να προσεγγίσει τον Σπ. Κονοφάο.

Ο Ι. Βασιλειάδης ωστόσο, όχι μόνο δεν προσέγγισε τον Αρχηγό του Στόλου αλλά, αμέσως μετά την αποχώρησή του, έσπευσε να ενημερώσει τον Ράλλη, ενώ προειδοποίησε και τον τότε αντιπλοίαρχο Αναστάσιο Τριανταφυλλίδη για τις προθέσεις του Μ. Αρναούτη. Δεδομένου ότι στο παρελθόν ο Αν. Τριανταφυλλίδης υπήρξε υπασπιστής του Κωνσταντίνου, ήταν ένας από τους αξιωματικούς που σκόπευε να προσεγγίσει. Πεισμένος ότι είχαν τις ίδιες απόψεις σχετικά με το πολιτειακό, του ζήτησε όχι απλώς να αρνηθεί, αλλά να «απογοητεύσει» τον Μ. Αρναούτη τόσο αυτός όσο και οι υπόλοιποι αξιωματικοί που θα προσέγγιζε.⁷⁶²

---

⁷⁵⁹ ΙΚΚ, ΑΚΚ, Φάκελος 43Β', Διπλωματικό-Πολιτικό Αρχείο-Φάκελος Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως (43), «Σημείωμα προέδρου», ό.π.

⁷⁶⁰ «Το βασιλικό πραξικόπημα που δεν έγινε», εφ. *Το Βήμα*, 6 Ιουνίου 1999, σ. 30.

⁷⁶¹ ΙΚΚ, ΑΚΚ, Φάκελος 43Β', Διπλωματικό-Πολιτικό Αρχείο-Φάκελος Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως (43), «Σημείωμα προέδρου», ό.π.

⁷⁶² «Το βασιλικό πραξικόπημα που δεν έγινε», εφ. *Το Βήμα*, 1999, σ. 30.

Πράγματι, την ίδια περίοδο ο Μ. Αρναούτης προσπάθησε να μνήσει στη συνωμοσία τον Αν. Τριανταφυλλίδη και τρεις ακόμα αξιωματικούς, τον τότε αρχιμηχανικό του Στόλου πλοίαρχο Πιέρρο Παναγιωταρέα, τον πλοίαρχο Σπ. Ταπίνη και τον αντιπλοίαρχο Γιώργο Καραμήτσο. Ήταν όλοι τους φιλοβασιλικοί και με συμμετοχή στις αντιδικτατορικές συνωμοσίες του Ναυτικού. Η προσέγγιση είχε ξεκινήσει με αθώο φαινομενικά τρόπο. Ήδη από τις αρχές του καλοκαιριού, περίπου την ίδια περίοδο που κυκλοφόρησαν οι πρώτες πληροφορίες στον Τύπο, είχαν ξεκινήσει συναντήσεις ανάμεσα στους πέντε στις οποίες σχολίαζαν την επικαιρότητα. Αυτή ωστόσο, ήταν η πρώτη φορά που μίλησε ανοιχτά στους αξιωματικούς για το σχέδιο βασιλικού πραξικοπήματος. Όπως και με τον Ι. Βασιλειάδη, ο Μ. Αρναούτης τόνισε τη κρίσιμη κατάσταση στην οποία βρισκόταν η χώρα λόγω της απειλής του κομμουνιστικού κίνδυνου, της απομόνωσής της από τον δυτικό κόσμο, και την οικονομική κρίση. Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με την ανοχή που έδειχνε η κυβέρνηση Κ. Καραμανλή στον διασυρμό των ενόπλων δυνάμεων, είχαν ωθήσει σημαντικό αριθμό αξιωματικών του Στρατού Ξηράς που υπηρετούσαν στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη στην απόφαση να επέμβουν, προκειμένου να «σώσουν» την χώρα από την επαπειλούμενη καταστροφή.

Σύμφωνα με τον Μ. Αρναούτη, τα παραπάνω εξέφραζαν και τον Κωνσταντίνο. Το πραξικόπημα θα γινόταν ανεξάρτητα από τη συμμετοχή του Ναυτικού και της Αεροπορίας, ενώ η όποια αντίδραση θα αντιμετωπιζόταν δυναμικά, με τη χρήση όπλων. Σύμφωνα με το σχέδιο, θα εκδηλωνόταν τον Φεβρουάριο του 1976 μετά από την πολιτική ή και φυσική εξουδετέρωση του Κ. Καραμανλή ή μετά τη σύναψη μιας πιθανής, ατιμωτικής συμφωνίας για τη Κύπρο. Μετά την επικράτηση του πραξικοπήματος, θα σχηματιζόταν κυβέρνηση από τη παρούσα βουλή, η οποία θα προκήρυττε δημοψήφισμα εντός 15 με 30 ημερών και βουλευτικές εκλογές εντός 8 μηνών. Τέλος, ο Μ. Αρναούτης ανέφερε ότι η συμμετοχή Ναυτικού και Αεροπορίας ήταν επιβεβλημένη, προκειμένου να εξασφαλισθεί ο έλεγχος της κατάστασης και να αποφευχθεί η επάνοδος σε μια δικτατορία. Ήταν εμφανές από τα λεγόμενα του Μ. Αρναούτη, ότι οι πολιτικές στις οποίες είχε προχωρήσει ο Κ. Καραμανλής που είχαν καταστήσει την Μεταπολίτευση ως μια διαδικασία ουσιαστικής ρήξης με το μετεμφυλιακό καθεστώς,⁷⁶³ ερμηνεύονταν ως εθνικά επικίνδυνες από το βασιλικό

---

⁷⁶³ Η. Νικολακόπουλος, ό.π., σ. 514.

περιβάλλον και τις χρησιμοποιούσε προκειμένου να μνήσει τους αξιωματικούς που στο παρελθόν είχαν κινηθεί για τους ίδιους λόγους.⁷⁶⁴

Οι αξιωματικοί ωστόσο αντέδρασαν έντονα στη πρόταση του Μ. Αρναούτη. Μετά την αναχώρησή του, αποφάσισαν να ενημερώσουν τον Σπ. Κονοφάο. Μετά από πρόταση του Π. Παναγιωταρέα, συμφώνησαν να τον ενημέρωνε μόνο εκείνος, καθώς πίστευε ότι εάν εμφανίζονταν και οι τέσσερις μαζί, ο Αρχηγός του Στόλου θα αναγκαζόταν να αντιμετωπίσει υπηρεσιακά το ζήτημα. Οι αξιωματικοί ήθελαν να αποφύγουν να δώσουν μεγαλύτερη διάσταση στο θέμα και προτιμούσαν να λυθεί σιωπηλά. Και αυτό γιατί, όπως ανέφερε σε σχετική έκθεσή του ο Σπ. Κονοφάος, αδυνατούσαν να πιστέψουν ότι ο βασιλιάς «θα ήτο δυνατόν να διάκειται ευμενώς προς εν πραξικόπημα, το οποίον οι ίδιοι εθεώρουν ως απαράδεκτον από πάσης απόψεως».⁷⁶⁵ Ο τότε πλοίαρχος και Διευθυντής Διοίκησης Ναυστάθμου Κρήτης,⁷⁶⁶ Παναγιώτης Μάλλιαρης, είχε στενές σχέσεις με τους παραπάνω αξιωματικούς και επιβεβαίωσε ότι είχαν γίνει σχετικές συζητήσεις:

Είχα ακούσει, γιατί είχα επαφή με ανθρώπους βασιλικούς, όπως ήταν ο Ταπίνης, ο Τριανταφυλλίδης κλπ., όντως υπήρχε μια ψιλο-σκέψις τι μπορεί να γίνει. Αλλά από συζητήσεις που είχαμε κάνει, φαινόταν ότι ήταν κάτι τελείως ανεφάρμοστο και ανέφικτο. [...] Το αίσθημα του Έλληνα, ήταν σαφές ότι δεν ήταν υπέρ του βασιλέως. Τώρα, αν ο Κωνσταντίνος είχε ξεκινήσει, δεν νομίζω ότι ο ίδιος είχε ηγηθεί κάποιας κινήσεως. Του Αρναούτη ήταν περισσότερο η σκέψη.⁷⁶⁷

Ο Π. Μάλλιαρης ανήκε και αυτός στους αξιωματικούς που είχαν πληροφορηθεί και συμμετείχαν στις συζητήσεις για το ζήτημα της επανόδου του θρόνου. Αν και βασιλικοί, οι αξιωματικοί αναγνώριζαν ότι ο ελληνικός λαός δεν ήταν υπέρ της μοναρχίας. Ως εκ τούτου, η επαναφορά ήταν ανεφάρμοστη, λόγω του αποτελέσματος του δημοψηφίσματος, και κατ' επέκταση ανέφικτη, αφήνοντας να εννοηθεί ότι θα ήταν αντιδημοκρατικό αφού δεν θα είχε υποστήριξη από τη κοινωνία. Το νέο δημοκρατικό καθεστώς δεν μπορούσε παρά να γίνει σεβαστό από τους «κινηματίες», παρά τη συμπάθειά τους προς τον τέως πια μονάρχη. Παράλληλα, αδυνατούσαν να αποδεχτούν

⁷⁶⁴ Βλ. κεφάλαιο 1, υποκεφάλαιο 1.3(α).

⁷⁶⁵ ΙΚΚ, ΑΚΚ, Φάκελος 43Β', Διπλωματικό-Πολιτικό Αρχείο-Φάκελος Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως (43), Σπύρος Κονοφάος, «Ενημερωτικόν Σημείωμα», 3^η Δεκεμβρίου 1975, Σαλαμίνα, σ. 2.

⁷⁶⁶ Α. Δημητρακόπουλος, *ό.π.*, σ. 53.

⁷⁶⁷ Συνέντευξη Π. Μάλλιαρη, 18.7.2017(3^η).

ότι το σχέδιο για κίνημα ήταν έργο του ίδιου του Κωνσταντίνου. Ήταν εμφανές ότι για τους αξιωματικούς ο βασιλιάς, σύμβολο της νομιμότητας της μετεμφυλιακής δημοκρατίας και θύμα της δικτατορίας και δεν ήταν δυνατόν να σχεδιάζει επάνοδο με αντιδημοκρατικές μεθόδους. Οι ευθύνες έπεφταν λοιπόν αναγκαστικά στον Μ. Αρναούτη.

Προκειμένου να διαλυθεί κάθε αμφιβολία, ο Σπ. Κονοφάος έδωσε προφορική άδεια στον Π. Παναγιωτάρεα να ταξιδέψει στο Λονδίνο για να συναντήσει τον Κωνσταντίνο. Η συνάντηση έλαβε χώρα στις 13 Οκτωβρίου με τον βασιλιά να επιβεβαιώνει πλήρως τα λόγια του Αρναούτη, ενώ προχώρησε και σε διευκρινήσεις σχετικά με το σχέδιο του πραξικοπήματος. Σύμφωνα με το σχετικό σημείωμα που παρέδωσε ο Π. Παναγιωταρέας στον Σπ. Κονοφάο μετά την επιστροφή του, ο Κωνσταντίνος ισχυρίστηκε ότι η χώρα βρισκόταν στο χείλος της καταστροφής λόγω του κομμουνιστικού κινδύνου, της απομόνωσης από τον δυτικό κόσμο και των «άθλιων οικονομικών». Συγκεκριμένα, για τον Κωνσταντίνο «η αναγνώρισις του Κ.Κ.Ε. και η ανοχή προς αυτό προβληματίζει και ανησυχεί τρομερά το μέγιστον ποσοστόν του Ελληνικού λαού. Η εξάπλωσις του Κομμουνισμού κυρίως εις την νεολαία και ο τρόπος αντιμετώπισεως αυτής δεν επιτρέπουν περαιτέρω αναμονήν». Όσον αφορά το ΝΑΤΟ, ο βασιλιάς θεωρούσε ότι η πολιτική της απομάκρυνσης από αυτό «και γενικά η αλλοπρόσαλλος εξωτερική πολιτική» του Κ. Καραμανλή, είχε απομονώσει τη χώρα σε επικίνδυνο βαθμό ενώ αναρωτιόταν ποιος θα βοηθούσε τη χώρα σε περίπτωση παγκόσμιου πολέμου και πως θα τη δέχονταν στην ΕΟΚ όταν έτεινε να γίνει Πορτογαλία λόγω της εξάπλωσης του κομμουνισμού.

Όσον αφορά το σχέδιο της «κίνησής» του, ο Κωνσταντίνος διευκρίνισε ότι οι εκλογές θα γίνονταν με το αναλογικό σύστημα προκειμένου όπως είπε «να μάθουμε επί τέλους πόσοι είμαστε και που πολιτικά ανήκουμε». Μέχρι την διεξαγωγή τους, θα υπήρχε οικουμενική κυβέρνηση με τη βουλή ωστόσο κλειστή και πρωθυπουργό πολιτικό πρόσωπο εκτός της σημερινής βουλής, τονίζοντας ότι αυτό δεν θα ήταν ο Πέτρος Γαρουφαλιάς. Ουσιαστικά, ο έκπτωτος βασιλιάς δεν ήταν μόνο αντίθετος στις πολιτικές ρήξης του Καραμανλή, αλλά αμφισβητούσε και τα εκλογικά αποτελέσματα. Για τον Κωνσταντίνο, αυτή η Μεταπολίτευση ήταν ένα λάθος. Επιπλέον, από την γενική αμνηστία θα εξαιρούνταν οι βασιανιστές του ΕΑΤ-ΕΣΑ. Κανένας από τους αξιωματικούς που αποστρατεύτηκαν πρόσφατα δεν θα επανερχόταν στην ενεργό υπηρεσία. Τέλος, θα εξασφάλιζε ένα δάνειο της τάξεως των 2 δισ. δολαρίων από το Ιράν και τη Σαουδική Αραβία.

Σημαντικές πληροφορίες έδωσε και για την ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων που σκόπευε να τοποθετήσει. Ως αρχηγό τους προόριζε τον Σπ. Κονοφάο, ενώ τον Βασιλειάδη ως αρχηγό Ναυτικού ή αρχηγό Στόλου. Μάλιστα, τόνισε ότι τυχόν άρνηση του Σπ. Κονοφάου θα οδηγούσε σε ανωμαλία και συγκρούσεις, αφού ο Στρατός Ήνρας θα κινούνταν ούτως ή άλλως κατά του δημοκρατικού καθεστώτος. Εμμέσως, ο βασιλιάς αναγνώριζε ότι δεν είχε ερείσματα στον Στρατό Ήνρας και ότι χωρίς τη συμμετοχή του Ναυτικού, θα αδυνατούσε να ελέγξει το πραξικόπημα με αρνητικές συνέπειες για τον ίδιο. Φαίνεται ότι η συμμαχία ανάμεσα σε βασιλικούς και χουντικούς, ανεξάρτητα από το μέγεθος της παρουσίας τους στο Στρατό, έφτανε μέχρι την ακύρωση της Μεταπολίτευσης και δεν είχε κοινό σχέδιο για την επόμενη ημέρα.

Δεν πρέπει να είναι ασύνδετο με το παραπάνω, το γεγονός ότι ο Κωνσταντίνος δεν ανέφερε κανέναν όνομα για την ηγεσία στο Στρατό Ήνρας. Όσον αφορά πάντως στην Αεροπορία, στην ηγεσία της σκόπευε να τοποθετήσει είτε τον Γεώργιο Βαγιάκο είτε τον πτέραρχο Δημήτριο Παπαγεωργίου. Τον χρόνο εκδήλωσης, τον τοποθετούσε μετά την ολοκλήρωση των δικών της δικτατορίας και πριν τις ετήσιες μεταθέσεις. Για τον Κωνσταντίνο, το βασικό κίνητρο αυτής της «πρωτοβουλίας» ήταν η «διάσωση της πατρίδος και όχι η επαναφορά του θεσμού της Βασιλευομένης Δημοκρατίας» καθώς και ότι «ο ελληνικός λαός μας έμαθε ότι υπακούει. Αν όμως αντιταχθή θα κτυπηθή και θα παταχθή».⁷⁶⁸ Τέλος, ανέθεσε στον Π. Παναγιωταρέα να ενημερώσει τον Σπ. Κονοφάο και να μεταφέρει τις αντιδράσεις του στον Αρναούτη όταν θα ταξίδευε ξανά στην Ελλάδα κατά το δεύτερο δεκαήμερο του Νοεμβρίου.⁷⁶⁹

Η συνάντηση επιβεβαίωσε τη συνωμοτική δραστηριότητα του βασιλιά κατά της κυβέρνησης. Δεν υπήρχε πλέον καμία αμφιβολία για τις προθέσεις του βασιλικού κύκλου. Έτσι, στις 4 Νοεμβρίου ο Σπ. Κονοφάος ενημέρωσε απευθείας τον Κ. Καραμανλή για τις προσπάθειες του Κωνσταντίνου να αποκτήσει πρόσβαση στο Ναυτικό. Στο πλαίσιο της ενημέρωσης, έδωσε στον Κ. Καραμανλή και το ενημερωτικό σημείωμα που είχε συντάξει ο Π. Παναγιωταρέας, αναφορικά με την συνομιλία του με τον Κωνσταντίνο στο Λονδίνο. Την επόμενη ημέρα, ο Κ. Καραμανλής επικοινωνήσε με τον υπουργό Δημοσίας Τάξεως Σόλωνα Γκίκα, ο οποίος επιβεβαίωσε τις πληροφορίες για τις επαφές του Μ. Αρναούτη και ότι τον παρακολουθούσαν στενά.

---

⁷⁶⁸ ΙΚΚ, ΑΚΚ, Φάκελος 43Β', Διπλωματικό-Πολιτικό Αρχείο-Φάκελος Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως (43), Σημείωμα Πιέρρου Παναγιωταρέα, σ. 1-2.

⁷⁶⁹ ΙΚΚ, ΑΚΚ, Φάκελος 43Β', Διπλωματικό-Πολιτικό Αρχείο-Φάκελος Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως (43), Σπ. Κονοφάος, ό.π., σ. 3.

Σύμφωνα με τον Σ. Γκίκα, η επόμενη επίσκεψη του Μ. Αρναούτη στην Αθήνα αναμενόταν στις 8 με 9 Νοεμβρίου.⁷⁷⁰ Ωστόσο, στις 12 του ίδιου μήνα, ο Μ. Αρναούτης τηλεφώνησε στον Π. Παναγιωταρέα από το Λονδίνο ζητώντας του να μεταβεί στην αγγλική πρωτεύουσα, καθώς ο ίδιος δεν μπορούσε να κατέβει στην Ελλάδα, διότι είχε πληροφορίες ότι τον παρακολουθούσαν. Έτσι, μετά από έγκριση αυτή τη φορά του υφυπουργού της Προεδρίας της κυβέρνησης, ο Π. Παναγιωταρέας επισκέφθηκε ξανά τον Κωνσταντίνο.

Η συνάντηση έγινε στις 16 Νοεμβρίου και το κύριο θέμα ήταν η στάση που θα τηρούσε το Ναυτικό στο πραξικόπημα. Ο Π. Παναγιωταρέας μετέφερε στον Κωνσταντίνο την κατηγορηματική άρνηση του Σπ. Κονοφάου ακόμα και να συζητήσει το θέμα της συμμετοχής του σε σχέδιο ανατροπής της κυβέρνησης. Έναντι αυτού, ο Κωνσταντίνος ανέφερε ότι την ίδια αντίδραση έλαβε και από την Αεροπορία και ότι μετά από αυτό τόνισε ότι ο ίδιος δεν θα είχε περαιτέρω ανάμειξη. Επέμεινε ωστόσο ότι ο Στρατός Ξηράς θα κινούνταν και χωρίς τη στήριξη από τα άλλα δύο όπλα. Αργότερα πάντως εξέφρασε την ελπίδα ότι ο Σπ. Κονοφάος θα αναθεωρούσε τη στάση του όταν διαπίστωνε ότι η χώρα όδευε προς την καταστροφή.

Η ελπίδα του Κωνσταντίνου για υποστήριξη από το Ναυτικό, είχε πέσει στο κενό. Σύμφωνα με το ενημερωτικό σημείωμα του Σπ. Κονοφάου προς τον Κ. Καραμανλή για τις επαφές του Π. Παναγιωταρέα με τον Κωνσταντίνο, ο τότε Αρχηγός Στόλου όχι μόνο αρνήθηκε να συζητήσει τη συμμετοχή του στο πραξικόπημα αλλά τόνισε στον έκπτωτο μονάρχη ότι «ο Στόλος πρόκειται να αντιδράσει, δι όλων των μέσων, κατά οιασδήποτε αποπείρας ανατροπής της νομίμου Κυβερνήσεως της χώρας». Η αποτυχία του Κωνσταντίνου να πάρει με το μέρος του το Ναυτικό, το οποίο μάλιστα στράφηκε εναντίον του, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην υποχώρησή του. Σύμφωνα με τον Π. Παναγιωταρέα, ο Κωνσταντίνος φαινόταν «απογοητευμένος και καταβεβλημένος» σε αντίθεση με τη προηγούμενη συνάντηση που «η στάσις του ήτο αποφασιστική».⁷⁷¹ Δύο χρόνια μετά το «Κίνημα του Ναυτικού», οι αξιωματικοί που είχαν αποφασίσει να κινηθούν κατά της δικτατορίας, με στόχο μεταξύ άλλων και την επαναφορά του Κωνσταντίνου, όχι μόνο αρνήθηκαν να τον στηρίξουν, αλλά έκαναν σαφή τη πρόθεσή τους να προστατέψουν το νέο δημοκρατικό πολίτευμα.

---

⁷⁷⁰ΙΚΚ, ΑΚΚ, Φάκελος 43Β', Διπλωματικό-Πολιτικό Αρχείο-Φάκελος Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως (43), «Σημείωμα Προέδρου», σ. 2-3.

⁷⁷¹ ΙΚΚ, ΑΚΚ, Φάκελος 43Β', Διπλωματικό-Πολιτικό Αρχείο-Φάκελος Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως (43), Σπ. Κονοφάος, «Ενημερωτικόν σημείωμα»..., ό.π., σ. 4-5.

Και δεν ήταν μόνο το Ναυτικό που αρνήθηκε να στηρίξει τον Κωνσταντίνο. Λίγες ημέρες αργότερα, στις 25 Νοεμβρίου, και μετά από έγκριση του Κ. Καραμανλή ο Σπ. Κονοφάος μετέβη στην έδρα της 28^{ης} Τακτικής Αεροπορικής Δύναμης. Εκεί, ο πτέραρχος Δ. Παπαγεωργίου, τον οποίο ο βασιλιάς σχεδίαζε να τοποθετήσει αρχηγό της Αεροπορίας, του ανέφερε ότι είχαν προσπαθήσει να τον μυσήσουν στη βασιλική συνωμοσία. Σύμφωνα με τον Σπ. Κονοφάο, η αντίδραση του Δ. Παπαγεωργίου, «ήτο ομοία προς την ιδικήν μου», ενώ αντίστοιχη στάση είχε κρατήσει και ο υποπτέραρχος Λεωνίδας Πρωτόπαππας, διοικητής της 31^{ης} Τεχνικής Αεροπορικής Εκμετάλλευσης.⁷⁷² Όπως και με το Ναυτικό, ο Κωνσταντίνος είχε προσπαθήσει να πάρει με το μέρος του και αξιωματικούς της Αεροπορίας, χωρίς ωστόσο αποτέλεσμα.

Μετά από αυτά, στις αρχές του Ιανουαρίου 1976, ο Κ. Καραμανλής κάλεσε τον πρέσβη της Ελλάδας Λεωνίδα Παπάγο, να μεταβεί στο Λονδίνο και να συστήσει στον Κωνσταντίνο «να παύσει να συνωμοτεί». Ο βασιλιάς επιβεβαίωσε στον Λ. Παπάγο τις επαφές του με τον Π. Παναγιωταρέα, διευκρινίζοντας ωστόσο ότι οι συζητήσεις τους δεν ήταν συνωμοτικού χαρακτήρα, αλλά αφορούσαν την γενικότερη κατάσταση της χώρας. Σύμφωνα με σημείωμα του Κ. Καραμανλή, ο βασιλιάς «βρέθηκε σε κατάσταση αμηχανίας και απογοητεύσεως» όταν ο Λ. Παπάγος μετέφερε το μήνυμά του.⁷⁷³

Παρά την προειδοποίηση του πρωθυπουργού, ο Κωνσταντίνος δεν σταμάτησε να συνωμοτεί. Στα μέσα Οκτωβρίου 1976, η αγγλική πρεσβεία ενημέρωσε τον Κ. Καραμανλή ότι ο Κωνσταντίνος συνωμοτούσε για την ανατροπή του πολιτεύματος και την επαναφορά της μοναρχίας μέσω της δολοφονίας και απαγωγής πολιτικών. Το πραξικόπημα θα λάμβανε χώρα μέσα στον Νοέμβριο, λόγω της διενέργειας των αμερικανικών εκλογών. Σύμφωνα με τους συνεργάτες του έκπτωτου μονάρχη, το πραξικόπημα θα στήριζε ο Στρατός, αλλά θεωρούσαν αβέβαιη την υποστήριξη του Ναυτικού και της Αεροπορίας, αφού οι ηγεσίες τους ήταν πιστές στην κυβέρνηση Καραμανλή. Αυτή τη φορά όμως, το Ναυτικό ήταν έξω από την εξίσωση. Φαίνεται ότι μετά το αποτέλεσμα που είχε η αποτυχημένη προσπάθεια μύησης αξιωματικών του, οι συνωμότες δεν υπολόγιζαν πλέον στην υποστήριξη των άλλοτε βασιλικών κλάδων.

Ο βρετανός πρέσβης είχε ενημερώσει τον Κ. Καραμανλή μετά από προσωπική εντολή του πρωθυπουργού του Ηνωμένου Βασιλείου Τζέιμς Κάλαχαν. Μετά από την διασταύρωση των βρετανικών πληροφοριών με αυτές της Ελλάδας, ο Κ. Καραμανλής

---

⁷⁷² Στο ίδιο, σ. 5.

⁷⁷³ ΙΚΚ, ΑΚΚ, Φάκελος 43Β', Διπλωματικό-Πολιτικό Αρχείο-Φάκελος Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως (43), «Σημείωμα Προέδρου», σ. 3.

έστειλε τον Γεώργιο Ράλλη στο Λονδίνο, στις 8 Νοεμβρίου, προκειμένου να πείσει τον Κωνσταντίνο να σταματήσει την συνωμοτική δραστηριότητα. Λίγες ημέρες αργότερα τον προειδοποίησε και ο Κάλαχαν.⁷⁷⁴

Παράλληλα, οι συνωμοτικές κινήσεις του βασιλικού κύκλου άρχισαν να συζητιούνται δημόσια. Στις 25 Νοεμβρίου 1975, την ίδια μέρα που ο Σπ. Κονοφάος ήταν σε επίσκεψη στην βάση της Αεροπορίας, ο Κ. Καραμανλής στο πλαίσιο περιοδείας του στη Βόρεια Ελλάδα, βρισκόταν στις Σέρρες, όπου σε δημόσια ομιλία του ανέφερε ότι «διεξήχθη ελεύθερον δημοψήφισμα, το οποίον ετερμάτισε το καρκίνωμα του πολιτειακού, που τυραννούσε την χώρα αυτή επί εξήντα χρόνια». Για *Το Βήμα*, τα λόγια του πρωθυπουργού στόχευαν τους «βασιλοχουντικούς» που κινούνταν με στόχο την αμφισβήτηση του δημοψηφίσματος.⁷⁷⁵ Σχεδόν ένα μήνα αργότερα, με άρθρο του στην εφημερίδα ο δημοσιογράφος Γιώργος Ρωμαίος, αναφέρθηκε στη δραστηριότητα των μοναρχικών, και περιέγραψε το σχέδιό τους για την επαναφορά του βασιλιά. Σύμφωνα με αυτό, βασικός στόχος ήταν η διενέργεια νέου «ελεύθερου» δημοψηφίσματος καθώς δεν αναγνώριζαν το αποτέλεσμα της 8^{ης} Δεκεμβρίου 1974, ενώ μεταξύ των μέτρων που θα έπαιρναν προς αυτή τη κατεύθυνση ήταν και η στρατολόγηση οπαδών από τον χώρο των ενόπλων δυνάμεων και των σωμάτων ασφαλείας. Παρά την άρνηση της κυβέρνησης να αναγνωρίσει την δράση των μοναρχικών, για τον Γ. Ρωμαίο, η αναμέτρηση της Νέας Δημοκρατίας με τους μοναρχικούς είχε ξεκινήσει με τη διαγραφή του βουλευτή Ιπποκράτη Σαββούρα από τη Νέα Δημοκρατία, -λόγω της ανεύρεσης όπλων στην κατοχή του-, ηγέτη της αντιδικτατορικής οργάνωσης ΕΑΝ και υποστηρικτή του Κωνσταντίνου, και την καταδίκη της εφημερίδας *Ελεύθερος Κόσμος*,⁷⁷⁶ η οποία κατά το παρελθόν υποστήριζε τη δικτατορία.⁷⁷⁷ Τον Ιανουάριο του 1976 ο εκδότης της Παντελής Παντελής, μαζί με τον αρθρογράφο της Σάββα Κωνσταντόπουλο, καταδικάστηκαν σε φυλάκιση 4 και 14 μηνών αντίστοιχα, μαζί με την πληρωμή χρηματικού προστίμου, για τα αδικήματα της περιύβρισης αρχής και διασποράς ψευδών ειδήσεων. Αφορμή για τις κατηγορίες ήταν η δημοσίευση άρθρου του Σ. Κωνσταντόπουλου το οποίο ασκούσε ιδιαίτερη κριτική

⁷⁷⁴ ΙΚΚ, ΑΚΚ, Φάκελος 43Β', Διπλωματικό-Πολιτικό Αρχείο-Φάκελος Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως (43), Πέτρος Μολυβιάτης, «Βασιλεύς Κωνσταντίνος. Συνωμοσία;», 14.10.76, σ. 1-7.

⁷⁷⁵ «Βασιλοχουντικού» στόχος της οργής του κ. Καραμανλή», εφ. *Το Βήμα*, 25 Νοεμβρίου 1975, σ. 1.

⁷⁷⁶ Γιώργος Ρωμαίος, «Οι βασιλοχουντικοί «συνοδοιοπορούν» και οργανώνονται σ' όλη την Ελλάδα» εφ. *Το Βήμα*, 25 Ιανουαρίου 1976, σ. 11.

⁷⁷⁷ Αντώνης Κλάψης, «Η προπαγάνδα της δικτατορίας, 1967-1974», στο Σπ. Βλαχόπουλος, Δ. Καιρίδης, Α. Κλάψης (επιμ.), *ό.π.*, σ. 94.

στα μέτρα που έλαβε ο Κ. Καραμανλής για τη θεμελίωση του δημοκρατικού καθεστώτος.⁷⁷⁸

Αργότερα, δημοσίευμα του *Βήματος* έκανε αναφορά σε «πενταετές σχέδιο αποσταθεροποίησης» του Μ. Αρναούτη υπό την έγκριση του Κωνσταντίνου. Σύμφωνα με αυτό, το οποίο οριστικοποιήθηκε την άνοιξη του 1976, ο Μ. Αρναούτης θα συγκροτούσε ένα πολιτικό κόμμα με στόχο να ανταγωνιστεί την Νέα Δημοκρατία και να θέσει ζήτημα πολιτεύματος μέσα στη Βουλή. Όσον αφορά τη συνεργασία με τους χουντικούς, αυτή ήταν λύση ανάγκης. Ο βασιλικός κύκλος παρέμενε εχθρός των χουντικών, αν και η προοπτική συνεργασίας προκαλούσε αντιδράσεις στους υποστηρικτές του Κωνσταντίνου, μεταξύ των οποίων ήταν οι ναύαρχοι Ιπποκράτης Δέδες και Αντώνης Ροζάκης αλλά και ο Ιπποκράτης Σαββούρας και ο Άγγελος Πνευματικός. Η ίδρυση του κόμματος του Σπύρου Θεοτόκη τον Ιανουάριο του 1977 αποτελούσε την εφαρμογή αυτού του σχεδίου.⁷⁷⁹ Η εξάρθρωση φιλοβασιλικής οργάνωσης υπαξιωματικών στο Ναυτικό το καλοκαίρι του 1977 και η οποία σύμφωνα με τον τύπο είχε ιδρυθεί ακριβώς τον Ιανουάριο του ίδιου έτους, έδειχνε ότι το βασιλικό περιβάλλον δεν είχε παραιτηθεί από την απόκτηση ερεισμάτων τουλάχιστον στο πάλαι ποτέ Βασιλικό Ναυτικό. Η οργάνωση άρχισε να προετοιμάζεται τον Ιανουάριο του 1977 στη Σαλαμίνα και σύμφωνα με τις προκηρύξεις της ονομαζόταν «Ελεύθεροι Έλληνες Επαναφέρουν Βασιλέα» και σε άλλες «Οργάνωση Υπαξιωματικών Πολεμικού Ναυτικού ΑΕΤΟΣ». Έχοντας την οικονομική υποστήριξη ιδιωτών και εν γνώσει του τέως βασιλιά, η οργάνωση απευθυνόταν στους υπαξιωματικούς του Στόλου μέσω προκηρύξεων και τους καλούσαν να στραφούν κατά της ηγεσίας του Στόλου. Η τελευταία πάντως υποβάθμισε την υπόθεση ως «αστεία».⁷⁸⁰

Η συζήτηση έφτασε και στη Βουλή, αλλά η κυβέρνηση διέψευδε κάθε σχετική πληροφορία ή υποβάθμιζε το γεγονός της δραστηριότητας των βασιλικών. Στις 5 Μαρτίου 1976 οι βουλευτές της Ένωσης Δημοκρατικού Κέντρου Α. Αγγελούσης, Α. Ντενιδάκης, Στ. Παπαθεμελής και Β. Πεντάρης κατήγγειλαν στην Βουλή αναζωπύρωση των φιλομοναρχικών οργανώσεων. Επισήμαναν, επίσης την μεθόδευση της επαναφοράς του έκπτωτου βασιλιά μέσω πρόκλησης «εθνικού διχασμού».

⁷⁷⁸ Νίκος Κακαουνάκης, Μάκης Παπαδόπουλος, Μιμής Τουφεξή, «Φυλάκιση 14 μηνών στον αρθρογράφο του «Ελ. Κόσμου» εφ. *Το Βήμα*, 22 Ιανουαρίου 1976, σ. 1-2.

⁷⁷⁹ «Πως στήθηκε στα παρασκήνια Αθηνών, Λονδίνου, Παρισίου η βασιλοχουντική «παράταξη», εφ. *Το Βήμα*, 23 Οκτωβρίου 1977, σ. 13.

⁷⁸⁰ Νίκος Κακαουνάκης, «Φιλοβασιλική οργάνωση κελευστών εξαρθρώθηκε στο Πολεμικό Ναυτικό», εφ. *Το Βήμα*, 23 Οκτωβρίου 1977, σ. 1.

Κατηγόρησαν την κυβέρνηση ότι εφησυχάζει και αφήνει ανενόχλητους «τους υποψήφιους ανατροπείς του δημοκρατικού πολιτεύματος» να οργανώνονται σε συλλόγους και ζήτησαν να παρθούν μέτρα για τη προστασία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Στους βουλευτές απάντησε ο υπουργός Δικαιοσύνης Γιώργος Στεφανάκης αναφέροντας ότι η κυβέρνηση παρακολουθούσε «όποιον κινείται για την υπονόμευση του πολιτεύματος», διαβεβαίωσε ότι δεν υπήρχε κανένας κίνδυνος και ζήτησε να μην καλλιεργείται νοσηρό κλίμα.⁷⁸¹

Το ζήτημα επανήλθε στη Βουλή στις 16 Ιουνίου 1977 από τον βουλευτή της ΕΔΗΚ Κωνσταντίνο Μπαντουβά. Με επερώτησή του προς τον Κ. Καραμανλή και τον Ευ. Αβέρωφ, κατήγγειλε τη συνωμοτική δραστηριότητα αποστράτων και εν ενεργεία αξιωματικών των ενόπλων δυνάμεων, με στόχο την ανατροπή του δημοκρατικού καθεστώτος και κατέκρινε την κυβέρνηση για τον τρόπο αντιμετώπισής τους. Συγκεκριμένα, παραθέτοντας μια σειρά συνωμοτικών δραστηριοτήτων που περιελάμβαναν απόπειρες δολοφονίας του Κ. Καραμανλή, σχέδιο δολοφονίας πολιτικών, καθώς και μια «ευρύτατη» συνωμοσία 300 εν ενεργεία αξιωματικών και από τους τρεις κλάδους των ενόπλων δυνάμεων με στόχο την εγκαθίδρυση χούντας και την επαναφορά του Κωνσταντίνου, ο Κ. Μπαντουβάς κατηγόρησε την κυβέρνηση για ανεπαρκή αντίδραση, καθώς παρέμεναν χουντικοί στο στράτευμα, και για απόκρυψη των συγκεκριμένων γεγονότων. «Η μέθοδος των διαψεύσεων, της συσκοτίσεως, της εξαπατήσεως της κοινής γνώμης και η νοσηρή επιείκεια και έλλειψη θάρρους στην αντιμετώπιση του υπάρχοντος σε περιορισμένη έκταση [...] χουντικού μιάσματος, μέσα στις Ένοπλες Δυνάμεις, οδηγούν τη χώρα σε κίνδυνο».

Απαντώντας, ο Ευ. Αβέρωφ διέψευσε τις καταγγελίες του Κ. Μπαντουβά χαρακτηρίζοντάς τες ως «ανακριβείς» και δήλωσε ότι οι ένοπλες δυνάμεις ήταν ξένες προς την πολιτική. Αυτή τη συνθήκη δεν θα τη μείωναν ούτε οι λίγοι γνωστοί «φανατικοί απόστρατοι» ούτε τυχόν «σταγονίδια».⁷⁸² Ανεξάρτητα της ακρίβειας όλων όσων καταγγέλλονταν στη Βουλή για το σχεδιαζόμενο βασιλικό πραξικόπημα, η κυβέρνηση είχε αποφασίσει να αποσιωπήσει το γεγονός προκειμένου να προστατεύσει τη νεοπαγή δημοκρατία από το να θεωρηθεί διεθνώς ως «επισηφλής».⁷⁸³ Επιπλέον, η

⁷⁸¹ «Συγκεκριμένα σχέδια των βασιλοχουντικών καταγγέλει η Ε.ΔΗ.Κ.», εφ. *Το Βήμα*, 5 Μαρτίου 1976, σ. 1, 12.

⁷⁸² «Με πολιτικές δολοφονίες ήθελαν να επαναφέρουν χούντα και Κωνσταντίνο», εφ. *Το Βήμα*, 16 Ιουνίου 1977, σ. 1, 8.

⁷⁸³ ΙΚΚ, ΑΚΚ, Φάκελος 43Β', Διπλωματικό-Πολιτικό Αρχείο-Φάκελος Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως (43), «Σημείωμα Προέδρου», σ. 3-4. Στο ίδιο, Π. Μολυβιάτης, ό.π., σ. 7.

δημόσια παραδοχή μπορεί να προκαλούσε αναταράξεις στη Νέα Δημοκρατία, εντός της οποίας αρκετοί βουλευτές της ήταν θετικοί προς τον Κωνσταντίνο,⁷⁸⁴ ενώ έτειναν να διαχωρίζουν τους μοναρχικούς από τους χουντικούς επικεντρώνοντας τη κριτική τους στους δεύτερους.⁷⁸⁵

Το ζήτημα της δραστηριότητας των μοναρχικών εξακολουθούσε να απασχολεί τον Τύπο τουλάχιστον μέχρι τις αρχές του 1981, όταν η κηδεία της μητέρας του Κωνσταντίνου, τέως βασίλισσας Φρειδερίκης, έλαβε διαστάσεις πολιτικής εκδήλωσης. Μέχρι τότε, το βασιλικό περιβάλλον και ο Κωνσταντίνος δεν έπαψαν να απεργάζονται σχέδια για την επαναφορά της μοναρχίας στην Ελλάδα. Το Πολεμικό Ναυτικό ωστόσο, ήταν εκτός της εξίσωσης και αυτό χάρη στη στάση των «κινήματιών». Όχι μόνο αρνήθηκαν να υποστηρίξουν το σχέδιο του Κωνσταντίνου για την πραξικοπηματική του επάνοδο, αλλά ο Σπ. Κονοφάος έφτασε στο σημείο να απειλήσει ότι σε περίπτωση που ο τέως βασιλιάς επεδίωκε κάτι τέτοιο, θα έβρισκε τον Στόλο απέναντί του. Αυτή τους η στάση αποθάρρυνε τον Κωνσταντίνο, ενώ ταυτόχρονα τεκμηρίωνε και την ουσιαστική αποδοχή του νέου δημοκρατικού καθεστώτος από τους αξιωματικούς του «Κινήματος». Φαίνεται ότι μετά την αποτυχία να εξασφαλίσει ερείσματα στο Ναυτικό και την Αεροπορία, ο βασιλικός κύκλος αναζήτησε άλλους τρόπους για να ανοίξει το πολιτειακό.⁷⁸⁶

Εν τέλει, η άρνηση των αξιωματικών του «Κινήματος» να στηρίξουν την επάνοδο του τέως βασιλιά σηματοδότησε και το τέλος της σχέσης του Ναυτικού με την μοναρχία, η οποία χρονολογείται από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Όπως θα φανεί παρακάτω,⁷⁸⁷ μέσα από τη διαδικασία της αποχουντοποίησης διαμορφώθηκε ένα Πολεμικό Ναυτικό πιστό στην Τρίτη Δημοκρατία. Στη διαδικασία αυτή κεντρικό ρόλο έπαιξε η επιλογή της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, και αργότερα της Νέας Δημοκρατίας, να τοποθετήσουν σε κομβικές και σταδιακά σε ηγετικές θέσεις του Στόλου, αξιωματικούς του «Κινήματος». Όπως υποστηρίχθηκε και παραπάνω, η επιλογή αυτή έγινε λόγω της εμπιστοσύνης που τους είχε ο Αβέρωφ ότι θα στήριζαν τη μετάβαση στο δημοκρατικό καθεστώς. Μια εμπιστοσύνη που εδραζόταν στην ξεκάθαρη αντιδικτατορική τους στάση και η οποία καλλιεργήθηκε περαιτέρω μέσα από το τρόπο που η κυβέρνηση της Εθνικής Ενότητας και στη συνέχεια της Νέας

---

⁷⁸⁴ Ρεπόρτερ, «Ο Στρατός, ο Στράτος και ο Μεγαλειότατος», *Αντί*, τχ. 142 (4 Ιανουαρίου 1980), σ. 15.

⁷⁸⁵ «Ανοικτή η συμμαχία χουντικών-βασιλικών», εφ. *Το Βήμα*, 30 Οκτωβρίου 1976, σ. 1.

⁷⁸⁶ Β. Γεωργιάδου, *ό.π.*, σ. 61-64.

⁷⁸⁷ Βλ. παρακάτω, κεφάλαιο 3.

Δημοκρατίας μεταχειρίστηκε τη συνωμοσία του 1973 δικαιώνοντάς τη. Πράγματι από τις νέες τους θέσεις στο Στόλο, οι αξιωματικοί στήριξαν τη μετάβαση κα το νέο καθεστώς. Μέρος αυτής της στήριξης ήταν και η αντίθεση της νέας κινηματικής ηγεσίας στις επιδιώξεις του τέως βασιλιά, αποδεικνύοντας ότι το Ναυτικό δεν αποτελούσε πλέον προνομιακό κλάδο της μοναρχίας. Αυτό ίσως να μην είχε συμβεί υπό μια άλλη ηγεσία, από αξιωματικούς που είχαν αποστρατευθεί από τη δικτατορία αλλά δεν είχαν συμμετάσχει στο «Κίνημα». Ορισμένοι από αυτούς που δεν επανήλθαν με τη Μεταπολίτευση στο Ναυτικό, συμμετείχαν στις δραστηριότητες του «βασιλοχουντικού» χώρου για την επαναφορά του στέμματος, όπως οι απόστρατοι ναύαρχοι Αντ. Ροζάκης, Σταύρος Σταυρίδης και Ιπ. Δέδες.⁷⁸⁸ Ο τελευταίος μάλιστα κατέβηκε ως υποψήφιος βουλευτής της Εθνικής Παράταξης στις εκλογές του 1977.⁷⁸⁹

---

⁷⁸⁸ Μιχάλης Δημητρίου, «Πως έγιναν και γιατί ναύαγησαν οι μαραθώνιες διαπραγματεύσεις του κ. Γ. Ράλλη με την Ακροδεξιά», εφ. *Το Βήμα*, 13 Αυγούστου 1981, σ. 3.

⁷⁸⁹ «Έντονες αντιδράσεις για την απονομή τίτλου στον αντιναύαρχο Δέδε», εφ. *Το Βήμα*, 4 Μαρτίου 1980, σ. 4.

Κεφάλαιο 3. Η αποχουντοποίηση στο Ναυτικό (1974-1977).

3.1. Ξεκαθάρισμα λογαριασμών.

Για τους αξιωματικούς της συνωμοσίας, η επαναφορά στο Ναυτικό ήταν μια δικαίωση της αντιδικτατορικής τους στάσης. Σε συνέντευξη που έδωσαν την επόμενη ημέρα δήλωσαν την ικανοποίησή τους για την εξέλιξη. «Ο αγώνας μας δεν πήγε χαμένος... Τώρα θα προσφέρουμε και πάλι τις υπηρεσίες μας στην πατρίδα» δήλωσε ο Αθανάσιος Σέκερης, ενώ ο Παππάς, τόνισε ότι «επανερχόμεθα στο αγαπημένο μας Σώμα με την πρόθεση ότι υπηρετούμε την πατρίδα υπό μίαν κυβέρνηση που συγκέντρωνε αυτή τη στιγμή την εμπιστοσύνη του ελληνικού λαού». Ο Παπαδόγγονας αισθανόταν «ιδιαίτερη χαρά» που επέστρεφε στο Ναυτικό «για να προσφέρει τις υπηρεσίες του σε κρίσιμες στιγμές». ⁷⁹⁰ Και στις υπηρεσίες αυτές δεν ήταν μόνο η προστασία της κυβέρνησης από πιθανές κινήσεις νοσταλγών της δικτατορίας αλλά και η αποχουντοποίηση του Ναυτικού. Η επιστροφή τους, ο έλεγχος του Στόλου, (η τοποθέτησή τους στα αριστερά της επετηρίδας των αξιωματικών τους έδινε προτεραιότητα στην ανάληψη κύριων θέσεων από άλλους αξιωματικούς. Αυτό είχε συνέπεια το Ναυτικό να παραμένει υπό τον έλεγχό τους) σε συνδυασμό με το αίσθημα δικαίωσης, ανέτρεψαν τις ισορροπίες εντός του Ναυτικού εις βάρος της χουντικής ηγεσίας.

Ωστόσο, τους πρώτους μήνες της μετάβασης, οι αξιωματικοί της συνωμοσίας υπηρέτησαν υπό την ηγεσία του αντιναυάρχου Πέτρου Αραπάκη. Η ανάγκη να προστατευθεί η νέα κυβέρνηση τόσο από τον κίνδυνο πολέμου με τη Τουρκία, όσο και από νέο πραξικόπημα από τους νοσταλγούς της δικτατορίας, είχε οδηγήσει στην αναγκαστική συγκατοίκησή τους με εκείνους οι οποίοι ένα χρόνο πριν είχαν εξαρθρώσει τη συνωμοσία και τους είχαν οδηγήσει εκτός Ναυτικού. Παρά την καθεστωτική αλλαγή, οι αξιωματικοί αυτοί εξακολουθούσαν να υπηρετούν στο Ναυτικό και ορισμένοι μάλιστα, σε ανώτατες θέσεις. ⁷⁹¹ Και αυτή η συνύπαρξη δημιουργούσε μια αμηχανία. Ο Άγγελος Χρυσικόπουλος θυμάται την έκπληξή του, αλλά και των υπόλοιπων «κινηματιών» από την υποδοχή που τους επεφύλαξαν την πρώτη ημέρα οι αξιωματικοί που τους είχαν αποτάξει:

⁷⁹⁰ «Αγωνισθήκαμε γι' αυτό που πιστεύαμε», εφ. *Η Βραδυνή*, 1 Αυγούστου 1974, σ. 3.

⁷⁹¹ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, Φάκελος 10, υποφάκελος, Κ. Εγκολφόπουλος προς Υπουργόν Εθνικής Αμύνης, Υπόθεσις Υποναύρχου Σ. Καψάλη, 5 Μαΐου 1975, σ. 1.

Είμαι πλωτάρχης. Μόλις γυρίσαμε στο Ναυτικό η ηγεσία είναι η ίδια. Υπαρχηγός είναι ο Καψάλης, ο επονομαζόμενος Αμλέτος, ο οποίος μας αγκάλιασε βέβαια. Ήταν ο Πρόεδρος του πειθαρχικού που μας απέταξε. Μας υποδέχτηκαν με αγκαλιές και φιλιά, κοιταζόμαστε μεταξύ μας.⁷⁹²

Αντίστοιχη αντιμετώπιση θυμάται και ο Αναστάσιος Τριανταφυλλίδης:

Όταν επανήλθαμε, παρουσιάστηκαμε στο ΓΕΝ. Μας υποδέχθηκε ο Καψάλης, ο οποίος μα είχε περάσει από το ανακριτικό. Ενώ όλοι οι άλλοι μας βλέπανε σαν να λέγανε, τι να κάνουμε ρε παιδιά, μας βάλανε, αυτός τράβαγε ένα πύρινο λόγο κατά, μας και σώσει τίποτα, άσε.

Επίσης, θυμάται την ανάληψη της θέσης του κυβερνήτη σε ένα αντιτορπιλικό του οποίου ο προηγούμενος κυβερνήτης ήταν υποστηρικτής της δικτατορίας και είχε συμμετάσχει στην εξάρθρωση της συνωμοσίας τον Μάιο του 1973:

Στον Θεμιστοκλή ήταν κυβερνήτης ο Καμαρινέας που ήταν και αυτός απ' τα πρωτοπαλίκαρα. [...] Επέβην εκεί στον «Θεμιστοκλή», με υπεδέχθη ο Διοικητής, έλειπε ο Καμαρινέας, είχε βγει έξω να τηλεφωνήσει. Με υπεδέχθη ο Δαμιράλης, μου είπε καλωσήρθες κι αυτά κλπ. Έρχεται ο Καμαρινέας, κατεβαίνουμε κάτω, μου λέει, Τάσο χαίρομαι που ήρθες εσύ, μου παρέδωσε. Αυτός ήταν ίσως ο μόνος επαγγελματίας από όσους ήταν μπλεγμένοι με τη χούντα. Ως αξιωματικός ήταν καλός επειδή είχε και τα μέσα ας πούμε, είχε πάρει όλους τους καλούς αξιωματικούς και πράγματι είχε ένα καράβι που φύσαγε. Έγινε την άλλη μέρα η παράδοση, έφυγε, εγώ ήξερα μόνο έναν ανθυποπλοίαρχο Αδρακτά. [...] Περίμενα ότι εκεί θα ήταν φωλιά. Λέω, θα δούμε. Μας πήγε ένα βοηθητικό του Ναυτικού εκεί κι ήταν και ο Καραμήτσος που παρελάμβανε στο «Ναυαρίνον» με ύπαρχο τον Γκίνη, έναν πάλι του κινήματος. Λέω, ρε μπαγάσες, με στείλατε στον Θεμιστοκλή, τρέχα γύρευε τι θα βρω. Εν πάσει περιπτώσει, έγινε η παράδοση, άρχισα να βλέπω το πως και τι και αφού πέρασε και λίγο διάστημα, καταπληκτικά. Τους μάζευε στο καρέ ο Καμαρινέας και τους έκανε την κατήχηση τη λειτουργική κι αυτοί πηγαίνανε μετά

---

⁷⁹² Συνέντευξη Α. Χρυσικόπουλου, 26.1.2017(2^η).

στο γραφείο μηχανής που ήταν στη μέση του καραβιού κι ακούγανε στα ραδιοφωνάκια τη Ντόυτσε-Βέλλε.⁷⁹³

Ένα άλλο επεισόδιο αυτής της συνύπαρξης θυμάται και ο Αλέξανδρος Παπαδόγγονας, αντιπλοίαρχος τότε, ο οποίος αμέσως μετά την επαναφορά του ανέλαβε διοικητής των Ομάδων Υποβρύχιων Καταστροφών που έδρευαν στο Κέντρο Εκπαιδύσεως Κανελλόπουλος στο Σκαραμαγκά:

Όταν γύρισε ο Καραμανλής, εμένα με τοποθέτησαν στο ΚΕ/ΚΑΝ και διοικητή των βατραχανθρώπων. [...] Εκεί λοιπόν ο Ναύαρχος επικεφαλής των Κέντρων Εκπαιδύσεως του Ναυτικού, λεγόταν (σ.σ. Κυριάκος) Κουμανάκος. Κι είπε ο Κουμανάκος, σε δέκα μέρες θα κάνω επιθεώρηση προσωπικού και τέτοια. Εγώ διέταξα όλους που φοράγαν πηλήκια, να κόψουν το πουλί. Κι ο Κουμανάκος, που μάλλον δεν είχε πάρει χαμπάρι ο άνθρωπος τι αλλάζει, τι δεν αλλάζει, δεν ξέρω, στην επιθεώρηση είδε ότι είναι κομμένο το πουλί και λέει, είναι αντικανονικά ενδεδυμένος. Λέω γιατί, καθαροί είναι, σιδερωμένοι είναι, όχι, όχι, ξέρεις εσύ. Λέω δεν ξέρω. Δεν τόλμησε ο Κουμανάκος να μου πει γιατί ζήλωσες το πουλί. [...] Ο Κουμανάκος θεωρείτο ότι ήταν της δικτατορίας άνθρωπος.⁷⁹⁴

Η εντολή του Αλ. Παπαδόγγονα να κοπεί ο φοίνικας, σύμβολο της δικτατορίας, από τα πηλήκια εν όψει επιθεώρησης, ήθελε να συμβολίσει την ουσιαστική ρήξη με το δικτατορικό παρελθόν. Η συνομιλία των δύο αξιωματικών φανέρωνε την αλλαγή που είχε επιφέρει εντός του Ναυτικού η επαναφορά των αξιωματικών της συνωμοσίας. Ο Κ. Κουμανάκος δεν μπόρεσε να εκφράσει ελεύθερα μπροστά στο υπό επιθεώρηση προσωπικό, τον ακριβή λόγο της παρατήρησής του, και περιορίστηκε σε μια τυπική αναφορά περί παραβίασης του κανονισμού ενδυμασίας. Από την άλλη, η απάντηση του Αλ. Παπαδόγγονα, ως τάχα ανήξερου και με μια ελαφριά δόση ειρωνείας προς τον ανώτερό του, μαρτυρούσε ένα αίσθημα δικαίωσης και σιγουριάς. Επιπλέον, το αίσθημα αυτό του επέτρεπε να διαρρηγνύει, με διακριτικό τρόπο, την ναυτική ιεραρχία, κάτι που υποδήλωνε ότι δεν τον αναγνώριζε. Για τον Αλ. Παπαδόγγονα, η υποστήριξη του Κ. Κουμανάκου προς τη δικτατορία τον απονομιμοποιούσε. Ένα ακόμα δείγμα αυτής

⁷⁹³ Συνέντευξη Αν. Τριανταφυλλίδη, 9.2.2018.

⁷⁹⁴ Συνέντευξη Αλ. Παπαδόγγονα, 26.7.2017(2^η).

της απαξίωσης των συνεργατών της δικτατορίας από τους «κινηματίες» ήταν και η απόκρυψη πληροφοριών για τη δράση τους, στο πλαίσιο της προστασίας της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας. Είναι χαρακτηριστική και η μαρτυρία του αντιπλοίαρχου Σωτήρη Σωτηρόπουλου, ο οποίος τους πρώτους μήνες της μετάβασης υπηρετούσε στη Ναυτική Διοίκηση Νοτίου Αιγαίου στον Πειραιά:

Ήταν η ίδια ηγεσία στις Ένοπλες Δυνάμεις, ακόμα, που είχε την ίδια θέση και στην διάρκεια της δικτατορίας. Κατά ποια λογική θα παίρναμε εντολές από αυτούς; [...] Με έπαιρνε εμένα τηλέφωνο ο κ. Γλύκης, διευθυντής του Α΄ Κλάδου, και με ρωτούσε «Ήρθε στον προλιμένα η πυραυλάκατος τάδε...;» Του απαντούσα ότι δεν γνωρίζω. Μου έλεγε να δω από το παράθυρο και του απαντούσα ότι δεν μπορώ να δω.⁷⁹⁵

Μπορεί η ηγεσία που είχε συνεργαστεί με τη δικτατορία να μην είχε φύγει από το Ναυτικό, ωστόσο το κλίμα δυσπιστίας, καθώς και οι μεταθέσεις των ένθερμων υποστηρικτών της δικτατορίας προϊδέαζαν για τη συνέχεια. Η συγκατοίκησή τους δεν θα κρατούσε για πολύ.

Η αρχή έγινε στις 2 Ιανουαρίου 1975, όταν ο Π. Αραπάκης υπέβαλε τη παραίτησή του στον υπουργό Εθνικής Αμύνης Ευάγγελο Αβέρωφ. Όπως ανέφερε, η απόφασή του πάρθηκε «προς το συμφέρον του Ναυτικού και ίνα διευκολύνω την κυβέρνησιν εις τας υπέρ αυτού αποφάσεις της».⁷⁹⁶ Η παραίτησή του ήταν αποτέλεσμα των ισχυρών πιέσεων των αξιωματικών της συνωμοσίας. Όπως αποκάλυψε σε συνέντευξή του σχεδόν ένα μήνα αργότερα, περίπου εκατό αξιωματικοί απείλησαν με παραίτηση εάν δεν απομακρυνόταν ο Π. Αραπάκης.⁷⁹⁷ Ακόμα και αν δεν ήταν πιστός της δικτατορίας, η ανοχή που έδειξε και η αντιμετώπιση που υπέστησαν οι κινηματίες δεν είχαν ξεχαστεί από τους τελευταίους.

Στη θέση του, ο Ευ. Αβέρωφ προόριζε τον απόστρατο πλοίαρχο και αρχηγό του «κινήματος» Σπύρο Κονοφάο. Αυτό ωστόσο βρήκε αντίθετο τον Π. Αραπάκη. Ο απερχόμενος Αρχηγός ζήτησε από τον υπουργό να σεβαστεί την υπάρχουσα ηγεσία και να μην επαναφέρει απόστρατους. Όπως υποστήριξε, η τότε ηγεσία είχε στηρίξει στο σύνολό της την μετάβαση στη δημοκρατία από τη πρώτη στιγμή και δεν αποτελούσε

⁷⁹⁵ Αχιλλέας Χατζόπουλος, «Τα πυροβόλα του Ναυτικού στόχευαν τη Χούντα», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 29 Ιουλίου 1979, σ. 6, 15.

⁷⁹⁶ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, φάκελος 27 (1975), υποφάκελος 1, Εθνική Άμυνα (Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1975), Πέτρος Αραπάκης, Αίτησις παραιτήσεως, 2 Ιανουαρίου 1975.

⁷⁹⁷ «Πόσο προχώρησε η αποχουντοποίηση;», εφ. *Το Βήμα*, 19 Φεβρουαρίου 1975, σ. 9.

κίνδυνο για το νέο δημοκρατικό καθεστώς. Αντί του Σπ. Κονοφάου πρότεινε τον τότε Αρχηγό Στόλου αντιναύαρχο Πολυζώη Καλογερόπουλο. Ο Ευ. Αβέρωφ ωστόσο διαφώνησε και επέμεινε στην απόφασή του ο νέος αρχηγός να είναι ένας απόστρατος. Τότε ο Π. Αραπάκης του αντιπρότεινε τον πρόσφατα αποστρατευθέντα αντιναύαρχο Πάτροκλο Κόνιαλη, για τον οποίο διαφώνησε και πάλι ο Ευ. Αβέρωφ. Αντίστοιχα, διαφώνησε και με τη πρόταση Π. Αραπάκη να τον διαδεχθεί ο τότε υπαρχηγός Ναυτικού και πρώτος σε αρχαιότητα, υποναύαρχος Σπύρος Καψάλης.

Η επιμονή του Ευ. Αβέρωφ να παρακάμψει την υπάρχουσα ηγεσία και να επαναφέρει απόστρατο αξιωματικό, ανάγκασε τον Π. Αραπάκη να απευθυνθεί στον Καραμανλή, τον οποίο επισκέφθηκε το ίδιο βράδυ στο Ξενοδοχείο «Μεγάλη Βρετανία» όπου διέμενε. Την επόμενη μέρα, ο Ευ. Αβέρωφ ρώτησε τον Π. Αραπάκη εάν συμφωνούσε με την τοποθέτηση του αποστράτου αντιναύαρχου Κωνσταντίνου Εγκολφόπουλου στην Αρχηγία. Παρά κάποιες αρχικές ενστάσεις, ο Π. Αραπάκης συμφώνησε, ελπίζοντας ότι θα ήταν «προσεκτικός και θα ενεργούσε με σύνεση».⁷⁹⁸

Μαζί με τον Π. Αραπάκη, την παραίτηση τους υπέβαλαν και τρεις άλλοι ανώτατοι αξιωματικοί. Ο Πολυζώης Καλογερόπουλος, ο Σπύρος Καψάλης και ο Αρχηγός Ναυτικής Εκπαιδύσεως υποναύαρχος Κυριάκος Κουμανάκος.⁷⁹⁹ Λίγες ημέρες μετά, στις 8 Ιανουαρίου, το Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Αμύνης υπό την προεδρία του Καραμανλή προχώρησε σε αλλαγή της ηγεσίας του Ναυτικού κάνοντας αποδεκτές μόνο τις παραίτησεις των Π. Αραπάκη και Π. Καλογερόπουλου. Τους διαδέχτηκαν ο Κωνσταντίνος Εγκολφόπουλος που ανέλαβε Αρχηγός του Ναυτικού και ο αντιναύαρχος πλέον Σπύρος Κονοφάος που ανέλαβε Αρχηγός Στόλου. Και οι δύο είχαν συνδέσει τα ονόματά τους με το «Κίνημα του Ναυτικού». Στον Π. Αραπάκη, ο Ευ. Αβέρωφ με μήνυμά του εξέφρασε την «ευαρέσκειά» του προς τον απερχόμενο Αρχηγό, τονίζοντας την μεγάλη βοήθεια που του είχε προσφέρει στο έργο του μετά την κατάρρευση της δικτατορίας αλλά και τη συμβολή του στην επαναφορά των αποτάκτων αξιωματικών του «Κινήματος» οι οποίοι «εξετέλεσαν την τολμηρότεραν και ίσως αποδοτικωτέραν αντίστασιν της επταετίας, την επιστροφή των οποίων όχι μόνο επέβαλον αι ανάγκαι, αλλά επεθύμουν όλα ανεξαιρέτως τα άλλα άξια στελέχη του Ναυτικού».⁸⁰⁰

⁷⁹⁸ Πέτρος Αραπάκης, *Το τέλος της σιωπής*, Αθήνα, Νέα Σύνορα - Λιβάνη, 2000, σ. 325-327.

⁷⁹⁹ «Ορίζεται νέα ηγεσία του Ναυτικού σήμερα», εφ. *Το Βήμα*, 7 Ιανουαρίου 1975, σ. 1.

⁸⁰⁰ «Αρχηγός του Ναυτικού ο κ. Εγκολφόπουλος», εφ. *Το Βήμα*, 8 Ιανουαρίου 1975, σ. 1.

Η απειλή των «κινηματιών» να παραιτηθούν, σε περίπτωση που δεν άλλαζε η ηγεσία, έδειχνε ότι η συγκατοίκηση των δύο αντιπάλων ομάδων κινδύνευε να παραλύσει το Ναυτικό σε μια επικίνδυνη περίοδο για τη χώρα, κάτι το οποίο ο Ευ. Αβέρωφ ήθελε να αποφύγει. Ήδη την επαύριον της επιστροφής τους, στις 14 Αυγούστου, με σήμα του προς τους «κινηματίες» τόνισε ότι απαγορευόταν η ομιλία στον τύπο καθώς παραβιάζονταν κανονισμοί των ενόπλων δυνάμεων, και το σημαντικότερο, δημιουργούνταν εντυπώσεις για την ύπαρξη διακριτής ομάδας στο σύνολο του Ναυτικού.⁸⁰¹

Τον Ιανουάριο του 1975, η ενότητα του Ναυτικού βρέθηκε στο επίκεντρο κατά τη διάρκεια της τελετής ανάληψης καθηκόντων από την νέα ηγεσία, που έλαβε χώρα στη Σχολή Δοκίμων. Με αφορμή την αναφορά του Π. Αραπάκη ότι επανέφερε τους αξιωματικούς του «Κινήματος» στο Ναυτικό, ο Ευ. Αβέρωφ τόνισε κατά τη διάρκεια της ομιλίας του ότι η επαναφορά τους «δεν σημαίνει κανέναν διαχωρισμό στους κόλπους του ένδοξου Ναυτικού. Η οικογένεια είναι μία. Ηνωμένη, αγαπημένη, μαχητική, εις την υπηρεσίαν του Έθνους. Το διεπίστωσα, κατά τη διάρκεια των πεντέμισι μηνών, που προΐσταμαι πολιτικώς του Υπουργείου Εθνικής Αμύνης». Η στάση ωστόσο των «κινηματιών» κατά τη διάρκεια της τελετής, οι οποίοι κρατούσαν αποστάσεις μέχρι και φυσικές από τον απερχόμενο Αρχηγό, διέψευδε τα λόγια του Ευ. Αβέρωφ. Όσον αφορά την νέα ηγεσία, ο Κ. Εγκολφόπουλος τόνισε ότι αναλάμβανε την αρχηγία με αυξημένες ευθύνες και υποχρεώσεις καθώς όπως αναγνώρισε, το Ναυτικό του οποίου κλήθηκε να ηγηθεί δεν είχε μείνει αλώβητο από την επταετή δικτατορία. Ζήτησε «την ειλικρινή συνεργασία όλων» για την επίλυση των προβλημάτων και υποσχέθηκε «αμεροληψίαν και δικαιοσύνην».⁸⁰²

Πράγματι, ο Κ. Εγκολφόπουλος κλήθηκε να αντιμετωπίσει μία σειρά προβλημάτων που του είχε κληροδοτήσει η προηγούμενη ηγεσία και το μεγαλύτερο εξ αυτών ήταν η παρουσία των χουντικών στο Ναυτικό. Σύμφωνα με τον ίδιο, το σώμα των αξιωματικών ήταν χωρισμένο σε τρεις ομάδες. Οι «χουντικοί» και οι αξιωματικοί «της κινήσεως του Μαΐου» αποτελούσαν τις δύο αντιμαχόμενες ομάδες. Η τρίτη αποτελείτο από «την μεγάλην σιωπηλήν μάζα της επετηρίδος ήτις με αγωνίαν παρηκολούθη την κατάστασιν». Δεδομένου ότι η κατάσταση αυτή επηρέαζε άμεσα την

---

⁸⁰¹ ΑΚΔ, Φάκελος Κίνημα Ναυτικού-Μάιος 1973, Έγγραφα, Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας, προς Επανερχομένους εις τας Τάξεις του Π.Ν. Αξ/κούς, «Ανακοινώσεις εις τον Τύπον», Αθήναι, 14 Αυγούστου 1974.

⁸⁰² «Βεβαία θα είναι η νίκη στο Αιγαίο», εφ. *Το Βήμα*, 9 Ιανουαρίου 1975, σ. 1-2.

λειτουργία του Ναυτικού και, είχε σοβαρές συνέπειες στο ηθικό των αξιωματικών, η «αποχουντοποίησης» ήταν το πρώτο που έπρεπε να επιλυθεί.

Και πράγματι, την επόμενη κιόλας μέρα από την ανάληψη των καθηκόντων του ο Κ. Εγκολφόπουλος συγκέντρωσε τους αξιωματικούς και υπαξιωματικούς του Στόλου και του Ναυστάθμου στη Σαλαμίνα, και αφού τους μίλησε για τη περίοδο της δικτατορίας, τους εξουσιοδότησε, «κατά παράβασιν της στρατιωτικής δεοντολογίας», να του υποβάλουν ενυπόγραφες αναφορές, με αποδείξεις σχετικά με στελέχη του Ναυτικού που είχαν στηρίξει το δικτατορικό καθεστώς. Οι αναφορές που έλαβε ξεπέρασαν τις τριάντα και οι αξιωματικοί που υποδείχθηκαν ξεπερνούσαν τους πενήντα και προέρχονταν από όλες τις βαθμίδες.⁸⁰³

Για τον Κ. Εγκολφόπουλο, ο αριθμός των αξιωματικών που κατηγορούνταν φαινόταν υπερβολικός. Θεωρούσε ότι ο πραγματικός αριθμός των χουντικών ήταν μικρός, αφού το Ναυτικό δεν είχε συμμετάσχει στο πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου και στη συνέχεια είχε τεθεί υπό τον έλεγχο του Στρατού Ξηράς. «Κληθείς να ξεχωρίσει τους αμνούς από τα ερίφια», ο Κ. Εγκολφόπουλος διαχώρισε τις περιπτώσεις των ανωτάτων αξιωματικών τις οποίες ανέλαβε να ερευνήσει ο ίδιος προσωπικά. Στη συνέχεια, διέταξε πέντε αξιωματικούς «εκ της σιωπηλής ομάδος» του Ναυτικού, αυτούς δηλαδή που σύμφωνα με τον ίδιο δεν είχαν εκδηλωθεί κατά τη διάρκεια της δικτατορίας υπέρ ή κατά του καθεστώτος, να διενεργήσουν Ένορκες Διοικητικές Εξετάσεις.⁸⁰⁴

Έτσι, στις 5 Φεβρουαρίου ο πλοίαρχος Γεώργιος Δημητρόπουλος ανέλαβε τη διενέργεια ΕΔΕ για τους πλοίαρχους Θρασύβουλο Καμαρινέα, Χρήστο Τραγέα και Αντώνη Χατζηκόστα. Ο πλοίαρχος Χρήστος Τσουτσάνης για τους αντιπλοίαρχους Κωνσταντίνο Γκιτάκο, Ιωάννη Ζαφειρόπουλο, Ε. Κολυβοδιάκο, Βασίλειο Μάντζαρη, Παναγιώτη Νικολόπουλο, Νικόλαο Παπαδόγγονα, Γεώργιο Περιμένη και Αναστάσιο Πολιτόπουλο. Για τους Ι. Ζαφειρόπουλο και Γ. Περιμένη ΕΔΕ πραγματοποίησε και ο πλοίαρχος Δημήτριος Λευκός. Ο αντιπλοίαρχος Κωνσταντίνος Έξαρχος για τους πλωτάρχες Παναγιώτη Καβαλιέρο, Γεώργιο Κορμό, Παναγιώτη Κούβαρη, Γεώργιο Μπεγιέτη, Ηλία Παπαδόπουλο. Ο πλωτάρχης Ε. Χανδρινός ανέλαβε τις ΕΔΕ για τους υποπλοίαρχους Ανδρέα Αβραμόπουλο, Α. Βρεττό, Πέτρο Γεωργιόπουλο, Αθανάσιο

---

⁸⁰³ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, φάκελος 27 (1975), υποφάκελος 1, Εθνική Άμυνα (Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1975), Αντιναύαρχος Κ. Εγκολφόπουλος προς Υπουργόν Εθνικής Αμύνης, «Υπόθεσις Υποναύαρχου Σ. Καψάλη», Αθήναι, 6 Μαΐου 1975, σ. 1.

⁸⁰⁴ Στο ίδιο, σ. 1-2.

Γκίκα και Σταύρο Δαβάκη. Τέλος, διενεργήθηκε ΕΔΕ για τον πλοίαρχο Παναγιώτη Βόσσο και τον υποπλοίαρχο Δημήτρη Προυνιά.

Από τους περίπου 100 ανώτερους και κατώτερους αξιωματικούς που έδειχναν οι αναφορές για υποστήριξη της δικτατορίας, η επιλογή αυτών των 22 αξιωματικών δεν ήταν τυχαία.⁸⁰⁵ Κοινό στοιχείο όλων ήταν οι κατηγορίες για συμμετοχή στην καταστολή της «κίνησης» ή του «κινήματος» του Ναυτικού, όπως αναφερόταν η εξάρθρωση της συνωμοσίας στα σχετικά έγγραφα, και στην τιμωρία των αξιωματικών που συμμετείχαν σε αυτό.⁸⁰⁶ Αυτό άλλωστε ήταν και το βασικό κριτήριο της ηγεσίας του Ναυτικού. Σύμφωνα με τη διαταγή του Κ. Εγκολφόπουλου προς τον πλοίαρχο Χρ. Τσουτσάνη, με την οποία του ανέθεσε την διενέργεια ΕΔΕ για τους οκτώ αντιπλοίαρχους, οι κατηγορίες των οποίων έπρεπε να ερευνήσει τη βασιμότητα, αφορούσαν: «εξύβρισιν αξιωματικών του Κινήματος, [...] αποτέλεσε θύνοντα νουν δια τας συλλήψεις και κακοποιήσεις των, [...] Εξύβρισεν συναδέλφους του [...] ως επικεφαλής δεσμοφυλάκων, κατά την κράτησιν αξιωματικών εις ΑΝ, συμπεριεφέρθη απρεπώς [...] Συμμετείχεν εις συλλήψεις μετά ανδρών του ΕΑΤ/ΕΣΑ εις Αμφιάλην [...] Συνέλαβεν και οδήγησεν εις ΕΑΤ/ΕΣΑ συναδέλφους του».⁸⁰⁷

Η διαταγή του Εγκολφόπουλου χαρακτήριζε τις κατηγορίες αυτές ως «αντικανονικάς ενεργείας». Όπως φάνηκε από τα πορίσματα των ΕΔΕ, η «αντικανονικότητα» οριζόταν ως παράβαση των κανονισμών του Ναυτικού. Στο πόρισμα του Γ. Δημητρόπουλου για τους πλοίαρχους Χρ. Τραγέα, Θρ. Καμαρινέα και Αντ. Χατζηκώνστα, ο Θρ. Καμαρινέας κρινόταν ένοχος υπό το σκεπτικό ότι με τη συμμετοχή του στην καταστολή του κινήματος ενήργησε «κατά παράβασιν πάσης έννοιας ιεραρχίας και ισχυούσης εν των Ναυτικώ Οργανώσεως [...] διεπράττοντο απρέπεια, τόσον υπηρεσιακαί όσον και καθαρώς συναδελφικαί, αντικανονικαί

⁸⁰⁵ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, φάκελος Α. Κακαρά, υποφάκελος, Συνεργάτες δικτατορίας-ΕΔΕ-Αναφορές περί υποστηρικτών, Πλοίαρχος Δημήτριος Λευκός προς Αρχηγόν Ναυτικού, «Πόρισμα Ενόρκου Διοικητικής Εξετάσεως», 28 Φεβρουαρίου 1975, σ. 1-5, Αντιπλοίαρχος Κωνσταντίνος Έξαρχος προς Αρχηγόν Ναυτικού, «Υποβολή Πορίσματος ΕΔΕ», Αθήναι, 27 Φεβρουαρίου 1975, σ. 1-4, Κατάλογος ανώτερων και κατώτερων αξιωματικών, χ.η., σ. 1-4' «ΕΔΕ Πλοίαρχος (Μ) Π. Βόσσος», χ.η..

⁸⁰⁶ Αντώνης Κακαράς, *Το Πολεμικό Ναυτικό στη δικτατορία 1967-1974*, Αθήνα, 1997, σ. 337-342' βλ. και ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, φάκελος Α. Κακαρά, υποφάκελος, Συνεργάτες δικτατορίας-ΕΔΕ-Αναφορές περί υποστηρικτών, Πλοίαρχος Δημήτριος Λευκός προς Αρχηγόν Ναυτικού, «Πόρισμα Ενόρκου Διοικητικής Εξετάσεως», 28 Φεβρουαρίου 1975, σ. 1-5, Αντιπλοίαρχος Κωνσταντίνος Έξαρχος προς Αρχηγόν Ναυτικού, «Υποβολή Πορίσματος ΕΔΕ», Αθήναι, 27 Φεβρουαρίου 1975, σ. 1-4, Αρχηγείον Ναυτικού, «Πίναξ Αξ/κών και κατωτέρου προσωπικού εκτελούντων φυλακήν δεσμοφυλάκων κατά το κίνημα του Ναυτικού έτους 1973», χ.η., σ. 1-2.

⁸⁰⁷ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, φάκελος Α. Κακαρά, υποφάκελος, Συνεργάτες δικτατορίας-ΕΔΕ-Αναφορές περί υποστηρικτών, Αντιναύαρχος Κωνσταντίνος Εγκολφόπουλος προς Πλοίαρχον Χρήστο Τσουτσάνη, «Διενέργεια Ε.Δ.Ε. κατ' αξιωματικών», 5 Φεβρουαρίου 1975, σ. 1-2.

ενέργειαι και ακόμη παραβάσεις του Σ.Π.Κ.». Συγκεκριμένα, οι παραβάσεις για τις οποίες κρινόταν ένοχος ο Θρ. Καμαρινέας ήταν, μεταξύ άλλων, η συμμετοχή του στον σχεδιασμό και την εκτέλεση της καταστολής του Κινήματος «μη έχων ουδεμίαν αρμοδιότητα». Πιο συγκεκριμένα κατηγορούνταν ότι ανέλαβε τον έλεγχο του Φυλακίου Νέου Περάματος στην Αμφιάλη με εντολή να συλλαμβάνει οποιονδήποτε ανεξαρτήτως του βαθμού «αποστολή ήτις κανονικώς θα ηδύνατο να δοθή εις Αξιωματικόν ανήκοντα εις τον Διοικητήν».⁸⁰⁸

Αντίστοιχα, με βάση το πόρισμα του Λευκού για τους πλωτάρχες Ι. Ζαφειρόπουλο και Γ. Περιμένη, οι οποίοι κατηγορούνταν για συμμετοχή σε έρευνα σπιτιών αξιωματικών του «Κινήματος», οι δύο αξιωματικοί ήταν ένοχοι για παραβίαση κανονισμών. Ο Ι. Ζαφειρόπουλος κρινόταν ένοχος μεταξύ άλλων επειδή συμμετείχε στην έρευνα στο σπίτι του Σέκερη υπακούοντας σε προφορικές διαταγές όταν θα έπρεπε «να αιτήση διευκρινίσεις περί υφισταμένης γραπτής εντολής ερευνής όπερ δεν έπραξεν». Για τον ίδιο λόγο κρινόταν ένοχος και ο Γ. Περιμένης,⁸⁰⁹ αλλά και ο πλωτάρχης Π. Κούβαρης ο οποίος, σύμφωνα με το πόρισμα του Κ. Έξαρχου, ανέλαβε πρωτοβουλία μαζί με τον Π. Νικολόπουλο για τη λήψη μέτρων εναντίον της συνωμοσίας «κατά παράβασιν της εννοίας των καθηκόντων του και της υφισταμένης ιεραρχίας και τάξεως εν τω Π.Ν.». Αντίστοιχα, για δράση χωρίς έγγραφη διαταγή και φύλλο πορείας κρίθηκε ένοχος και ο πλωτάρχης Π. Καβαλιέρος για τη παρουσία του στο ΕΑΤ-ΕΣΑ υπό την ιδιότητα του συνδέσμου με τον Π. Νικολόπουλο.⁸¹⁰

Ως παραβίαση των κανόνων συμπεριφοράς ενός αξιωματικού αντιμετωπίστηκαν οι κατηγορίες για κακομεταχείριση των αξιωματικών της συνωμοσίας καθώς και οι εκφράσεις υπέρ της δικτατορίας και κατά του «Κινήματος». Στο πόρισμα του ο Γ. Δημητρόπουλος έκρινε ένοχο για αντισυναδελφική συμπεριφορά τον Θρ. Καμαρινέα λόγω της κατάθεσής του στον ανακριτή Σκεμπέα, η οποία χρησιμοποιήθηκε «ως επιβαρυντικόν στοιχείον εις την παραπομπήν ενώπιον Ανακριτικού Συμβουλίου των συμετασχόντων εις το Κίνημα του Ναυτικού συναδέλφων του».

Ένοχοι για αντισυναδελφική συμπεριφορά κρίθηκαν και οι υποπλοίαρχοι. Στο πόρισμα του Ε. Χανδρινού για τις περιπτώσεις των υποπλοιάρχων Α. Αβραμόπουλου,

---

⁸⁰⁸ Α. Κακαράς, *ό.π.*, σ. 337-340.

⁸⁰⁹ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, φάκελος Α. Κακαρά, υποφάκελος, Συνεργάτες δικτατορίας-ΕΔΕ-Αναφορές περί υποστηρικτών, Πλοίαρχος Δημήτριος Λευκός προς Αρχηγόν Ναυτικού, «Πόρισμα Ενόρκου Διοικητικής Εξετάσεως», 28 Φεβρουαρίου 1975, σ. 1-5.

⁸¹⁰ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, φάκελος Α. Κακαρά, υποφάκελος, Συνεργάτες δικτατορίας-ΕΔΕ-Αναφορές περί υποστηρικτών, Αντιπλοίαρχος Κωνσταντίνος Έξαρχος προς Αρχηγόν Ναυτικού, «Υποβολή Πορίσματος ΕΔΕ», Αθήναι, 27 Φεβρουαρίου 1975, σ. 1-4.

Α. Βρεττού, Αθ. Γκίκα, Π. Γεωργιόπουλου και Στ. Δαβάκη, η συμμετοχή τους στη κράτηση των αξιωματικών της συνωμοσίας από την ΕΣΑ κρίθηκε ως αντισυναδελφική συμπεριφορά. Συγκεκριμένα, η απαγόρευση του μισάωρου περιπάτου που είχε επιβάλλει ο Στ. Δαβάκης προς τους αξιωματικούς που κρατούνταν στις φυλακές του Αρχηγείου Ναυτικού δεν ήταν «αρμόζουσα εις Αξιωματικών οι συνάδελφοι του οποίου ευρίσκοντο έγκλειστοι, αδιακρίτως δια ποίον λόγον, εις τα υπόγεια». Τα παραπάνω συνδυάζονταν με την παράνομη οπλοφορία. Στο ίδιο πόρισμα, ένοχος για αντισυναδελφική συμπεριφορά προέκυπτε και ο Π. Γεωργιόπουλος ο οποίος συμμετείχε στις συλλήψεις αξιωματικών του κινήματος. Όπως ανέφερε ο Ε. Χανδρινός «πράγματι εις τινας περιπτώσεις ούτος ενήργησεν κατά μη αρμόζοντα τρόπον προς την ιδιότητα του ως Αξ/κού του Ναυτικού».⁸¹¹

Όσον αφορά τις εκδηλώσεις υπέρ του καθεστώτος, στο πόρισμά του, ο Γ. Δημητρόπουλου ανέφερε ότι ο πλοίαρχος Χρ. Τραγέας χαρακτήριζε ως «προδοτικήν την συμμετοχήν των Αξ/κών εις το Κίνημα του Μαΐου 1973» ενώ χαρακτήρισε τον Παππά ως «αλήτην και ανίκανον». Ο Γ. Δημητρόπουλος τον έκρινε ένοχο για εξύβριση συναδέλφων αλλά και παλαιών πολιτικών τους οποίους χαρακτήρισε «γενικώς ως ανικάνων».⁸¹²

Συμπερασματικά, με το να κρίνουν τους αξιωματικούς που εξάρθρωσαν τη συνωμοσία ένοχους για ποινικά και πειθαρχικά παραπτώματα, οι ΕΔΕ αναγνώριζαν ως παράνομη την καταστολή του «Κινήματος» στο πλαίσιο των κανονισμών του Ναυτικού. Χαρακτηριστικό δείγμα ήταν η αναφορά που έκανε ο Κ. Έξαρχος για τον πλωτάρχη Π. Κούβαρη, τον οποίο κατηγορούσαν για συμμετοχή στη καταστολή. Σε αυτό ο Κ. Έξαρχος, αφού επιβεβαίωσε τη συμμετοχή του Π. Κούβαρη στην ομάδα σχεδιασμού και εκτέλεσης της καταστολής, «τα ανωτέρω κατά παράβασιν της εννοίας των καθηκόντων του και της υφισταμένης ιεραρχίας και τάξεως εν τω Π.Ν.», τον έκρινε ένοχο για δράση εκτός των «αυστηρώς υπηρεσιακών καθηκόντων του κατά παράβασιν της υφισταμένης εν τω Ναυτικώ Τάξεως και Ιεραρχίας». Αντίστοιχες παραβάσεις καταλόγιζε και στους άλλους πλωτάρχες που έλεγξε.⁸¹³

---

⁸¹¹ Α. Κακαράς, *ό.π.*, σ. 358-359.

⁸¹² Στο ίδιο, σ. 340-341.

⁸¹³ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, φάκελος Α. Κακαρά, υποφάκελος, Συνεργάτες δικτατορίας-ΕΔΕ-Αναφορές περί υποστηρικτών, Αντιπλοίαρχος Κωνσταντίνος Έξαρχος προς Αρχηγόν Ναυτικού, «Υποβολή Πορίσματος ΕΔΕ», Αθήναι, 27 Φεβρουαρίου 1975, σ. 1-4 (Δεν έχει βρεθεί το μέρος του πορίσματος σχετικά με τον Γ. Κορμό).

Η αντιμετώπιση της εξάρθρωσης της συνωμοσίας ως παράνομη καταστολή μιας νόμιμης κίνησης ήταν σύμφωνη με την αντίληψη της νέας ηγεσίας του Ναυτικού, η οποία αντιμετώπιζε συνολικά την δικτατορία ως μια παρανομία, χωρίς να την χρωματίζει πολιτικά. Στην πρώτη του ημερήσια διαταγή ως Αρχηγός, ο Κ. Εγκολφόπουλος είχε χαρακτηρίσει τη δικτατορία ως «ανωμαλία» και το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου ως «αντισυνταγματική πράξη». Την ίδια στιγμή, νομιμοποίησε τις πράξεις αντίστασης σε αυτή, όπως τη συνωμοσία του 1973 και το κίνημα της 13^{ης} Δεκεμβρίου 1967, χαρακτηρίζοντάς τα ως πράξεις προσήλωσης του Ναυτικού στην συνταγματική νομιμότητα. Όπως ανέφερε:

Εις την διαταγήν αναλήψεως των καθηκόντων μου ως Α/ΓΕΝ, τον Μάρτιον του 1967, είχον χαρακτηρίσει τον Όρκον ως φάρον, ο οποίος εις πάσαν συναντώμενην κατά τον υπηρεσιακόν μας βίον δυσχέρειαν κρίσεως, χορηγεί άπλετον και αξιόπιστον φως εις τρόπον ώστε να χαραχθή ασφαλής πορεία και ληφθή η ορθή απόφασις. [...] με εβοήθησεν κατά την σκοτεινήν νύκτα της 21^{ης} Απριλίου 1967, ίνα λάβω αρνητικήν στάσιν εις την εκδηλωθείσαν αντισυνταγματικήν και παράνομον ενέργεια. Είμαι βέβαιος ότι υπό του ίδιου φάρου εφωτίσθησαν [...] αι γενικότεραι κινήσεις του Ναυτικού κατά τον Δεκέμβριον του 1967 και τον Μάϊον του 1973.⁸¹⁴

Ωστόσο και οι παρανομίες που καταλόγισαν οι ΕΔΕ στους αξιωματικούς ήταν ποινικές και πειθαρχικές σύμφωνα με τους κανονισμούς του Ναυτικού και δεν είχαν σχέση με την υποστήριξη της δικτατορίας. Αυτό άλλωστε δεν θα μπορούσαν να το κάνουν καθώς στις 14 Ιανουαρίου 1975 η Βουλή αποφάσισε πως το αδίκημα του πραξικοπήματος της 21^{ης} Απριλίου ήταν «στιγμιαίο» και όχι «διάρκες», με αποτέλεσμα να κατηγορούνται μόνο οι πραξικοπηματίες, απαλλάσσοντας τους συνεργάτες του καθεστώτος οι οποίοι δεν το προκάλεσαν.⁸¹⁵

Παρ' όλα αυτά, οι αξιωματικοί που κατέστειλαν το «Κίνημα του Ναυτικού» δεν θα παρέμεναν στο Ναυτικό. Το «πραξικόπημα της πυτζάμας» στις 25 Φεβρουαρίου έδωσε την ευκαιρία στην κυβέρνηση να προχωρήσει σε μεγάλες αποστρατείες και από

⁸¹⁴ «Ο αρχηγός του Ναυτικού», εφ. *Το Βήμα*, 9 Ιανουαρίου 1975, σ. 2.

⁸¹⁵ Λυκούργος Κουρκουβέλας, «Συνέχεια και αλλαγή: οι κυβερνήσεις Καραμανλή απέναντι στους νοσταλγούς της χούντας, 1974-1975», στο Παύλος Σούρλας (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου. Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον κοινοβουλευτισμό και τη δημοκρατία, 2016, σ. 555.

τους τρεις κλάδους των ενόπλων δυνάμεων και με πιο γρήγορες διαδικασίες, καθώς φάνηκε ότι υπήρχε ακόμη κίνδυνος από τη δράση φιλοχουντικών ομάδων.⁸¹⁶

Έτσι, μερικές ημέρες αργότερα, στις 3 Μαρτίου, το Ανώτατο Συμβούλιο Ενόπλων Δυνάμεων σε έκτακτη σύσκεψή του υπό τη προεδρία του Αρχηγού των Ενόπλων Δυνάμεων Διονύση Αρμπούζη, έκρινε τους ανώτατους αξιωματικούς και των τριών κλάδων.⁸¹⁷ Στις 5 Μαρτίου, η Βουλή επικύρωσε ομόφωνα νόμο με τον οποίο επισπεύστηκαν οι τακτικές κρίσεις των αξιωματικών του έτους 1975-76 που κανονικά διεξάγονταν τη περίοδο Μαΐου-Ιουνίου κάθε έτους, καθώς «η εκδηλωθείσα απόπειρα στάσεως ολίγων άφρονων Αξιωματικών [...] επέβαλε την επιτάχυνση της εφαρμογής των και την μερικήν επέκτασίν των».⁸¹⁸ Την επομένη, ολοκληρώθηκαν οι κρίσεις των ανώτατων, κατά τις οποίες από το Ναυτικό αποστρατεύθηκαν 4 αρχιπλοίαρχοι. Ήταν οι Δημήτριος Σταμούλης, Κωνσταντίνος Μιμικόπουλος, Κωνσταντίνος Τζαβάρας και Ηλίας Ηλιάδης.⁸¹⁹ Στις 15 Μαρτίου ήταν η σειρά των ανώτερων και κατώτερων αξιωματικών. Αποστρατεύτηκαν 32 αξιωματικοί. Συγκεκριμένα, 5 πλοίαρχοι, 9 αντιπλοίαρχοι, 6 πλωτάρχες, 5 υποπλοίαρχοι και 2 ανθυποπλοίαρχοι. Στους συγκεκριμένους περιλαμβάνονταν και αξιωματικοί που είχαν κριθεί υπεύθυνοι για την καταστολή του «Κινήματος» από τις ΕΔΕ. Από αυτούς παρέμειναν στο Ναυτικό οι Α. Βρέττος, Κ. Γκιτάκος, Ι. Ζαφειρόπουλος, Π. Καβαλιέρος, Ε. Κολυβοδιάκος, Β. Μάντζαρης, Γ. Περιμένης, Ν. Παπαδόγγονας, Γ. Μπεγιέτης και Δ. Προυνιάς.⁸²⁰

Μεταξύ των 32 αποστρατευθέντων, ήταν και 4 αξιωματικοί που συμμετείχαν στο πραξικόπημα της Κύπρου στις 15 Ιουλίου 1974. Τις ίδιες μέρες που διέταξε τις ΕΔΕ για τους αξιωματικούς που εξάρθρωσαν τη συνωμοσία του Μαΐου, ο Κ. Εγκολφόπουλος είχε διατάξει τη διενέργεια απόρρητης ΕΔΕ υπό τον πλοίαρχο Κωνσταντίνο Μεταλληνό, προκειμένου να επιβεβαιώσει τις καταγγελίες για «αντικανονικές ενέργειες» στην Κύπρο από την 9^η Ιουλίου ως την 25^η Αυγούστου 1974. Η ΕΔΕ υποβλήθηκε στον Κ. Εγκολφόπουλο στις 9 Μαρτίου και πρότεινε την

---

⁸¹⁶ Στο ίδιο, σ. 552-554.

⁸¹⁷ «4 αντιστράτηγοι σε αποστρατεία», εφ. *Το Βήμα*, 4 Μαρτίου 1975, σ. 1.

⁸¹⁸ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, φάκελος 102 Ανακοινώσεις, Δημοσιεύματα Τύπου 1975-1976, Υπουργείου Εθνικής Αμύνης, «Ανακοινώσεις», Αθήναι, 4 Μαρτίου 1975, σ. 1.

⁸¹⁹ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, φάκελος 102 Ανακοινώσεις, Δημοσιεύματα Τύπου 1975-1976, Υπουργός Εθνικής Αμύνης, «Ανακοινώσεις δια τον Τύπον», Αθήναι, 5 Μαρτίου 1975, σ. 3· βλ. και «Άλλοι σαράντα αποστρατεύθηκαν», εφ. *Το Βήμα*, 7 Μαρτίου 1975, σ. 1-2.

⁸²⁰ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, φάκελος 102 Ανακοινώσεις, Δημοσιεύματα Τύπου 1975-1976, Υπουργός Εθνικής Αμύνης, «Ανακοινώσεις δια τον Τύπον», Αθήναι, 15 Μαρτίου 1975, σ. 4-5.

πειθαρχική δίωξη πέντε αξιωματικών και τεσσάρων υπαξιωματικών.⁸²¹ Τέλος, στους αποστρατευθέντες περιλαμβανόταν και ο πλωτάρχης Νικόλαος Κιοσσές,⁸²² βασικός υπεύθυνος για τους βασανισμούς των μελών της αντιδικτατορικής οργάνωσης «Δημοκρατική Άμυνα» στο παροπλισμένο καταδρομικό «Έλλη» το 1968. Στις 19 Μαρτίου 1975 παραπέμφθηκε μαζί με άλλα έξι στελέχη του Ναυτικού, σε Ναυτοδικείο το οποίο τους έκρινε ένοχους, ανάλογα τη περίπτωση, για κατάχρηση εξουσίας, ηθική αυτουργία, εξύβριση με λόγια και πράξεις προς κατώτερο και πρόκληση σωματικής βλάβης.⁸²³

Συμπερασματικά, αυτοί που απομακρύνθηκαν ήταν όσοι είχαν εκτεθεί πασιφανώς υπέρ της δικτατορίας. Ήταν αυτοί που είχαν συμμετάσχει στη καταστολή του «Κινήματος» τον Μάιο του 1973, οι βασανιστές του «Έλλη» και τα στελέχη που συμμετείχαν στο πραξικόπημα του Μακαρίου τον Ιούλιο του 1974. Όλοι τους αποστρατεύθηκαν τον Μάρτιο του 1975. Αντίστοιχα, την ίδια περίοδο στον Στρατό η πλειοψηφία αυτών που αποστρατεύτηκαν ανήκαν στους δικούς τους «υπερχουντικούς». Αυτοί που είχαν συμμετάσχει στο πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου 1967 και της 25^{ης} Νοεμβρίου 1973, οι αξιωματικοί-βασανιστές της ΕΣΑ καθώς και οι ιωαννιδικοί συνωμότες του Φεβρουαρίου 1975.⁸²⁴ Για τους αξιωματικούς της συνωμοσίας, η απομάκρυνση όσων είχαν συμβάλει στην εξάρθρωσή της συνιστούσε ακόμα μια δικαίωση της στάσης τους, αυτή τη φορά από το Ναυτικό, αφού, όπως φάνηκε παραπάνω, η ηγεσία του το αναγνώριζε ως έκφραση της νομιμότητας.

3.2. Τα όρια της αποχουντοποίησης: Η ασυλία της ηγεσίας.

Για τον Κ. Εγκολφόπουλο, οι αποστρατείες που έγιναν την άνοιξη του 1975 έκλεισαν το ζήτημα της παρουσίας χουντικών στο Ναυτικό.⁸²⁵ Ωστόσο, στις 20 Μαρτίου άρθρο του δημοσιογράφου Γιώργου Καραγιωργα στο *Βήμα*, τόνιζε την ανάγκη νέας εκκαθάρισης στις ένοπλες δυνάμεις. Σύμφωνα με τον δημοσιογράφο, οι

⁸²¹ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, φάκελος Α. Κακαρά, υποφάκελος, φάκελος Κύπρου, Πλοίαρχος Κ. Μεταλληνός, «Πόρισμα Ενεργηθείσης Ενόρκου Διοικητικής Εξετάσεως», Αθήναι, 9 Μαρτίου 1975, σ. 1-5' βλ. και Α. Κακαρά, *ό.π.*, σ. 303-311.

⁸²² ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, φάκελος 102 Ανακοινώσεις, Δημοσιεύματα Τύπου 1975-1976, Υπουργός Εθνικής Αμύνης, «Ανακοίνωσις δια τον Τύπον», Αθήναι, 15 Μαρτίου 1975, σ. 5.

⁸²³ Α. Κακαρά, *ό.π.*, σ. 332-334.

⁸²⁴ Λεωνίδας Καλλιβρετάκης, *Δικτατορία και Μεταπολίτευση*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2017, σ. 235-241.

⁸²⁵ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, φάκελος 27 (1975), υποφάκελος 1, Εθνική Άμυνα (Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1975), Αντιναύαρχος Κ. Εγκολφόπουλος προς Υπουργόν Εθνικής Αμύνης, «Υπόθεσις Υποναύαρχου Σ. Καψάλη», Αθήναι, 6 Μαΐου 1975, σ. 2.

αξιωματικοί που είχαν πρόσφατα απομακρυνθεί αποτελούσαν τα στελέχη της δικτατορίας, αυτοί που «είχαν επιβληθεί με υπέρτατες εξουσίες και δυνάστευσαν ο καθένας από το δικό του πόστο, το Όπλο του με αυθαιρεσίες και διωγμούς [...] Παραμένουν, όμως, ακόμη οι δευτερεύοντες, οι άμεσοι βοηθοί τους». Τόνιζε ότι για το συμφέρον των ενόπλων δυνάμεων, της ανεμπόδιστης λειτουργίας της δημοκρατίας καθώς και τη συσπείρωση του έθνους έναντι των προκλήσεων που έπρεπε να αντιμετωπίσει, ήταν αναγκαία η απομάκρυνσή του. Το ίδιο «αξιούν οι παραμείναντες -θύματα της επταετίας». Σημείωνε ο Γ. Καράγιωργας:

Υπάρχουν σήμερα προσωπικότητες της στρατιωτικής και πολιτικής ζωής μας, που έχουν υβρισθεί από άλλους, αλλά εξακολουθούν να κρατούν μεγάλες ηγετικές θέσεις. Υπάρχουν ενυπόγραφες υβριστικές αναφορές εναντίων αξιωματικών που αντισταθήκανε στη χούντα. Αυτές οι αναφορές τους στοιχίσανε φυλακίσεις, βασανισμούς και εξορίες. Ορισμένοι από αυτούς συνδιοικούν με τα πρώην θύματά τους! Είναι μια κατάσταση που δεν μπορεί να συνεχιστεί. Για αυτό απαιτείται νέα κάθαρση.⁸²⁶

Ένα μήνα μετά, ο Ευ. Αβέρωφ ζήτησε από τον Κ. Εγκολφόπουλο να τον ενημερώσει σχετικά με το θέμα των κρίσεων που είχε διατυπώσει γραπτώς ο υπαρχηγός του Ναυτικού, υποναύαρχος Σπύρος Καψάλης, την περίοδο της δικτατορίας για τον Αλέξανδρο Παπαδόγγο και άλλους αξιωματικούς «κατέχοντας σήμερα νευραλγικές θέσεις εις το Πολεμικόν Ναυτικόν» και το οποίο είχε φτάσει μέχρι τον Τύπο.⁸²⁷ Σύμφωνα με την απάντηση του Αρχηγού του Ναυτικού, τον Μάιο του 1973 ο Σπ. Καψάλης είχε κρίνει «σκληρά» τους κυβερνήτες των αντιτορπιλικών των οποίων προϊστάτο, ως διοικητής αντιτορπιλικών, για την «αποκαλυφθείσαν συνωμοσίαν». Όπως υποστήριξε, η αντίδραση του Καψάλη ήταν βέβαια «βιαία», αλλά προέβη στις σκληρές κρίσεις από «αίσθημα προδωμένου στρατιωτικού» και όχι από «φιλοχουντισμόν» όπως του καταλόγιζαν. Για τον Κ. Εγκολφόπουλο, ο Σπ. Καψάλης ήταν εξαιρετικός αξιωματικός επαγγελματικά και ήταν δική του απόφαση να παραμείνει στο Ναυτικό. Μάλιστα ανέφερε ότι το δημοσίευμα είχε σαν στόχο να πλήξει την Κυβέρνηση. Τόνιζε τέλος, ότι ο Σπ. Καψάλης ήταν διατεθειμένος να

---

⁸²⁶ Γιώργος Καράγιωργας, «Ανάγκη νέας δομής στις Ένοπλες Δυνάμεις, εφ. *Τα Νέα*, 20 Μαρτίου 1975, σ. 12.

⁸²⁷ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, φάκελος 27 (1975), υποφάκελος 1, Εθνική Άμυνα (Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1975), Ευάγγελος Αβέρωφ-Τσιτίσας προς Αρχηγόν Ναυτικού, Αθήναι, 29 Απριλίου 1975.

παραιτηθεί.⁸²⁸ Η στάση του Κ. Εγκολφόπουλου στηριζόταν στις απαντήσεις του Καψάλη, από τον οποίο είχε ζητήσει προηγουμένως εξηγήσεις για το ζήτημα.⁸²⁹

Ελάχιστες ημέρες μετά τις ευρείες αποστρατείες που ανακοίνωσε η κυβέρνηση, το δημοσίευμα έφερνε στο προσκήνιο την διατήρηση σε ανώτατες θέσεις του Ναυτικού, αξιωματικών που είχαν στηρίξει τη δικτατορία. Η παραμονή τους ήταν απόφαση του ίδιου του Κ. Εγκολφόπουλου. Κατά τη διάρκεια της εξέτασης των καταγγελιών για χουντικούς, ο αρχηγός του Ναυτικού είχε διαχωρίσει αυτές που αφορούσαν τους ανώτατους αξιωματικούς, προκειμένου να τις εξετάσει «προσωπικώς». Παρά το γεγονός ότι στις αναφορές τους οι αξιωματικοί του «Κινήματος» κατηγορούσαν ως χουντική τη μισή ανώτατη ηγεσία, ο Κ. Εγκολφόπουλος θεωρούσε τον αριθμό υπερβολικό.

Υπό αυτές τις συνθήκες, η παρουσία των ανωτάτων αξιωματικών σε γεύματα μαζί με τον Δ. Ιωαννίδη, όπως τους καταλόγιζαν, ή οι έντονες αντιδράσεις τους «κατά και μετά την αποκάλυψιν της συνωμοσίας του Μαΐου», ήταν για τον Αρχηγό του Ναυτικού δικαιολογημένες αφού από τις θέσεις που βρίσκονταν «αν δεν επεδείκνυον φιλοδικτατορικών ζήλον, θα απεμακρύνοντο ταχέως». Δεδομένου ότι η δικτατορία αποστράτευε ως επικίνδυνους τους αξιωματικούς που είχαν επαγγελματικά και ηθικά προσόντα, «εάν τις ικανός ανώτερος αξιωματικός επεθύμει να επιβιώση, ήτο υποχρεωμένος να επιδείξη τινά ζωηρότητα και πίστην προς το καθεστώς».⁸³⁰

Ουσιαστικά ο Κ. Εγκολφόπουλος, όχι μόνο δικαιολογούσε την εκδήλωση πίστης προς το καθεστώς, αλλά επιπλέον, τη θεωρούσε απαραίτητη, προκειμένου να διατηρήσει ένας αξιωματικός τη θέση του. Η επάνδρωση του Ναυτικού με άρτιους επαγγελματικά και ηθικά αξιωματικούς προείχε από την αντίσταση στη δικτατορία. Ήταν μια αντίληψη ιδιαίτερα συντεχνιακή, η οποία έθετε πάνω από όλα το αξιόμαχο του Ναυτικού. Αντίστοιχη στάση είχε και στο παρελθόν. Το Φεβρουάριο του 1973, όταν τον είχε πλησιάσει ο τότε πλωτάρχης Χρήστος Λυμπέρης για να του προτείνει να αναλάβει την αρχηγία του «Κινήματος», ο Κ. Εγκολφόπουλος είχε εκφράσει την αντίθεσή του στην προσπάθεια των αξιωματικών, τονίζοντας μεταξύ άλλων ότι από τη

⁸²⁸ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, φάκελος 27 (1975), υποφάκελος 1, Εθνική Άμυνα (Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1975), Αντιναύαρχος Κ. Εγκολφόπουλος προς Υπουργόν Εθνικής Αμύνης..., ό.π., σ. 3.

⁸²⁹ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, φάκελος 27 (1975), υποφάκελος 1, Εθνική Άμυνα (Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1975), Υποναύαρχος Σπ. Καψάλης προς Αρχηγόν Ναυτικού, «Αναφορά επί σχολίων ημερησίου τύπου», Χολαργός, 30 Απριλίου 1975, σ. 1-6.

⁸³⁰ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, φάκελος 27 (1975), υποφάκελος 1, Εθνική Άμυνα (Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1975), Αντιναύαρχος Κ. Εγκολφόπουλος προς Υπουργόν Εθνικής Αμύνης..., ό.π., σ. 1-2.

στιγμή που δεν συμμετείχε ο Στρατός, «θα οδηγήσει εις καταστροφήν όχι μόνον των συμμετεχόντων, αλλά και του Ναυτικού γενικώτερον».⁸³¹

Έτσι, για τον ίδιο λόγο που οδήγησε στην αποστρατεία τους 32 αξιωματικούς τον Μάρτιο του 1975, δηλαδή με γνώμονα την επάρκεια ή μη, επαγγελματισμού, διατήρησε στις θέσεις της την ανώτατη ηγεσία του Ναυτικού που είχε κληρονομήσει από τον Αραπάκη. Από όσες περιπτώσεις ανωτάτων ερεύνησε, μόνο μια προέκυψε με δράση υπέρ του καθεστώτος. Ήταν ο διευθυντής του Β' κλάδου τον οποίο τοποθέτησε «εις θέσιν περιθωρίου» και στη συνέχεια αποστρατεύθηκε. Στους υπόλοιπους είχε υποσχεθεί ότι οι αποστρατείες του Μαρτίου ήταν και οι τελευταίες μέχρι τις κρίσεις του επομένου έτους, προκειμένου όπως ανέφερε, «να εργαστούν εν ηρεμία και αποδοτικώς».⁸³²

Η παραμονή του Σπ. Καψάλη δεν άρεσε ωστόσο στους αξιωματικούς της συνωμοσίας, οι οποίοι δεν άφησαν να κλείσει το ζήτημα. Στις 24 Ιουλίου 1975 με επιστολή τους στον Ευ. Αβέρωφ, οι πλοίαρχοι Στ. Αργυρίου, Αθ. Γκιόκεζας, Κ. Κουσουρής, Π. Μάλλιαρης, Π. Παναγιωταρέας, Μ. Παπαθανασίου, Ν. Παππάς, Αθ. Σέκερης, Δ. Τρουπάκης, διαμαρτυρήθηκαν για την παρουσία χουντικών στο Ναυτικό. Όπως ανέφεραν, η παραμονή, και μάλιστα σε «ηγετικές θέσεις», αξιωματικών που είχαν συνεργαστεί στο παρελθόν με τη δικτατορία, έθετε ζήτημα «ηθικής τάξεως». Σύμφωνα με τους αξιωματικούς, το πρόβλημα αυτό είχε οξυνθεί τον τελευταίο καιρό τόσο από την διατήρηση του Σπ. Καψάλη, παρά τον θόρυβο που προκλήθηκε στον Τύπο, όσο και από το μάθημα «δημοκρατικής αγωγής» που έκανε ο αρχιπλοίαρχος Ιωάννης Παπαδάκης, στην πρόσφατη ορκωμοσία των σημαιοφόρων, «χωρίς ούτως να το τηρήσει κατά τη διάρκεια της δικτατορίας». Τέλος, όπως ανέφεραν οι «κινηματίες», και οι δύο ανώτατοι, μαζί με τους υποναύαρχο Γεράσιμος Στεφανάδη και αρχιπλοίαρχο Ιωάννη Καραθανάση, καθώς και άλλους αξιωματικούς, είχαν συμμετάσχει στα συμβούλια απόταξης των αξιωματικών της συνωμοσίας. «[...] ένθερμοι υποστηρικταί της 21^{ης} Απριλίου, μας απέταξαν παμψηφεί και παντοιοτρόπως μας εξύβριζον εις πάσαν ευκαιρίαν».

Θεωρώντας υποχρέωσή τους να τονίσουν ότι η παραμονή αυτών των αξιωματικών «τραυμάτιζε ηθικώς» τα στελέχη του Ναυτικού και κυρίως τα νεότερα, καθώς

---

⁸³¹ Νίκος Παπαδημητρίου, *Το Κίνημα του Π. Ναυτικού. Μάιος 1973*, Αθήνα, Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1985, σ. 239· βλ. και παραπάνω, κεφάλαιο 1, υποκεφάλαιο 1.5.

⁸³² ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, φάκελος 27 (1975), υποφάκελος 1, Εθνική Άμυνα (Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1975), Αντιναύαρχος Κ. Εγκολφόπουλος προς Υπουργόν Εθνικής Αμύνης..., ό.π., σ. 1-2.

αδυνατούσαν να κατανοήσουν τους λόγους για τους οποίους διατηρούνταν αξιωματικοί που είχαν υποστηρίξει τη δικτατορία, οι αξιωματικοί του «Κινήματος» έθεταν τις παραιτήσεις τους στην διάθεση του υπουργού «εφ' όσον υμείς θεωρείτε ότι αυτή εξυπηρετεί τα συμφέροντα του Έθνους και του Ναυτικού».⁸³³

Η πράξη τους προκάλεσε την έντονη αντίδραση του Ευ. Αβέρωφ. Στην απάντησή του, τους κατηγορήσε ότι με την επιστολή παραβίασαν τόσο την πειθαρχία όσο και την ιεραρχία του Ναυτικού, καθώς προσπέρασαν την ηγεσία του. Παράλληλα, τους είπε ότι είχε συμπεριφερθεί πολύ καλά μέχρι τότε, και δεν θα έπρεπε να έχουν παράπονο. Μάλιστα, ο Ευ. Αβέρωφ τόνισε ότι δεν θα ανεχόταν μικρές χούντες στο Ναυτικό.⁸³⁴

Η αντίδραση του Ευ. Αβέρωφ πρέπει να ταρακούνησε τους αξιωματικούς οι οποίοι υποχώρησαν. Στην απάντησή τους, εξέφρασαν τη λύπη τους προς τον υπουργό, διευκρινίζοντας ότι δεν ήταν πρόθεσή τους, ούτε να απειλήσουν ούτε να εκβιάσουν ενώ πάντα σέβονταν την ιεραρχία του Ναυτικού. Ο λόγος που τους ώθησε στην αποστολή του σημειώματος, ήταν ότι δέχονταν πλήθος παραπόνων και πιέσεων όχι μόνο από τους μνημένους του «Κινήματος» αλλά και από τη πλειοψηφία των νεότερων αξιωματικών σχετικά με τη παραμονή στελεχών που είχαν στηρίξει τη δικτατορία. Τονίζοντας ότι μέχρι τότε απέτρεπαν αυτούς τους αξιωματικούς από το να υποβάλουν τις παραιτήσεις τους, στόχος της επιστολής τους, με την οποία εξέφρασαν «το κοινό αίσθημα επί των προβλημάτων που απασχολούν το σύνολο του Ναυτικού», ήταν να βοηθήσουν τον Ευ. Αβέρωφ στο «δυσχερές έργο» του, προκειμένου «το ταχύτερον δυνατόν παγιωθεί η ιεραρχία».

Η απάντηση του Ευ. Αβέρωφ ήταν η επιστροφή της ίδιας επιστολής σχολιασμένη ιδιοχείρως. Σε αυτά, ανέφερε ότι η απόφαση για απομάκρυνση αξιωματικών ήταν ζήτημα του υπουργού.⁸³⁵ Πάντως, ένα μήνα μετά, στις 5 Σεπτεμβρίου 1975, ο υποναύαρχος Σπύρος Καψάλης αποστρατεύτηκε. Μαζί του και ο αρχιπλοίαρχος Αθανάσιος Γλυκής, οι αντιπλοίαρχοι Κωνσταντίνος Βλαχοδήμος και Εμμανουήλ Λεωνίδας και ο πλωτάρχης Αναστάσιος Δεσύλλας.⁸³⁶ Όσον αφορά τους άλλους τρεις

⁸³³ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, φάκελος 27 (1975), υποφάκελος 1, Εθνική Άμυνα (Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1975), Δ. Τρουπάκης, Α. Σέκερης, Π. Παναγιωταρέας, Μ. Παπαθανασίου, Σ. Αργυρίου, Α. Γκιόκεζας, Κ. Κουσουρής, Π. Μάλλιανης, «Προς την ΑΕ τον Υπουργόν Εθνικής Αμύνης», 24 Ιουλίου 1975, σ. 1-2.

⁸³⁴ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, φάκελος 27 (1975), υποφάκελος 1, Εθνική Άμυνα (Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1975), Σημείωμα Αβέρωφ, 25 Ιουλίου 1975, σ. 1-3.

⁸³⁵ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, φάκελος 27 (1975), υποφάκελος 1, Εθνική Άμυνα (Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1975), Προς: Τον κ. Ε. Αβέρωφ, 29 Ιουλίου 1975, σ. 1-3.

⁸³⁶ «Δελτίον Ενημερώσεως. Ελλάς. Μεταβολαί Αξιωματικών», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 102:375 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1975), σ. 180-181.

ανώτατους αξιωματικούς τους οποίους κατηγορούσαν οι «κινηματίες», παρέμειναν στις θέσεις τους και αποστρατεύθηκαν σταδιακά στις κρίσεις των επομένων ετών. Τον Αύγουστο του 1976, αποστρατεύτηκε ο Ιωάννης Καραθανάσης και τον Οκτώβριο του ίδιου έτους ο Ιωάννης Παπαδάκης.⁸³⁷ Τον Μάιο του επομένου έτους ήταν η σειρά του Νίκου Ανδρονόπουλου και του Γεράσιμου Στεφανάδη.⁸³⁸

Η υπόθεση δεν είχε συνέχεια. Όπως φάνηκε από την σταδιοδρομία των ανώτατων αξιωματικών που η δικτατορία είχε κληρονομήσει στη νεοπαγή δημοκρατία, η αποστρατεία του Σπ. Καψάλη ήταν και η τελευταία την οποία μπόρεσαν να πετύχουν. Παράλληλα όμως, έδειξε και τα όρια της αποχουντοποίησης στο Ναυτικό, τα οποία άφηναν εκτός την ανώτατη ηγεσία.

Σε αντίθεση με τους αξιωματικούς των υπολοίπων βαθμίδων, η ανώτατη ηγεσία του Ναυτικού η οποία είχε στηρίξει στο παρελθόν τη δικτατορία, είχε πολύ πιο ευνοϊκή αντιμετώπιση. Στη βάση αυτής της διαφοράς, ήταν η πολιτική που εφάρμοσε ο Ευ. Αβέρωφ στο ζήτημα της αποχουντοποίησης των ενόπλων δυνάμεων. Σύμφωνα με αυτή, όσοι αξιωματικοί είχαν στηρίξει στο παρελθόν τη χούντα αλλά είχαν μεταστραφεί υπέρ της δημοκρατίας δεν απομακρύνονταν, αλλά νομιμοποιούνταν. Ένα επιπλέον κριτήριο για τη μη μαζική αποχουντοποίηση, ήταν και η ανάγκη των ενόπλων δυνάμεων σε αξιωματικούς, δεδομένου ότι δεν έπρεπε να χάσουν την ετοιμότητά τους έναντι της τουρκικής επιθετικότητας.⁸³⁹

Στο Ναυτικό, το σύνολο της ανώτατης ηγεσίας είχε αποφασίσει να στηρίξει τη μετάβαση στη δημοκρατία. Στις 23 Ιουλίου και προτού ξεκινήσει η διαδικασία της πολιτικοποίησης που οδήγησε στην κυβέρνηση Κ. Καραμανλή, ο Π. Αραπάκης είχε καλέσει στο γραφείο του στο Υπουργείο Άμυνας το σύνολο των ανώτατων αξιωματικών, προκειμένου να τους ενημερώσει για την απόφασή του. Αφού τον διαβεβαίωσαν ότι τον στήριζαν, τους ζήτησε να θέσουν το Ναυτικό σε επιφυλακή, και σε περίπτωση που δεν επέστρεφε, να έβγαζαν το Στόλο στον Σαρωνικό.⁸⁴⁰

Επιπλέον, φαίνεται ότι για την ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων η μη διενέργεια εκκαθαρίσεων ήταν ένας από τους βασικούς όρους προκειμένου να υποστηρίξουν την καθεστωτική μετάβαση. Το ζήτημα αυτό είχε συζητηθεί τόσο στο συμβούλιο

⁸³⁷ «Δελτίον Ενημερώσεως. Ελλάς. Μεταβολαί Αξιωματικών», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 104:381 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1976), σ. 188.

⁸³⁸ «Δελτίον Ενημερώσεως. Ελλάς. Μεταβολαί Αξιωματικών», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 106:387 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1977), σ. 237.

⁸³⁹ Λ. Κουρκουβέλας, *ό.π.*, σ. 546-549.

⁸⁴⁰ Π. Αραπάκης, *ό.π.*, σ. 305. Σταύρος Ψυχάρης, *Τα παρασκήνια της αλλαγής*, Αθήνα, Το Βήμα, 2013, σ. 165-167.

πολιτικών αρχηγών, όσο και με τον Κ. Καραμανλή κατά την πρώτη του σύσκεψη με τους αρχηγούς των επιτελείων και τους πολιτικούς αρχηγούς μετά την άφιξή του στην Αθήνα. Σε αυτή, ο τότε Αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων, στρατηγός Γρηγόριος Μπονάνος, του τόνισε ότι η μετάβαση έπρεπε να αφήσει ανεπηρέαστες τις ένοπλες δυνάμεις.⁸⁴¹ Όποια και αν ήταν αυτή η άτυπη συμφωνία σε εκείνες τις κρίσιμες ώρες, στη πορεία της Μεταπολίτευσης φάνηκε ότι ο Καραμανλής δεν την τήρησε πλήρως. Ήδη από τον Αύγουστο του 1974 είχε προχωρήσει στις πρώτες αλλαγές στις ένοπλες δυνάμεις, απομακρύνοντας επικίνδυνες μονάδες που στάθμευαν κοντά στην Αθήνα και αποστρατεύοντας τον ίδιο τον Γρ. Μπονάνο καθώς και τον Αρχηγό του Γενικού Επιτελείου Στρατού Ανδρέα Γαλατσάνο. Τις θέσεις τους πήραν οι Διονύσης Αρμπούζης και Ιωάννης Ντάβος αντίστοιχα.⁸⁴² Μετά το «πραξικόπημα της πυτζάμας» αποστρατεύτηκαν και άλλοι ανώτατοι αξιωματικοί από το Στρατό, το Ναυτικό και την Αεροπορία.⁸⁴³

Πάντως, όσον αφορά την ανώτατη ηγεσία του Ναυτικού η μεταστροφή της υπέρ της μετάβασης και στη συνέχεια η υποστήριξή της, αποδείχθηκε καθοριστική για τη τύχη της, καθώς εξασφάλισε σε έναν βαθμό την άτυπη ασυλία του Ευ. Αβέρωφ η οποία επέτρεψε την παραμονή τους και στη συνέχεια τη σταδιακή και χωρίς θόρυβο απομάκρυνσή τους.

Χαρακτηριστικό περιστατικό που επιβεβαίωσε αυτή τη μεταχείριση, ήταν η στάση που κράτησε η κυβέρνηση όταν στις 4 Νοεμβρίου 1974 ο απότακτος από τη δικτατορία αντιπλοίαρχος Ευστ. Πετρόπουλος, υπέβαλε μήνυση για εσχάτη προδοσία κατά του Γ. Παπαδόπουλου, του τέως υπουργού Αμύνης Νικόλαου Εφέσιου και 17 ανωτάτων αξιωματικών. Μεταξύ αυτών, ήταν ο απόστρατος ναύαρχος Κωνσταντίνος Μαργαρίτης, οι απόστρατοι υποναύαρχοι Γ. Πετμεζάς και Θεόδωρος Μανωλόπουλος και το σύνολο ουσιαστικά της ηγεσίας του Ναυτικού: οι αντιναύαρχοι Πέτρος Αραπάκης (Αρχηγός Ναυτικού) και Πολυζώης Καλογερόπουλος (Αρχηγός Στόλου), οι υποναύαρχοι Σπύρος Καψάλης (Υπαρχηγός Ναυτικού), Νικόλαος Ανδρονόπουλος, Κυριάκος Κουμανάκος (υποδιοικητής Ναυτικής Εκπαιδύσεως) ο πλοίαρχος Χρήστος Τσουτσάνης και ο απόστρατος αρχιπλοίαρχος Νικόλαος Δαμβέργης. Σύμφωνα με τον

⁸⁴¹ Γρηγόριος Μπονάνος, *Η αλήθεια. 21^η Απριλίου, 25^η Νοεμβρίου, Κυπριακόν*, Αθήνα, 1986, σ. 300.

⁸⁴² Λ. Κουρκουβέλας, *ό.π.*, σ. 547.

⁸⁴³ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, φάκελος 102, Ανακοινώσεις, Δημοσιεύσεις Τύπου 1975-1976, Υπουργείον Εθνικής Αμύνης, «Ανακοίνωσις», Αθήναι, 4 Μαρτίου 1975, σ. 1-4, Υπουργός Εθνικής Αμύνης, «Ανακοίνωσις διά τον Τύπον», Αθήναι, 5 Μαρτίου 1975, σ. 1-3, Υπουργός Εθνικής Αμύνης, «Ανακοίνωσις διά τον Τύπον», Αθήναι, 15 Μαρτίου 1975, σ. 1-6.

Ε. Πετρόπουλο, η κατηγορία αφορούσε στο ζήτημα της μη επέμβασης στη Κύπρο για την αντιμετώπιση των τουρκικών στρατευμάτων και είχε στόχο «να εξουδετερωθούν εγκαίρως και αποτελεσματικώς οι απειλούντες την υπόστασιν των Ενόπλων Δυνάμεων και του Έθνους κίνδυνου».⁸⁴⁴

Τρεις ημέρες αργότερα, το Υπουργείο Άμυνας ανακοίνωσε ότι θα «ενεργήσει τα δέοντα» μόλις μάθαινε το περιεχόμενο της μήνυσης και κάλυψε την ηγεσία του Ναυτικού για τις όποιες ευθύνες είχε για τα γεγονότα στην Κύπρο μετά την τουρκική εισβολή. «Το Πολεμικόν Ναυτικόν τόσον κατά τη τότε κρίσιν όσον και σήμερον ήτο και είναι πάντοτε έτοιμον να εκτελέση το προς τη πατρίδα ύψιστον καθήκον του».⁸⁴⁵ Η μήνυση του Ε. Πετρόπουλου δεν είχε συνέχεια.

Ως τήρηση της άτυπης ασυλίας πρέπει να ερμηνευτεί και η τοποθέτηση του Κ. Εγκολφόπουλου ως Αρχηγού Ναυτικού. Η μετριοπαθής στάση που τήρησε στο ζήτημα της αποχουντοποίησης στις ανώτατες βαθμίδες των αξιωματικών, τις οποίες και ανέλαβε να εξετάσει προσωπικά, προστάτευσε την ηγεσία από τις πιέσεις των «κινηματιών». Αυτός φαίνεται να ήταν και ο βασικός λόγος για τον οποίο εν τέλει συναίνεσε ο Π. Αραπάκης στο πρόσωπο του Κ. Εγκολφόπουλου ως διαδόχου του. Σε περίπτωση που είχε τοποθετηθεί ο Σπ. Κονοφάος, ήταν πιθανό να έδειχνε λιγότερη διαλλακτικότητα. Από την άλλη, δεν πρέπει να προσπερνάται το γεγονός ότι η Ελλάδα βρισκόταν υπό απειλή τουρκικής επίθεσης, γεγονός που δεν επέτρεπε την απώλεια έμπειρων αξιωματικών.

Και πράγματι, όπως φάνηκε παραπάνω, παρά τις πιέσεις των «κινηματιών», σε σημείο να υποβάλουν και πάλι τις παραιτήσεις τους, δεν κατάφεραν να επιβάλουν την αποστράτευση των ανωτάτων που κατηγορούσαν για συνεργασία με τη δικτατορία. Η άρνηση του Κ. Εγκολφόπουλου, η έντονη αντίδραση του Αβέρωφ και η αποστρατεία του Σπ. Καψάλη τον Σεπτέμβριο του 1975, έθεσαν οριστικά τέλος στο ζήτημα. Οι υπόλοιποι αξιωματικοί παρέμειναν στο Ναυτικό για μερικά ακόμα χρόνια όταν και αποστρατεύθηκαν, με μόνη ίσως ποινή να μην προαχθούν στον επόμενο βαθμό, όπως συνηθιζόταν στις αποστρατείες. Εν τέλει, μόνο 5 ανώτατοι απομακρύνθηκαν το 1975, και οι δύο μετά από τις αντιδράσεις των «κινηματιών».

Μια άλλη συνέπεια αυτής της άτυπης ασυλίας, ήταν και οι ελάχιστες επαναφορές αξιωματικών που είχε αποστρατεύσει η χούντα πριν τον Μάιο του 1973 και αυτό γιατί

---

⁸⁴⁴ «Νέα μήνυση κατά του Γ. Παπαδόπουλου για εσχάτη προδοσία», εφ. *Το Βήμα*, 5 Νοεμβρίου 1974, σ. 8.

⁸⁴⁵ «Το Π. Ναυτικό έτοιμο για το καθήκον του», εφ. *Το Βήμα*, 7 Νοεμβρίου 1974, σ. 8.

θα επηρέαζε την υπάρχουσα ανώτατη ηγεσία. Όπως αναφέρει και ο Π. Αραπάκης, οι επαναφορές έπρεπε να σταματήσουν στους αποτάκτους του «Κινήματος». Οποιαδήποτε επαναφορά παλαιότερου αξιωματικού θα «έθιγε» την ηγεσία του κλάδου.⁸⁴⁶

Το ζήτημα της αποκατάστασης και άλλων αξιωματικών, είχε ανοίξει αμέσως μετά την επαναφορά των «κινηματιών» ο τότε απόστρατος αντιναύαρχος Κ. Εγκολφόπουλος. Με επιστολή του στον Τύπο αφού χαιρέτισε την επαναφορά των «κινηματιών» «ως πράξις ουχί μόνον δικαία αλλά και σώφρων από απόψεως εθνικής αμύνης» υπενθύμιζε άλλες δύο «αιμορραγίες» της επετηρίδας, που προηγήθηκαν αυτής του «Κινήματος». Η πρώτη, έγινε το καλοκαίρι του 1967 και απομάκρυνε περίπου 25 μάχιμους αξιωματικούς. Αυτή η «σφαγή», όπως τη χαρακτήριζε ο Κ. Εγκολφόπουλος ήταν συνέπεια παρέμβασης «εξωναυτικών παραγόντων» και έγινε επειδή οι αξιωματικοί αυτοί θεωρούνταν πιστοί στο κόμμα της Ενώσεως Κέντρου. Για τον Κ. Εγκολφόπουλο, οι αποστρατευθέντες έπρεπε να αποκατασταθούν και όσοι το επιθυμούσαν να επανέλθουν στο Ναυτικό. Η δεύτερη αιμορραγία, συνέβη μετά το κίνημα της 13^{ης} Δεκεμβρίου 1967 και είχε ως αποτέλεσμα τις αποτάξεις και παραιτήσεις υψηλόβαθμων αξιωματικών οι οποίοι «έδρασαν υπό την παρόρμησιν του Όρκου». Σύμφωνα με τον Κ. Εγκολφόπουλο και αυτοί έπρεπε να αποκατασταθούν ανάλογα την περίπτωση, καθώς «πρόκειται περί εξαιρέτων γενικώς αξιωματικών».⁸⁴⁷

Η επιστολή του Κ. Εγκολφόπουλου άνοιξε μια δημόσια συζήτηση στο Τύπο σχετικά με τα όσα ισχυρίστηκε. Στις 13 Αυγούστου μέσω του *Βήματος* απάντησαν οι απότακτοι αξιωματικοί, αντιναύαρχος Ιπποκράτης Δέδες και αρχιπλοίαρχος Μάριος Σταυρίδης. Για τον Ιπ. Δέδε, τέως αρχηγός Ναυτικού που είχε υποστηρίξει το κίνημα του βασιλιά τον Δεκέμβριο του 1967, η επαναφορά των αποτάκτων του κινήματος ήταν μια σωστή κίνηση, όπως σωστή θα ήταν και η επανάκριση «κατά περίπτωσιν», όπως πρότεινε ο Κ. Εγκολφόπουλος, των αξιωματικών που αποτάχθηκαν το καλοκαίρι του 1967. Ωστόσο, ο Ιπ. Δέδες διευκρίνιζε ότι οι κρίσεις που οδήγησαν στην αποστρατεία των 25 μάχιμων αξιωματικών δεν έγιναν με κριτήριο την πολιτική τους τοποθέτηση στο Κέντρο, αλλά λόγω επαγγελματικής ανεπάρκειας. Πέρα από αυτή την ομάδα ωστόσο, θεωρούσε επιβεβλημένη την επανεξέταση των αξιωματικών και των τριών κλάδων που απομακρύνθηκαν από τη δικτατορία, καθώς οι αποφάσεις μπορεί να μην

---

⁸⁴⁶ Π. Αραπάκης, *ό.π.*, σ. 327.

⁸⁴⁷ «Οι απότακτοι του Ναυτικού και των δύο άλλων Όπλων», εφ. *Το Βήμα*, 10 Αυγούστου 1974, σ. 12.

είχαν ληφθεί βάσει «αντικειμενικών κριτηρίων». Τέλος, υπερασπίστηκε της ηγεσίας του τονίζοντας ότι η κινητοποίηση του Ναυτικού υπό την ηγεσία του υπέρ του βασιλιά στις 13 Δεκεμβρίου «εις την προσπάθειάν του δια την απόδοσιν των λαϊκών ελευθεριών, παρουσιάζει το χαρακτήρα και την προσωπικότητά μας».

Υπέρ της επαναφοράς των αποτάκτων του «Κινήματος» τάχθηκε και ο Μ. Σταυρίδης, τονίζοντας παράλληλα ότι μαζί με αυτούς, έπρεπε να αποκατασταθούν και οι απότακτοι του κινήματος του Δεκεμβρίου 1967. Σύμφωνα με τον Μ. Σταυρίδη, αυτοί οι αξιωματικοί που αποτελούσαν την ηγεσία του Ναυτικού στο βασιλικό κίνημα, κινδύνευσαν λόγω της στάσης τους να βρεθούν στο εκτελεστικό απόσπασμα και παρά τις ποικίλες πιέσεις που υπέστησαν μετά την απομάκρυνσή τους από το Ναυτικό, όπως εκτοπίσεις, στέρηση ιθαγένειας, παρακολουθήσεις της αλληλογραφίας και του στενού τους περιβάλλοντος, ήταν «πάντοτε παρόντες, έτοιμοι και πρόθυμοι, να υψώσουν την ελευθέραν των φωνήν και να διαθέσουν τας ηθικάς των δυνάμεις οσάκις απαιτηθή εμπράκτως οιασδήποτε μορφής άσκησις αντιδράσεως κατά του καθεστώτος». Το ελάχιστο που ζητούσαν δεν ήταν η επαναφορά τους στο Ναυτικό, εκτός εάν κρινόταν ανάγκη, αλλά η ανάκληση των αποτάξεων, η τυπική επαναφορά και προαγωγή στον βαθμό τους και στη συνέχεια η επαναφορά στην εφεδρεία.⁸⁴⁸

Οι ισχυρισμοί του Ιπ. Δέδε ότι οι κρίσεις του καλοκαιριού του 1967 δεν έγιναν με πολιτικό κριτήριο, προκάλεσαν την αντίδραση δύο αξιωματικών από αυτούς που είχαν αποστρατευθεί εκείνη τη περίοδο. Παραθέτοντας τμήματα του αιτιολογικού της αποστρατείας του τα οποία τεκμηριώναν το πολιτικό κριτήριο, ο απόστρατος αρχιπλοίαρχος Γ. Δ. Ψαλίδας, διέψευδε τους ισχυρισμούς του Ιπ. Δέδε περί επαγγελματικού κριτηρίου. Παράλληλα, ο απόστρατος αντιπλοίαρχος Ματάλας τόνιζε στην επιστολή του ότι η υποστήριξη τους στο κίνημα του βασιλιά δεν τους «εξιλέωνε» από την υπακοή που έδειξαν τους πρώτους μήνες στην 21^η Απριλίου. Μάλιστα έφερε ως παράδειγμα τη περίπτωση των δωσίλογων, οι οποίοι, μπορεί λόγω της αποδοχής τους ως «συμπολεμιστάς των κομμουνιστών» να γλύτωσαν τη ποινική καταδίκη, δεν έπαψαν να είναι δωσίλογοι.⁸⁴⁹ Ανεξάρτητα από την διαφωνία των αξιωματικών για τους λόγους που οδήγησαν στο πρώτο κύμα αποστρατειών, όλοι τους συμφωνούσαν στην ανάγκη των αποκαταστάσεων και άλλων αξιωματικών.

⁸⁴⁸ «Οι απότακτοι του Ναυτικού και η αποκατάστασίς των», εφ. *Το Βήμα*, 13 Αυγούστου 1974, σ. 5.

⁸⁴⁹ «Έντονος αντίδρασις αποταχθέντων αξιωματικών Π.Ν.», εφ. *Το Βήμα*, 15 Αυγούστου 1974, σ. 9.

Η επαναφορά των αποτάκτων του «Κινήματος», είχε πλέον ανοίξει για τα καλά το αποτακτικό ζήτημα και δεν περιοριζόταν στο Ναυτικό, αλλά αφορούσε και τους άλλους δύο κλάδους των ενόπλων δυνάμεων. Παρά τις αναφορές του Υπουργείου Αμύνης ότι η επαναφορά αποτάκτων αφορούσε αποκλειστικά την ομάδα του «Κινήματος» και όχι υπόλοιπους αξιωματικούς σε Ναυτικό, Στρατό και Αεροπορία,⁸⁵⁰ τις επόμενες ημέρες απότακτοι αξιωματικοί του Στρατού και την Αεροπορίας ζητούσαν την αποκατάσταση και επαναφορά τους,⁸⁵¹ επιβεβαιώνοντας τους φόβους της ηγεσίας του Στρατού για μαζικές επαναφορές.⁸⁵²

Η πρώτη πράξη της κυβέρνησης για την επίλυση του ζητήματος έγινε στις 5 Οκτωβρίου 1974. Με νομοθετικό διάταγμα οι αξιωματικοί των ενόπλων δυνάμεων «τεθέντες εις απόταξιν διά παραπτώματα σχέσιν έχοντα με την δημιουργηθείσαν από της 21^{ης} Απριλίου 1967 κατάστασιν τίθενται εις αποστρατείαν, αφ' ης ετέθεισαν εις απόταξιν και με τον αυτόν ον έφερον βαθμόν». Από τη διάταξη εξαιρούνταν τα «παραπτώματα» που έθιγαν την στρατιωτική τιμή. Με αυτό το τρόπο όσοι είχαν αποταχθεί από τη δικτατορία έγιναν απόστρατοι.⁸⁵³

Ένα μήνα αργότερα, με νέο νομοθετικό διάταγμα, άνοιγε ο δρόμος για τις αποκαταστάσεις. Σύμφωνα με αυτό, «στρατιωτικοί των Ενόπλων Δυνάμεων εξελθόντες της ενεργού υπηρεσίας από της 21^{ης} Απριλίου 1967 μέχρι της 23^{ης} Ιουλίου 1974, λόγω αποτάξεως ή αποστρατείας ή εξαναγκασμού εις παραίτησιν, δικαιούνται όπως, εντός αποκλειστικής προθεσμίας δύο μηνών από της δημοσιεύσεως του παρόντος, υποβάλουν αίτησιν εις το οικείον Αρχηγείον διά την κρίσιν των υπό [...] Συμβουλίου». Τα συμβούλια που θα εξέταζαν τις αιτήσεις αποτελούνταν από τους πέντε αρχαιότερους αξιωματικούς μετά από απόφαση του υπουργού Άμυνας. Τέλος, το διάταγμα προέβλεπε ότι όσοι επανακρίνονταν δεν θα έπαιρναν τους ανώτατους βαθμούς.⁸⁵⁴

Ο νόμος προκάλεσε αντιδράσεις τόσο από το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας όσο και από την αντιπολίτευση. Στις αρχές του Φεβρουαρίου 1975, 136 βουλευτές του κυβερνώντος κόμματος κατέθεσαν σχέδιο νόμου στη Βουλή με το οποίο επαναφέρονταν στις ένοπλες δυνάμεις όλοι οι αξιωματικοί που είχαν απομακρυνθεί

⁸⁵⁰ «Επανερχονται οι διωχθέντες αξιωματικοί του Ναυτικού», εφ. *Η Βραδυνή*, 10 Αυγούστου 1974, σ. 1. «Επαναφέρονται μόνο οι αξιωματικοί του Ναυτικού», εφ. *Τα Νέα*, 10 Αυγούστου 1974, σ. 1.

⁸⁵¹ «Οι απότακτοι του Ναυτικού και των δύο άλλων Όπλων», εφ. *Το Βήμα*, 10 Αυγούστου 1974, σ. 12. «Υποστηρίζουν την επάνοδον των αποτάκτων αξιωματικών», εφ. *Το Βήμα*, 13 Αυγούστου 1974, σ. 9.

⁸⁵² Γρ. Μπανάνος, *ό.π.*, σ. 300.

⁸⁵³ ΦΕΚ, τεύχος Α', αρ. 298, 8 Οκτωβρίου 1974.

⁸⁵⁴ ΦΕΚ, τεύχος Α' αρ. 361, 6 Δεκεμβρίου 1974.

στα επτά χρόνια της δικτατορίας. Το σχέδιο νόμου προσπερνούσε τις ειδικές επιτροπές του Υπουργείου Αμύνης που θα έκριναν τους διωχθέντες αξιωματικούς και αυτό γιατί ως ανώτατη ηγεσία παρέμενε η δικτατορική. Η πρωτοβουλία ανήκε στον βουλευτή Άγγελο Πνευματικό,⁸⁵⁵ έναν από τους αξιωματικούς του Στρατού με αντιδικτατορική δράση.⁸⁵⁶ Το Υπουργείο Αμύνης ωστόσο κράτησε αποστάσεις από το νομοσχέδιο.⁸⁵⁷

Στον ίδιο άξονα κινήθηκαν και οι αντιδράσεις της αντιπολίτευσης. Στις 18 Απριλίου 1975, ο βουλευτής της Ενώσεως Κέντρου-Νέες Δυνάμεις, Αλέκος Παναγούλης τόνισε από το βήμα της Βουλής ότι ο νόμος ήταν στη «βάση του απαράδεκτος» επειδή προέβλεπε την κατάρτιση ειδικού συμβουλίου μετά από διαταγή του υπουργού Άμυνας για την επανάκριση αξιωματικών, ενώ ήταν ακόμα χειρότερος ο τρόπος με τον οποίο εφαρμόστηκε καταγγέλλοντας την παρουσία χουντικών αξιωματικών σε αυτά. Όπως ανέφερε «καταρτίστησαν τα ειδικά συμβούλια για την κρίση των αξιωματικών, από άτομα που συνεργάστηκαν με τη χούντα που έγιναν Στρατηγοί, Ναύαρχοι, Πτέραρχοι στην διάρκεια αυτής της δετίας». Μη πιστεύοντας ότι αυτοί «έστω και με καθυστέρηση κατάλαβαν ότι είναι έγκλημα η δικτατορία» ο Αλ. Παναγούλης υποστήριξε μέσω της περίπτωσης του αδελφού του, υπολοχαγού Γιώργου Παναγούλη ότι η παρουσία χουντικών στα συμβούλια είχε σαν αποτέλεσμα να μην κριθούν σωστά πολλοί αξιωματικοί που είχαν αντιταχθεί στη δικτατορία, ενώ κατέληξε επιστώντας την προσοχή για τους χουντικούς αξιωματικούς που παρέμεναν στις ένοπλες δυνάμεις «και μεταξύ αυτών είναι και άνθρωποι που έχουν αυτή τη στιγμή νευραλγικές θέσεις στο στράτευμα».

Απαντώντας στον Αλ. Παναγούλη, ο Ευ. Αβέρωφ παραδέχτηκε ότι το αποτέλεσμα της κρίσης του αδελφού του ήταν άδικο και είχε διορθωθεί, αλλά απέρριψε τις κατηγορίες ότι στις επιτροπές είχαν τοποθετηθεί χουντικοί αξιωματικοί. «Προσεπάθησα να επανδρώσω [σ.σ. τις επιτροπές] με τα καλύτερα δυνατά πρόσωπα. Και όταν τας κατήρτισα, όλοι μου είπον ότι η επιλογήν την οποίαν είχον κάμει ήτο καλή. [...] Εκείνο το οποίο δεν δέχομαι και το οποίο πραγματικά με θλίβει [...] είναι οι επικρίσεις τις οποίες έκαμε για λαμπρούς αξιωματικούς».

---

⁸⁵⁵ «136 βουλευτές της Νέας Δημοκρατίας ζητούν άμεση επαναφορά των διωχθέντων αξιωματικών», εφ. *Αυγή*, 2 Φεβρουαρίου 1975, σ. 1, 7.

⁸⁵⁶ Νάση Μπάλα, «Αντιδικτατορικές οργανώσεις και κινήσεις αξιωματικών του Στρατού Ξηράς: μαρτυρίες», στο Γιάννα Αθανασάτου, Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Σεφεριάδης (επιμ.), *Η δικτατορία 1967-1974. Πολιτικές πρακτικές, ιδεολογικός λόγος, αντίσταση*, Αθήνα, Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης-Καστανιώτη, 1999, σ. 200.

⁸⁵⁷ «136 βουλευτές της Νέας Δημοκρατίας ζητούν άμεση επαναφορά των διωχθέντων αξιωματικών»..., ό.π., σ. 1.

Κριτική στο έργο των συμβουλίων άσκησε και ο βουλευτής του ΠΑΣΟΚ Ιωάννης Χαραλαμπίδης που πήρε τον λόγο στην συνέχεια, αναφέροντας άλλες τέσσερις περιπτώσεις αξιωματικών που είχαν παραιτηθεί και αγωνιστεί κατά της χούντας και δεν αποκαταστάθηκαν. Πέραν αυτού, ο Ι. Χαραλαμπίδης άσκησε κριτική για το γεγονός ότι ο νόμος αυτός κυρώθηκε χωρίς να περάσει από τη βουλή, από την κυβέρνηση που μεσολάβησε της κυβέρνησης «Εθνικής Ενότητας» και των εκλογών του 1974, λίγες ημέρες πριν τη σύγκληση της νέας Βουλής. Όπως ανέφερε «νόμοι αυτής της σοβαρότητας θα πρέπει να συζητηθούν από την Εθνική Αντιπροσωπεία».⁸⁵⁸

Οι ενστάσεις της αντιπολίτευσης για τη παρουσία χουντικών αξιωματικών στις επιτροπές κρίσεως ήταν βάσιμες. Στο Ναυτικό οι ανώτατοι αξιωματικοί που συγκρότησαν την επιτροπή κρίσης αξιωματικών με βάση τον νόμο 197/74, ήταν όλοι τους αξιωματικοί που είχαν σταδιοδρομήσει στις ανώτατες βαθμίδες του Ναυτικού κατά τη διάρκεια της δικτατορίας. Ήταν οι αντιναύαρχοι Γ. Παναγιωτόπουλος, Α. Ράλλης, Π. Μαυρομάτης, Δ. Θεοδώρου και ο υποναύαρχος Ι. Μασουρίδης.⁸⁵⁹

Ωστόσο, η συζήτηση δεν μπορούσε να επηρεάσει την διαδικασία αφού αυτή είχε ήδη τελειώσει. Τον Μάρτιο του 1975 οι επιτροπές είχαν ολοκληρώσει τις επανακρίσεις. Όσον αφορά το Ναυτικό από τις 185 αιτήσεις επανάκρισης αξιωματικών, 50 κρίθηκαν θετικές, και από αυτούς επέστρεψαν 11.⁸⁶⁰ Έτσι, στις 5 Απριλίου επανήλθαν με προεδρικό διάταγμα οι 5 μάχιμοι αξιωματικοί πλωτάρχης Σπύρος Ταπίνης, υποπλοίαρχοι Γεώργιος Ροζάκης, Κωνσταντίνος Σουρμπάτης, Αντώνης Ναζάκης και ο ανθυποπλοίαρχος Αρ. Μητρόπουλος καθώς και 6 αξιωματικοί του Οικονομικού και Υγειονομικού.⁸⁶¹

Λίγες ημέρες αργότερα, στις 28 Απριλίου, επανήλθαν και ο υποναύαρχος Σπύρος Μουρίκης και ο αρχιπλοίαρχος Θεόδωρος Ντεγιάννης.⁸⁶² Μαζί με τον Κ. Εγκολφόπουλο, ήταν οι μόνοι ανώτατοι αξιωματικοί που επανήλθαν στο Ναυτικό μετά την πτώση της δικτατορίας. Δεδομένου ότι ο Σπ. Μουρίκης διαδέχθηκε στην αρχηγία τον Κ. Εγκολφόπουλο τον Ιανουάριο του 1976,⁸⁶³ ενώ το ίδιο έτος ο Θ. Ντεγιάννης

⁸⁵⁸ Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Α', τ. Β', Συνεδρίαση ΟΓ', 18 Απριλίου 1975, σ. 2033-2039.

⁸⁵⁹ Α. Κακαράς, *ό.π.*, σ. 486.

⁸⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 435.

⁸⁶¹ «Προαγωγές, αποκαταστάσεις, αποστρατείες αξιωματικών», εφ. *Τα Νέα*, 5 Απριλίου 1975, σ. 10.

⁸⁶² «Δελτίον Ενημερώσεως. Ελλάς. Μεταβολαί Αξιωματικών», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 101:372-373 (Μάρτιος-Ιούνιος 1975), σ. 252.

⁸⁶³ Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας, «Ο νέος Αρχηγός Ναυτικού αντιναύαρχος Σπ. Μουρίκης», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 102:376 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1975).

ανέλαβε υπαρχηγός Ναυτικού,⁸⁶⁴ η επαναφορά τους είχε μάλλον στόχο να αποφευχθεί η ανάληψη της αρχηγίας από κάποιον ανώτατο με χουντικό παρελθόν, αφού δεν είχαν ακόμα αποστρατευτεί.

Ουσιαστικά, οι «κινηματίες» μαζί με τα στελέχη του «Βέλους» ήταν η μόνη ομάδα που επέστρεψε στο Ναυτικό μετά τη δικτατορία. Εάν η διαδικασία της αποχουντοποίησης στο Ναυτικό παγίωσε κάτι, ήταν τον έλεγχο του Στόλου από το «Κίνημα». Οι ελάχιστες επαναφορές διωχθέντων από τη δικτατορία σε συνδυασμό με την αποστρατεία των ανοιχτά χουντικών ενίσχυσαν τη θέση των «κινηματιών». Ακόμα και οι ανώτατοι που διατηρήθηκαν, μέχρι την αποστρατεία τους τα επόμενα δύο χρόνια, δεν ανέλαβαν καμία ηγετική θέση. Αυτές ανήκαν στους «κινηματίες».

Μετά τον Π. Αραπάκη και μέχρι τις αρχές του 1996, στις ηγετικές θέσεις του Ναυτικού τοποθετούνταν σχεδόν αποκλειστικά αξιωματικοί του «Κινήματος».⁸⁶⁵ Ακόμα και οι Κ. Εγκολφόπουλος και Σπ. Μουρίκης σε ένα βαθμό είχαν αναμειχθεί με αυτό καθώς ήταν οι πρώτοι που τους προσφέρθηκε η ηγεσία του⁸⁶⁶ ενώ ο Κ. Εγκολφόπουλος συνελήφθη για αυτό τον Μάιο του 1973. Επιπλέον, τα προηγούμενα χρόνια είχαν ταχθεί ανοιχτά κατά της δικτατορίας.⁸⁶⁷ Παράλληλα, για όσο διήρκεσε η αρχηγία τους, αρχηγός στόλου ήταν ο Σπ. Κονοφάος, ο οποίος διαδέχθηκε τον Σπ. Μουρίκη στην αρχηγία το φθινόπωρο του 1976 και παρέμεινε σε αυτή τη θέση μέχρι τις αρχές του 1982.⁸⁶⁸ Μέσα από ανάθεση των σημαντικότερων και ηγετικών θέσεων στους «κινηματίες», την απομάκρυνση των υποστηρικτών της δικτατορίας και το σταδιακό παραγκωνισμό της ηγεσίας που είχε αναδειχθεί από τα μέσα του 1973, το Ναυτικό τέθηκε υπό τον έλεγχο του «Κινήματος», διασφαλίζοντας την υποστήριξη του Στόλου στο νέο δημοκρατικό καθεστώς.

---

⁸⁶⁴ «Ντεγιάννης, Θεόδωρος», Αναστάσιος Δημητρακόπουλος, *Βιογραφικό Λεξικό των αποφοίτων της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων. Οι τάξεις εισόδου 1884-1950, Τόμος Δεύτερος Α-Ω*, Αθήνα, Γενικό Επιτελείο Ναυτικού, 2006, σ. 137.

⁸⁶⁵ Από τη περίοδο Αραπάκη, ο Νικόλαος Ανδρονόπουλος διετέλεσε διοικητής Στόλου τη περίοδο 1976-1977 στη θέση του Αρχηγού ΓΕΝ μόνη εξαίρεση αποτέλεσαν οι Οδυσσέας Καπέτος, για σύντομη περίοδο το 1982 που θα αναλυθεί παρακάτω, και ο Λεωνίδας Βασιλικόπουλος για τη περίοδο 1986-1989 «Διατελέσαντες Αρχηγοί Στόλου, Αρχηγοί Αιγαίου Πελάγους, Αρχηγοί Κρητικού και Ιονίου Πελάγους και Διοικητές Στόλου», Α. Δημητρακόπουλος, *Βιογραφικό Λεξικό των αποφοίτων της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων. Οι τάξεις εισόδου 1884-1950. Τόμος πρώτος Α-Κ*, Αθήνα, Γενικό Επιτελείο Ναυτικού, 2006, σ. 44, 47.

⁸⁶⁶ Βλ. παραπάνω, κεφάλαιο 1, υποκεφάλαιο 1.5.

⁸⁶⁷ Βλ. παραπάνω, κεφάλαιο 1, υποκεφάλαιο 1.4.(α).

⁸⁶⁸ «Κονοφάος, Σπύρος», Α. Δημητρακόπουλος, *Βιογραφικό Λεξικό των αποφοίτων της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων. Οι τάξεις εισόδου 1884-1950, Τόμος Δεύτερος*, σ. 352.

3.3. Τα όρια της αποχουντοποίησης: Τα παιδιά των πρωταιτίων.

Πέρα από τους ανώτατους που είχαν συνεργαστεί με τη δικτατορία, υπήρξε και μια άλλη ομάδα αξιωματικών που η παραμονή τους στο Ναυτικό προκάλεσε αντιδράσεις που αμφισβητούσαν την ολοκλήρωση της αποχουντοποίησης. Η πρώτη δημόσια αναφορά σε αυτά τα στελέχη έγινε στην Βουλή τον Νοέμβριο του 1975, όταν ο βουλευτής της ΕΚΝΔ, Κωνσταντίνος Μπαντουβάς ρώτησε τον Ευ. Αβέρωφ σχετικά με τη τύχη των παιδιών των δικτατόρων που σταδιοδρομούσαν στις ένοπλες δυνάμεις.⁸⁶⁹ Τα παιδιά στα οποία αναφερόταν ο κεντρικός βουλευτής ήταν ο γιός του Ιωάννη Λαδά, Ηλίας, ο γιός του Νικόλαου Ντερτιλή, Βασίλης, ο γιός του Δημήτριου Πατίλη, Ευθύμης και ο ανιψιός του Γεώργιου Παπαδόπουλου, Νεόφυτος Ελευθεριάδης. Όλοι τους είχαν εισαχθεί στη Σχολή Δοκίμων το 1967-68, και το 1975 είχαν φτάσει στον βαθμό του ανθυποπλοίαρχου.⁸⁷⁰

Σύμφωνα με όσα κατήγγειλε ο Κ. Μπαντουβάς, η ηγεσία της δικτατορίας τους προώθησε στις ένοπλες δυνάμεις και μάλιστα σε καλή σειρά, στους τρεις πρώτους των τάξεών τους, στο πλαίσιο της επιδίωξης της να τις ελέγχει μακροχρόνια. Οι αξιωματικοί αυτοί, δεν ήταν απλώς παιδιά των δικτατόρων, αλλά «και ενσυνείδητοι και φανατικοί οπαδοί του πνεύματος της 21^{ης} Απριλίου, την οποίαν επροπαγάνδιζαν και προπαγανδίζουν εις τα Ενόπλους Δυνάμεις», υπερηφανεύονταν για το όνομα και τη καταγωγή τους, ενώ είχαν λάβει μέρος σε επιχειρήσεις κατά των αντιδικτατορικών κινήσεων, στην καταστολή του Πολυτεχνείου αλλά και στο πραξικόπημα του Δ. Ιωαννίδη. Όπως σημείωνε ο Κ. Μπαντουβάς, μετά τη πτώση της δικτατορίας και την καταδίκη των πατέρων τους, όχι μόνο δεν παραιτήθηκαν, όπως τους το επέβαλε «στοιχειώδης ευαισθησία, στοιχειώδης στρατιωτική δεοντολογία» αλλά αντιθέτως, «επέδειξαν παχυδερμικήν αδιαφορίαν και παρέμειναν εις τας θέσεις των παρά τα ειρωνικά μειδιάματα και τα βλέμματα αποδοκιμασίας των συναδέλφων των».

Στην συνέχεια, κατηγόρησε τον Ευ. Αβέρωφ ότι εμμέσως τον χαρακτήριζε ως ναζιστή και αυτό επειδή, αντί να τον καλέσει για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον κίνδυνο που συνιστούσαν αυτοί οι αξιωματικοί για την δημοκρατία, διαστρέβλωσε τα λεγόμενά του, υπερασπίστηκε τους παραπάνω αξιωματικούς, δήλωσε

⁸⁶⁹ «Δεν αποκλείω το ενδεχόμενο να υπάρχουν φιλοδικτατορικοί», εφ. *Το Βήμα*, 1 Νοεμβρίου 1975, σ. 2.

⁸⁷⁰ «Λαδάς, Ηλίας», Α. Δημητρακόπουλος, *Βιογραφικό Λεξικό των αποφοίτων της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων. Οι τάξεις εισόδου 1951-1973. Τόμος Τρίτος*, σ. 220, «Ντερτιλής, Νικόλαος», στο ίδιο, σ. 295, «Πατίλης, Ευθύμιος», στο ίδιο, σ. 337.

ότι η αποχουντοποίηση είχε τελειώσει και ότι «προσπαθώ δια της επερωτήσεώς μου να αναβιώσω την ναζιστικήν θεωρίαν της συλλογικής ευθύνης». Αφού ανέφερε το δικό του και της οικογένειάς του αντιναζιστικό και αντιδικτατορικό παρελθόν, ο Κ. Μπαντουβάς επικεντρώθηκε στον Ηλία Λαδά, αναφέροντας ότι υπήρξε μέλος της οργάνωσης 4^{ης} Αυγούστου και έβαζε δίσκους με τους λόγους του Χίτλερ σε αγγλική μετάφραση στο κυλικείο της Σχολής Δοκίμων, ότι υποχρέωνε τους συμμαθητές του να μάθουν και να τραγουδούν τον ύμνο της 21^{ης} Απριλίου, ενώ ο ίδιος έγραψε «τον φασιστικόν, ας τον ειπούμε, θούριον «Δόκιμος ο τρομερός». Αργότερα, μαζί με τον Β. Ντερτιλή, που εκτελούσε τη περίοδο εκείνη χρέη κυβερνήτη στο υποβρύχιο «Γλαύκος», ήταν στο Πολυτεχνείο κατά τη διάρκεια της εξέγερσης, συνοδευόμενοι και από τον Κωνσταντίνο Πλεύρη, τον φερόμενο ως αρχηγό της ακροδεξιάς οργάνωσης «Νέα Τάξη». Οι δύο τους ήταν και στον περίβολο της Βουλής με στολή εκστρατείας κατά τη διάρκεια του πραξικοπήματος του Δ. Ιωαννίδη. Ακόμα και μετά τη δικτατορία και ενώ εκείνη τη περίοδο υπηρετούσε στο αντιτορπιλικό «Κανάρης», ο Η. Λαδάς δεν σταμάτησε να υμνεί την δικτατορία ενώ η επίσκεψη στον φυλακισμένο πατέρα τεκμηριώνει ότι δεν υπήρχε διάσταση απόψεων με τον γιό.

Για τον Κ. Μπαντουβά, η παραμονή των τεσσάρων αξιωματικών στο Ναυτικό ήταν κίνδυνος για τη δημοκρατία, καθώς μπορούσαν να εκμεταλλευτούν τις θέσεις στις οποίες βρίσκονταν για να την αποσταθεροποιήσουν. Όταν ανέφερε σαν πιθανό ενδεχόμενο ο Ευ. Πατίλης να απαγάγει τον Ευ. Αβέρωφ με το ελικόπτερο, προκειμένου να εκβιάσει την κυβέρνηση να απελευθερώσει τους δικτάτορες, η απάντηση του υπουργού Αμύνης ήταν άμεση, κοφτή και συνοδεύτηκε από τις επιδοκιμασίες των βουλευτών της κυβέρνησης. Διακόπτοντας την αγόρευση του Κ. Μπαντουβά, τόνισε ότι ο Η. Λαδάς «Θα είναι νεκρός εις ολίγα δευτερόλεπτα...». Πέρα από αυτή τη δήλωση, η στάση του υπουργού ήταν ιδιαίτερη καθυστερητική στο ζήτημα των τεσσάρων «παιδιών».

Απαντώντας στον Κ. Μπαντουβά, ο Ευ. Αβέρωφ τόνισε ότι από την πρώτη μέρα που είχε αναλάβει το Υπουργείο είχε αναθέσει σε ορισμένους ανθρώπους να παρακολουθούν προσεκτικά τους συγκεκριμένους αξιωματικούς μήπως φανεί κάποια φιλοδικτατορική συμπεριφορά, ακριβώς λόγω της οικογενειακής τους προέλευσης. Οι αναφορές που λάμβανε ωστόσο έδιναν μια άλλη εικόνα. Όχι μόνο δεν θεωρούνταν επικίνδυνοι, αλλά χαρακτηρίζονταν ως εξαιρετικοί αξιωματικοί. Οι προϊστάμενοί τους, ορισμένοι εκ των οποίων ήταν στο «Κίνημα» μιλούσαν με τα καλύτερα λόγια για αυτούς. Για τον Ευ. Αβέρωφ, «η δημοκρατία δεν εννοεί οι αμαρτίες γονέων να

παιδεύουν τα τέκνα» και οι αξιωματικοί αυτοί ήταν νομιμόφρονες. Στη παραμικρή «αμαρτία» ωστόσο θα υπήρχε αυστηρή τιμωρία. Μάλιστα, σαν παράδειγμα ανέφερε τη περίπτωση του υιού του Πέτρου Γκόρου, εκ των βασανιστών του ΕΑΤ-ΕΣΑ που μεταπολιτευτικά παραπέμφθηκε σε δίκη για τα βασανιστήρια, ο οποίος αποβλήθηκε από τη Σχολή Ικάρων όταν επιβεβαιώθηκε ότι υποστήριζε δημόσια τη δικτατορία.⁸⁷¹

Πράγματι, αμέσως μετά την πτώση της δικτατορίας οι τέσσερις αξιωματικοί τέθηκαν υπό παρακολούθηση. Ο Αντώνης Θεοχάρης, που υπήρξε ο κυβερνήτης του αντιτορπιλικού «Κανάρης» για τη περίοδο 1974-1976, είχε υπό τις διαταγές του τον Η. Λαδά, ο οποίος ανήκε στους αξιωματικούς του πλοίου. Ένα από τα πρώτα πράγματα που έκανε μόλις ανέλαβε κυβερνήτης ήταν να τον καλέσει για να τον προειδοποιήσει ότι γνώριζε ποιος ήταν και ότι θα τον παρακολουθούσε:

Φωνάζω τον Λαδά. Του λέω σε περίμενα. Μου λέει γιατί με περιμένατε... Μου λέει, κύριε κυβερνήτα, εγώ ορκίστηκα αξιωματικός, μπορεί να έχω αυτά, να έχω ετούτα, εγώ εντολές εκτελώ κλπ. Πρόσεξε Λαδά, μιλάς σοβαρά, κι εγώ μιλάω σοβαρά. Θα σε αντιμετωπίσω αν οτιδήποτε συμβεί.

Ο Αντ. Θεοχάρης αντιμετώπισε τον Η. Λαδά ως εν δυνάμει απειλή για το αντιτορπιλικό. Η τήρηση των κανόνων ήταν ο μόνος τρόπος για τον Η. Λαδά να προστατευθεί, αλλά και του Αντ. Θεοχάρη να τον κρίνει. Η επιβεβαίωση της συμμετοχής του στην καταστολή του Πολυτεχνείου, λίγο αργότερα, επιβεβαίωναν το βάσιμο της ανησυχίας του.

Ήρθε κάποιος και με βρήκε εκ μέρους του Παππά. Λέει ο Λαδάς ήταν στο Πολυτεχνείο. Φωνάζω τον Λαδά, του λέω μαθαίνω ότι ήσουν στο Πολυτεχνείο. Μου λέει όχι, δεν έχω πάει ποτέ στο Πολυτεχνείο [...] βρίσκω χαρτιά, πράγματα, ημερολόγια, όλα αυτά, πράγματι, ήταν εκεί.⁸⁷²

Με αντίστοιχο τρόπο αντιμετώπισε και ο Λεωνίδας Βασιλικόπουλος,, αξιωματικός με αντιδικτατορική δράση, τον Βασίλη Ντερτιλή. Έχοντας αναλάβει διευθυντής του Β΄

⁸⁷¹ Πρακτικά Βουλής, Τόμος Πρώτος, Συνεδριάσεις Α΄-ΛΓ΄, 6 Οκτωβρίου 1975-27 Νοεμβρίου 1975, Αθήναι 1976, σ. 419-423΄ για τον Πέτρο Γκόρο βλ. Λάμπρος Κατέρης, *Μεταβατική Δικαιοσύνη: Οι δίκες των βασανιστών της Χούντας*, Βόλος, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2020, σ. 37.

⁸⁷² Συνέντευξη Αντ. Θεοχάρη, 5.2.2018.

κλάδου μετά τη πτώση της δικτατορίας, ο Λ. Βασιλικόπουλος φώναξε τον Β. Ντερτιλή στο γραφείο του όπου τον συμβούλεψε να αφοσιωθεί στο καθήκον του εάν ήθελε να αποφύγει δυσάρεστες εξελίξεις. «Κύριε αρχιπλοίαρχε, να είστε βέβαιος ότι θα πράξω το καθήκον μου. Ωστόσο σας δηλώνω ότι θα πηγαίνω να βλέπω τον πατέρα μου» ήταν η απάντηση του Β. Ντερτιλή.

Βεβαίως, υπήρξαν προσπάθειες από αξιωματούχους της συνωμοσίας να απομακρυνθούν οι τέσσερις αξιωματούχοι. Στο πλαίσιο του αιτήματος που απηύθυνε ο Κ. Εγκολφόπουλος για ενυπόγραφες καταγγελίες αξιωματούχων που υποστήριζαν τη δικτατορία, ο πλοίαρχος τότε Νίκος Παππάς υπέβαλε αναφορές και για τους τέσσερις στις οποίες περιέγραφε τη δράση τους υπέρ του καθεστώτος μέσα και έξω από το Ναυτικό.⁸⁷³ Οι αναφορές αυτές δεν ήταν αρκετές για να τους οδηγήσουν στην αποστρατεία.

Μεταπολιτευτικά, παρ' ό,τι δεν απομακρύνθηκαν από το Ναυτικό, η σταδιοδρομία τους δεν αποδείχθηκε εύκολη υπόθεση, καθώς το «κλίμα» ειδικά της πρώτης μεταπολιτευτικής περιόδου δεν ήταν ευνοϊκό για αυτούς. Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980 ο Β. Ντερτιλής έπρεπε να αποδεικνύει συνέχεια την νομιμοφροσύνη του στη δημοκρατία⁸⁷⁴ ενώ, σύμφωνα με τον Νίκο Μανταδάκη την περίοδο που ο ίδιος ως αντιπλοίαρχος ήταν κυβερνήτης του αντιτορπιλικού «Σαχτούρης»,⁸⁷⁵ ο Ν. Ελευθεριάδης, που ήταν υπό τις διαταγές του, τα είχε παρατήσει:

Εκείνον που είχα στο πλοίο, ήταν τον ανιψιό του Παπαδόπουλου, τον Νεόφυτο Ελευθεριάδη, ο οποίος εκείνη την εποχή τα είχε ρίξει στον κόκορα. Δεν ησχολείτο κι εγώ στο τέλος του έκανα ένα πολύ κακό φύλλο ποιότητας. [...] Και μετά έφυγε, νομίζω υποπλοίαρχος. Με το δικό μου φύλλο ποιότητας, έφυγε, το βάλανε σαν επιχείρημα για να τον διώξουν.⁸⁷⁶

Μάλλον επηρεασμένος από το αρνητικό προς αυτόν κλίμα, ο Ν. Ελευθεριάδης πολύ σύντομα παράτησε τη προσπάθεια. Οι χαμηλές επαγγελματικές επιδόσεις του Ελευθεριάδη αποτέλεσαν το μέσο με το οποίο η ηγεσία του Ναυτικού τον

⁸⁷³ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, φάκελος Α. Κακαρά, υποφάκελος, Συνεργάτες δικτατορίας-ΕΔΕ-Αναφορές περί υποστηρικτών, «ανθυποπλοίαρχος (Μ) Η. ΛΑΔΑΣ» (αναφορά ΠΑΠΠΑ) χ.η., «ανθυποπλοίαρχος (Μ) Β. ΔΕΡΤΙΛΗΣ (αναφορά ΠΑΠΠΑ και ΞΕΝΑΚΗ) χ.η., «σημαιοφόρος Ε. ΠΑΤΙΛΗΣ» (αναφορά ΠΑΠΠΑ) χ.η., «ανθυποπλοίαρχος (Μ), Ν. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΗΣ» (αναφορά ΠΑΠΠΑ) χ.η.

⁸⁷⁴ Ματίνα Ηρειώτου, «Ο άλλος Ντερτιλής», εφ. *Τα Νέα*, 8-9 Δεκεμβρίου 2012, σ. 30.

⁸⁷⁵ «Μανταδάκης, Νικόλαος», Α. Δημητρακόπουλος, *ό.π.*, σ. 250.

⁸⁷⁶ Συνέντευξη Ν. Μανταδάκη, 31.5.2017.

αποστράτευσε, ενώ ο επαγγελματισμός αναδείχθηκε για άλλη μια φορά ως το πλέον σημαντικό κριτήριο ενός αξιωματικού του Ναυτικού.⁸⁷⁷ Ο Ν. Ελευθεριάδης αποστρατεύθηκε με τον βαθμό του ανθυποπλοιάρχου τον Ιούνιο του 1979.⁸⁷⁸ Ήταν ο πρώτος από τους τέσσερις που αποστρατεύτηκε. Οι υπόλοιποι συνέχισαν τη σταδιοδρομία τους χωρίς να μειωθεί η άτυπη παρακολούθησή τους, ενώ φαίνεται ότι υπήρξαν και προληπτικά μέτρα εναντίον τους. Σύμφωνα με τον Χρήστο Λυμπέρη, τη δεκαετία του 1980 το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας είχε δώσει εντολή να μην αναλάβουν χρέη κυβερνήτη και διοικητή μονάδων, ενώ ανώτατοι αξιωματικοί απέφευγαν να τους πάρουν στις διοικήσεις τους.⁸⁷⁹ Και πράγματι, από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και για μεγάλο μέρος της δεκαετίας του 1980, οι αξιωματικοί αυτοί επικεντρώθηκαν στις εκπαιδεύσεις παρά στην υπηρεσία σε πλοία και διοικήσεις.⁸⁸⁰

Από τα τέλη της δεκαετίας ωστόσο, το κλίμα φαίνεται ότι άλλαζε. Το 1987 ο Ευ. Πατίλης ανέλαβε τη διοίκηση της Βάσης Ελικοπτέρων Ναυτικού.⁸⁸¹ Στην νέα δεκαετία η αντιστροφή του κλίματος ήταν πλέον σαφής. Το 1990 ο Η. Λαδάς ανέλαβε κυβερνήτης αντιτορπλικού, παράλληλα με τη διοίκηση της 3^{ης} Μοίρας Αντιτορπλικών. Την άνοιξη του 1993, ως κυβερνήτης του αντιτορπλικού «Φορμίων» συμμετείχε στις ναυτικές επιχειρήσεις του ΝΑΤΟ στη Γιουγκοσλαβία, ενώ διετέλεσε και διευθυντής Ναυτικών Όπλων στον Ναύσταθμο Σαλαμίνας τη περίοδο 1993-1996.⁸⁸² Αντίστοιχα, μετά το 1990 και ο Β. Ντερτιλής ανέλαβε κυβερνήτης πλοίων ενώ έλαβε μέρος σε επικίνδυνες επιχειρήσεις στη Σομαλία, τον Καύκασο και την Γιουγκοσλαβία.⁸⁸³

Φαίνεται ότι οι επαγγελματικές τους επιδόσεις έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην αλλαγή αντιμετώπισης από την ηγεσία του Ναυτικού. Η αρχή έγινε την περίοδο του 1986-89, όταν οι τρεις αξιωματικοί βρέθηκαν υπό τις διαταγές του Χρήστου Λυμπέρη, τότε Αρχηγού Στόλου και ενός από τους κεντροαριστερούς αξιωματικούς του «Κινήματος». Παρά το παρελθόν τους, ο Λυμπέρης τους έκρινε μόνο για τις επιδόσεις τους ως αξιωματικούς και όχι «για το επίθετό τους». Και η κρίση του ήταν πολύ θετική.

---

⁸⁷⁷ Το ίδιο κριτήριο είχε χρησιμοποιήσει η ηγεσία του Ναυτικού για την αποστρατεία και διατήρηση αξιωματικών που είχαν υποστηρίξει τη Χούντα, Βλέπε παραπάνω, κεφάλαιο 3, υποκεφάλαιο 3.1.

⁸⁷⁸ «Ελευθεριάδης, Νεόφυτος», Α. Δημητρακόπουλος, *ό.π.*, σ. 117.

⁸⁷⁹ Χρήστος Λυμπέρης, *Πορεία σε Ταραγμένες Θάλασσες*, Αθήνα, Ποιότητα, 1999, σ. 259.

⁸⁸⁰ «Λαδάς, Ηλίας», Α. Δημητρακόπουλος, *ό.π.*, σ. 220-221, «Ντερτιλής, Βασιλείου», *στο ίδιο*, σ. 295, «Πατίλης, Ευθύμιος», *στο ίδιο*, σ. 337.

⁸⁸¹ *Στο ίδιο*, σ. 337.

⁸⁸² *Στο ίδιο*, σ. 221.

⁸⁸³ *Στο ίδιο*, σ. 295.

Όπως αναφέρει στα απομνημονεύματά του και οι τρεις τον στήριξαν στη προετοιμασία του Στόλου για ενδεχόμενο πόλεμο με την Τουρκία στο Αιγαίο, τον Μάρτιο του 1987. Ο ίδιος τους εμπιστευόταν για μια στρατιωτική επιχείρηση ενώ είχαν «ιδρώσει το αρχηγείο» από την απόδοσή τους. Όπως αναφέρει: «διατηρώ ακόμα άριστη εικόνα για το έργο και των τριών αξιωματικών υπό τις διαταγές μου».⁸⁸⁴ Μάλιστα, τον Μάρτιο του 1988, το ΓΕΝ εξέφρασε την ικανοποίησή του για τον Ευθύμη Πατίλη και την επιτυχή εκτέλεση της αποστολής του με ελικόπτερο, «επιβεβαιώνοντας το υψηλό αίσθημα ευθύνης με το οποίο το Ναυτικό αντιμετωπίζει τις υποχρεώσεις του προς τον Ελληνικό Λαό στο πλαίσιο της κοινωνικής αποστολής του».⁸⁸⁵

Ως εξαιρετικό πιλότο ελικοπτέρων της ναυτικής Αεροπορίας θυμάται και ο Κωνσταντίνος Δημητριάδης, και αυτός ένας από τους κεντροαριστερούς του «Κινήματος του Ναυτικού» τον Ευ. Πατίλη:

*Χειριστής ελικοπτέρων τρομερός ο Θύμιος. Ο Παππάς τον Πατίλη ήθελε να τον πετάξει. [...] Φέρτε μου τον Θύμιο έλεγε. Δεν έφταιγε, αλλά Πατίλης ήταν.*⁸⁸⁶

Η αναφορά ότι ο Ν. Παππάς ήθελε τον Ευ. Πατίλη για πιλότο, υποδήλωνε ότι ακόμα και ο κυβερνήτης του «Βέλους», η πιο γνωστή προσωπικότητα του αντιδικτατορικού Ναυτικού, αναγνώριζε τις εξαιρετικές επιδόσεις του, ακόμα και αν στο παρελθόν ήταν από αυτούς που επιδίωξαν την απομάκρυνσή του αναφέροντας στην ηγεσία του Ναυτικού τη δράση του κατά τη δικτατορία.⁸⁸⁷ Το «δεν έφταιγε» του Κ. Δημητριάδη για τον Ευ. Πατίλη υποδήλωνε ότι για τον αξιωματικό του «Κινήματος», ο Ευ. Πατίλης δεν έφερε ευθύνη για το χουντικό παρελθόν του πατέρα του και, κατ' επέκταση, δεν θα έπρεπε να κρίνεται για αυτό, κάτι ωστόσο το οποίο ήταν δύσκολο λόγω του επωνύμου που κουβαλούσε. Αντίστοιχη άποψη είχε και ο Χρ. Λυμπέρης, ο οποίος θεωρούσε «ανήθικο να τιμωρείται ο γιός για το σφάλμα του πατέρα».⁸⁸⁸ Αναφερόμενος μάλιστα στην περίπτωση του Η. Λαδά, ο οποίος ξεχώρισε για τις επιδόσεις του τόσο στο παρελθόν όσο και υπό τις διαταγές του, τόνισε ότι το «αμάρτημά του ήταν το επίθετό του» και ότι προτιμούσε να έχει έναν τέτοιο επιτελή

⁸⁸⁴ Χρ. Λυμπέρης, *ό.π.*, σ. 259.

⁸⁸⁵ «Πατίλης, Ευθύμιος», Α. Δημητρακόπουλος, *ό.π.*, σ. 337.

⁸⁸⁶ Συνέντευξη Κ. Δημητριάδη, 5.3.2016(2^η).

⁸⁸⁷ ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, φάκελος Α. Κακαρά, υποφάκελος, Συνεργάτες δικτατορίας-ΕΔΕ-Αναφορές περί υποστηρικτών, «σημαιοφόρος Ε. ΠΑΤΙΛΗΣ» (αναφορά ΠΑΠΠΑ) χ.η.

⁸⁸⁸ Χρ. Λυμπέρης, *ό.π.*, σ. 259.

«από έναν εν ονόματι δημοκράτη, που πίσω από αυτή τη ταμπέλα κρυβόταν επαγγελματική ανεπάρκεια, κενό αρχών και αξιών και τεμπελιά».⁸⁸⁹ Παράλληλα, αυτό που βγαίνει από τα λόγια των δύο αξιωματικών του «κινήματος» είναι ότι αυτό που έμεινε να τους χαρακτηρίζει ήταν οι εξαιρετικές επιδόσεις, γεγονός που έβαζε στην άκρη το χουντικό παρελθόν, το οποίο ήταν αποτέλεσμα των πατεράδων τους περισσότερο παρά δικό τους.

Η πιο χαρακτηριστική περίπτωση που επιβεβαίωνε την αναβάπτιση των αξιωματικών μέσω της επαγγελματικής τους επίδοσης ήταν αυτή του Βασίλη Ντερτιλή. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, τη δεκαετία του 1990 ήταν επικεφαλής ειδικών αποστολών στον Καύκασο και τα Βαλκάνια. Συγκεκριμένα, τον Αύγουστο του 1993 ήταν επικεφαλής της επιχείρησης «Χρυσόμαλλο Δέρας» που στόχο είχε τον επαναπατρισμό των Ελλήνων της Αμπχαζίας, στην περιοχή του Καυκάσου, η οποία βρισκόταν τότε σε εμπόλεμη κατάσταση λόγω της σύγκρουσης των Γεωργιανών με τους Αμπχαζούς. Ο πλοίαρχος τότε Β. Ντερτιλής, επικεφαλής της μονάδας Ειδικών Αποστολών του Ναυτικού, απεγκλώβισε τους 1013 Έλληνες της περιοχής με το εμπορικό πλοίο «Βισκούντες Μ.» αφού προκάλεσε ένοπλη σύγκρουση ως αντιπερισπασμό για την αναχώρησή τους.

Μερικούς μήνες αργότερα, ο Β. Ντερτιλής μετέβη στην εμπόλεμη Γιουγκοσλαβία και σύντομα δημιούργησε ένα δίκτυο επαφών με όλα τα στρατόπεδα. Χάρη και σε αυτό το δίκτυο έγινε δυνατή η επίσκεψη των τότε υπουργών της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, Εξωτερικών, Κάρολου Παπούλια και Εθνικής Άμυνας, Γεράσιμου Αρσένη, τον Ιούνιο του 1995 στην Βοσνία όπου πέτυχαν την απελευθέρωση κυανοκράνων που κρατούσαν ομήρους ως ασπίδα κατά των βομβαρδισμών του ΝΑΤΟ.

Ο Β. Ντερτιλής αποστρατεύτηκε με τον βαθμό του αρχιπλοίαρχου λίγο καιρό αργότερα, το 1997 αφού υπέβαλε την παραίτησή του. Η συμμετοχή του σε αυτές τις επιχειρήσεις σφράγισαν την δημόσια μνήμη του. Με αφορμή τον θάνατό του το 2012, δημοσίευμα της εφημερίδας *Τα Νέα* παρουσίασε τον «άλλο Ντερτιλή». Στο επίκεντρο του σχετικού άρθρου ήταν η παρουσίαση του Β. Ντερτιλή ως ενός γιού διαφορετικού από τον πατέρα του. Σύμφωνα με την αρθρογράφο Ματίνα Ηρειώτου, ο Β. Ντερτιλής «μέχρι το τέλος απέφυγε την ταύτιση με τον πατέρα του, τον αμετανόητο χουντικό Νικόλαο Ντερτιλή». Αυτό που επιβεβαίωνε την διαφορά του γιού από τον πατέρα, δεν ήταν τόσο οι μεταξύ τους σχέσεις, οι οποίες τα τελευταία χρόνια δεν ήταν και οι

---

⁸⁸⁹ Στο ίδιο.

καλύτερες, αλλά η σταδιοδρομία του στο Πολεμικό Ναυτικό. Ως τεκμήριο αυτού, το δημοσίευμα παρέθετε τα λόγια των προϊσταμένων του στο Ναυτικό και κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων στις περιοχές του πρώην ανατολικού συνασπισμού.

Σύμφωνα με τον Λ. Βασιλικόπουλο, Α/ΓΕΝ τη περίοδο 1986-1989 και διοικητή της Εθνικής Υπηρεσίας Πληροφοριών τη περίοδο 1993-1996, ο Β. Ντερτιλής «ήταν πιστός γιός αλλά πιο πιστός πατριώτης». Για τον Γ. Αρσένη ο Β. Ντερτιλής, με τον οποίο είχε συνεργαστεί ήταν «υπόδειγμα αξιωματικού που έφερε με αξιοπρέπεια το βάρος του ονόματός του» και «τελικά όλοι μιλούσαν με σεβασμό για αυτόν». Αντίστοιχα και για τον Χρ. Λυμπέρη, Αρχηγό Γενικού Επιτελείου Εθνικής Αμύνης τον Ιούνιο του 1995, ήταν πολύ καλός επαγγελματίας. Για την αρθρογράφο των *Νέων* η πολιτική δεν απασχολούσε τον Β. Ντερτιλή, «ήθελε να είναι αξιωματικός του Ναυτικού [...] το είχε επιλέξει».

Πέρα από τα θετικά σχόλια για την σταδιοδρομία και τον πατριωτισμό του, το ψηφιδωτό της καλής εικόνας του Β. Ντερτιλή συμπλήρωνε και η αναφορά στα καλά στοιχεία του χαρακτήρα του. «Ηθελες να κάνεις παρέα τον Β. Ντερτιλή. Κέρδιζε την εμπιστοσύνη, ήταν ευφυής, τολμηρός και γεμάτος ενέργεια» ανέφερε ο Χρ. Λυμπέρης ενώ η αρθρογράφος τόνιζε ότι πολλοί έβλεπαν στον Ντερτιλή στοιχεία του κινηματογραφικού πράκτορα 007. «Ήταν γοητευτικός, μπον βιβέρ και με κοσμοπολίτικο αέρα».⁸⁹⁰

Η μεταθανάτια προσωπογραφία του Βασίλη Ντερτιλή που συγκρότησε το δημοσίευμα τον διαφοροποιούσε από το χουντικό παρελθόν του. Πουθενά στο δημοσίευμα δεν γινόταν αναφορά στην συμμετοχή του στην καταστολή της εξέγερσης του Πολυτεχνείου τον Νοέμβριο του 1973. Αυτό που κυριαρχούσε ήταν η εικόνα του ως ικανός και πατριώτης αξιωματικός του Ναυτικού. Καθοριστικό ρόλο στη συγκρότηση αυτής της εικόνας είχαν τα θετικά λόγια των προϊσταμένων του. Μάλιστα, το γεγονός ότι αυτοί ήταν αξιωματικοί με αντιδικτατορική δράση αποτελούσε ένα πολύ ισχυρό τεκμήριο που επιβεβαίωνε την διαφορά του γιού από τον πατέρα.

Λίγα χρόνια μετά τον Β. Ντερτιλή αποστρατεύθηκαν και οι Η. Λαδάς και Ευ. Πατίλης. Ο πρώτος το 2000 με τον βαθμό του υποναυάρχου και ο δεύτερος το 2000 με τον βαθμό του πλοιάρχου. Με εξαίρεση τον Νέοφυτο Ελευθεριάδη, τα παιδιά των πρωταιτίων της 21^{ης} Απριλίου σταδιοδρόμησαν στο Ναυτικό μέχρι τα τέλη της

---

⁸⁹⁰ Μ. Ηρειώτου, ό.π., σ. 30-31.

δεκαετίας του 1990 χωρίς ωστόσο να φτάσουν να υπηρετήσουν στο ανώτατο επίπεδο του κλάδου.

Ανεξάρτητα εάν ίσχυσε ή όχι ένας αόρατος φραγμός για την περαιτέρω ανέλιξη των τριών αξιωματικών στις ανώτατες βαθμίδες του Στόλου, ο υψηλός επαγγελματισμός τους λειτούργησε σαν κολυμπήθρα για την αναβάπτισή τους ως ικανοί αξιωματικοί και την αποδοχή τους στην οικογένεια του Ναυτικού, καθώς κέρδισαν την εμπιστοσύνη των προϊσταμένων τους οι οποίοι σε πολλές περιπτώσεις ήταν αξιωματικοί με αντιδικτατορική δράση. Η περίπτωση του Β. Ντερτιλή ήταν η πιο χαρακτηριστική αυτής της εξέλιξης και έδειχνε να επιβεβαιώνει την άποψη των αξιωματικών του «Κινήματος», όπως των Χρ. Λυμπέρη και Κ. Δημητριάδη ότι τα παιδιά δεν πρέπει να κρίνονται για τα λάθη των γονιών τους.

3.4. Η ανάκτηση της αυτονομίας.

Στις 31 Μαρτίου 1975, λίγες ημέρες μετά την απομάκρυνση περισσότερων από 100 αξιωματικών και από τους τρεις κλάδους των ενόπλων δυνάμεων στο πλαίσιο της αποχουντοποίησης,⁸⁹¹ με άρθρο του στην εφημερίδα *Το Βήμα*, ο δημοσιογράφος Γιώργος Καράγιωργας τόνιζε την ανάγκη συγκρότησης ενός στρατού με «δημοκρατική νοοτροπία», προκειμένου να μην ζήσει ξανά η χώρα ένα πραξικόπημα.

Σύμφωνα με τον αρθρογράφο, ένα από τα απαραίτητα μέτρα προς αυτή τη κατεύθυνση ήταν και «ο άμεσος και αποφασιστικός χωρισμός των τριών κλάδων σε τρία Υπουργεία ή υφυπουργεία που θα αποτελέσουν φρούρια της δημοκρατικής εγγυήσεως». Με αυτόν τον τρόπο θα αφαιρούνταν οι συγκεντρωτικές εξουσίες που είχε αναθέσει η δικτατορία στο ΓΕΕΘΑ, μετατρέποντάς το «όπως υποστηρίζουν στρατιωτικοί εμπειρογνώμονες» σε τυπικό όργανο, με αρχηγούς του τους αρχηγούς του Στρατού, του Ναυτικού και της Αεροπορίας. Όπως ανέφερε «ο καθένας θα είναι ανεξάρτητος και παντοδύναμος. Έτσι, κανείς ποτέ δεν θα μπορέσει να επιβληθεί, βγάζοντας μόνο μια λιγόλογη διαταγή που θα αναγκάζει τους άλλους να υπακούσουν τυφλά, λόγω δομής». Σε αντίθετη περίπτωση, η διατήρηση των ενόπλων δυνάμεων υπό

---

⁸⁹¹ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, φάκελος 102, Ανακοινώσεις, Δημοσιεύσεις Τύπου 1975-1976, Υπουργός Εθνικής Αμύνης, «Ανακοίνωσις διά τον Τύπον», Αθήναι, 15 Μαρτίου 1975, σ. 1-6.

το υπάρχον σχήμα ενιαίας διοίκησης επέτρεπε «μέσα σε μια ώρα [...] να γίνει εγκαθίδρυση δεξιάς, κεντρώας η αριστερής δικτατορίας».⁸⁹²

Για τον αρθρογράφο, η κατάργηση της δικτατορικής δομής δεν ήταν απλώς ζήτημα επιβολής δημοκρατίας εντός των ενόπλων δυνάμεων, αλλά ασφάλειας της νεοπαγούς δημοκρατίας από ένα μελλοντικό στρατιωτικό πραξικόπημα. Την ασφάλεια αυτή θα εγγυόταν η ανεξάρτητη διοίκηση των τριών κλάδων, καθώς σε περίπτωση πραξικοπήματος από ένα κλάδο, οι άλλοι δύο θα μπορούσαν να το ακυρώσουν. Αν και δεν το ανέφερε ανοιχτά, ο Γ. Καράγιωργας άφηνε να εννοηθεί ότι ο κίνδυνος προερχόταν από τον Στρατό Ξηράς, ενώ οι άλλοι δύο κλάδοι ήταν τα δημοκρατικά αντίβαρα.

Ως αναγκαίο μέτρο για την ασφάλεια της δημοκρατίας παρουσίασαν την παραπάνω πρόταση στη Βουλή τον Ιούνιο του 1975, βουλευτές της αντιπολίτευσης. Με επερώτησή τους προς τον Ευ. Αβέρωφ οι βουλευτές Α. Αγγελούσης, Α. Ντενιδάκης και Β. Πεντάρης ζητούσαν να μάθουν εάν η κυβέρνηση σκόπευε να διαχωρίσει τα τρία όπλα τα οποία θα επανακτούσαν έτσι την αυτονομία τους, όπως είχε υποσχεθεί μετά την κατάρρευση της δικτατορίας. Όπως τόνιζαν, η ενοποίηση που είχε «επιβάλλει αυθαίρετα» ο Ο. Αγγελής είχε σαν στόχο τον έλεγχο και των τριών κλάδων από τη δικτατορία. Η αυτονόμησή τους υπό τρία υπουργεία ή υφυπουργεία ήταν η μόνη συνθήκη που εγγυόταν την προστασία από ένα νέο πραξικόπημα.⁸⁹³

Η κατάργησή της ωστόσο, δεν έβρισκε σύμφωνο το Υπουργείο Αμύνης. Σύμφωνα με εισήγηση του υφυπουργού Ιωάννη Κατσαδήμα προς τον Ευ. Αβέρωφ στις 7 Μαΐου, σχετικά με την «προ τινός χρόνου εκστρατείας δια του τύπου δια τον διαχωρισμό και την πλήρη ανεξαρτησίαν του Π.Ν. εκ του αρχηγείου Ενόπλων Δυνάμεων», αυτές ήταν «γνωσταί επιδιώξεις του Ναυτικού» και όχι τόσο της Αεροπορίας. Τονίζοντας ότι δεν υποστήριζε το σχήμα ελέγχου των ενόπλων δυνάμεων που είχε κληροδοτήσει η δικτατορία και παρέμενε σε ισχύ, ο Ι. Κατσαδήμας θεωρούσε λάθος την ανεξαρτητοποίηση των κλάδων και μάλιστα με δικό τους ξεχωριστό υπουργό, όπως πρότεινε το δημοσίευμα των *Νέων*. Θεωρούσε τα επιχειρήματα περί αποφυγής νέου πραξικοπήματος «ατυχή» καθώς στο πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου υπήρχε το σχήμα που προτεινόταν και παρ' όλα αυτά, δεν είχε αποτραπεί το πραξικόπημα. Αντίστοιχα, θεωρούσε άτοπο και το επιχείρημα περί ελεύθερης ανάπτυξης του κάθε κλάδου, λόγω

⁸⁹² Γιώργος Καράγιωργας, «Πως θα φτιάξουμε έναν Στρατό με δημοκρατική νοοτροπία», εφ. *Τα Νέα*, 31 Μαρτίου 1975, σ. 7.

⁸⁹³ «Θα ξαναδωθεί η αυτονομία στα τρία Όπλα;», εφ. *Τα Νέα*, 14 Ιουνίου 1975, σ. 14.

της μεγάλης αλληλεξάρτησής τους και την ανάγκη συνεργασίας τους σε περίπτωση πολεμικών επιχειρήσεων.

Πέρα από τα παραπάνω, ο Ι. Κατσαδήμας πρότεινε στον Αβέρωφ να μετατραπούν τα Αρχηγεία σε Επιτελεία, με αρχηγούς τους αρχαιότερους αξιωματικούς, οι οποίοι ωστόσο θα ήταν πλαισιωμένοι από ανώτατα συμβούλια του κλάδου τους που θα έπαιρναν τις αποφάσεις. Σε περίπτωση πολέμου και δεδομένου ότι ο αρχιστράτηγος δεν μπορούσε να ήταν άλλος από τον ΑΕΔ, οι τρεις αρχηγοί θα εξακολουθούσαν να λειτουργούν υποστηρικτικά στα στρατεύματα που θα διοικούσε, ενώ ο ίδιος θα διατηρούσε την διοίκηση και των τριών κλάδων, υπό την ομπρέλα του Αρχηγείου Ενόπλων Δυνάμεων το οποίο θα μετονομαζόταν σε ΓΕΕΘΑ. Επιπλέον, χαρακτήριζε ως επικίνδυνη για την εθνική άμυνα τη πρόταση του δημοσιεύματος για εναλλαγή των κλάδων στην αρχηγία των ενόπλων δυνάμεων, τόσο επειδή το μεγαλύτερο βάρος της άμυνας έπεφτε στον Στρατό Ξηράς, άρα δικαιολογημένα έπρεπε να κυριαρχεί, όσο και για το γεγονός ότι οι άλλοι κλάδοι δεν ήταν εξοικειωμένοι με τη διοίκηση μεγάλων στρατευμάτων. Η εισήγηση κατέληγε στην αποθάρρυνση οποιουδήποτε σχεδίου «ανεξαρτήτου λειτουργίας των Αρχηγείων των Κλάδων, είτε τυπική είτε ουσιαστική διά παρατύπου παρακάμψεως του ΑΕΔ ή εκμαιεύσεως αποφάσεων της πολιτικής εξουσίας, ήτις θα φέρει το ΑΕΔ προ τετελεσμένων γεγονότων».

Ήταν εμφανές ότι για τον υφυπουργό, το σχήμα που κληροδότησε η δικτατορία δεν αποτελούσε κίνδυνο για την δημοκρατία ούτε υπονόμεινε την υπόσταση των άλλων δύο κλάδων εις βάρος του Στρατού Ξηράς, όπως υποστήριζαν *Τα Νέα*. Αντιθέτως, όσα προτεινόταν στη βάση αποτροπής ενός μελλοντικού πραξικοπήματος θα είχαν αρνητικές συνέπειες για την άμυνα της χώρας εάν εφαρμόζονταν. Η διοίκηση των ενόπλων δυνάμεων έπρεπε να παραμείνει στα χέρια του ΑΕΔ με τον Στρατό ως τον βασικό κορμό, λόγω των στόχων της άμυνας, και τους άλλους δύο κλάδους να λειτουργούν υποστηρικτικά σε αυτόν.⁸⁹⁴

Η εισήγηση του Ι. Κατσαδήμα ήταν και η αρνητική απάντηση στο Πολεμικό Ναυτικό, το οποίο την ίδια περίοδο έθεσε το ζήτημα της κατάργησης της δομής στον Αβέρωφ. Στην επιστολή που έστειλε ο Κ. Εγκολφόπουλος με αφορμή την υπόθεση Σπ. Καψάλη, ο Αρχηγός του Ναυτικού θύμιζε στον υπουργό την ανάγκη να ανεξαρτητοποιηθεί το Ναυτικό από τον Στρατό Ξηράς. Χαρακτηρίζοντας ως «πληγή»

---

⁸⁹⁴ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, φάκελος 27 (1975), ΥΦΕΘΑ, Ιωάννης Κατσαδήμας, «Εισηγητικών σημείωμα», Αθήναι, 7 Μαΐου 1975, σ. 1-4.

για το Ναυτικό την προσπάθεια της δικτατορίας να επιβάλλει «ομοιομορφία» στις ένοπλες δυνάμεις, η οποία δεν λάμβανε υπόψιν της τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τις παραδόσεις του κάθε κλάδου, τόνισε την ανάγκη να καταργηθούν όλες οι αλλαγές που είχαν συντελεστεί υπό την διοίκησή του. Όπως ανέφερε:

Οτιδήποτε απεφασίσθη και καθωρίσθη υπό της διοικήσεως Αγγελή, ωδήγησεν πλην της ταπεινώσεως και εις ζημίαν του Π.Ν. ως εάν ούτος έτρεφεν προς τούτο μίσος. Πρέπει να αλλάξουν άπασαι αι γενόμεναι κατά την διάρκειαν της δικτατορίας οργανώσεις και διαρρυθμίσεις [...] ο υποβιβασμός του Αρχηγείου Ναυτικού εις κλιμάκιον αριθμός δύο υπό το δημιουργηθέν ΑΕΔ και τούτο μόνον κατά το ότι το Ναυτικόν ως σύνολον ηγανάκτησεν κατά της δικτατορίας και κατ' επέκτασιν ατυχώς και κατά του Στρατού Ξηράς, νυν δεν είναι εθνικώς ορθόν να συνεχίζεται επί πολύ η κατάστασις αυτή η οποία συντηρεί δυσμενές ψυχολογικόν κλίμα μεταξύ των Ενόπλων Δυνάμεων.

Ο Κ. Εγκολφόπουλος κατέληγε ότι το Ανώτατο Συμβούλιο Ενόπλων Δυνάμεων (ΑΣΕΔ) «είναι απαράδεκτον ως Δημοκρατικός δεσμός αφού ούτε διακλαδικήν δικαιοσύνην παράγει ούτε δικαίαν κρίσιν κατά πλειοψηφίαν ανεξαρτήτων μελών εις το προσφεύγον προς τούτο δευτεροβαθμίως προσωπικόν αποδίδει». Ήταν ουσιαστικά όργανο του Στρατού Ξηράς, και άδικο προς το Ναυτικό και την Αεροπορία, των Αρχηγών των οποίων ο ρόλος έγινε «διακοσμητικός».⁸⁹⁵

Πράγματι, η νέα δομή που εφάρμοσε η δικτατορία από το 1968, είχε στο πυρήνα της τον θεσμό του Αρχηγού των Ενόπλων Δυνάμεων στον οποίο είχαν δοθεί υπερεξουσίες που τον έθεταν ουσιαστικά εκτός οποιοδήποτε πολιτικού ελέγχου, ενώ ταυτόχρονα είχε τη διοίκηση και των τριών κλάδων, καταργώντας την ημιαυτονομία τους. Η δομή αυτή αποτελούσε το βασικό μέτρο για την συγκρότηση ενός στρατοκρατικού κράτους στο οποίο οι ένοπλες δυνάμεις είχαν κυρίαρχο πολιτικό ρόλο, κάτι που ήταν στόχος της δικτατορίας.⁸⁹⁶

Η υπαγωγή του Ναυτικού υπό τον έλεγχο του Στρατού και ο ιεραρχικός υποβιβασμός του σε όφελος του δευτέρου μέσω της δομής που εφάρμοσε η δικτατορία, καθώς και οι αλλαγές τις οποίες προώθησε στο Ναυτικό, οι οποίες το εξομοίωσαν

⁸⁹⁵ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, φάκελος 27 (1975), υποφάκελος 1, Εθνική Άμυνα (Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1975), Αντιναύαρχος Κ. Εγκολφόπουλος προς Υπουργόν Εθνικής Αμύνης, «Υπόθεσις Υποναύαρχου Σ. Καψάλη», ό.π., σ. 4-5.

⁸⁹⁶ Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974: όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1983, σ. 299-312.

αισθητικά με τον Στρατό, ήταν από τους βασικούς λόγους που τροφοδότησαν την συνωμοσία των αξιωματικών κατά του στρατιωτικού καθεστώτος.⁸⁹⁷ Μεταπολιτευτικά, ένα από τα πρώτα μέτρα της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας ήταν να μεταφέρει κάποιες από τις εξουσίες του ΑΕΔ στον υπουργό Εθνικής Αμύνης, προκειμένου να αποκτήσει τον τυπικό έστω έλεγχο στις ένοπλες δυνάμεις,⁸⁹⁸ ενώ το νέο σύνταγμα που κυρώθηκε την άνοιξη του 1975 κατοχύρωνε τον πολιτικό έλεγχο στο στράτευμα. Η δομή ωστόσο παρέμενε άθικτη, με τον ΑΕΔ να διατηρεί τον συγκεντρωτικό έλεγχο στους κλάδους.⁸⁹⁹ Αυτό ωστόσο δεν ικανοποιούσε το Ναυτικό και τους «κινηματίες». Μετά την κατάρρευση της δικτατορίας και με την εμπειρία του ελέγχου του Ναυτικού από το Στρατό, η αυτονόμηση του κλάδου, ως μέτρο εκδημοκρατισμού των ενόπλων δυνάμεων, ήταν ένα από τα κυρίαρχα αιτήματά τους.

Στην επιστολή τους προς τον Ευ. Αβέρωφ στις 24 Ιουλίου 1975, για τα προβλήματα που θεωρούσαν ότι απειλούσαν την δημοκρατία, πέρα από το ζήτημα της παραμονής στις ανώτατες βαθμίδες αξιωματικών που υποστήριζαν τη δικτατορία, οι αξιωματικοί έθεσαν και το ζήτημα της διατήρησης της δομής των ενόπλων δυνάμεων η οποία ενοποιούσε τους τρεις κλάδους. Για τους αξιωματικούς, το σχήμα αυτό επέτρεψε στη δικτατορία να ελέγχει το σύνολο των ενόπλων δυνάμεων, καταλύοντας την αυτοτέλεια των κλάδων του Ναυτικού και της Αεροπορίας και θέτοντάς τους «υπό την μόνιμον κηδεμονίαν του Στρατού Ξηράς». Κατ' επέκταση, το σχήμα αυτό επέτρεπε τον έλεγχο των ενόπλων δυνάμεων από ένα μόνο πρόσωπο και αυτός ήταν και ο βασικός λόγος που το εφάρμοσε η δικτατορία. Χαρακτηριστικό αυτού, ήταν ότι το Αρχηγείο Ενόπλων Δυνάμεων που αντικατέστησε στο νέο σχήμα το ΓΕΕΘΑ, δεν συντόνιζε τους κλάδους αλλά τους διοικούσε. Μια άλλη συνέπεια αυτού του σχήματος ήταν ότι εμπόδιζε την ανάπτυξη των κλάδων σύμφωνα με τις ανάγκες τους, αφού ο Στρατός Ξηράς είχε τον έλεγχο.

Διευκρινίζοντας ότι εξέφραζαν «τα αισθήματα του συνόλου των αξιωματικών του Πολεμικού Ναυτικού, και ως πιστευόμεν της Αεροπορίας», οι αξιωματικοί τόνιζαν ότι η διατήρηση αυτού του σχήματος, αποτελούσε εμπόδιο στην ανάπτυξη του κάθε κλάδου ξεχωριστά, στην εκτέλεση της αποστολής τους, αλλά και στο ηθικό των αξιωματικών του Ναυτικού και της Αεροπορίας. Οι παραπάνω λόγοι επέβαλαν την

---

⁸⁹⁷ Βλ. παραπάνω, κεφάλαιο 1, υποκεφάλαιο 1.3.(β).

⁸⁹⁸ Σταύρος Ψυχάρης, *Οι εβδομήντα κρίσιμες ημέρες*, Αθήνα, Το Βήμα, 2013, σ. 133-134.

⁸⁹⁹ Σπύρος Μακρής, «Ο ρόλος του Στρατού στη δημοκρατική μετάβαση/σταθεροποίηση της νότιας Ευρώπης: Πορτογαλία, Ελλάδα και Ισπανία μέσα από τη συγκριτική προοπτική», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 100 (1999), σ. 191-192.

ανασύσταση του ΓΕΕΘΑ και την «εξασφάλιση της παραδοσιακής αυτοτέλειας των Κλάδων».⁹⁰⁰

Ο Ευ. Αβέρωφ ωστόσο άκουσε τον υφυπουργό του. Στις 21 Ιουλίου 1975 με αφορμή μια προσπάθεια του Αρχηγού του Ναυτικού να θέσει και πάλι το ζήτημα στον υπουργό, ο Ευ. Αβέρωφ απάντησε με ιδιαίτερα αυστηρό τόνο, κατηγορώντας τον ότι καταργούσε κάθε έννοια τάξης και ιεραρχίας. Μάλιστα, είπε ότι αυτός ήταν και ο λόγος που ακύρωσε την σύσκεψη των αρχηγών στην οποία θα συζητούσαν ακριβώς το θέμα που επιθυμούσε ο αρχηγός του Ναυτικού.⁹⁰¹ Ακόμα πιο έντονη ήταν η αντίδραση του Ευ. Αβέρωφ προς τους «κινηματίες» του, λίγες ημέρες αργότερα.⁹⁰²

Η αντίδραση του Ευ. Αβέρωφ πιθανότατα οφειλόταν στον φόβο πιθανής ανεξαρτητοποίησης του Ναυτικού από την ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων, και κατ' επέκταση την πολιτική ηγεσία. Η χώρα είχε μόλις βγει από δικτατορία που οφειλόταν ακριβώς στην πολιτική αυτονόμηση ενός εκ των τριών κλάδων. Από την άλλη, είναι εξίσου πιθανό η αντίδραση του υπουργού Αμύνης να οφειλόταν στη προσπάθειά του να διατηρήσει τις ισορροπίες μεταξύ των τριών κλάδων. Οι παραχωρήσεις στο Ναυτικό μπορεί να προκαλούσαν την αντίδραση του Στρατού Ξηράς τη στιγμή που η επαναφορά του υπό πολιτικό έλεγχο ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για την εδραίωση της δημοκρατίας.

Το ζήτημα ωστόσο δεν είχε κλείσει. Επανήλθε με αφορμή την παραίτηση του Κ. Εγκολφόπουλου στις 8 Ιανουαρίου 1976. Σύμφωνα με τα *Νέα* η παραίτηση του Αρχηγού του Ναυτικού αποτέλεσε το «αποκορύφωμα μιας μακράς διαφωνίας μεταξύ του ναυάρχου Κ. Εγκολφόπουλου με τον υπουργό Εθνικής Αμύνης, που χρονολογείται από μήνες». Στον πυρήνα αυτής της διαφωνίας ήταν το ζήτημα της αυτονόμησης των τριών κλάδων. Όπως ανέφερε το δημοσίευμα, το αίτημα του Κ. Εγκολφόπουλου για την κατάργηση της ενοποίησης εξέφραζε το σύνολο των αξιωματικών του Ναυτικού, ενώ και ο Ευ. Αβέρωφ είχε υποσχεθεί στους αξιωματικούς του «Κινήματος του Ναυτικού» ότι η κυβέρνηση θα καταργούσε την ενοποίηση της δικτατορίας. Για τον Κ. Εγκολφόπουλο, η «αποενοποίηση» των τριών κλάδων ήταν βασική προϋπόθεση για

---

⁹⁰⁰ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, φάκελος 27 (1975), υποφάκελος 1, Εθνική Άμυνα (Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1975), Δ. Τρουπάκης, Α. Σέκερης, Π. Παναγιωταρέας, Μ. Παπαθανασίου, Σ. Αργυρίου, Α. Γκιόκεζας, Κ. Κουσουρής, Π. Μάλλιαρης, «Προς την ΑΕ τον Υπουργόν Εθνικής Αμύνης», 24 Ιουλίου 1975, σ. 1-2.

⁹⁰¹ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, φάκελος 27 (1975), «Σημείωμα Υπουργού Εθνικής Αμύνης. Απευθύνεται προς τον κ. Αρχηγόν Ναυτικού», Αθήναι, 21 Ιουλίου 1975, σ. 1-2.

⁹⁰² ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, φάκελος 27 (1975), υποφάκελος 1, Εθνική Άμυνα (Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1975), Σημείωμα Αβέρωφ, 25 Ιουλίου 1975, σ. 1-3' για λεπτομέρειες σχετικά με την απάντηση του Ευ. Αβέρωφ βλ. και παραπάνω, υποκεφάλαιο 3.2.

την δημοκρατική διοίκηση των ενόπλων δυνάμεων και κατ' επέκταση την προστασία τους από ένα νέο πραξικόπημα. Παρ' όλα αυτά, στο υπό εκπόνηση νομοσχέδιο για τη νέα δομή των ενόπλων δυνάμεων ο Ευ. Αβέρωφ διαφώνησε στη πρόταση να επαναφέρει την αυτονομία στους τρεις κλάδους μέσω της σύστασης τριών αρχηγείων με αντίστοιχα υπουργεία. Η εκ νέου απόρριψη του αιτήματος του Ναυτικού για αυτονόμηση από τον Ευ. Αβέρωφ κατά τη διάρκεια της τελευταίας σύσκεψης για το σχετικό νομοσχέδιο ήταν αυτό που οδήγησε τον Κ. Εγκολφόπουλο στην παραίτησή του.⁹⁰³ Αντίστοιχο δημοσίευμα είχε και η εφημερίδα *Το Βήμα*.⁹⁰⁴

Τα δημοσιεύματα διέψευσε την ίδια ημέρα ο Κ. Εγκολφόπουλος. Σύμφωνα με την ανακοίνωσή του, τα όσα ανέφερε ο Τύπος σχετικά με την παραίτησή του συνιστούσαν «ανακρίβειες». Όπως τόνιζε, «η αλήθεια είναι ότι παρεκλήθην να αναλάβω την αρχηγία του Ναυτικού δι' ολίγους μήνες ίνα βοηθήσω στην αποκατάσταση της ομαλότητας. Μετά παρέλευσιν ενός έτους, κριθείσης της αποστολής μου ως περατωθείσης, υπέβαλα την παραίτησήν μου. Αποχωρώ ικανοποιημένος».⁹⁰⁵

Το Βήμα ωστόσο επέμενε στην εγκυρότητα των πληροφοριών του,⁹⁰⁶ γεγονός που προκάλεσε την αντίδραση του Ευ. Αβέρωφ. Σύμφωνα με ανακοίνωσή του, τόνιζε ότι ο Κ. Εγκολφόπουλος είχε εξηγήσει τους λόγους της παραίτησής του, οι οποίοι δεν είχαν καμία σχέση με διαφωνίες σε ζητήματα των ενόπλων δυνάμεων. Όσον αφορά τη μελλοντική δομή τους, ανέφερε ότι το ζήτημα ήταν ακόμη σε εκκρεμότητα καθώς «λόγω του πολυπλόκου του θέματος, τούτο μελετάται προσεκτικά, υπό την προσωπικήν μου παρακολούθησιν». Στόχος του Υπουργείου ήταν μέσω της αναδιάρθρωσης να αυξηθεί η μαχητικότητα των ενόπλων δυνάμεων «χωρίς να χαλαρούται η απαραίτητος συνοχή».⁹⁰⁷

Για το *Βήμα* η ανακοίνωση του Ευ. Αβέρωφ επιβεβαίωνε ότι το ζήτημα της αυτονομίας παρέμενε ανοιχτό παρά την παραίτηση του Κ. Εγκολφόπουλου. Αυτό άλλωστε έδειχναν και τα λόγια του νέου Αρχηγού του Ναυτικού αντιναύαρχου Σπύρου

---

⁹⁰³ «Διεφώνησε με τον κ. Αβέρωφ και παρητήθη ο αρχηγός Π.Ν.», εφ. *Τα Νέα*, 9 Ιανουαρίου 1976, σ. 1, 14.

⁹⁰⁴ «Διεφώνησε και παραιτήθηκε από την αρχηγία του Ναυτικού ο Ναύαρχος Εγκολφόπουλος, εφ. *Το Βήμα*, 9 Ιανουαρίου 1976, σ. 1.

⁹⁰⁵ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, φάκελος 102, Ανακοινώσεις, Δημοσιεύσεις Τύπου 1975-1976, Αντιναύαρχος Κ. Εγκολφόπουλος. «Εις απάντησιν δημοσιευμάτων μερίδος του Τύπου», 9 Ιανουαρίου 1976.

⁹⁰⁶ «Το Ναυτικό θα προασπίσει τις ελευθερίες του λαού από οιαδήποτε επιβουλή», εφ. *Το Βήμα*, 10 Ιανουαρίου 1976, σ. 1.

⁹⁰⁷ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, φάκελος 102, Ανακοινώσεις, Δημοσιεύσεις Τύπου 1975-1976, «Ο Υπουργός Εθνικής Αμύνης έδωσε προς δημοσίευσιν την ακόλουθον ανακοίνωσιν», 10 Ιανουαρίου 1976.

Μουρίκη,⁹⁰⁸ με τα οποία υπονοούσε την στάση που θα κρατούσε στο ζήτημα της αυτονομίας των τριών κλάδων. Στην πρώτη του ημερήσια διαταγή, κατά τη διάρκεια της τελετής ανάληψης της ηγεσίας του Ναυτικού, ο Σπ. Μουρίκης τόνισε μεταξύ άλλων ότι η μετατροπή του Ναυτικού σε χαλύβδινο βραχίονα της εθνικής άμυνας, ήταν ένας στόχος που θα επιτυγχανόταν «μέσα στα πλαίσια της απαιτητού αυτοτελείας και ανεξαρτησίας που υπαγορεύει η ιδιομορφία του όπλου».⁹⁰⁹ Νωρίτερα, ο Κ. Εγκολφόπουλος ως ο απερχόμενος Αρχηγός, στην τελευταία του ημερήσια διαταγή πριν παραδώσει στον Σπ. Μουρίκη ανέφερε ότι:

*...εισέτι εκκρεμεί δια την αύξησιν της παραγωγικότητος του Πολεμικού Ναυτικού έχει μελετηθή εις το Αρχηγείον και αναμένει τας ευνοϊκάς συνθήκας προς πραγματοποίησιν. [...] Ο κατά πάντα άξιος διάδοχος και φίλος, [...] είναι πλήρως ενήμερος επί των προβλημάτων του Ναυτικού και είμαι βέβαιος ότι θα ακολουθήση μετά ζέσεως την χαραχθείσαν υπό του Ανωτάτου Ναυτικού Συμβουλίου πλεύσιν προς αναζήτησιν των λύσεως.*⁹¹⁰

Πράγματι, στις 12 Ιανουαρίου, σε άρθρο τους *Τα Νέα* έκαναν λόγο για διστακτικότητα της κυβέρνησης, αναφέροντας ότι οι πρόσφατες δηλώσεις του Ευ. Αβέρωφ δεν ικανοποίησαν τους «ενδιαφερόμενους κλάδους» οι οποίοι ζητούσαν την κατάργηση του χουντικού νόμου. Ενόσ νόμου ο οποίος, σύμφωνα με την εφημερίδα, καταρτίστηκε στη βάση του χιτλερικού αξιώματος «ένας ηγέτης μία αρχή».⁹¹¹ Την ίδια ημέρα, θέση πήρε και η *Αθηναϊκή*. Αναφέροντας ότι ο Κ. Εγκολφόπουλος «ήταν ένας από τους γενναίους και νομοταγείς εκείνους αξιωματικούς που, αν είχε γίνει ακουστή η θαρραλέα πρότασή του την μοιραία εκείνη νύκτα του Απριλίου του 1967, η χώρα θα είχε σωθεί από μια οδυνηρή περιπέτεια», τόνιζε ότι «Όταν, λοιπόν, ο κ. Εγκολφόπουλος ζητή την διατήρηση της αυτονομίας των Όπλων, πρέπει να υποθέσουμε ότι έχει σοβαρούς λόγους ν' ανησυχή».⁹¹²

Λίγες ημέρες αργότερα, στις 18 Ιανουαρίου, το *Βήμα* επανήλθε με νέο άρθρο. Σύμφωνα με τον «ειδικό συνεργάτη», η διαφωνία του Κ. Εγκολφόπουλου για την δομή

⁹⁰⁸ «Ανοικτό το θέμα της αυτονομίας των Τριών Όπλων», εφ. *Το Βήμα*, 11 Ιανουαρίου 1976, σ. 16.

⁹⁰⁹ «Αι ημερήσιαι διαταγαί των δύο αρχηγών. Του Αντιναυάρχου Σπ. Μουρίκη», *Ναυτική επιθεώρηση*, 102:376 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1975).

⁹¹⁰ «Αι ημερήσιαι διαταγαί των δύο αρχηγών. Του Αντιναυάρχου Κ. Εγκολφόπουλου», ό.π.

⁹¹¹ «Αυτονομία των 3 όπλων θέλουν όλου», εφ. *Τα Νέα*, 12 Ιανουαρίου 1976, σ. 9.

⁹¹² «Ο ναύαρχος Εγκολφόπουλος», εφ. *Αθηναϊκή*, 12 Ιανουαρίου 1976, σ. 1.

των ενόπλων δυνάμεων σήμαινε ότι το νομοσχέδιο το οποίο επεξεργαζόταν ο Ευ. Αβέρωφ δεν θα διέφερε σημαντικά από το χουντικό. Πέραν αυτού, το άρθρο τόνιζε ότι όσο διατηρείται η δομή της δικτατορίας η «αποχουντοποίηση τορπιλίζεται» αφού υποχρεώνει τον εκάστοτε υπουργό Άμυνας να τοποθετήσει σε ανώτατη θέση αξιωματικούς οι οποίοι είχαν πάρει τα απαραίτητα προσόντα από τη Σχολή Πολέμου ως αντάλλαγμα της πίστης τους στη δικτατορία.⁹¹³ Την ίδια μέρα παρενέβη και ο απόστρατος ναύαρχος Αθανάσιος Σπανίδης ο οποίος, με άρθρο του στην *Καθημερινή*, πήρε ανοιχτά θέση υπέρ της αυτονομίας των κλάδων ως μέτρο προστασίας της δημοκρατίας.

Και πάλι, τα δημοσιεύματα προκάλεσαν την αντίδραση του Υπουργείου, με τον Ι. Κατσαδήμα να συνιστά για άλλη μια φορά τη προσοχή του Ευ. Αβέρωφ στην «οργανωμένη» αναταραχή του τύπου, «ήτις καλλιεργεί πνεύμα ανταρσίας και εκβιασμού της κυβερνήσεως, με απροσμέτρητες συνέπειες». Χαρακτήριζε την επιχειρηματολογία υπέρ της αυτονομίας ως «αστήρικτη», «ανεδαφική» και «επικίνδυνη», και ότι αποτελεί ουσιαστικά πιστή αντιγραφή των υπομνημάτων του Ναυτικού. Αναφερόμενος στο άρθρο του Αθ. Σπανίδη, τόνισε ότι το επιχείρημα ότι στόχος της νέας δομής των ενόπλων δυνάμεων που εφάρμοσε η δικτατορία (το σχήμα Αγγελή όπως το χαρακτήρισε), ήταν να θέσει η δικτατορία υπό τον έλεγχό της τους άλλους δύο κλάδους μέσω του Στρατού ήταν άτοπο, αφού δεν ήταν το κανονικό σύστημα ελέγχου των ενόπλων δυνάμεων ή του Στρατού «όπερ εισέδυσεν εις την κίνησιν του ΠΝ, τον Μάϊον του 1973, αλλά το σύστημα πληροφοριών της ‘Επαναστάσεως’, όπως αναφέρει ο κ. Ναύαρχος». Για τον Ι. Κατσαδήμα, αποτελούσε ειρωνεία η έκκληση του Αθ. Σπανίδη να μην υποχωρήσει σε πιέσεις η κυβέρνηση, όταν οι πραγματικές πιέσεις και μάλιστα με κάθε τρόπο, προφορικά και έγγραφα, υπηρεσιακά και αντιπειθαρχικά, ιδιωτικά αλλά και μέσω του τύπου έρχονταν από αλλού, υπονοώντας τους αξιωματικούς του Ναυτικού.⁹¹⁴

Αλλά και ο Κ. Εγκολφόπουλος τόνιζε την ανάγκη να καταργηθεί πλήρως η δομή των ενόπλων δυνάμεων που είχε καθιερώσει η δικτατορία. Κατά τη διάρκεια της κατάθεσής του ως μάρτυρας κατηγορίας στη δίκη του βασανιστή του ΕΑΤ-ΕΣΑ

---

⁹¹³ Ειδικού Συνεργάτη, «Χουντικά δεσμά θα σπάσει η «αυτονόμηση» των Όπλων, εφ. *Το Βήμα*, 18 Ιανουαρίου 1976, σ. 13.

⁹¹⁴ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, φάκελος 29α (1976), υποφάκελος 3, Εθνική Άμυνα, ΥΦΕΘΑ, Ιωάννης Κατσαδήμας, «Σημείωμα διά κ. ΥΕΘΑ», Αθήναι, 18 Ιανουαρίου 1976, σ. 1-2.

Θεόδωρου Θεοφιλογιαννάκου στις 3 Μαρτίου 1976 αναφέρθηκε στη δομή της δικτατορίας:

Προσπάθησαν οι πραξικοπηματίες να υποβιβάσουν το Ναυτικό σε κλιμάκιο δευτέρας βαθμίδος, πράγμα, που επί δικτατορίας, πέτυχαν. Κι' αυτό δυστυχώς διατηρείται μέχρι τώρα.

Για *Τα Νέα*, τα λόγια αυτά επιβεβαιώναν πληροφορίες της που ήθελαν την παραίτησή του από την Αρχηγία του Ναυτικού δύο μήνες νωρίτερα να οφείλεται στην διαφωνία του με το Υπουργείο Εθνικής Αμύνης για τη δομή των ενόπλων δυνάμεων.⁹¹⁵

Φαίνεται ότι αυτή τη φορά οι πιέσεις είχαν κάποιο αποτέλεσμα. Σύμφωνα με άρθρο του Παύλου Μπακογιάννη στο *Βήμα*, τον Μάρτιο του 1976, ο Ευ. Αβέρωφ είχε αποφασίσει την ανεξαρτητοποίηση των τριών κλάδων, «για λόγους ψυχολογικούς, και επειδή το ζητούν τα όπλα, αλλά και για λόγους καλής λειτουργίας τους». Η νέα δομή προέβλεπε ωστόσο ιδιαίτερες αρμοδιότητες στον Αρχηγό των Ενόπλων Δυνάμεων, απαραίτητες σε περίπτωση πολέμου. Συγκεκριμένα, οι υπαρχηγοί θα είναι από τα δύο άλλα όπλα από τα οποία δεν θα προέρχεται ο Αρχηγός, θα υπάρχει ισομέρεια στη στελέχωση του Αρχηγείου και από τους τρεις κλάδους, η οποία δεν θα βασίζεται στην αριθμητική αναλογία. Ο Αρχηγός θα είχε την ευθύνη της γενικής σχεδίασης του πολέμου, των γενικών γραμμών εκπαίδευσης, η οποία παρέμενε υπό την ευθύνη των κλάδων, δικαίωμα επιθεωρήσεων καθώς και την ευθύνη σχεδιασμού, διεξαγωγής και διευθύνσεως των ασκήσεων. Τα παραπάνω πάντα μετά από συνεννόηση με τα άλλα όπλα. Σύμφωνα με το δημοσίευμα, εάν ίσχυαν τα παραπάνω οι αντιδράσεις δεν θα ήταν έντονες από το Ναυτικό και την Αεροπορία, τα οποία διατηρούσαν κάποιες ενστάσεις όσον αφορά τις αρμοδιότητες του Αρχηγού στο θέμα των ασκήσεων, επιθεωρήσεων και εκπαίδευσης, ενώ επιθυμούσαν τη μετατροπή του ΑΣΕΔ σε αποκλειστικά συμβουλευτικό όργανο του υπουργού αφού εξασφαλιζόταν η ίση συμμετοχή σε αυτό όλων των κλάδων.

Για τον Π. Μπακογιάννη, η «Φούντα», δηλαδή οι άνθρωποι του Ευ. Αβέρωφ εντός του Στρατού, μπορεί να έλεγχε τη χούντα στον στρατό, δεν έλυνε όμως το πρόβλημα της εθνικής άμυνας και της προστασίας της δημοκρατίας. Η αναδιάρθρωση της δομής έπρεπε να γίνει παράλληλα και με την αναδιοργάνωση του υπουργείου, το οποίο είχε

---

⁹¹⁵ «Η χούντα υποβίβασε το Ναυτικό», εφ. *Τα Νέα*, 3 Μαρτίου 1976, σ. 3.

μετατραπεί σε «στρατιωτική υπηρεσία». Τις ηγετικές θέσεις έπαιρναν κατά κανόνα αξιωματικοί του στρατού και όχι αξιωματικοί επιτελείου και πολιτικοί υπάλληλοι οι οποίοι θα είχαν τις γνώσεις. Η μετατροπή του Υπουργείου σε ένα σύγχρονο επιτελικό ηγετικό όργανο ήταν απαραίτητη.⁹¹⁶

Πράγματι, ο Ευ. Αβέρωφ έκανε πίσω στις πιέσεις, ενώ απομακρύνθηκε από τη θέση του υφυπουργού και ο κατεξοχήν αντίθετος με την αυτονόμηση των κλάδων, Ιωάννης Κατσαδήμας, η «πέτρα του σκανδάλου» όπως τον χαρακτήρισε ο Π. Μπακογιάννης. Στις 25 Σεπτεμβρίου 1976, μετά από σύσκεψη της ηγεσίας των ενόπλων δυνάμεων υπό τον Κ. Καραμανλή, αποφασίστηκε η αυτοτέλεια των τριών κλάδων. Σύμφωνα με *Τα Νέα*, η απόφαση ήταν του Κ. Καραμανλή και αποτελούσε «προσωπική ήττα» του Ευ. Αβέρωφ ο οποίος ήταν αντίθετος. Η πρώτη πράξη για την καθιέρωση νέας «δημοκρατικής» δομής ήταν η τοποθέτηση του Δημήτριου Δαβάκη, που στο παρελθόν είχε ταχθεί ανοιχτά υπέρ της κατάργησης της χουντικής δομής, ως υφυπουργό Αμύνης και η μεταβίβαση σημαντικού μέρους των αρμοδιοτήτων του Ευ. Αβέρωφ.⁹¹⁷

Η τελική υποχώρηση του Ευ. Αβέρωφ ωστόσο συνοδεύτηκε από την αλλαγή του Αρχηγού του Ναυτικού. Στις 14 Σεπτεμβρίου, τον Σπ. Μουρίκη διαδέχθηκε ο μέχρι πρότινος Αρχηγός Στόλου, και αρχηγός του «Κινήματος», αντιναύαρχος Σπύρος Κονοφάος. Ο Σπ. Μουρίκης παρέμεινε στην αρχηγία μόνο για εννέα μήνες. Ο λόγος που η θητεία του έληξε τόσο σύντομα δεν έγινε γνωστός, ενώ το τεύχος της *Ναυτικής Επιθεώρησης* δεν δημοσίευσε την καθιερωμένη ομιλία που δίνεται στις τελετές παράδοσης-παραλαβής της Αρχηγίας.⁹¹⁸ Είναι γεγονός ωστόσο ότι αποστρατεύτηκε μετά από δικό του αίτημα, κάτι που δεν αποκλείεται να ήταν αποτέλεσμα διαφωνίας του με τον Ευ. Αβέρωφ.⁹¹⁹ Λίγες ημέρες νωρίτερα, σε λόγο που έβγαλε στο πλαίσιο του εορτασμού των ενόπλων δυνάμεων, ο Σπ. Μουρίκης τόνισε ότι το Πολεμικό Ναυτικό που «αποτελεί ένα νευραλγικό και σημαντικότερο κλάδο των ενόπλων δυνάμεων [...] Εάν χρειασθή θα υπερασπίσει και πάλι τις ελευθερίες του Ελληνικού

---

⁹¹⁶ Παύλος Μπακογιάννης, «Πως η «φούντα» ελέγχει την χούντα», εφ. *Το Βήμα*, 28 Μαρτίου 1976, σ. 3.

⁹¹⁷ «Δημοκρατική δομή στις Ένοπλες Δυνάμεις», εφ. *Τα Νέα*, 27 Σεπτεμβρίου 1976, σ. 1, 12.

⁹¹⁸ «Παραλαβή καθηκόντων αρχηγού Ναυτικού, Αντιναύαρχου Σ. Κονοφάου», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 104:381 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1976).

⁹¹⁹ «Μουρίκης, Σπυρίδων», Α. Δημητρακόπουλος, *Βιογραφικό Λεξικό των αποφοίτων της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων. Οι τάξεις Εισόδου 1884-1950. Τόμος Δεύτερος...*, ό.π., σ. 92.

λαού».⁹²⁰ Ήταν σαφές ότι το Ναυτικό δεν σκόπευε να κάνει πίσω στο ζήτημα της δομής.

Ένα χρόνο αργότερα, τον Αύγουστο του 1977, η Βουλή ψήφισε τον νόμο που καθόριζε τη νέα δομή των ενόπλων δυνάμεων. Το σχήμα που είχε επιβάλλει η δικτατορία καταργήθηκε και τη θέση του πήρε, με μερικές αλλαγές, αυτό που ίσχυε τη περίοδο 1952-1967. Ο θεσμός του Αρχηγού ΓΕΕΘΑ επανήλθε, όπως επανήλθε και το καθεστώς ημιαυτονομίας για τους τρεις κλάδους.⁹²¹ Έτσι, το Ναυτικό και η Αεροπορία έπαψαν να βρίσκονται υπό τον έλεγχο του Στρατού και να συνιστούν ουσιαστικά βοηθητικούς σε αυτόν κλάδους.

Με την κατάργηση της δικτατορικής δομής, ολοκληρώθηκε και η διαδικασία ανάκτησης του πολιτικού ελέγχου στις ένοπλες δυνάμεις η οποία είχε ξεκινήσει το καλοκαίρι του 1974.⁹²² Ένα αίτημα που εξέφρασαν όχι μόνο οι «κινηματίες» αλλά και η ίδια η ηγεσία του Ναυτικού, με κίνητρα τόσο αυτό της αποκατάστασης της δημοκρατίας στις ένοπλες δυνάμεις όσο και το, καθαρά συντεχνιακού χαρακτήρα, προστασίας του χαρακτήρα του κλάδου. Σε συνδυασμό και με τη κινητοποίηση του Τύπου, το Ναυτικό είχε κάμψει τις αντιστάσεις του Υπουργείου Αμύνης οδηγώντας στο κλείσιμο μιας κομβικής εκκρεμότητας της Μεταπολίτευσης.

---

⁹²⁰ «Ημερήσια διαταγή αρχηγού Ναυτικού, αντιναυάρχου Σ. Μουρίκη, Δια τον Εορτασμόν της «Ημέρας των Ενόπλων Δυνάμεων», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 104:380 (Ιούλιος-Αύγουστος 1976).

⁹²¹ ΦΕΚ, τεύχος Α΄, αρ. 218, 10 Αυγούστου 1977.

⁹²² Σπ. Μακρής, ό.π., σ. 191-192.

Κεφάλαιο 4. Η διαμόρφωση του δίπολου Αντιδεξιά-Δεξιά και το «Κίνημα του Ναυτικού» (1975-1989).

4.1. Η ανάδειξη από την Αντιδεξιά.

Καθοριστική, για την καθιέρωση του αφηγήματος του «Κινήματος του Ναυτικού» στο νέο νομιμοποιητικό πλαίσιο που αναδύθηκε μετά τη κατάρρευση της δικτατορίας ήταν η ανάδειξή του από την «Αντιδεξιά». Μεταπολιτευτικά, το δίπολο Αντιδεξιά-Δεξιά αντικατέστησε εκείνο της εθνικοφροσύνη-κομμουνισμός, που ήταν κυρίαρχο κατά την μετεμφυλιακή περίοδο. Το νέο δίπολο είχε τις ρίζες του στη δεκαετία του 1960, όταν άρχισε να εμφανίζεται ένα ρεύμα αντίθεσης στη Δεξιά, τη συντηρητική παράταξη που ταυτιζόταν με το μετεμφυλιακό κράτος και τη διατήρησή του. Το ρεύμα αυτό, περιλάμβανε πολλές, διαφορετικές κοινωνικό-πολιτικές ομάδες με βασικό τους χαρακτηριστικό την αντίθεσή τους στην Δεξιά. Το δίπολο επανήλθε δυναμικά μετά τη κατάρρευση της χούντας το 1974 και εν τέλει κυριάρχησε το 1981, με τη νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές του ίδιου έτους.⁹²³ Στο εσωτερικό του ρεύματος της Αντιδεξιάς συνυπήρχαν ετερόκλητες αναφορές από το παρελθόν της Αριστεράς και του Κέντρου: τα σύμβολα, οι αξίες και οι μνήμες της εαμικής αντίστασης, των ηττημένων του εμφυλίου, των ανερχόμενων στρωμάτων της δεκαετίας του 1960 και του αντιδικτατορικού αγώνα των φοιτητών. Αυτή η κουλτούρα του ρεύματος της Αντιδεξιάς, που αποτέλεσε τον αντίθετο ιδεολογικό πόλο στη Δεξιά, απέκτησε ηγεμονικά χαρακτηριστικά και τουλάχιστον για μια δεκαετία, από το 1975 ως και τα μέσα της δεκαετίας του 1980, σταδιακά κυριάρχησε στο ιδεολογικό πεδίο. Βασική πτυχή αυτής της κουλτούρας ήταν και μια νέα αφήγηση της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας η οποία, με άξονα τον αντιαμερικανισμό, αναδείκνυε τις στιγμές αντίθεσης στη Δεξιά ως βασικά σημεία αναφοράς.⁹²⁴ Όπως θα φανεί παρακάτω, η ανάδειξη του

---

⁹²³ Γεράσιμος Μοσχονάς, «Η διαιρετική τομή Δεξιάς-Αντιδεξιάς στη Μεταπολίτευση (1974-1990). Το περιεχόμενο της τομής και όψεις της στρατηγικής των κομμάτων του «αντιδεξιού υποσυστήματος», στο Νίκος Δεμερτζής (επιμ.), *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1994, σ. 167-168.

⁹²⁴ Γιάννης Βούλγαρης, *Η μεταπολιτευτική Ελλάδα, 1974-2009*, Αθήνα, Πόλις, 2013, σ. 87-92, 398-401· Τζένη Λιαλιούτη, «Ο αντιαμερικανισμός και το εθνικό αφήγημα της μεταπολίτευσης, 1974-1985: Ανορθολογικά στοιχεία, ορθολογικές χρήσεις», στο Μάνος Αυγερίδης, Έφη Γαζή, Κωστής Κορνέτης (επιμ.), *Μεταπολίτευση. Η Ελλάδα στο μεταίχμιο δύο αιώνων*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2015, σ. 198-202· Πηνελόπη Πετσίνη, «Από τον «κατευνασμό των πολιτικών παθών» στη «δεξιά κουλτούρα»: μάχες της μνήμης και πολιτική λογοκρισία στη Μεταπολίτευση», *Αρχειοτάξιο*, τχ. 22 (Νοέμβριος 2020), σ. 101.

«Κινήματος» από την Αντιδεξιά, περνούσε μέσα από την ενσωμάτωσή του σε αυτό το νέο αφήγημα.

Τα σπέρματα αυτής της ανάδειξης εντοπίζονται τον Μάιο του 1973 όταν το «Βέλος» κατέφυγε στο Φιουμιτσίνο της Ιταλίας. Ανάμεσα στον κόσμο που είχε υποδεχθεί το αντιτορπιλικό στο λιμάνι ήταν και πολλοί Έλληνες φοιτητές και πολιτικοί πρόσφυγες από όλο το πολιτικό φάσμα, που συμμετείχαν στον ελληνικό αντιδικτατορικό αγώνα της Ιταλίας. Η υποδοχή που επεφύλαξαν στον Νίκο Παππά και τα υπόλοιπα μέλη του πληρώματος που αποβιβάστηκαν, ζητώντας πολιτικό άσυλο από την Ιταλία ήταν θριαμβευτική. Για τους Έλληνες του αντιδικτατορικού αγώνα που τοποθετούνταν στην Αριστερά, η ανταρσία του «Βέλους» ήταν ένα γεγονός το οποίο τεκμηριώνει την δημοκρατικότητα των ενόπλων δυνάμεων. Σύμφωνα με δηλώσεις του Νίκου Ζαμπέλη, μέλους της «Ελληνικής Αντίστασης» και συνεργάτης του Παναγιώλη στην απόπειρα δολοφονίας του Παπαδόπουλου,⁹²⁵ στην ιταλική τηλεόραση την ημέρα της άφιξης του «Βέλους», τόνισε ότι: «τώρα [...] γίνεται γνωστό παγκοσμίως ότι και οι ίδιοι οι στρατιωτικοί, είναι και αυτοί εναντίον τους». Σε ερώτηση του δημοσιογράφου εάν περίμενε ότι οι ένοπλες δυνάμεις θα έπαιρναν αυτή τη θέση ο Ν. Ζαμπέλης απάντησε καταφατικά: «Ναι, μα φυσικά. Οι πάντες».⁹²⁶

Στην συνέντευξη τύπου που έδωσε ο Νίκος Παππάς στο «Motel AGIP» έξω από τη Ρώμη, όπου διέμεναν προσωρινά οι αξιωματικοί και υπαξιωματικοί, τόνισε ότι «δεν ήσαν ούτε κομμουνιστές, ούτε δεξιοί, ούτε μοναρχικοί».⁹²⁷ Με τη δήλωση αυτή, ο Ν. Παππάς αποχρωμάτισε τη συνωμοσία και την παρουσίασε ως γνήσια δημοκρατική.

Κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στο μοτέλ, τους επισκέφθηκαν για να εκφράσουν την συμπαράστασή τους Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες, εκπρόσωποι ελληνικών αντιδικτατορικών οργανώσεων και κομμάτων της Αριστεράς και του Κέντρου, εκπρόσωποι των παρτιζάνων, των Ιταλών αντιστασιακών στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ενώ αντιπροσωπίες έστειλαν και το Κομμουνιστικό και το Σοσιαλιστικό Κόμμα Ιταλίας.⁹²⁸

Η ανάδειξη της ανταρσίας του «Βέλους» από την ελληνική Αριστερά, δεν περιορίστηκε στη χούντα αλλά συνεχίστηκε και στη Μεταπολίτευση. Από τα πρώτα δείγματα ήταν η αντιμετώπιση του «Κινήματος» από το τρίτομο έργο του

⁹²⁵ Στέλιος Κούλογλου, *Μαρτυρίες από τη δικτατορία και την αντίσταση*, Αθήνα, Εστία, 2017, σ. 346.

⁹²⁶ Χρήστος Βασιλόπουλος, «Η ανταρσία του αντιτορπιλικού «Βέλος» κατά της Χούντας», *Η Μηχανή του Χρόνου*, NET, Μάιος 2009.

⁹²⁷ Valerio Occheto, «Tutta la Marina è contro i colonnelli», εφ. *Il giorno*, 28 Μαΐου 1973, σ. 3.

⁹²⁸ Βλ. παραπάνω, κεφάλαιο 1, υποκεφάλαιο 1.6.

δημοσιογράφου, αποστράτου αξιωματικού του Ναυτικού και με δράση στο ΕΛΑΝ (Ελληνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Ναυτικό) κατά τη κατοχή Σόλωνα Γρηγοριάδη, *Ιστορία της δικτατορίας 1961-1974* που κυκλοφόρησε το 1975. Στο έργο του ο Σ. Γρηγοριάδης αναπαρήγαγε την εικόνα του «Κινήματος» που συγκροτήθηκε κατά τη διάρκεια της Μεταπολίτευσης. Οι συνωμότες ξεκίνησαν την οργάνωση του «Κινήματος» από το 1968 και ο στόχος τους ήταν η καθιέρωση μιας γνήσιας δημοκρατίας.⁹²⁹

Το ίδιο έτος, και με αφορμή την συμπλήρωση δύο ετών από τον Μάιο του 1973, ο Βασίλης Βασιλικός δημοσίευσε στην *Ελευθεροτυπία*, τις αναμνήσεις του από τα γεγονότα της ανταρσίας, ως ιστορία του μυθιστορηματικού ήρωά του, Γλαύκου Θρασάκη. Ο Βασιλικός έκανε λόγο για «αντάρτες», «μπαντιέρα αντινατοϊκή», και χαρακτηρίζοντας το αντιτορπιλικό ως το «Ποτέμκιν της ελληνικής επανάστασης που δεν έγινε» κατέληγε ότι «Ευτυχώς το Βέλος βρήκε το στόχο του. Η ιστορία το δικαίωσε».⁹³⁰

Η σημασία της ανταρσίας αναδείχθηκε εντονότερα κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές της δεκαετίας του 1980, όταν κυριαρχούσε πλέον στο πολιτικό σκηνικό το δίπολο Δεξιάς-Αντιδεξιάς με το ΠΑΣΟΚ του Ανδρέα Παπανδρέου να αποτελεί τον κύριο εκφραστή και φορέα του αντιδεξιού πόλου.⁹³¹ Σε αυτό το πολιτικό πλαίσιο και με αφορμή τη συμπλήρωση πέντε ετών από τον Μάιο του 1973, η *Πρωινή Ελευθεροτυπία* έκανε αφιέρωμα στο «Προδομένο Κίνημα του Ναυτικού» στο οποίο «Η Δεξιά ήταν απλώς θεατής». Στηριζόμενο σε συνεντεύξεις απόστρατων αξιωματικών με συμμετοχή στις αντιδικτατορικές δράσεις, μεταξύ των οποίων και ο Ιωάννης Σταθόπουλος, βουλευτής τότε της Νέας Δημοκρατίας, το δημοσίευμα απομυθοποιούσε, όπως ισχυριζόταν, το ρόλο που η Δεξιά ισχυρίστηκε ότι είχε διαδραματίσει σε αυτό, επιχειρώντας να το «σφετεριστεί» προκειμένου να εισπράξει τα πολιτικά οφέλη. Ήταν ένα «Κίνημα» «που δεν οργάνωσε ούτε της ανήκε». Αντιθέτως, σύμφωνα πάντα με το δημοσίευμα «Το Κίνημα ήταν έργο δημοκρατών αξιωματικών και υπαξιωματικών [...] δεν ήταν φιλοβασιλικοί αλλά αντίθετα, όλων των πολιτικών πεποιθήσεων και οπωσδήποτε δημοκρατικού».⁹³² Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων ο τότε σημαιοφόρος του «Βέλους» Ηρακλής Προκοπάκης ανέφερε

⁹²⁹ Σόλων Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Δικτατορίας 1961-1974, Τόμος 2^{ος}, Αποτελέσματα*, Αθήνα, Καπόπουλος, 1975, σ. 230-255· για την μεταπολιτευτική εικόνα βλ. παραπάνω, κεφάλαιο 2, υποκεφάλαιο 2.2.

⁹³⁰ Βασίλης Βασιλικός, «Το...Βέλος», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 17 Σεπτεμβρίου 1975, σ. 2.

⁹³¹ Γ. Βούλγαρης, *ό.π.*, σ. 303-305.

⁹³² Αχιλλέας Χατζόπουλος, «Το προδομένο Κίνημα του Ναυτικού», εφ. *Πρωινή Ελευθεροτυπία*, 23 Μαΐου 1978, σ. 9.

μεταξύ άλλων, «το ότι φέρεται ο κ. Αβέρωφ ως ο πολιτικός ηγέτης του κινήματος και άλλα παρόμοια[...] είναι ανακρίβειες μεγάλες και δεν ευσταθούν».⁹³³ Στο φύλλο της επομένης, ο Νίκος Παππάς διόρθωνε τον παλιό σημειοφόρο του λέγοντας ότι για τους αξιωματικούς «ο Αβέρωφ ήταν πραγματικά ο πολιτικός ηγέτης του κινήματος. Δεν τον βλέπαμε ως εκπρόσωπο της δεξιάς αλλά ως εκπρόσωπο όλων των πολιτικών δυνάμεων του τόπου».⁹³⁴

Η ανάδειξη της συμμετοχής του Ευ. Αβέρωφ στο «Κίνημα» ως πολιτικού καθοδηγητή του και όχι απλώς ως του μεσολαβητή ανάμεσα στους πρωταίτιους και τους δύο Κωνσταντίνους (Καραμανλή και Βασιλιά) είχε ξεκινήσει ήδη από τους πρώτους μήνες της Μεταπολίτευσης. Ενώ σε δημοσίευμα της *Βραδυνής* του Αυγούστου 1974 οι αξιωματικοί ανέφεραν ότι ο Ευ. Αβέρωφ προσεγγίστηκε προκειμένου να ενημερώσει τον Κ. Καραμανλή στο Παρίσι και να του μεταφέρει το αίτημά τους να υιοθετήσει την κίνησή τους,⁹³⁵ στην έρευνα του δημοσιογράφου Γιάννη Μαρή για την αντίδραση των πολιτικών στη δικτατορία που δημοσιεύτηκε στην *Απογευματινή* ένα μήνα αργότερα, ο Ευ. Αβέρωφ παρουσιάστηκε ως ενεργό μέλος της συνωμοσίας. Χωρίς να διευκρινίζεται ποιος προσέγγισε ποιόν, αναφερόταν ότι ο Ευ. Αβέρωφ αποφάσισε να καταφύγει στην ενεργό δράση κατά της χούντας μετά την αποτυχία της πολιτικής της «γέφυρας». Στο δημοσίευμα τονιζόταν η πίστη του στην επιτυχία που θα είχε το εγχείρημα των αξιωματικών εάν αυτό δεν είχε προδοθεί.⁹³⁶

Λίγους μήνες μετά, σε άρθρο του ίδιου δημοσιογράφου, αυτή τη φορά στην *Ακρόπολη*, με το οποίο όπως υποστήριζε αποκάλυπτε άγνωστες πτυχές του «Κινήματος», παρουσιαζόταν και πάλι ο σημαντικός ρόλος του Ευ. Αβέρωφ σε αυτό. Ρόλος, που δεν περιοριζόταν στην ενημέρωση του Κ. Καραμανλή, αλλά κυρίως στην προτροπή του προς τον Αλέξανδρο Παπαδόγγο να προχωρήσουν οι αξιωματικοί στην εκδήλωση της κίνησης, παρά τις ενδείξεις για τη διαρροή του σχεδίου τους. Ο διάλογος μεταξύ των δύο τεκμηριώνει όχι μόνο την «προσωπική φιλία», όπως ανέφερε το δημοσίευμα, μεταξύ τους, αλλά κυρίως την αποφασιστικότητα του μελλοντικού

---

⁹³³ Του ίδιου, «Το Α² ψάχνει τον Παππά στην Κρήτη», εφ. *Πρωινή Ελευθεροτυπία*, 26 Μαΐου 1978, σ. 7.

⁹³⁴ Του ίδιου, «Ο πρεσβευτής παραπλανά, το πλήρωμα τον γιουχάρει», εφ. *Πρωινή Ελευθεροτυπία*, 27 Μαΐου 1978, σ. 7.

⁹³⁵ Γιώργος Τράγκας, «Πως προδόθηκε η κίνηση του Ναυτικού τον Μάιο του '73», εφ. *Η Βραδυνή*, 19 Αυγούστου 1974, σ. 9.

⁹³⁶ Γιάννης Μαρή, «Ποιός επρόδωσε το Κίνημα του Ναυτικού;», εφ. *Η Απογευματινή*, 27 Σεπτεμβρίου 1974, σ. 7.

υπουργού Εθνικής Αμύνης να κινηθεί κατά της χούντας.⁹³⁷ Την περίοδο που δημοσιεύτηκε το άρθρο, το αίτημα για αποχουντοποίηση του κρατικού μηχανισμού ήταν κυρίαρχο⁹³⁸ και ο Ευ. Αβέρωφ ως υπουργός Εθνικής Αμύνης, ενός από τα πιο κρίσιμα υπουργεία για την Μεταπολίτευση,⁹³⁹ δεχόταν δριμεία κριτική για το τρόπο με τον οποίο αντιμετώπιζε τους χουντικούς εντός του στρατεύματος.⁹⁴⁰

Στα επετειακά δημοσιεύματα του τύπου τον Μάιο του 1975 για τη συνωμοσία και την ανταρσία, τα οποία σηματοδοτούσαν την εδραίωση του μεταπολιτευτικού αφηγήματος,⁹⁴¹ ο αναβαθμισμένος ρόλος του Ευ. Αβέρωφ είχε πλέον καθιερωθεί. Σύμφωνα με τον *Ταχυδρόμο*, ο Ευ. Αβέρωφ είχε δεχτεί το αίτημα των αξιωματικών να τους συμβουλευεί πολιτικά καθώς τον θεωρούσαν τον πλέον κατάλληλο.⁹⁴² Αίτημα στο οποίο σύμφωνα με την *Καθημερινή* ο Ευ. Αβέρωφ δέχτηκε αμέσως όταν του το ζήτησαν.⁹⁴³ Δύο χρόνια αργότερα, το 1977 το βιβλίο του δημοσιογράφου του *Βήματος*, Σταύρου Ψυχάρη, *Οι Μνηστήρες της Εξουσίας*, το οποίο περιείχε συνεντεύξεις ζωής με βασικούς πολιτικούς της εποχής, περιλάμβανε και τον Ευ. Αβέρωφ. Το «Κίνημα» ήταν βασικό στοιχείο της προσωπογραφίας του. «Αυτός είναι ο Ευάγγελος Αβέρωφ [...] κάποτε προτείνει «γέφυρες», μα ετοιμάζει κινήματα».⁹⁴⁴

Το ζήτημα του «σφετερισμού» του «Κινήματος» από τη Δεξιά με σημείο αιχμής τον ρόλο του Ευ. Αβέρωφ σε αυτό βρέθηκε στο επίκεντρο του αριστερού Τύπου στο τέλος της δεκαετίας του '80. Αιτία ήταν η προοπτική της ανάδειξης του στην ηγεσία του κόμματος της Νέας Δημοκρατίας μετά την εκλογή του Κ. Καραμανλή στην Προεδρία της Δημοκρατίας. Ο Ευ. Αβέρωφ, που είχε συμμετάσχει στη συνωμοσία, αντιπροσώπευε μια πιο συντηρητική φωνή εντός της Νέας Δημοκρατίας και η άνοδος του σηματοδότησε την αναδίπλωση του κόμματος σε στοιχεία του που παρέπεμπαν στην μετεμφυλιακή εποχή.

---

⁹³⁷ Γιάννης Μαρής, «Το κίνημα του Ναυτικού», εφ. *Η Ακρόπολις*, 1 Δεκεμβρίου 1974, σ. 7.

⁹³⁸ Λεωνίδας Καλλιβρετάκης, *Δικτατορία και Μεταπολίτευση*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2017, σ. 223-224.

⁹³⁹ Ηλίας Νικολακόπουλος, «Τα διλήμματα της Μεταπολίτευσης: Μεταξύ συνέχειας και ρήξης», στο Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Ηλίας Νικολακόπουλος, Τάσος Σακελλαρόπουλος (επιμ.), *Μεταπολίτευση, 74' – 75'. Στιγμές μιας μετάβασης*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2016, σ. 36.

⁹⁴⁰ Λυκούργος Κουρκουβέλας, «Συνέχεια και αλλαγή: Οι κυβερνήσεις Καραμανλή απέναντι στον νοσταλγούς της Χούντας, 1974-1975», στο Παύλος Σούρλας (επιμ.), *Πρακτικά συνεδρίου. Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής για τον κοινοβουλευτισμό και την δημοκρατία, 2016, σ. 548-549.

⁹⁴¹ Βλ. παραπάνω, κεφάλαιο 2, υποκεφάλαιο 2.2.

⁹⁴² Ειδικός, «Κίνημα του Ναυτικού: Πέντε χρόνια αναβολές...», *Ταχυδρόμος*, τχ. 1101 (22 Μαΐου 1975), σ. 7.

⁹⁴³ Αχιλλέας Χατζόπουλος, «Το Κίνημα του Ναυτικού», εφ. *Η Καθημερινή*, 22 Μαΐου 1975, σ. 4.

⁹⁴⁴ Σταύρος Ψυχάρης, *Οι μνηστήρες της εξουσίας*, Αθήνα, Το Βήμα, 2013, σ. 19.

Η προοπτική ανάδειξης του Ευ. Αβέρωφ στην ηγεσία του κόμματος φάνηκε ήδη από το 1977 όταν ήταν από τους βασικούς ομιλητές του προσυνεδρίου της Νέας Δημοκρατίας μαζί με τον Παναγιώτη Παπαληγούρα και τον Γεώργιο Ράλλη. Στο πρώτο συνέδριο, τον Μάιο του 1979, μετά και την αποχώρηση του Π. Παπαληγούρα λόγω ασθένειας, θεωρήθηκε μαζί με τον Γ. Ράλλη ένας από τους δύο πιθανούς διαδόχους του Κ. Καραμανλή. Τον Μάιο του 1980 όταν ο Κ. Καραμανλής μετέβη στην Προεδρία της Δημοκρατίας, ο Ευ. Αβέρωφ διεκδίκησε την ηγεσία του κόμματος. Καχύποπτος προς το ΠΑΣΟΚ και την Αριστερά συνολικά, ήταν εναντίον της διεύρυνσης προς το Κέντρο και υπέρμαχος της σκληρής πολιτικής αντιπαράθεσης, σε αντίθεση με τον Γ. Ράλλη που προέτασε το άνοιγμα στον κεντρώο χώρο και την ηπιότητα. Στις 8 Μαΐου η κοινοβουλευτική ομάδα της ΝΔ επέλεξε τον Γ. Ράλλη με μικρή πλειοψηφία 88 ψήφων έναντι 84. Το αποτέλεσμα προκάλεσε έκπληξη καθώς αναμενόταν νίκη του Ευ. Αβέρωφ.⁹⁴⁵

Καθ' όλη τη διάρκεια του εσωκομματικού αγώνα ηγεσίας στην Νέα Δημοκρατία, η εφημερίδα *Ελευθεροτυπία* είχε βάλει στο στόχαστρό της τον Ευ. Αβέρωφ και τη σχέση του με το «Κίνημα», σε μια προσπάθεια να αμφισβητηθεί ο ρόλος του σε αυτό. Τον Μάιο του 1979, και ενώ διεξαγόταν το πρώτο συνέδριο της ΝΔ, ο Αχ. Χατζόπουλος με άρθρο του έβαλε κατά του Ευ. Αβέρωφ ο οποίος ως υπουργός Αμύνης «αποστρατεύει δημοκράτες αξιωματικούς του Κινήματος του Ναυτικού και απομονώνει σε πρεσβείες μας του εξωτερικού». Οι πρόσφατες κρίσεις αξιωματικών υπό τον Ευ. Αβέρωφ ήταν για τον αρθρογράφο ο επίλογος του «Κινήματος», το οποίο, όπως ανέφερε, προδόθηκε «από μέσα» και «προκάλεσε πονοκεφάλους στη Χούντα και στο ΝΑΤΟ».

Το άρθρο του Αχ. Χατζόπουλου στηριζόταν στην μαρτυρία του απόστρατου υποναυάρχου, με συμμετοχή στη συνωμοσία και μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος Δημοκρατικού Σοσιαλισμού, Μιλτιάδη Παπαθανασίου, ο οποίος ανήκε στους αξιωματικούς που είχαν αποστρατευθεί στις κρίσεις του Ιανουαρίου του 1976. Σύμφωνα με τον ίδιο, την περίοδο οργάνωσης του «Κινήματος» «ζητήσαμε την ευρύτερη από πλευράς πολιτικού φάσματος, κάλυψη του Κινήματος, και να μην παρουσιαστούμε σαν εξαρτημένοι από μια πολιτική παράταξη και να αποφύγουμε την μονοπώληση». Τον ισχυρισμό του Μ. Παπαθανασίου για τον δημοκρατικό χαρακτήρα

---

⁹⁴⁵ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Ευάγγελος Αβέρωφ-Τσίτσας. 1908-1990. Πολιτική βιογραφία*, Αθήνα, Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλή – Σιδέρης, 2004, σ. 168-170.

του «Κινήματος» επιβεβαιώναν στην εφημερίδα τόσο ο Νίκος Παππάς, τότε ναυτικός ακόλουθος στην ελληνική πρεσβεία του Λονδίνου, όσο και ο Ιωάννης Σταθόπουλος, τότε βουλευτής της ΝΔ. Για τον Ν. Παππά, «το Κίνημα δεν είχε πολιτική απόχρωση» ενώ για τον Ι. Σταθόπουλο «ηγετικό στέλεχος του Κινήματος», οι αξιωματικοί παρακινήθηκαν από «ιερή δημοκρατική φλόγα» και στόχο να λειτουργήσουν οι ελεύθεροι δημοκρατικοί θεσμοί».

Στη συνέχεια του άρθρου ο Μ. Παπαθανασίου αναφερόταν στις κρίσεις τονίζοντας ότι τη στιγμή που αξιωματικοί με συμμετοχή στο «Κίνημα» αποστρατεύονταν, όπως ο ίδιος και ο Σταύρος Αργυρίου, «άλλοι που ήταν συνεργάτες της Χούντας [...] ή έγιναν υποναύαρχοι και πήραν τον βαθμό του αντιναύαρχου εν αποστρατεία, ή στη χειρότερη περίπτωση είχαν την ίδια εξέλιξη με το Σταύρο». Στο ίδιο άρθρο ο Μ. Παπαθανασίου αναφερόταν και σε μια νέα εκδοχή για τη προδοσία του «Κινήματος». Συγκεκριμένα ότι το ΕΑΤ-ΕΣΑ έλαβε τις πληροφορίες από την ανάκριση του Ιπποκράτη Σαββούρα «ο οποίος είναι βέβαιο ότι ήταν ενήμερος για το Κίνημα». Για το θέμα μίλησε στην εφημερίδα και ο Ι. Σταθόπουλος που είχε συμμετάσχει στη πενταμελή επιτροπή που διερεύνησε την προδοσία, αναφέροντας ότι η πρώτη πληροφορία έφτασε στην ΕΣΑ από ιδιώτες και μετά διασταυρώθηκε από τον υπαξιωματικό Αντώνη Ψαριάδη.⁹⁴⁶

Δύο μήνες αργότερα, τον Ιούλιο του 1979, η εφημερίδα *Ελευθεροτυπία* έκανε νέα επίθεση στον Ευ. Αβέρωφ. Αυτή τη φορά αφορμή ήταν οι πρόσφατες δηλώσεις του υπουργού Εθνικής Αμύνης στην Υπηρεσία Ενημερώσεως Ενόπλων Δυνάμεων (ΥΕΝΕΔ) ότι η Αττική εκκενώθηκε από τις χουντικές μονάδες μέσα σε ένα 24ώρο μετά από εντολή του Κ. Καραμανλή προς τους τρεις αρχηγούς των ενόπλων δυνάμεων. Σύμφωνα με τον αρθρογράφο, Αχιλλέα Χατζόπουλο, οι δηλώσεις αυτές δεν αποτύπωναν την αλήθεια καθώς οι μετακινήσεις των μονάδων είχε ξεκινήσει στα τέλη Αυγούστου και συνεχίστηκαν μέχρι τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους. Για τον Αχ. Χατζόπουλο, «η τότε κυβέρνηση δεν εκμεταλλεύτηκε το μούδιασμα των χουντικών για να πάρει ηρωικές αποφάσεις και να υλοποιήσει τον πόθο του λαού για την μεγάλη Αλλαγή. Ουσιαστικά έμεινε ανέπαφη η δύναμη της Χούντας».

Τονίζοντας ότι το καλοκαίρι του 1974 η ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων ήταν η ίδια με αυτή που είχε διορίσει ο Δ. Ιωαννίδης, υποστήριξε ότι οι μόνοι που στήριξαν την καθεστωτική αλλαγή ουσιαστικά ήταν οι επίστρατοι και οι δημοκρατικοί

---

⁹⁴⁶ Αχιλλέας Χατζόπουλος, «Ο Σαββούρας μίλησε στην ασφάλεια για το Κίνημα του Ναυτικού;», εφ. *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 20 Μαΐου 1979, σ. 19.

αξιωματικοί που είχαν επανέλθει. Η προστασία που παρείχε το Πολεμικό Ναυτικό στην δημοκρατική κυβέρνηση ήταν έργο των απότακτων αξιωματικών του «Κινήματος» οι οποίοι δρούσαν «ερήμην του τότε αρχηγού ΓΕΝ Αραπάκη».

Το τελευταίο επιχείρημα στηριζόταν στη μαρτυρία του αντιπλοίαρχου Σωτήρη Σωτηρόπουλου ο οποίος στη Μεταπολίτευση υπηρετούσε στη Ναυτική Διοίκηση Νοτίου Αιγαίου απ' όπου διηύθυνε την απομάκρυνση των στρατιωτικών μονάδων από την Αττική. Σύμφωνα με τον Σ. Σωτηρόπουλο, οι αξιωματικοί του «Κινήματος» μετά την επιστροφή τους ανέλαβαν καίριες θέσεις στο Ναυτικό, ως διοικητές μονάδων στεριάς και πολεμικών πλοίων και ήταν σε επαγρύπνηση για χουντικές κινήσεις στην Αττική. Για τον Σ. Σωτηρόπουλο οι κινήσεις αυτές ήταν εν αγνοία της ηγεσίας η οποία ήταν ακόμα αυτή της δικτατορίας του Δ. Ιωαννίδη. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα ανέφερε την περίπτωση της μεταφοράς των πραξικοπηματιών της 21^{ης} Απριλίου στην Κέα, μια επιχείρηση στην οποία συμμετείχαν οι αξιωματικοί του «Κινήματος», αλλά δεν γνώριζε η ηγεσία του Ναυτικού.

Για τον Σ. Σωτηρόπουλο η απόφαση να ανακληθούν οι απότακτοι του Ναυτικού «ήταν πάρα πολύ σωστή κίνηση. Επίσης πολύ σωστή κίνηση ήταν οι θέσεις που καταλάβανε». Όσον αφορά τον Π. Αραπάκη, ο αξιωματικός τόνισε ότι ο ρόλος του ήταν αυτός του γεφυροποιού, ενώ παρακάλεσε πολύ τους απότακτους του «Κινήματος» για να παραμείνει στη θέση του. Η παραμονή του ωστόσο έστω και αυτούς τους λίγους μήνες της Μεταπολίτευσης αποτελούσε για τον Σ. Σωτηρόπουλο συνέχεια της ανωμαλίας στις ένοπλες δυνάμεις.

Πέρα από τη μαρτυρία του Σ. Σωτηρόπουλου, το άρθρο του Αχ. Χατζόπουλου πλαισιώνει η επιστολή ενός ακόμα αξιωματικού, του απόστρατου αντιναύαρχου και Α' Αναθεωρητή Χρίστου Μπέλκα. Με τίτλο «Τους έδιωχνες με ένα καλάμι σαν τα γαλιά», στην «αποκαλυπτική» επιστολή του, ο Χρ. Μπέλκας απαντούσε στους πρόσφατους ισχυρισμούς του Ευ. Αβέρωφ για τον φόβο αντίδρασης των «Πραιτωριανών του καθεστώτος». Έχοντας μετατεθεί στις 17 Ιουλίου 1974 από πρόεδρος του Ναυτοδικείου στο Αρχηγείο Στρατού έζησε από κοντά όπως υποστήριζε τις τελευταίες μέρες των «Πραιτωριανών» οι οποίοι παρέλυσαν μπροστά στην τουρκική εισβολή. Σύμφωνα με τον Χρ. Μπέλκα οι χουντικοί είχαν χάσει τον έλεγχο των μονάδων τους από την παρουσία σε αυτές των επιστράτων ενώ φοβόντουσαν λιντσαρίσματα και ένα νέο εκτελεστικό απόσπασμα στο Γουδί όπως το 1922. Η παράδοση της εξουσίας στους πολιτικούς ήταν για αυτόν παράδοση των ευθυνών και η απομάκρυνση των χουντικών μονάδων υπό αυτές τις συνθήκες δεν «ήταν δα κανένα κατόρθωμα». Έγραφε ακόμη

ότι η γέφυρα του Ευ. Αβέρωφ είχε λειτουργήσει και ότι μόνο μετά την άρση της επιστράτευσης οι χουντικοί ξεκίνησαν και πάλι να συνωμοτούν, όπως φάνηκε τον Φεβρουάριο του 1975.⁹⁴⁷

Το αποτέλεσμα της 8^{ης} Μαΐου 1980, αν και αρνητικό για τον Ευ. Αβέρωφ, έδειχνε ότι μετά τον Γεώργιο Ράλλη αυτός θα ήταν ο επόμενος ηγέτης της συντηρητικής παράταξης.⁹⁴⁸ Τον ίδιο μήνα, μόλις λίγες ημέρες μετά την εκλογή του Γ. Ράλλη, η εφημερίδα *Ακρόπολη* έκανε ένα εκτενές αφιέρωμα στο «Κίνημα» και την ανταρσία στο οποίο ο Ευ. Αβέρωφ παρουσιαζόταν ως ο πολιτικός καθοδηγητής του.⁹⁴⁹ Η αντίδραση του αριστερού Τύπου ήταν άμεση. Στις 6 Ιουνίου το περιοδικό *Αντί* φιλοξένησε άρθρο αξιωματικού του Ναυτικού που συμμετείχε στη συνωμοσία με το οποίο κατηγορούσε τον Ευ. Αβέρωφ ότι επί της ουσίας, δεν επιθυμούσε την επιτυχία του «Κινήματος» καθώς αυτή θα οδηγούσε στην κατάρρευση της δικτατορίας και σε εξελίξεις δύσκολα ελεγχόμενες. Αντιθέτως, αυτό που επιθυμούσε ήταν να προκληθεί αρκετός θόρυβος ούτως ώστε να πειστεί η δικτατορία να προχωρήσει σε μια ελεγχόμενη φιλελευθεροποίηση. Το άρθρο του αξιωματικού, ο οποίος υπέγραφε με ψευδώνυμο, συνόδευε κείμενο συντάκτη του περιοδικού ο οποίος τόνιζε ότι ο Ευ. Αβέρωφ χρησιμοποιώντας τη συμμετοχή του στο «Κίνημα» προσπαθούσε να αποκομίσει αντιστασιακές δάφνες και να ξεχαστεί η παλιά του ιδιότητα ως γεφυροποιού με τη δικτατορία, εν όψει του εσωκομματικού αγώνα διαδοχής της ηγεσίας της Νέας Δημοκρατίας.⁹⁵⁰

Η αντίδραση στο αφιέρωμα ήρθε και από τον *Ριζοσπάστη*, την επίσημη εφημερίδα του Κομμουνιστικού Κόμματος, δύο μέρες μετά το *Αντί*. Με τίτλο, «Το Κίνημα του Ναυτικού στη δικτατορία και οι εκμεταλλευτές του», το άρθρο έβαλε κατά της προσπάθειας του συντηρητικού τύπου να «εμφανιστεί σαν καθοριστική, η οποιαδήποτε συμμετοχή παραγόντων της δεξιάς που μάλιστα είχαν τις γνωστές διασυνδέσεις [...] όπως ο Αβέρωφ». Το άρθρο συνέχισε λέγοντας ότι «η εκμετάλλευση του Κινήματος αποσκοπεί στη συγκάλυψη της πολιτικής που ακολουθεί η Δεξιά στις Ένοπλες Δυνάμεις και γενικότερα, που είναι στην ουσία της διαμετρικά αντίθετη με το πραγματικό νόημα του κινήματος αυτού».⁹⁵¹

---

⁹⁴⁷ Αχιλλέας Χατζόπουλος, «Τα πυροβόλα του Ναυτικού στόχευαν τη Χούντα», εφ. *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 29 Ιουλίου 1979, σ. 5, 12.

⁹⁴⁸ Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974-1990*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2008, σ. 242.

⁹⁴⁹ «Ποιοι πρόδωσαν το κίνημα του Ναυτικού», εφ. *Ακρόπολη*, 31 Μαΐου 1980, σ. 5.

⁹⁵⁰ Ν.Ν., «Ένας γεφυροποιός ξαφνικά επαναστάτης», *Αντί*, τχ. 153 (6 Ιουνίου 1980), σ. 28-31.

⁹⁵¹ «Το Κίνημα του Ναυτικού στη δικτατορία και οι εκμεταλλευτές του», εφ. *Ριζοσπάστης*, 8 Ιουνίου 1980, σ. 7.

Η προσπάθεια της Αντιδεξιάς να αποσυνδέσει το «Κίνημα» από την Δεξιά, υπερασπίζοντάς το ως δημοκρατικό μέσω της αμφισβήτησης του ρόλου του Ευ. Αβέρωφ σε αυτό, είχε σαν στόχο να στερήσει από την Δεξιά τη βασική της αντιδικτατορική ενέργεια η οποία τεκμηριώνει την αντίθεσή της στο δικτατορικό καθεστώς και κατά συνέπεια, της επέτρεπε να συμμετέχει στη μεταπολιτευτική δημοκρατία. Και ο Ευ. Αβέρωφ αποτελούσε τον καλύτερο στόχο για αυτό. Πριν από τη συμμετοχή του στο «Κίνημα» επεδίωξε την εξεύρεση ενός συμβιβασμού με τη δικτατορία προκειμένου η τελευταία να παραδώσει την εξουσία, γεγονός που του έδωσε τον χαρακτηρισμό ως «γεφυροποιό». Πρωταγωνίστησε στις συζητήσεις για το σχηματισμό πολιτικής κυβέρνησης τις κρίσιμες ώρες της κατάρρευσης της δικτατορίας, ανέλαβε το κομβικό για την μετάβαση υπουργείο Εθνικής Αμύνης αποτελώντας έναν από τους σημαντικότερους υπουργούς της Μεταπολίτευσης, ήταν στενός συνεργάτης του Κ. Καραμανλή και στη συνέχεια υποψήφιος πρόεδρος της Νέας Δημοκρατίας.⁹⁵²

Τον Οκτώβριο του 1981, λίγες ημέρες πριν τις εκλογές της 18^{ης} Οκτωβρίου, η εφημερίδα *Ελευθεροτυπία* έβαλε κατά του τότε Γενικού Γραμματέα της Συμμαχίας, Γιόζεφ Λουνς, χαρακτηρίζοντάς τον ως χουντικό. Σύμφωνα με τον αρθρογράφο Κώστα Τσαρουχά, ο Γ. Λουνς δεν ήταν μόνο υπονομευτής του ελληνικού έθνους και των κυριαρχικών του δικαιωμάτων στα νησιά και τον εναέριο χώρο του Αιγαίου, όπως τον χαρακτήρισε ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ Ανδρέας Παπανδρέου, αλλά και «θιασώτης της δικτατορίας». Τη στάση του αυτή απεκάλυπταν στην εφημερίδα «γνήσιοι Έλληνες αντιστασιακοί». Αυτοί οι αντιστασιακοί ήταν οι αξιωματικοί και υπαξιωματικοί της ανταρσίας του «Βέλους» οι οποίοι σύμφωνα με το άρθρο στον αντιδικτατορικό αγώνα που ξεκίνησαν στο εξωτερικό μετά την ανταρσία βρήκαν εμπόδιο τον Γ. Λουνς. Στο αίτημα του Ν. Παππά να στείλει το ΝΑΤΟ μια επιτροπή έρευνας από αξιωματικούς των κρατών μελών για να διαπιστώσουν τα όσα υποστήριζε ο Γ. Λουνς δεν έδωσε καμία συνέχεια. Σύμφωνα με τον δημοσιογράφο «μια γενναία πράξη, που θα κλόνιζε ακόμα περισσότερο το καθεστώς των συνταγματαρχών» ο Γ. Λουνς την έπνιξε με την ίδια ισχύ που του επέτρεπε «να δηλώσει όσα δήλωσε για τα νησιά μας και το Αιγαίο». Ήταν συνήγορος της δικτατορίας και αρνητής του διεθνούς δικαίου.⁹⁵³ Αν και όχι το

⁹⁵² Για τη πολιτική δράση του Ευ. Αβέρωφ βλ. Ε. Χατζηβασιλείου, *Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας...*, ό.π.

⁹⁵³ Κώστας Τσαρουχάς, «Αυτός είναι ο Λουνς», εφ. *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 4 Οκτωβρίου 1981, σ. 4' για την υπόθεση της έκκλησης των προσφύγων του «Βέλους» προς το ΝΑΤΟ βλ. παραπάνω, κεφάλαιο 1, υποκεφάλαιο 1.6.

ίδιο ηχηρή όπως η υπόθεση του Ευ. Αβέρωφ, εντούτοις η χρήση του «Κινήματος» για να προβληθεί το ΝΑΤΟ ως «υπονομευτής του ελληνικού έθνους» ήταν το ίδιο σημαντική, αν όχι περισσότερο, για την αποδοχή του αφηγήματος από την Αντιδεξιά, καθώς ο αντιαμερικανισμός ήταν στον πυρήνα του αφηγήματος της.⁹⁵⁴

4.2.«Αλλαγή» ηγεσίας.

Στις εκλογές της 18^{ης} Οκτωβρίου 1981 το ΠΑΣΟΚ αναδείχθηκε πρώτο κόμμα με ποσοστό 48,07% των ψήφων ενώ η Νέα Δημοκρατία έλαβε το 35,87%.⁹⁵⁵ Ο εκλογικός θρίαμβος του ΠΑΣΟΚ συνιστούσε μείζονα πολιτική και κοινωνική μεταβολή, καθώς οδήγησε στον σχηματισμό της πρώτης σοσιαλιστικής κυβέρνησης της Ελλάδας του 20^{ού} αιώνα. Σε αντίθεση με την άνοδο της Ενώσεως Κέντρου τη περίοδο 1963-65, η άνοδος του ΠΑΣΟΚ δεν εμποδίστηκε από κανένα κέντρο εξουσίας. Το ποσοστό που έλαβε στις εκλογές ήταν σχεδόν δημοψηφισματικό.⁹⁵⁶ Στις 23 Οκτωβρίου ο πρωθυπουργός Ανδρέας Παπανδρέου, στο πλαίσιο των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης της «αλλαγής», ανέφερε ότι:

Η Εθνική Αμυντική πολιτική θα είναι ταυτόχρονα το στήριγμα και το απαραίτητο συμπλήρωμα της ανεξάρτητης πολυδιάστατης εξωτερικής πολιτικής μας. [...] Πρωταρχικό μέλημα της κυβέρνησης είναι η διαμόρφωση μιας ανεξάρτητης, γνήσιας, πολυδιάστατης εξωτερικής πολιτικής. [...] Στην ανεξάρτητη, πολυδιάστατη εξωτερική μας πολιτική όπως και στη διαμόρφωση της μιας εθνικής αμυντικής πολιτικής θεμελιώνουμε την εθνική μας ανεξαρτησία. [...] Σε ότι αφορά τα εθνικά μας θέματα, η κυβέρνηση θα ακολουθήσει μια διαφορετική πολιτική, από αυτή του προκατόχου της.⁹⁵⁷

Όπως και για τις προηγούμενες κυβερνήσεις της συντηρητικής παράταξης, έτσι και για το ΠΑΣΟΚ η αντιμετώπιση της τουρκικής επιθετικότητας και η εξεύρεση ισορροπίας ισχύος με την Άγκυρα αποτελούσε προτεραιότητα. Αυτό που άλλαζε ωστόσο, ήταν ο τρόπος με τον οποίο θα το έκανε. Η πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική που διακήρυξε ο Α. Παπανδρέου, είχε ως στόχο να υπερκεραστούν όσο γινόταν οι

⁹⁵⁴ Τζ. Λιαλιούτη, ό.π., σ. 198-201.

⁹⁵⁵ Γ. Βούλγαρης, *Η Μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009...*, ό.π., σ. 467.

⁹⁵⁶ Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974-1990...*, ό.π., σ. 143-144.

⁹⁵⁷ «Θεμέλια της Αλλαγής», εφ. *Εξόρμηση*, 29 Νοεμβρίου 1981, σ. 7.

διαχωριστικές γραμμές του Ψυχρού πολέμου οι οποίες θεωρούσε ότι δεν αφορούσαν την Ελλάδα. Για την νέα κυβέρνηση, η χώρα απειλούταν καταρχάς από την Τουρκία και όχι από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας. Χωρίς να αποχωρήσει από το NATO και να έρθει σε ρήξη με τις ΗΠΑ, καθώς κάτι τέτοιο θα δυνάμωνε την Τουρκία και θα ζημίωνε στρατιωτικά και διπλωματικά την Ελλάδα, η νέα κυβέρνηση προσπάθησε να βρει νέα ερείσματα μέσω της περαιτέρω βελτίωσης των σχέσεων με τη Μόσχα και τις χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας καθώς και με τα ριζοσπαστικά καθεστώτα της Μέσης Ανατολής.⁹⁵⁸

Για τις ένοπλες δυνάμεις, η υποστήριξη αυτής της πολιτικής σήμαινε την αλλαγή του αμυντικού δόγματος. Για την νέα κυβέρνηση, η προστασία της εθνικής ανεξαρτησίας και ακεραιότητας της χώρας προείχε έναντι οποιουδήποτε την έθετε υπό αμφισβήτηση. Στο πρώτο του μήνυμα προς τις ένοπλες δυνάμεις ως πρωθυπουργός και υπουργός Εθνικής Άμυνας, ο Α. Παπανδρέου με αφορμή την απόδοση ευχών για το νέο έτος, τόνισε ότι «η ετοιμότητα, η μαχητικότητα και ο άρτιος εξοπλισμός [...] αποτελούν τον θώρακα του Έθνους και παράλληλα με την περήφανη Ελληνική εξωτερική πολιτική, συμβάλουν στην εξύψωση του διεθνούς κύρους της χώρας». Οι ένοπλες δυνάμεις ήταν «η μαχητική προφυλακή του έθνους και μαζί με όλο το λαό [αποτελούν] την εγγύηση της ακεραιότητας της πατρώας γης».⁹⁵⁹

Η σημασία που είχαν οι ένοπλες δυνάμεις για την εξωτερική πολιτική της νέας κυβέρνησης έγινε φανερή από το γεγονός ότι ο Α. Παπανδρέου εκτός από πρωθυπουργός, ανέλαβε και το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας. Μάλιστα κατά τη διάρκεια των προγραμματικών του δηλώσεων τόνισε ότι για την κυβέρνηση οι αμυντικές δαπάνες αποτελούσαν προτεραιότητα.⁹⁶⁰ Πέραν αυτού όμως, ήταν και ένας τρόπος να αποφευχθεί ένα νέο πραξικόπημα. Η σύλληψη του Α. Παπανδρέου από τη δικτατορία ήταν ιδιαίτερα βίαιη,⁹⁶¹ γεγονός που συνέβαλε καθοριστικά στον μετέπειτα φόβο του για τις ένοπλες δυνάμεις.⁹⁶²

Δείγμα της νέας πολιτικής ήταν η συγκρότηση του Κυβερνητικού Συμβουλίου Εξωτερικών και Άμυνας (ΚΥΣΕΑ) τον Ιούνιο του 1982 το οποίο αντικατέστησε το

---

⁹⁵⁸ Διονύσης Χουρχούλης, «Η προώθηση της πολιτικής διεθνούς ύφεσης από την πρώτη κυβέρνηση του Ανδρέα Παπανδρέου και οι αντιδράσεις της Δύσης, 1981-1985», στο Νίκος Μαραντζίδης, Ιωάννης Μιχαηλίδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος. Επεκτείνοντας τις ερμηνείες*, Αθήνα, Επίκεντρο, 2018, σ. 171.

⁹⁵⁹ «Ημερήσια διαταγή του πρωθυπουργού και υπουργού Εθνικής Αμύνης κ. Ανδρέα Παπανδρέου για τον καινούργιο χρόνο», *Ναυτική Επιθεώρηση*, τχ. 412 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1981), σ. 1-2.

⁹⁶⁰ «Θεμέλια της Αλλαγής», εφ. *Εξόρμηση*, 29 Νοεμβρίου 1981, σ. 7.

⁹⁶¹

⁹⁶² Χρήστος Λυμπέρης, *Πορεία σε ταραγμένες θάλασσες*, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 1999, σ. 229-230.

παλιό ΑΣΕΑ (Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας). Αποτελούμενο από τον πρωθυπουργό, και τους υπουργούς Εξωτερικών, Άμυνας και Δημόσιας Τάξης, το ΚΥΣΕΑ ήταν αρμόδιο «να αποφασίζει πάνω σε θέματα εξωτερικής και αμυντικής πολιτικής, καθώς και σε θέματα πληροφοριών και δημόσιας τάξης που σχετίζονται με την εξωτερική και αμυντική πολιτική».⁹⁶³

Σύμφωνα με την εισηγητική πρόταση, το σκεπτικό πίσω από τη δημιουργία του νέου οργάνου ήταν ότι «μια επιτυχής εθνική εξωτερική πολιτική θα πρέπει να είναι βασισμένη στον σωστό συνδυασμό και τη σωστή εφαρμογή μιας σειράς από τομείς εμπειρογνωμοσύνης. [...] Η Ελλάδα τα τελευταία τριάντα χρόνια αντιμετώπισε και θα εξακολουθεί να αντιμετωπίζει προβλήματα που δημιουργήθηκαν λόγω της ιδιόμορφης γεωγραφικής της θέσης και των αδυναμιών των μέχρι σήμερα κυβερνήσεων. [...] Η αξιολόγηση των σχετικών πλεονεκτημάτων και αδυναμιών πρέπει να γίνεται παίρνοντας υπ' όψη παράγοντες πολιτικούς, οικονομικούς, στρατιωτικούς, διπλωματικούς και πληροφοριών. Ο επιτυχής συσχετισμός αυτών των παραγόντων οδηγεί στην δημιουργία μιας πολιτικής που θα εξυπηρετεί τους εθνικούς αυτούς σκοπούς καθώς και εκείνους της κυβέρνησης». Στο νέο όργανο θα συμμετείχαν πέρα από τον πρωθυπουργό, οι υπουργοί Εθνικής Οικονομίας, Εξωτερικών, Εθνικής Άμυνας και ο σύμβουλος του πρωθυπουργού σε θέματα εξωτερικής πολιτικής. Συγκεντρώνοντας το σύνολο των πληροφοριών το όργανο αυτό θα λάμβανε τις τελικές αποφάσεις για την εξωτερική πολιτική.⁹⁶⁴

Αποτελούσε ζητούμενο ωστόσο εάν οι ένοπλες δυνάμεις θα υπάκουαν στις επιταγές της πολιτικής του ΠΑΣΟΚ. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, το ζήτημα της στάσης τους έναντι της κυβέρνησης απασχολούσε έντονα τον νέο πρωθυπουργό. Ανησυχούσε δεν θα τον ακολουθούσαν και ότι θα αποτελούσαν μέσο αμερικανικής παρέμβασης με απώτερο σκοπό την ανατροπή του. Την ανησυχία του τροφοδοτούσαν αντίστοιχες εισηγήσεις που προέρχονταν από το στενό του περιβάλλον.⁹⁶⁵

Η ανησυχία για τις ένοπλες δυνάμεις δεν ήταν αβάσιμη. Σύμφωνα με τον Κ. Καραμανλή, τέσσερις ημέρες πριν από τις εκλογές του Οκτωβρίου 1981 ο τότε ΑΓΕΕΘΑ αντιστράτηγος Αγαμέμνων Γκράτσιος τον πληροφόρησε ότι σε περίπτωση νίκης του ΠΑΣΟΚ οι αρχηγοί των επιτελείων θα παραιτούνταν. Ο Κ. Καραμανλής

---

⁹⁶³ «Η τροπολογία για την αναδόμηση του Υπουργικού Συμβουλίου», εφ. *Το Βήμα*, 30 Ιουνίου 1982, σ. 3.

⁹⁶⁴ Ίδρυμα Ανδρέα, Γ. Παπανδρέου (εφεξής ΙΑΠ), Αρχείο Α. Γ. Παπανδρέου (Εφεξής ΑΑΠ), Κουτί 1, 1981, Φάκελος ΚΥΣΕΑ 1981, Πρόταση για τη δημιουργία ΚΥΣΕΑ.

⁹⁶⁵ Χρ. Λυμπέρης, *ό.π.*

ωστόσο αποδοκίμασε αυτή τους τη πρόθεση και του συνέστησε να παραμείνουν στις θέσεις τους όποιο και εάν ήταν το αποτέλεσμα. Το βράδυ των εκλογών, με τα αποτελέσματα να δίνουν ευρεία νίκη στο ΠΑΣΟΚ, ένα από τα πρώτα πράγματα που έκανε ο Κ. Καραμανλής ήταν να επικοινωνήσει με την ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων. Οι αρχηγοί των επιτελείων ήταν έτοιμοι να παραιτηθούν. Ο Κ. Καραμανλής τότε τους διαβεβαίωσε ότι ήταν διατεθειμένος να έρθει σε σύγκρουση πάνω στο θέμα του εξωτερικού προσανατολισμού της χώρας σε περίπτωση που ο Α. Παπανδρέου προχωρούσε στην αλλαγή του.⁹⁶⁶

Πράγματι, κατά τη διάρκεια της ορκωμοσίας της νέας κυβέρνησης, ο Κ. Καραμανλής ζήτησε από τον Α. Παπανδρέου να προσέξει την πολιτική που θα ασκούσε στο ζήτημα της άμυνας και της εξωτερικής πολιτικής γιατί οι απόψεις τους ήταν εκ διαμέτρου αντίθετες και θα μπορούσαν να τους οδηγήσουν σε ρήξη. Ο Α. Παπανδρέου τον διαβεβαίωσε ότι στα συγκεκριμένα θέματα δεν θα ενεργούσε χωρίς να έχουν συνεννοηθεί προηγουμένως, καθώς πίστευε ότι μια ρήξη μεταξύ τους θα ήταν καταστροφική. Ως δείγμα της πρόθεσής του ζήτησε από τον Κ. Καραμανλή τη γνώμη του για τους ανθρώπους που θα αναλάμβαναν τα Υπουργεία Εξωτερικών, Άμυνας και Ασφάλειας.

Στο πλαίσιο αυτής της συνεννόησης έγιναν και οι πρώτες αλλαγές στην ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων με κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ.⁹⁶⁷ Στις 4 Ιανουαρίου 1982 μετά από συνεδρίαση του ΑΣΕΑ την θέση του ΑΓΕΕΘΑ ανέλαβε ο αντιναύαρχος Θεόδωρος Ντεγιάννης μέχρι πρότινος Αρχηγός Στόλου, αντικαθιστώντας τον Α. Γκράτσιο. Αρχηγός του Στρατού Ξηράς ανέλαβε ο αντιστράτηγος Δημήτρης Παναγόπουλος και Πολεμικής Αεροπορίας ο αντιπτέραρχος Νίκος Κουρής. Στο Πολεμικό Ναυτικό, Αρχηγός ανέλαβε ο αντιναύαρχος Οδυσσεάς Καπέτος που αντικατέστησε τον αντιναύαρχο Σπύρο Κονοφάο ο οποίος αποστρατεύτηκε. Μαζί του αποστρατεύτηκαν και οι αντιναύαρχοι Γεώργιος Δημητρόπουλος και Χρήστος Δουζίνας. Αρχηγός Στόλου ανέλαβε ο υποναύαρχος Αναστάσιος Ρομποτής και υπαρχηγός ΓΕΝ ο αρχιπλοίαρχος Νίκος Παππάς.⁹⁶⁸ Σύμφωνα με τον Κ. Καραμανλή, η νέα ηγεσία προέκυψε μετά από συνεννόηση ανάμεσα στον ίδιο και τον Α. Παπανδρέου.⁹⁶⁹

---

⁹⁶⁶ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, Γεγονότα, Κείμενα*, τ. 12. *Πρόεδρος της Δημοκρατίας 1980-1995*, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής, 1997, σ. 133-134.

⁹⁶⁷ Στο ίδιο.

⁹⁶⁸ «Τοποθετήθηκαν χθες οι νέοι αρχηγοί των Γεν. Επιτελείων», εφ. *Το Βήμα*, 5 Ιανουαρίου 1982, σ. 1.

⁹⁶⁹ Κ. Σβολόπουλος, *ό.π.*, σ. 134.

Αυτή η σύμπνοια ωστόσο για το ζήτημα της ηγεσίας των ενόπλων δυνάμεων ανάμεσα στους δύο άνδρες διαταράχθηκε δύο μήνες αργότερα. Αιτία ήταν η αιφνιδιαστική αλλαγή της ηγεσίας του Ναυτικού. Περίπου δύο μήνες αργότερα, ο Οδυσσέας Καπέτος παραιτήθηκε από Αρχηγός Ναυτικού, λόγω της κακής συνεργασίας του με τον υφυπουργό Άμυνας Αντώνη Δροσογιάννη. Σε έκτακτη συνεδρίαση του ΑΣΕΑ στο πρωθυπουργικό γραφείο το βράδυ της 22ας Μαρτίου, την ίδια μέρα που παραιτήθηκε ο Ο. Καπέτος, αποφασίστηκε καθήκοντα Α/ΓΕΝ να αναλάβει ο αρχιπλοίαρχος Νίκος Παππάς που για τον λόγο αυτό προήχθη στον βαθμό του αντιναύαρχου. Στη θέση του Αρχηγού Στόλου τοποθετήθηκε ο υποναύαρχος Αθανάσιος Γκιόκεζας. Στη συνέχεια, το Συμβούλιο αποστράτευσε τους αρχαιότερους αντιναύαρχους, τον Αρχηγό Στόλου Αναστάσιο Ρομποτή, τον διοικητή της Σχολής Εθνικής Άμυνας Χρήστο Τσουτσάνη καθώς και τον Διοικητή Διοικητικής Μέριμνας υποναύαρχο Παναγιώτη Μάλλιαρη.

Μετά την οριστικοποίηση των αλλαγών, ο Ν. Παππάς και ο Α. Γκιόκεζας επισκέφτηκαν το Μέγαρο Μαξίμου όπου τους υποδέχτηκε ο Α. Παπανδρέου παρουσία του υπουργού Προεδρίας Αγαμέμνονα Κουτσογιώργα και του υφυπουργού Άμυνας Α. Δροσογιάννη. Ο Α. Παπανδρέου τόνισε στους δύο αξιωματικούς ότι «απολαμβάνουν της πλήρους εμπιστοσύνης της κυβερνήσεως. Αναλαμβάνετε την ηγεσία του Ναυτικού σε κρίσιμες στιγμές για το έθνος. Ελπίζω ότι θα ανταποκριθείτε ικανοποιητικά στην αποστολή σας». Οι δύο αξιωματικοί αφού τον ευχαρίστησαν τον διαβεβαίωσαν ότι θα κάνουν ότι είναι δυνατό για να διατηρηθεί το Ναυτικό ικανό να αντιμετωπίσει οποιαδήποτε απειλή.

Στη συνέχεια, το Συμβούλιο Αρχηγών Γενικών Επιτελείων συνεδρίασε υπό την προεδρία του ΑΓΕΕΘΑ και αποφάσισε την προαγωγή στον βαθμό του υποναύαρχου των αρχιπλοίαρχων Νίκο Θεοφανίδη-Νικοδήμου, Αριστεΐδη Κελαϊδή, Περικλή Λαμπίρη και Ηλία Περισσάκη. Στη συνέχεια αποφάσισε αρχικά ο Η. Περισσάκης να αναλάβει Υπαρχηγός ΓΕΝ, ο Α. Κελαϊδής Διοικητής Διοικήσεως Διοικητικής Μέριμνας, ο υποναύαρχος Κωνσταντίνος Μεταλληνός Διοικητής Ναυτικής Εκπαιδεύσεως, ο υποναύαρχος Κωνσταντίνος Ζωγραφάκης Διοικητής Σχολής Εθνικής Άμυνας, ο Ν. Θεοφανίδης-Νικοδήμου Αρχιεπιστολέας Στόλου και ο Π. Λαμπίρης επιτελής στο ΓΕΕΘΑ.

Η νέα ηγεσία αποτέλεσε έκπληξη. Μετά την παραίτηση Καπέτου αναμενόταν να τοποθετηθεί Α/ΓΕΝ ο Α. Ρομποτής, δεδομένου ότι ήταν δεύτερος στη σειρά της

ιεραρχίας.⁹⁷⁰ Αντ' αυτού τοποθετήθηκε ο Ν. Παππάς, μια επιλογή που ξάφνιασε μέχρι και τον ίδιο.⁹⁷¹ Πράγματι η κυβέρνηση είχε προτείνει στον Α. Ρομποτή την ηγεσία του Ναυτικού την οποία αυτός ωστόσο αρνήθηκε. Επικαλούμενος την παραίτηση Ο. Καπέτου, τόνισε ότι δεν μπορούσε να αναλάβει την αρχηγία υπό όρους. Έτσι το συμβούλιο κατέληξε στη «λύση Παππά».

Οι αλλαγές στην ηγεσία του Ναυτικού προκάλεσαν την αντίδραση της Νέας Δημοκρατίας. Ο πρόεδρος της, Ευάγγελος Αβέρωφ, έκανε λόγο για ανησυχία της κοινής γνώμης σχετικά με τον τρόπο που η κυβέρνηση χειρίστηκε το θέμα. Ο Τύπος που υποστήριζε την Νέα Δημοκρατία έκανε λόγο για «βαθεία τομή στην ηγεσία του Ναυτικού» τονίζοντας ότι σε 79 ημέρες αποστρατεύτηκαν 10 ανώτατοι αξιωματικοί του Ναυτικού.⁹⁷² Το ζήτημα έφτασε στη Βουλή. Στις 22 Μαρτίου με αφορμή την παραίτηση του Ο. Καπέτου, οι βουλευτές της Νέας Δημοκρατίας Βύρωνας Πολυδώρου, Αναστάσιος Παπαληγούρας και Ιωάννης Σταθόπουλος κατέθεσαν σχετική ερώτηση στον Α. Δροσογιάννη.

Στην απάντησή του ο υφυπουργός τόνισε ότι η επιλογή του Ο. Καπέτου από το ΑΣΕΑ τον Ιανουάριο του 1982 αποδείκνυε την εμπιστοσύνη που έδειχνε η κυβέρνηση στο πρόσωπό του. Το συμπέρασμα ότι εξαναγκάστηκε σε παραίτηση λίγους μήνες μετά από την επιλογή του ήταν κατά συνέπεια άστοχο. Επιπλέον, όχι μόνο δεν πείστηκε σε παραίτηση, αλλά η κυβέρνηση έκανε προσπάθεια να τον κρατήσει στην θέση του. Τρεις φορές είχε υποβάλει την παραίτησή του και τις δύο πρώτες δεν έγινε αποδεκτή. Η εμμονή στην τρίτη ήταν αποκλειστικά δική του ευθύνη.

Σύμφωνα με τον υφυπουργό αφορμή για την παραίτησή του, ήταν το θέμα που ο Ο Καπέτος δημιούργησε στο ζήτημα αναφορικά με τις τοποθετήσεις ανωτάτων αξιωματικών τις οποίες, σύμφωνα με τον σχετικό νόμο, διενεργούσε ο υπουργός Άμυνας μετά από εισήγηση του ΓΕΕΘΑ και πρόταση των Αρχηγών των Επιτελείων. Παρ' όλο που στην αρχή ο Ο. Καπέτος είχε συμφωνήσει πλήρως για τις τοποθετήσεις, την επομένη διαφώνησε με τον υφυπουργό στο ίδιο θέμα χωρίς να έχει δικαίωμα. Ο νόμος όριζε ότι ο Αρχηγός υπέβαλε πρόταση αλλά την τελική απόφαση έπαιρνε ο υπουργός. Την ίδια μέρα κατέθεσε για τρίτη φορά την παραίτησή του αναγκάζοντας την κυβέρνηση να την δεχτεί αφού είχε εξαντλήσει κάθε άλλο μέσο.⁹⁷³

⁹⁷⁰ «Βαθεία τομή στην ηγεσία του Ναυτικού», εφ. *Η Βραδυνή*, 24 Μαρτίου 1982, σ. 12.

⁹⁷¹ «Στην κορυφή ξάφνιασμένος», εφ. *Το Βήμα*, 24 Μαρτίου 1982, σ. 8.

⁹⁷² «Βαθεία τομή στην ηγεσία του Ναυτικού», εφ. *Η Βραδυνή*, 24 Μαρτίου 1982, σ. 12.

⁹⁷³ *Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων*. Περίοδος Γ', τ. Δ', Σύνοδος Α', Συνεδρίαση ΠΕ', 3 Μαΐου 1982, σ. 3326.

Λίγες ημέρες αργότερα, οι βουλευτές της Νέας Δημοκρατίας Τζαννής Τζαννετάκης, Αλέξανδρος Παπαδόγγονας και Ιωάννης Σταθόπουλος, όλοι τους απόστρατοι αξιωματικοί του Ναυτικού, έθεσαν στον Α. Παπανδρέου θέμα εκκαθαρίσεων στο Ναυτικό. Στην ερώτησή τους ανέφεραν ότι:

*Είναι γεγονός ότι οι Ένοπλες Δυνάμεις πρέπει να βρίσκονται έξω της πολιτικής. Κάθε βέβαια αξιωματικός μπορεί, σαν άτομο, να έχει τις δικές του πολιτικές αντιλήψεις, αλλά δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση αυτές να αναμειγνύονται με την εκτέλεση του καθήκοντος. Το μοναδικό στοιχείο που πρέπει να πρωτανεύει στις προαγωγές και τοποθετήσεις των αξιωματικών είναι η ικανότητα, το ήθος και η προσωπικότητα έκαστου. Τελευταία παρακολουθήσαμε την τοποθέτηση αξιωματικών στην ηγεσία των Ενόπλων Δυνάμεων στις αρχές του 1982. Μετά δύο μήνες παραιτείται ο Αρχηγός ΓΕΝ, γιατί υπέστη πιέσεις για προγραφές και αμέσως αλλάζει η ηγεσία και αποστρατεύονται αξιωματικοί οι οποίοι πριν δύο μήνες είχαν κριθεί ικανοί ως διοικητές μεγάλων μονάδων. [...] Ερωτάται ο Πρωθυπουργός και υπουργός Εθνικής Αμύνης 1) Αν προτίθεται να συνεχίσει τις εκκαθαρίσεις στο Ναυτικό, 2) Με ποιά κριτήρια γίνονται οι αποστρατεύσεις ανώτατων αξιωματικών;*⁹⁷⁴

Την απάντηση έδωσε και πάλι ο Α. Δροσογιάννης ο οποίος απέκρουσε τις κατηγορίες. Ο υφυπουργός υποστήριξε ότι το ΑΣΕΑ επέλεξε έναν υποναύαρχο ανάμεσα σε 7 ανώτατους χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι υπόλοιποι δεν ήταν άξιοι διοίκησης μεγάλων μονάδων. Αλλιώς, το ίδιο θα έπρεπε να ισχύει και για τις αλλαγές που είχαν γίνει κατά το παρελθόν με άλλες κυβερνήσεις. Η επιλογή, πριν από δύο μήνες, των αξιωματικών για τη διοίκηση μεγάλων μονάδων, που αργότερα αποστρατεύτηκαν, είχε γίνει με αξιοκρατικά κριτήρια και η κυβέρνηση θεωρούσε ότι είχε επιλέξει τους καλύτερους για τις θέσεις αυτές. Μετά την παραίτηση του Α/ΓΕΝ, το ΑΣΕΑ επέλεξε νέο ανάμεσα από ικανούς ανώτατους αξιωματικούς. Δεν μπορούν όλοι οι ικανοί ανώτατοι να γίνουν Αρχηγοί. Ο υφυπουργός κατέληξε ότι η μη επιλογή ικανών ανώτατων αξιωματικών δεν σημαίνει ότι δεν είναι ικανοί και πολύ περισσότερο, δεν αποτελούσε εκκαθάριση. Οι φόβοι για εκκαθαρίσεις ήταν αβάσιμοι.

---

⁹⁷⁴ «Βαθεία τομή στην ηγεσία του Ναυτικού», ό.π.

«Αν πράγματι υπήρχε πρόθεση εκκαθαρίσεων, η παραίτηση του πρώην Αρχηγού του ΓΕΝ θα είχε γίνει δεκτή από τη πρώτη στιγμή».⁹⁷⁵

Μπορεί ο Α. Δροσογιάννης να τόνιζε από το βήμα της Βουλής ότι δεν υπήρχε πρόθεση εκκαθαρίσεων στο Ναυτικό, αυτό ωστόσο δεν απέκλειε την πρόθεση της κυβέρνησης να υπάρχει μια ηγεσία η οποία δεν θα δημιουργούσε κωλύματα στην εφαρμογή της πολιτικής της. Άλλωστε, οι ένοπλες δυνάμεις αποτελούσαν τον βασικό βραχίονα της αμυντικής και εξωτερικής πολιτικής της. Με επίκεντρο την αποτροπή της τουρκικής απειλής που αναμενόταν να εκδηλωθεί στην περιοχή του Αιγαίου, το Ναυτικό βρισκόταν στην πρώτη γραμμή αυτής της πολιτικής.

Πράγματι, στο επίκεντρο των αλλαγών του Μαρτίου ήταν ο πολιτικός έλεγχος του Ναυτικού. Καθ' όλη την προηγούμενη περίοδο το σύνολο σχεδόν των αξιωματικών του Ναυτικού ήταν συντηρητικοί. Όταν το ΠΑΣΟΚ κατέλαβε την εξουσία είχε πολύ λίγους υποστηρικτές και ουσιαστικά κανέναν, ούτε καν φιλελεύθερης προέλευσης, στις ανώτατες βαθμίδες. Υπό αυτές τις συνθήκες, οι αλλαγές που έκανε η κυβέρνηση Α. Παπανδρέου στο επίπεδο της ηγεσίας είχαν περισσότερο συμβολικό χαρακτήρα παρά ουσιαστικό.⁹⁷⁶ Ήδη από τους πρώτους μήνες στην εξουσία, ο Α. Παπανδρέου δεχόταν εισηγήσεις από το στενό του περιβάλλον για αλλαγές στην ηγεσία του. Ένας από τους ανθρώπους που τον συμβούλευαν, ήταν και ο αξιωματικός του Ναυτικού Χρήστος Λυμπέρης. Υποστηρικτής του Α. Παπανδρέου από την περίοδο της δικτατορίας και ένας από τους ελάχιστους αντιμοναρχικούς αξιωματικούς της συνωμοσίας το 1973, άρχισε να τον συμβουλεύει από το καλοκαίρι του 1981 μετά από προτροπή του ίδιου του αρχηγού του ΠΑΣΟΚ.⁹⁷⁷

Ένας άλλος αξιωματικός του «Κινήματος» ο οποίος συμβούλευε τον Α. Παπανδρέου ήταν ο Κωνσταντίνος Δημητριάδης, τότε αντιπλοίαρχος, που υπηρετούσε στο Στρατηγείο του ΝΑΤΟ στη Νάπολη της Ιταλίας. Σύμφωνα με σημείωμά του προς το εκτελεστικό γραφείο του ΠΑΣΟΚ, του οποίου οι πληροφορίες προέρχονταν «από επαφή μεταξύ πολλών δημοκρ.αξ/κων», η ηγεσία του Ναυτικού χαρακτηριζόταν ως επικίνδυνη για την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ καθώς θα δημιουργούσε προβλήματα στην εφαρμογή πολιτική της, καθώς υπήρχαν ομάδες προσκείμενες στον αρχηγό της Νέας

---

⁹⁷⁵ Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων. Περίοδος Γ', τ. 4, Σύνοδος Α', Συνεδρίαση ΠΖ' 5 Μαΐου 1982, σ. 3447-3448.

⁹⁷⁶ Thanos Veremis, *The Military in Greek Politics. From Independence to Democracy*, London, Hurst & Company, 1997, σ. 177.

⁹⁷⁷ Χρ. Λυμπέρης, *ό.π.*, σ. 107, 228-231.

Δημοκρατίας, Ευάγγελο Αβέρωφ.⁹⁷⁸ Στο κίνδυνο που συνιστούσαν αξιωματικοί που βρίσκονταν σε ηγετικές θέσεις του Ναυτικού προσκείμενοι στον Ευ. Αβέρωφ αναφέρθηκε και ένας άλλος συνομιλητής του Α. Παπανδρέου. Ο ίδιος ωστόσο θεωρούσε ότι ο πρωθυπουργός είχε την υποστήριξη της πλειοψηφίας των κατώτερων αξιωματικών.⁹⁷⁹ Στις συνομιλίες που ο Α. Παπανδρέου είχε με τον Χρ. Λυμπέρη, ο Α/ΓΕΝ Σπ. Κονοφάος θεωρείτο ως άνθρωπος με έντονο αμερικανικό προσανατολισμό ενώ ήταν θετικός στην επιλογή του Θ. Ντεγιάννη για τη θέση του ΑΓΕΕΘΑ. Μεταξύ άλλων, έπρεπε να γίνει αλλαγή της ηγεσίας για λόγους κύρους της κυβέρνησης ενώ αναφέρθηκε ότι υπήρχαν αξιωματικοί που εφησύχαζαν λόγω της παρουσίας του Κ. Καραμανλή στο Προεδρικό Μέγαρο.⁹⁸⁰

Όπως φάνηκε από τα γεγονότα του Μαρτίου, η αλλαγή ηγεσίας τον Ιανουάριο του 1982 μπορεί να έβρισκε σύμφωνο τον Κ. Καραμανλή, αλλά δεν εξυπηρετούσε τους στόχους της κυβέρνησης. Το μήλο της έριδος ήταν η ηγεσία του Ναυτικού. Όταν τον Μάρτιο το ΑΣΕΑ πρότεινε στον Α. Ρομποτή την αρχηγία του Ναυτικού, αυτός αρνήθηκε να αναλάβει. Φαίνεται ότι στην πραγματικότητα και ο Α. Ρομποτής είχε θέσει έναν όρο προκειμένου να αναλάβει την αρχηγία του Ναυτικού, τον ίδιο με τον Ο. Καπέτο. Ο όρος αυτός ήταν η αποστρατεία τεσσάρων ναυάρχων. Μάλιστα ο Α. Ρομποτής το είχε κοινοποιήσει και σε συναδέλφους του. Η κυβέρνηση δεν μπορούσε να δεχτεί αυτόν τον όρο καθώς θεωρούσε ότι έθετε σε κίνδυνο το κύρος της. Συνέπεια αυτού, προχώρησε εσπευσμένα στη «λύση Παππά».⁹⁸¹

Η αλλαγή αυτή έγινε χωρίς να έχει προηγηθεί οποιαδήποτε συνεννόηση με τον Κ. Καραμανλή. Το βράδυ της 23^{ης} Μαρτίου και ενώ το ΑΣΕΑ αποφάσιζε για την νέα ηγεσία ο Αντώνης Λιβάνης, σύμβουλος του Α. Παπανδρέου, μετέβη μετά από εντολή του τελευταίου στο Προεδρικό Μέγαρο προκειμένου να ενημερώσει τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας για τις εξελίξεις στο θέμα του Ναυτικού. Συνομιλώντας με τον γενικό γραμματέα της Προεδρίας Πέτρο Μολυβιάτη, ο Α. Λιβάνης ανέφερε ότι η στάση του Α. Ρομποτή είχε ενοχλήσει τον Α. Παπανδρέου και ότι για χάρη του κύρους της κυβέρνησης έπρεπε να δράσει άμεσα. Ο ίδιος ο Α. Παπανδρέου είχε στείλει τον Α. Λιβάνη προκειμένου να εξηγήσει τη κατάσταση και να κάνει ότι μπορεί για να μην

⁹⁷⁸ ΙΑΠ, ΑΑΠ, Κουτί 1, 1981, Φάκελος ΚΥΣΕΑ 1981, Κ. Δημητριάδης, «Σημείωμα για το Εκτελεστικό Γραφείο του ΠΑΣΟΚ», σ. 1-3.

⁹⁷⁹ ΙΑΠ, ΑΑΠ, Κουτί 4, 1982, Φάκελος ΚΥΣΕΑ 1982, Σημειώσεις πρωθυπουργού, 1 Ιανουαρίου 1982, σ. 1.

⁹⁸⁰ ΙΑΠ, ΑΑΠ, Κουτί 1, 1981, Φάκελος ΚΥΣΕΑ 1981, Σημειώσεις πρωθυπουργού «Λυμπέρης», 19 Δεκεμβρίου 1981, σ. 2.

⁹⁸¹ Κ. Σβολόπουλος, *ό.π.*, σ. 178-179.

παρερμηνεύσει ο Κ. Καραμανλής τις αλλαγές. Την επομένη, όταν ο ίδιος ο Α. Παπανδρέου επισκέφθηκε τον Κ. Καραμανλή για το θέμα της ηγεσίας του Ναυτικού, ο τελευταίος αρνήθηκε να δεχθεί τις εξηγήσεις του Α. Παπανδρέου. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας τόνισε στον πρωθυπουργό ότι αν και ήταν δικαίωμά του να κάνει την επιλογή, ο ίδιος χαρακτήρισε τη νέα ηγεσία κακή για το Ναυτικό. Το συμπέρασμά του ήταν ότι ο Α. Παπανδρέου υπέκυψε στις πιέσεις της αριστερής πτέρυγας του κόμματός του.⁹⁸²

Για τον φιλοκυβερνητικό Τύπο, η στάση του ΠΑΣΟΚ εξέφραζε την νομιμότητα και εντασσόταν στο πλαίσιο της «Αλλαγής». Σε άρθρο του δημοσιογράφου Αλέξανδρου Φιλίππου με τίτλο «Οι Ένοπλες Δυνάμεις κάτω από τη βούληση της λαϊκής κυριαρχίας» στην εφημερίδα *Έθνος*, αναφερόταν ότι τη στάση του ΠΑΣΟΚ χαρακτήριζε η «νομιμότητα και η αποφασιστικότητα» και ότι ανάμεσα στους δύο ναυάρχους και την πολιτική ηγεσία που διαφωνούσαν, οι πρώτοι υποχώρησαν. Σε αντίθετη περίπτωση, όπως υποστήριζε ο αρθρογράφος «τι κυβέρνηση της Αλλαγής θα ήταν, όταν με την πρώτη σύγκρουση με τις δυνάμεις του παρελθόντος, με τις νοοτροπίες της συντήρησης και των καπετανάτων υποχωρεί; Συμβιβάζεται;» Η ανυποχώρητη στάση της κυβέρνησης ήταν δείγμα ότι ακολουθούσε τον δρόμο της Αλλαγής. «Ανυποχώρητα εξασφαλίζει προσβάσεις καίριες στον κρατικό μηχανισμό με ριζικές μεταβολές. [...] Ίδού ότι και στο στρατό το σκηνικό αλλάζει. [...] ο εθνικός ελληνικός στρατός υπακούει στην πολιτική βούληση της κυβέρνησης. Τίθεται δηλαδή στην υπηρεσία του λαού.»⁹⁸³ Ως αναπόφευκτη, λόγω της νέας κυβέρνησης, θεωρεί ακόμα και σήμερα την αλλαγή της ηγεσίας του Ναυτικού ο Νίκος Θεμελίδης:

Ήταν αναπόφευκτη η αλλαγή αυτή το 1981, άλλο ότι δεν μας βγήκε όπως τη θέλαμε. Αλλά θεωρώ ότι ήταν αναπόφευκτη. Μετά από τόσα χρόνια δεξιάς στην εξουσία, το θεωρώ τελείως φυσιολογικό να έρθει κάποια στιγμή κυβέρνηση σοσιαλιστική, κεντρώα, ας τη πούμε όπως θέλεις. Ήταν μία μεγάλη αλλαγή που όμως δημιούργησε κάποιες δυσκολίες. Υπήρξαν άνθρωποι που ανήκαν στη δεξιά κι άρχισαν να βλέπουν φαντάσματα κι εκεί που δεν υπήρχαν. Το Ναυτικό συνέχισε να πορεύεται όπως πορευόταν, απλώς βρέθηκαν άλλοι άνθρωποι στην εξουσία.»⁹⁸⁴

---

⁹⁸² Στο ίδιο.

⁹⁸³ Αλέξανδρος Φιλίππου, «Οι Ένοπλες Δυνάμεις κάτω από τη βούληση της λαϊκής κυριαρχίας», εφ. *Έθνος*, 29 Μαρτίου 1982, σ. 2.

⁹⁸⁴ Συνέντευξη Ν. Θεμελίδη, 11.4.2016.

Ωστόσο, οι αλλαγές δεν σήμαιναν ότι το ΠΑΣΟΚ είχε τη «δική» του ηγεσία. Τόσο ο Ν. Παππάς όσο και ο Α. Γκιόκεζας ήταν συντηρητικοί παρά «παπανδρεϊκοί». Μάλιστα ο Α. Παπανδρέου είχε τους ενδοιασμούς του για τον Ν. Παππά καθώς τον υποψιαζόταν για φιλοβασιλικό. Παρέμενε ωστόσο ο κυβερνήτης του «Βέλους» με τη μεγάλη απήχηση στην κοινωνία, γεγονός που συνέβαλε στην επιλογή του.⁹⁸⁵ Το ζήτημα του περιορισμένου ερείσματος του ΠΑΣΟΚ και τα προβλήματα που αυτό δημιουργούσε στο Ναυτικό έθιξε και ο Χρήστος Λυμπέρης:

Το ΠΑΣΟΚ είχε λίγους ανθρώπους, υπήρχαν πολλοί καιροσκόποι, αυτοβαπτίστηκαν ΠΑΣΟΚ κλπ. Υπήρχε μια χαλάρωση της αξιοκρατίας. Όχι ότι προηγουμένως δεν υπήρχαν επεισόδια, αλλά ξέρετε τι γινόταν; Όταν σε 100 αξιωματικούς οι 80 ήσαν δεξιοί, σου επέτρεπε να κάνεις και μια επιλογή κάποιες φορές. Μετά, η μετριότητα, δηλαδή, εγώ αυτό που καταδικάζω στη περίπτωση αυτή, δεν σεβαστήκαμε ότι η δημοκρατία βαδίζει με τη δικαιοσύνη και την αξιοκρατία. Μού 'λέγε ο Χαραλαμπόπουλος. Ο κουνιάδος μου ο Καταγάς, ήταν 3^{ος} στη σειρά, να τον κάνω αντιναύαρχο; Εκδηλώνεται υπέρ της ΝΔ. Το λες αυτό; Έχει φυλακιστεί αυτός ο άνθρωπος. Δεν μπορείς να αδικήσεις τον άξιο. Είναι ντροπή.⁹⁸⁶

Παρά τις αλλαγές, η κυβέρνηση και οι αξιωματικοί που ήταν κοντά σε αυτή ιδεολογικά, συνέχισαν να έχουν επιφυλακτική στάση προς την ηγεσία του Ναυτικού τουλάχιστον μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '80. Τον Μάιο του 1982 ο Κ. Δημητριάδης με επιστολή του προς τον Ν. Παππά, λίγους μόλις μήνες μετά την ανάληψη των καθηκόντων του ως Α/ΓΕΝ, τον συμβούλευε να προσέχει τους συνεργάτες του για τυχόν υπονομευτικές κινήσεις εναντίον του. Αιτία ήταν η διαφορά πολιτικών πεποιθήσεων. Ανέφερε ότι είχε πληροφορίες για συσπείρωση αξιωματικών γύρω από τον τότε Αρχηγό Στόλου, χαρακτηρίζοντάς τον ως τον μόνο ικανό να τον «βλάψει» και ότι πολλοί συνεργάτες του «μπορούν και παίζουν διπλό παιχνίδι». Ο Κ. Δημητριάδης κατέληγε τονίζοντας ότι «η σκληρή πραγματικότητα είναι ότι την ΑΛΛΑΓΗ την πίστεψαν και την πιστεύουν και την υπηρετούν “ΛΙΓΟΙ” από κάθε τάξη. Και αυτό το “ΛΙΓΟΙ” το γνωρίζουν οι “ΠΟΛΛΟΙ” και αυτό εκμεταλλεύονται». [...]

⁹⁸⁵ Χρ. Λυμπέρης, *ό.π.*, σ. 230-231.

⁹⁸⁶ Συνέντευξη Χρ. Λυμπέρη, 25.1.2016.

Έχουμε λοιπόν υποχρέωση στον εαυτό μας και στη Δημοκρατία να εργαζόμαστε και να συνεργαζόμαστε μόνον οι καθαρόαιμοι αλλιώς θα χάσουμε το παιχνίδι».⁹⁸⁷

Τον Ιούνιο του 1985 οι τότε υποναύαρχοι Αναστάσιος Τριανταφυλλίδης, Διοικητής Διοικητικής Μερίμνης και Αντώνης Θεοχάρης, Αρχιεπιστολέας του Στόλου παραιτήθηκαν. Σύμφωνα με την *Καθημερινή*, η «αιφνίδια» παραίτηση ήταν το τίμημα που οι δύο αξιωματικοί πλήρωσαν για την αντίστασή τους στην κομματικοποίηση του Ναυτικού. Πιο συγκεκριμένα, οι δύο αξιωματικοί είχαν αντιδράσει στην «απόπειρα κομματικοποίησης του κλάδου» από το ΠΑΣΟΚ ενώ είχαν διαφωνήσει και στις πρόσφατες τότε κρίσεις για προαγωγές και αποστρατεύσεις. Η διαφωνία τους ωστόσο δεν ελήφθη υπ' όψη ενώ δεν γράφτηκε καν στα πρακτικά.⁹⁸⁸ Σύμφωνα με τον Αν. Τριανταφυλλίδη:

Όταν έγινα ναύαρχος, είχε έρθει και ο Παππάς [...] μπήκε μέσα και λέει, ξέρετε έγινε ο Διοικητής σας ναύαρχος. Μπράβο, συγχαρητήρια, με παίρνει μετά με τ' αυτοκίνητο, πάμε πάνω, λέει, σε θέλει ο Δροσογιάννης. Πάω, μου λέει, κάτσε, γειά σου, χαίρομαι που έγινες ναύαρχος και συγχαρητήρια, αλλά να μην ανακατεύεσαι με τα πολιτικά. Λέω, δεν ανακατεύομαι με τα πολιτικά, άφησα να εννοηθεί ότι δεν είμαι στη μεριά του, δεν του είπα βέβαια ζήτη η ΝΔ, δεν είπα τέτοια πράγματα [...] Ναι μου λέει αλλά έχεις μεγάλη φιλία με τον Βασιλειάδη. Ο Βασιλειάδης ήταν τότε γενικός διευθυντής της ΝΔ. Λέω με τον Βασιλειάδη έχω φιλία από την εποχή που ήμουν σημαιοφόρος κι αυτός ανθυποπλοίαρχος, δεν μπορώ να την αλλάξω τώρα, αυτά λέω, γινόντουσαν επί χούντας. [...] Γίνονται οι εκλογές του '85 και μετά δύο μέρες, επρόκειτο να γίνει η αλλαγή του υφυπουργού [...] θα γίνει μια τελετή και να παραστούν όλοι οι ανώτατοι. Πάω κι εγώ και σε έναν διάδρομο πέφτω πάνω στον Δροσογιάννη, μου λέει, σε θέλω μετά στο γραφείο μου. [...] πάω στο γραφείο του Δροσογιάννη και μου λέει θα' πρεπε να ντρέπεσαι που είσαι και ρουμελιώτης, που μου είπες ότι δεν θα ανακατευθείς στα πολιτικά και σε όλη την προεκλογική περίοδο και συ κι η γυναίκα σου και τα παιδιά σου πηγαίνατε σε συγκεντρώσεις, είχατε βάλει σημαίες στα μπαλκόνια σας και διάφορα τέτοια. Λέω, κύριε υπουργέ αυτά που λέτε δεν ευσταθούν. [...] Λέει, αυτό που σου λέω. Λέω, ακούστε, αν

⁹⁸⁷ ΑΚΔ, Φάκελος Δημοσιεύματα, Συνεντεύξεις κλπ., Επιστολή Κ. Δημητριάδη προς Ν. Παππά, 17 Μαΐου 1982, σ. 1-2.

⁹⁸⁸ «Παραιτήθηκαν αιφνιδίως δύο υποναύαρχοι», εφ. *Η Καθημερινή*, Ιουνίου 1985, σ. 1.

*πρόκειται να ακούτε τι σας λένε οι διάφοροι ρουφιάνοι κι όχι τι σας λέει ένας ναύαρχος, νομίζω δεν έχουμε τίποτε άλλο να πούμε, χαίρετε. Πάω, γράφω μια παραίτηση.*⁹⁸⁹

Τα παραπάνω τεκμηρίωναν το κλίμα δυσπιστίας που επικρατούσε τουλάχιστον στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 1980 ανάμεσα στην πολιτική ηγεσία και μέρος, έστω, της ηγεσίας του Πολεμικού Ναυτικού. Ο Α. Τριανταφυλλίδης ήταν ο αρχαιότερος ναύαρχος, ακολουθούσε ο Λεωνίδας Βασιλικόπουλος και στη συνέχεια ο Αντώνης Θεοχάρης. Την παραίτηση επέλεξε και ο Θεοχάρης για τον οποίο η πολιτική που εφαρμοζόταν στους κλάδους με τις πολιτικές επιλογές του θύμιζε τη δικτατορία. «...το '80. Σχεδόν εφαρμοστήκανε μέθοδοι χούντας».⁹⁹⁰

Οι αλλαγές αυτές στην ιεραρχία του Ναυτικού έφτασαν στον Τύπο με τον Αλέξανδρο Παπαδόγγο, βουλευτή της Νέας Δημοκρατία να υπερασπίζεται τους δύο απόστρατους πλέον ναύαρχους. Απευθυνόμενος στον Α. Δροσογιάννη τόνιζε ότι η πρακτική του αναπληρωτή υπουργού Εθνικής Άμυνας να δέχεται πληροφορίες από «κακόβουλους καταδότες» θύμιζε άλλες εποχές και ότι οι αξιωματικοί του Ναυτικού «που δεν έσκυψαν το κεφάλι ούτε στη δικτατορία, δεν μπορούσαν να δεχθούν πασοκικές μεθοδεύσεις απομακρύνσεώς τους». Παράλληλα έβαλε κατά του ΠΑΣΟΚ που όρισε τα «πολιτικά πιστεύω» ως βασικό κριτήριο προαγωγής ανώτατων αξιωματικών. Ο Αλ. Παπαδόγγονας έκλεινε τις δηλώσεις του διερωτώμενος πως άραγε αισθανόταν ο Α/ΓΕΝ Νίκος Παππάς που κατά τη διάρκεια της αρχηγίας του «χρησιμοποιούνται οι παραπάνω μεθοδεύσεις για την απομάκρυνση διακεκριμένων σήμερα συνεργατών του, με τους οποίους μάλιστα, τον συνδέουν κοινοί αγώνες για την αποκατάσταση της Δημοκρατίας».⁹⁹¹

Όπως φάνηκε στην συνέχεια, ούτε και ο Ν. Παππάς συμφωνούσε με αυτές τις πρακτικές. Κατά τη διάρκεια παράδοσης καθηκόντων Α/ΓΕΝ τον Δεκέμβριο του 1986 στον αντιναύαρχο Λεωνίδα Βασιλικόπουλο, κατήγγειλε τη στάση της κυβέρνησης:

Έπρεπε νύχτα και μέρα να αγωνίζομαι και να διαψεύδω, γινόμενος πολλές φορές δυσάρεστος σε ιδιοτελείς κήρυκες, που συνεχώς έβλεπαν τα φαντάσματα χουντικών αξιωματικών να περικυκλώνουν το υπουργείο Εθνικής Αμύνης και τις ζωτικές Δημόσιες

⁹⁸⁹ Συνέντευξη Αν. Τριανταφυλλίδη, 9.2.2018.

⁹⁹⁰ Συνέντευξη Αντ. Θεοχάρη, 5.2.2018.

⁹⁹¹ «Απορρίπτουν τις μεθοδεύσεις του ΠΑΣΟΚ οι αξιωματικοί του Π.Ν.», εφ. *Η Καθημερινή*, 12 Ιουνίου 1985, σ. 2.

υπηρεσίες έτοιμες να καταλάβουν την εξουσία, όπως είχαν κάνει την 21^η Απριλίου 1967. [...] Η Πολιτεία δεν έφτασε στο σημείο ακόμα να απαλλαγεί κακών συνηθειών ως προς τον τρόπο μεταβολών στην ηγεσία. [...] Είμαι υπερήφανος γιατί αυτή τη στιγμή υπηρετούν στο Πολεμικό Ναυτικό από της ανωτάτης ηγεσίας μέχρι και της τάξης των υπαξιωματικών, δεκάδες άνδρες οι οποίοι σε δύσκολες ώρες αντιστάθηκαν και υπέστησαν ακλόνητοι και ανυποχώρητοι βασανισμούς και διώξεις από τη χούντα. Σήμερα τους πληροφορώ ότι ποτέ δεν παρέλειψα να τους προφυλάσσω κάθε φορά που εγένοντο στόχοι ύποπτης ιδιοτελούς και ζηλόφθονης διαβολής.⁹⁹²

Απαλλαγμένος από τις ευθύνες του Α/ΓΕΝ, ο Παππάς αισθάνθηκε ελεύθερος να μιλήσει ανοιχτά για τις πιέσεις που δεχόταν από το Υπουργείο. Η καχυποψία της κυβέρνησης δεν στρεφόταν μόνο προς το Ναυτικό αλλά προς το σύνολο των ενόπλων δυνάμεων. Κατά τη διάρκεια της πρώτης τετραετίας, το κράτος κινητοποιήθηκε τουλάχιστον τρεις φορές προκειμένου να αντιμετωπιστούν ενδεχόμενα πραξικοπήματα. Η πρώτη έγινε στις 31 Μαΐου 1982 με μορφή «αιφνιδιαστικής άσκησης ετοιμότητας». Τον συναγερμό έδωσε ο Α. Δροσογιάννης. Ο πρωθυπουργός μετέβη στο Υπουργείο Άμυνας και τοποθετήθηκε αστυνομία στην οικία του στο Καστρί για την προστασία της οικογένειάς του. Για τον έλεγχο των επικοινωνιών, πιστοί στην κυβέρνηση υπάλληλοι εγκαταστάθηκαν σε ΟΤΕ και ΕΡΤ, ενώ ματαιώθηκε η επίσκεψη Α. Παπανδρέου στο στρατόπεδο του Μεγάλου Πεύκου. Η κίνηση δικαιολογήθηκε ως άσκηση «έναντι εξωτερικής απειλής» ωστόσο διέρρευσε ανεπίσημα ότι έγινε για την «προστασία του πολιτεύματος».⁹⁹³

Πέρα από το ζητούμενο του πολιτικού ελέγχου, τα πολιτικά κριτήρια με βάση τα οποία τα οποία το ΠΑΣΟΚ επέλεγε τους αξιωματικούς που θα αναλάμβαναν τις ηγετικές θέσεις του Στόλου προκάλεσε ρήξη στις σχέσεις των παλαιών αποτάκτων του '73. Για τον Ηρακλή Δρίκο αυτό ήταν η σημαντικότερη συνέπεια από την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία:

Εμένα, ουδόλως με ενόχλησε. Φοβόμουν ότι κάτι θ' αρχίσει να χαλάει στην Ελλάδα αλλά δεν ήμουν τόσο φανατικός. [...] Αυτό που είδα όμως είναι ότι άρχισε μια

⁹⁹² Λουκάς Δημάκας, «Βολές Παππά κατά Δροσογιάννη», εφ. *Τα Νέα*, 24 Δεκεμβρίου 1986, σ. 3.

⁹⁹³ Χρυσάνθος Δ. Τάσσης, «Πραξικόπημα. Καχυποψία για το στρατό της μεταπολιτευτικής δημοκρατίας», στο Παναγής Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80. Κοινωνικό, Πολιτικό και Πολιτισμικό λεξικό*, Αθήνα, Επίκεντρο, 2014, σ. 482.

κομματικοποίηση του στρατεύματος. [...] Κι από τους συναδέλφους που ήμασταν μαζί στο κίνημα, είδα μεταμορφώσεις που με κάνανε πολύ στεναχωρημένο. Δηλαδή, αντισυναδελφικές συμπεριφορές, απρέπειες, υπονόμηση του συστήματος [...] δεν ήμουν προσκείμενος στο ΠΑΣΟΚ, κάθε χρόνο με αποστρατεύανε, χωρίς να 'χω κάνει τίποτε.⁹⁹⁴

4.3. Ο εκδημοκρατισμός του Ναυτικού.

Οι αλλαγές στην ηγεσία του επέτρεψαν στο Πολεμικό Ναυτικό να προχωρήσει στη δική του «Αλλαγή» η οποία το αναμόρφωσε. Το πρώτο μέτρο ήταν ο επαναπροσδιορισμός της σχέσης του με το ΝΑΤΟ και αυτό έγινε με την εφαρμογή ενός νέου δόγματος, το οποίο συζητήθηκε μετά τη τοποθέτηση του Ν. Παππά στη θέση του Α/ΓΕΝ, τον ίδιο μήνα, σε συνεδρίαση του ΑΣΕΑ. Το σκεπτικό ήταν η αναδιάρθρωση των ενόπλων δυνάμεων με βάση ότι ο κίνδυνος προερχόταν από την ανατολή και όχι από τον βορρά. Στη συνέχεια δόθηκε η εντολή στους επιτελείς να ετοιμάσουν το νέο δόγμα και να το παρουσιάσουν προς έγκριση σε επόμενη συνεδρίαση.⁹⁹⁵ Στις 27 Απριλίου 1982, ο αντιναύαρχος Νίκος Παππάς ως Α/ΓΕΝ πλέον, υποδέχτηκε στον Ναύσταθμο Σαλαμίνας τον πρωθυπουργό και υπουργό Εθνικής Άμυνας Α. Παπανδρέου. Στην προσφώνησή του ο Παππάς τόνισε μεταξύ άλλων ότι για τη νέα ηγεσία «άμεση προτεραιότητα ήταν η αναπροσαρμογή των πολεμικών σχεδίων όπου χρειάζεται, τη δομή και την οργάνωση του Ναυτικού ώστε να είναι έτοιμο να εφαρμόσει, εάν χρειαστεί, ένα αποτελεσματικό και γνήσιο ελληνικό δόγμα».⁹⁹⁶

Στα τέλη του 1984 ο καθορισμός του νέου δόγματος βρισκόταν στο τελευταίο στάδιο. Σύμφωνα με τον Α. Παπανδρέου, το νέο δόγμα εξασφάλιζε την εθνική ανεξαρτησία και τη θωράκιση της χώρας για την αποτελεσματική προστασία του εθνικού χώρου.⁹⁹⁷ Στις 8 Ιανουαρίου 1985 ανακοινώθηκε και επίσημα. Το σχέδιο «Πολιτική Εθνικής Άμυνας» όπως ονομάστηκε, ανέφερε τους βασικούς στόχους της εξωτερικής πολιτικής σε συνδυασμό με την εθνική αμυντική πολιτική στα πλαίσια των νέων συνθηκών. Όπως αναφερόταν «η Ελλάδα από τη γεωγραφική της θέση, εντάσσεται φυσικά στον ευρωπαϊκό, στον μεσογειακό και στον βαλκανικό χώρο και

⁹⁹⁴ Συνέντευξη Η. Δρίκου, 22.4.2017.

⁹⁹⁵ «Νέο αμυντικό δόγμα: Ο κίνδυνος εξ ανατολών και όχι από βορρά», εφ. *Το Βήμα*, 18 Δεκεμβρίου 1984, σ. 2.

⁹⁹⁶ «Ο πρωθυπουργός και υπουργός Εθνικής Αμύνης κ. Ανδρέας Παπανδρέου στον Ναύσταθμο Σαλαμίνας», *Ναυτική Επιθεώρηση*, τχ. 414 (Μάρτιος-Απρίλιος 1982), σ. 4.

⁹⁹⁷ «Το νέο δόγμα εξασφαλίζει την εθνική ανεξαρτησία», εφ. *Το Βήμα*, 22 Δεκεμβρίου 1984, σ. 3.

στη βασική αρχή ότι, στα πλαίσια των διεθνών συνθηκών [...] δεν διεκδικεί τίποτε από κανέναν αλλά ούτε παραχωρεί τίποτα σε κανέναν όσον αφορά τα κυριαρχικά της δικαιώματα». Μεταξύ άλλων το νέο δόγμα προέβλεπε ότι το κύριο κριτήριο των εξοπλισμών ήταν οι εθνικές αμυντικές ανάγκες και όχι αυτές του ΝΑΤΟ.⁹⁹⁸

Η ανακοίνωση αλλαγής του νέου αμυντικού δόγματος προκάλεσε την αντίδραση της συντηρητικής παράταξης.⁹⁹⁹ Ο Ευάγγελος Αβέρωφ, επίτιμος πρόεδρος της Νέας Δημοκρατίας, με δήλωσή του τόνιζε ότι:

Η ένταση μεταξύ των δύο κόσμων δεν έχει μειωθεί. [...] θα είναι αδιανόητο υπεύθυνη κυβέρνηση να πάρει αποφάσεις επί του αμυντικού δόγματος χωρίς να υπολογίσει ότι κάθε χώρα δεν εξαρτάται μόνο από καθαρώς τοπικές συνθήκες αλλά, θέλοντας και μη, εμπλέκεται στις ευρύτερες συγκρούσεις. Αυτό αφορά πολύ περισσότερο τις χώρες σαν τη δική μας, που βρίσκονται σε γεωγραφικό σταυροδρόμι. [...] Εύχομαι οι τριτοκοσμικές κατευθύνσεις που αρέσουν στον κ. πρωθυπουργό να μην τον παρασύρουν και αγνοήσει αυτά τα πανίσχυρα δεδομένα, από τα οποία εξαρτάται η ακεραιότητα της χώρας.¹⁰⁰⁰

Όσον αφορά την ίδια την Νέα Δημοκρατία, την άνοιξη του 1985 αποδέχτηκε το νέο δόγμα.¹⁰⁰¹ Πάντως, οι αλλαγές αυτές δεν σήμαιναν και τον τερματισμό της δράσης των ενόπλων δυνάμεων στο πλαίσιο των αναγκών της Βόρειο-Ατλαντικής Συμμαχίας. Η Ελλάδα εξακολουθούσε να ανήκει στο δυτικό στρατόπεδο, αλλά σε περίπτωση τουρκικής επίθεσης η αντιμετώπισή της έθετε τους στόχους του ΝΑΤΟ σε δεύτερη θέση.

Το δεύτερο και σημαντικότερο αποτέλεσμα της «αλλαγής» στο Πολεμικό Ναυτικό ήταν η ένταξη της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων στο σύστημα των Πανελληνίων Εξετάσεων. Η αρχή έγινε το 1983 όταν οι υποψήφιοι δόκιμοι εισήλθαν σε ποσοστό 80% με το παλιό σύστημα. Το επόμενο έτος εφαρμόστηκε το καινούργιο σύστημα για

---

⁹⁹⁸ «Το ΚΥΣΕΑ αποφασίζει σήμερα για το νέο αμυντικό δόγμα», εφ. *Το Βήμα*, 8 Ιανουαρίου 1985, σ. 2.

⁹⁹⁹ Χ. Κ. Μπουσμπουρέλη, «Να πεισθεί ο αντίπαλος ότι η άμυνα είναι ισχυρή», εφ. *Το Βήμα*, 23 Δεκεμβρίου 1984, σ. 3.

¹⁰⁰⁰ «Νέο αμυντικό δόγμα: Ο κίνδυνος εξ ανατολών και όχι από βορρά», εφ. *Το Βήμα*, 18 Δεκεμβρίου 1984, σ. 2.

¹⁰⁰¹ «Συμφωνεί με το νέο αμυντικό δόγμα ο αρχηγός της Ν.Δ.», εφ. *Το Βήμα* 9 Απριλίου 1985, σ. 3.

το σύνολο των υποψηφίων.¹⁰⁰² Η αλλαγή αυτή έθεσε τέρμα στην επιλογή των υποψηφίων με βάση το πολιτικό παρελθόν της οικογένειάς τους.¹⁰⁰³

Η ένταξη στο νέο σύστημα εισαγωγής συνέβαλε καθοριστικά στον εκδημοκρατισμό του Ναυτικού και ταυτόχρονα αποτέλεσε μία από τις σημαντικότερες τομές στην ιστορία του κλάδου από τον 19^ο αιώνα. Με την αλλαγή αυτή οι πολιτικοί, κοινωνικοί και γεωγραφικοί περιορισμοί που καθόριζαν την εισαγωγή στη Σχολή κατά την μεταπολεμική περίοδο έπαψαν να ισχύουν. Η σταδιοδρομία στο σώμα των αξιωματικών έπαψε να αποτελεί προνόμιο των αστικών στρωμάτων και των νικητών του εμφυλίου και άνοιξε στο σύνολο του ελληνικού πληθυσμού.¹⁰⁰⁴

Αυτό που δεν άλλαξε ωστόσο, ήταν ο τρόπος διαμόρφωσης των μελλοντικών αξιωματικών στην Σχολή. Το μοντέλο του αξιωματικού, όπως αυτό είχε οριστεί τα μεταπολεμικά χρόνια παρέμεινε ίδιο. Ακόμα και όταν το 1985 ο Παππάς έδωσε διαταγή για τη μελέτη και ανάδειξη ενός νέου μοντέλου αξιωματικού, αυτή δεν χρησιμοποιήθηκε.¹⁰⁰⁵ Σε συνδυασμό με την λειτουργία του Ναυτικού ως τμήμα των δυνάμεων του ΝΑΤΟ, η καλλιέργεια του ανήκειν στη Δύση στο σώμα των αξιωματικών δεν σταμάτησε.

Ένα ακόμα δείγμα της «αλλαγής» στο Ναυτικό ήταν η αποκατάσταση των καταδικασθέντων και εκτελεσθέντων της δίκης του Ναυτικού τον Μάιο του 1948. Τον Απρίλιο του 1948, 119 αξιωματικοί, υπαξιωματικοί, ναύτες και πολίτες είχαν παραπεμφθεί σε δίκη με τον νόμο 509/47, με την κατηγορία πρόκλησης δολιοφθορών στον Στόλο. Το Στρατοδικείο έκρινε ενόχους τους 80. Από αυτούς οι 40 καταδικάστηκαν σε θάνατο ενώ σε άλλους 40 επιβλήθηκαν ποινές από ισόβια μέχρι 3 έτη φυλάκιση. Εν τέλει, τον Μάιο του 1948, 20 από τους καταδικασθέντες σε θάνατο εκτελέστηκαν στο Γουδί.¹⁰⁰⁶

Το 1983 η συζήτηση για την αποκατάσταση των καταδικασθέντων της δίκης της Αεροπορίας του 1952 αποτέλεσε την αφορμή για τους επιζώντες της δίκης του Ναυτικού να ζητήσουν την δική τους αποκατάσταση. Η απάντηση από τον Παπανδρέου ήταν θετική. Τον Νοέμβριο του 1984 η Βουλή ψήφισε το νομοσχέδιο για

---

¹⁰⁰² Ερανιστή, «Σ.Ν.Δ.», *Ναυτική Επιθεώρηση*, τχ. 429 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1984), σ. 163.

¹⁰⁰³ Χρ. Λυμπέρης, *ο.π.*, σ. 176.

¹⁰⁰⁴ Βλ. παραπάνω, κεφάλαιο 1, υποκεφάλαιο 1.2.

¹⁰⁰⁵ Αντώνης Κακαράς, «Επαγγελματίες αξιωματικοί υπό αυταρχικά καθεστάτα (Αξιωματικοί και υπαξιωματικοί του Πολεμικού Ναυτικού και η στάση τους υπό το καθεστώς-δικτατορία 1967-1974)», ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Αθήνα, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειον Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2004, σ. 180-181.

¹⁰⁰⁶ Στέφανος Φίλος, *Η Υπόθεση του Ναυτικού 1944-1948*, Αθήνα, Φιλιππότη, 1985, σ. 89-123, 160.

την αποκατάστασή τους. Από όλα τα κόμματα μόνο η Νέα Δημοκρατία ήταν αντίθετη. Παράλληλα, το καλοκαίρι του 1984 κατά τη διάρκεια της Ναυτικής Εβδομάδας, παρουσιάστηκε σχετικό ντοκιμαντέρ, ενώ διοργανώθηκε και εκδήλωση στο Πνευματικό Κέντρο Αθηνών παρουσία της ηγεσίας του Ναυτικού και βουλευτών του ΠΑΣΟΚ.¹⁰⁰⁷

Η νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές του 1985 διέψευσε τις εκτιμήσεις της Νέας Δημοκρατίας ότι η κυβέρνηση του Ανδρέα Παπανδρέου θα αποτελούσε παρένθεση. Η ελληνική κοινωνία είχε αλλάξει ριζικά κατά τη τετραετία 1981-1985.¹⁰⁰⁸ Μαζί της είχε αλλάξει και το Πολεμικό Ναυτικό. Οι αλλαγές που έγιναν κατήγγησαν τα θεσμικά στεγανά που καθιστούσαν τον Στόλο προνομιακό χώρο των ανώτερων στρωμάτων και της Δεξιάς. Και ενώ συνέχιζε να λειτουργεί ως μέρος των ναυτικών δυνάμεων του ΝΑΤΟ, εντούτοις οι συμμαχικές του υποχρεώσεις έρχονταν σε δεύτερη θέση έναντι της προάσπισης της εθνικής ανεξαρτησίας και της δημοκρατίας με καθαρά αντιτουρκικό προσανατολισμό. Το δίπτυχο της δημοκρατίας και της εθνικής ανεξαρτησίας το οποίο αποτελούσε την ουσία του δημοκρατικού Ναυτικού της «Αλλαγής», αναπαρήγαγε η ηγεσία του με κάθε δυνατή ευκαιρία. Ήδη από την πρώτη γιορτή της ημέρας των ενόπλων δυνάμεων επί κυβέρνησης ΠΑΣΟΚ, ο Ανδρέας Παπανδρέου τόνισε ότι οι ένοπλες δυνάμεις μαζί με όλο το λαό αποτελούν «την ασπίδα του Έθνους, την εγγύηση της Εθνικής μας Ανεξαρτησίας, της Εδαφικής Μας Ακεραιότητας, της Δημοκρατίας και της Ομαλότητας, όπως επίσης και τον ισχυρότερο παράγοντα εδραίωσης της Ειρήνης».¹⁰⁰⁹

Στις 24 Δεκεμβρίου 1986 έγινε η δεύτερη μεγάλη αλλαγή στην ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων επί ΠΑΣΟΚ. Στο Ναυτικό τη θέση του Ν. Παππά ανέλαβε ο Λεωνίδας Βασιλικόπουλος ενώ Αρχηγός Στόλου ανέλαβε ο αντιναύαρχος Χρήστος Λυμπέρης. Τις αλλαγές πλαισίωσαν οι κατηγορίες του Ν. Παππά για τη στάση της κυβέρνησης προς το Ναυτικό και τα «χουντικά φαντάσματα» που αυτή έβλεπε, και ο θόρυβος που αυτές προκάλεσαν. Οι μεγαλύτερες αλλαγές ωστόσο δεν έγιναν στο Ναυτικό, αλλά στο Στρατό Ξηράς όπου αποστρατεύτηκαν 15 ανώτατοι αξιωματικοί. Ο αντιπολιτευτικός Τύπος έκανε λόγο για τοποθετήσεις αξιωματικών που ήταν κοντά στο ΠΑΣΟΚ, όπως η περίπτωση του Χρ. Λυμπέρη που επικράτησε του αντιναύαρχου

---

¹⁰⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 185,194-206.

¹⁰⁰⁸ Γ. Βούλγαρης, *Η μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009...*, ό.π., σ. 304.

¹⁰⁰⁹ «Μήνυμα του πρωθυπουργού και υπουργού Εθνικής Άμυνας κ. Ανδρέα Παπανδρέου για την γιορτή της ημέρας των Ενόπλων Δυνάμεων στις 15 Αυγούστου 1982», *Ναυτική Επιθεώρηση*, τχ. 416 (Ιούλιος-Αύγουστος 1982), σ. 2.

Βασίλη Μαραγκουδάκη.¹⁰¹⁰ Η τοποθέτηση του Λ. Βασιλικόπουλου έγινε δεκτή με ενθουσιασμό από την Αριστερά, με τον αντιπολιτευόμενο τύπο να τον τοποθετεί αριστερότερα του ΠΑΣΟΚ.¹⁰¹¹

Πράγματι, μετά από μια πενταετία στην εξουσία, το ΠΑΣΟΚ είχε την πιο φιλική σε αυτό ηγεσία στο Πολεμικό Ναυτικό ενώ αυξανόταν και η αποδοχή του εντός του Στόλου. Μάλιστα, σύμφωνα με τον ιστορικό Θάνο Βερέμη, μέχρι το τέλος της δεκαετίας το ΠΑΣΟΚ είχε την υποστήριξη περίπου του 20% των αξιωματικών.¹⁰¹² Είτε ισχύει αυτό το ποσοστό είτε όχι, η καλή σχέση ανάμεσα στο ΠΑΣΟΚ και την ηγεσία του Στόλου τεκμηριώθηκε τον Μάρτιο του 1987, όταν η Ελλάδα και η Τουρκία βρέθηκαν πολύ κοντά σε πολεμική σύρραξη. Ήταν η δεύτερη μεγάλη ελληνοτουρκική κρίση με επίκεντρο το Αιγαίο μετά από αυτή του 1976. Αφορμή για την κρίση ήταν η απόφαση της Ελλάδας να εξαγοράσει τις μετοχές μιας εκ των ξένων εταιριών που εκμεταλλεύονταν τα κοιτάσματα πετρελαίου στον Πρίνο. Η κρίση οξύνθηκε μετά την ανακοίνωση της εταιρίας ότι θα έκαναν γεωτρήσεις σε περιοχή εκτός των ελληνικών χωρικών υδάτων. Αφού η Ελλάδα δεν έδινε σαφή απάντηση ότι δεν θα έκανε γεωτρήσεις εκτός των χωρικών της υδάτων, η Τουρκία απάντησε ότι θα έκανε και η ίδια έρευνες εκτός των δικών της χωρικών υδάτων. Η απάντηση του Α. Παπανδρέου ήταν η μερική επιστράτευση και η γενική κινητοποίηση του Στόλου.¹⁰¹³

Στις 27 Μαρτίου το ΓΕΝ εξέδωσε τη πρώτη διαταγή επιχειρήσεων με την οποία καθόριζε τον σκοπό της κινητοποίησης του Στόλου «να αραιωθεί-προωθηθεί σε περιοχές [...] προκειμένου να αντιμετωπίσει ενδεχόμενα τουρκικών ενεργειών σε αντίδραση προσπάθειάς μας για προάσπιση κυριαρχικών μας δικαιωμάτων». Έργο του Στόλου ήταν «να προασπίσει τα κυριαρχικά δικαιώματα της χώρας στο Αιγαίο», εν προκειμένω την υφαλοκρηπίδα.¹⁰¹⁴ Στο πλαίσιο της κινητοποίησης ανακλήθηκαν και δύο υποβρύχια από τη νατοϊκή άσκηση «DOGFISH» που διεξαγόταν στην κεντρική Μεσόγειο. Για τον Χρ. Λυμπέρη, το ΝΑΤΟ είχε λάβει το πολιτικό μήνυμα.¹⁰¹⁵ Εντέλει, τη κρίση εκτόνωσε δήλωση του πρωθυπουργού της Τουρκίας Τουργκούτ Οζάλ, με την

---

¹⁰¹⁰ «Οξεία επίθεση Παπά», εφ. *Απογευματινή*, 24 Δεκεμβρίου 1986, σ. 4.

¹⁰¹¹ «Οι νέοι αρχηγοί», εφ. *Μεσημβρινή*, 23 Δεκεμβρίου 1986, σ. 2.

¹⁰¹² Th. Veremis, *ό.π.*, σ. 178.

¹⁰¹³ Για μια γενική αποτίμηση της ελληνοτουρκική κρίση του 1987 βλ. Άγγελος Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα, Πατάκη, 2015, σ. 376-381· Αλέξης Ηρακλείδης, *Ασπονδοί γείτονες. Ελλάδα-Τουρκία: Η διένεξη στο Αιγαίο*. Αθήνα, Σιδέρης, 2007, σ. 149-150.

¹⁰¹⁴ Χρ. Λυμπέρης, *ό.π.*, σ. 320.

¹⁰¹⁵ Στο ίδιο, σ. 318.

οποία ανακοίνωνε ότι η Τουρκία δεν θα έκανε γεωτρήσεις εάν και η Ελλάδα δεν έβγαινε εκτός των χωρικών της υδάτων.¹⁰¹⁶

Για τον Α. Παπανδρέου, πίσω από τη κρίση υπήρχαν οι Ηνωμένες Πολιτείες. Θεωρούσε ότι η κρίση ήταν στημένη για να τον τιμωρήσουν οι ΗΠΑ αφού ήταν ο «ανυπάκουος σύμμαχος»,¹⁰¹⁷ ενώ αντίστοιχη άποψη είχε και ο Χρ. Λυμπέρης.¹⁰¹⁸ Ανεξαρτήτως αυτού, η κρίση του 1987 κινητοποίησε με επιτυχία τον Στόλο στο πλαίσιο του νέου αμυντικού δόγματος. Σύμφωνα με τον τότε Α/ΓΕΝ Λεωνίδα Βασιλικόπουλο, η κρίση του Μαρτίου «έδωσε την ευκαιρία στο ΠΝ να δείξει στην πράξη το βαθμό της ετοιμότητάς του».¹⁰¹⁹

Στο τέλος της δεκαετίας του 1980, το Πολεμικό Ναυτικό ήταν αρκετά διαφορετικό από αυτό της μεταπολεμικής εποχής. Στη θέση ενός Ναυτικού βασιλικού, αστικού, συντηρητικού και αντικομμουνιστικού, βρισκόταν τώρα ένα Ναυτικό περισσότερο δημοκρατικό, περισσότερο «λαϊκό» και με αντιτουρκικό προσανατολισμό. Εάν κάτι δεν άλλαξε αυτό ήταν ο δυτικός του προσανατολισμός. Το Ναυτικό παρέμεινε μέρος των ναυτικών δυνάμεων του NATO και οι αξιωματικοί του δεν έπαψαν να εκπαιδεύονται στις συμμαχικές σχολές. Η αποτροπή της τουρκικής επιθετικότητας δεν ακύρωνε τον συμμαχικό ρόλο του. Μπορεί να εκδημοκρατίστηκε, αλλά δεν απεμπόλησε τον μεταπολεμικό πολιτικό ρόλο του να εγγυάται τη σύνδεση της Ελλάδας με τη Δύση μέσω της θάλασσας. Ο νέος του χαρακτήρας ήταν αποτέλεσμα των αλλαγών που είχαν εφαρμόσει οι αξιωματικοί του «Κινήματος» από το 1974 μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1980, είτε ανήκαν στην Δεξιά είτε στο Κέντρο και την Κεντροαριστερά.

4.4. Η νέα Ιστορία του Ναυτικού. Το δημοκρατικό Ναυτικό.

Παράλληλα με τα μέτρα εκδημοκρατισμού, το ΠΑΣΟΚ έφερε και μια νέα επίσημη ανάγνωση της ιστορίας του Πολεμικού Ναυτικού. Η αλλαγή αυτή ήταν μέρος της εφαρμογής μιας νέας πολιτικής μνήμης στο επίκεντρο της οποίας ήταν η θεσμοθέτηση

---

¹⁰¹⁶ Α. Ηρακλείδης, *ο.π.*, σ. 151.

¹⁰¹⁷ Στο ίδιο, σ. 150.

¹⁰¹⁸ Χρ. Λυμπέρης, *ό.π.*, σ. 295-296.

¹⁰¹⁹ Λεωνίδας Βασιλικόπουλος, «Μόνος πλοηγός η αποστολή μας», *Ναυτική Ελλάς*, τχ. 651, (Ιανουάριος 1988), σ. 6.

μιας ανάγνωσης της μεταπολεμικής ιστορίας που εξέφραζε την κουλτούρα της Αντιδεξιάς.¹⁰²⁰ Συστατικό στοιχείο της νέας ανάγνωσης ήταν ο αντιαμερικανισμός.¹⁰²¹

Για το ΠΑΣΟΚ, οι ΗΠΑ αποτελούσαν τον κατ' εξοχήν εχθρό της κυβέρνησης και το βασικό εμπόδιο, μαζί με την ελληνική Δεξιά, στην πραγματοποίηση της «Αλλαγής».¹⁰²² Μέρος της απειλής που συνιστούσαν οι ΗΠΑ για την Ελλάδα ήταν η τουρκική επιθετικότητα. Και η απειλή που ερχόταν από τις ΗΠΑ θα εκφραζόταν στο Αιγαίο.¹⁰²³

Στο Πολεμικό Ναυτικό οι αλλαγές στο επίπεδο της επίσημης μνήμης, οδήγησαν στην αποσιώπηση του εθνικόφρονος παρελθόντος του και ανάδειξη κυρίως του «εθνικού» του ρόλου, μέσω της επίκλησης των στιγμών που υπερασπίστηκε την χώρα, ιδιαίτερα εναντίον του εξ ανατολών κινδύνου. Δύο χρόνια μετά την ανάληψη της εξουσίας από το ΠΑΣΟΚ, τον Δεκέμβριο 1983, με αφορμή τον εορτασμό της επετείου των Βαλκανικών Πολέμων, ο Νίκος Παππάς ανέφερε ότι όπως τότε, τον Δεκέμβριο του 1912, έτσι και σήμερα καθήκον του Ναυτικού ήταν η διαφύλαξη και προστασία των θαλασσιών συνόρων. Συνεχίζοντας, τόνισε ότι στο Ναυτικό «γνωρίζουμε πολύ καλά ότι ο ελληνικός λαός τρέφει ιδιαίτερη αγάπη και εκτίμηση προς τη θάλασσα, προς το Ναυτικό της. Γιατί από τη φύση του φιλελεύθερο και βαθιά δημοκρατικό, αγωνίστηκε πάντα στο πλευρό του εναντίον των τυράννων για τη διαφύλαξη των ελευθεριών του». Κλείνοντας, ο Ν. Παππάς τόνισε ότι «το Ναυτικό μαζί με τους άλλους κλάδους των Ενόπλων Δυνάμεων είναι σε θέση όταν διαταχθεί να ανταποκριθεί στις προσδοκίες του Έθνους, στην απαίτηση της ιστορίας και του λαού, που είναι η διαφύλαξη του απαραβίαστου των συνόρων της πατρίδας του».¹⁰²⁴

Στο πλαίσιο της νέας ανάγνωσης της ιστορίας, η επέτειος των Βαλκανικών πολέμων αναβαθμίστηκε και επανερμηνεύτηκε. Η νίκη του Ναυτικού υπό την αρχηγία του ναυάρχου Παύλου Κουντουριώτη κατά του τουρκικού Στόλου στους βαλκανικούς πολέμους το 1912-1913, αναδείχθηκε σε κορυφαία στιγμή του κλάδου, αφού ερμηνευόταν πλέον ως το ιστορικό προηγούμενο που αποδείκνυε ότι το ελληνικό Πολεμικό Ναυτικό δεν είχε τίποτα να φοβηθεί από την Τουρκία. Όπως και στο

---

¹⁰²⁰ Γ. Βούλγαρης, *ό.π.*, σ. 103-104.

¹⁰²¹ Τζ. Λιαλιούτη, *ό.π.*, σ. 199.

¹⁰²² Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα 1947-1989*. Αθήνα, Ασίνη, 2016, σ. 432-433.

¹⁰²³ Στο ίδιο, σ. 427-428.

¹⁰²⁴ «Ομιλία του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού αντιναυάρχου Νίκου Παππά για την εορτή του Προστάτου του Ναυτικού Αγίου Νικολάου και των Ναυμαχιών των Βαλκανικών Πολέμων», *Ναυτική Επιθεώρηση*, τχ. 418 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1982), σ. 2-4.

παρελθόν, έτσι και τότε ήταν σε θέση να προστατεύσει την εθνική ακεραιότητα και ανεξαρτησία της χώρας.

Τις αλλαγές αυτές αντικατόπτρισε σε συμβολικό επίπεδο η αναπαλαίωση του θωρηκτού «Γεώργιος Αβέρωφ» και η μετατροπή του σε πλωτό μουσείο. Η ιστορική ναυαρχίδα του ελληνικού Στόλου κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους, είχε παροπλιστεί στα τέλη της δεκαετίας του 1940 και από τον Ιούλιο του 1957 είχε αγκυροβολήσει στον όρμο του Πόρου.¹⁰²⁵ Από το 1979 το ΓΕΝ το προόριζε να διαλυθεί για παλιοσίδερα. Ωστόσο το 1983 με αφορμή την μεταφορά του από τον Πόρο στα ναυπηγεία του Σκαρμαγκά για συντήρηση των υφάλων του, ο Α/ΓΕΝ Νίκος Παππάς πρότεινε να συντηρηθεί και να εκτεθεί κατά τη διάρκεια της Ναυτικής Εβδομάδας του 1984.¹⁰²⁶

Έτσι, το «Αβέρωφ» μεταφέρθηκε στο λιμάνι Ζέας του Πειραιά όπου το κοινό το υποδέχθηκε με ιδιαίτερη θέρμη. Καθώς αποτελούσε το μόνο πλοίο της ένδοξης εποχής των Βαλκανικών, απόστρατοι και εν ενεργεία αξιωματικοί καθώς και ιδιώτες, πρότειναν τότε την αναπαλαίωση του θωρηκτού για να αποτελέσει σύμβολο της νεότερης ελληνικής ιστορίας. Η πρόταση έγινε δεκτή από το ΓΕΝ, το οποίο απευθύνθηκε στο κράτος και τους ιδιώτες προκειμένου να καλύψει τα έξοδα. Μετά την ολοκλήρωση των εργασιών και τη μετατροπή του σε πλωτό μουσείο, το πλοίο θα ελλιμενιζόταν σε περιοχή του Φαληρικού Όρμου όπου σε παραπλήσια περιοχή θα χτιζόταν το Ναυτικό Μουσείο και θα τοποθετείτο το άγαλμα του ναυάρχου των βαλκανικών πολέμων, Παύλου Κουντουριώτη.¹⁰²⁷

Η αναπαλαίωση του «Αβέρωφ» δεν έγινε χωρίς αντιδράσεις. Κατά τη διάρκεια των εργασιών αφαιρέθηκε ο βασιλικός θυρεός. Ήταν ένα δείγμα της ρήξης του Ναυτικού με το μοναρχικό παρελθόν του και σε επίπεδο μνήμης και συμβολισμού. Το γεγονός αυτό έφτασε στη Βουλή. Στις 3 Ιουλίου 1984 βουλευτές της Νέας Δημοκρατίας έθεσαν το ζήτημα της αφαίρεσης του θυρεού στον υφυπουργό Εθνικής Άμυνας Αντώνη Δροσογιάννη. Μεταξύ των βουλευτών ήταν και ο Ιωάννης Σταθόπουλος και Αλέξανδρος Παπαδόγγονας. Απαντώντας στους βουλευτές, ο Α. Δροσογιάννης τόνισε ότι η απομάκρυνση του θυρεού δεν αφαιρέσει τίποτα από το ένδοξο παρελθόν του. Από το 1957 οπότε και παροπλίστηκε το θωρηκτό, η κυβέρνηση

---

¹⁰²⁵ «Το Θ/Κ «Αβέρωφ», Ζωντανός Θρύλος των Ελληνικών Ναυτικών Αγώνων», *Ναυτική Επιθεώρηση*, τχ. 428 (Ιούλιος-Αύγουστος 1984), σ. 101.

¹⁰²⁶ ΑΚΔ, Φάκελος, Το Κίνημα του Ναυτικού-Μάιος 1973, Έγγραφα, Σημείωμα «Το ιστορικό της ιδρύσεως του άλσους ναυτικής παράδοσης και της μετασταθμεύσεως των ιστορικών πλοίων του Π.Ν. στο φαληρικό δέλτα», χ.η. σ. 1-2.

¹⁰²⁷ «Το Θ/Κ «Αβέρωφ», Ζωντανός Θρύλος των Ελληνικών Ναυτικών Αγώνων», *ό.π.*, σ. 101.

του ΠΑΣΟΚ ήταν η πρώτη που αποφάσισε και προχωρούσε στην ανάδειξη του παρελθόντος του. Στα περίπου 25 χρόνια που έμεινε εγκαταλελειμμένο, κυρίως δηλαδή στις «ημέρες» των ερωτώμενων βουλευτών, το πλοίο λεηλατήθηκε. Προσωπικά αντικείμενα του Παύλου Κουντουριώτη, έπιπλα, ξύλινες επενδύσεις, εξαρτήματα του πλοίου αφαιρέθηκαν και κανένας δεν έκανε λόγο για «βανδαλισμό», «προσβολή της ιστορίας» και έλλειψη «αξιοπρέπειας». Για τους βουλευτές που θεωρούσαν την αφαίρεση του στέμματος ως «παραχάραξη της ιστορίας» ο υφυπουργός ανέφερε ότι κατά τα προηγούμενα χρόνια είχαν αφαιρεθεί δεκάδες άλλα στέμματα διάσπαρτα στο πλοίο ενώ κατέληξε λέγοντας ότι ο σεβασμός στην ιστορία και τα κειμήλιά της αποδεικνύεται με πράξεις και όχι με λόγια.¹⁰²⁸

Το καλοκαίρι του 1986 το «Αβέρωφ» αναπαλαιωμένο αγκυροβόλησε μόνιμα στον Φλοίσβο Παλαιού Φαλήρου.¹⁰²⁹ Κυβερνήτης του ήταν ο συνονόματος εγγονός του Παύλου Κουντουριώτη. Απέναντί του τοποθετήθηκε ο αδριάντας του Κουντουριώτη ο οποίος αποκαλύφθηκε στο πλαίσιο της Ναυτικής Εβδομάδας. Στην τελετή παρέστησαν ο υφυπουργός Εθνικής Άμυνας Ορέστης Παπαστρατής, ο γλύπτης που φιλοτέχνησε τον αδριάντα, Μέμος Μακρής, ο Α/ΓΕΝ Νίκος Παππάς, ο Αρχηγός Στόλου Λεωνίδα Βασιλικόπουλος και αξιωματικοί και από τους άλλους δύο κλάδους των ενόπλων δυνάμεων.

Μιλώντας κατά τα αποκαλυπτήρια, ο Ν. Παππάς ανέφερε ότι ο Π. Κουντουριώτης «είναι αυτός που πίστεψε στα οράματα του Ελευθερίου Βενιζέλου και με τη λατρεία του στη πατρίδα και τη δημοκρατία μπόρεσε να φέρει σε πέρας την αποστολή του και να απελευθερώσει ολόκληρο το Αιγαίο. [...] Με υπερηφάνεια το Πολεμικό Ναυτικό εκπληρώνει σήμερα καθήκον στον ναυμάχο [...] Για να θυμίζει σε όλους ότι η ανεξαρτησία των νησιών μας στο Αιγαίο κατακτήθηκε με αγώνες».¹⁰³⁰ Η νικηφόρα δράση του ελληνικού Ναυτικού στους βαλκανικούς πολέμους κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αποτελούσε το ιστορικό προηγούμενο για τον νέο ρόλο του Ναυτικού. Ο εορτασμός της Ναυτικής Εβδομάδας το καλοκαίρι του 1986 έλαβε χαρακτηριστικά επίδειξης ισχύος. Στον όρμο του Φαλήρου είχε αγκυροβολήσει το σύνολο του Στόλου,

---

¹⁰²⁸ *Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων*, Περίοδος Γ', τ. Α', Σύνοδος Δ', Συνεδρίαση ΣΤ', 8 Οκτωβρίου 1984, σ. 192.

¹⁰²⁹ *Ναυτική Επιθεώρηση*, τχ. 439 (Μάιος-Ιούνιος 1986), σ. 17' ένα χρόνο αργότερα εκδόθηκε από την Υπηρεσία Ιστορίας Ναυτικού και το βιβλίο του απόστρατου αξιωματικού του Ναυτικού Νίκου Α. Σταθάκη, *Θ/Κ «Γ. Αβέρωφ». Χρονικό του Θωρηκτού της Νίκης*, το οποίο παρουσίαζε την ιστορία του θωρηκτού ως πλοίο του ελληνικού Στόλου και κυρίως τη δράση του στις ναυμαχίες των Βαλκανικών Πολέμων.

¹⁰³⁰ Λουκάς Δημάκας, «Στόλος υπερηφάνειας...», εφ. *Τα Νέα*, 7 Ιουλίου 1986, σ. 7.

65 πολεμικά πλοία σε δύο στήλες βάθους 40 χιλιομέτρων. Δίπλα τους ήταν 40 καΐκια. Τα πλοία χαιρέτισαν με κανονιοβολισμούς την άφιξη του Προέδρου της Δημοκρατίας Χρήστο Σαρτζετάκη στη φρεγάτα «Ελλη» από την οποία μαζί με τον Ανδρέα Παπανδρέου τους υφυπουργούς Εθνικής Άμυνας καθώς και το σύνολο της ηγεσίας των ενόπλων δυνάμεων επιθεώρησε τον Στόλο. Η επιθεώρηση κράτησε περίπου μια ώρα και δύο φορές πέταξαν πάνω από το «Ελλη» ελικόπτερα ανθυποβρυχιακού πολέμου.

Μετά την επιθεώρηση, ο Χρ. Σαρτζετάκης τόνισε ότι τόσο η παράδοση του Ναυτικού, οι επιδόσεις του δηλαδή στους Βαλκανικούς Πολέμους και στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, καθώς και το έξοχο σημείο στο οποίο βρισκόταν, αποτελούσαν προειδοποίηση προς όσους επιβουλεύονταν τον ελληνικό χώρο. Για τον Ι. Χαραλαμπίοπουλο «το τίμημα που θα πληρώσουν όλοι εκείνοι οι οποίοι ενδεχομένως επιβουλεύονται τον εθνικό μας χώρο, θα είναι πάρα πολύ σκληρό για αυτούς».¹⁰³¹

4.5. Το «Κίνημα» ως τεκμήριο δημοκρατικής παράδοσης.

Εάν η επανερμηνεία της εορτής των Βαλκανικών Πολέμων εξυπηρετούσε την τεκμηρίωση της ικανότητας του Ναυτικού να προστατεύει την εθνική ανεξαρτησία, το «Κίνημα του Ναυτικού» αναδείχθηκε το γεγονός που τεκμηρίωνε την πίστη του στο δημοκρατικό πολίτευμα. Η εκκίνηση δόθηκε με την επιλογή να αναλάβει ο Παππάς την αρχηγία του Ναυτικού. Η τοποθέτηση του κυβερνήτη του «Βέλους» ως Α/ΓΕΝ, συμβόλιζε την αλλαγή σελίδας στο Ναυτικό.¹⁰³²

Δύο χρόνια μετά, στις 27 Μαΐου 1984 ο δήμος της Κω απένειμε το χρυσό μετάλλιο του δήμου στον Αρχηγό του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού αντιναύαρχο Νίκο Παππά ως «ελάχιστη ένδειξη αναγνώρισης της προσφοράς του στην αποκατάσταση της ελευθερίας και δημοκρατίας» με αφορμή τη συμπλήρωση 11 ετών από την ανταρσία του «Βέλους». Παρόντες στη τελετή, που έγινε στο αρχαίο θέατρο του νησιού, ήταν οι εκπρόσωποι των τοπικών πολιτικών και στρατιωτικών αρχών, ο υφυπουργός Εθνικής Οικονομίας Αντώνης Γεωργιάδης ως εκπρόσωπος του πρωθυπουργού, ο Μητροπολίτης, καθώς και οι δήμαρχοι Καλύμνου και Ρόδου. Ήταν η πρώτη αναγνώριση από το κράτος, έστω και σε τοπικό επίπεδο, της συμβολής της ανταρσίας στην αποκατάσταση της δημοκρατίας. Κατά τη διάρκεια της τελετής τον λόγο πήρε και

---

¹⁰³¹ Στο ίδιο.

¹⁰³² Χρ. Λυμπέρης, *ό.π.*, σ. 231.

ο Νίκος Παππάς ο οποίος, αναφερόμενος στο «Κίνημα», το κατέταξε στις εκδηλώσεις μαζικής αντίστασης του ελληνικού λαού που έριξαν τη χούντα. Όπως ανέφερε:

Οι εκδηλώσεις της μαζικής αντίστασης του λαού [ήταν] όταν ο πόνος για τον χαμό του Γέρου της Δημοκρατίας και του ποιητή Σεφέρη ενώθηκε με την αγανάκτηση για την καταπίεση [...] Η εξέγερση στη Νομική Σχολή Αθηνών τον Φεβρουάριο του 1973 που οι φοιτητές αδερφωμένοι με μόνο όπλο τη φωνή τους, κλόνισαν συθέμελα τη χούντα [...]. Το Πολεμικό Ναυτικό που το κίνημά του που εκφράστηκε με το «ΒΕΛΟΣ», απέδειξε ότι οι Ένοπλες Δυνάμεις μας, είναι κομμάτι του λαού και όχι της χούντας.

Το Ναυτικό μας πάντα είχε και έχει βαθιά δημοκρατική παράδοση η οποία ταυτίζεται με την ελεύθερη δημοκρατική δομή του [...] και τους απελευθερωτικούς αγώνες, στάθηκε κοντά στο λαό και οι σφετεριστές των εξουσιών του λαού, ούτε μια στιγμή δεν αισθάνθηκαν το Ναυτικό κοντά τους. Η συντριπτική πλειοψηφία των Αξιωματικών που κάλυπταν όλο το ιδεολογικό κομματικό φάσμα, υπέγραψαν πρωτόκολλο τιμής με μοναδικό σκοπό την επαναφορά της Δημοκρατίας. [...] Το Πολυτεχνείο υπήρξε η κορωνίδα.¹⁰³³

Δεδομένου ότι ο Ν. Παππάς μιλούσε με την ιδιότητα του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου, τα παραπάνω λόγια αποτέλεσαν τη πρώτη επίσημη ανάγνωση των γεγονότων του Μαΐου 1973 από το Πολεμικό Ναυτικό. Μια ανάγνωση, που αντικατόπτριζε την ενσωμάτωση του αφηγήματος του «Κινήματος», όπως αυτό είχε διαμορφωθεί κατά τη Μεταπολίτευση, στην νέα επίσημη σύγχρονη ιστορία του Πολεμικού Ναυτικού όπως αυτή καθιερωνόταν μετά την πολιτική αλλαγή του 1981. Έτσι υπό αυτό το πρίσμα, το «Κίνημα» δεν αποτέλεσε υπόθεση μιας ομάδας δημοκρατικών αξιωματικών, αλλά έκφραση του συνόλου του Πολεμικού Ναυτικού και ένα ακόμα τεκμήριο της δημοκρατικής του παράδοσης, αντίστοιχο με τη συμμετοχή του στον αγώνα του 1821 και των Βαλκανικών Πολέμων.

Λίγους μήνες αργότερα, στο πλαίσιο εκδήλωσης του Συνδέσμου Φυλακισθέντων και Εξορισθέντων Αντιδικτατορικού Αγώνα στην Αθήνα με αφορμή τη συμπλήρωση δέκα ετών από τη κατάρρευση της δικτατορίας, μίλησε και ο απόστρατος υποναύαρχος Μιλτιάδης Παπαθανασίου, ο οποίος τόνισε ότι η αντιδικτατορική στάση του Ναυτικού κορυφώθηκε με το «Κίνημα» και την «κορυφαία στιγμή» του, το «Βέλος». Τόνισε ότι

¹⁰³³ «Ο λόγος του Αρχηγού ΓΕΝ», *Ναυτική Επιθεώρηση*, τχ. 427 (Μάϊος-Ιούνιος 1984), σ. 1-2.

η δικτατορία δεν έλεγχε το Ναυτικό, και ότι «το 1973 οι συνθήκες είναι ιδανικές» για κίνημα λόγω του κλίματος αντίστασης που είχαν δημιουργήσει οι μεγαλειώδεις εκδηλώσεις των φοιτητών στη Νομική σε συνδυασμό με την οικονομική δυσπραγία. Εάν το «Κίνημα» εκδηλωνόταν η δικτατορία πιθανότητα θα κατέρρεε. Επιπλέον, οι αξιωματικοί έδιναν ιδιαίτερη σημασία στην υποστήριξή τους από το λαό, καθώς «προβλεπόταν η δημιουργία λαϊκών εκδηλώσεων σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας και πρόσωπα διασυνδεδεμένα με την κίνηση είχαν έρθει σε επαφή με το φοιτητικό κίνημα». Μάλιστα, ανέφερε ότι στόχος τους δεν ήταν «εκμαιεύσουν λύσεις της αρεσκείας τους», αλλά η αποκατάσταση της «Λαϊκής Κυριαρχίας» και η «επάνοδος στη συνταγματική τάξη» ενώ σαν απόδειξη των προθέσεών τους ανέφερε ότι «είχε αποφασιστεί σε κάθε πόλη ή χωριό που θα επιβαλλόταν η κίνηση να γινόταν αποκατάσταση των πριν τη Δικτατορία αρχόντων Τοπικής Αυτοδιοίκησης ανεξάρτητα της πολιτικής Παράταξης που ανήκαν». Απαριθμώντας τις συνέπειες του «Κινήματος», ο υπوناύαρχος κατέληξε ότι μεταξύ αυτών ήταν η απόδοσή αμνηστίας από το καθεστώς που οδήγησε στην απελευθέρωση πολιτικών κρατούμενων όπως ο Αλέκος Παναγούλης, κυρίως όμως:

Γέννησε μια ελπίδα στον Ελληνικό Λαό για γρήγορο πέσιμο της δικτατορίας και του δημιούργησε την παρήγορη σκέψη ότι ανάμεσα στους αξιωματικούς των Ενόπλων Δυνάμεων υπήρχαν και εκείνοι που σκέφτονταν τις ελευθερίες του, που έβλεπαν το ζήτημα της αποκατάστασης της Δημοκρατίας σαν καθήκον τους.

Εν τέλει, ήταν στη βάση αυτής της σχέσης που στη Μεταπολίτευση αποκαταστάθηκε η επαφή των ενόπλων δυνάμεων με το λαό, με το Ναυτικό να συνιστά το κύριο στήριγμα της κυβέρνησης για την αποκατάσταση της δημοκρατίας.¹⁰³⁴ Η ομιλία του Μ. Παπαθανασίου ενέταξε το «Κίνημα του Ναυτικού» στον αντιδικτατορικό αγώνα που γέννησε την Τρίτη Ελληνική Δημοκρατία, αποτελώντας τμήμα του αγώνα εκείνου που κορυφώθηκε με την εξέγερση του Πολυτεχνείου.

Ένα χρόνο αργότερα έγινε και η θεσμική αναγνώριση της προσφοράς του «Κινήματος του Ναυτικού» στον αγώνα για την δημοκρατία. Στις 26 Απριλίου 1985 η κυβέρνηση προχώρησε στην αναγνώριση της αντιστασιακής δράσης κατά της

---

¹⁰³⁴ Υπوناύαρχου Μιλτιάδη Παπαθανασίου, «Το Ναυτικό στη διάρκεια της δικτατορίας», *Ναυτική Επιθεώρηση*, τχ. 428 (Ιούλιος-Αύγουστος 1984), σ. 31-38.

Δικτατορίας των Συνταγματαρχών. Σύμφωνα με τον σχετικό νόμο «Η αντίσταση κατά του δικτατορικού καθεστώτος 1967-1974 στο έδαφος της Ελλάδας και του εξωτερικού αναγνωρίζεται σαν υπηρεσία υπέρ της πατρίδας και του δημοκρατικού πολιτεύματος. Ο ετήσιος πανελλήνιος εορτασμός της 17^{ης} Νοέμβρη αποτελεί έμπρακτη απόδοση της οφειλόμενης από το έθνος τιμής στην αντίσταση κατά του δικτατορικού καθεστώτος».¹⁰³⁵ Με τον νόμο αυτό αναγνωρίστηκε η αντιδικτατορική δράση των αξιωματικών και υπαξιωματικών της συνωμοσίας και της ανταρσίας και όσοι συμμετείχαν έλαβαν βεβαιώσεις αντιδικτατορικής δράσης.¹⁰³⁶

Το «Κίνημα του Ναυτικού» με το «Βέλος» αποτελούσαν μια ζωντανή σελίδα ιστορίας για το Ναυτικό. Στις 5 Ιουλίου 1986 μετά την αποκάλυψη του νέου αδριάντα του Παύλου Κουντουριώτη στον Φλοίσβο στο πλαίσιο της Ναυτικής Εβδομάδας, διοργανώθηκε μια δεξίωση επί του «Βέλους» που ήταν αγκυροβολημένο στον φαληρικό όρμο. Σ' αυτήν παρέστησαν, πέρα από τον Ν. Παππά, στελέχη του πληρώματος του πλοίου που τον είχαν ακολουθήσει στην Ιταλία ζητώντας πολιτικό άσυλο.¹⁰³⁷

Τον Δεκέμβριο του 1986 στο πλαίσιο των αλλαγών στην ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων, ο Ν. Παππάς αποχώρησε και παρέδωσε τα καθήκοντα του Α/ΓΕΝ στον αντιναύαρχο Λεωνίδα Βασιλικόπουλο. Η τελετή παράδοσης-παραλαβής έγινε στη Σχολή Δοκίμων. Η αποχώρηση του Ν. Παππά συνοδεύτηκε από 17 κανονιοβολισμούς από το «Βέλος» το οποίο είχε αγκυροβολήσει για το σκοπό αυτό στον όρμο της Σχολής. Με 13 κανονιοβολισμούς υποδέχτηκε τον Λ. Βασιλικόπουλο ως νέο Α/ΓΕΝ.¹⁰³⁸ Κατά τη διάρκεια της παράδοσης των καθηκόντων του ο Ν. Παππάς αναφέρθηκε στην ανταρσία του «Βέλους»:

Το Βέλος με την ενέργειά μου εκείνη μαζί με τους 32 αξιωματικούς και υπαξιωματικούς που με ακολούθησαν και με τους συλληφθέντες του Κινήματος του Ναυτικού, αποπλύναμε τη ντροπή του φασισμού που μας είχε προσάψει άδικα στο σύνολο των αξιωματικών η δικτατορία. [...] Είμαι περήφανος γιατί αυτή τη στιγμή υπηρετούν

¹⁰³⁵ ΦΕΚ, τεύχος Α', αρ. 73, 26 Απριλίου 1985.

¹⁰³⁶ Ενδεικτικά, ΣΦΕΑ, ΑΦΠ, Φάκελος Α. Κακαρά, υποφάκελος, Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973(2), ΓΕΝ, Β3, Βεβαιωτικό Κ. Καταγά, Αθήνα, 5 Δεκεμβρίου 1985' στο ίδιο, ΓΕΝ, Β3, Βεβαιωτικό Δ. Κασσιμάτη, Αθήνα, 16 Ιανουαρίου 1986' στο ίδιο ΓΕΝ, Β3, Βεβαιωτικό Γ. Καραμήτσου, Αθήνα, 28 Ιουλίου 1986' στο ίδιο ΓΕΝ, Β3, Βεβαιωτικό Α. Θεοχάρη, Αθήνα, 16 Ιανουαρίου 1986' στο ίδιο, ΓΕΝ, Β3, Βεβαιωτικό Ι. Θεοφιλόπουλου, Αθήνα 5 Δεκεμβρίου 1985.

¹⁰³⁷ Λουκάς Δημάκας, «Στόλος υπερηφάνειας...», εφ. *Τα Νέα*, 7 Ιουλίου 1986, σ. 7.

¹⁰³⁸ «Συνεχίζονται οι κρίσεις», εφ. *Τα Νέα*, 24 Δεκεμβρίου 1986, σ. 8.

στο Πολεμικό Ναυτικό από της ανωτάτης ηγεσίας μέχρι και της τάξης των υπαξιωματικών, δεκάδες άνδρες οι οποίοι σε δύσκολες ώρες αντιστάθηκαν και υπέστησαν ακλόνητοι και ανυποχώρητοι βασανισμού και διώξεις από τη χούντα. Σήμερα, τους πληροφορώ ότι ποτέ δεν παρέλειψα να τους προφυλλάσω κάθε φορά που εγένοντο στόχοι ύποπτης ιδιοτελούς και ζηλόφθονης διαβολής. [...] Φεύγοντας από τον ιερό αυτό χώρο, χαρούμενος και τιμημένος από τις χαιρετιστήριες βολές του Βέλους.¹⁰³⁹

Τα λόγια του Ν. Παππά, σε μια ομιλία που πυροδότησε πολλές συζητήσεις, καθώς και η όλη τελετουργία με τη παρουσία του «Βέλους», αποδεικνυαν ότι το μεταπολιτευτικό Ναυτικό ήταν υπόθεση των αποτάκτων του 1973. Σχεδόν τρία χρόνια αργότερα, κατά την παράδοση της αρχηγίας του, ήταν η σειρά του Λ. Βασιλικόπουλου να αναδείξει το αφήγημα του δημοκρατικού Ναυτικού. Σύμφωνα με τον απερχόμενο αρχηγό, κατά την περίοδο της δικτατορίας ένωσε περήφανος που ήταν αξιωματικός του Ναυτικού το οποίο τότε:

στο σύνολό του απέρριψε το ανοσιούργημα της δικτατορίας [...] Πιστοί στον Όρκο τους και στα υψηλά ιδανικά της Δημοκρατίας και της Λαϊκής κυριαρχίας οι αξιωματικοί του Π.Ν. στάθηκαν σθεναρά υπερασπιστές του Συντάγματος και πολέμησαν στο πλευρό του Ελληνικού Λαού το δικτατορικό καθεστώς. Συντέλεσαν άμεσα και ενεργά στην πτώση του και την αποκατάσταση της Δημοκρατίας.¹⁰⁴⁰

Κατά τη διάρκεια της θητείας του Λ. Βασιλικόπουλου το 1987 η κυβέρνηση προσπάθησε να επαναπροσδιορίσει τη στιγματισμένη σχέση τους με το στρατιωτικό καθεστώς και να συστήσει εκ νέου τις ένοπλες δυνάμεις στην ελληνική κοινωνία. Τον Απρίλιο, με αφορμή τη συμπλήρωση 20 ετών από την 21^η Απριλίου 1967, ο Γιάννης Χαραλαμπίδης, αντιπρόεδρος τότε της κυβέρνησης και υπουργός Εθνικής Άμυνας, με ημερήσια διαταγή προς τις ένοπλες δυνάμεις αναφέρθηκε στο πραξικόπημα, το οποίο περιέγραψε ως έργο «μιας ομάδας επίορκων αξιωματικών, [το οποίο] αφού πρώτα εξαπάτησε τις ίδιες Ένοπλες Δυνάμεις, κατέλυσε τη δημοκρατία». Μεταξύ των συνεπειών της επτάχρονης δικτατορίας στις ένοπλες δυνάμεις, ήταν η κατάλυση της πειθαρχίας και της ιεραρχίας, με αποτέλεσμα την αποδιοργάνωση και την

¹⁰³⁹ Λουκάς Δημάκας, «Βολές κατά Δροσογιάννη», εφ. *Τα Νέα*, 24 Δεκεμβρίου 1986, σ. 3.

¹⁰⁴⁰ «Ημερήσια διαταγή του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού Αντιναύαρχου Λ. Βασιλικόπουλου Π.Ν.», *Ναυτική Επιθεώρηση*, τχ. 458 (Ιούλιος-Αύγουστος 1989), σ. 3-4.

καταρράκωση του ηθικού τους, καθώς και τη δυσφήμισή τους, καθιστώντας τες όργανο αστυνόμευσης και καταπίεσης του λαού. Η ηθική αποδυνάμωση της χώρας και οι αντιθέσεις που είχαν δημιουργηθεί μεταξύ στρατού και λαού και η αποδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων, όπως έδειξε η επιστράτευση του Ιουλίου 1974, οδήγησαν στην εθνική τραγωδία της Κύπρου. «Όσα συνέβησαν στον τόπο μας από την αποφράδα εκείνη ημέρα του Απρίλη του 1967 είναι τραγικά αλλά και διδακτικά». Το μήνυμα ήταν ξεκάθαρο. Η μη πίστη των ενόπλων δυνάμεων προς τη δημοκρατία, δηλαδή την πολιτική εξουσία, θα είχε καταστροφικές συνέπειες για την χώρα, και η δικτατορία, που οδήγησε στην τουρκική εισβολή στη Κύπρο, λειτουργούσε ως το παράδειγμα που το επιβεβαίωνε.¹⁰⁴¹

20 χρόνια μετά το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου και μετά την επιτυχημένη κινητοποίησή τους κατά της Τουρκίας τον Μάρτιο του 1987,¹⁰⁴² το ελληνικό κράτος άρθρωσε για πρώτη φορά λόγο για τη σχέση ενόπλων δυνάμεων και δικτατορίας. Η κίνηση αυτή αφ' ενός έδειχνε μια μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση της κυβέρνησης σχετικά με τον έλεγχο που ασκούσε στις ένοπλες δυνάμεις. Η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ ήταν επιφυλακτική κατά πόσο είχε έλεγχο επί των ενόπλων δυνάμεων, τουλάχιστον κατά την πρώτη τετραετία. Αφ' ετέρου, η επιτυχημένη κινητοποίηση των ενόπλων δυνάμεων τον Μάρτιο του 1987 λειτούργησε και ως ένα γεγονός που επέτρεψε στη κυβέρνηση να παρουσιάσει μια νέα εικόνα των ενόπλων δυνάμεων, απαλλαγμένη από το στίγμα της 21^{ης} Απριλίου 1967. Και σε αυτό σημαντικό ρόλο έπαιξε το δημοκρατικό «Κίνημα».

Πάντα το 1987 προβλήθηκε από την εκπομπή *Εδώ και Σήμερα*, της ΕΡΤ, το επεισόδιο με τίτλο «Αξιωματικοί κατά Χούντας». Σύντομο και λιτό, παρουσίαζε για πρώτη φορά στο ελληνικό κοινό ιστορίες αντίστασης αξιωματικών και των τριών κλάδων. Σε αυτό έδωσαν συνέντευξη μεταξύ άλλων, οι Ανδρέας Έσσερμαν, Αλέξανδρος Ζαρκάδας και Μανώλης Λιοναράκης από τον Στρατό Ξηράς, ο Δημήτρης Αποστολάκης από την Πολεμική Αεροπορία και ο Μιλτιάδης Παπαθανασίου από το Πολεμικό Ναυτικό. Κοινό όλων ήταν η συμμετοχή σε αντιδικτατορικές ενέργειες. Στόχος του ντοκιμαντέρ ήταν να δείξει ότι δεν ήταν όλες οι ένοπλες δυνάμεις υπέρ της δικτατορίας, αλλά ότι υπήρχαν άνθρωποι, ακόμα και συντηρητικών πεποιθήσεων, που

---

¹⁰⁴¹ «Ημερήσια διαταγή του αντιπροέδρου της κυβέρνησης και Υπουργού Εθνικής Άμυνας κ. Γιάννη Χαραλαμπίδου, Για την 21^η Απριλίου 1967», *Ναυτική Επιθεώρηση*, τχ. 445 (Μάιος-Ιούνιος 1987), σ. 3-4.

¹⁰⁴² Α. Ηρακλείδης, *Άσπονδοι γείτονες...ό.π.*, σ. 150.

στράφηκαν κατά του καθεστώτος. Όσον αφορά το Ναυτικό, ο Μ. Παπαθανασίου ανέφερε ότι στο μεγαλύτερο μέρος του ήταν κατά του καθεστώτος από τη πρώτη μάλιστα στιγμή, όπως έδειχνε η στάση του Κ. Εγκολφόπουλου. Κορυφαία αντιδικτατορική πράξη ήταν η «οργάνωση του Κινήματος του Ναυτικού» και η ανταρσία του «Βέλους», στην οποία συμμετείχαν αξιωματικοί και από τους άλλους δύο κλάδους, και κυρίως την Αεροπορία. Ως η εκβολή όλων των αντιδικτατορικών δραστηριοτήτων και έκφραση του Ναυτικού, το δημοκρατικό «Κίνημα» αντιπροσώπευε την αντίσταση του συνόλου των δημοκρατικών ενόπλων δυνάμεων.¹⁰⁴³ Ήταν μια ανάγνωση που εξέφραζε αρκετούς «κινηματίες» και η οποία από τη Μεταπολίτευση και μετά περιοριζόταν στον συντηρητικό χώρο.¹⁰⁴⁴ Μάλιστα το 1974 ο Ευάγγελος Αβέρωφ, απευθυνόμενος στις ένοπλες δυνάμεις ήδη την επαύριον της ανάληψης των καθηκόντων του στο Υπουργείο Αμύνης, χαρακτήρισε την υποστήριξη προς τη δικτατορία, την οποία δεν ανέφερε αλλά υπονόησε, ως λάθος, και ότι καλόπιστα έπεσαν θύματα λίγων.¹⁰⁴⁵ Αν και ο αντιδεξιός Τύπος παρουσίαζε το «Κίνημα» περισσότερο ως υπόθεση του Ναυτικού παρά των ενόπλων δυνάμεων,¹⁰⁴⁶ οι «κινηματίες» επέμεναν να το παρουσιάζουν ως έκφραση και των τριών κλάδων.¹⁰⁴⁷ Ο ίδιος ο Ν. Παππάς ως Α/ΓΕΝ ανέφερε ότι το «Κίνημα» με το «Βέλος» απέδειξε ότι οι ένοπλες δυνάμεις δεν στήριζαν τη δικτατορία. «Οι προεκτάσεις του Κινήματος και στα άλλα όπλα, απογύμνωσε τους δικτάτορες και τους άφησε έκθετους διεθνώς».¹⁰⁴⁸

Τέλος, σημαντικό ρόλο στην καθιέρωση του νέου αφηγήματος του «δημοκρατικού Ναυτικού» έπαιξε το βιβλίο του απόστρατου αρχιπλοιάρχου Αντώνη Κακαρά που κυκλοφόρησε το 1993 με τίτλο *Το Πολεμικό Ναυτικό στη Δικτατορία 1967-1974*. Στο βιβλίο του, ο Α. Κακαράς υποστήριξε την αρνητική στάση του Πολεμικού Ναυτικού στο σύνολό του έναντι της δικτατορίας των συνταγματαρχών. «Είναι μια προσέγγιση των δραστηριοτήτων που αναπτύχθηκαν από στελέχη (αξιωματικούς και

---

¹⁰⁴³ Παναγιώτης Βενάρδος, «Αξιωματικοί κατά Χούντας», *Εδώ και Σήμερα*, ΕΡΤ, 1987.

¹⁰⁴⁴ Γιώργιος Καράγιωργας, «Από τον ΙΔΕΑ στη Χούντα», εφ. *Το Βήμα*, 17 Απριλίου 1975, σ. 3· Λένα Δουκίδου, «Τι πέτυχε η αντίσταση;», εφ. *Η Καθημερινή*, 15 Μαΐου 1975, σ. 4· Αχιλλέας Χατζόπουλος, «Το Κίνημα του Ναυτικού», εφ. *Η Καθημερινή*, 22 Μαΐου 1975, σ. 4· Αχιλλέας, Χατζόπουλος, «Το Κίνημα του Ναυτικού», εφ. *Η Καθημερινή*, 25 Μαΐου 1975, σ. 7.

¹⁰⁴⁵ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, Φάκελος 102, Ανακοινώσεις, Δημοσιεύματα Τύπου 1975-1976, Ομιλία Υπουργού Εθνικής Αμύνης προς τους Αξιωματικούς των Ενόπλων Δυνάμεων, σ. 8.

¹⁰⁴⁶ Γιώργος Καράγιωργας, «Η ανταρσία του «Βέλους», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 22 Μαΐου 1978, σ. 9· «Το Κίνημα του Ναυτικού στη δικτατορία και οι εκμεταλλευτές του», ό.π., σ. 7.

¹⁰⁴⁷ Νίκος Παπαδημητρίου, *Το Κίνημα του Π. Ναυτικού. Μάιος 1973*, Αθήνα, Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1985, σ. 632-652.

¹⁰⁴⁸ «11 χρόνια από την τολμηρή ενέργεια του Α/Τ ΒΕΛΟΣ», *Ναυτική Επιθεώρηση*, τχ. 427 (Μάιος-Ιούνιος 1984), σ. 2-3.

υπαξιωματικούς) του Πολεμικού Ναυτικού στο διάστημα της τελευταίας δικτατορίας. [...] Έγινε προσπάθεια τα γεγονότα να στηρίζονται σε γραπτά ντοκουμέντα, ώστε να είναι όσο γίνεται πιο αντικειμενικά». ¹⁰⁴⁹

Χρησιμοποιώντας το διαθέσιμο αρχειακό υλικό, ο συγγραφέας εξέτασε τα γεγονότα σε χρονολογική σειρά. Το συμπέρασμα στο οποίο κατέληγε ήταν ότι το Ναυτικό ήταν στο σύνολό του, από τις τάξεις των αξιωματικών μέχρι και τους υπαξιωματικούς και ναύτες, κατά της δικτατορίας. Και μάλιστα από τη πρώτη στιγμή του καθεστώτος και καθ' όλη τη διάρκεια της επταετίας.

Η παραίτηση του τότε Α/ΓΕΝ αντιναύαρχου Κωνσταντίνου Εγκολφόπουλου, λίγες μέρες μετά το πραξικόπημα ως έκφραση αντίθεσης στο νέο καθεστώς, η αντίδραση της 13^η Δεκεμβρίου 1967, η συμμετοχή υπαξιωματικών στην αντιδικτατορική οργάνωση Δημοκρατική Άμυνα το 1968, το «Κίνημα του Ναυτικού» και η ανταρσία του «Βέλους» από τους αξιωματικούς το 1973, οι συνεχείς διώξεις στελεχών του Ναυτικού σχεδόν κάθε έτος, συνηγορούσαν στο συμπέρασμα του συγγραφέα. Τέλος, αναφερόμενος στην αποχουντοποίηση του Ναυτικού που έγινε μετά τον Ιούλιο του 1974, υποστήριξε ότι το αποτέλεσμα της αποδείκνυε ότι μόνο μια μικρή μειοψηφία στήριξε τη δικτατορία. Πρέπει να τονιστεί ότι στο σχήμα του Α. Κακαρά, το «Κίνημα του Ναυτικού» δεν αποτελούσε την μοναδική γνήσια έκφραση δημοκρατικής αντίστασης του Ναυτικού. Αντιθέτως ήταν μια ακόμα έκφραση αντίστασης, από τις πολλές που παρουσίασε το Ναυτικό κατά τη διάρκεια της δικτατορίας.

Πέρα από τα παραπάνω, ο Α. Κακαράς αφιέρωσε και ένα κεφάλαιο για το Πολυτεχνείο. Σύμφωνα με τον ίδιο «ο λόγος που ένα τέτοιο θέμα παρεμβάλλεται στην εργασία αυτή είναι ότι μερικοί από το Ναυτικό συμμετείχαν ή έζησαν την υπόθεση του Πολυτεχνείου». Με αυτό το τρόπο ο συγγραφέας συνέδεε την αντίδραση του Ναυτικού με τον φοιτητικό αγώνα. ¹⁰⁵⁰

Ουσιαστικά, το βιβλίο του Α. Κακαρά τεκμηριώνει την αντιδεξιό αφήγηση του «δημοκρατικού Ναυτικού», με τα αρχεία να λειτουργούν ως το υπόστρωμα αληθείας και άρα νομιμοποίησής του. Η συνομιλία του με το επίσημο αντιδεξιό αφήγημα της ιστορίας φάνηκε και στο σχετικό άρθρο στη *Ναυτική Ελλάδα*, ένα από τα επίσημα περιοδικά του Ναυτικού. Σε αυτό ο συντάκτης χαρακτήρισε το βιβλίο ως «το τελευταίο

¹⁰⁴⁹ Αντώνης Κακαράς, *Το Πολεμικό Ναυτικό στη Δικτατορία 1967-1974*, Αθήνα, 1997, σ. 19.

¹⁰⁵⁰ Ο.π.

(για την ώρα) μεγάλο κατόρθωμα του Πολεμικού Ναυτικού [...] ένα εξαιρετικής σημασίας ιστορικό ντοκουμέντο» ενώ συνεχίζοντας ανέφερε ότι με αυτό το Ναυτικό «...δικαιώνεται. Γίνεται περισσότερο έντιμο, ηθικό και ανθρώπινο» και ότι για αυτό το λόγο «δεν πρέπει να λείπει από κανέναν. Να γιατί το επίσημο Ναυτικό πρέπει να αναλάβει ατόφια την ευθύνη της διάδοσής του».¹⁰⁵¹

Περίπου 10 χρόνια αργότερα, ο Α. Κακαράς ενέταξε το σχήμα του δημοκρατικού Πολεμικού Ναυτικού στον ακαδημαϊκό χώρο μέσω της διδακτορικής του διατριβής. Με αντικείμενο τη διερεύνηση της στάσης που κράτησαν στελέχη των ενόπλων δυνάμεων κατά τη Δικτατορία των Συνταγματαρχών και με έμφαση στο Πολεμικό Ναυτικό, η έρευνά του ξεκίνησε το 2000 και ολοκληρώθηκε τέσσερα χρόνια αργότερα, το 2004, οπότε και την υποστήριξε με επιτυχία. Όπως και στο βιβλίο του, έτσι και στη διατριβή, ο Α. Κακαράς ερμήνευσε το «Κίνημα του Ναυτικού» ως τεκμήριο της δημοκρατικότητας του Πολεμικού Ναυτικού. Στη περίπτωση αυτή, το καινούργιο στοιχείο για την ιστορία της ναυτικής συνωμοσίας που προσκόμισε ο συγγραφέας, ήταν η ανάδειξη των κοινωνιολογικών χαρακτηριστικών των αξιωματικών που συμμετείχαν στη ναυτική συνωμοσία, αλλά και συνολικά του σώματος του μεταπολεμικού Βασιλικού Ναυτικού. Η πλειοψηφία τους προέρχονταν από τα αστικά κέντρα της Παλαιάς Ελλάδας και κυρίως τις κεντρικές συνοικίες της Αθήνας και του Πειραιά.¹⁰⁵² Το 2006 η διατριβή του Α. Κακαρά κυκλοφόρησε σε επεξεργασμένη μορφή και χωρισμένη σε τρεις τόμους υπό τον τίτλο: *Οι Έλληνες στρατιωτικοί: αξιωματικοί και υπαξιωματικοί στην μεταπολεμική Ελλάδα*.¹⁰⁵³

4.6. Το «Πολυτεχνείο» της Δεξιάς.

Η ένταξη του αφηγήματος του «Κινήματος του Ναυτικού» στην επίσημη ανάγνωση της ιστορίας του Πολεμικού Ναυτικού και συνολικά του ελληνικού κράτους τη δεκαετία του 1980 αποτέλεσε αναμφισβήτητα σταθμό για τη μνήμη της συνωμοσίας. Αυτό ωστόσο δεν έγινε χωρίς αντιδράσεις από τον συντηρητικό χώρο. Το

¹⁰⁵¹ Δριμάκος, «Οι μεγάλες στιγμές του Π. Ναυτικού», *Ναυτική Ελλάς*, τχ. 747 (Δεκέμβριος 1995), σ. 29.

¹⁰⁵² Αντώνης Κακαράς, «Επαγγελματίες στρατιωτικοί υπό αυταρχικά καθεστάτα (Αξιωματικοί και Υπαξιωματικοί του Πολεμικού Ναυτικού υπό το καθεστώς-δικτατορία 1967-1974)», ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Αθήνα, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειον Πανεπιστήμιο, 2004, σ. 299-303, 624-626.

¹⁰⁵³ Του ίδιου, *Οι Έλληνες στρατιωτικοί: αξιωματικοί και υπαξιωματικοί στην μεταπολεμική Ελλάδα. Τόμοι 1-3*, Αθήνα, Παπαζήση, 2006.

ελληνικό κράτος αναγνώρισε το «Κίνημα του Ναυτικού» ως τμήμα ενός αντιδικτατορικού αγώνα το αποκορύφωμα του οποίου ήταν η εξέγερση του Πολυτεχνείου τον Νοέμβριο του 1973.

Μετά τη κατάρρευση της δικτατορίας το Πολυτεχνείο εξελέχθηκε πολύ γρήγορα σε εθνικό σύμβολο ως κύριο ιδρυτικό γεγονός της Τρίτης Δημοκρατίας.¹⁰⁵⁴ Ήταν ο φάρος ενός ηρωικού προτύπου εξέγερσης και πολιτικής ανυπακοής για την ελληνική κοινωνία.¹⁰⁵⁵ Σε αυτή την εξέλιξη καθοριστικό ρόλο έπαιξε το ΠΑΣΟΚ μέσω της θεσμοποίησής του ως κύριο ιδρυτικό μύθο της Τρίτης Δημοκρατίας. Ήδη από την περίοδο που ήταν αντιπολίτευση, το Πολυτεχνείο κατείχε κεντρική θέση στον πολιτικό λόγο του. Η άνοδός του στην εξουσία το 1981, παρουσιάστηκε ως η εκπλήρωση των αιτημάτων της εξέγερσης του 1973. Η κυβέρνηση της «Αλλαγής» εξέφραζε το Πολυτεχνείο. Λίγες ημέρες μετά την εκλογική νίκη, το ΠΑΣΟΚ καθιέρωσε την εξέγερση ως εθνική επέτειο.¹⁰⁵⁶ Ο Α. Παπανδρέου ήταν ο πρώτος πρωθυπουργός που κατέθεσε στεφάνι. Η επέτειος του 1981 με τη μαζικότητά της παρουσιάστηκε ως η αποκορύφωση της νίκης του ΠΑΣΟΚ. Ήταν η γιορτή της Αλλαγής στην νέα αντιδεξιά ανάγνωση της ιστορίας που θεσμοποιούσε το ΠΑΣΟΚ και μέσα από το νόημα που απέδιδε στο Πολυτεχνείο, οι ΗΠΑ εμφανίζονταν ως ο πρώτος εχθρός του έθνους και της Αλλαγής.¹⁰⁵⁷ Το Πολυτεχνείο κατείχε κεντρική θέση όσον αφορά την περίοδο της δικτατορίας ως η κορύφωση του αγώνα κατά της «αμερικανοκρατίας». Δεν ήταν τυχαίο λοιπόν που όλες οι άλλες αντιδικτατορικές δράσεις όσο σημαντικές και εάν ήταν, υποτάσσονταν στο Πολυτεχνείο. Πόσο μάλλον για τις προερχόμενες από τον συντηρητικό χώρο, όπως η ναυτική συνωμοσία και το «Βέλος».

Αυτό φάνηκε και από τον λόγο του Ν. Παππά κατά τη διάρκεια του εορτασμού της 12^{ης} επετείου του Πολυτεχνείου από το Ναυτικό, που από μόνο του αντικατόπτριζε τις αλλαγές που έφερνε το ΠΑΣΟΚ. Τον Νοέμβριο του 1985 με αφορμή αυτήν την επέτειο, το Ναυτικό διοργάνωσε τελετή στο Κέντρο Εκπαίδευσης “Παλάσκας” στην Αμφιάλη, παρουσία της ηγεσίας του Ναυτικού και των άλλων κλάδων των ενόπλων δυνάμεων και των νεοσυλλέκτων για θητεία.¹⁰⁵⁸ Στην τελετή, ο Ν. Παππάς τίμησε την

---

¹⁰⁵⁴ Τζ. Λιαλιούτη, *ό.π.*, σ. 209.

¹⁰⁵⁵ Aikaterini Andronikidou, Iosif Kovras, «Cultures of Rioting and Anti-Systemic Politics in Southern Europe», *West European Politics*, 35:4 (Ιούλιος 2012), σ. 712-713.

¹⁰⁵⁶ Κωστής Κορνέτης, *Τα παιδιά της δικτατορίας: Φοιτητική αντίσταση, πολιτισμικές πολιτικές και η μακρά δεκαετία του εξήντα στην Ελλάδα*, Αθήνα, Πόλις, 2015, σ. 597.

¹⁰⁵⁷ Ζ. Λιαλιούτη, *ό.π.*, σ. 340.

¹⁰⁵⁸ «Πολυτεχνείο, ο άσβηστος φάρος της λεφτεριάς», *Ναυτική Επιθεώρηση*, τχ. 436 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1985), σ. 20.

εξέγερση των φοιτητών. Στην ομιλία του με τίτλο *Πολυτεχνείο. Ο άσβηστος φάρος της λευτεριάς*, ο Ν. Παππάς αναφέρθηκε στην ελληνική νεολαία η οποία στα κάγκελα του πολυτεχνείου κουβαλούσε το πνεύμα των μαχητών του Λεωνίδα και των Ιερολοχιτών στο Μεσολόγγι, διακηρύσσοντας την απόφασή της να επαναφέρει την ελευθερία και τη δημοκρατία στην Ελλάδα, σε αυτή τη «ταλαιπωρημένη πατρίδα που κουράστηκε να πολεμάει τους ξένους και ντόπιους δυνάστες της, που βαρέθηκε να ροκανίζει τις ορατές και αόρατες αλυσίδες της». Το Πολυτεχνείο ήταν η αρχή της «ξαστεριάς» «η παντοτινή εκείνη ξαστεριά που τραγουδούσε και ο Εθνάρχης Βενιζέλος στον Θέρισο». Οι φοιτητές πρώτοι και μαζί τους ο «αδούλωτος λαός». Για τον Ν. Παππά, το Πολυτεχνείο αποτελούσε πλέον τον άσβηστο φάρο πορείας του λαού, το «εκλεκτό κομμάτι αυτού του λαού και φυσικοί κληρονόμοι και συνεχιστές του πολυτεχνείου ήταν όλοι οι στρατευμένοι νέοι». ¹⁰⁵⁹ Το ίδιο έτος με το Ναυτικό, την επέτειο τίμησαν για πρώτη φορά και άλλοι θεσμοί, όπως η αστυνομία, και με κορυφαίο αυτόν της Προεδρίας της δημοκρατίας. ¹⁰⁶⁰

Η αναβάθμιση του Πολυτεχνείου και η ερμηνεία του ως η κορυφαία αντιδικτατορική και παράλληλα αντιαμερικανική στιγμή από το ελληνικό κράτος, προκάλεσε την αντίδραση του συντηρητικού χώρου. ¹⁰⁶¹ Το ΠΑΣΟΚ είχε ανέλθει στην εξουσία με το σύνθημα «Αλλαγή» αλλά και το «ποτέ πιά δεξιά». Οι αλλαγές στις οποίες προχωρούσε σε θεσμικό και συμβολικό επίπεδο όπως εν προκειμένω, η θεσμοποίηση της αντιδεξιάς αφήγησης της ιστορίας, καθώς και το πολωμένο πολιτικό κλίμα, πίεζαν ασφυκτικά την συντηρητική παράταξη και προκαλούσαν την ιστορική της μνήμη. ¹⁰⁶²

Υπάρχουν φορές που το επίσημο αφήγημα ενός κράτους, παρά την επίκληση που κάνει στην εθνική ενότητα, λειτουργεί διχαστικά και αναπαράγει παλαιές πολιτικές συγκρούσεις, δίνοντας έμφαση στις πληγές που η κυρίαρχη ομάδα υπέστη από τον πολιτικό αντίπαλο. ¹⁰⁶³ Και στη περίπτωση της νέας αφήγησης του ελληνικού κράτους, ο αντίπαλος ήταν ο συντηρητικός χώρος. Η προβολή από το ΠΑΣΟΚ του επιχειρήματος ότι με την δική του άνοδο στην εξουσία εκπληρώθηκαν τα αιτήματα του

---

¹⁰⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 10.

¹⁰⁶⁰ Κατερίνα Λαμπρινού, «Η «γενιά του πολυτεχνείου» στο καλειδοσκόπιο της μεταπολίτευσης», στο Μ. Αυγερίδης, Ε. Γαζή, Κ. Κορνέτης (επιμ.), *ό.π.*, σ. 160.

¹⁰⁶¹ Ζ. Λιαλιούτη, *ό.π.*

¹⁰⁶² Γ. Βούλγαρης, *ό.π.*, σ. 292.

¹⁰⁶³ Lorraine Ryan, «Cosmopolitan memory and national memory conflicts: On the dynamics of their interaction», *Journal of Sociology*, 50:4 (2014), σ. 502· Bjørn Thomassen, Rosario Forlenza, «Re-narrating Italy, reinventing the nation: assessing the presidency of Ciampi», *Journal of Modern Italian Studies*, 16:5 (Νοέμβριος 2011), σ. 706.

Πολυτεχνείου, βασικό εκ των οποίων η επιστροφή στη δημοκρατία,¹⁰⁶⁴ υποβάθμιζε τη συμβολή της συντηρητικής παράταξης στην θεμελίωση της μεταπολιτευτικής δημοκρατίας. Το επιχείρημα αυτό αντιστρατευόταν το αφήγημα της Νέας Δημοκρατίας για τη συμβολή της στην θεμελίωση των δημοκρατικών θεσμών μέσω και της ένταξης της χώρας στην ΕΟΚ. Το αποτέλεσμα ήταν η αναδίπλωση της ΝΔ σε πιο συντηρητικές πολιτικές θέσεις, οι οποίες στοχοποιούσαν απευθείας τον αντίπαλο, προκειμένου να συσπειρωθεί και να απαντήσει στο ΠΑΣΟΚ.¹⁰⁶⁵

Αυτή τη συντηρητική στροφή εξέφρασε ο Ευάγγελος Αβέρωφ ο οποίος ανέλαβε την ηγεσία του κόμματος τον Δεκέμβριο του 1981, με μεγάλη πλειοψηφία στην κοινοβουλευτική ομάδα.¹⁰⁶⁶ Η αντιπολιτευτική γραμμή του Ευ. Αβέρωφ ήταν πολωτική και μετωπική εφ' όλης της ύλης, αντιπαραθέτοντας στην Αλλαγή την απαλλαγή από το ΠΑΣΟΚ. Μέσω της καταγγελίας της πολιτικής του, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό ως κομμουνιστικής ή σοσιαλιστικής, η ΝΔ του Ευ. Αβέρωφ παρουσίαζε το ΠΑΣΟΚ ως κίνδυνο για το δημοκρατικό καθεστώς και την ίδια ως τη μόνη λύση έναντι του σοσιαλιστικού και κομμουνιστικού χώρου.¹⁰⁶⁷

Από αυτή την αντίδραση δεν ξέφυγε το Πολυτεχνείο, το σύμβολο της Αλλαγής, και το βασικό μέσο διάχυσης του αντιδεξιού αφηγήματος, μέσω της επετειακής τελετουργίας του.¹⁰⁶⁸ Ήδη από τους πρώτους εορτασμούς του είχε γίνει εμφανής η δύσκολη σχέση της Δεξιάς με το Πολυτεχνείο. Το 1980 η κυβέρνηση του Γεωργίου Ράλλη απαγόρευσε στην πορεία του Πολυτεχνείου να καταλήξει στην αμερικάνικη πορεία για την αποφυγή βίαιων συγκρούσεων με την αστυνομία. Στην επέτειο του 1981 η Νέα Δημοκρατία δεν συμμετείχε στον εορτασμό, κατηγορώντας το ΠΑΣΟΚ για κομματική εκμετάλλευση, ενώ ο δεξιός Τύπος έκανε λόγο για διαστρέβλωση της ιστορίας.¹⁰⁶⁹

Την απάντηση στο Πολυτεχνείο ωστόσο, η Δεξιά την έδωσε σε μάχη οπισθοφυλακής, με το «Κίνημα του Ναυτικού». Η αρχή έγινε τον Μάιο του 1976. Στα μέσα του μήνα το περιοδικό *Επίκαιρα* δημοσίευσε το πόρισμα της ένορκης προανάκρισης του ανακριτή Γρηγόριου Σκεμπέα για την υπόθεση της συνωμοσίας, τον Ιούλιο του 1973. Σύμφωνα με τον αρθρογράφο Γιάννη Βούλτεψη, η δημοσίευση του

¹⁰⁶⁴ Κ. Κορνέτης, *ό.π.*, σ. 650-651· Ζ. Λιαλιούτη, *ό.π.*, σ. 341.

¹⁰⁶⁵ Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974-1990...*, *ό.π.*, σ. 242-245.

¹⁰⁶⁶ Ε. Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σ. 175.

¹⁰⁶⁷ Γ. Βούλγαρης, *ό.π.*, σ. 242-245.

¹⁰⁶⁸ Τζ. Λιαλιούτη, *ό.π.*, σ. 211.

¹⁰⁶⁹ Ζ. Λιαλιούτη, *ό.π.*, σ. 340-342.

πορίσματος «ρίχνει φως στις καταθέσεις και τις απολογίες που έκαναν στην ΕΣΑ όσοι είχαν κατηγορηθεί για συμμετοχή τους στο Κίνημα του Ναυτικού, που ήταν η σοβαρότερη ενέργεια κατά της δικτατορίας. [...] στην οποία «φέρονται αναμειγμένοι» ο πρωθυπουργός κ. Κ. Καραμανλής, ο υπουργός Αμύνης κ. Ε. Αβέρωφ (εναντίον του οποίου σήμερα εκτοξεύονται διάφοροι ασαφείς υπαινιγμοί) [...] πρωτεύοντα ρόλο διαδραματίζει, ως ένας από τους πρωτεργάτες του Κινήματος, ο σημερινός υπουργός Εμπορικής Ναυτιλίας, κ. Αλ. Παπαδόγγονας».

Με βάση τα παραπάνω, το δημοσίευμα παρουσίαζε το «Κίνημα του Ναυτικού» ως την κορυφαία αντιδικτατορική ενέργεια στην οποία είχαν εμπλακεί ο Κ. Καραμανλής καθώς και σημαντικά στελέχη της κυβέρνησης της Νέας Δημοκρατίας όπως ο Ε. Αβέρωφ, ο Χρ. Στράτος και ο Αλ. Παπαδόγγονας, αλλά και ευρύτερα από τον χώρο της Δεξιάς, όπως ο Π. Γαρουφαλιάς, ο Π. Κανελλόπουλος, οι απόστρατοι αξιωματικοί του Ναυτικού, Κ. Εγκολφόπουλος και Ι. Μηναιός, καθώς και ο τότε αρχηγός του ΓΕΝ αντιναύαρχος Σπ. Κονοφάος. Χαρακτηρίζοντας το πόρισμα ως «την τελευταία λέξη της χουντικής στρατιωτικής δικαιοσύνης για την κορυφαία εκείνη ανατρεπτική ενέργεια», ο Γ. Βούλτεψης το παρουσίαζε ως τεκμήριο της συμμετοχής της Δεξιάς στον αντιδικτατορικό αγώνα. Μιας Δεξιάς ωστόσο στην οποία δεν είχε θέση η μοναρχία. Σύμφωνα με το πόρισμα, ο έκπτωτος βασιλιάς Κωνσταντίνος αρνήθηκε να έρθει σε επαφή με τον Ευ. Αβέρωφ, με τον τελευταίο να συμβουλεύει τους κινηματίες να μη θίξουν το θέμα του βασιλιά και να το αφήσουν στον Κ. Καραμανλή. Για τον Γ. Βούλτεψη, «με τη δημοσίευση του πορίσματος παρέχεται η δυνατότητα να ξεκαθαρισθούν πολλά από τα θέματα που έρπουν και δηλητηριάζουν την πολιτική ζωή του τόπου, δημιουργώντας και πάλι επικίνδυνη ατμόσφαιρα».¹⁰⁷⁰ Η δημοσίευση της «τελευταίας λέξη της χουντικής δικαιοσύνης» τεκμηριώνει την αντίθεση της Δεξιάς στο δικτατορικό καθεστώς και άρα, την απόσταση της μεταπολιτευτικής Δεξιάς από αυτό.

Με αφορμή το δημοσίευμα, ο Ευ. Αβέρωφ με επιστολή του στα *Επίκαιρα* παρέιχε συμπληρωματικά στοιχεία για το «Κίνημα», ως απάντηση σε αυτά που «ψιθυρίζονταν» εναντίον του, τα οποία χαρακτήρισε ότι ήταν «κακοήθειες εννοηστρομένες». Με συνημμένα αποσπάσματα της απολογίας του, ο Ευ. Αβέρωφ αναδείκνυε τα όσα υπέμεινε από τη δικτατορία: την επιμονή του να προχωρήσει το «Κίνημα» παρά τις ενδείξεις για διαρροές του, την απόφασή του να παραμείνει στην Αθήνα και να

¹⁰⁷⁰ Γιάννης Βούλτεψης, «Οι απολογίες των κατηγορουμένων στην ΕΣΑ για το Κίνημα του Ναυτικού», *Επίκαιρα*, τχ. 406 (13-19 Μαΐου 1976), σ. 12-13.

συλληφθεί, την κράτησή του στο ΕΑΤ-ΕΣΑ αλλά και την κάλυψη του Κ. Καραμανλή κατά τη διάρκεια της ανάκρισης του, αρνούμενος κάθε εμπλοκή του.¹⁰⁷¹

Τον ίδιο μήνα διοργανώθηκε στον Ναυτικό Όμιλο Πειραιά η δεύτερη εκδήλωση για το «Κίνημα του Ναυτικού» με αφορμή την επέτειο τριών ετών. Παρόντες ήταν οι αξιωματικοί, η ηγεσία του Πολεμικού Ναυτικού και υπουργοί της κυβέρνησης που είχαν συμμετάσχει. Κατά τη διάρκεια της εκδήλωσης τον λόγο πήρε ο Ευ. Αβέρωφ ο οποίος αφού τόνισε την μεγάλη σημασία που είχε το «Κίνημα» για την κατάρρευση της δικτατορίας τόνισε ότι:

Η Δημοκρατία όμως, την οποία με τόση προσπάθεια αποκτήσαμε χρειάζεται στερέωση. Την απειλούν διάφορες αχαλίνωτες εκδηλώσεις οι οποίες επιδιώκουν να αλλάξουν το νόημα της Δημοκρατίας [...] [σ.σ. Δημοκρατία] δεν θα πει κατάχρηση ελευθερίας. Αυτή οδηγεί στη νόθευση της Δημοκρατίας....¹⁰⁷²

Σύμφωνα με τα παραπάνω λόγια, το «Κίνημα» ήταν το καθοριστικό αντιδικτατορικό γεγονός που οδήγησε στη πτώση της δικτατορίας και έφερε την Τρίτη Δημοκρατία: την δημοκρατία που κατά τον Ευ. Αβέρωφ απειλούσαν οι καταχραστές τις ελευθερίας όπως η Αριστερά φέρνοντας σαν παράδειγμα την φοιτητική οργάνωση «Μαοϊκοί» στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.¹⁰⁷³

Δύο μήνες αργότερα, η εφημερίδα *Απογευματινή* ανέδειξε τη συμβολή του «Κινήματος» και του Πολεμικού Ναυτικού ευρύτερα, στην εδραίωση της δημοκρατίας. Με τίτλο «Το Ναυτικό στήριξε τη Δημοκρατία», το άρθρο του Γ. Βούλτεψη απαντούσε στους πρόσφατους ισχυρισμούς του Φαίδωνα Γκιζίκη για τον κίνδυνο ανατροπής που απειλούσε τη κυβέρνηση του Κ. Καραμανλή, στηριζόμενο σε μαρτυρία ανώτατου αξιωματικού του Ναυτικού, «πρωταγωνιστή της μεταπολιτεύσεως». Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Φ. Γκιζίκη, ο Δ. Ιωαννίδης παρέμενε πανίσχυρος μετά την κατάρρευση της δικτατορίας τον Ιούλιο του 1974 και για πολύ καιρό ενώ ο Κ. Καραμανλής ήταν πρωθυπουργός, και ήταν σε θέση «να τους δέση όλους» λόγω της στήριξής του στους «μικρούς» αξιωματικούς του στρατού.

¹⁰⁷¹ ΙΚΚ, ΠΑΕΑ, Φάκελος 102 Ανακοινώσεις, Δημοσιεύματα Τύπου 1975-1976, Υπουργός Εθνικής Αμύνης προς Γιάννη, Πουρνάρα, Διευθυντή Περιοδικού 'Επίκαιρα', Αθήναι, 14 Μαΐου 1976, σ. 1-3.

¹⁰⁷² «Επιτροπή θα ερευνήσει ποιός πρόδωσε το κίνημα του Ναυτικού», εφ. *Το Βήμα*, 25 Μαΐου 1976, σ. 16.

¹⁰⁷³ Στο ίδιο, σ. 16.

Σύμφωνα ωστόσο με τον ανώνυμο αξιωματούχο του Ναυτικού στον οποίο στηριζόταν το δημοσίευμα, ο ισχυρισμός του Φ. Γκιζίκη για την δυνατότητα του Δ. Ιωαννίδη να ανατρέψει την κυβέρνηση Κ. Καραμανλή δεν είχε βάση. Αντιθέτως, υποστήριζε ότι είχαν «όλα τελειώσει» για τον Δ. Ιωαννίδη από το πρωί της 23^{ης} Ιουλίου, όταν άκουσε από τον Φ. Γκιζίκη την απόφαση των Αρχηγών των τριών Επιτελείων για την παράδοση της εξουσίας στους πολιτικούς. Σε ερώτηση του δημοσιογράφου εάν το Ναυτικό θα υποτασσόταν για τρίτη φορά στη δικτατορία, σε περίπτωση που ο Δ. Ιωαννίδης αντιδρούσε στην απόφαση των τριών αρχηγών, ο ανώνυμος αξιωματούχος ήταν κατηγορηματικός, ενώ τόνιζε στη συνέχεια ότι ο Π. Αραπάκης είχε καλέσει στο γραφείο του τους ανώτατους αξιωματούχους του Ναυτικού, λέγοντας τους ότι εάν δεν γύριζε θα τον είχαν συλλάβει, αφήνοντας να εννοηθεί ότι το Ναυτικό δεν θα έμενε αδρανές.

Για τον Γ. Βούλτεψη τα λεγόμενα του αξιωματούχου επικυρώνονταν και από την έκθεση Π. Αραπάκη που είχε συντάξει ο πρώην Αρχηγός Ναυτικού για τον Κ. Καραμανλή. Σε αυτή, αναφερόταν τόσο η πράξη του Π. Αραπάκη να καλέσει τους ανώτατους αξιωματούχους και η εντολή του προς αυτούς ότι «το Ναυτικόν να παρέμενεν ενωμένον προς αντιμετώπισιν του εξωτερικού εχθρού», όσο και η απάντησή τους, ότι «τιμούν την ενέργειά του» και «εβρίσκοντο παρά το πλευρό του». Από αυτά έβγαινε το συμπέρασμα ότι το Ναυτικό θα αντιδρούσε τόσο κατά του Δ. Ιωαννίδη εάν αυτός αποφάσιζε να κινηθεί, όσο και κατά της Τουρκίας σε περίπτωση που ήθελε να εκμεταλλευτεί το «χάος» στην Αθήνα.

Ένα ακόμα γεγονός που ακύρωνε τον ισχυρισμό του Φ. Γκιζίκη ήταν η προστασία που παρείχε το Ναυτικό στον Κ. Καραμανλή, με τη παρουσία αντιτορπιλικών στο Φάληρο και απέναντι από το Μεγάλο Πεύκο, το στρατόπεδο των πεζοναυτών, και με τους αξιωματούχους του «Κινήματος» σε καίριες θέσεις. Ο ίδιος ο Π. Αραπάκης κοιμόταν σε σπίτι στο Μικρολίμανο προκειμένου, σε περίπτωση ανάγκης, να φτάσει έγκαιρα στα πολεμικά πλοία. Όπως τόνιζε ο αξιωματούχος, «Είχαμε λάβει τα μέτρα μας σε βαθμό που αμφιβάλω αν το είχε αντιληφθεί και η ίδια η κυβέρνηση». Η ανάδειξη του Π. Αραπάκη ως καθοριστικού παράγοντα για τη μετάβαση στη δημοκρατία ήταν κυρίαρχη στο δημοσίευμα. Για τον αξιωματούχο, ο Π. Αραπάκης δεν ήταν οπαδός της δικτατορίας, «όπως σχεδόν όλοι οι αξιωματούχοι του Ναυτικού», και επιθυμούσε μια πολιτική αλλαγή. Οι συνθήκες που δημιουργήθηκαν μετά την εισβολή της Τουρκίας στη Κύπρο του έδωσαν την δυνατότητα να αυτονομηθεί από την δικτατορία.

Σύμφωνα με τον Γ. Βούλτεψη, από την συνομιλία με τον αξιωματικό έβγαινε το συμπέρασμα ότι τις κρίσιμες ημέρες της μετάβασης, «βρισκόταν αθέατο το Πολεμικό Ναυτικό» με τον Π. Αραπάκη να είχε παίξει πολιτικό ρόλο τόσο στο εσωτερικό όσο και στο ζήτημα της Κύπρου.¹⁰⁷⁴ Αυτό ήταν το πρώτο δημοσίευμα που αναδείκνυε το Ναυτικό υπό την αρχηγία Π. Αραπάκη ως τον καθοριστικό παράγοντα που οδήγησε στην Μεταπολίτευση και εν τέλει στην εδραίωση της δημοκρατίας.

Δύο χρόνια μετά, το 1978, με αφορμή τη συμπλήρωση 5 ετών από τον Μάιο του 1973, ο Ευ. Αβέρωφ έστειλε στον Αλέξανδρο Παπαδόγγο, τότε υπουργό συγκοινωνιών, συγχαρητήρια επιστολή για το «Κίνημα» το οποίο χαρακτήριζε ως «ένα εκ των κυριωτέρων πληγμάτων κατά της δικτατορίας» και τον παρακαλούσε να διαβιβάσει τους χαιρετισμούς του και στους υπόλοιπους αξιωματικούς.¹⁰⁷⁵ Εκπληρώνοντας την επιθυμία του υπουργού Άμυνας, ο Α. Παπαδόγγονας απέστειλε και στους άλλους αξιωματικούς τα συγχαρητήρια του Ευ. Αβέρωφ τονίζοντας ότι «προσωπικώς θεωρώ το κίνημα του Ναυτικού ως το μέγιστον κατά της δικτατορίας γεγονός και χρειάζεται τούτο να τονίζεται διότι η πρόσφατος ιστορία επισκιάζεται από κατασκευασμένα γεγονότα και πολλαπλές σκοπιμότητες».¹⁰⁷⁶ Τα λόγια του Αλ. Παπαδόγγονα συνόψιζαν τον τρόπο με τον οποίο θα αναδεικνυόταν το «Κίνημα» τα επόμενα χρόνια από τη Δεξιά.

Ήδη τον Μάιο του 1980 το μεγάλο αφιέρωμα της εφημερίδας *Ακρόπολις* χαρακτήριζε το «Κίνημα» ως «ένα ισχυρότατο πλήγμα κατά του στρατιωτικού καθεστώτος της 21^{ης} Απριλίου και θεωρήθηκε η αρχή της καταρρεύσεώς του».¹⁰⁷⁷ Σύμφωνα με το αφιέρωμα, μέσω της ανταρσίας του «Βέλους», το «Κίνημα» έκανε γνωστό στον κόσμο ότι η δικτατορία δεν εξέφραζε ούτε τον ελληνικό λαό ούτε τις ένοπλες δυνάμεις αλλά μόνο μια «κάστα αξιωματικών» και έφερε το καθεστώς σε διπλό αδιέξοδο αφού έχασε την εμπιστοσύνη που είχε στο εξωτερικό ενώ στο εσωτερικό ο λαός αναθάρρησε διαπιστώνοντας την «σαθρή υποδομή» του. Ο Γ. Παπαδόπουλος ψάχνοντας «απελπισμένα» λύση, στην προσπάθειά του να εκτονώσει την κατάσταση έκανε μια «κίνηση απελπισίας» καταργώντας την μοναρχία και προωθώντας την πολιτικοποίηση. Κατά την εφημερίδα, ακόμα και εάν αυτή ήταν

---

¹⁰⁷⁴ Γιάννης Βούλτεψης, «Το Ναυτικό στήριξε τη δημοκρατία», εφ. *Απογευματινή*, 29 Ιουλίου 1976, σ. 3.

¹⁰⁷⁵ «Συγχαρητήρια για το κίνημα στο Ναυτικό το 1973», εφ. *Η Καθημερινή*, 23 Μαΐου 1978, σ. 12.

¹⁰⁷⁶ ΑΚΜ, Φάκελος 1975-1979 Ελληνικός Τύπος, Τηλεγράφημα Αλ. Παπαδόγγονα προς Κ. Ματαράγκα. 23 Μαΐου 1978.

¹⁰⁷⁷ «Ποιοί πρόδωσαν το Κίνημα του Ναυτικού», εφ. *Ακρόπολις*, 26 Μαΐου 1980, σ. 5.

ελεγχόμενη «οπωσδήποτε θα άνοιγε μια φαρδειά ρωγή. Άλλωστε ρωγή αποτελούσε και το Πολυτεχνείο το οποίο ξετινάχτηκε χάρι και στη χαλάρωσι της καταπίεσεως που έτσι ή αλλιώς είχε επέλθει». Κλείνοντας το αφιέρωμα απαντούσε στο ερώτημα του τι πέτυχε το «Κίνημα» υποστήριζε ότι «συντέλεσε στο ξεχαρβάλωμα της δικτατορίας και στον κλονισμό της εμπιστοσύνης προς τη δύναμή της που έτρεφαν οι υποστηρικτές της στο εξωτερικό. Και τούτα συντέλεσαν όχι λίγο στην αμαχητί πτώση της».¹⁰⁷⁸

Τον Νοέμβριο του 1983 και ενώ λάμβαναν χώρα οι εορτασμοί της επετείου της εξέγερσης της 17^{ης} Νοεμβρίου, συνοδευόμενες από συγκρούσεις διαδηλωτών με την αστυνομία, ο πρόεδρος της Νέας Δημοκρατίας Ευάγγελος Αβέρωφ ρωτήθηκε από την ΕΡΤ-1 για το ποια ήταν η σημαντικότερη στιγμή αντίστασης του ελληνικού λαού στην δικτατορία. Απαντώντας ο Ευ. Αβέρωφ αναφέρθηκε αρχικά στο Πολυτεχνείο γιατί ήταν ένα «γενικό ξεσήκωμα της νεολαίας» και έδωσε τον «πρώτο τόνο ενός γενικού ξεσηκωμού». Το χαρακτήρισε ως «ένα σταθμό στον αγώνα εκείνο και ένα μνημείο της ζωντανίας της νεολαίας μας». Το ατύχημά του ήταν ότι από τότε έπεσε θύμα έντονης εκμετάλλευσης που δεν του ταίριαζε. Ακόμα και σήμερα «εξακολουθεί αντί να είναι η γιορτή αποδόσεως τιμής, σε αυτά τα ιδεολογικά κινήματα έγινε γιορτή κομματικής εκμεταλλεύσεως».

*Από απόψεως ουσίας, από απόψεως κλίματος κατά της ισχυροτάτης, από απόψεως αστυνομείσεως, δικτατορίας, θα έλεγα ότι κυριότερη στιγμή ήταν το Κίνημα του Ναυτικού. Διότι αυτό απέδειξε και στην Ελλάδα και στο εξωτερικό και στους ίδιους ότι δεν είχαν όλες τις Ένοπλες Δυνάμεις μαζί τους. [...] από απόψεως εξασθενείσεως της δικτατορίας το Κίνημα του Ναυτικού, ήταν το κυριότερο πλήγμα, η μεγαλύτερη στιγμή του αντιδικτατορικού αγώνα.*¹⁰⁷⁹

Ο αρχηγός της Νέας Δημοκρατίας δεν αμφισβητούσε τη συμβολή του Πολυτεχνείου στον αντιδικτατορικό αγώνα αλλά το βάρος της. Άλλωστε στο πλαίσιο της επετείου το κόμμα εκπροσωπούμενο από τον γραμματέα της Κοινοβουλευτικής Ομάδας Ιωάννη Παλαιοκρασά είχε καταθέσει στεφάνι στο Πολυτεχνείο.¹⁰⁸⁰ Τον Μάιο του 1984 με αφορμή την συμπλήρωση έντεκα ετών από το «Κίνημα», η εφημερίδα *Βραδυνή* τόνιζε ότι «ακόμη η πολιτεία δεν καθιέρωσε ένα τρόπο για να τιμά

¹⁰⁷⁸ «Ποιοί πρόδωσαν το Κίνημα του Ναυτικού», εφ. *Ακρόπολις*, 12 Ιουνίου 1980, σ. 6.

¹⁰⁷⁹ «Κομματικοποιημένη η πορεία για το Πολυτεχνείο», εφ. *Μεσημβρινή*, 18 Νοεμβρίου 1983, σ. 5.

¹⁰⁸⁰ «Κάτι προσπαθεί ν' αλλάξει η Ν.Δ.», εφ. *Το Βήμα*, 20 Νοεμβρίου 1983, σ. 1.

κάθε χρόνο στις 22-23 Μαΐου τη σοβαρότερη (μαζί με τον ξεσηκωμό των νεών στο πολυτεχνείο) αντιστασιακή ενέργεια κατά της δικτατορίας». Το δημοσίευμα φιλοξενούσε συνέντευξη του Αλέξανδρου Παπαδόγωνα ο οποίος τόνιζε ότι:

...η σημαντικότερη δυναμική αντιστασιακή πρωτοβουλία στη διάρκεια της δικτατορίας, δεν έχει τιμηθεί όσο θα έπρεπε από την πολιτεία, η οποία έχει δώσει υπερβολική προβολή για ανάλογες, ή και μικρότερης σημασίας περιπτώσεις. Το θέμα, όπως καταλαβαίνετε, είναι εθνικής και κυρίως ηθικής σημασίας και αφορά την αναγνώριση απρόσωπα του γεγονότος του κινήματος [...] Ίσως κατά τη μεταδικτατορική περίοδο, αλλά και κυρίως τώρα καταβάλλεται συστηματική προσπάθεια από πολιτικούς κύκλους να εξάρουν ακόμα επουσιώδη γεγονότα, με σκοπό τη προβολή προσώπων, τα οποία εξυπηρετούν τα κομματικά τους συμφέροντα. Βλέπετε, η κάθε μορφής διαστρέβλωση της Ιστορίας είναι της μόδας.¹⁰⁸¹

Μέσω της *Βραδυνής*, ο Α. Παπαδόγωνα, ένας από τους πρωτεργάτες του «Κινήματος» και από τους πλέον «αβερωφικούς» της Νέας Δημοκρατίας, έθεσε θέμα καθιέρωσης ετήσιας επετείου του «Κινήματος του Ναυτικού». Τρία χρόνια νωρίτερα, το ΠΑΣΟΚ είχε καθιερώσει το Πολυτεχνείο ως εθνική εορτή.

Παρόμοια άποψη με τον Αλ. Παπαδόγωνα είχε και ο Ευ. Αβέρωφ. Στις 26 Μαΐου 1986, κατά τη διάρκεια εκδήλωσης για την 13^η επέτειο του «Κινήματος του Ναυτικού» στο ξενοδοχείο «Κάραβελ» στο κέντρο της Αθήνας, ο επίτιμος πρόεδρος της Νέας Δημοκρατίας, τόνισε ότι το «Κίνημα», αν και ήταν μια από τις σημαντικότερες ενέργειες κατά της δικτατορίας «δεν έχει τη θέση που θα έπρεπε να έχει στη σκέψη των Ελλήνων».¹⁰⁸²

Την αφορμή για την εκδήλωση μνήμης στο «Κάραβελ» έδωσε η κυκλοφορία του βιβλίου του δημοσιογράφου Νίκου Παπαδημητρίου με τίτλο: *Το Κίνημα του Π. Ναυτικού. Μάιος 1973*.¹⁰⁸³ Η εκδήλωση οργανώθηκε από αποστράτους αξιωματικούς του Ναυτικού που είχαν λάβει μέρος στο «Κίνημα». Το παρών έδωσαν εκτός από τον επίτιμο πρόεδρο της Ν.Δ. Ευ. Αβέρωφ και πλήθος βουλευτές του κόμματος. Από τον

¹⁰⁸¹ Γιώργος Τράγκας, «Κίνημα Ναυτικού. 11 χρόνια μετά...», εφ. *Η Βραδυνή*, 21 Μαΐου 1984, σ. 10.

¹⁰⁸² «Το πιο μεγάλο κτύπημα κατά της δικτατορίας», εφ. *Η Βραδυνή*, 27 Μαΐου 1986, σ. 7. σχετικά με τους «αβερωφικούς», τους βουλευτές της Νέας Δημοκρατίας που υποστήριζαν τον Ευ. Αβέρωφ βλ. και Γεώργιος Ράλλης, *Ωρες ευθύνης*, Αθήνα, Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1983, σ. 71.

¹⁰⁸³ Νινέτα Κοντράρου-Ρασσιά, «Οι αναμνήσεις του κ. Αβέρωφ για το κίνημα του Ναυτικού», εφ. *Έθνος*, 27 Μαΐου 1986, σ. 2.

χώρο του Ναυτικού, παρέστησαν ο πρώην Α/ΓΕΝ Κ. Εγκολφόπουλος και οι απόστρατοι Αθ. Γκιοκέζας, Α. Δεσύλλας, Αρ. Κολιγιάννης, Ι. Μανιάτης, Ι. Μηναιός, Μ. Παπαθανασίου, Αν. Τριανταφυλλίδης. Μεταξύ των εν ενεργεία ήταν ο υποναύαρχος Κ. Μανταδάκης, οι αρχιπλοίαρχοι Κ. Δημητριάδης, Ι. Θεοφιλόπουλος, Ε. Μπακόπουλος, Θ. Σαρτζετάκης, οι πλοίαρχοι Β. Στεργίου και Γ. Γκίνης και άλλοι. Την εκδήλωση άνοιξε με χαιρετισμό του ο ναύαρχος ε.α. Μιλτιάδης Παπαθανασίου για να λάβει στη συνέχεια τον λόγο ο Ευ. Αβέρωφ ο οποίος τόνισε ότι:

Ο σηκωμός του Πολεμικού Ναυτικού ήταν το ισχυρότερο και αποτελεσματικότερο χτύπημα που καταφέρθηκε κατά της επτάχρονης δικτατορίας. Καμία άλλη αντιδικτατορική ενέργεια ατομική ή ομαδική, είτε εντός της Ελλάδος-και υπήρξαν μερικές άξιες πολλές τιμές, όπως το Κίνημα του Βασιλέως και το Πολυτεχνείο-δεν έβλαψε τόσο τη δικτατορία.

Με τα λόγια αυτά ο Ευ. Αβέρωφ, χωρίς να αμφισβητεί το Πολυτεχνείο, το τοποθέτησε σε δεύτερη θέση μαζί με το κίνημα του βασιλιά και ανέδειξε το «Κίνημα του Ναυτικού» ως το κορυφαίο χτύπημα στο στρατιωτικό καθεστώς.¹⁰⁸⁴ Στη συνέχεια αναφέρθηκε στο βιβλίο του Ν. Παπαδημητρίου το οποίο χαρακτήρισε ως «μια ιστορική έρευνα της κίνησης εκείνης και υπό αυτή την πλευρά είναι υποδειγματική [...] Αφορά μια στρατιωτική φιλελεύθερη ανταρσία [...] αφορά ένα κίνημα από τα πιά ωραία που μπορεί κανείς να συναντήσει στην παγκόσμια ιστορία και για αυτό είναι επιπλέον μια έρευνα εξαιρετικά χρήσιμη».¹⁰⁸⁵

Τα λόγια του Ευ. Αβέρωφ αντικατόπτριζαν τον τρόπο με τον οποίο το βιβλίο αναδεικνυε τη συνωμοσία. Καρπός δημοσιογραφικής έρευνας δύομιση ετών και στηριζόμενο στα μέχρι τότε δημοσιεύματα για το «Κίνημα» (χωρίς να περιλαμβάνει ωστόσο το *Αντί* και τον *Ριζοσπάστη*) καθώς και σε συνεντεύξεις των αξιωματικών και υπαξιωματικών που συμμετείχαν, το βιβλίο προσέγγιζε το «Κίνημα» ως μοναδικό στην ιστορία των κινημάτων που είχε γνωρίσει η σύγχρονη ελληνική ιστορία. Την αιτία αυτής της μοναδικότητας εντόπισε σε τέσσερις ιδιαιτερότητες.

Η πρώτη ήταν ότι το «Κίνημα» αποτέλεσε πρωτοβουλία αποκλειστικά των αξιωματικών που το οργάνωσαν. Η δεύτερη, ότι δεν είχαν σαν στόχο την ανατροπή της

¹⁰⁸⁴ «Το πιο μεγάλο κτύπημα κατά της δικτατορίας», εφ. *Η Βραδινή*, 27 Μαΐου 1986, σ. 7.

¹⁰⁸⁵ «Ο ναύαρχος δεν τίμησε το 'Κίνημα του Ναυτικού'», εφ. *Απογευματινή*, 27 Μαΐου 1986, σ. 8.

δικτατορίας για να καταλάβουν οι ίδιοι την εξουσία. Η τρίτη, ότι ο σκοπός τους για επαναφορά της δημοκρατίας δεν συνδέθηκε με κάποια πολιτική ή κομματική παράταξη. Η τέταρτη ότι αν και δεν εκδηλώθηκε, κατάφερε να πλήξει καίρια το καθεστώς της 21^{ης} Απριλίου.¹⁰⁸⁶

Το βιβλίο αποτέλεσε τομή για τη μνήμη της συνωμοσίας του 1973 καθώς, αναπαράγοντας το μεταπολιτευτικό αφήγημα του «Κινήματος του Ναυτικού», το ανέδειξε ως την προϊστορία της Μεταπολίτευσης του '74-'75. Σύμφωνα με αυτό, βασικά κίνητρα των αξιωματικών ήταν η κατάργηση της δημοκρατίας, η διάλυση των ενόπλων δυνάμεων και ο κίνδυνος της απομόνωσης της Ελλάδας από τις δυτικές δημοκρατίες, ως συνέπεια του πρώτου. Ο κίνδυνος της απομόνωσης ήταν να μην συμμετάσχει η χώρα στην ΕΟΚ, με οικονομικές, πολιτικές και γεωπολιτικές συνέπειες.¹⁰⁸⁷ Το «Κίνημα» είχε σαν στόχο την επαναφορά της φιλελεύθερης δημοκρατίας χωρίς ιδεολογικούς ή κομματικούς περιορισμούς. Την δημοκρατικότητα του στόχου του τεκμηριώνει η συμμετοχή αξιωματικών διαφορετικών πολιτικών πεποιθήσεων,¹⁰⁸⁸ το γεγονός ότι δεν σκόπευαν να ανατρέψουν τους δικτάτορες για να καταλάβουν οι ίδιοι την εξουσία και για αυτό αναζήτησαν πολιτική κάλυψη με κριτήριο την υπερκομματικότητα. Από όλους τους πολιτικούς την εποχή εκείνη, ο Κ. Καραμανλής ήταν ο μόνος που κάλυπτε αυτή την προϋπόθεση.¹⁰⁸⁹

Παράλληλα, το «Κίνημα» δεν είχε καμία σχέση με τον θεσμό της μοναρχίας. Όπως τόνιζε ο Ν. Παπαδημητρίου, η αντίσταση των αξιωματικών ήταν απολιτική και υπερκομματική. Ήταν αυτή η γνήσια δημοκρατικότητα που κατέστησε το «Κίνημα» αποδεκτό από το σύνολο του ελληνικού λαού και όχι μόνο από ένα τμήμα του και το διαχώριζε από άλλες αντιδικτατορικές προσπάθειες, όπως το κίνημα της 13^{ης} Δεκεμβρίου 1967, που για τον Ν. Παπαδημητρίου, αν και στόχευε στην επαναφορά του δημοκρατικού πολιτεύματος, ήταν το μέσο για τη διατήρηση του θρόνου από τον Κωνσταντίνο. Αντιθέτως, το «Κίνημα» ανήκε, μαζί με την απόπειρα του Αλ. Παναγούλη τον Αύγουστο του 1968 και την κατάληψη της Νομικής τον Φεβρουάριο του 1973, στις καθολικά αποδεκτές αντιδικτατορικές ενέργειες. Αυτό, σε συνδυασμό και με το γεγονός ότι η αντίδραση προήλθε από τις ένοπλες δυνάμεις, συνέβαλαν στο να αποτελέσει το «Κίνημα» την αρχή του τέλους της δικτατορίας.¹⁰⁹⁰

---

¹⁰⁸⁶ Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 9.

¹⁰⁸⁷ Στο *ίδιο*, σ. 92-99.

¹⁰⁸⁸ Στο *ίδιο*, σ. 103.

¹⁰⁸⁹ Στο *ίδιο*, σ. 268-271.

¹⁰⁹⁰ Στο *ίδιο*, σ. 631-632.

Μετά την κατάρρευση της δικτατορίας, η δημοκρατία που προέκυψε από την Μεταπολίτευση αποτέλεσε την εκπλήρωση του στόχου του «Κινήματος». Σύμφωνα με το βιβλίο, οι αξιωματικοί επέστρεψαν στο Ναυτικό «για να δικαιώσουν έτσι απόλυτα το ιδεολογικό περιεχόμενο της αντιδικτατορικής ανταρσίας του Μαΐου 1973». Η προστασία που προσέφεραν οι αξιωματικοί στη δημοκρατία κατά την Μεταπολίτευση ανήκει στην ιστορία του «Κινήματος». Με την επιστροφή τους, το Ναυτικό είχε αποκτήσει την ισχύ του, «την προαιώνια ασπίδα της τιμής του Έθνους και των ελευθεριών του λαού».¹⁰⁹¹ Για το βιβλίο, η Μεταπολίτευση του 1974-1975, ήταν η πραγματοποίηση αυτού που δεν κατάφερε το «Κίνημα» τον Μάιο του 1973.

Σε μια περίοδο κυριαρχίας του αντιδεξιού μπλοκ, το βιβλίο, αναπαράγοντας το μεταπολιτευτικό αφήγημα του «Κινήματος» που στην ουσία του ήταν δημιούργημα της Δεξιάς, τεκμηριώνει τη συμβολή της συντηρητικής παράταξης στη διαμόρφωση της μεταπολιτευτικής δημοκρατίας. Μια συμβολή με στόχους περισσότερο δημοκρατικούς από την εξέγερση του Πολυτεχνείου την οποία, χωρίς να το αναφέρει ξεκάθαρα, αντιμετώπιζε ως μια πράξη αντίστασης με κομματικό-ιδεολογικό περιεχόμενο και στόχο, και, κατά συνέπεια, μειωμένης κοινωνικής απήχησης και σημασίας. Παράλληλα, αναδεικνύοντας το «Κίνημα» ως την αρχή του τέλους της δικτατορίας το βιβλίο ανέστρεφε την μέχρι τότε επίσημη ανάγνωση του αντιδικτατορικού αγώνα. Τη θέση του Πολυτεχνείου ως κορυφαία στιγμή του αγώνα και αρχή του τέλους της δικτατορίας πήρε το «Κίνημα του Ναυτικού». Το Πολυτεχνείο ήταν απλώς ακόμα ένα γεγονός που αποδείκνυε την πορεία κατάρρευσης στην οποία είχε εισέλθει το καθεστώς από τον Μάιο του 1973. Απόδειξη των δημοκρατικών στόχων της Δεξιάς ήταν η καθοριστική συμμετοχή του «Κινήματος» στην θεμελίωση της Τρίτης Δημοκρατίας.

Εν τέλει, το βιβλίο αυτό τεκμηρίωσε το «Κίνημα του Ναυτικού» ως το αντιδικτατορικό σύμβολο της μεταπολιτευτικής Δεξιάς. Έτσι, η περίοδος της δικτατορίας, που έως τότε αποτελούσε μαύρη τρύπα στο μεταπολιτευτικό αφήγημα της Δεξιάς καλύφθηκε από το «Κίνημα». Στο παρελθόν της οικονομικής ανάπτυξης και της ευρωπαϊκής πορείας,¹⁰⁹² προστέθηκε ο αντιδικτατορικός αγώνας για την επαναφορά του φιλελεύθερου δημοκρατικού καθεστώτος ως η απαραίτητη προϋπόθεση για τα δύο πρώτα.

---

¹⁰⁹¹ Στο ίδιο, σ. 607-609.

¹⁰⁹² Κ. Μπότσιου, ό.π., σ. 212.

Ο μύθος του «Κινήματος» είχε απήχηση και σε «κινηματίες» που δεν μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως δεξιοί, όπως έδειχνε η παρουσία στην εκδήλωση του «παπανδρεϊκού» Κωνσταντίνου Δημητριάδη και των παλαιών κεντρώων, Ιωάννη Μανιάτη και Μιλτιάδη Παπαθανασίου που εκφώνησε τον εναρκτήριο λόγο,¹⁰⁹³ αλλά και από τις συνεντεύξεις τους, οι οποίες αποτέλεσαν βασική πηγή για την τεκμηρίωση του μύθου.¹⁰⁹⁴

Η καθοριστική συμβολή του βιβλίου στη καθιέρωση αυτής της αφήγησης στο συντηρητικό-αστικό χώρο έγινε εμφανής λίγα χρόνια αργότερα, στα αφιερώματα του δεξιού τύπου για την 15^η επέτειο του «Κινήματος». Στο σχετικό δημοσίευμα του *Ελεύθερου Τύπου*, φιλοξενούνταν συνεντεύξεις του Αλ. Παπαδόγωνα και του Ν. Παπαδημητρίου, του οποίου το βιβλίο σύμφωνα με το δημοσίευμα «χαρακτηρίστηκε ομόφωνα ως «ιστορικό ντοκουμέντο» από τον ελληνικό και ξένο τύπο». Για τον Αλ. Παπαδόγωνα, το «Κίνημα» δεν είχε αντίστοιχο στην σύγχρονη ελληνική ιστορία, ενώ τόνιζε ότι 15 χρόνια μετά ήταν εύκολο να διακηρύσσουν όλοι την αντίθεσή τους στη δικτατορία «στα πρώτα τουλάχιστον χρόνια της δικτατορίας οι αντιδράσεις ήταν λίγες, σποραδικές και πάντως αναποτελεσματικές». Στο Πολεμικό Ναυτικό, συνέχιζε, μετά το κίνημα της 13^{ης} Δεκεμβρίου 1967 η ιδέα για οργανωμένη αντίδραση εκφράστηκε ήδη από το φθινόπωρο του 1968.¹⁰⁹⁵ Για τη *Βραδυνή* το «Κίνημα» ήταν «μία από τις κυριότερες ενέργειες κατά της δικτατορίας [...] Πολιτικός ηγέτης του Κινήματος του Ναυτικού υπήρξε ο Ευάγγελος Αβέρωφ [...] Η 22 Μαΐου 1973 αποτελεί αναμφισβήτητα σταθμό στον αγώνα κατά της δικτατορίας [...] σηματοδότησε τις εξελίξεις που κύλισαν ραγδαία με το «Πολυτεχνείο» μέχρι τη νύκτα της 23-24 Ιουλίου 1974».¹⁰⁹⁶

Τέλος, για την *Μεσημβρινή* είχαν συμπληρωθεί 15 χρόνια «από ένα μοναδικό στην σύγχρονη ελληνική ιστορία γεγονός: Το Κίνημα του Ναυτικού, την πιο αποτελεσματική και γενναία πράξη οργανωμένης αντίστασης στη διάρκεια της δικτατορίας». Στο αφιέρωμα της εφημερίδας παραχώρησαν συνέντευξη τρεις από τους «πρωτεργάτες» του. Ο Ευ. Αβέρωφ, ο Αλ. Παπαδόγωνα και ο Ν. Παππάς. Για τον επίτιμο πρόεδρο της Νέας Δημοκρατίας, το «Κίνημα» ήταν η πιο αποτελεσματική και γενναία αντιδικτατορική πράξη, ένα «κορυφαίο γεγονός από πλευράς αντιστάσεως».

¹⁰⁹³ «Το πιο μεγάλο κτύπημα κατά της δικτατορίας», *ό.π.*

¹⁰⁹⁴ Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*

¹⁰⁹⁵ «15 χρόνια από το Κίνημα του Πολεμικού Ναυτικού», *εφ. Ελεύθερος Τύπος*, 23 Μαΐου 1988, σ. 26.

¹⁰⁹⁶ «Σαν σήμερα στο Ναυτικό...», *εφ. Η Βραδυνή*, 22 Μαΐου 1988, σ. 10.

Ο Ευ. Αβέρωφ αναφέρθηκε και στον Ν. Παπαδημητρίου ο οποίος έγραψε «λεπτομερέστατη ιστορία» του «Κινήματος». Για τον Αλ. Παπαδόγγο, το «Κίνημα» αποτέλεσε την αιτία για τις εξελίξεις που οδήγησαν στην πτώση της δικτατορίας. «Ήταν το πρώτο και σοβαρότερο πλήγμα [...] Σήμερα, σε μια εποχή υπερβολής και κατασκευής μύθων, η επέτειος του Κινήματος έρχεται να δώσει το μέτρο και τη φύση της πραγματικής προσφοράς των αξιωματικών στην Ελλάδα και την δημοκρατία». Αντίστοιχα και για τον Ν. Παππά, το «Κίνημα» υπήρξε μια κορυφαία αντιδικτατορική εκδήλωση [...] που κατάφερε το πρώτο γερό πλήγμα στο δικτατορικό καθεστώς.¹⁰⁹⁷

Το αφήγημα αυτό δεν ξέφυγε από τα όρια του συντηρητικού χώρου. Είναι χαρακτηριστικό ότι κανένα από τα δύο επίσημα περιοδικά του Ναυτικού, η *Ναυτική Επιθεώρηση* και η *Ναυτική Ελλάς* δεν έκανε κάποιο είδος αφιερώματος ή διαφήμισης του βιβλίου του Ν. Παπαδημητρίου. Αντιθέτως, το βιβλίο του Α. Κακαρά, το οποίο τεκμηριώνει το επίσημο αντιδεξιό αφήγημα, φιλοξενήθηκε στις σελίδες της *Ναυτικής Ελλάδος*.¹⁰⁹⁸ Αντίθετο προς το επίσημο αφήγημα, το νεότευκτο αφήγημα του αντιδικτατορικού αγώνα της Δεξιάς αγνοήθηκε από το ελληνικό κράτος. Την ίδια στιγμή ωστόσο, το Πολυτεχνείο, βίωσε τη πρώτη του αναθεώρηση και μάλιστα ακόμα και από τους πρωταγωνιστές του. Στον απόηχο της πολυδιάστατης κρίσης που εκδηλώθηκε το 1986-1988, θεωρήθηκε ότι δεν κατάφερε να επηρεάσει τις πολιτικές, και όχι μόνο, εξελίξεις μετά τη πτώση της δικτατορίας και ότι υπήρξε θύμα του πολιτικού συστήματος.¹⁰⁹⁹ Ήταν μια αναθεώρηση που υπέσκαπτε τον ίδιο το μύθο που θεμελιώθηκε το 1981 και η οποία δημιουργούσε ένα κενό το οποίο, όπως θα φανεί παρακάτω, θα κάλυπτε το «Κίνημα του Ναυτικού».

Συμπερασματικά, το «Κίνημα» αποτέλεσε το «σωσίβιο» με το οποίο η συντηρητική παράταξη επέπλευσε πάνω στην παλίρροια των «αντιπάλων του κράτους της δεξιάς» που σάρωσε την Ελλάδα από τον Οκτώβριο του 1981. Μέσω της προβολής ενός «Κινήματος» που στόχο είχε το δημοκρατικό καθεστώς που προέκυψε από τις κυβερνήσεις του Κωνσταντίνου Καραμανλή τη περίοδο 1974-1975, η Δεξιά επιδίωκε την ανάδειξη της δικής της αντίδρασης στη δικτατορία ως την πλέον καθοριστική για την πορεία του αντιδικτατορικού αγώνα και την οικοδόμηση της μεταπολιτευτικής δημοκρατίας.

¹⁰⁹⁷ «Το μεγάλο ράπισμα στη δικτατορία», εφ. *Μεσημβρινή*, 23 Μαΐου 1988, σ. 4.

¹⁰⁹⁸ Δριμάκος, «Οι μεγάλες στιγμές του Π. Ναυτικού», *Ναυτική Ελλάς*, τχ. 747 (Δεκέμβριος 1995), σ.29.

¹⁰⁹⁹ Κ. Λαμπρινού, ό.π., σ. 159-162.

Κεφάλαιο 5. Το σύμβολο της νέας εποχής (1989-2007).

5.1. Νέα εποχή, παλιός ρόλος.

Το πέρασμα από τη δεκαετία του 1980 στη δεκαετία του 1990 σηματοδότησε το τέλος μιας εποχής και την αυγή μιας καινούργιας. Τη τριετία του 1989-1991 τα κομμουνιστικά καθεστώτα στην Ανατολική Ευρώπη καθώς και η ίδια η Σοβιετική Ένωση κατέρρευσαν και οι χώρες τους μπήκαν σε μια μακρά περίοδο περιδίνησης. Την αρχή έκανε η Πολωνία το καλοκαίρι του 1989 και σύντομα ακολούθησαν και τα υπόλοιπα. Τελευταία ήταν η Σοβιετική Ένωση, η οποία διαλύθηκε τον Δεκέμβριο του 1991. Ο Ψυχρός Πόλεμος είχε τελειώσει. Στα δυτικά καθεστώτα η κατάρρευση έγινε δεκτή με ανακούφιση και ταυτόχρονα ικανοποίηση. Ανακούφιση γιατί δεν υπήρχε πλέον ο κίνδυνος πυρηνικού πολέμου, και ικανοποίηση για την κατάρρευση ενός ανελεύθερου καθεστώτος και τον θρίαμβο των αξιών της Δύσης. Ιδιαίτερα για τους συντηρητικούς στη Δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ, η κατάρρευση αποτελούσε μια νίκη του καπιταλισμού και της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Η νέα εποχή έφερε μαζί της μια Αμερική χωρίς αντίπαλο, νικήτρια του Ψυχρού Πολέμου, που μπορούσε πλέον να προσβλέπει στην ηγεμονία της στο διεθνές πεδίο.¹¹⁰⁰ Η αρχή έγινε τον Σεπτέμβριο του 1990, όταν ο τότε πρόεδρος των ΗΠΑ, Τζορτζ Χ. Γ. Μπους, εκφράζοντας την αισιοδοξία ενός μέλλοντος όπου η φιλελεύθερη δημοκρατία θα κυριαρχούσε, διακήρυξε την έναρξη μιας «νέας παγκόσμιας τάξης πραγμάτων», «απαλλαγμένη από την τρομοκρατία, ισχυρότερη στην επιδίωξη της δικαιοσύνης και ασφαλέστερη στην προσπάθεια για ειρήνη». «Μια εποχή στην οποία τα έθνη του κόσμου [...] θα μπορούν να ευημερούν και να ζουν αρμονικά». Και οι ΗΠΑ σκόπευαν να προωθήσουν ενεργά αυτή τη νέα εποχή. Η πρώτη πράξη έγινε ήδη το 1991, όταν οι ΗΠΑ επικεφαλής πολυεθνικής δύναμης και με εντολή του ΟΗΕ απέτρεψαν τη κατάληψη του Κουβέιτ από τον ιρακινό στρατό.¹¹⁰¹ Αυτές οι κοσμογονικές αλλαγές θα επηρέαζαν σημαντικά την Ελλάδα και κατ' επέκταση το Πολεμικό Ναυτικό.

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου βρήκε την Ελλάδα σε εσωτερική κρίση. Με την οικονομία σε στασιμότητα και τη κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ να βρίσκεται στο επίκεντρο κατηγοριών για οικονομικά σκάνδαλα, στις 18 Ιουνίου 1989 διεξήχθησαν εκλογές τις

¹¹⁰⁰ Ian Kershaw, *Η Ευρώπη σε δίνη, 1950-2017*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2020, σ. 376-421.

¹¹⁰¹ Στο ίδιο, σ. 465.

οποίες ο Ανδρέας Παπανδρέου έχασε. Η νέα κυβέρνηση του Τζανή Τζαννετάκη σχηματίστηκε από την Νέα Δημοκρατία και τον Συνασπισμό της Αριστεράς και της Προόδου, με αίτημα τη κάθαρση του πολιτικού πεδίου από τα σκάνδαλα, θέτοντας τέλος σε μια περίοδο που ξεκίνησε το 1981.¹¹⁰² Η καινούργια κυβέρνηση έφερε και νέα ηγεσία στο Ναυτικό, αποστρατεύοντας την «παπανδρεϊκή», διατηρώντας την ωστόσο στα χέρια του «Κινήματος». Τον Ιούλιο αντικατέστησε τον Αρχηγό του Ναυτικού αντιναύαρχο Λεωνίδα Βασιλικόπουλο με τον αντιναύαρχο Ευάγγελο Λαγάρα. Παράλληλα, στη θέση του Αρχηγού Στόλου τον αντιναύαρχο Χρήστο Λυμπέρη διαδέχτηκε ο αντιναύαρχος Τιμόθεος Μασούρας.¹¹⁰³

Ένα χρόνο αργότερα, και αφού μεσολάβησε η οικουμενική κυβέρνηση του Ξενοφώντα Ζολώτα, στις εκλογές του Απριλίου 1990 κέρδισε η Νέα Δημοκρατία και ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης σχημάτισε κυβέρνηση.¹¹⁰⁴ Η νέα κυβέρνηση, αφού αντικατέστησε τον Τιμόθεο Μασούρα με τον αντιναύαρχο Ιωάννη Θεοφιλόπουλο στη θέση του Αρχηγού Στόλου,¹¹⁰⁵ το καλοκαίρι του 1990 έστειλε τη φρεγάτα «Λήμνος» ως τμήμα της ειρηνευτικής αποστολής στην Ανατολική Μεσόγειο με αφορμή τον Πόλεμο του Κόλπου, σύμφωνα με απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών.¹¹⁰⁶ Το φθινόπωρο του ίδιου έτους, την αντικατέστησε η φρεγάτα «Ελλη» η οποία απέπλευσε για την Ερυθρά Θάλασσα.¹¹⁰⁷ Δύο χρόνια αργότερα και ενώ η Γιουγκοσλαβία βυθιζόταν στον πόλεμο λόγω της κατάρρευσης του κομμουνιστικού καθεστώτος, το Ναυτικό συμμετείχε και στη μόνιμη ναυτική δύναμη Μεσογείου για περιπολία της Αδριατικής, στο πλαίσιο απόφασης του ΟΗΕ.¹¹⁰⁸

Τα παραπάνω, εντάσσονταν στην εξωτερική πολιτική που ακολουθούσε η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας, η οποία στόχευε στην αναθέρμανση των σχέσεων με τις ΗΠΑ.¹¹⁰⁹ Η κατάρρευση του Συμφώνου της Βαρσοβίας και της ίδιας της Σοβιετικής Ένωσης, έδειχναν να επιβεβαιώνουν την συντηρητική κυβέρνηση για την

---

¹¹⁰² Γιάννης Βούλγαρης, *Η μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009*, Αθήνα, Πόλις, 2013, σ. 120-121.

¹¹⁰³ *Ναυτική Επιθεώρηση*, 130:458 (Ιούλιος-Αύγουστος 1989), σ. 6-8.

¹¹⁰⁴ Γ. Βούλγαρης, *ό.π.*, σ. 124.

¹¹⁰⁵ «Διαταγή του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού Αντιναυάρχου Ευάγ. Λαγάρα», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 131:463 (Μάιος-Ιούνιος 1990), σ. 331.

¹¹⁰⁶ Ευάγγελος Λαγάρας, «Η φρεγάτα «Λήμνος» στηρίζει την διεθνή ειρήνη», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 132:464 (Ιούλιος-Αύγουστος 1990), σ. 4-5.

¹¹⁰⁷ Ευάγγελος Λαγάρας, «Η φρεγάτα «Ελλη», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 132:465 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1990), σ. 159-160.

¹¹⁰⁸ «Ομιλία του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού Αντιναυάρχου Ηρακλή Δρίκου ΠΝ κατά τον εορτασμό του Αγίου Νικολάου στη ΣΝΔ την 6^η -12-92», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 136:478 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1992), σ. 402.

¹¹⁰⁹ Γ. Βούλγαρης, *ό.π.*, σ. 135.

δικαίωση του προσανατολισμού της χώρας στη Δύση που ήταν κυρίως επίτευγμα της δικής της παράταξης.¹¹¹⁰ Παράλληλα ωστόσο, στην ευρύτερη γειτονιά της Ελλάδας, το περιβάλλον που προέκυψε ήταν ιδιαίτερα ασταθές με αρνητικές συνέπειες για την Ελλάδα, αφού εκτός των νέων κινδύνων, έχανε συμμάχους που λειτουργούσαν εξισοροπητικά έναντι της Τουρκίας. Για την κυβέρνηση, η αναθέμανση των σχέσεων με τις ΗΠΑ και η συμμετοχή σε πολυεθνικές δυνάμεις δεν ήταν μόνο πράξη πολιτικής και ιδεολογικής συνέπειας και αναγνώρισης του νικητή του Ψυχρού Πολέμου, αλλά και μια προσπάθεια να ενισχυθεί η θέση της χώρας εντός του δυτικού στρατοπέδου, σαν αντιστάθμισμα έναντι της Τουρκίας.¹¹¹¹ Ελλείπει ουσιαστικής εναλλακτικής λύσης, καθώς η Δυτικοευρωπαϊκή Ένωση δεν θα παρενέβαινε σε περίπτωση ελληνοτουρκικής σύγκρουσης, το ΝΑΤΟ παρέμενε για την Αθήνα η μοναδική επιλογή για την εγγύηση της ασφάλειάς της, γεγονός που θα καθόριζε την πολιτική της στα μεταψυχροπολεμικά χρόνια.¹¹¹²

Την νέα αυτή πολιτική σηματοδότησε και η επίσκεψη του Προέδρου των ΗΠΑ, Τζ. Μπους, στον Ναύσταθμο της Κρήτης στη Σούδα, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του στην Ελλάδα. Το γεγονός ότι μετά την Αθήνα, ο Ναύσταθμος (και στο πλαίσιο αυτό τα γειτονικά Χανιά) ήταν το μόνο άλλο σημείο της χώρας που επισκέφθηκε, «μιλούσε» από μόνο του. Η επίσκεψη περιελάμβανε την επιθεώρηση από τον Πρόεδρο των ΗΠΑ της ελληνικής φρεγάτας «Λήμνος» και της αμερικανικής USS «De Wert» που συμμετείχαν από κοινού στις επιχειρήσεις του Κόλπου. Η ελληνική κυβέρνηση είχε μεγάλη εκπροσώπηση, ενδεικτικό της σημασίας που απέδιδε στο γεγονός. Πέρα από τον πρωθυπουργό, παραβρέθηκαν ο υπουργός Εθνικής Άμυνας Ιωάννης Βαρβιτσιώτης, ο υπουργός Εξωτερικών Αντώνης Σαμαράς, η υφυπουργός παρά τω πρωθυπουργώ Ντόρα Μπακογιάννη, ο διευθυντής του διπλωματικού γραφείου Λεωνίδα Τσίλας, ο Έλληνας πρέσβης στις ΗΠΑ Χρήστος Ζαχαράκης, ο διευθυντής πρωτοκόλλου του Υπουργείου Εξωτερικών Γεώργιος Γεωργίου καθώς και οι τοπικές αρχές του νομού Χανίων. Μαζί τους ήταν και ο Αμερικανός διοικητής Μονάδας Ναυτικής Υποστήριξης στη Κρήτη, πλοίαρχος Τζακ Ρέκτορ.

Κατά τη διάρκεια της ομιλίας του, ο Κ. Μητσοτάκης ανέφερε ότι η αποστολή των ελληνικών πλοίων στον Πόλεμο του Κόλπου δεν έγινε με γνώμονα την υπεράσπιση της

---

¹¹¹⁰ Στο ίδιο, σ. 126-127.

¹¹¹¹ Κώστας Κωστής, *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας*, Αθήνα, Πατάκη, 2018, σ. 825-826.

¹¹¹² Fotios Moustakis, Michael Sheehan, «Greek security policy after the cold war», *Contemporary Security Policy*, 21:3 (Σεπτέμβριος 2000), σ. 101-102.

Ελλάδας από μια επίθεση, αλλά «για έναν λιγότερο απτό, αλλά εξίσου σημαντικό σκοπό: για να υπερασπιστούν τις αξίες που στηρίζουν το έθνος μας»: την ελευθερία, την εντιμότητα και τη δικαιοσύνη. Ήταν όμως και μια συμμετοχή που στόχο είχε την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης για την κατοχή της Βόρειας Κύπρου η οποία παραβίαζε τους ίδιους κανόνες που υπερασπίστηκε η Ελλάδα στον Κόλπο. Ο Έλληνας πρωθυπουργός παρουσίασε με αυτόν τον τρόπο την Τουρκία ως παράγοντα αποσταθεροποίησης στην Ανατολική Μεσόγειο.¹¹¹³ Για τον Πρόεδρο Τζ. Μπους, η σύμπραξη του ελληνικού και αμερικανικού Ναυτικού αποδείκνυε ότι η Ελλάδα και οι ΗΠΑ ήταν ενωμένες στη κοινή προσπάθεια της προστασίας της ελευθερίας, κλειδί της οποίας ήταν το ΝΑΤΟ.¹¹¹⁴ Παράλληλα, ανακοίνωσε την παραχώρηση πολεμικού υλικού στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις μεταξύ των οποίων και δύο φρεγάτες.¹¹¹⁵ Ήταν προφανές ότι με επίκεντρο το Ναυτικό, η Ελλάδα επαναβεβαίωνε την γεωπολιτική της θέση και την συμβολή της στη προάσπιση των συμφερόντων της Δύσης στην Ανατολική Μεσόγειο με απώτερο στόχο την βελτίωση της διεθνούς της θέσης.

Από το ελληνικό Ναυτικό, η επίσκεψη Τζ. Μπους παρουσιάστηκε ως «υψηλής ιστορικής σημασίας για τη χώρα», ενώ οι επιθεωρήσεις έγιναν υπό «μια ατμόσφαιρα συγκινητική, κάτω από την υπόκρουση της μουσικής του Πολεμικού Ναυτικού, η οποία παιάνιζε εθνικά εμβλήματα».¹¹¹⁶ Η ηγεσία δύσκολα μπορούσε να κρύψει την ικανοποίηση αλλά και τον ενθουσιασμό της για την επιβεβαίωση των δεσμών των δύο ναυτικών δυνάμεων υπό την συμμαχική ομπρέλα. Εκφράζοντας την αντίληψη της κυβέρνησης, η ηγεσία του Ναυτικού θεωρούσε ότι η αστάθεια στα Βαλκάνια και την Ανατολική Μεσόγειο ήταν ένας κίνδυνος για την Ελλάδα, τον οποίο η χώρα και το όπλο κατ' επέκταση, έπρεπε να είναι σε θέση να προλαμβάνει και, αν χρειαστεί, να αντιμετωπίσει για να μην κλιμακωθεί και επεκταθεί με επικίνδυνες συνέπειες για την ίδια.¹¹¹⁷ Τις νέες υποχρεώσεις του Ναυτικού σκιαγράφησε ο διάδοχος του Ε. Λαγάρα στην Αρχηγία, αντιναύαρχος Ηρακλής Δρίκος, κατά τη διάρκεια του διπλού εορτασμού του προστάτη του Ναυτικού Αγίου Νικολάου και των ναυμαχιών των Βαλκανικών

---

¹¹¹³ «Χαιρετισμός του πρωθυπουργού κ. Κωνσταντίνου Μητσοτάκη», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 134:470 (Ιούλιος-Αύγουστος 1991), σ. 9-11.

¹¹¹⁴ «Ομιλία του Προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών κ. Τζορτζ Μπους», ό.π., σ. 13.

¹¹¹⁵ «Οι φρεγάτες «Λήμνος»-«Ελλη» ενίσχυσαν τη φιλία Ελλάδας-ΗΠΑ», *Ναυτική Ελλάς*, τχ. 695 (Αύγουστος 1991), σ. 10-11.

¹¹¹⁶ «Ο Αμερικανός Πρόεδρος Τζορτζ Μπους στο Ναύσταθμο Κρήτης», *Ναυτική Επιθεώρηση*, ό.π., σ. 8.

¹¹¹⁷ «Ομιλία του Αρχηγού Γενικού Επιτελείου Ναυτικού Αντιναύαρχου Ευάγγελου Λαγάρα για τον εορτασμό του Αγίου Νικολάου στη ΣΝΔ την 6-12-90», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 132:466 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1990), σ. 327.

Πολέμων στην Σχολή Δοκίμων στις 6 Δεκεμβρίου 1993. Σύμφωνα με τον ίδιο, στο νέο περιβάλλον που προέκυψε από τη κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, οι κίνδυνοι πολλαπλασιάστηκαν για τη χώρα, σε Βαλκάνια και Μεσόγειο. Στην σταθερή τουρκική απειλή από τα ανατολικά, προστέθηκαν νέες, στην αντιμετώπιση των οποίων το Ναυτικό θα βρισκόταν στη πρώτη γραμμή:

...στα πλαίσια αυτά, ο ρόλος του Πολεμικού Ναυτικού καθίσταται καθοριστικός. Και τούτο, διότι τόσο ο θαλάσσιος χώρος μας, όσο και οι θαλάσσιες γραμμές επικοινωνιών χρειάζονται έλεγχο και προστασία. Είναι ευνόητο και έμπρακτα αποδεδειγμένο ότι η παρουσία των ελληνικών πολεμικών πλοίων και υποβρυχίων στις θάλασσές μας, και ειδικότερα στο Αιγαίο, αποτελούν την πλέον αποτελεσματική αποτροπή που η Ελλάς διαθέτει απέναντι στην προκλητικότητα και τις επιδιώξεις των γειτόνων.

Η παρουσία του Πολεμικού Ναυτικού δεν περιορίζεται μόνο στις Ελληνικές θάλασσες. Ιστορικά αποδεδειγμένο είναι ότι τα πολεμικά πλοία, πέραν του κυρίου ρόλου τους για άμυνα, είναι και διπλωματικό όπλο της πολιτείας. Όπλο που συμβάλλει αποφασιστικά στην υποστήριξη θέσεων και στην εξάσκηση πίεσεως ή την εφαρμογή αποφάσεων διεθνών οργανισμών, που σκοπό έχουν την διατήρηση και εδραίωση της διεθνούς ασφάλειας και ειρήνης. Στα πλαίσια αυτά, το Πολεμικό Ναυτικό συμμετέχει στη Μόνιμη Ναυτική Δύναμη Μεσογείου.

Στη νέα δεκαετία, πέρα από τη προστασία των εθνικών θαλασσών, το Ναυτικό θα ήταν και το εργαλείο της χώρας για την υπεράσπιση της σταθερότητας στην περιοχή και μέσω αυτού των συμφερόντων της Ελλάδας,¹¹¹⁸ ακολουθώντας τις υποχρεώσεις που προέκυπταν από τον νέο ρόλο που ανέλαβε το ΝΑΤΟ. Μπορεί ο κίνδυνος της Σοβιετικής Ένωσης να είχε εξαφανιστεί, ωστόσο το νέο περιβάλλον ενείχε νέους κινδύνους για τη Συμμαχία. Η αστάθεια λόγω οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών προβλημάτων στην Ανατολική Ευρώπη, την Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή, θα μπορούσαν να αποσταθεροποιήσουν τη Δύση. Στο πλαίσιο της προστασίας της Δύσης και των αρχών της, που παρέμενε ο βασικός στόχος, η Συμμαχία μπορούσε πλέον να παρεμβαίνει νωρίς σε μια κρίση προκειμένου να αποτρέψει την

---

¹¹¹⁸ «Ομιλία του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού Αντιναυάρχου Ηρακλή Δρίκου ΠΝ κατά τον εορτασμό του Αγίου Νικολάου στη ΣΝΔ την 6^η -12-92», ό.π., σ. 402-403.

κλιμάκωσή της και την επιρροή στις χώρες μέλη της. Για τις ένοπλες δυνάμεις, το νέο δόγμα σήμαινε την προσαρμογή τους προκειμένου να ανταπεξέλθουν στη νέα τους αποστολή, με το Ναυτικό το οποίο εξακολουθούσε να έχει ως κύρια αποστολή τη προστασία των θαλασσιών οδών επικοινωνίας, να χαρακτηρίζεται ως σημαντικό για τη πολιτική αποτροπής κρίσεων λόγω της ευέλικτης φύσης του.¹¹¹⁹ Και η Ελλάδα ήταν πιστή στο νέο δόγμα. Όπως ανέφερε ο υπουργός Άμυνας Ιωάννης Βαρβιτσιώτης σε εκδήλωση του NATO στη Βουδαπέστη το καλοκαίρι του 1993, ήταν με βάση αυτή την αντίληψη που το ελληνικό Ναυτικό συμμετείχε στον Πόλεμο του Κόλπου και αλλού.¹¹²⁰

Την ίδια περίοδο, προκειμένου να ανταπεξέλθει στις νέες του υποχρεώσεις αλλά και της ανάγκης να εκσυγχρονίσει τον Στόλο, το Ναυτικό προχώρησε στην αντικατάσταση των παλαιών αμερικανικών αντιτορπιλικών που βρίσκονταν σε υπηρεσία υπό ελληνική σημαία από τη δεκαετία του 1950, με νέα και πάλι από τις ΗΠΑ, αλλά και τη Γερμανία. Την πρώτη φάση αυτής της ανανέωσης σηματοδότησε η ένταξη εννέα πολεμικών πλοίων στις 30 Απριλίου 1993. Τρία αντιτορπιλικά και τρεις φρεγάτες από τις ΗΠΑ, την πρώτη από τις τέσσερις φρεγάτες από τη Γερμανία και δύο γερμανικές κανονιοφόρους. Παράλληλα, αναμενόταν η παραλαβή μεταξύ άλλων και πέντε ελικοπτέρων, τριών ολλανδικών φρεγατών, πέντε αρματαγωγών, δύο γαλλικών πυραυλακάτων κ.α. Με εξαίρεση τα πέντε αρματαγωγά και τις τρεις γερμανικές φρεγάτες, τα υπόλοιπα εντάσσονταν στο εξοπλιστικό πρόγραμμα της κυβέρνησης Κ. Μητσοτάκη. Στις αρχές της νέας δεκαετίας, το Πολεμικό Ναυτικό απέκτησε ούτε λίγο ούτε πολύ έναν καινούργιο στόλο.¹¹²¹ Όχι τυχαία, τα νέα αμερικανικά πλοία είχαν επιλεγεί με βασικό κριτήριο την ικανότητά τους, από άποψη αεράμυνας, να επιχειρούν μακριά από το Αιγαίο. Όπως ανέφερε και ο τότε υπαρχηγός ΓΕΝ, και μετέπειτα

---

¹¹¹⁹ North Atlantic Treaty Organization, *The Alliance's New Strategic Concept, Agreed by the Heads of State and Government Participating in the Meeting of the North Atlantic Council*, Rome, 7-8 November 1991, παράγραφοι 7, 9, 31, 32, 44, 48' Daniel, S. Hamilton, «Piece of the Puzzle: NATO and the Euro-Atlantic Architecture After the Cold War», στο Daniel, S. Hamilton, Kristina Spohr (επιμ.), *Open Door: NATO and Euro-Atlantic Security After the Cold War*. Ουάσιγκτον, Foreign Policy Institute-Henry A. Kissinger Center for Global Affairs-John Hopkins University SAIS, 2019, σ. 5' James, F. Miskel, «US Post-war Naval Strategy in the Mediterranean Region», στο John, B. Hattendorf (επιμ.), *Naval Policy and Strategy in the Mediterranean*, Λονδίνο, Frank Cass, 2000, σ. 156' για την αλλαγή πολιτικής του NATO μετά τον Ψυχρό Πόλεμο από μια αμυντική σε μια περισσότερο παρεμβατική νοοτροπία βλέπε και Rebecca R. Moore, *NATO's New Mission. Projecting Stability in a Post-Cold War World*, Γουέστπορτ-Λονδίνο, Praeger Security International, 2007.

¹¹²⁰ «Η ελληνική θεώρηση των κινδύνων που προκύπτουν από τον τερματισμό του διπολισμού και οι επιπτώσεις του για τη χώρα. Ομιλία του Υπουργού Εθνικής Αμύνης κ. Ι. Βαρβιτσιώτη, στα πλαίσια του «1993 NATO Workshop» στη Βουδαπέστη, 3-6 Ιουνίου 1993.», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 138:482 (Ιούλιος-Αύγουστος 1993), σ. 12-13.

¹¹²¹ «Τα νέα σκάφη του Στόλου», *Ναυτική Ελλάς*, τχ. 716 (Μάιος 1993), σ. 7-8.

Αρχηγός Στόλου, αντιναύαρχος Γρηγόρης Δεμέστιχας, με τα νέα πλοία άλλαξε η επιχειρησιακή δράση του Στόλου:

Και βέβαια έγινε τελείως άλλη οργάνωση στα θέματα επιχειρήσεων του στόλου. Ανέτρεψα ότι ο στόλος είναι για το Αιγαίο. Είπα ότι ο στόλος είναι Αιγαίο και Ανατολική Μεσόγειος. [...] Με αυτά, δεν ήταν μακριά η Κύπρος, γιατί τα Adams είχαν την δυνατότητα για άμυνα περιοχής, δηλαδή δύσκολα τα αεροσκάφη πλησίαζαν δύο Adams.[...] Αυτό ήταν το σκεπτικό.¹¹²²

Πέρα από την καθιερωμένη τελετή ένταξης των πλοίων που έλαβε χώρα στον Ναύσταθμο Σαλαμίνας, διοργανώθηκε ειδική εκδήλωση της κυβέρνησης στον Ναυτικό Όμιλο Ελλάδος, κατά τη διάρκεια της οποίας ο Στόλος ήταν αγκυροβολημένος στον Φαληρικό Όρμο για παρουσίαση, αλλά και επίδειξη. Παρόντες ήταν μεταξύ άλλων ο πρωθυπουργός, ο υπουργός Άμυνας, η ηγεσία του Ναυτικού και εκπρόσωποι των άλλων κλάδων των ενόπλων δυνάμεων.¹¹²³ Η ένταξη των νέων πλοίων ήταν ευκαιρία για την κυβέρνηση να δείξει τη σημασία που απέδιδε στο Πολεμικό Ναυτικό. Στην ομιλία του, ο Κ. Μητσοτάκης ανέφερε την ανταπόκριση της κυβέρνησης στην ανάγκη του Ναυτικού να ανανεώσει τον Στόλο του, εφαρμόζοντας από το 1990 ένα εξοπλιστικό πρόγραμμα το οποίο θα επέτρεπε στο όπλο να ανταποκριθεί στις απειλές της νέας εποχής, ενώ χαρακτήρισε το Στόλο ως «δυναμικό πρεσβευτή της Ελλάδος σ' όλες τις θάλασσες».¹¹²⁴

Η αλλαγή κυβέρνησης το 1993 με το ΠΑΣΟΚ και τον Ανδρέα Παπανδρέου να επιστρέφουν στην εξουσία¹¹²⁵ δεν επηρέασε τις νέες υποχρεώσεις του Ναυτικού που είχε αναλάβει στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Αντιθέτως, τις εκμεταλλεύτηκε ακόμα περισσότερο για τους στόχους της Εθνικής Άμυνας. Για τη νέα ηγεσία υπό τον αντιναύαρχο Ιωάννη Στάγκα, η δράση του Ναυτικού ήταν κύρια έκφραση της προσπάθειας της χώρας να ενισχύσει την περιφερειακή σταθερότητα, άμεσο επακόλουθο της οποίας ήταν η εξασφάλιση της εθνικής κυριαρχίας με τη συμμετοχή της στις δράσεις των διεθνών οργανισμών NATO, ΟΗΕ, ΕΕ, ΔΕΕ (Δυτικοευρωπαϊκή

¹¹²² Συνέντευξη Γρ. Δεμέστιχα, 2.2.2017(2^η).

¹¹²³ «Ομιλία του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού, Αντιναύαρχου Ηρακλή Δρίκου ΠΝ, Κατά την τελετή εντάξεως εννέα νέων μονάδων στο Πολεμικό Ναυτικό την 30-4-93», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 137:480 (Μάρτιος-Απρίλιος 1993), σ. 201-220.

¹¹²⁴ «Ο λαός προσβλέπει με εμπιστοσύνη στον Στόλο μας», *Ναυτική Ελλάς*, τχ. 716 (Μάιος 1993), σ. 6-7.

¹¹²⁵ Γ. Βούλγαρης, *ό.π.*, σ. 136.

Ένωση). Το Ναυτικό ήταν «το πιο σημαντικό εργαλείο της Πολιτείας για υποστήριξη της διπλωματίας και της εξωτερικής πολιτικής, μέσα και έξω από τα θαλάσσια σύνορά μας, στη Μεσόγειο, στη Μαύρη Θάλασσα και όπου αλλού χρειασθεί».¹¹²⁶ Ο τότε Αρχηγός ΓΕΕΘΑ ναύαρχος Χρήστος Λυμπέρης, θεωρούσε την Τουρκία ως μια αναθεωρητική δύναμη που συνέβαλε στην αστάθεια της Ανατολικής Μεσογείου. Ο ίδιος επεδίωξε, παρά την κριτική του στάση προς το ΝΑΤΟ, την αναβάθμιση του ρόλου της Ελλάδας εντός της Συμμαχίας. Μετά το 1989, η χώρα επαναπροσδιόρισε τους στόχους της, στη βάση της αρχής της σταθερότητας, στις περιοχές του Αιγαίου και της Ανατολικής Μεσογείου.¹¹²⁷ Την ίδια στιγμή, εφάρμοσε το δόγμα του ενιαίου χώρου με τη Κύπρο. Σύμφωνα με αυτό, το νησί εντασσόταν στην περίμετρο ασφαλείας της Ελλάδας η οποία θα αντιδρούσε σε οποιαδήποτε τουρκική επίθεση. Οι ένοπλες δυνάμεις της Κύπρου θα συνεργάζονταν με αυτές της Ελλάδας και θα υπήρχε ταύτιση εξοπλισμών. Ήταν ένας συνδυασμός εθνικής και συμμαχικής στρατηγικής.¹¹²⁸

Στην αυγή της νέας εποχής που γεννήθηκε από τη κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου,¹¹²⁹ η ανάδειξη της Δύσης και της φιλελεύθερης δημοκρατίας ως νικήτριας, το ασταθές περιβάλλον που προέκυψε στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και της Ανατολικής Μεσογείου σε συνδυασμό με την τουρκική επιθετικότητα, ώθησαν την Ελλάδα να αναθερμάνει τις σχέσεις τις με τη Δύση, τερματίζοντας την περίοδο ΠΑΣΟΚ όπου οι σχέσεις των δύο συμμάχων είχαν δεχτεί πολλούς κλυδωνισμούς. Και η στροφή αυτή αντικατοπτρίστηκε ιδιαίτερα μέσω του Πολεμικού Ναυτικού. Η συμμετοχή του στις επιχειρήσεις του Κόλπου και στην Ανατολική Μεσόγειο, ήταν το πιο απόδειγμα καλής θέλησης της χώρας, με το οποίο επιβεβαίωνε τον προσανατολισμό και τη προσήλωσή της στη Δύση.

Το Πολεμικό Ναυτικό αποτέλεσε κατάλληλο εργαλείο για την κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας να επιβεβαιώσει έμπρακτα στους Συμμάχους το ανήκειν στη Δύση όχι μόνο λόγω της επιχειρησιακής ευελιξίας του αλλά και του παραδοσιακού πλέον δυτικού προσανατολισμού του. Με τον ίδιο τρόπο χρησιμοποίησε τον Στόλο και η κυβέρνηση Α. Παπανδρέου του 1993 προκειμένου να προασπίσει την άμυνα της

¹¹²⁶ «Ομιλία κ. Α/ΓΕΝ Αντιναυάρχου Ι. Στάγκα Π.Ν. Για τον εορτασμό του Αγίου Νικολάου στις 6 Δεκεμβρίου 1995», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 143:496 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1995), σ. 152.

¹¹²⁷ Χρήστος Λυμπέρης, *Πορεία σε ταραγμένες θάλασσες*, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 1999, σ. 461-467.

¹¹²⁸ Στο ίδιο, σ. 467· F. Moustakis, M. Sheenan, ό.π., σ. 97· Άγγελος Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα, Πατάκη, 2015, σ. 448-450.

¹¹²⁹ Tony Judt, *Η Ευρώπη μετά τον Πόλεμο*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2012, σ. 653-657· Eric Hobsbawm, *Η secolo breve, 1914-1991*, Μιλάνο, BUR, 2014, σ. 651.

χώρας. Για την ηγεσία του, που προερχόταν από το «Κίνημα», οι νέες υποχρεώσεις που αναλάμβανε επιβεβαίωναν έναν ρόλο που δεν είχε πάψει να εκπληρώνει από τα τέλη της δεκαετίας του 1940 και έπειτα. Ο ελληνικός Στόλος εξακολουθούσε να αποτελεί μέρος των ναυτικών δυνάμεων της Συμμαχίας, και η αποτελεσματική εθνική άμυνα περνούσε μέσα από την προώθηση των στόχων της στην Ανατολική Μεσόγειο.

5.2. Το «Βέλος» μνημείο.

Σε αυτό το κλίμα κυριαρχίας του φιλελευθερισμού θα γίνουν και τα πρώτα βήματα για τη θεσμοποίηση της μνήμης του «Κινήματος». Τον δρόμο άνοιξε ο παροπλισμός του «Βέλους», καθώς ανήκε στα πλοία που προορίζονταν για αντικατάσταση. Κατασκευασμένο το 1942, με προϋπηρεσία στον Ειρηνικό Ωκεανό κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά από 366.622 ναυτικά μίλια, στις 26 Φεβρουαρίου του 1991 είχε έρθει η σειρά του να παροπλιστεί.¹¹³⁰ Το μεσημέρι της 22^{ης} Απριλίου επί του πλοίου στον Ναύσταθμο της Σαλαμίνας έγινε η τελετή παροπλισμού. Παρόντες ήταν ο Αρχηγός Στόλου αντιναύαρχος Ιωάννης Θεοφιλόπουλος και οι 38 διατελέσαντες κυβερνήτες του, μεταξύ των οποίων και ο Νίκος Παππάς. Στο πλαίσιο της εκδήλωσης και αφού παρουσιάστηκε η ιστορία του πλοίου, τον λόγο πήρε και ο Ν. Παππάς, ο οποίος μεταξύ άλλων πρότεινε το πλοίο να μην διαλυθεί αλλά αντιθέτως, να διατηρηθεί ως μνημείο που θα θύμιζε ότι «...αυτό το σκάφος, που αντιπροσώπευε ολόκληρο το στόλο, άναψε τη σπίθα που αποτίναξε τον φασισμό στην πατρίδα μας». Τα λόγια αυτά, μαρτυρούσαν την σημασία που απέδιδε ο Ν. Παππάς στο «Κίνημα του Ναυτικού» για την έκβαση του αντιδικτατορικού αγώνα. Για τον τότε κυβερνήτη, το «Βέλος» ήταν ήδη σύμβολο, φορέας της μνήμης του «Κινήματος».¹¹³¹

Η προοπτική διάλυσης του αντιτορπιλικού προκάλεσε την αντίδραση ορισμένων απόστρατων αξιωματικών που είχαν συνδεθεί με το «Βέλος» την περίοδο της δικτατορίας. Μαζί με τον Νίκο Παππά, ήταν ο απόστρατος ναύαρχος Κωνσταντίνος Δημητριάδης και οι απόστρατοι πλοίαρχοι Κωνσταντίνος Ματαράγκας και Παναγιώτης Χατζηπέρος αυτοί που πρωτοστάτησαν στην διάσωση του αντιτορπιλικού

---

¹¹³⁰ Κωνσταντίνος Παϊζής -Παραδέλης, *Τα πλοία του Πολεμικού Ναυτικού, 1829-1999*, Πειραιάς, Αστραία-Ναυτικό Μουσείο Ελλάδος, 1999, σ. 46.

¹¹³¹ Γιάννης Πολίτης, «Παροπλίστηκε το ιστορικό αντιτορπιλικό «Βέλος», εφ. *Τα Νέα*, 23 Απριλίου 1991, σ. 18.

από τη διάλυση και στη μετατροπή του σε μουσείο.¹¹³² Όλοι τους είχαν συμμετάσχει στην ανταρσία. Εξαιρέση αποτελούσε ο Κ. Δημητριάδης, ο οποίος αν και δεν ανήκε στους «αντάρτες» είχε συνδεθεί με το πλοίο καθώς είχε συμβάλει στην προετοιμασία του, ως ύπαρχος, για την συμμετοχή του στο «Κίνημα». Οι ανάγκες των συνωμοτών για τον έλεγχο του πλοίου υποστήριξης «Αρέθουσα» ωστόσο είχαν οδηγήσει, λίγες ημέρες πριν την εκδήλωση, στη μετάθεσή του.¹¹³³

Καθοριστική για την επιτυχή έκβαση, ήταν η νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές της 10^{ης} Οκτωβρίου 1993.¹¹³⁴ Το αίτημα των αξιωματικών έτυχε άμεσης ανταπόκρισης από την κυβέρνηση χάρη και στον διορισμό του Π. Χατζηπέρου ως διευθυντή του γραφείου του υφυπουργού Εθνικής Άμυνας, Μανώλη Μπεντενιώτη, τον Νοέμβριο του ίδιου έτους. Από τη νέα του θέση, ο Π. Χατζηπέρος προώθησε το αίτημα των απόστρατων αξιωματικών για τη διατήρηση του «Βέλους».¹¹³⁵ Έτσι, δύο μήνες αργότερα, τον Φεβρουάριο του 1994, μετά και τη σύμφωνη γνώμη του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας, του ΓΕΝ και της Νομαρχίας Πειραιά, το «Βέλος» χαρακτηρίστηκε ως «σύμβολο αντιδικτατορικού αγώνα και μνημείο της νεότερης ελληνικής ιστορίας» επιτρέποντας την μουσειακή αξιοποίησή του για εκπαιδευτικές και πολιτιστικές δράσεις.¹¹³⁶ Μέχρι τα τέλη Μαΐου 1994, οι εργασίες συντήρησης είχαν ολοκληρωθεί και το πλοίο, ως μνημείο πλέον, θα γινόταν σύντομα προσβάσιμο στο ευρύ κοινό.¹¹³⁷ Στις 16 Μαΐου, με απόφαση του ΓΕΝ, μετονομάστηκε σε «Α/Τ ΒΕΛΟΣ - Μουσείο Αντιδικτατορικού Αγώνα» με υπαγωγή στη Διοίκηση Ναυτικής Εκπαιδεύσεως και ελλιμενίστηκε στο Κέντρο Εκπαιδεύσεως Πόρου.¹¹³⁸

Τα εγκαίνια έγιναν στις 29 Μαΐου 1994 στον Πόρο. Παρόντες ήταν ο υφυπουργός Εθνικής Άμυνας, η ηγεσία του Ναυτικού, τα εν ενεργεία και εν αποστρατεία στελέχη του που συμμετείχαν στην ανταρσία του «Βέλους», αντιπρόσωποι αντιστασιακών οργανώσεων, πολίτες που συνδέθηκαν με αυτή στην Ιταλία όπως ο δημοσιογράφος Γιάννης Βούλτεψης, εκπρόσωποι των ενόπλων δυνάμεων και αντιπρόσωποι των ΜΜΕ για να καλύψουν το γεγονός.¹¹³⁹

---

¹¹³² Παναγιώτης Χατζηπέρος, *Στη σκιά του Ποσειδώνα. Η ανταρσία του Αντιτορπλικού «Βέλους»*, Πειραιάς, Historical Quest, 2016, σ. 182-183.

¹¹³³ Νίκος Παπαδημητρίου, *Το Κίνημα του Π. Ναυτικού. Μάιος 1973*, Αθήνα, Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1985, σ. 468, 485.

¹¹³⁴ Γ. Βούλγαρης, *ό.π.*, σ. 136.

¹¹³⁵ Π. Χατζηπέρος, *ό.π.*, σ. 182.

¹¹³⁶ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος Διάφορα, Έγγραφο Νομαρχίας Πειραιά. 26.2.1994.

¹¹³⁷ Γιώργος Κρητικός, «Η ανταρσία μας...», εφ. *Έθνος της Κυριακής*, 29 Μαΐου 1994, σ. 22.

¹¹³⁸ «Πλωτό μουσείο το Βέλος», εφ. *Απογευματινή*, 30 Μαΐου 1994, σ. 13.

¹¹³⁹ «Πλωτό μουσείο το «Βέλος»», εφ. *Τα Νέα*, 30 Μαΐου 1994, σ. 15.

Δέκα χρόνια μετά το θωρηκτό «Αβέρωφ», το «Βέλος» έγινε το δεύτερο πολεμικό πλοίο που μετατράπηκε σε ιστορικό σύμβολο του ελληνικού Πολεμικού Ναυτικού, ενισχύοντας το επίσημο αφήγημα του ελληνικού κράτους αλλά και την εξωτερική πολιτική του στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Άλλωστε, η μνημειακή πολιτική των πολιτικών ελίτ έχει στόχο και την νομιμοποίηση των αφηγημάτων και των πολιτικών επιλογών τους ενώ σε αυτή εμπλέκονται και κρατικοί θεσμοί.¹¹⁴⁰ Σε αυτή τη περίπτωση ήταν το Ναυτικό. Έτσι, μαζί με το «Αβέρωφ», που συμβόλιζε τη προστασία της εθνικής ακεραιότητας και ανεξαρτησίας, το «Βέλος» αποτέλεσε τον δεύτερο συμβολικό πυλώνα της δημοκρατικής παράδοσης του Ναυτικού, αυτόν της προστασίας του δημοκρατικού πολιτεύματος. Στην ομιλία του ο Α/ΓΕΝ αντιναύαρχος Ιωάννης Στάγκας, χαρακτήρισε το «Βέλος» ως «σύμβολο του αντιδικτατορικού αγώνα συνολικά του Ναυτικού και ένα ακόμα γεγονός στην ιστορία του που αποδείκνυε το παραδοσιακό δέσιμο των στελεχών του με τους αγώνες για τη Δημοκρατία». Στη συνέχεια, τόνισε ότι η επιλογή του Πόρου «δεν ήταν τυχαία, αλλά έχει ιδιαίτερη σημασία και σκοπιμότητα», λόγω της παρουσίας σημαντικών υπηρεσιών για την αποστολή του Ναυτικού, με κύριες την Σχολή Μόνιμων Υπαξιωματικών και του Κέντρου Νεοσύλλεκτων.¹¹⁴¹

Για το Ναυτικό, το νέο μουσείο καθιστούσε την ανταρσία του «Βέλους», και κατ' επέκταση το «Κίνημα», πηγή έμπνευσης για την ηγεσία και τα μελλοντικά στελέχη. Το γεγονός ότι οι αξιωματικοί που αποτελούσαν την ηγεσία του Στόλου είχαν συμμετάσχει στο παρελθόν στο «Κίνημα», καθώς και ο στόχος του να επαναφέρει τη δημοκρατία, ήταν οι βασικοί λόγοι που το ανέδειξαν σε ιστορικό σύμβολο, ολοκληρώνοντας μια πορεία που είχε ξεκινήσει από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, αν όχι νωρίτερα.

Παρά το γεγονός ότι η ανταρσία ήταν μια πράξη που πήγαινε ενάντια στην τότε ηγεσία του, είχε σαν στόχο την ανατροπή ενός παράνομου καθεστώτος και κατ' επέκταση μιας παράνομης ηγεσίας και την αποκατάσταση της δημοκρατίας. Και για αυτό άλλωστε, ήδη από το 1975 το «Κίνημα», πέρα από κοινό παρελθόν της νυν ηγεσίας του, ήταν για το Ναυτικό πράξη συνέπειας προς τη δημοκρατική νομιμότητα που κατήργησε το πραξικόπημα.¹¹⁴² Ουσιαστικά, διαπαιδαγωγούσε τα στελέχη του

¹¹⁴⁰ Χάρης Εξερτζόγλου, *Η δημόσια ιστορία. Μια εισαγωγή*, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2020, σ. 171.

¹¹⁴¹ «Ομιλία του Α/ΓΕΝ Αντιναύαρχου Ι. Στάγκα ΠΝ επ' ευκαιρία της τελετής των εγκαίνιων του Α/Τ «Βέλος» ως ιστορικού μνημείου αντιδικτατορικού αγώνα στον Πόρο, την 29 – 5 – 94», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 139:487 (Μάιος-Ιούνιος 1994), σ. 328-329.

¹¹⁴² Βλ. παραπάνω, υποκεφάλαιο 3.2.

Ναυτικού, και όχι μόνο, ότι από τη στιγμή που αφορά στην αποκατάσταση του κοινοβουλευτισμού, η όποια κίνηση δεν συνιστά πραξικόπημα ή ανυπακοή, αλλά συνέπεια. Όπως θύμισε ο Ν. Παππάς κατά την ομιλία του στα εγκαίνια, «Παραμείναμε πιστοί στον όρκο που δώσαμε όταν αναλάβαμε τα καθήκοντά μας».¹¹⁴³

Την ίδια στιγμή, το μνημείο συνομιλούσε με το πνεύμα της νέας εποχής που γέννησε το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και χαρακτηριζόταν από την ανάδειξη του καπιταλισμού και του φιλελευθερισμού σε κυρίαρχο και μοναδικό μοντέλο, ακόμα και από αριστερούς διανοούμενους. Όπως υποστήριξε ο ιστορικός Enzo Traverso, μετά τη κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης κυριάρχησε η «αρχή της υπευθυνότητας». Η κατάρρευση των ουτοπιών που συνόδευσε την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων στην Ανατολική Ευρώπη και η συνειδητοποίηση ότι οι επαναστάσεις μπορούν να οδηγήσουν και σε ολοκληρωτικά καθεστώτα, τροφοδότησε τον φόβο ότι οποιαδήποτε σκέψη για αλλαγή της φιλελεύθερης δημοκρατίας θα ήταν εκ των πραγμάτων αρνητική εξέλιξη. Το μέλλον δεν μπορούσε να γίνει καλύτερο, παρά μόνο χειρότερο, και η αποδοχή και προστασία του παρόντος ήταν πλέον το νέο ζητούμενο.¹¹⁴⁴

Για το ελληνικό Ναυτικό, το οποίο ως δύναμη του ΝΑΤΟ ακολουθούσε τις επιταγές της Νέας Στρατηγικής Αντίληψης η οποία είχε στο πυρήνα της την προστασία του φιλελεύθερου δημοκρατικού παρόντος στη Δύση, το μνημείο του «Βέλος» υπενθύμιζε στα στελέχη του ακριβώς αυτό. Ως σύμβολο του Ναυτικού της Τρίτης Δημοκρατίας, δεν συμβόλιζε μόνο την προσήλωση του Στόλου στο δημοκρατικό καθεστώς που γέννησε η Μεταπολίτευση, αλλά και στις αξίες της φιλελεύθερης Δύσης. Ήταν και ένα σύμβολο του Ναυτικού της μεταψυχροπολεμικής εποχής. Όπως κατέληξε στην ομιλία του ο Αρχηγός του Ναυτικού, με την ευχή και την ελπίδα, στην ασταθή και επικίνδυνη γειτονιά της Ελλάδας, που καλούσε το Ναυτικό να βρίσκεται στη πρώτη γραμμή άμυνας, «το φωτεινό παράδειγμα και η ένδοξη ιστορία του αντιτορπλικού ΒΕΛΟΣ να είναι για όλους μας ένας φάρος για τις μελλοντικές μας σκέψεις, αποφάσεις και ενέργειες».¹¹⁴⁵

Το νέο μνημείο τεκμηρίωνε και κάτι άλλο. Την παγίωση της αντιδεξιάς ανάγνωσης του «Κινήματος» που ήθελε την ανταρσία ως την κορυφαία στιγμή του κατά της

¹¹⁴³ «Μουσείο αντίστασης το «Βέλος», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 30 Μαΐου 1994, σ. 3.

¹¹⁴⁴ Enzo Traverso, *Η ιστορία ως πεδίο μάχης. Ερμηνεύοντας τις βιαιότητες του 20^{ου} αιώνα*, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2016, σ. 304-308.

¹¹⁴⁵ «Ομιλία του Α/ΓΕΝ Αντιναύαρχου Ι. Στάγκα ΠΝ επ' ευκαιρία της τελετής των εγκαίνιων του Α/Τ «Βέλος» ως ιστορικού μνημείου αντιδικτατορικού αγώνα στον Πόρο, την 29 – 5 – 94», ό.π., σ. 330.

δικτατορίας. Κατά τη διάρκεια της ομιλίας του στα εγκαίνια του «Βέλους», ο Ι. Στάγκας χαρακτήρισε την ανταρσία ως το κορυφαίο γεγονός του «Κινήματος».¹¹⁴⁶ Και ως τέτοιο είχε ενταχθεί στην επίσημη ιστορία του ελληνικού κράτους, όπως αυτή είχε καθιερωθεί στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Το επίσημο αφήγημα για την ανταρσία αποτύπωνε εύγλωττα το μικρό βιβλίο του Ναυτικού σχετικά με το «Βέλος» το οποίο πλαισίωσε την εκδήλωση. Λιτό και ολιγοσέλιδο, το βιβλίο περιείχε μεταξύ άλλων και ένα κείμενο με τίτλο «Το χρονικό της αντίστασης του Α/Τ «Βέλος». Σύμφωνα με αυτό, η ανταρσία «συσπείρωσε την αντιδικτατορική δράση και ενίσχυσε την επιχειρηματολογία των αντιφασιστών. Απέδειξε την αντίθεση του λαού με την δικτατορία αφού οι ‘στασιαστές’ του «Βέλους» [...] προέρχονταν από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις και αυθόρμητα ακολούθησαν τον κυβερνήτη τους, υπακούοντας στη βαθειά δημοκρατική συνείδησή τους. Επιτάχυνε κατά κοινή ομολογία την πτώση της χούντας, ενώ παράλληλα αναγκάστηκε να επιδείξει προς τα έξω ένα άλλο πρόσωπο με την εξαγγελία εκλογών, αμνηστίας κ.λ.π., γεγονότα που αποκάλυψαν διαφωνίες στους κόλπους της, δημιούργησαν αντιδράσεις, έφεραν την ανατροπή και την τελική καταδίκη της».¹¹⁴⁷

Με όρους αντιδεξιάς ρητορικής αναπαρήγαγαν την υπόθεση και οι φιλοκυβερνητικές εφημερίδες. Σύμφωνα με άρθρο του στα *Νέα* και με αφορμή την απόσυρση του «Βέλους», ο δημοσιογράφος Γιάννης Πολίτης παρουσίασε την ανταρσία ως κορυφαία αντιδικτατορική πράξη και κατηγόρησε εμμέσως την προηγούμενη κυβέρνηση Μητσοτάκη για αντιπάθεια προς το αντιτορπιλικό και αυτό που συμβόλιζε, χαρακτηρίζοντας τη τελετή για τον παροπλισμό του «Βέλους» «μάλλον υποβαθμισμένη και σχεδόν μυστική από τα Μέσα Ενημέρωσης», για ένα πλοίο ήδη «σύμβολο» του αντιδικτατορικού αγώνα. Αντίστοιχη μομφή είχε κάνει στον λόγο του και ο Ν. Παππάς, τονίζοντας ότι η διατήρησή του ως μνημείο θα προκαλέσει την αντίδραση εκείνων που δεν έπραξαν τίποτα κατά τη δικτατορία.¹¹⁴⁸

Τρία χρόνια αργότερα, στα εγκαίνια του ως μουσείο, ο φιλοκυβερνητικός Τύπος έκανε λόγο για σωτηρία του αντιτορπιλικού το οποίο η προηγούμενη κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας προόριζε να το δώσει για παλιοσίδερα. Για την εφημερίδα *Νίκη* «Η ΝουΔου είχε πάρει την απόφαση να παροπλίσει το αντιτορπιλικό «Βέλος», το σύμβολο

---

¹¹⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 328.

¹¹⁴⁷ ΑΚΜ, Φάκελος 1973-1974 Ελληνικός Τύπος, «Α/Τ Βέλος», βιβλίο εγκαίνιων νέου μουσείου,

¹¹⁴⁸ Γιάννης Πολίτης, «Παροπλίστηκε το ιστορικό αντιτορπιλικό «Βέλος», εφ. *Τα Νέα*, 23 Απριλίου 1991, σ. 18.

του Κινήματος του Ναυτικού. [...] Η τότε αντιπολίτευση ζητούσε να μην παροπλιστεί απλώς το πλοίο, αλλά να γίνει μουσείο αντιδικτατορικού αγώνα. Η τότε κυβέρνηση για ευνόητους λόγους - να μην τσαντισθούν οι χουντικοί - αρνήθηκε». ¹¹⁴⁹ Σύμφωνα με το *Έθνος* «το «Βέλος» στο παραπέντε γλίτωσε τον τεμαχισμό του [...] αφού η νέα ηγεσία του Υπουργείου Άμυνας αποφάσισε να το διατηρήσει ως ιστορικό μνημείο». ¹¹⁵⁰

Δεν είναι γνωστό εάν πράγματι η κυβέρνηση Κ. Μητσοτάκη δεν επιθυμούσε να μετατρέψει το «Βέλος» σε Μουσείο. Εάν κάτι ίσχυε ωστόσο ήταν ότι ο δρόμος για τη μετατροπή του άνοιξε μετά τη πτώση της κυβέρνησης Κ. Μητσοτάκη και την επιστροφή του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία το 1993. ¹¹⁵¹

Πάντως, πέρα από την δημόσια αντιπαράθεση, στην ουσία της, η μετατροπή του «Βέλους» έγινε υπόθεση των κοινωνικών εκείνων στρωμάτων που ήταν παραδοσιακά συνδεδεμένα με το Ναυτικό, όπως αποτυπώθηκε στις εργασίες μετασκευής του από τον ιδιωτικό τομέα, με τη μεγαλύτερη και πιο χαρακτηριστική, αυτή του Ελληνικού Νηογνώμονα. ¹¹⁵²

Οι εργασίες συντήρησης του πλοίου, απαραίτητες για την μετατροπή του σε μουσείο, έγιναν από συνεργεία του Πολεμικού Ναυτικού, και με την υποστήριξη του ελληνικού νηογνώμονα ο οποίος διέθεσε δύο εκατομμύρια δραχμές, ενώ εκπόνησε δωρεάν τις μελέτες αναπαλαιώσης. Σύμφωνα με τον νηογνώμονα, αυτή η υποστήριξη έγινε με αφορμή την 21^η επέτειο του «Κινήματος» «για δημοκρατία και ελευθερία» και την απόφαση μετατροπής του «Βέλους» σε «εκπαιδευτικό πλοίο». Παράλληλα, ο νηογνώμονας οργάνωσε την δεξίωση που παρέθεσε ο Νίκος Παππάς με αφορμή τα 21 χρόνια από τον Μάιο του 1973. Η εκδήλωση έλαβε χώρα στα γραφεία του Νηογνώμονα στην Ακτή Μιαούλη στον Πειραιά. Παρόντες ήταν μεταξύ άλλων και ο τότε Αρχηγός του Ναυτικού αντιναύαρχος Ιωάννης Στάγκας, ο τότε διοικητής της ΕΥΠ Λεωνίδας Βασιλικόπουλος, μέλη της κυβέρνησης όπως ο αντιπρόεδρος της Βουλής Νικήτας Βενιζέλος, ο βουλευτής Γιάννης Διαμαντίδης, ο ευρωβουλευτής Κώστας Τσίμας και ο Παντελής Οικονόμου, μέλος της κεντρικής επιτροπής του ΠΑΣΟΚ. Μεγάλη εκπροσώπηση είχε ο επιχειρηματικός και εφοπλιστικός κόσμος. Ο Ανδρέας Ποταμιάνος, πρόεδρος εφοπλιστών επιβατηγών πλοίων, και οι εφοπλιστές Παναγιώτης Αγγελόπουλος, Γεράσιμος Αγούδημος, Γιάννης Βαρδινογιάννης, Καμπάνης Γιατριάς,

¹¹⁴⁹ «Μουσείο το εύδρομο «ΒΕΛΟΣ», εφ. *Νίκη*, 30 Μαΐου 1994, σ. 18.

¹¹⁵⁰ Γιώργος Κρητικός, «Η ανταρσία μας...», *Έθνος της Κυριακής*, 29 Μαΐου 1994, σ. 22.

¹¹⁵¹ Γ. Βούλγαρης, *ό.π.*, σ. 136.

¹¹⁵² «Ομιλία του Α/ΓΕΝ Αντιναύαρχου Ι. Στάγκα ΠΝ επ' ευκαιρία της τελετής των εγκαίνιων του Α/Τ «Βέλος» ως ιστορικού μνημείου αντιδικτατορικού αγώνα στον Πόρο, την 29 – 5 – 94», *ό.π.*, σ. 329.

Νικήτας Διαμαντής, Θεόδωρος Θεραπιάτης και Γεράσιμος Καλογεράτος ήταν ορισμένοι από όσους έδωσαν το «παρών».¹¹⁵³

Η οικονομική υποστήριξη του Νηογνώμονα καθώς και η παρουσία των ανθρώπων του εφοπλιστικού και ευρύτερα του επιχειρηματικού κόσμου στην δεξίωση για την 21^η επέτειο, αποτύπωνε με μεγάλη ευκρίνεια το κοινωνικό στίγμα του «Κινήματος» και το κοινό στο οποίο είχε απήχηση. Ένα κοινό πολύ διαφορετικό από αυτό που συμμετείχε στην επέτειο του Πολυτεχνείου. Εάν η επέτειος της φοιτητικής εξέγερσης ήταν μια υπόθεση από τα κάτω της ελληνικής κοινωνίας και με μαζικό χαρακτήρα,¹¹⁵⁴ η δεξίωση του Νηογνώμονα τεκμηριώνει ότι το «Κίνημα του Ναυτικού» ήταν υπόθεση της κορυφής, επιβεβαιώνοντας και τη παραδοσιακή σχέση των ανωτέρων στρωμάτων με το Πολεμικό Ναυτικό. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι στο παρελθόν, ο εφοπλιστής Ιωάννης Λάτσης είχε δωρίσει 20.000.000 δραχμές στο ΓΕΝ για την ενίσχυση της Ναυτικής Εβδομάδας,¹¹⁵⁵ άλλα τόσα για την αναπαλαίωση του «Αβέρωφ» ενώ αντίστοιχο ποσό δώρισε και ο Γιώργος Λιβανός, τότε πρόεδρος της Ελληνικής Ένωσης Προστασίας Θαλάσσιου Περιβάλλοντος, στα αγγλικά HELMEPA.¹¹⁵⁶

Παράλληλα, μπορεί το επίσημο αφήγημα να ενέταξε το νέο μνημείο στην επίσημη ιστορία με τους όρους της αντιδεξιάς, ωστόσο, κατά τη διάρκεια των εγκαινίων στον Πόρο, ο απόστρατος ναύαρχος και επίτιμος αρχηγός Ναυτικού Νίκος Παππάς αναπαρήγαγε μια άλλη ανάγνωση του «Κινήματος»:

Με την ιστορική εμπειρία δύο δεκαετιών και με τα στοιχεία που τα επικύρωσε τελεσίδικα το πέρασμα του χρόνου, μπορούμε να είμαστε υπερήφανοι ότι το Α/Τ «Βέλος» και το «Κίνημα του Ναυτικού» είναι εκείνο που κατάφερε το πιο αποφασιστικό και αποτελεσματικό κτύπημα στη χούντα και σήμανε την αρχή του τέλους της Δικτατορίας.¹¹⁵⁷

Για τον πρωταγωνιστή της ανταρσίας, το «Κίνημα» είχε σημαντικότερη θέση στον αντιδικτατορικό αγώνα από αυτή που το ελληνικό κράτος του απέδιδε. Ο Ν. Παππάς είχε εκφράσει αυτήν την άποψη και στο παρελθόν, όταν είχε δώσει συνέντευξη σε εφημερίδα του συντηρητικού χώρου με αφορμή την 15^η επέτειο του «Κινήματος». Και

¹¹⁵³ «Εκδήλωση για το Α/Τ «Βέλος», εφ. *Εξπρές*, 28 Μαΐου 1994, σ. 11.

¹¹⁵⁴ Κωστής Κορνέτης, *Τα παιδιά της Δικτατορίας*, Αθήνα, Πόλις, 2015, σ. 595-597.

¹¹⁵⁵ *Ναυτική Επιθεώρηση*, 119:427 (Μάιος-Ιούνιος 1984).

¹¹⁵⁶ *Ναυτική Επιθεώρηση*, 121:432 (Μάρτιος-Απρίλιος 1985).

¹¹⁵⁷ Ομιλία Ναυάρχου Νίκου Παππά την 29/5/94 στον Πόρο επ' ευκαιρία εγκαινίων Α/Τ «Βέλος» ως ιστορικού μνημείου αντιδικτατορικού αγώνα, *Ναυτική Επιθεώρηση*, 139:487 (Μάιος-Ιούνιος 1994), σ. 333.

η αντίληψη αυτή δεν ήταν αποκλειστικά δική του. Ήδη από τα μέσα του 1980 η πλειοψηφία των αξιωματικών του κινήματος είχε την ίδια αντίληψη ενώ ακόμα και αξιωματικοί φιλικοί προς το ΠΑΣΟΚ αντιμετώπιζαν το «Κίνημα» ως το κυριότερο δείγμα αντίστασης στη δικτατορία και όχι το Πολυτεχνείο.¹¹⁵⁸

Ωστόσο, η επίσημη τελετή του Ναυτικού ήταν σε ένα τελείως διαφορετικό πλαίσιο. Και αυτό, γιατί η συγκεκριμένη ανάγνωση ξέφευγε από τα όρια του συντηρητικού χώρου και αμφισβητούσε έναν από τους πυλώνες του επίσημου αφηγήματος το οποίο παρέμενε, μέχρι τότε, αυτό που είχε θεσπιστεί κατά την οκταετία του ΠΑΣΟΚ. Και ήταν ένα αφήγημα που δεν αμφισβητούσε ούτε η τότε κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας, όπως αποδείκνυε το μήνυμα του υπουργού Εθνικής Άμυνας της κυβέρνησης Κ. Μητσοτάκη, Ιωάννη Βαρβιτσιώτη, για την 18^η επέτειο του Πολυτεχνείου με το οποίο τόνιζε ότι οι πράξεις «καπήλευσης» του χώρου και της ημερομηνίας της εξέγερσης «δεν μειώνουν ούτε κατ' ελάχιστον την αξία των γεγονότων».¹¹⁵⁹

Όπως θα φανεί παρακάτω, ο χρόνος λειτουργούσε υπέρ του συντηρητικού αφηγήματος για τη συνωμοσία. Συνέπεια του τέλους του Ψυχρού Πολέμου, για πολύ κόσμο της αντιδεξιάς, το όραμα της Ενωμένης Ευρώπης αντικατέστησε το σοσιαλιστικό.¹¹⁶⁰ Από το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1980 ένας ολόκληρος χώρος,¹¹⁶¹ καθώς και του ΠΑΣΟΚ μετατοπίστηκε σε πιο κεντρώες και ευρωπαϊκές θέσεις.¹¹⁶² Αυτή η ιδεολογική μετατόπιση είχε ως σαν αποτέλεσμα την αποδυνάμωση της κουλτούρας της αντιδεξιάς ή αλλιώς, της κουλτούρας της «Μεταπολίτευσης». Τότε ξεκίνησαν και οι πρώτες αναφορές που έκαναν λόγο για το «τέλος της μεταπολίτευσης»,¹¹⁶³ και συνοδεύτηκαν από τη κριτική προς το μύθο του Πολυτεχνείου.¹¹⁶⁴ Τη θέση της έπαιρνε μια νέα κουλτούρα η οποία συνομιλούσε με τις

¹¹⁵⁸ Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 649-651.

¹¹⁵⁹ «Ημερήσια διαταγή του υπουργού Εθνικής Άμυνας Ιωάννη Βαρβιτσιώτη για την 18^η Επέτειο της Εξεγέρσεως του Πολυτεχνείου», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 134:472 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1991), σ. 371.

¹¹⁶⁰ Γ. Βούλγαρης, *ό.π.*, σ. 402-404.

¹¹⁶¹ Γιάννης Λούλης, *Η κρίση της πολιτικής στην Ελλάδα, εκλογές 1985-1995: εκλογές, κοινή γνώμη, πολιτικές εξελίξεις*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 1995, σ. 548, 550, 560.

¹¹⁶² Κωνσταντίνα Μπότσιου, «Ν.Δ. και ΠΑΣΟΚ, 1974-1975: Η «Ευρώπη» ως πολιτική και ως ταυτότητα», στο Μάνος Αυγερίδης, Έφη Γαζή, Κωστής Κορνέτης (επιμ.), *Μεταπολίτευση. Η Ελλάδα στο μεταίχμιο δύο αιώνων*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2015, σ. 221.

¹¹⁶³ Στο ίδιο, σ. 401. Λεωνίδα Καλλιβερετάκης, *Δικτατορία και Μεταπολίτευση*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2017, σ. 215-216.

¹¹⁶⁴ Γιώργος Λακόπουλος, «Δεκαοκτώ χρόνια από την εξέγερση του Πολυτεχνείου», εφ. *Τα Νέα*, 17 Νοεμβρίου 1991, σ. Α26. Δημήτρης Τζαθάς, Λία Νεσφύγε, Ματίνα Ηρειώτου, Κώστας Ντελέζος, «Χτύπησαν πάλι το Πολυτεχνείο οι γνωστοί κουκουλοφόροι», εφ. *Τα Νέα*, 17 Νοεμβρίου 1992, σ. 18-19, Στέφανος Κρίκης Λαμπρινή Σταμάτη, «Προβληματισμοί μετά την 21η επέτειο», εφ. *Τα Νέα*, 19

αξίες και αντιλήψεις που κυριαρχούσαν στη φιλελεύθερη Δύση από τις αρχές του 1980, και είχε στο επίκεντρό της τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό σε πολιτικό, πολιτισμικό και κοινωνικό επίπεδο.¹¹⁶⁵ Από εκεί που μεταπολιτευτικά ο ευρωπαϊσμός ήταν υπόθεση σχεδόν αποκλειστικά της συντηρητικής παράταξης,¹¹⁶⁶ από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 έγινε κυρίαρχο ιδεολογικό ρεύμα,¹¹⁶⁷ γεγονός που θα ευνοούσε το συντηρητικό αφήγημα του «Κινήματος».

5.3. Η καθιέρωση της επετείου.

α. Εδώ «Βέλος»... ακούστε μας.

Στις 22 Δεκεμβρίου 1997, τρία χρόνια μετά τη μετατροπή του «Βέλους» σε μουσείο του Ναυτικού, το σύνολο σχεδόν των στελεχών που είχαν ακολουθήσει τον Παππά στην Ιταλία (25 συνολικά, καθώς απουσίαζαν 5 υπαξιωματικοί), συγκεντρώθηκαν σε χώρο του Κωνσταντίνου Ματαράγκα στον Πειραιά, όπου υπέγραψαν την ιδρυτική πράξη του *Συνδέσμου Αξιωματικών, Υπαξιωματικών και Φίλων, Α/Τ «ΒΕΛΟΣ»*. Την προσωρινή διοικούσα επιτροπή αποτελούσαν οι αξιωματικοί που είχαν πρωτοστατήσει στη μετατροπή του «Βέλους», οι Νίκος Παππάς, Κωνσταντίνος Δημητριάδης, Παναγιώτης Χατζηπέρος, Κωνσταντίνος Ματαράγκας καθώς και ο απόστρατος αξιωματικός Σπύρος Πανώριος.¹¹⁶⁸

Σύμφωνα με το καταστατικό του, το οποίο εγκρίθηκε στις 24 Μαρτίου του 1998,¹¹⁶⁹ σκοπός του Συνδέσμου ήταν «η συνδρομή στη συντήρηση, αναπαλαίωση και διατήρηση του “Α/Τ ΒΕΛΟΣ” ως πλωτού μουσείου λόγω της ιστορικής συμβολής του στην αποκατάσταση της Δημοκρατίας [...] η συλλογή, αξιολόγηση και διαφύλαξη εγγράφων, γραπτών μαρτυριών και αντικειμένων σχετικών με την ιστορική δράση του

Νοεμβρίου 1994, σ. 21· Κατερίνα Λαμπρινού, «Η γενιά του Πολυτεχνείου» στο καλειδοσκόπιο της Μεταπολίτευσης», στο Μ. Αυγερίδης, Ε. Φαζή, Κ. Κορνέτης (επίμ.), *ό.π.*, σ. 158-165.

¹¹⁶⁵ Γ. Βούλγαρης, *ό.π.*, σ. 401-404· Χριστόφορος Βερναρδάκης, *Πολιτικά κόμματα, εκλογές & κομματικό σύστημα. Οι μετασχηματισμοί της πολιτικής αντιπροσώπευσης 1990-2010*, Αθήνα, Εκδόσεις Σάκκουλας, 2011, σ. 10-13.

¹¹⁶⁶ Αντώνης Λιάκος, *Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, Αθήνα, Πόλις, 2019, σ. 468, 472-473.

¹¹⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 502, 508· Γιάννης Μπαλαμπανίδης, «Ρηχός εξευρωπαϊσμός: Η αντιφατική υποδοχή της Ευρώπης ως κληρονομιά της μεταπολίτευσης», στο Μ. Αυγερίδης, Ε. Φαζή, Κ. Κορνέτης (επίμ.), *ό.π.*, σ. 228-234.

¹¹⁶⁸ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 1, Ίδρυση/ Καταστατικά, Πρακτικό ίδρυσης σωματείου και εκλογής προσωρινής διοικούσας επιτροπής, 22 Δεκεμβρίου 1997, σ. 1-2.

¹¹⁶⁹ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 1, Ίδρυση/ Καταστατικά, Πρωτοδικείο Πειραιώς, Αριθμός 1698/1998, «Το μονομελές πρωτοδικείο Πειραιώς», Πειραιάς, 22 Απριλίου 1998(ακριβές αντίγραφο), σ. 1-4.

πλοίου ως και του «Κινήματος του Π. Ναυτικού» κατά το έτος 1973. [...] Η ανάπτυξη και διατήρηση δεσμών φιλίας και συνεργασίας μεταξύ των διατελεσάντων αξιωματικών, υπαξιωματικών και πληρωμάτων του πλοίου και λοιπών φίλων του. [...] η διοργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων όπως: εκθέσεις, διαλέξεις, παραστάσεις, συναυλίες κλπ., και η έκδοση βιβλίων και εντύπων οποιουδήποτε είδους ως και αναμνηστικών αντικειμένων σχετικών με το “Α/Τ ΒΕΛΟΣ”» και τέλος, «η συγκέντρωση οικονομικών πόρων με συνδρομές των μελών του Συνδέσμου και τρίτων, με επιχορηγήσεις, εισφορές, δωρεές κλπ., για τη συντήρηση του πλοίου και ευρύτερα η συμβολή στη προβολή του Π. Ναυτικού». Έμβλημα του Συνδέσμου ορίστηκε μια κυκλική σφραγίδα με το όνομά του στο πλαίσιο, το αντιτορπιλικό στο κέντρο και γύρω του ένα δάφνινο στεφάνι. Στο κάτω μέρος αναγραφόταν το έτος 1973 ως η χρονιά της κορύφωσης της αντιδικτατορικής δράσης του Ναυτικού. Το νέο Μουσείο αποτέλεσε την αφορμή και τη βάση για την περαιτέρω προσπάθεια των αξιωματικών να διατηρήσουν την μνήμη του «Κινήματος».¹¹⁷⁰

Η ανακοίνωση της ίδρυσης του Συνδέσμου έγινε με ειδική εκδήλωση στο θωρηκτό «Αβέρωφ» στο Φάληρο, δύο μήνες αργότερα, στις 24 Μαΐου, συνδυάζοντάς τη με τη συμπλήρωση 25 ετών από το «Κίνημα». Η αρχική σκέψη ήταν να γίνει επί του «Βέλους», ωστόσο, λόγω των περιορισμών στη πρόσβαση και κατ' επέκταση τη συμμετοχή, που έθετε η τοποθέτησή του στον Πόρο, ο Σύνδεσμος ζήτησε από το Ναυτικό να του παραχωρηθεί το ιστορικό θωρηκτό.¹¹⁷¹ Παράλληλα, κάλεσε τις εφημερίδες και τα τηλεοπτικά κανάλια πανελλαδικής εμβέλειας να καλύψουν το γεγονός.¹¹⁷² Παρόντες στην εκδήλωση ήταν ο υπουργός Εθνικής Άμυνας Άκης Τσοχατζόπουλος, ο Α/ΓΕΝ αντιναύαρχος Αντώνης Αντωνιάδης μαζί με ανώτατους και ανώτερους αξιωματικούς, εκπρόσωποι πολιτικών κομμάτων, μέλη του Συνδέσμου καθώς και αρκετοί, απόστρατοι πιά, αξιωματικοί του «Κινήματος». Στο πλαίσιο της εκδήλωσης ο Α. Τσοχατζόπουλος απηύθυνε χαιρετισμό ενώ και ο υπουργός Πολιτισμού με επιστολή του χαιρέτιζε την εκδήλωση και την 25η επέτειο του

---

¹¹⁷⁰ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 1, Ίδρυση/ Καταστατικά, Καταστατικό του Συνδέσμου Αξιωματικών-Υπαξιωματικών και Φίλων του Α/Τ «ΒΕΛΟΣ», Πειραιάς, 27 Μαΐου 1998, σ. 1-19.

¹¹⁷¹ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 8, Αλληλογραφία-Εξερχόμενα (1998-), Αντιναύαρχος Νίκος Παππάς ΠΝ εα, Επίτιμος Α/ΓΕΝ προς κ. Α/ΓΕΝ, Εορτασμός Επετείου Κινήματος του Ναυτικού Μαΐου 1973, 7 Μαΐου 1998.

¹¹⁷² ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 8. Αλληλογραφία-Εξερχόμενα (1998-), Ναύαρχος Νίκος, Παππάς, Επίτιμος Α/ΓΕΝ, FAX to SKY, FLASH, Κανάλι 5, ANT-1, NET, MEGA, Τα Νέα, Το Βήμα, Ελευθεροτυπία, Αυγή, Αυριανή, Απογευματινή, Καθημερινή, Παρόν, 19.5.1998, FAX to STAR, 20.5.1998.

«Κινήματος».¹¹⁷³ Κατά τη διάρκεια της εκδήλωσης, τον λόγο πήρε ο Νίκος Παππάς, ως Πρόεδρος του Συνδέσμου ο οποίος, αναφερόμενος στην ιστορία του «Κινήματος» τόνισε ότι:

....επέτρεψαν, στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, σε μια Ευρώπη που προχωρούσε προς την ενοποίηση, να στηθούν και να μεγαλοουργήσουν κάτω από τη σκιά του Παρθενώνα θάλαμοι βασανιστηρίων και ατιμασμένα στρατόπεδα κακοποίησης πολιτών, αξιωματικών και κοινοβουλευτικών ανδρών [...] εξαπατούσαν ασύστολα τον ελληνικό λαό και περιφρονούσαν την κοινή γνώμη που τους είχε απομονώσει με ομαδική περιφρόνηση και γενικό αποκλεισμό. Είχε όμως αρχίσει να γίνεται φανερό, ότι η απομόνωση που στρεφόταν στο παρόν εκείνης της περιόδου, εξύφαινε μύριους κινδύνους για το μέλλον της Ελλάδος. [...] Μπροστά στο τεράστιο εθνικό χρέος, στο στρατιωτικό καθήκον απέναντι της πατρίδας που οδηγείτο σε καταστροφή και πιστοί στον όρκο που δώσαμε να διαφυλάξουμε το Σύνταγμα, οι αξιωματικοί του Ναυτικού, μαζί με τους λίγους που κατορθώσαμε να μνήσουμε των αδελφών όπλων της Αεροπορίας και του Στρατού αποφασίσαμε να δράσουμε. [...]

Το Κίνημα του Ναυτικού και το Α/Τ «Βέλος» είναι εκείνα που κατάφεραν το πιο αποφασιστικό και αποτελεσματικό κτύπημα στη Χούντα και σήμαναν την αρχή του τέλους της Δικτατορίας. [...] η Εθνική Κυβέρνηση στηριζόμενη αποκλειστικά σ' εμάς, κατόρθωσε σταδιακά και μεθοδικά να ξεδοντιάσει την ανέπαφη μέχρι τότε Χούντα [...] να στεριώσει οριστικά τη δημοκρατία. [...] Για να μην ξεχνάμε την ιστορία μας [...] σήμερα προχωρήσαμε στην ίδρυση του Συνδέσμου Αξιωματικών-Υπαξιωματικών και Φίλων Α/Τ ΒΕΛΟΣ για να βοηθήσουμε στη συντήρηση, αναπαλαίωση και διατήρηση του Α/Τ ΒΕΛΟΣ ως πλωτού μουσείου.¹¹⁷⁴

Ο Ν. Παππάς έκανε ξεκάθαρο ότι βασικός στόχος του Συνδέσμου ήταν να συνδράμει στη διατήρηση του «Βέλους» ως μουσείο προκειμένου η ιστορία του και τα μηνύματά του «Κινήματος» να μην ξεχαστούν. Και όπως φάνηκε από τα λόγια του, η ιστορία που ο Σύνδεσμος ήθελε να ακουστεί, ήταν αυτή η οποία αναπαρήγαγε το αφήγημα που είχε συγκροτηθεί από την Δεξιά τη δεκαετία του 1980. Ένα αφήγημα που

---

¹¹⁷³ «Τίμησαν την επέτειο του αντιδικτατορικού κινήματος του Ναυτικού», *Ξηφίας*, τχ. 65 (Μάιος 1998), σ. 4.

¹¹⁷⁴ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 11, Κίνημα Ναυτικού 73, Ομιλίες, Προσκλήσεις, Ομιλία Ναυάρχου Νίκου Παππά, 29 Μαΐου 1998, σ. 1-11.

αναδείκνυε το «Κίνημα του Ναυτικού» ως την κυριότερη και πλέον καθοριστική αντιδικτατορική ενέργεια, τόσο για το στρατιωτικό καθεστώς όσο και την Μεταπολίτευση, και που κίνητρό του είχε τον εθνικό κίνδυνο που διέτρεχε η χώρα από την απομόνωσή της από την ΕΟΚ, λόγω της κατάργησης της δημοκρατίας. Αυτή η αντιστοιχία φάνηκε και από την απόφαση του Συνδέσμου να επιδιώξει, ως μια από τις πρώτες ενέργειές του, την επανέκδοση του βιβλίου του Νίκου Παπαδημητρίου,¹¹⁷⁵ το μοναδικό ως τότε βιβλίο αποκλειστικά για το «Κίνημα» και το οποίο το καθιέρωσε ως το σύμβολο της Δεξιάς για τον αντιδικτατορικό αγώνα.¹¹⁷⁶

Και για τον Ν. Παπά, το «Κίνημα» είχε και ένα μήνυμα που παρέμενε επίκαιρο λόγω και των εξωτερικών κινδύνων που αντιμετώπιζε η Ελλάδα στην μετά το 1989 εποχή. Συγκεκριμένα, υπενθύμιζε ότι η εθνική ομοψυχία ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για να ξεπεραστούν οι σύγχρονοι κίνδυνοι του εξωτερικού από την Ελλάδα:

Οι καιροί είναι πολύ δύσκολοι και τα απρόβλεπτα ενδεχόμενα πολλαπλασιάζονται. Γύρω μας ήδη έχουν εκδηλωθεί από γειτονικούς λαούς εχθρικά αισθήματα και καθημερινά διατυπώνονται με διάφορους τρόπους εδαφικές διεκδικήσεις. Δεχόμαστε απειλές και προκλήσεις. Αυτούς του κινδύνους μόνο με Εθνικό συναγερμό και απόλυτη ομοψυχία όλων των τάσεων μπορούμε να εξουδετερώσουμε όπως τότε με το Κίνημα του Ναυτικού και το Α/Τ ΒΕΛΟΣ.¹¹⁷⁷

Κλείνοντας την ομιλία του, απηύθυνε κάλεσμα συμμετοχής στον Σύνδεσμο. Μέσα σε ένα χρόνο είχαν εγγραφεί πάνω από πενήντα νέα μέλη, τα οποία στην συντριπτική τους πλειοψηφία ήταν αξιωματικοί του «Κινήματος», καθιστώντας τον Σύνδεσμο ως τον εκφραστή τους. Μαζί τους είχαν εγγραφεί και ορισμένοι ιδιώτες που είχαν συμμετάσχει στον αντιδικτατορικό αγώνα. Ανάμεσα σε αυτούς ήταν και οι Νίκος Σηφουνάκης και Γιώργος Βερνίκος.¹¹⁷⁸ Παράλληλα, το φθινόπωρο του 1998 έγιναν τα εγκαίνια των γραφείων του Συνδέσμου στο κέντρο του Πειραιά, ξεκίνησε τη

---

¹¹⁷⁵ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 2, Πρακτικά Γενικών Τακτικών Συνελεύσεων, Πρακτικό υπ' αριθ. 4 της 31^{ης} Μαρτίου 1999, σ. 5.

¹¹⁷⁶ Βλ. παραπάνω, κεφάλαιο 4, υποκεφάλαιο 4.5.

¹¹⁷⁷ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 11, Κίνημα Ναυτικού 73, Ομιλίες, Προσκλήσεις, Ομιλία Ναυάρχου Νίκου Παπά, 29 Μαΐου 1998, σ. 11.

¹¹⁷⁸ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 3, Αντίγραφο Πρακτικών Διοικητικού Συμβουλίου, Πρακτικό υπ' αριθμ. 6 της 04^{ης} Ιανουαρίου 1999. Συνεδρίαση του Διοικητικού Συμβουλίου του Σωματείου με την επωνυμία Σύνδεσμος Αξιωματικών-Υπαξιωματικών και Φίλων του Α/Τ 'ΒΕΛΟΣ', σ. 1, Πρακτικό υπ' αριθμ. 10 της 24^{ης} Μαρτίου 1999. Συνεδρίαση του Διοικητικού Συμβουλίου του Σωματείου με την επωνυμία Σύνδεσμος Αξιωματικών-Υπαξιωματικών και Φίλων του Α/Τ 'ΒΕΛΟΣ', σ. 1-2.

συγκέντρωση αρχαιακού υλικού, και αποφασίστηκε η προώθηση της επανέκδοσης του βιβλίου του Ν. Παπαδημητρίου.¹¹⁷⁹

β. Η επέτειος της δημοκρατικής υπευθυνότητας.

Μια από τις κυριότερες επιδιώξεις του Συνδέσμου ήταν η καθιέρωση επίσημης επετείου για τον εορτασμό του «Κινήματος» από το ελληνικό κράτος. Στο παρελθόν, τον Μάιο του 1975, στον Ναυτικό Όμιλο Πειραιώς στο Μικρολίμανο, είχε διοργανωθεί εκδήλωση για το «Κίνημα» παρουσία των αξιωματικών και υπαξιωματικών που είχαν συμμετάσχει σε αυτό, της ηγεσίας του Ναυτικού και των μελών της κυβέρνησης Κ. Καραμανλή που επίσης είχαν αναμειχθεί. Παρ' όλο που η εκδήλωση επαναλήφθηκε το επόμενο έτος, εν τέλει δεν καθιερώθηκε.¹¹⁸⁰ Το 1984 ο τότε βουλευτής της Νέας Δημοκρατίας, Αλέξανδρος Παπαδόγονας είχε δηλώσει δημόσια ότι το «Κίνημα» δεν είχε τιμηθεί όσο θα έπρεπε από το κράτος.¹¹⁸¹ Δύο χρόνια αργότερα, στην παρουσίαση του βιβλίου του Ν. Παπαδημητρίου για το «Κίνημα» στο «Κάραβελ», ο Ευ. Αβέρωφ τόνισε ότι «το αναφέρουμε σπάνια και δεν έχει τη θέση που θα έπρεπε να έχει στη σκέψη των Ελλήνων».¹¹⁸²

Μετά τις δύο πρώτες εκδηλώσεις στον Όμιλο, η ανάδειξη του Πολυτεχνείου σε εθνική επέτειο σε συνδυασμό και με το γενικότερο αρνητικό κλίμα για τον συντηρητικό χώρο που είχε δημιουργήσει η κυριαρχία του ΠΑΣΟΚ, φαίνεται ότι καλλιέργησε την εντύπωση στους «κινηματίες», ότι το «Κίνημα», αν και ήταν η σημαντικότερη αντιδικτατορική ενέργεια, είχε παραμεληθεί από το ελληνικό κράτος. Και παρά τη μετατροπή του «Βέλους» σε Μουσείο του Ναυτικού, το αίσθημα αυτό διατηρήθηκε μέχρι και τη στιγμή της ίδρυσης του Συνδέσμου. Στο αφιέρωμα του *Ελεύθερου Τύπου*, με αφορμή τα 25 χρόνια από το «Κίνημα», ο τότε απόστρατος αντιναύαρχος Γρηγόρης Δεμέστιχας σε συνέντευξή του ανέφερε ότι μετά την Μεταπολίτευση δεν προβλήθηκε αρκετά το «Κίνημα», παρά το γεγονός ότι υπήρξε η σοβαρότερη αντιδικτατορική ενέργεια. «Η μη προβολή του Κινήματος οφείλεται στη πολιτική ηγεσία του τόπου που θέλησε να ελέγξει πλήρως τα στελέχη των Ε.Δ., στερώντας τα από κάθε είδους

¹¹⁷⁹ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 2, Πρακτικά Γενικών Τακτικών Συνελεύσεων, Πρακτικό υπ' αριθ. 4 της 31^{ης} Μαρτίου 1999, σ. 1-5.

¹¹⁸⁰ «Η 2^η επέτειος του κινήματος στο Ναυτικό», εφ. *Η Καθημερινή*, 28 Μαΐου 1975, σ. 14· «Επιτροπή θα ερευνήσει ποιός πρόδωσε το κίνημα του Ναυτικού», εφ. *Το Βήμα*, 25 Μαΐου 1976, σ. 16.

¹¹⁸¹ Γιώργος Τράγκας, *Κίνημα Ναυτικού, 11 χρόνια μετά...*, εφ. *Η Βραδυνή*, 21 Μαΐου 1984, σ. 10.

¹¹⁸² «Το πιο μεγάλο κτύπημα κατά της δικτατορίας», εφ. *Η Βραδυνή*, 27 Μαΐου 1986, σ. 7.

καταξίωση, ενώ συγχρόνως προωθήθηκαν πελατειακές σχέσεις με στόχο το πολιτικό κέρδος». Το «Κίνημα» λοιπόν, ήταν θύμα του πολιτικού συστήματος, για το οποίο ο μη κομματικός, γνήσια δημοκρατικός χαρακτήρας το εμπόδιζε από την εκμετάλλευση.¹¹⁸³ Αντίστοιχη άποψη για το θέμα αυτό εξέφρασε λίγα χρόνια αργότερα και ο Ιωάννης Σταθόπουλος στο αυτοβιογραφικό βιβλίο του για τη συμμετοχή του στη ναυτική συνωμοσία.¹¹⁸⁴

Έτσι, στις 21 Ιουλίου 1999, ο Σύνδεσμος αποφάσισε να ζητήσει από το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας «να καθιερωθεί εορτασμός του Κινήματος του Ναυτικού του Μαΐου 1973 [...] προτείνοντας να καθιερωθεί ο εορτασμός της επετείου κάθε χρόνο το 3^ο δεκαήμερο του μηνός Μαΐου, αρχικώς επί του Θ/Κ ΑΒΕΡΩΦ, και όταν μετασταθμεύσει το Α/Τ ΒΕΛΟΣ από τον Πόρο στη θαλάσσια περιοχή του Άλσους Ναυτικής Παράδοσης (Μαρίνα Φλοίσβου) να τελείται ο εορτασμός επάνω σε αυτό.¹¹⁸⁵ Έτσι, ο Σύνδεσμος κοινοποίησε στο Υπουργείο το αίτημά του για μια επέτειο που θα τιμούσε τις ένοπλες δυνάμεις για τη συμβολή τους στην αποκατάσταση της δημοκρατίας.

*Το αίτημα αυτό πρέπει να γίνει δεκτό για να τιμηθούν οι Ένοπλες Δυνάμεις για τη συμβολή και τους συνεχείς αγώνες μεγάλου αριθμού από τους τότε εν ενεργεία και εν αποστρατεία Αξιωματικούς και Υπαξιωματικούς [...] και με κορυφαία αντιστασιακή εκδήλωση το Κίνημα του Ναυτικού, που αποτέλεσε το ισχυρότερο πλήγμα κατά της δικτατορίας και που οδήγησε, μαζί με τους αγώνες και άλλων [...] στη πτώση της Χούντας και στην αποκατάσταση της Δημοκρατίας στη χώρα μας. Είναι γεγονός ότι από όλες τις κοινωνικές ομάδες των Ελλήνων πολιτών, που αγωνίστηκαν κατά της δικτατορίας, την μεγαλύτερη προσφορά είχαν τα στελέχη των Ενόπλων Δυνάμεων, λόγω του μεγάλου αριθμού συμμετοχής τους στον Αντιδικτατορικό Αγώνα και τα οποία συνέβαλαν αποφασιστικά στη μεγάλη φθορά της δικτατορίας και κατέρριψαν το ψεύδος των δικτατόρων ότι ΔΗΘΕΝ οι Ένοπλες Δυνάμεις είχαν κάνει τη λεγόμενη «Επανάσταση της 21^{ης} Απριλίου».*¹¹⁸⁶

¹¹⁸³ Πέτρος Κασμάτης, «Τορπίλη στη δικτατορία», εφ. *Τύπος της Κυριακής*, 31 Μαΐου 1998, σ. 31.

¹¹⁸⁴ Ιωάννης Σταθόπουλος, *Το Κίνημα του Ναυτικού. Μάιος 1973. Μια προσωπική μαρτυρία*, Αθήνα, Παπαζήση, 2003, σ. 13-14.

¹¹⁸⁵ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 3, Αντίγραφο Πρακτικών Διοικητικού Συμβουλίου, Πρακτικό υπ' αριθμ. 12 της 21^{ης} Ιουλίου 1999. Συνεδρίαση του διοικητικού Συμβουλίου, σ. 1.

¹¹⁸⁶ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 8, Αλληλογραφία. Εξερχόμενα (1998-), Ναύαρχος Νίκος, Παππάς, Επίτιμος Α/ΓΕΝ και Πρόεδρος του Συνδέσμου Φίλων του Α/Τ ΒΕΛΟΣ προς τον Υπουργό Εθνικής Άμυνας κων. Απόστολο-Αθανάσιο Τσοχατζόπουλο, Πειραιάς, 26 Ιουλίου 1999, σ. 1-2.

Το αίτημα του Συνδέσμου κοινοποιήθηκε και στο ΓΕΝ το οποίο, σε πρώτη φάση, το είδε θετικά, καθώς έκρινε ότι η καθιέρωση ετήσιου εορτασμού για το «Κίνημα του Ναυτικού» θα ήταν θετικό για τον κλάδο, καθώς θα προβαλλόταν «ο αγώνας και η συμβολή του ΠΝ στην αποκατάσταση της δημοκρατίας και τη διαφύλαξη των ελευθεριών και ιδανικών του Ελληνικού Λαού [...] η ένταξη των ανωτέρω εκδηλώσεων στα πλαίσια των ευρύτερων της Πολιτείας [...] θα παρουσίαζε ενιαία τη συμπόρευση των Ε.Δ. στους αγώνες του λαού μας, για τις βασικές ελευθερίες, τα ιδανικά και τις αξίες του Έθνους».¹¹⁸⁷ Το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας απάντησε θετικά στο αίτημα του Συνδέσμου και στις 21 Ιανουαρίου 2000 καθιερώθηκε ο εορτασμός της επετείου του «Κινήματος» και η μεταφορά του «Βέλους» για το σκοπό αυτό από τον Πόρο στο Φάληρο εντός του έτους, προκειμένου «να προβληθεί ο αγώνας και η συμμετοχή των ΕΔ στην αποκατάσταση της Δημοκρατίας και τη διαφύλαξη των ελευθεριών και ιδανικών του Ελληνικού Λαού».¹¹⁸⁸

Έτσι, την Τετάρτη 31 Μαΐου 2000 έλαβε χώρα ο πρώτος επίσημος εορτασμός της νέας επετείου από το ΓΕΝ στο θωρηκτό «Αβέρωφ» παρουσία, μεταξύ άλλων, της ηγεσίας του Ναυτικού, του υπουργού Εθνικής Άμυνας Άκη Τσοχατζόπουλου, μελών του Συνδέσμου και αξιωματικών με συμμετοχή στην αντιδικτατορική δράση. Χαιρετίζοντας την εκδήλωση, ο Αρχηγός ΓΕΝ τόνισε ότι αποτελεί «ύψιστη υποχρέωσή μας να αποτιούμε φόρο τιμής στους αγώνες που έχουν σχέση με τη στήριξη των αρχών της Λαϊκής Κυριαρχίας και του Δημοκρατικού Πολιτεύματος». Συνεχίζοντας ανέφερε ότι αν και η δικτατορία προσπάθησε να αλώσει το Ναυτικό, οι προσπάθειές της δεν ευοδώθηκαν. Σύμφωνα με τα λεγόμενά του «Ήταν αδύνατο για τη δικτατορία να πολεμήσει ενάντια στο φιλελεύθερο πνεύμα, που χαρακτηρίζει κάθε στέλεχος του Ναυτικού».¹¹⁸⁹

Δύο χρόνια αργότερα, το «Βέλος» μεταφέρθηκε στο Πάρκο Ναυτικής Παράδοσης στο Φάληρο, δίπλα στο «Αβέρωφ», εκπληρώνοντας το σχετικό αίτημα του Συνδέσμου. Σύμφωνα με την επιχειρηματολογία του, η μεταφορά του «Βέλους» στο Φλοίσβο θα αύξανε την επισκεψιμότητά του. Η μεταφορά του είχε συμπεριληφθεί στην υπουργική

¹¹⁸⁷ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 7, Αλληλογραφία. Εισερχόμενα (1998-), Γενικό Επιτελείο Ναυτικού, Κλάδος Β, Διεύθυνση 1 προς κ. ΥΕΘΑ, Ενημερωτικό-Εισηγητικό Σημείωμα, Θέμα: Εορτές-Τελετές, χ.η.

¹¹⁸⁸ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 7, Αλληλογραφία. Εισερχόμενα (1998-), Ο Υπουργός Εθνικής Άμυνας, Απόστολος-Αθανάσιος Τσοχατζόπουλος, προς: ΕΓΑ/ΓΕΝ, Θέμα: Εορτές-Τελετές, 21 Ιανουαρίου 2000.

¹¹⁸⁹ «Επέτειος του Κινήματος του Ναυτικού (Μάιος 1973)», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 152:523 (Μάιος-Ιούνιος 2000), σ. 339-346.

απόφαση για την καθιέρωση της επετείου, παρά κάποιες αρχικές ενστάσεις τεχνικού χαρακτήρα από τη πλευρά του ΓΕΝ. Μετά και την ολοκλήρωση των εργασιών ανακαίνισης, τον Ιούλιο του 2002 το πλωτό μουσείο ελλιμενίστηκε στο Πάρκο Ναυτικής Παράδοσης. Μετά από αυτό, ο Σύνδεσμος επικεντρώθηκε στις ενέργειες που έπρεπε να γίνουν προκειμένου να καταστεί το πλοίο ένα ουσιαστικό μουσείο. Με επιστολή του στον Α/ΓΕΝ, ο Σύνδεσμος ζητούσε τη συγκρότηση επιτροπής από επιτελείς του ΓΕΝ και μέλη του Συνδέσμου με στόχο τον συντονισμό της αναπαλαίωσης του πλοίου, τον καθορισμό πλαισίου για το υλικό που θα εξετίθετο, τον καθορισμό τρόπου λειτουργίας του μουσείου, την καθιέρωση χρονοδιαγράμματος επισκέψεων και τέλος, την τοποθέτηση προσωπικού για την λειτουργία του.¹¹⁹⁰

Μέχρι τον Απρίλιο του 2004 ο στόχος αυτός είχε σε μεγάλο μέρος επιτευχθεί. Οι εργασίες μετασκευής και συντήρησης του πλοίου που θα το καθιστούσαν επισκέψιμο για το κοινό είχαν ολοκληρωθεί με τη βοήθεια του ΓΕΝ και σε συνδυασμό με την οικονομική συνδρομή ιδιωτών. Παράλληλα, ο Σύνδεσμος είχε συγκεντρώσει αρχαιακό υλικό το οποίο θα παραχωρούσε στο μουσείο για έκθεση στο κοινό.¹¹⁹¹ Στο υλικό αυτό περιλαμβάνονταν μεταξύ άλλων και φωτογραφίες από τα πλοία που συμμετείχαν στο «Κίνημα», τα εγκαίνια του «Βέλους» ως μνημείο, τις επετείους, έγγραφα σχετικά με το «Κίνημα», πίνακες με τα στελέχη που συμμετείχαν αλλά και των υπαξιωματικών της Δημοκρατικής Άμυνας που βασανίστηκαν στο «Έλλη» και αποσπάσματα από το ημερολόγιο του «Βέλους» για τη περίοδο της ανταρσίας.

Τέλος, περιελάμβανε τα μέχρι τότε βιβλία που πραγματεύονταν το «Κίνημα» του Ναυτικού καθώς και τα σχετικά αφιερώματα της *Ναυτικής Επιθεώρησης*, της *Ελευθεροτυπίας* και του Υπουργείου Αιγαίου, που εκδόθηκαν με αφορμή τη τριακοστή επέτειο.¹¹⁹² Έτσι, τον Μάιο του 2004 ο εορτασμός της επετείου έγινε για πρώτη φορά επί του «Βέλους» στο Φάληρο, το οποίο εγκαινιάστηκε ως «Μουσείο

---

¹¹⁹⁰ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 3, Αντίγραφο Πρακτικών Διοικητικού Συμβουλίου, Πρακτικό υπ' αριθ. 35 της 27^{ης} Ιουλίου 2002, σ. 1-2.

¹¹⁹¹ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 2, Αντίγραφο Πρακτικών Γενικών Συνελεύσεων, Πρακτικό υπ' αριθ. 11 της 16^{ης} Απριλίου 2004.

¹¹⁹² ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 3, Αντίγραφο Πρακτικών Διοικητικού Συμβουλίου, Πρακτικό υπ' αριθ. 45 της 2^{ης} Απριλίου 2004, σ. 1-3· βλ. και *Ναυτική Επιθεώρηση*, 158:540 (Μάρτιος-Απρίλιος 2003)· *Ε-Ιστορικά* (22 Μαΐου 2003)· Τάσος Σακελλαρόπουλος (επιμ.), *Το Κίνημα του Ναυτικού και η Ανταρσία του Α/Τ «ΒΕΛΟΣ»*. Τριάντα χρόνια μετά, Αθήνα, Υπουργείο Αιγαίου, 2003· βλ. και παρακάτω, υποκεφάλαιο 5.3.(δ).

Αντιδικτατορικού Αγώνα Ενόπλων Δυνάμεων», παρουσία της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας της χώρας και υπό την κάλυψη των ΜΜΕ.¹¹⁹³

Μέχρι το 2006 είχαν γίνει και οι τελευταίες ενέργειες για την ολοκλήρωση της συγκρότησης του νέου πλωτού-μουσείου. Με εισήγηση του Συνδέσμου¹¹⁹⁴ το ΓΕΝ προχώρησε στην εκτύπωση φυλλαδίων επισκεπτών στα ελληνικά και τα αγγλικά, στη δημιουργία κοινού εισιτηρίου με το πλωτό μουσείο του «Αβέρωφ» ενώ άνοιξε και αίθουσα αρχείου και γραμματείας του Συνδέσμου επί του πλοίου προκειμένου να υπάρχει ένας αντιπρόσωπος για τον εμπλουτισμό του αρχείου και τη παροχή υποστήριξης.¹¹⁹⁵

Με τα δεύτερα εγκαίνια του «Βέλους» ως Μουσείου Αντιδικτατορικού Αγώνα, η πορεία καθιέρωσης της νέας εθνικής επετείου έφτασε στο τέλος της. Τον Μάιο του 2007, η 34^η επέτειος έγινε με την παρουσία των αρχηγών των Γενικών Επιτελείων, υπουργών, αντιπροσώπων όλων των πολιτικών κομμάτων, «κινηματιών» και για πρώτη φορά του Προέδρου της Δημοκρατίας Κάρολου Παπούλια, σηματοδοτώντας έτσι την αναγνώριση της νέας επετείου από το ελληνικό κράτος στο ανώτατο επίπεδο, γεγονός το οποίο αναγνώρισαν και οι ίδιοι οι «κινηματίες». Όπως ανέφερε ο Νίκος Παππάς σε συνέλευση του Συνδέσμου:

*Η παρουσία του Προέδρου της Δημοκρατίας και όλων των αντιπροσώπων των περύγων της Βουλής, επιβεβαιώνει την αναγνώριση της Πολιτείας σ' αυτή την επετειακή εορτή και τιμά τη συμβολή του Κινήματος του Ναυτικού και των Ενόπλων Δυνάμεων γενικότερα, για την αποκατάσταση της Δημοκρατίας.*¹¹⁹⁶

Μέσα σε ελάχιστο χρόνο, το αίτημα του Συνδέσμου για καθιέρωση επετείου είχε εκπληρωθεί στο ακέραιο. Εάν οφείλεται κάπου αυτή η πολύ θετική και άμεση ανταπόκριση, είναι στο γεγονός ότι η ανάδειξη του συντηρητικού «Κινήματος» σε επίσημο μύθο του ελληνικού κράτους εξυπηρετούσε πολλαπλά την τότε κυβέρνηση του Κώστα Σημίτη. Άλλωστε, το κράτος και οι πολιτικές ελίτ επιλέγουν και αναδεικνύουν εκείνα τα γεγονότα του παρελθόντος που θεωρούν σημαντικά για τη

¹¹⁹³ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 3, Αντίγραφο Πρακτικών Διοικητικού Συμβουλίου, Πρακτικό υπ' αριθ. 47 της 18^{ης} Ιουνίου 2004, σ. 1-2.

¹¹⁹⁴ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 3, Αντίγραφο Πρακτικών Διοικητικού Συμβουλίου, Πρακτικό υπ' αριθ. 54 της 22^{ης} Σεπτεμβρίου 2005, σ. 1-2.

¹¹⁹⁵ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 8, Αλληλογραφία. Εξερχόμενα (1998-), Επιστολή Συνδέσμου 8 Δεκεμβρίου 2005. Θέμα: Α/Τ ΒΕΛΟΣ Μ.Α.Α., σ. 1-3.

¹¹⁹⁶ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος, χ.α., Διάφορα, Ομιλία Ναυάρχου κ. Νικόλαου Παππά, 18 Μαΐου 2007, σ. 5.

σύγχρονη κοινωνία και τα επενδύουν με νοήματα που στοχεύουν στην πολιτική και ηθική διαπαιδαγώγηση της κοινωνίας, προωθώντας πρότυπα συμπεριφοράς.¹¹⁹⁷

Στην περίπτωση του «Κινήματος», η απόφαση να καθιερωθεί ως επέτειος για τις ένοπλες δυνάμεις μπορεί να ερμηνευτεί, στον απόηχο των πληγών που η κρίση των Ιμίων τον Ιανουάριο του 1996 προκάλεσε στη σχέση της πολιτικής με τη στρατιωτική ηγεσία, ως μια προσπάθεια επούλωσής τους. Ενώ ο Κ. Σημίτης είχε μόλις αναλάβει την πρωθυπουργία από τον Ανδρέα Παπανδρέου, ο οποίος αδυνατούσε να ανταποκριθεί λόγω ασθένειας, η Ελλάδα βίωσε την τρίτη ελληνοτουρκική κρίση στο Αιγαίο από την Μεταπολίτευση και έφτασε πιο κοντά από όλες τις προηγούμενες σε μια στρατιωτική σύγκρουση και συγκεκριμένα, σε σύγκρουση στόλων. Αφορμή ήταν η αμφισβήτηση της ελληνικότητας των Ιμίων από την Τουρκία, όταν ένα τουρκικό εμπορικό προσάραξε σε μια από τις νησίδες και αρνούσαν την ελληνική βοήθεια, θεωρώντας τα Ίμια τουρκικά. Τα ΜΜΕ έπαιξαν κομβικό ρόλο στην κλιμάκωση της κρίσης και η κατάσταση έφτασε στα άκρα όταν ο τότε υπουργός Εθνικής Άμυνας του ΠΑΣΟΚ, Γεράσιμος Αρσένης και ο Αρχηγός ΓΕΕΘΑ ναύαρχος Χρήστος Λυμπέρης, χωρίς συνεννόηση με τον πρωθυπουργό Κώστα Σημίτη, διέταξαν τον ελληνικό στόλο να παραταχθεί στο Ανατολικό Αιγαίο. Με αντίστοιχη κινητοποίηση απάντησε η Τουρκία. Εν τέλει, η αυτοσυγκράτηση του Κ. Σημίτη αλλά και η καίρια παρέμβαση των ΗΠΑ συνέβαλαν στην αποκλιμάκωση της κρίσης.¹¹⁹⁸

Για την Ελλάδα η κρίση έγινε αντιληπτή ως εθνική ήττα. Στο ΚΥΣΕΑ της 8^{ης} Φεβρουαρίου, ο Χρ. Λυμπέρης εξαναγκάστηκε σε παραίτηση. Ο ΑΓΕΕΘΑ αρνιόταν να παραιτηθεί καθώς δεν δεχόταν τις ευθύνες που καταλόγιζαν σε αυτόν και τις ένοπλες δυνάμεις. Σύμφωνα με την αμερικανική πρεσβεία, η απόφαση του Κ. Σημίτη και μελών του συμβουλίου να αποστρατεύσει τον Χρ. Λυμπέρη, ήταν απόπειρα να μεταφερθούν οι ευθύνες της κρίσης από την κυβέρνηση στις ένοπλες δυνάμεις, γεγονός που προκάλεσε μεγάλη δυσαρέσκεια στα στελέχη τους. Η απομάκρυνση του Χρ. Λυμπέρη, ήταν ο προάγγελος ενός σχεδίου αναδιάρθρωσης των ενόπλων δυνάμεων, ενώ αναμένονταν και άλλες «αντικαταστάσεις» στις κρίσεις που επρόκειτο να γίνουν στις 18 Φεβρουαρίου. Σύμφωνα με τα σχόλια της πρεσβείας, η απομάκρυνση του Χρ.

---

¹¹⁹⁷ John Bodnar, *Remaking America. Public Memory, Commemoration and Patriotism in the Twentieth Century*, Πρίνστον, Princeton University Press, 1992, σ. 15· Barry Schwartz, Howard Schuman, «History, Commemoration, and Belief: Abraham Lincoln in American Memory, 1945-2001», *American Sociological Review*, 70:2 (Απρίλιος 2005), σ. 185.

¹¹⁹⁸ Α. Συρίγος, ό.π., σ. 465-479· Αλέξης Ηρακλείδης, *Άσπονδοι Γείτονες. Ελλάδα-Τουρκία: Η διένεξη του Αιγαίου*, Αθήνα, Σιδέρης, 2007, σ. 165-168.

Λυμπέρη επιβεβαίωσε την κλωνισμένη εξουσία της νέας κυβέρνησης επί των ενόπλων δυνάμεων. Το γεγονός, ωστόσο, προκάλεσε δυσαρέσκεια στις τάξεις των αξιωματικών, οι οποίοι θεωρούσαν ότι διασύρονταν άδικα τη στιγμή που ανώτατοι πολιτικοί ηγέτες παρέμεναν στις θέσεις τους.¹¹⁹⁹

Σε αυτό το πλαίσιο, το αίτημα του Συνδέσμου για μια επέτειο που θα τιμούσε τη συμβολή του Στόλου στον αντιδικτατορικό αγώνα παρουσιάστηκε τη κατάλληλη στιγμή ως ένας τρόπος κατευνασμού της δυσαρέσκειας των ενόπλων δυνάμεων και επούλωσης των πληγών που τα Ίμια προκάλεσαν στις σχέσεις της πολιτικής με τη στρατιωτική ηγεσία. Την προοπτική αυτή βοήθησε και το γεγονός ότι και οι ίδιοι οι «κινηματίες» θεωρούσαν το «Κίνημα» ως έκφραση των ενόπλων δυνάμεων ήδη από την εποχή της δικτατορίας.¹²⁰⁰ Η άποψη αυτή δεν είχε αλλάξει στα τέλη της δεκαετίας του 1990. Σε συνέντευξη που έδωσε το 1998 ο Αλέξανδρος Παπαδόγονας εάν κάτι καθιστούσε το «Κίνημα» ως το μεγαλύτερο χτύπημα στη δικτατορία ήταν ότι έδειξε ότι οι ένοπλες δυνάμεις δεν τη στήριζαν. Αντίστοιχα και για τον Γρηγόρη Δεμέστιχα, το «Κίνημα»: «Δεν ανήκει μόνο στους συλληφθέντες ή τους αναζητήσαντες πολιτικό άσυλο στην αλλοδαπή, ανήκει στην σιωπηλή πλειοψηφία των στελεχών που από τις πρώτες μέρες της δικτατορίας αντετάχθησαν σ' αυτήν και σε κάθε ευκαιρία εξεδήλωναν την επιθυμία για δημοκρατική ομαλότητα».¹²⁰¹

Και πράγματι, από την πρώτη στιγμή η νέα κυβέρνηση ανέδειξε το «Κίνημα» ως έκφραση δημοκρατικότητας των ενόπλων δυνάμεων και προσήλωσής τους στις επιταγές της δημοκρατίας. Ταυτόχρονα το χρησιμοποιούσε ως εργαλείο διαπαιδαγώγησης των στελεχών τους στην υπακοή προς τη δημοκρατία. Ήδη στην εκδήλωση με την οποία ανακοινώθηκε η ίδρυση του Συνδέσμου, τον Μάιο του 1998, στον χαιρετισμό του, ο υπουργός Άμυνας Α. Τσοχατζόπουλος ανέφερε ότι το «Κίνημα» πήγαζε από τη θέληση του ελληνικού λαού για τη δημοκρατία, αφήνοντας να εννοηθεί ότι λαός και ένοπλες δυνάμεις είχαν κοινό μέτωπο στη δικτατορία και δεν ήταν αντίπαλοι. Με τη σειρά του, ο υπουργός Πολιτισμού έκανε λόγο για μια στιγμή

---

¹¹⁹⁹ Αθανάσιος Έλλης, Μιχάλης Ιγνατίου, *Τα απόρρητα τηλεγραφήματα των Αμερικανών*, Αθήνα, Λιβάνη, 2009, σ. 340-343.

¹²⁰⁰ «Όλες οι Ένοπλες Δυνάμεις αντιτίθενται στη δικτατορία», εφ. *Ελεύθερη Ελλάδα*, Ρώμη, 31 Μαΐου 1973, σ. 1. Λένα Δουκίδου, «Τι πέτυχε η αντίσταση;», εφ. *Η Καθημερινή*, 15 Μαΐου 1975, σ. 4. «Ποιοι πρόδωσαν το Κίνημα του Ναυτικού», εφ. *Ακρόπολις*, 31 Μαΐου 1980, σ. 5. βλ. και Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 632-652.

¹²⁰¹ Πέτρος Κασσιμάτης, «Τορπίλη κατά της δικτατορίας», εφ. *Τύπος της Κυριακής*, 31 Μαΐου 1998, σ. 31.

που «τεκμηρίωνε την προσήλωση των Ενόπλων Δυνάμεων στη Δημοκρατία».¹²⁰² Στις επίσημες αναφορές που ακολουθήσαν, το «Κίνημα» παρουσιαζόταν σταθερά ως τεκμήριο της δημοκρατικότητας των ενόπλων δυνάμεων, με τη προάσπιση του Συντάγματος να αναδεικνύεται ως βασικό κίνητρο που το τροφοδότησε.¹²⁰³ Με αυτό τον τρόπο διαπαιδαγούσε τα στελέχη των ενόπλων δυνάμεων να είναι πιστά στο δημοκρατικό καθεστώς, και να θεωρούν ότι η προστασία της εθνικής ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας είχαν σαν προϋπόθεση την προάσπιση της δημοκρατίας.

Την νέα εικόνα που φιλοτεχνούσε η επέτειος για το ρόλο των ενόπλων δυνάμεων στο αντιδικτατορικό αγώνα αποτύπωσε αναλυτικά, ο Νίκος Παππάς κατά τη διάρκεια της ομιλίας του στον πρώτο επίσημο εορτασμό. Σύμφωνα με τον ίδιο στην αντίσταση του ελληνικού λαού κατά της δικτατορίας «μπροστάρηδες» ήταν τα στελέχη των ενόπλων δυνάμεων τα οποία συμμετείχαν σε όλες τις αντιδικτατορικές οργανώσεις τις οποίες απαρίθμησε και τις οποίες οργάνωσαν ή συμμετείχαν σ' αυτές στελέχη των ενόπλων δυνάμεων. Αυτές ήταν η Ένωση Εθνικής Σωτηρίας του λοχαγού Άγγελου Πνευματικού, οι Υπερασπιστές της Ελευθερίας του συνταγματάρχη Δημήτρη Οπρόπουλου, η Οργάνωση Αντίστασης Απελευθέρωση Ανεξαρτησία του σημνάρχου Τάσου Μήνη, η Δημοκρατική Άμυνα, η Ομάδα 3Μ (Μήνης - Μουστακλής - Μασουρίδης), οι Ελεύθεροι Έλληνες, το Σχέδιο Κρήτη (μάλλον για αυτούς που συμμετείχαν μόνο στη κίνηση του Σούλη το 1969) και βεβαίως, το «Κίνημα του Ναυτικού». Δίπλα σε αυτές δεν παρέλειψε να αναφέρει και το ΠΑΜ, το ΠΑΚ, την κατάληψη της Νομικής και την εξέγερση του Πολυτεχνείου. Καταλήγοντας, ο Ν. Παππάς ανέφερε ότι οι ένοπλες δυνάμεις, με κορυφαία πράξη το «Κίνημα», ήταν αυτές που έδωσαν το πρώτο μεγάλο χτύπημα στη δικτατορία σημαίνοντας την αρχή του τέλους. «Αποδείξαμε ότι οι Ένοπλες Δυνάμεις δεν υπάκουαν τη Χούντα».¹²⁰⁴ Για τον Σύνδεσμο, τα στελέχη των ενόπλων δυνάμεων είχαν έναν ρόλο αντιδικτατορικής πρωτοπορίας, αντίστοιχο με αυτόν που ο αντιδεξιός χώρος επεφύλαξε στο αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα μεταπολιτευτικά.¹²⁰⁵

¹²⁰² «Τίμησαν το αντιδικτατορικό κίνημα του Ναυτικού», *Ξηφίας*, τχ. 65 (31 Μαΐου 1998), σ. 4.

¹²⁰³ Βλ. παρακάτω, υποκεφάλαιο 5.3.(γ) μαζί με την καθιέρωση της επετείου, το ελληνικό κράτος θα προβάλλει το μήνυμα του «Κινήματος» με τη χρήση ειδικών κυρίως τηλεοπτικών εκπομπών αλλά και άλλων μέσων.

¹²⁰⁴ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 8, Αλληλογραφία. Εξερχόμενα (1998-), Ομιλία Προέδρου Δ.Σ. «Συνδέσμου Α/Τ ΒΕΛΟΣ» Ναυάρχου Ν. Παππά, 31.5.2000, σ. 1-6.

¹²⁰⁵ Τζένη Λιαλιούτη, «Ο αντιαμερικανισμός και το εθνικό αφήγημα της μεταπολίτευσης, 1974-1985: Ανορθολογικά στοιχεία, ορθολογικές χρήσεις», στο Μ. Αυγερίδης, Ε. Γαζή, Κ. Κορνέτης (επίμ.), *ό.π.*,

Η διακριτική υποβάθμιση του ρόλου που μέχρι τότε αποδιδόταν από το ελληνικό κράτος στο φοιτητικό κίνημα για την αντιδικτατορική δράση ήταν ένα επιπλέον μήνυμα της νέας επετείου. Το αφήγημα του Συνδέσμου που υιοθέτησε το ελληνικό κράτος, ήταν αυτό του συντηρητικού χώρου, το οποίο είχε αποκρυσταλλωθεί το 1985, με στόχο την αμφισβήτηση του ιδρυτικού Μύθου του Πολυτεχνείου, σε μια περίοδο που ο συντηρητικός χώρος βρισκόταν σε αμυντική θέση. Και αυτό το έκανε με την ανάδειξη του «Κινήματος» ως την πλέον καθοριστική στιγμή του αντιδικτατορικού αγώνα. Με κίνητρο την απομόνωση της χώρας από την υπό ενοποίηση δημοκρατική Ευρώπη, το «Κίνημα του Ναυτικού» κατάφερε το σημαντικότερο πλήγμα στη δικτατορία, σημαίνοντας την αρχή του τέλους της. Μετά τη κατάρρευση, η Μεταπολίτευση αποτέλεσε την εκπλήρωση των στόχων του. Το Πολυτεχνείο χαρακτηριζόταν ως πολιτικοποιημένη αντίσταση, και αν και ήταν πολύ σημαντικό, εντούτοις ερχόταν δεύτερο, ως συνέπεια του «Κινήματος».¹²⁰⁶ Σύμφωνα με την νέα επέτειο λοιπόν, η οποία δεν απευθυνόταν μόνο στις ένοπλες δυνάμεις αλλά στο σύνολο της κοινωνίας, η Τρίτη Δημοκρατία ήταν αποτέλεσμα περισσότερο του αντιδικτατορικού συντηρητικού χώρου, παρά της Αριστεράς. Το μήνυμα αυτό υπονοούσε ότι η δράση που έμενε πιστή στους κανόνες του Συντάγματος πετύχαινε περισσότερα από τις ανατρεπτικές, επαναστατικές δράσεις. Το μήνυμα συμβάδιζε με ένα ευρύτερο ρεύμα αναθεώρησης της συμβολής του Πολυτεχνείου στην Τρίτη Δημοκρατία, το οποίο εκδηλωνόταν από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και αποσυνέδεε την εξέγερση από τα ζητήματα της κοινωνικής αλλαγής, αφήνοντας μόνο τη συμβολή στον αντιδικτατορικό αγώνα.¹²⁰⁷ Ο υποβιβασμός της εξέγερσης ωστόσο δεν σήμαινε και απόρριψη από το ελληνικό κράτος, Μάλιστα, την ίδια περίοδο η Νέα Δημοκρατία αποδέχθηκε πλήρως τη συμβολή του Πολυτεχνείου, χωρίς να το χαρακτηρίζει πλέον ως πολιτικοποιημένη αντίσταση όπως στο παρελθόν.¹²⁰⁸

Ταυτόχρονα, η επέτειος συνομιλούσε και με την εποχή του ευρωπαϊσμού. Το 1996 ο Κώστας Σημίτης, κύριος εκφραστής της εκσυγχρονιστικής πτέρυγας του ΠΑΣΟΚ, κέρδισε τις εκλογές σηματοδοτώντας την πολιτική κυριαρχία του ρεύματος του εκσυγχρονισμού, το οποίο ήταν, σε μεγάλο βαθμό, η ελληνική έκφραση του διεθνούς ρεύματος του Τρίτου Δρόμου. Στον πυρήνα του είχε την ευρωπαϊκή σύγκληση και

σ. 208-209.

¹²⁰⁶ Βλ. παραπάνω, κεφάλαιο 4, υποκεφάλαιο 4.5.

¹²⁰⁷ Κ. Λαμπρινού, ό.π., σ. 162-164.

¹²⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 152.

υπερέβαινε τις ιδεολογίες της Αριστεράς και της Δεξιάς ως ξεπερασμένες. Η πολιτική νίκη του Κ. Σημίτη στις εκλογές σηματοδότησε την υποχώρηση της αντιδεξιάς και την κυριαρχία του ευρωπαϊσμού.¹²⁰⁹ Οι αλλαγές στη κυρίαρχη πολιτισμική κουλτούρα γίνονται όταν δεν εξυπηρετεί πλέον το σκοπό της, δηλαδή να βοηθά τους ανθρώπους στη κατανόηση του κόσμου όπου ζουν, για αυτό και στρέφονται αλλού.¹²¹⁰ Στην περίπτωση της μετάβασης από την κουλτούρα της αντιδεξιάς σε αυτή του ευρωπαϊσμού, καθοριστικό ρόλο έπαιξε το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Για ένα σημαντικό μέρος των ανθρώπων που ταυτίζονταν με την αντιδεξιά, η κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων τους απομάκρυνε από αριστερά πολιτικά πρότυπα και στράφηκαν στο όραμα της ενωμένης Ευρώπης.¹²¹¹ Από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 ο ευρωπαϊσμός απέκτησε ηγεμονικά χαρακτηριστικά εντός της ελληνικής κοινωνίας¹²¹² και οι κυβερνήσεις Κ. Σημίτη (1996-2004) αποτέλεσαν την κατεξοχήν πολιτική του έκφραση.¹²¹³ Η νέα επέτειος ανταποκρινόταν σε αυτή την Ελλάδα του ευρωπαϊσμού. Αναδείκνυε ως καθοριστικό για τη γέννηση της Τρίτης Δημοκρατίας, ένα αντιδικτατορικό γεγονός με βασικά κίνητρα, μεταξύ άλλων, την υποθήκευση του ευρωπαϊκού μέλλοντος, την καταπάτηση του δημοκρατικού Συντάγματος, ενώ κύριο χαρακτηριστικό του ήταν η γνήσια δημοκρατικότητά του και η απουσία οποιασδήποτε πολιτικής ιδεολογίας.¹²¹⁴ Το σημαντικότερο χτύπημα στη δικτατορία ήταν και το πιο απολιτικό και νομιμόφρον.

Συμπερασματικά, το μήνυμα της νέας επετείου, τόσο προς τις ένοπλες δυνάμεις όσο και στο σύνολο της κοινωνίας, μπορεί να συνοψιστεί ως η ανάδειξη της δημοκρατικής υπευθυνότητας σε κυρίαρχο πρότυπο πολιτικής συμπεριφοράς. Η άμεση και θετική ανταπόκριση του ελληνικού κράτους να καθιερώσει επίσημη επέτειο για ένα αντιδικτατορικό γεγονός με το παραπάνω μήνυμα αντικατόπτριζε τη συμπίεση της χώρας με τη μεταψυχροπολεμική εποχή. Στιγματισμένη από τη κατάρρευση των ουτοπιών και την ανάδειξη της δυτικού τύπου δημοκρατίας ως το μόνο αποδεκτό

---

¹²⁰⁹ Α. Λιάκος, *ό.π.*, σ. 500-509.

¹²¹⁰ Thomas Berger, «The power of memory and memories of power: the cultural parameters of German foreign policy-making since 1945», στο Jan-Werner Müller (επιμ.), *Memory and Power in Post-War Europe. Studies in the Presence of the Past*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2004 σ. 83-84.

¹²¹¹ Γ. Λούλης, *ό.π.*, σ. 548.

¹²¹² Γ. Μπαλαμπανίδης, *ό.π.*, σ. 228-234.

¹²¹³ Α. Λιάκος, *ό.π.*, σ. 500.

¹²¹⁴ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 11, Κίνημα Ναυτικού 73. Ομιλίες, Προσκλήσεις, Ομιλία Ναυάρχου Νίκου Παππά, 29.5.1998· Φάκελος 8. Αλληλογραφία. Εξερχόμενα (1998-), Ομιλία Προέδρου Δ.Σ. «Συνδέσμου Α/Τ ΒΕΛΟΣ» Ναυάρχου Ν. Παππά, 31.5.2000, σ. 1-6.

καθεστώς, το ζητούμενο ήταν πλέον η διαφύλαξή του από ανατρεπτικές ενέργειες. Στην περίπτωση της Ελλάδας, οι ιδεολογικές μεταβολές που πυροδότησε το τέλος του Ψυχρού Πολέμου μείωσαν την απήχηση των αριστερού ηρωικού προτύπου της εξέγερσης και της πολιτικής ανυπακοής που συμβόλιζε το Πολυτεχνείο και το οποίο είχε καταστεί κυρίαρχο στην κοινωνία μετά τη πτώση της δικτατορίας.¹²¹⁵ Στο «Κίνημα του Ναυτικού» οι κυβερνήσεις του Κ. Σημίτη βρήκαν τον αντικαταστάτη του.

Το 2007, ο εορτασμός της 33^{ης} επετείου έγινε παρουσία του Προέδρου της Δημοκρατίας, Κάρολου Παπούλια. Ήταν η πρώτη φορά που παρέστη η ελληνική Προεδρία στην επέτειο του Κινήματος Σύμφωνα με τα λόγια του Ν. Παππά, η παρουσία του Κ. Παπούλια ήταν η έμπρακτη απόδειξη από πλευράς της ελληνικής πολιτείας της αναγνώρισης της συμβολής του «Κινήματος του Ναυτικού».¹²¹⁶ Η παρουσία του Κ. Παπούλια στην επέτειο αποτέλεσε το επιστέγασμα της καθιέρωσης του νέου πολιτικού προτύπου, καθώς συνιστούσε την αναγνώρισή του από το ελληνικό κράτος στο ανώτατο επίπεδο.

γ. Η αναθεώρηση του επίσημου αφηγήματος.

Η καθιέρωση του συντηρητικού «Κινήματος» στην επίσημη «προϊστορία» της Τρίτης Δημοκρατίας έφερε μαζί και την αναθεώρηση της στη βάση της δημοκρατικής υπευθυνότητας. Χωρίς να απορριφθεί στο σύνολό του, το μέχρι τότε κυρίαρχο αφήγημα της αντιδεξιάς για την αντίσταση στη δικτατορία έχασε το κοινωνικά ανταγωνιστικό και διαιρετικό του στοιχείο που οριζόταν από την αντίθεση στη Δεξιά.¹²¹⁷ Όπως θα φανεί παρακάτω, αυτό που προέκυψε ήταν μια νέα ιστορία του αντιδικτατορικού αγώνα. Πιο συμπεριληπτική κοινωνικά και συναινετική πολιτικά,¹²¹⁸ παρουσίαζε τον στόχο της ανατροπής της δικτατορίας ως υπόθεση υπεράνω κομματικών πολιτικών και ιδεολογιών. Κατ' επέκταση, η Τρίτη Δημοκρατία, που ήταν το αποτέλεσμα αυτού του αγώνα, έχανε και αυτή κάθε πολιτικό χρωματισμό και αποκτούσε έναν χαρακτήρα υπερβατικό, υπονοώντας ότι είχε λάβει τη τελική και

¹²¹⁵ Κ. Λαμπρινού, ό.π., σ. 157-159· Aikaterini Andronikidou, Iosif Kovras, «Cultures of Rioting and Anti-Systemic Politics in Southern Europe», *West European Politics*, 35:4 (Ιούλιος 2012), σ. 712-713.

¹²¹⁶ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος χ.ο., Διάφορα, Ομιλία Ναυάρχου κ. Νικόλαου Παππά, 18.5.2007, σ. 5.

¹²¹⁷ Βλ. παραπάνω, κεφάλαιο 4. Υποκεφάλαιο 4.6.

¹²¹⁸ Τα αφηγήματα μπορούν είτε να καλλιεργούν τον πολιτικό ανταγωνισμό και την κοινωνική διαίρεση είτε την πολιτική συναίνεση και την κοινωνική συνοχή, Bjørn Thomassen, Rosario Forlenza, «Re-narrating Italy, reinventing the nation: assessing the presidency of Ciampi», *Journal of Modern Italian Studies*, 16:5 (Νοέμβριος 2011), σ. 706.

ιδανικότερη μορφή της. Αυτό το χαρακτηριστικό την εξαιρούσε από τον πολιτικό ανταγωνισμό. Η όποια πολιτική αμφισβήτηση των θεμελιωδών χαρακτηριστικών της, είτε από τα αριστερά είτε από τα δεξιά του πολιτικού φάσματος, συνιστούσε πλέον αμφισβήτηση της ίδιας της δημοκρατίας και άρα ήταν επικίνδυνη. Αυτό το πολιτικό μήνυμα εξυπηρετούσε το ελληνικό κράτος στο βαθμό που καλλιεργούσε τη συναίνεση των πολιτών προς τη Τρίτη Δημοκρατία και ταυτόχρονα τους απομάκρυνε από πολιτικές που θα μπορούσαν να την αμφισβητήσουν.

Το νέο αφήγημα αποτυπώθηκε μέσα από μια σειρά ειδικών εκπομπών της δημόσιας τηλεόρασης, τις οποίες χρησιμοποίησε το ελληνικό κράτος για να προβάλλει το «Κίνημα του Ναυτικού». Οι κυβερνήσεις χρησιμοποιούν τη δύναμη του κράτους στην επιδίωξή τους να νομιμοποιήσουν τη παρουσία τους, προβάλλοντας τη δική τους εκδοχή για το παρελθόν. Και από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα η τηλεόραση έγινε ένα από τα σημαντικότερα.¹²¹⁹ Βεβαίως, οι εκπομπές δεν ήταν το μόνο εργαλείο προβολής που επιστράτευσε η κυβέρνηση. Η διοργάνωση της ειδικής εκδήλωσης το 2003, με αφορμή τη συμπλήρωση τριάντα ετών από τον Μάιο του 1973, αποτέλεσε την κορύφωση αυτής της διαδικασίας.

Η αρχή έγινε τον Ιανουάριο του 2000, όταν ο Σύνδεσμος του «Βέλους» με επιστολή του στους διευθυντές των ΜΜΕ, τόσο των έντυπων όσο και των ραδιοτηλεοπτικών, εξέφρασε την διαμαρτυρία του για την παράλειψη αναφοράς του «Κινήματος» στα αφιερώματα σχετικά με την δικτατορία και την αποκατάσταση της δημοκρατίας.¹²²⁰ Την αφορμή έδωσε σχετική εκπομπή της NET που προβλήθηκε στις 4 Ιανουαρίου και η οποία δεν έκανε καμία αναφορά στην ναυτική συνωμοσία και την ανταρσία του «Βέλους». Στην επιστολή του Συνδέσμου, ο Νίκος Παππάς ανέφερε ότι:

Όλοι διατρέχουν την 7ετία αναφερόμενοι σε σημαντικές και ασήμαντες αντιστασιακές πράξεις [...] απόπειρα Αλέκου Παναγούλη-στρατοδικεία-Νομική...Μεγάλο Κενό....-Πολυτεχνείο. [...] Μετά την ηρωική απόπειρα δολοφονίας του δικτάτορα είναι γεγονός αναμφισβήτητο ότι η πλέον σημαντική σε όγκο και σε ισχύ κορυφαία ενέργεια που κλόνησε συθέμελα τη δικτατορία, έστω και με τη μη εκδήλωσή

---

¹²¹⁹ Monroe E. Price, «Memory, the media and NATO: information intervention in Bosnia-Herzegovina», στο Jan-Werner Müller, *ό.π.*, σ. 139· Χριστίνα Κουλούρη, «Το αμόνι της ιστορικής μνήμης: Συγκρότηση και σύγκρουση», στο Νίκος Παπαδημητρίου, Άρης Αναγνωστόπουλος, *Το παρελθόν στο παρόν. Μνήμη, ιστορία και αρχαιότητα στην σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα, Καστανιώτη, 2017, σ. 50.

¹²²⁰ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 3, Αντίγραφο Πρακτικών Διοικητικού Συμβουλίου, Πρακτικό υπ' αριθ. 15 της 12^{ης} Ιανουαρίου 2000, σ. 2.

του, ήταν το Κίνημα του Ναυτικού και η Ανταρσία του Α/Τ ΒΕΛΟΣ. [...] Τα στελέχη των Ε.Δ. στην επτάχρονη ηρωική αντιδικτατορική δραστηριότητα [...] πρωτοστάτησαν δυναμικά σ' αυτόν τον αγώνα. [...] η κριτική που ασκείται για τις Ε.Δ. είναι άδικη και πολύ σκληρή εξισώνοντας το σύνολο των στελεχών μας με τις λίγες δεκάδες των επίορκων αξιωματικών.

Ο Σύνδεσμος κοινοποίησε την επιστολή στην ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων και των τριών κλάδων, καθώς και στους υπουργούς Εθνικής Άμυνας και Τύπου.¹²²¹ Όπως και με το αίτημα για καθιέρωση επετείου, και σε αυτή τη περίπτωση η ανταπόκριση της ελληνικής κυβέρνησης ήταν άμεση και θετική. Τον Μάιο του 2000, με αφορμή την 27^η επέτειο του «Κινήματος», η εκπομπή *Ριμέικ* της τηλεόρασης της Βουλής των Ελλήνων, αφιέρωσε ένα επεισόδιό της στην αντιδικτατορική δράση των αξιωματικών. Με τίτλο «Βέλος. Μια ιστορία αντίστασης», η παρουσιάστρια της εκπομπής, δημοσιογράφος Ρένα Θεολογίδου, ξεκινούσε το επεισόδιο θέτοντας το ερώτημα «Αλήθεια, τι θυμούνται οι Έλληνες για το Βέλος;» για να συνεχίσει λέγοντας ότι «η ιστορία του Βέλους δεν πρέπει να ξεχαστεί. Ήταν Μάιος του 73' [...] η Ευρώπη είπε για πρώτη φορά, ότι τώρα πιά οι μύθοι κατέρρευσαν. Οι ένοπλες δυνάμεις, ε! δεν είναι με τη Χούντα, μια Χούντα που η ιστορία της έδινε ακόμα ένα χρόνο ζωής. Το Βέλος τη χτύπησε κατάστηθα [...] Η αντίστροφη μέτρηση είχε αρχίσει».

Στο πλαίσιο του επεισοδίου μίλησαν μεταξύ άλλων αξιωματικοί του «Κινήματος» και ιδρυτικά μέλη του Συνδέσμου. Ο πρόεδρος του, Νίκος Παππάς, ο Κωνσταντίνος Δημητριάδης καθώς και ο Παναγιώτης Χατζηπέρος, οι οποίοι αφηγήθηκαν το τρόπο με τον οποίο εκτυλίχθηκε η ανταρσία του «Βέλους». Τα γυρίσματα έγιναν επί του «Βέλους» στον Πόρο.¹²²² Όπως έγινε εμφανές και από το εναρκτήριο ερώτημα της παρουσιάστριας, η εκπομπή είχε ως στόχο να βγάλει από τη λήθη της ελληνικής κοινωνίας την δράση των αξιωματικών, ικανοποιώντας την επιθυμία των αξιωματικών. Μετέδιδε επιπλέον την νέα ανάγνωση του αντιδικτατορικού αγώνα που ήθελε το «Κίνημα» ως την αρχή του τέλους της δικτατορίας. Σύμφωνα με την εκπομπή, η ανταρσία του «Βέλους» σήμανε την αντίστροφη μέτρηση για το στρατιωτικό

¹²²¹ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 8, Αλληλογραφία. Εξερχόμενα (1998-), Ναύαρχος Ν. Παππάς προς κκ Διευθυντές Ημερησίου Τύπου και Ραδιοτηλεοπτικών σταθμών, Πειραιάς, 18 Ιανουαρίου 2000, σ. 1-3.

¹²²² Ρένα Θεολογίδου, «Βέλος». Μια ιστορία αντίστασης», *Ριμέικ*, Τηλεοπτικός σταθμός της Βουλής των Ελλήνων, Μάιος 2000.

καθεστώς, αφού ήταν μια πράξη που χαρακτηριζόταν από γνήσια δημοκρατικά κίνητρα και τα οποία υπερέβαιναν το ιδεολογικό, κομματικό ή άλλου είδους συμφέρον.

Το Βέλος δεν το έκανε ούτε το ΠΑΣΟΚ ούτε η ΝΔ, γιατί δεν υπήρχαν. [...] Οι δάφνες ήταν οι τίτλοι των ξένων εφημερίδων που κρατούσαν το θέμα σε πανευρωπαϊκή δημοσιότητα και η τιμή στους εικοσιπεντάρηδες αξιωματικούς που δεν είπαν ναι στα λεφτά που τους πρόσφεραν οι απεσταλμένοι της Αθήνας για να δηλώσουν στους δημοσιογράφους: είμαι κομμουνιστής και μάχομαι εναντίον της χώρας μου. [...] Γιατί οι πολύ σπουδαίες πράξεις αρχίζουν εκεί που σταματάει το μυαλό. [...] Μη βλέπετε σήμερα που οι εποχές άλλαξαν και οι ιδέες είναι πιά μόνο για την τελευταία προεκλογική εβδομάδα.¹²²³

Δύο χρόνια αργότερα, τον Νοέμβριο του 2002, μια άλλη εκπομπή της δημόσιας τηλεόρασης αυτή τη φορά στη NET, έκανε ένα ειδικό αφιέρωμα για τον αντιδικτατορικό αγώνα. Ήταν το *Ρεπορτάζ χωρίς σύνορα*, με παρουσιαστή τον δημοσιογράφο Στέλιο Κούλογλου, μέλος της συντονιστικής επιτροπής του Πολυτεχνείου το 1973. Αφορμή ήταν οι εξελίξεις με την τρομοκρατική οργάνωση «Επαναστατική Οργάνωση 17 Νοέμβρη» και τη συζήτηση που άνοιξε για τη σχέση της με την φοιτητική αντίσταση στη δικτατορία. Με τίτλο «Η αληθινή Γενιά του Πολυτεχνείου» το επεισόδιο παρουσίαζε τη δράση του αριστερού φοιτητικού κινήματος κατά της δικτατορίας, την «πραγματική 17 Νοέμβρη» όπως ανέφερε στην αρχή ο Στ. Κούλογλου. Κατά την εξιστόρηση έγινε αναφορά στη ναυτική συνωμοσία. Ανάμεσα στους ανθρώπους από τους οποίους πήρε συνέντευξη, ήταν οι Κ. Δημητριάδης, Αλέξανδρος Παπαδόγγονας και Γεώργιος Στράτος. Συγκροτώντας μια εικόνα θετικής αλληλεπίδρασης του φοιτητικού κινήματος με την συνωμοτική δραστηριότητα στο Ναυτικό, η εκπομπή παρουσίασε το «Κίνημα του Ναυτικού» ως τον καταλύτη που έβγαλε το φοιτητικό κίνημα από τη στασιμότητα και οδήγησε στο Πολυτεχνείο. Ο Στ. Κούλογλου εισήγαγε τη συνωμοσία στην αφήγηση με τα παρακάτω λόγια:

Το Κίνημα του Ναυτικού ήταν ένας από μηχανής θεός όχι μόνο για τους φοιτητές, που έπαψαν προσωρινά να τους βασανίζουν για να βασανίσουν τους αξιωματικούς του

---

¹²²³ Στο ίδιο.

Ναυτικού, αλλά γιατί έπαιξε καθοριστικό ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις εκείνης της εποχής, το 1973.

Αρχικά, οι φοιτητές, κυρίως με τη κατάληψη της Νομικής ενθάρρυναν τους αξιωματικούς να κινηθούν. Με τη σειρά τους, οι αξιωματικοί έπληξαν βαρύτερα τη δικτατορία και πέτυχαν να πυροδοτήσουν πολιτικές εξελίξεις, που επέτρεψαν στο φοιτητικό κίνημα να αναζωπυρωθεί, σε μια στιγμή που το καθεστώς είχε πετύχει να το καταστείλει. Βλέποντας ότι το καθεστώς πλέον κατέρρεε, οι φοιτητές άρχισαν και πάλι την αντιδικτατορική δράση η οποία κατέληξε στην εξέγερση του Πολυτεχνείου, την «κορυφαία εκδήλωση της ελληνικής αντίστασης». Σύμφωνα με τον Στ. Κούλογλου «φοιτητές και αξιωματικοί βρέθηκαν σε διπλανά κελιά». Τα βασανιστήρια πιστοποιούσαν την συμπόρευση αξιωματικών και φοιτητών στον κοινό αντιδικτατορικό αγώνα. Πιστή στο αφήγημα της νέας επετείου, η εκπομπή ενέταξε στην ιστορία του Πολυτεχνείου το «Κίνημα του Ναυτικού» ως το γεγονός που δημιούργησε τις συνθήκες για να συμβεί η εξέγερση. Ήταν η αρχή του τέλους της δικτατορίας, επειδή άνοιξε τον δρόμο για το Πολυτεχνείο.

Πέρα από αυτό, η ειδική εκπομπή ξεχώριζε τη δράση του φοιτητικού κινήματος από την οργάνωση 17 Νοέμβρη στη βάση της δημοκρατικής υπευθυνότητας. Οι βομβιστικές απόπειρες, οι καταλήψεις και η εξέγερση του Πολυτεχνείου νομιμοποιούνταν καθώς στόχευαν στην επαναφορά της δημοκρατίας. Αντιθέτως, η τρομοκρατική οργάνωση δεν δικαιούταν να υποστηρίξει ότι διεξήγαγε δημοκρατικό αγώνα αφού οι πράξεις της υπονόμευαν την δημοκρατία.¹²²⁴

Το 2003, η συμπλήρωση τριάντα ετών από τον Μάιο του 1973 έδωσε την αφορμή για μεγάλη προβολή. Σε αντίθεση με τις προηγούμενες επετείους, η 30^η δεν έγινε επί του «Αβέρωφ» αλλά στη Μυτιλήνη, υπό την αιγίδα του Υπουργείου Αιγαίου. Στην διοργάνωση της εκδήλωσης με τίτλο *Το Κίνημα του Ναυτικού και η Ανταρσία του Α/Τ «Βέλος», Τριάντα χρόνια μετά*, συμμετείχαν το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας, το ΓΕΝ και το επίσημο περιοδικό του, η *Ναυτική Επιθεώρηση*. Ο Σύνδεσμος του «Βέλους», η εφημερίδα *Ελευθεροτυπία* με το ένθετό της «Ε-Ιστορικά» καθώς και η Ναυτιλιακή Εταιρεία Λέσβου ως χορηγός.

---

¹²²⁴ Στέλιος Κούλογλου, «Η αληθινή ιστορία. 17 Νοέμβρη», *Ρεπορτάζ χωρίς σύνορα*, NET, Νοέμβριος 2002.

Η εκδήλωση έλαβε χώρα στο κτήριο του Υπουργείου και το πρόγραμμα ήταν ιδιαίτερα πλούσιο. Αρχικά, πραγματοποιήθηκε περιήγηση στην έκθεση τεκμηρίων που είχε στηθεί στο εσωτερικό του κτιρίου. Την εκδήλωση άνοιξε ορχήστρα με το έργο το Άλκη Μπαλλά, «Σκέρτσο». Ακολούθησαν οι χαιρετισμοί των υπουργών Αιγαίου Νίκου Σηφουνάκη και Εθνικής Άμυνας Γιάννου Παπαντωνίου καθώς και του Αρχηγού του ΓΕΝ αντιναυάρχου Αντώνη Αντωνιάδη. Στη συνέχεια, το λόγο πήραν ο διευθυντής της *Ελευθεροτυπίας* Σεραφείμ Φυντανίδης, ο συγγραφέας Βασίλης Βασιλικός και ο Νίκος Παππάς. Τέλος, έγινε απονομή τιμητικής πλακέτας στον Νίκο Παππά και Ιωάννη Σταθόπουλο, καθώς και ενός πίνακα με το αντιτορπιλικό «Βέλος» σε όλους τους συμμετέχοντες. Κατά τη διάρκεια της εκδήλωσης, προβλήθηκε το ντοκιμαντέρ της EPT-3 *Το Κίνημα του Ναυτικού και η Ανταρσία του Α/Τ «Βέλος»*, που γυρίστηκε αποκλειστικά για την επέτειο, του δημοσιογράφου Παύλου Νεράντζη. Σε αυτό μίλησαν οι Νίκος Παππάς, Κωνσταντίνος Δημητριάδης, Ιωάννης Σταθόπουλος, Κωνσταντίνος Ματαράγκας, Κωστής Γκορτζής, Βασίλης Βασιλικός και Γιάννης Βούλτεψης. Τέλος, καλεσμένοι ήταν οι τοπικές πολιτικές, εκκλησιαστικές και στρατιωτικές αρχές, οι 70 συλληφθέντες του «Κινήματος», στελέχη των άλλων κλάδων των ενόπλων δυνάμεων και πολίτες που έλαβαν μέρος στο «Κίνημα» και συγγενείς τους.

Σύμφωνα με τον συντονιστή της εκδήλωσης και εκπροσώπου του Υπουργείου Αιγαίου, το «Κίνημα του Ναυτικού» αποτέλεσε ένα ακόμα τεκμήριο της δημοκρατικής παράδοσης του Πολεμικού Ναυτικού. Μια παράδοση που καλλιεργήθηκε μέσα από τη συμμετοχή του Πολεμικού Ναυτικού σε όλους τους αγώνες του ελληνικού έθνους. Τον λόγο στη συνέχεια πήρε ο τότε υπουργός Αιγαίου Νίκος Σηφουνάκης ο οποίος τόνισε ότι «σήμερα τιμούμε μετά από χρόνια τους αγωνιστές της δημοκρατίας. Εντεταλμένοι προστάτες του Αιγαίου. Θυμάμαι τότε στην Ιταλία που σας συναντήσαμε».

Η παρουσία του Ν. Σηφουνάκη στο Υπουργείο, έπαιξε καθοριστικό ρόλο για την διοργάνωση της εκδήλωσης. Με συμμετοχή ως φοιτητής στον αντιδικτατορικό αγώνα στην Ιταλία, ο Σηφουνάκης είχε συμπαρασταθεί στους 31 πολιτικούς πρόσφυγες του «Βέλους» τον Μάιο του 1973 στη Ρώμη. Μετά την νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές του 2000, ανέλαβε υπουργός Αιγαίου ενώ το ίδιο έτος έγινε και μέλος στον Σύνδεσμο του «Βέλους».¹²²⁵ Σύμφωνα με τον ίδιο, ήταν δική του απόφαση να διοργανώσει το Υπουργείο του την εκδήλωση:

---

¹²²⁵ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 3, Αντίγραφο Πρακτικών Διοικητικού Συμβουλίου, Πρακτικό υπ' αριθ. 39 της 15^{ης} Μαΐου 2003, σ. 1-2.

Ετυχε να είμαι επικεφαλής του Υπουργείου. Θέλησα εγώ να γίνει αυτή η εκδήλωση. Συνεννοήθηκα με τον Ναύαρχο Παππά, ο οποίος βέβαια συγκινήθηκε. Βέβαια, με το σκεπτικό ότι το Υπουργείο είναι το Υπουργείο των νησιών, είναι το Υπουργείο του πνεύμονα της Ελλάδας που είναι το Αιγαίο και το Πολεμικό Ναυτικό μας. [...] ο Ναύαρχος Παππάς κι όλοι, τη ζωή τους την έφαγαν στο Αιγαίο. Άρα συμβολικά. Εκτός του ότι προστατεύει τα σύνορα της Ελλάδας, προστάτεψε κάποια στιγμή και τη δημοκρατία. Ήταν ο βασικός παράγοντας επιστροφής της δημοκρατίας.¹²²⁶

Και πράγματι, όπως φάνηκε και από τα λόγια του Ν. Σηφουνάκη, η εκδήλωση ενέταξε την νέα επέτειο στο αφήγημα του Υπουργείου Αιγαίου. Το συγκεκριμένο είχε ιδρυθεί τη δεκαετία του 1980 από την τότε κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, με στόχο να προβάλλει και να ενισχύσει την παρουσία του ελληνικού κράτους στο Αιγαίο και την ελληνικότητα του αρχιπελάγους. Οι πρώτες σκέψεις για τη δημιουργία του έγιναν κατά τη πρώτη κυβέρνηση του Ανδρέα Παπανδρέου.¹²²⁷ Εν τέλει, το Υπουργείο ιδρύθηκε το καλοκαίρι του 1985.¹²²⁸

Μετά τον Ν. Σηφουνάκη τον λόγο πήρε ο υπουργός Εθνικής Άμυνας Γιάννος Παπαντωνίου ο οποίος αφού ανέφερε ότι το «Κίνημα» ήταν μέρος ενός αντιδικτατορικού αγώνα που κορυφώθηκε με το «έπος του Πολυτεχνείου», τόνισε ότι ήταν το έναυσμα για την «αλλαγή του ορίζοντα» στον αγώνα για τη δημοκρατία. Παράλληλα, απέδειξε ότι παρά τις προσπάθειες της χούντας να στρέψει τις ένοπλες δυνάμεις κατά του λαού και να «κάμψει τα δημοκρατικά του φρονήματα», η συντριπτική πλειοψηφία των στελεχών τους ήταν στο «πλευρό του λαού». Ο υπουργός κατέληξε ότι στην μεταπολιτευτική δημοκρατία, ο δεσμός των ενόπλων δυνάμεων με τον λαό ήταν πρωτοφανής. Για τον Γ. Παπαντωνίου, το «Κίνημα» υπήρξε καταλυτικό. Αποδεικνύοντας ότι οι ένοπλες δυνάμεις δεν στήριζαν στο σύνολό τους τη δικτατορία, έδωσε νέα πνοή στον αντιδικτατορικό αγώνα ο οποίος κορυφώθηκε στην φοιτητική εξέγερση του Νοεμβρίου 1973.

Την δημοκρατικότητα του Ναυτικού και των ενόπλων δυνάμεων τόνισε και ο Αρχηγός ΓΕΝ, αντιναύαρχος Αντώνης Αντωνιάδης, που διαδέχτηκε στο βήμα τον Γ.

---

¹²²⁶ Συνέντευξη Ν. Σηφουνάκη, 25.1.2017.

¹²²⁷ ΙΑΑΠ, ΑΑΠ, Φοριαμόν 3, Συρτάρι 2, Φάκελος Υπουργείο Βόρειας Ελλάδος και Αιγαίου.

¹²²⁸ «Σειρά συσκέψεων για τις αρμοδιότητες των υπουργείων Αιγαίου και Βορείου Ελλάδος», εφ. *Το Βήμα*, 10 Αυγούστου 1985, σ. 2.

Παπαντωνίου. Στον λόγο του ανέφερε ότι το «Κίνημα» απέδειξε ότι η δικτατορία δεν κατάφερε να πείσει ούτε την ίδια την οικογένειά της. Έσωσε την τιμή, όχι μόνο του Ναυτικού αλλά του συνόλου των ενόπλων δυνάμεων και κατέληξε λέγοντας ότι, τα στελέχη του Ναυτικού χαρακτηρίζονται από την «ποιότητα του υπεύθυνου πολίτη», αναγκαία για την προστασία της δημοκρατίας.

Η αναφορά στη συμβολή των αξιωματικών των άλλων δύο κλάδων ήταν ιδιαίτερα εμφανής κατά τη διάρκεια της εκδήλωσης. Για τον συντονιστή της εκδήλωσης, το «Κίνημα του Ναυτικού» αποτελούσε έκφραση της αντίθεσης του συνόλου των ενόπλων δυνάμεων, όπως τεκμηρίωνε η συμμετοχή αξιωματικών από την Αεροπορία και το Στρατό. Μάλιστα, σύμφωνα με το αφήγημα, το κύριο θύμα του «Κινήματος» από την δικτατορία ήταν ο αξιωματικός του Στρατού και τότε ταγματάρχης, Σπύρος Μουστακλής.

Σε επίπεδο συμβολισμού, η ένταξη στο αφήγημα του Υπουργείου ήταν εμφανέστατη. Το κτίριο που αποτελούσε την έδρα του Υπουργείου Αιγαίου, ήταν αυτό στο οποίο οι Οθωμανοί παρέδωσαν την Λέσβο στον ναύαρχο Παύλο Κουντουριώτη, και που λίγα χρόνια αργότερα διανυκτέρευσε ο Ελευθέριος Βενιζέλος ενώ πήγαινε στη Θεσσαλονίκη για την κυβέρνηση της Εθνικής Άμυνας.¹²²⁹ Μετά την εκδήλωση, το εσωτερικό του θα κοσμούσε η μεταξοτυπία του ζωγράφου Σάββα Γεωργιάδη που απεικόνιζε το «Βέλος» και μοιράστηκε σε όλους τους «κινηματίες» και τους «αντάρτες». Όπως το συνόψισε εύστοχα η *Ελευθεροτυπία*, η εκδήλωση ξύπνησε «μνήμες ενός αιώνα αγώνων για την οικοδόμηση της σύγχρονης δημοκρατικής Ελλάδας. Χαρακτηριζόταν και ως σεμνή.¹²³⁰

Τους εορτασμούς κάλυψαν τα μεγαλύτερα κρατικά και ιδιωτικά ΜΜΕ της χώρας¹²³¹ ενώ κυκλοφόρησαν και ειδικές επετειακές εκδόσεις. Το Υπουργείο Αιγαίου εξέδωσε βιβλίο ειδικά για τα τριάντα χρόνια, το οποίο μοιράστηκε στους παρευρισκόμενους. Με τίτλο, *Το Κίνημα του Ναυτικού και η Ανταρσία του Α/Τ Βέλος. Τριάντα χρόνια μετά*, περιελάμβανε άρθρα του Υπουργού Εθνικής Άμυνας Γ. Παπαντωνίου και Αιγαίου Ν. Σηφουνάκη, του Αρχηγού ΓΕΝ Α. Αντωνιάδη, των Κωνσταντίνου Δημητριάδη, Νίκου Παππά και Ιωάννη Σταθόπουλου, αλλά και του Ιταλού δημοσιογράφου Angelo Sferraza. Επίσης, περιελάμβανε φωτογραφίες

¹²²⁹ ΑΓΣ, Φάκελος Α/Τ «Βέλος», «Το Κίνημα του Ναυτικού και η Ανταρσία του Α/Τ "ΒΕΛΟΣ". Τριάντα Χρόνια Μετά», Βιντεοκασέτα, Υπουργείο Αιγαίου, Τρίτη 27 Μαΐου 2003.

¹²³⁰ Στρατής Μπαλάσκας, Το Βέλος της αντίστασης, εφ. *Ελευθεροτυπία*, 28 Μαΐου 2003, σ. 16.

¹²³¹ ΑΓΣ, Φάκελος Α/Τ «Βέλος», «Εκδήλωση Μνήμης για το Κίνημα του Ναυτικού και την ανταρσία του Α/Τ «ΒΕΛΟΣ». Τριάντα Χρόνια Μετά», Υπουργείο Αιγαίου.

ιστορικών τεκμηρίων καθώς και πίνακες με τους συμμετέχοντες, συλληφθέντες και μη, του «Κινήματος» και της ανταρσίας.¹²³²

Παράλληλα, η εφημερίδα *Ελευθεροτυπία* αφιέρωσε ένα τεύχος από το ένθετό της, «Ε-Ιστορικά» στο «Κίνημα του Ναυτικού». Σε αυτό φιλοξενούνταν άρθρα του Αλέξανδρου Παπαδόγγονα, Νίκου Παππά, Νίκου Σηφουνάκη αλλά και των ιστορικών Ιωάννη Λουκά, Σωτήρη Ριζά και Θεόδωρου Σαμπατακάκη.¹²³³

Αντίστοιχο αφιέρωμα έκανε και η *Ναυτική Επιθεώρηση*, το επίσημο περιοδικό του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού, γεγονός που τεκμηριώνει την πλήρη ένταξη του «Κινήματος» στην επίσημη ιστορία του Ναυτικού, και μάλιστα ως μια από τις σημαντικότερες στιγμές του. Για τον διευθυντή σύνταξης, το «Κίνημα» «ήταν νομοτελειακά αναπόφευκτο και ιστορικά συνεπές». Η συμπεριφορά των στελεχών του Ναυτικού κατά της δικτατορίας ήταν συνέπεια της ίδιας παράδοσης που είχε οδηγήσει στους Βαλκανικούς Πολέμους, την αποδημία στόλου στον Δεύτερο Παγκόσμιο. Η μεγάλη επιτυχία της κίνησης ήταν ότι σηματοδότησε την αρχή του τέλους της δικτατορίας.¹²³⁴ Ταυτόχρονα, στις σελίδες του σχετικού τεύχους της φιλοξένησε κείμενο του Κ. Δημητριάδη για το «Κίνημα» αλλά και προδοημοσίευση μέρους του βιβλίου του Ι. Σταθόπουλου.¹²³⁵ Το βιβλίο, το οποίο κυκλοφόρησε το ίδιο έτος, ήταν μια προσωπική μαρτυρία του συγγραφέα, για τον τρόπο με τον οποίο βίωσε το «Κίνημα». Αναφερόμενος στην εισαγωγή του ότι το «Κίνημα του Ναυτικού» δεν έλαβε την ίδια προβολή όσο άλλες αντιδικτατορικές ενέργειες για λόγους κομματικής σκοπιμότητας, ο Ι. Σταθόπουλος εξιστορούσε την εμπειρία του τονίζοντας ότι το «Κίνημα» πέτυχε να ρίξει τη χούντα παρά την αποτυχία του στο στρατιωτικό σκέλος, ενώ συνέβαλε καθοριστικά στην εδραίωση της δημοκρατίας κατά τη Μεταπολίτευση.¹²³⁶

Τέλος, ο εορτασμός πλαισιώθηκε και από το αφιέρωμα που έκανε η εκπομπή της NET, *Το Κουτί της Πανδώρας*. Με τίτλο «Το Κίνημα του Ναυτικού και η Ανταρσία του Βέλος. Τριάντα χρόνια μετά» και παρουσιαστή τον δημοσιογράφο Κώστα Βαξεβάνη, το επεισόδιο παρουσίασε το επίσημο αφήγημα της επετείου, συνοψίζοντας ταυτόχρονα τις δραστηριότητες του πρόσφατου εορτασμού. Στο φακό μίλησαν οι

---

¹²³² Τ. Σακελλαρόπουλος (επιμ.), *ό.π.*

¹²³³ «Το Κίνημα του Ναυτικού και το «Βέλος», *Ε-Ιστορικά* (22 Μαΐου 2003).

¹²³⁴ *Ναυτική Επιθεώρηση*, 158:540 (Μάρτιος-Απρίλιος 2003), σ. 16-17.

¹²³⁵ Ιωάννης Σταθόπουλος, «Το Κίνημα του Ναυτικού – Μάιος 1973, Προσωπική Μαρτυρία», *Ναυτική Επιθεώρηση*, *ό.π.*, σ. 23-39.

¹²³⁶ Ι. Σταθόπουλος, *ό.π.*, σ. 13-14, 95-101.

Κωνσταντίνος Δημητριάδης, Κωνσταντίνος Ματαράγκας, Αλέξανδρος Παπαδόγγονας, Νίκος Παππάς, Ιωάννης Σταθόπουλος και ο Δημήτρης Αποστολάκης, επίτιμος αρχηγός Αεροπορίας. Παράλληλα, μίλησαν οι Βασίλης Βασιλικός, Γιάννης Βούλτεψης και Νίκος Σηφουνάκης. Το ενδιαφέρον εδώ ήταν ότι μίλησε και ο Στυλιανός Παττακός, ένας από τους βασικούς πραξικοπηματίες της 21^{ης} Απριλίου, προκειμένου να εκφράσει την αντίπαλη πλευρά. Η εκπομπή είχε πλάνα από το «Βέλος» στο Φλοίσβο ενώ παρουσιάζονταν ιστορικά αρχεία και βιβλία ως τεκμήρια αυθεντίας. Μεταξύ αυτών ήταν και το βιβλίο του Ν. Παπαδημητρίου. Ο υπουργός Αιγαίου είχε για φόντο τον πίνακα που είχε μοιράσει το Υπουργείο στους συμμετέχοντες στο «Κίνημα» και την ανταρσία.

Το επεισόδιο ξεκινούσε με τον Κ. Βαξεβάνη να υποστηρίζει ότι «το Κίνημα του Ναυτικού όπως το αποκαλούν αυτοί οι οποίοι συμμετείχαν, είναι μια ιστορία όχι και τόσο γνωστή. Όχι τόσο γνωστή, όσο για παράδειγμα η εξέγερση του Πολυτεχνείου ή η εξέγερση στη Νομική. Ακόμα και σήμερα, είναι ένα θέμα ταμπού αφού αρκετοί πιστεύουν ότι το Κίνημα έγινε για να επαναφέρει τον βασιλιά και όχι την δημοκρατία». Κλείνοντας, ο δημοσιογράφος τόνισε ότι «Μετά από 30 χρόνια το ιστορικό αντιτορπλικό «Βέλος» είναι μουσείο. Ένα μουσείο της δημοκρατίας, αυτό που αποδεικνύει πόσο δίκιο είχαν αυτοί οι 32 άνθρωποι». ¹²³⁷

Σύμφωνα με τον συντονιστή της εκδήλωσης στη Μυτιλήνη, για το Υπουργείο Αιγαίου έκλεινε η υποχρέωση της χώρας έναντι του «Κινήματος», που εκκρεμούσε για σχεδόν τριάντα χρόνια. Μια καθυστέρηση ωστόσο, που αποτιμούσε θετικά ο διευθυντής της *Ελευθεροτυπίας*, Σεραφείμ Φυντανίδης. Και αυτό, γιατί το «Κίνημα» «γλύτωσε», τον ευτελισμό και την χάλκευση του πραγματικού μηνύματος από πολιτικές και κομματικές σκοπιμότητες όπως συνέβη με το Πολυτεχνείο. «Η άλλη κορυφαία εκδήλωση» του 1973, η φοιτητική εξέγερση, είχε και αυτή σαν μήνυμα «την αποκατάσταση της δημοκρατίας και τίποτε άλλο», μεταπολιτευτικά έγινε αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης και «αντί να είναι μια γιορτή που μας ενώνει, κατάντησε μια γιορτή που μας χωρίζει, μια γιορτή τρόμου». Μάλιστα, ο Βασίλης Βασιλικός πρότεινε το αφιέρωμα του περιοδικού *Ε-Ιστορικά* να μοιραστεί στα σχολεία γιατί «καλή η Μπουμπουλίνα κι ο Κανάρης, αλλά υπάρχει κι ο Παππάς και τα παιδιά του πλοίου-αντάρτη». ¹²³⁸ Η ανάδειξη του «Κινήματος» στην ελληνική κοινωνία ήταν στο

¹²³⁷ Κώστας Βαξεβάνης, «Το Κίνημα του Ναυτικού. Τριάντα χρόνια μετά», *Το Κομπί της Πανδώρας*, ΝΕΤ, 2003.

¹²³⁸ ΑΓΣ, Φάκελος Α/Τ «Βέλος», «Το Κίνημα του Ναυτικού και η Ανταρσία του Α/Τ "ΒΕΛΟΣ"».

επίκεντρο της εκδήλωσης. Για τον Ν. Σηφουνάκη το αποτέλεσμα της εκδήλωσης δικαίωσε τις προσδοκίες του:

Πίστευα ότι θα γίνει μια καλή εκδήλωση. Να έρθουν όλοι όσοι ήταν στο Κίνημα του Ναυτικού, να συμμετέχουν και μέσω αυτού, να ξαναέρθει στην επικαιρότητα αυτό το μεγάλο κομμάτι. Νομίζω ότι βάση της εκδήλωσης, όσων προηγήθηκαν και όσων ακολούθησαν, γιατί γράφτηκαν πολλά, ειπώθηκαν πολλά, έγιναν εκπομπές μετά την εκδήλωση, τότε έγινε κατανοητή η αξία του Βέλους, της ηρωικής πράξης του Βέλους και των παιδιών του, λέω εγώ και του Κινήματος του Ναυτικού.¹²³⁹

Η εκδήλωση δικαίωσε, και ταυτόχρονα απαντούσε, στους ισχυρισμούς των «κινηματιών» για ελλιπή προβολή του «Κινήματος» μεταπολιτευτικά, για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας. Αν όλα αυτά τα χρόνια δεν προβλήθηκε, ήταν εξαιτίας του πολιτικού συστήματος που το είχε παραβλέψει. Για τον Σύνδεσμο, η αποτίμηση της εκδήλωσης ήταν ιδιαίτερα θετική και ικανοποιητική, καθώς ανταποκρινόταν πλήρως στην αντίληψή τους για τον τρόπο προβολής και διατήρησης του «Κινήματος». Σύμφωνα με τα λόγια του προέδρου του Ν. Παππά, «η λαμπρή αλλά σεμνή τελετή [...] γέμισε με ιδιαίτερη συγκίνηση και χαρά τόσο τα μέλη μας [...] όσο και τους λοιπούς προσκεκλημένους» ενώ συνέχισε δηλώνοντας «ότι τέτοιες εκδηλώσεις ιστορικής μνήμης διατηρούν το πνεύμα και την ουσία μικρών ή μεγάλων δράσεων, για την ελευθερία του ανθρώπου και τη στήριξη των ιδεωδών της Δημοκρατίας».¹²⁴⁰

Τρία χρόνια αργότερα, το 2006, η εκπομπή *Ρεπορτάζ Χωρίς Σύνορα* στην ΕΤ-1, του Στέλιου Κούλογλου, έκανε νέο αφιέρωμα στον αντιδικτατορικό αγώνα με τίτλο, *Η Άγνωστη Αντίσταση κατά της Δικτατορίας*. Αυτή τη φορά στο επίκεντρο δεν ήταν τόσο το φοιτητικό κίνημα, αλλά οι υπόλοιπες αντιδικτατορικές οργανώσεις. Ανάμεσά τους ήταν και οι αντιδράσεις από τον χώρο των ενόπλων δυνάμεων αλλά και η παρουσία φοιτητών από συντηρητικές οικογένειες. Στον αντιδικτατορικό αγώνα είχε πλέον θέση και ο συντηρητικός χώρος.

Πέρα από αυτό, η εκπομπή αναθεωρούσε βασικά στοιχεία του αντιδεξιού αφηγήματος για τον αντιδικτατορικό αγώνα. Το πρώτο αφορούσε τα ποιοτικά του

Τριάντα Χρόνια Μετά», ό.π.

¹²³⁹ Συνέντευξη Ν. Σηφουνάκη, 25.1.2017.

¹²⁴⁰ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 3, Αντίγραφο Πρακτικών Διοικητικού Συμβουλίου, Πρακτικό υπ' αριθ. 40 της 4^{ης} Ιουνίου 2003, σ. 1.

χαρακτηριστικά. Η αντίδραση στη δικτατορία δεν είχε πλέον αριστερόστροφο πολιτικό πρόσημο, δεν ήταν άμεση, ούτε μαζική ούτε απέκλειε τα ανώτερα στρώματα. Αντιθέτως, αυτή προερχόταν, πέρα από το φοιτητικό κίνημα, και από παράνομες οργανώσεις όχι μόνο της Αριστεράς και του Κέντρου αλλά και της Δεξιάς και με συμμετοχή ανθρώπων από όλα τα κοινωνικά στρώματα. Κοινός στόχος όλων, η ανατροπή της δικτατορίας και η επαναφορά της δημοκρατίας. Ο αντιδικτατορικός αγώνας αποχρωματίστηκε πολιτικά.

Η δεύτερη σημαντική αλλαγή αφορούσε τον πυρήνα του αντιδεξιού αφηγήματος. Ο αντιαμερικανισμός αμφισβητήθηκε μέσα από την αναθεώρηση του ρόλου των ΗΠΑ στο πραξικόπημα. Η μεγάλη Σύμμαχος χώρα εμφανιζόταν υπεύθυνη για την ανοχή και υποστήριξη που έδειξε στην δικτατορία, όχι όμως και για το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου, για το οποίο ελάχιστα γνώριζαν. Βασιζόμενο στις συνεντεύξεις των Αμερικανών που υπηρετούσαν στην πρεσβεία και στις μυστικές υπηρεσίες, το πραξικόπημα ήταν έργο καθαρά της ομάδας Παπαδόπουλου με καμία αμερικανική ανάμειξη. Μάλιστα η πρεσβεία ήταν ανοιχτά αντίθετη σε πραξικοπηματικές λύσεις.¹²⁴¹

Ήταν μια αναθεώρηση που συμβάδιζε με τη συντηρητική ανάγνωση του «Κινήματος». Τόσο η «βίβλος» του, το βιβλίο του Ν. Παπαδημητρίου,¹²⁴² όσο και ο Σύνδεσμος αργότερα, δεν επέρριπταν ευθύνες για το πραξικόπημα στην Ουάσιγκτον. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην ομιλία του στη πρώτη επίσημη επέτειο του «Κινήματος», ο Ν. Παππάς χαρακτήρισε το πραξικόπημα έργο μιας ομάδας αξιωματικών του Στρατού το οποίο προετοιμαζόταν παλιά, συνέπεια του νοσηρού μετεμφυλιακού κλίματος που επέτρεπε τις παρεμβάσεις στις ένοπλες δυνάμεις και ευνοούσε τις συνωμοσίες,¹²⁴³ ενώ και στην εκδήλωση για τα τριάντα χρόνια στη Μυτιλήνη, ούτε το Υπουργείο Αιγαίου ούτε κάποιος άλλος θεσμικός ή μη ομιλητής ανέφερε αυτόν τον συσχετισμό.¹²⁴⁴

Με αφετηρία την νέα επέτειο του «Κινήματος του Ναυτικού», στο πρώτο μισό του 2000 το ελληνικό κράτος αναθεώρησε την επίσημη ιστορία του για τον αντιδικτατορικό αγώνα. Αναθεωρώντας το μέχρι τότε κυρίαρχο αφήγημα της

---

¹²⁴¹ Στέλιος Κούλογλου, «Η άγνωστη Αντίσταση κατά της Δικτατορίας», *Ρεπορτάζ χωρίς Σύνορα*, ΕΤ-1, 2006· βλ. και Στέλιος Κούλογλου, *Μαρτυρίες από τη δικτατορία και την αντίσταση*, Αθήνα, Εστία, 2017, σ. 306-312.

¹²⁴² Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*

¹²⁴³ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 8, Αλληλογραφία-Εξερχόμενα (1998-), Ομιλία Προέδρου Δ.Σ. «Συνδέσμου Α/Τ ΒΕΛΟΣ» Ναυάρχου Ν. Παππά, 31.5.2000, σ. 1-2.

¹²⁴⁴ ΑΓΣ, Φάκελος Α/Τ «Βέλος», «Εκδήλωση Μνήμης για το Κίνημα του Ναυτικού και την ανταρσία του Α/Τ «ΒΕΛΟΣ». Τριάντα Χρόνια Μετά», Υπουργείο Αιγαίου.

αντιδεξιάς, η προϊστορία της Τρίτης Δημοκρατίας έγινε πιο ενωτική κοινωνικά και πιο συναινετική πολιτικά. Παρουσιάζοντας τον αντιδικτατορικό αγώνα ως υπόθεση του συνόλου του πολιτικού φάσματος, με εξαίρεση τους υποστηρικτές της δικτατορίας, η διαιρετική τομή ήταν ανάμεσα στους δημοκράτες αντιστασιακούς και τους χουντικούς, εχθρούς της δημοκρατίας. Ο αντιδικτατορικός αγώνας αποχρωματίστηκε πολιτικά καθώς ο στόχος υπερέβαινε τις κομματικές και ιδεολογικές διαιρέσεις.

Ταυτόχρονα, στο εσωτερικό του συντελέστηκε μια διακριτική ανάδειξη του συντηρητικού χώρου σε καταλυτικό παράγοντα του αντιδικτατορικού κινήματος. Αν και φαινομενικά η προσφορά της αντιδικτατορικής Δεξιάς παρουσιαζόταν ισότιμη με αυτή της Αριστεράς, χωρίς την αντίδραση της πρώτης η δικτατορία δεν θα είχε εισέλθει σε μια διαδικασία κατάρρευσης, και το Πολυτεχνείο δεν θα είχε συμβεί. Αναπαράγοντας το επίσημο πλέον αφήγημα του «Κινήματος», ο αντιδικτατορικός συντηρητικός χώρος συνέβαλε περισσότερο στη πτώση της δικτατορίας.

Εν τέλει, το «Κίνημα του Ναυτικού» απέκτησε τη δική του θέση και σε σχολικό εγχειρίδιο της Γ' Λυκείου. Στο βιβλίο ιστορίας γενικής παιδείας της Γ' Λυκείου που εκδίδεται από τον Οργανισμό Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, στο κεφάλαιο που πραγματεύεται την μεταπολεμική Ελλάδα στα γεγονότα που συνθέτουν την περιληπτική αναφορά στο αντιδικτατορικό αγώνα, το «Κίνημα του Ναυτικού» ήταν παρόν. Μαζί με την αντίδραση του πολιτικού κόσμου, την απόπειρα δολοφονίας του Γεώργιου Παπαδόπουλου από τον Αλέκο Παναγούλη και τις κινητοποιήσεις των φοιτητών στην Νομική και την εξέγερση του Πολυτεχνείου, που αποτελούσαν τη «κορύφωση του αντιστασιακού ρεύματος», βρισκόταν και η αποτυχημένη προσπάθεια του Πολεμικού Ναυτικού να ανατρέψει τους δικτάτορες. Το «Κίνημα» είχε πλέον θέση στο πάνθεον των σημαντικότερων αντιδικτατορικών ενεργειών που οδήγησαν στην αποκατάσταση της δημοκρατίας.¹²⁴⁵

Θα ήταν λάθος αυτή η αναθεώρηση να αντιμετωπιστεί ως μια ελληνική ιδιαιτερότητα. Αντιθέτως, ήταν δείγμα μιας ευρύτερης τάσης που κυριαρχούσε την ίδια περίοδο σε πολλά ευρωπαϊκά κράτη τα οποία ανασυγκροτούσαν την επίσημη ιστορία τους στον απόηχο του τέλους του Ψυχρού Πολέμου.¹²⁴⁶ Πολλές ομοιότητες έχει η

---

¹²⁴⁵ Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, *Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου (από το 1815 έως σήμερα)*, Γ' Γενικού Λυκείου & Δ' Εσπερινού Λυκείου, Γενικής Παιδείας. Βιβλίο Μαθητή. Ινστιτούτο Τεχνολογίας και Εκδόσεων «Διόφαντος», χ.χ., σ. 159.

¹²⁴⁶ Tony Judt, «The past is another country: myth and memory in post-war Europe», στο Jan-Werner Müller (επίμ.), *Memory and Power in Post-War Europe. Studies in the Presence of the Past*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2004, σ. 182-183.

περίπτωση της Ιταλίας η οποία, από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, και με πρωτοβουλία της ιταλικής Προεδρίας, συγκρότησε ένα νέο εθνικό αφήγημα. Με βασικό στόχο την ενίσχυση της εθνικής ταυτότητας, μετά από μια καταλυτική πολιτική κρίση που σηματοδότησε ουσιαστικά το τέλος του μεταπολεμικού πολιτικού συστήματος, το νέο αφήγημα ήταν και αυτό ενωτικό κοινωνικά και συναινετικό πολιτικά. Ενσωματώνοντας ακόμα και δύσκολες πτυχές του φασιστικού παρελθόντος, η έννοια της «πατρίδας» αναδείχθηκε ως υπερβατικός τόπος. Εάν για την Ιταλία το ζήτημα ήταν η προστασία του δημοκρατικού καθεστώτος από κεντρόφυγες τάσεις που θα υπονόμειαν την ενότητα του κράτους,¹²⁴⁷ στη περίπτωση της Ελλάδας το δημοκρατικό καθεστώς έπρεπε να προστατευθεί από εσωτερικές ανατροπές, είτε Αριστερές είτε Δεξιές. Και ο ελληνικός 20ος αιώνας είχε και από τις δύο.¹²⁴⁸

5.4. Η δεύτερη αποκήρυξη της μοναρχίας.

Η αναθεώρηση της επίσημης ιστορίας γύρω από τον μύθο του «Κινήματος» μπορεί να επαναπροσδιόριζε τη σημασία της Αριστεράς για τον αντιδικτατορικό αγώνα και κατ' επέκταση στην δημιουργία της μεταπολιτευτικής δημοκρατίας, δεν αναθεωρούσε όμως τη θέση της μοναρχίας. Στα ντοκιμαντέρ των αρχών του 2000 που πραγματεύονταν τον αντιδικτατορικό αγώνα, ο θρόνος εξακολουθούσε να παρουσιάζεται ως παράγοντας αποσταθεροποίησης και αντιδημοκρατικών εκτροπών.¹²⁴⁹ Άλλωστε και το καινούργιο σύμβολο αφορούσε ένα «Κίνημα» δημοκρατικό και όχι βασιλικό.¹²⁵⁰ Εκείνη την περίοδο ωστόσο, δεν θεωρείτο δεδομένη αυτή η εικόνα της μοναρχίας. Από τις αρχές του 1990 ο έκπτωτος βασιλιάς Κωνσταντίνος είχε επανεμφανιστεί στην χώρα, παρουσιάζοντας την εικόνα ενός ανθρώπου που σεβόταν πλήρως τη δημοκρατία, τόσο στο παρόν όσο και στο παρελθόν, και θύμα των εσωτερικών πολιτικών εξελίξεων.

---

¹²⁴⁷ B. Thomassen, R. Forlenza, *ό.π.*, σ. 705-725' από τις αρχές του 1990 το ακροδεξιό κόμμα Lega Nord του ιταλικού βορρά ήταν εχθρικό προς τον ιταλικό νότο τον οποίο κατηγορούσε για οικονομική κακοδιαχείριση κρατικών χρημάτων που ζημίωνε τον βορρά. Τον Μάρτιο του 2001 η τότε κυβέρνηση του Giuliano Amato προχώρησε στη μεταρρύθμιση του κράτους σε μια πιο ομοσπονδιακή κατεύθυνση, Francesco Barbagallo, *La questione italiana. Il Nord e il Sud dal 1860 a oggi*, Μπάρι-Ρώμη, Laterza, 2013, σ. 188, 198.

¹²⁴⁸ Δημήτρης Καιρίδης, «Το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου μέσα από τη σκοπιά της πολιτικής θεωρίας και της συγκριτικής πολιτικής ανάλυσης», στο Σπύρος Βλαχόπουλος, Δημήτρης Καιρίδης, Αντώνης Κλάνης (επίμ.), *Η δικτατορία των συνταγματαρχών. Ανατομία μιας επταετίας*, Αθήνα, Πατάκη, 2019, σ. 25.

¹²⁴⁹ Στ. Κούλογλου, *Η Αγνωστη Αντίσταση κατά της Δικτατορίας*, *ό.π.*

¹²⁵⁰ Ν. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 289' βλ. και παραπάνω, υποκεφάλαιο 5.3.(α).

Η αρχή έγινε στις 22 Φεβρουαρίου 1993 με τη συνέντευξη που έδωσε στην τηλεοπτική εκπομπή *Προφίλ* του ιδιωτικού σταθμού «Antenna» και τον δημοσιογράφο Πάνο Παναγιωτόπουλο.¹²⁵¹ Στην ερώτηση του δημοσιογράφου για τον εάν επιθυμεί την επιστροφή, μια εξέλιξη που θα μπορούσε να οδηγήσει σε πολιτική ανωμαλία, ο Κωνσταντίνος απάντησε ότι το χειρότερο που μπορεί να συμβεί σε μια χώρα, και προπαντός στη σημερινή πραγματικότητα είναι μια ανωμαλία [...] Εγώ, η οικογένειά μου, ουδέποτε ήμασταν υπέρ της ανατροπής ενός συντάγματος» και χαρακτήρισε την απόφαση του Κ. Καραμανλή το καλοκαίρι του 1974 να μην επαναφέρει τις διατάξεις για τη μοναρχία μαζί με το υπόλοιπο σύνταγμα ως «πραξικοπηματική».¹²⁵²

Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, όταν ρωτήθηκε για τη σχέση του με το «Κίνημα του Ναυτικού», ο Κωνσταντίνος διαβεβαίωσε ότι δεν είχε καμία σχέση με αυτό. Όπως ανέφερε, «έμαθα περί Κινήματος του Ναυτικού όταν έφτασε το αντιτορπικό εις τη Ρώμη. Ότι ξέρω, ξέρετε και εσείς». Όταν ο Π. Παναγιωτόπουλος ανέφερε ότι είχαν εμπλακεί φιλοβασιλικοί αξιωματικοί, ο Κωνσταντίνος διαφώνησε, απαντώντας ότι ήταν «αναμειγμένοι αξιωματικοί ασχέτως πολιτικών πεποιθήσεων». Ο μόνος λόγος για τον οποίο ο βασιλιάς αποποιήθηκε οποιαδήποτε σχέση με τη ναυτική συνωμοσία του 1973, ήταν για να δείξει ότι η μοναρχία δεν συμμετείχε σε συνωμοσίες εντός των ενόπλων δυνάμεων για πραξικόπημα, ακόμα και αν αυτό στόχευε στην ανατροπή μιας δικτατορίας. Ο Κωνσταντίνος επαναλάμβανε συνεχώς κατά τη διάρκεια της συνέντευξης την μη ανάμειξή του στις συνωμοσίες και τα κινήματα με αντιδημοκρατική ροπή. Διαβεβαίωνε ότι ο ίδιος δεν είχε στόχο να ανατρέψει το σύνταγμα, ωστόσο δεν θεωρούσε το άνοιγμα του πολιτειακού ως επικίνδυνο για νέο διχασμό από τη στιγμή που η επαναφορά του θρόνου ήταν ζήτημα του ελληνικού λαού.¹²⁵³

Το καλοκαίρι του 1993, ο Κωνσταντίνος πραγματοποίησε την πρώτη μεγάλη επίσκεψή του στην Ελλάδα μετά το δημοψήφισμα, ξεκινώντας από την Θεσσαλονίκη και συνεχίζοντας με θαλαμηγό σε άλλες περιοχές.¹²⁵⁴ Η επίσκεψή του προκάλεσε έντονες αντιδράσεις από τα κόμματα της αντιπολίτευσης, τα οποία κατηγορούσαν την κυβέρνηση για συναλλαγή με τον Κωνσταντίνο και ότι επέτρεπε την ανακίνηση του

¹²⁵¹ «Ανδρέας: υπόλογοι οι δύο βουλευτές της Ν.Δ.», εφ. *Τα Νέα*, 10 Αυγούστου 1993, σ. 9.

¹²⁵² Συνέντευξη έκπτωτου Βασιλιά Κωνσταντίνου Β', Εκπομπή Προφίλ, [ΤΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Β' 1 - YouTube](#), (τελευταία πρόσβαση: 6 Δεκεμβρίου 2020)

¹²⁵³ Συνέντευξη έκπτωτου Βασιλιά Κωνσταντίνου Β', Εκπομπή Προφίλ, [ΤΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Β' 2 - YouTube](#), (τελευταία πρόσβαση: 6 Δεκεμβρίου 2020)

¹²⁵⁴ Σταύρος Τζίμας, «Υποκλίθηκαν στον τέως», εφ. *Τα Νέα*, 10 Αυγούστου 1993, σ. 7.

πολιτειακού, δεδομένου ότι ο έκπτωτος μονάρχης δεν αναγνώριζε το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος. Η κυβέρνηση Κ. Μητσοτάκη αρνήθηκε τις κατηγορίες, χαρακτηρίζοντας την επίσκεψη ως μια καθαρά ιδιωτική υπόθεση, όπως την αποκάλεσε και ο Κωνσταντίνος.¹²⁵⁵ Η πρόθεσή του ωστόσο να παρευρεθεί στην Τήνο τον δεκαπενταύγουστο και στην επέτειο του τορπιλισμού του «Ελλη»¹²⁵⁶ εξόργισε τον Κ. Μητσοτάκη, ο οποίος, κρίνοντας ότι αθέτησε την υπόσχεσή του να μην προκαλέσει κατά την επίσκεψή του, ανέθεσε στις ένοπλες δυνάμεις να αποτρέψουν την προσέγγισή του σε ορισμένες περιοχές.¹²⁵⁷ Ο Κωνσταντίνος πάντως επαναλάμβανε στους δημοσιογράφους την πίστη του στη δημοκρατία, και ότι δεν είχε έρθει για να την ανατρέψει, τονίζοντας ότι «άλλοι τα κάνουν αυτά, όχι εμείς».¹²⁵⁸

Την εικόνα του δημοκρατικού θρόνου που φιλοτεχνούσε θα θολώσει, τέσσερα χρόνια αργότερα, η επανεμφάνιση μιας πτυχής της ιστορίας που υπενθύμιζε αυτό που ο Κωνσταντίνος ήθελε και προσπαθούσε να ξεχαστεί. Η κυκλοφορία δύο βιβλίων έσπασε τη σιωπή δύο δεκαετιών για το σχεδιασμό βασιλικού πραξικοπήματος το 1975.

Το πρώτο ήταν ο 9^{ος} τόμος του Αρχείου του Κωνσταντίνου Καραμανλή. Κυκλοφόρησε το 1997 και πραγματευόταν τη Μεταπολίτευση και τα πρώτα χρόνια της Τρίτης Δημοκρατίας μέχρι το 1977. Σε αυτόν, δημοσιεύονταν για πρώτη φορά αρχεία που αναφέρονταν στο σχεδιαζόμενο βασιλικό πραξικόπημα το 1975-76.¹²⁵⁹ Η δημοσιοποίησή τους προκάλεσε την αντίδραση του Κωνσταντίνου ο οποίος, με ανακοίνωση, αρνήθηκε τα όσα αναφέρονταν στον τόμο. Τονίζοντας ότι ουδέποτε επιθυμούσε δικτατορική εκτροπή, ανέφερε ότι είχε αρνηθεί να επιβάλλει δικτατορία όταν του είχαν ζητήσει ο Κ. Καραμανλής, ο Π. Παπαληγούρας και ο Γ. Ράλλης την άνοιξη του 1967. Οι ισχυρισμοί του προκάλεσαν την αντίδραση του Γεωργίου Ράλλη ο οποίος τις διέψευσε και πρόσθεσε ότι ο Κ. Καραμανλής ήταν «βαθιά δημοκράτης».¹²⁶⁰

Το ζήτημα προκάλεσε έντονες αντιδράσεις και στο εσωτερικό της Νέας Δημοκρατίας. Οι φιλοβασιλικοί βουλευτές της αμφισβητούσαν την εγκυρότητα των

¹²⁵⁵ «Ανδρέας: υπόλογοι οι δύο βουλευτές της Ν.Δ.», ό.π., σ. 8.

¹²⁵⁶ «Ο τέως σχεδιάζει σόου», εφ. *Τα Νέα*, 13 Αυγούστου 1993, σ. 10.

¹²⁵⁷ Σταύρος Ψυχάρης, «Είναι ψεύτης!» ο τέως...», εφ. *Το Βήμα*, 26 Νοεμβρίου 2000, σ. 1-2.

¹²⁵⁸ Δημοσιογραφικό ρεπορτάζ Antenna, 1993, 1993 Ο τέως ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ 1 - YouTube, (τελευταία πρόσβαση: 6 Δεκεμβρίου 2020)

¹²⁵⁹ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, Γεγονότα, Κείμενα. Τόμος 9^{ος}, Αναστήλωση της δημοκρατίας 1974-1977. Περίοδος Β΄, 4 Σεπτεμβρίου 1975-21 Οκτωβρίου 1977*, Αθήνα, Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή, 1997, σ. 123-126.

¹²⁶⁰ Γιάννης Πολίτης, «Ο Γλύξμπουργκ...λάλησε», εφ. *Τα Νέα*, 7 Μαΐου 1997, σ. 7.

αρχείων, κάνοντας λόγο για «αγιοποίηση» του Καραμανλή από το περιβάλλον του «αναλώμασι της ιστορικής αλήθειας». Υποστήριξαν την δημοκρατικότητα του Κωνσταντίνου και προειδοποιούσαν ότι υπονομευόταν η ενότητα του κόμματος. Όπως υποστήριξαν, σημαντικό μέρος των ψηφοφόρων της ΝΔ έβλεπαν θετικά τον θεσμό.¹²⁶¹ Μετά και τις δηλώσεις του Κωνσταντίνου, με τις οποίες εμφανίστηκε ως υπέρμαχος της δημοκρατίας, οι υποστηρικτές του ζήτησαν από τον τότε πρόεδρο της ΝΔ, Κώστα Καραμανλή να πάρει δημόσια αποστάσεις από τα όσα αναφέρονταν στον τόμο. Σε αντίθετη περίπτωση, δεν απέκλειαν τη δημιουργία φιλοβασιλικού κόμματος.¹²⁶²

Οι δηλώσεις του Κωνσταντίνου και η υποστήριξη της μοναρχίας από βουλευτές της ΝΔ, προκάλεσαν την έντονη αντίδραση του Κωνσταντίνου Καραμανλή ο οποίος χαρακτήρισε ως «θρασύτατο» και «αναληθή» τον ισχυρισμό του Κωνσταντίνου ότι ο ίδιος ήθελε δικτατορική εκτροπή, ενώ με ανακοίνωσή του προς την βασιλική πτέρυγα του κόμματος έδωσε τέλος στις εκδηλώσεις υποστήριξης προς το θεσμό. «Θα αρκεσθώ μόνο να συστήσω σε όσους διάκεινται ακόμη συμπαθώς στο θεσμό της μοναρχίας να συνειδητοποιήσουν ότι το πολιτειακό για την Ελλάδα ελύθη οριστικώς».¹²⁶³

Με την αυστηρή ανακοίνωσή του, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής έθεσε τέλος σε μια αντίδραση που ζημίωνε το κόμμα που ίδρυσε αλλά και την ίδια την Τρίτη Δημοκρατία. Η υποστήριξη της μοναρχίας ως δημοκρατικής από τη φιλοβασιλική πτέρυγα της ΝΔ δεν αμφισβητούσε μόνο τα λεγόμενα του Κ. Καραμανλή, αλλά και ένα από τα κεκτημένα της Μεταπολίτευσης. Ότι η μοναρχία, ταυτισμένη με την πρόκληση πολιτικής αστάθειας στο παρελθόν, δεν είχε θέση στην Τρίτη Δημοκρατία.¹²⁶⁴ Εάν ο πρόεδρος της Νέας Δημοκρατίας υποχωρούσε στις αντιδράσεις των φιλοβασιλικών βουλευτών της, διαχωρίζοντας τη θέση της ΝΔ από τα λεγόμενα του αρχείου, αυτό θα σήμαινε την επίσημη αποκήρυξη συστατικού μέρους της μεταπολιτευτικής ταυτότητας της συντηρητικής παράταξης, αλλά και πιθανή αποσταθεροποίηση του δημοκρατικού καθεστώτος, αφού η ανακίνηση του πολιτειακού, πιθανότατα θα προκαλούσε νέα πολιτική διαίρεση στον πυρήνα της οποίας ήταν η αμφισβήτηση της μορφής της Τρίτης Δημοκρατίας.¹²⁶⁵

¹²⁶¹ Του ίδιου, «Πυρά βασιλικών κατά Καραμανλή», εφ. Τα Νέα, 5 Μαΐου 1997, σ. 8.

¹²⁶² Του ίδιου, «Ο Γλύξμπουργκ...λάλησε», ό.π.

¹²⁶³ Του ίδιου, «Κλάδεψε τους...βασιλικούς», εφ. Τα Νέα, 8 Μαΐου 1997, σ. 11.

¹²⁶⁴ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Μεταπολίτευση, 1974-1975: στρατηγική, μεθοδολογία και ελλείματα», στο Σπ. Βλαχόπουλος, Δ. Καιρίδης, Α. Κλάμπης (επίμ.), ό.π., σ. 224.

¹²⁶⁵ Κ. Μπότσιου, ό.π., σ. 212. Ελένη Πασχαλούδη «Η συγκρότηση του πολιτικού λόγου της Δεξιάς κατά τη πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο», στο Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Ηλίας Νικολακόπουλος,

Σε αυτή τη συζήτηση θέση έλαβε και ο απόστρατος ναύαρχος Σπύρος Κονοφάος που είχε συμβάλει στην αποκάλυψη της βασιλικής συνωμοσίας. Σε συνέντευξή του στο *Βήμα*, παραδέχτηκε ότι το 1975, ως Αρχηγός Στόλου, είχε θεωρήσει πολύ σοβαρές τις πληροφορίες για πραξικόπημα, σε σημείο να δικαιολογούν την άμεση ενημέρωση του Κ. Καραμανλή, αλλά απέφυγε να αναφερθεί σε λεπτομέρειες που αφορούσαν τα σχέδια του Κωνσταντίνου και τις επαφές των άλλων αξιωματικών μαζί του ή με τον Μιχάλη Αρναούτη, παραπέμποντας στο ήδη δημοσιευμένο αρχείο. Τέλος, απέφυγε να αναφέρει τις αντιδράσεις άλλων αξιωματικών που είχαν συμβάλει στην αποκάλυψη της συνωμοσίας.¹²⁶⁶

Δύο χρόνια αργότερα, κυκλοφόρησε το δεύτερο βιβλίο. Ήταν τα απομνημονεύματα του πρέσβη και τέως αυλάρχη του Κωνσταντίνου, Λεωνίδα Παπάγου για τη περίοδο 1967-1977. Σε αυτά, ο Παπάγος διέψευδε τα περί βασιλικού πραξικοπήματος το 1975-76.¹²⁶⁷ Το γεγονός αυτό προκάλεσε την παρέμβαση του τότε απόστρατου ναύαρχου, τέως βουλευτή και υπουργού της Νέας Δημοκρατίας, Ιωάννη Βασιλειάδη. Με επιστολή του που δημοσιεύτηκε στο *Βήμα*, αναφέρθηκε με λεπτομέρειες στις συναντήσεις του Κωνσταντίνου με αξιωματικούς του Ναυτικού το 1975, στις πραξικοπηματικές επιδιώξεις του και τις κινήσεις που έκανε ο ίδιος για να το αποτρέψει. Στην επιστολή του διευκρίνιζε ότι «για λόγους σεβασμού της ιστορικής αλήθειας αλλά και επειδή αναφέρεται στο όνομά μου, απεφάσισα μετά από 24 έτη σιωπής να αναφερθώ στα όσα συνέβησαν».¹²⁶⁸

Σχεδόν 25 χρόνια μετά τη άρνησή τους να στηρίξουν τη βασιλική συνωμοσία του 1975, η δημόσια υποστήριξη των όσων ανέφεραν τα αρχεία Κ. Καραμανλή για αυτή, από αξιωματικούς του άλλοτε Βασιλικού Ναυτικού, τη στιγμή που υπήρχαν ακόμα βουλευτές που υποστήριζαν το Κωνσταντίνο, ήταν ένα ακόμα δείγμα της υποστήριξης της μεταπολιτευτικής δημοκρατίας και αποκήρυξης ενός θεσμού που, παρότι υπήρξε κομμάτι της ιστορίας του Ναυτικού και για τον οποίο είχαν ταχθεί κατά της δικτατορίας, μετά το 1974 είχε απονομιμοποιηθεί. Η υποστήριξή του ακόμα και μετά από 25 χρόνια από το δημοψήφισμα, διατηρούσε τον κίνδυνο να ακυρώσει την

Τάσος Σακελλαρόπουλος (επίμ.), *Η Μεταπολίτευση '74-'75. Στιγμές μιας μετάβασης*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2016, σ. 118, 128-129.

¹²⁶⁶ Γιώργος Παπαχρήστος, «Σοβαρές οι πληροφορίες για πραξικόπημα», εφ. *Τα Νέα*, 6 Μαΐου 1997, σ. 10.

¹²⁶⁷ Λεωνίδας Παπάγος, *Σημειώσεις '67-'77*, Αθήνα, Γουλανδρή, 1999, σ. 584-591.

¹²⁶⁸ «Το βασιλικό πραξικόπημα που δεν έγινε», εφ. *Το Βήμα*, 6 Ιουνίου 1999, σ. 30.

συμβολή του «Κινήματος» στην θεμελίωση της Τρίτης Δημοκρατίας και να βρεθεί εκτός του δημοκρατικού πλαισίου.

Και αυτός ο φόβος αποτέλεσε τη βάση του τρίτου και κορυφαίου δείγματος αυτής της αποκήρυξης από αξιωματικούς του «Κινήματος» που έγινε την ίδια περίοδο. Αφορμή ήταν η κυκλοφορία του 16^{ου} τόμου της *Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους* από την «Εκδοτική Αθηνών» το 2000. Ο τόμος, που πραγματευόταν την πιο πρόσφατη περίοδο της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας, από το 1941 μέχρι το τέλος του 20^{ου} αιώνα, στο κεφάλαιο σχετικά με τη δικτατορία των συνταγματαρχών, έκανε αναφορά στη ναυτική συνωμοσία η οποία σε μεγάλο βαθμό συνομιλούσε με το μήνυμα της νέας επετείου. Το «Κίνημα του Ναυτικού» χαρακτηριζόταν ως γεγονός «που λειτούργησε σαν καταλύτης για τις ραγδαίες εξελίξεις που επρόκειτο να ακολουθήσουν καθώς και για τη μετεξέλιξη του καθεστώτος». Βασικά κίνητρα ήταν η διάσωση της «τιμής» των ενόπλων δυνάμεων καθώς κινδύνευαν να ταυτιστούν με το καθεστώς, η διεθνής απομόνωση και η υποθήκευση του «ευρωπαϊκού προσανατολισμού» της χώρας και η αμαύρωση της διεθνούς της εικόνας λόγω των βασανιστηρίων. Την απόφαση των συνωμοτών να κινηθούν ενίσχυσαν οι «μαζικότερες αντικαθεστωτικές λαϊκές εκδηλώσεις» της άνοιξης του 1973. Ωστόσο, ο τόμος δεν παρέλειψε να αναφέρει και τις βασιλικές πτυχές της συνωμοσίας. Συγκεκριμένα, την έγκριση της κίνησής τους από τον βασιλιά Κωνσταντίνο, ενώ η συνωμοσία ήταν υπόθεση αξιωματικών του Ναυτικού «πρωτίστως βασιλοφρόνων αντιπλοιάρχων που ανήκαν στην ίδια σειρά της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων».¹²⁶⁹

Ο χαρακτηρισμός τους ως βασιλόφρονες ενόχλησε τους «κινήματιες». Με επιστολή, την οποία υπέγραψαν 41 αξιωματικοί του «κινήματος», προς τον εκδοτικό οίκο, την οποία κοινοποίησαν στην Υπηρεσία Ιστορίας Ναυτικού και στην συνέχεια στον Τύπο, ζητούσαν να αλλάξουν τα όσα ανέφερε ο τόμος για το «Κίνημα» και να μην τους αναφέρει ως βασιλόφρονες.¹²⁷⁰ Το αίτημα των αξιωματικών υποστήριξε και η Υπηρεσία Ιστορίας Ναυτικού, καθώς θεωρούσε ότι η Εκδοτική Αθηνών δεν σεβόταν την παράδοση του Ναυτικού, τα όσα προσέφερε ο Στόλος στην σύγχρονη ελληνική ιστορία.¹²⁷¹

¹²⁶⁹ Θανάσης Διαμαντόπουλος, «Η δικτατορία των συνταγματαρχών 1967-1974», στο *Ιστορία Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΣΤ', Σύγχρονος Ελληνισμός. Από το 1941 έως το τέλος του αιώνα*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 2000, σ. 277-278.

¹²⁷⁰ «Επιστολή για το αντιδικτατορικό Κίνημα του Ναυτικού», *Ναυτική Επιθεώρηση*, 156:533 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2002), σ. 19-22.

¹²⁷¹ *Ναυτική Επιθεώρηση*, ό.π., σ. 18.

5.5. Η παραφωνία της ιστοριογραφίας.

Η αντίδραση των «κινηματιών» στην προσέγγιση του «Κινήματος» τους από την *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* ανέδειξε και ένα άλλο ζήτημα. Αυτό του τρόπου με τον οποίο πραγματευόταν τη ναυτική συνωμοσία του 1973 η ιστοριογραφία. Με την καθιέρωση επίσημης επετείου του «Κινήματος» και την προβολή του από τα ΜΜΕ, η επιθυμία των αξιωματικών για τη διατήρηση και προβολή της συνωμοσίας όπως εκείνοι επιθυμούσαν, είχε εκπληρωθεί. Ωστόσο, στη πορεία αυτή, η κυκλοφορία του 16^{ου} τόμου της *Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους* το 2000 και ο χαρακτηρισμός των συνωμοτών ως βασιλοφρόνων αξιωματικών,¹²⁷² αποτέλεσε μια σημαντική «παραφωνία» στην προσπάθεια και προκάλεσε την αντίδρασή τους. Στην επιστολή διαμαρτυρίας την οποία έστειλαν στον εκδοτικό οίκο, οι απόστρατοι αξιωματικοί παρέθεταν τα επίμαχα σημεία του σχετικού κειμένου. Έκαναν λόγο για παραποίηση της ιστορίας, τονίζοντας ότι με αυτό το τρόπο:

«χρωματίζεται» η κίνηση εκείνη του Ναυτικού μας σαν μια υπόθεση συντεχνιακού χαρακτήρα, βασιλικής αποχρώσεως, που κατ' ακολουθίαν ενλόγως θα μπορούσε να υποτεθεί από τον αναγνώστη ότι είχε ιδιοτελή κίνητρα και περιορισμένους ορίζοντες.

Στη συνέχεια, αφού εξέφρασαν την απορία τους για την προέλευση των πληροφοριών, οι αξιωματικοί τόνισαν ότι «πίστη μας ήταν ότι αποτελεί δημοκρατικό δικαίωμα του κάθε ελεύθερου ανθρώπου να πρεσβεύει πολιτικά, ό,τι βούλεται. Έτσι, οι πολιτικές πεποιθήσεις των αξιωματικών που εμυήθησαν εποίκιλαν [...] Το Κίνημα αποτελούσε καθαρή πρωτοβουλία των αξιωματικών του Πολεμικού Ναυτικού, με αποκλειστικούς στόχους την πτώση της δικτατορίας, την επαναφορά της Συνταγματικής τάξεως στη χώρα και τη λειτουργία της δημοκρατίας χωρίς καμία προκατάληψη ή ιδιοτέλεια».

Πέρα από αυτό, οι αξιωματικοί ανέφεραν ότι ο τρόπος με τον οποίο η *Ιστορία της Εκδοτικής* παρουσίαζε το «Κίνημα», είχε αναλογίες με τη προσπάθεια του ΕΑΤ-ΕΣΑ να αναδείξει από τις ανακρίσεις των αξιωματικών ότι το «Κίνημα» ήταν βασιλικό. Όπως ανέφεραν, «στο ΕΑΤ/ΕΣΑ προσπαθούσαν επίμονα, για τους δικούς τους

---

¹²⁷² Θ. Διαμαντόπουλος, *ό.π.*

βεβαίως λόγους, να αναδείξουν από την «ανάκριση» ότι το κίνημα είχε φιλοβασιλικά κίνητρα. Ενδιαφέρον, αλήθεια, παραλληλισμός, με την άποψη του συντάκτου σας!».

Κλείνοντας την επιστολή τους, οι αξιωματικοί ανέφεραν ότι «η συγγραφή μιας Ιστορίας του επιπέδου της εκδόσεώς σας, θα πρέπει να καλύπτει τα γεγονότα αντικειμενικά, υπεύθυνα και τεκμηριωμένα, μακράν πάσης σκοπιμότητας», καλούσαν την εκδοτική να «ανασκευάσει» τα όσα ανέφερε το σχετικό κείμενο προκειμένου να αποδίδει την «ιστορική αλήθεια». Μάλιστα, οι αξιωματικοί προέτρεπαν την Εκδοτική να πάρει συνεντεύξεις από αξιωματικούς που συμμετείχαν στο «Κίνημα», αλλά και να ανατρέξει στις απολογίες τους στον στρατιωτικό ανακριτή της δικτατορίας.¹²⁷³

Λίγες ημέρες αργότερα, το ζήτημα έλαβε δημόσιες διαστάσεις καθώς οι αξιωματικοί δημοσιοποίησαν την επιστολή τους στον Τύπο.¹²⁷⁴ Η απάντηση δεν άργησε να έρθει. Στις 5 Ιανουαρίου ο συντάκτης του κειμένου της *Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους* και καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης στο Πάντειον Πανεπιστήμιο, Θανάσης Διαμαντόπουλος, με επιστολή του στην εφημερίδα *Τα Νέα*, απαντούσε στους απόστρατους αξιωματικούς. Για τον Θ. Διαμαντόπουλο η αντίδρασή τους προκάλεσε την έκπληξή του. Αφού ανέφερε ότι το κείμενό του «σχεδόν κατά παράβαση της επιστημονικής ουδετερότητας, είναι γραμμένο με καταφανή συμπάθεια προς το όπλο του Πολεμικού Ναυτικού», εξέφρασε την απορία του σε ποιο σημείο αμφισβήτησε την ανιδιοτέλεια και τα ευγενή κίνητρα των αξιωματικών και επιχειρηματολόγησε υπέρ των όσων είχε γράψει. Μάλιστα, ανέφερε ότι μεγάλο μέρος των πληροφοριών είχε πάρει από την *Ιστορία της Δικτατορίας* του Σόλωνος Γρηγοριάδη και αναρωτήθηκε γιατί στα 25 χρόνια από την κυκλοφορία εκείνου του βιβλίου δεν είχε σημειωθεί καμία αντίδραση. Κλείνοντας, και στη βάση των παραπάνω, ο Θ. Διαμαντόπουλος θεωρούσε την αντίδραση των αποστράτων ναυάρχων αδικαιολόγητη, ενώ κατέληγε ότι η επιστολή τους ήταν χρήσιμη για την *Ιστορία*, καθώς η διαμαρτυρία τους τεκμηριώνει ότι οι αξιωματικοί του τότε Βασιλικού Ναυτικού ήταν υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας.

Θέση στο ζήτημα πήρε και ο τότε εκδότης της Εκδοτικής Αθηνών, Ιωάννης Μπαστιάς, ο οποίος υπεραμύνθηκε του τόμου τονίζοντας ότι η Εκδοτική διάλεγε πάντα τους «καλύτερους επιστήμονες της κάθε εποχής και ουδέποτε τους λογοκρίνουμε». Η επιστολή του Θ. Διαμαντόπουλου δημοσιεύτηκε πλαισιωμένη από σχετικό άρθρο της

¹²⁷³ «Επιστολή για το αντιδικτατορικό Κίνημα του Ναυτικού», ό.π.

¹²⁷⁴ «Για το αντιδικτατορικό κίνημα του Πολεμικού Ναυτικού», εφ. *Ριζοσπάστης*, 4 Ιανουαρίου 2002, σ. 6.

εφημερίδας στο οποίο ο αρθρογράφος Λουκάς Δημάκας αναρωτιόταν εάν «τριάντα χρόνια μετά, και με δεδομένη και αδιαμφισβήτητη συμβολή του [...] Κινήματος στον αντιδικτατορικό αγώνα, μπορεί να έχουν σημασία οι απαντήσεις σε αυτές τις λεπτομέρειες;».¹²⁷⁵

Παρά την αντίδραση των «κινήματιών», η Εκδοτική δεν προχώρησε στην αλλαγή του κειμένου όπως είχαν ζητήσει. Το αποτέλεσμα ήταν να πάρει θέση το ίδιο το Πολεμικό Ναυτικό μέσω του επίσημου περιοδικού του, τη *Ναυτική Επιθεώρηση*, υποστηρίζοντας τα αποστρατευμένα στελέχη του. Με σχετικό σημείωμα το 2002 και αφού ανέφερε ότι «η στάση του Ναυτικού απέναντι στη δικτατορία υπήρξε σχεδόν καθολική, είτε οργανωμένη είτε όχι, από τη πρώτη μέρα της επιβολής της» ο συντάκτης τόνισε ότι οι αξιωματικοί του «Κινήματος» εμπνεύστηκαν μεταξύ άλλων από την αγάπη της κοινωνίας για το Ναυτικό, την ελληνική ναυτική παράδοση, τη συμμετοχή του τις μεγάλες ναυμαχίες των Βαλκανικών και τον Παύλο Κουντουριώτη, την αποδημία του 1941, τα οποία τα χαρακτήρισε ως τον μη-απτό πλούτο της Ελλάδας που το Ναυτικό έπρεπε να διαφυλάξει για λογαριασμό της ελληνικής κοινωνίας. Επί της ουσίας, το Πολεμικό Ναυτικό αμφισβητούσε την αυθεντικότητα των όσων έγραφε η *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* θεωρώντας ότι δεν συνέβαλαν στην διαφύλαξη των παραδόσεών του, στις οποίες ανήκε και το «Κίνημα». Τέλος, σύμφωνα με τον συντάκτη της *Ναυτικής Επιθεώρησης*, η δημοσιοποίηση της επιστολής των 41 ήταν απαραίτητη, προκειμένου να αποτελέσει τεκμήριο για τον μελλοντικό ιστορικό ερευνητή.¹²⁷⁶

Λίγους μήνες αργότερα, το ζήτημα θα αναφερθεί και στην επέτειο, τον Μάιο του 2002, από τον Ιωάννη Σταθόπουλο. Κατά τη διάρκεια της ομιλίας του, έκανε λόγο για «διαστρέβλωση της αλήθειας», αναφέροντας ότι από τα ελάχιστα δημοσιεύματα που αναφέρονταν στο «Κίνημα», τριάντα χρόνια μετά, «ένα εξ αυτών, όπως και παλαιότερα άλλα, προσπάθησε διαστρεβλώνοντας την αλήθεια, να παρουσιάσει το Κίνημα ως κατευθυνόμενο ή καθοδηγούμενο από κέντρα ευρισκόμενα εντός ή εκτός Ελλάδος. Είμαστε υποχρεωμένοι και εδώ, όχι μόνο να διαψεύσουμε, αλλά να καταδικάσουμε τις ενέργειες αυτές, οι οποίες το ολιγώτερο που αποδεικνύουν, είναι ότι οι «ειδήμονες»

---

¹²⁷⁵ Λουκάς Δημάκας, «Μποφόρ» για το Κίνημα του Ναυτικού», εφ. *Τα Νέα Σαββατοκύριακο*, 5-6 Ιανουαρίου 2002, σ. 12.

¹²⁷⁶ *Ναυτική Επιθεώρηση*, ό.π., σ. 18.

αυτοί, δεν κατέβαλαν ολίγο κόπο, για να ανεύρουν και να εξακριβώσουν ποια είναι η ιστορική αλήθεια».¹²⁷⁷

Αντίστοιχη αμφισβήτηση προς την επιστημονική επάρκεια της *Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους* θα διατυπώσει και ένα χρόνο αργότερα, στο βιβλίο του για τη συμμετοχή του στη συνωμοσία, που κυκλοφόρησε στη επέτειο των τριάντα ετών. Ο Σταθόπουλος αφιέρωσε ένα σύντομο κεφάλαιο σχετικά με το αν ήταν βασιλικό ή όχι το «Κίνημα», απαντώντας εμμέσως στην Εκδοτική Αθηνών. Ξεκινώντας την αφήγησή του από τις ανακρίσεις στο ΕΑΤ-ΕΣΑ, ανέφερε ότι στόχος των βασανιστών ήταν να αποδείξουν τη σχέση του Κωνσταντίνου με τη συνωμοσία, για το οποίο η μόνο σχετική μαρτυρία ήταν αυτή του «κινηματία» αξιωματικού Γεώργιου Καραμήτσου, δίνοντας όμως την εντύπωση ότι ενεργούσε μόνος του και όχι σε συνεννόηση με τους άλλους συνωμότες. Όπως τότε με τους βασανιστές έτσι και σε εκείνη τη συγκυρία, για τον Ι. Σταθόπουλο το «Κίνημα» παρουσιάζεται «κατευθυνόμενο». Κάτι το οποίο αρνούνταν τονίζοντας ότι «Σημασία έχει τι μαρτυρούν και βεβαιώνουν οι συμμετάσχοντες και όχι οι διάφοροι τρίτοι, παριστάνοντες τους καλά πληροφορημένους!».¹²⁷⁸

Ο Θ. Διαμαντόπουλος είχε δίκιο όταν υποστήριζε ότι τα ίδια σχεδόν έγραφε και ο Σ. Γρηγοριάδης 25 χρόνια νωρίτερα. Πράγματι, στο βιβλίο του που κυκλοφόρησε το 1975, χαρακτήριζε τους «κινηματίες» ως «δεξιούς» στη πλειοψηφία τους, ότι το κίνημα είχε την έγκριση του εξόριστου βασιλιά, οι αξιωματικοί ωστόσο επιθυμούσαν την επαναφορά μιας γνήσιας δημοκρατίας, διαγράφοντας διακριτικά τον στόχο της επαναφοράς της προδικτατορικής δημοκρατίας.¹²⁷⁹ Αυτός ήταν και ο τρόπος που το παρουσίαζε και η *Ιστορία*, δηλαδή ως το έργο αξιωματικών στη πλειοψηφία τους βασιλοφρόνων, το οποίο είχε τις ευλογίες του βασιλιά, χωρίς να αναφέρει όμως τους στόχους τους.¹²⁸⁰

Ο λόγος ωστόσο που ο χαρακτηρισμός τους ως βασιλόφρονες από την *Ιστορία* της Εκδοτικής προκάλεσε την έντονη αντίδραση όχι μόνο των 41 αξιωματικών αλλά και του ίδιου του Ναυτικού, ήταν η διαφορετική βαρύτητα που είχαν. Η *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* αποτελούσε τον κανόνα της ακαδημαϊκής ελληνικής ιστορίας. Ακόμα και αν προσέγγιζε τη συνωμοσία ουσιαστικά μέσα από το πρίσμα του

¹²⁷⁷ ΑΣΑΥΦΒ, Φάκελος 11, Κίνημα Ναυτικού 73. Ομιλίες-Προσκλήσεις, «Ομιλία Γιάννη Σταθόπουλου κατά την επέτειο του Κινήματος του Ναυτικού επί του Θ/Κ Αβέρωφ τον Μάιο 2002», 23 Μαΐου 2002, σ. 2.

¹²⁷⁸ Ι. Σταθόπουλος, *ό.π.*, σ. 65.

¹²⁷⁹ Σόλων Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Δικτατορίας, Τόμος 3^{ος}*, Αθήνα, Καπόν, 1975, σ. 230-248.

¹²⁸⁰ Θ. Διαμαντόπουλος, *ό.π.*

«Κινήματος», τεκμήριο ότι η μεταπολιτευτική συναίνεση στην ιστορία αφορούσε και τον αντιδικτατορικό αγώνα,¹²⁸¹ και μόνο με το χαρακτηρισμό τους ως βασιλόφρονες, η ναυτική συνωμοσία κινδύνευε να περάσει στην ελληνική ιστορία ως μια πράξη φιλοβασιλική, ακυρώνοντας το αφήγημα με το οποίο πρόβαλαν το παρελθόν τους και τη συμβολή τους στον αντιδικτατορικό αγώνα, τη στιγμή μάλιστα που είχε μόλις καθιερωθεί η επέτειος. Δεν είχε περάσει άλλωστε πολύς καιρός που η δημοσίευση των αρχείων Κ. Καραμανλή είχαν υπενθυμίσει το αντιδημοκρατικό παρελθόν της μοναρχίας.¹²⁸² Ουσιαστικά, οι «κινήματιες» αντέδρασαν για να προστατέψουν το δικαίωμά τους στη μνήμη. Τη ταύτισή τους δηλαδή με μια διαφορετική ιστορική συνείδηση μέσω μιας μνήμης της δικής τους επιλογής, η οποία δεν αντιστοιχούσε στην ανάγνωση των γεγονότων που κυριαρχούσε στον ακαδημαϊκό χώρο. Η παρέμβαση αφορούσε τη προάσπιση της θέσης του «Κινήματος» στην επίσημη ιστορία της Τρίτης Δημοκρατίας.¹²⁸³

Εν τέλει, εάν έδειξε κάτι αυτή η δημόσια διαμάχη που είχε ξεσπάσει, ήταν η διάσταση που υπήρχε ανάμεσα στην εικόνα που παρουσίαζε η ιστοριογραφία και σε αυτή που είχαν σχηματίσει οι αξιωματικοί της συνωμοσίας και της ανταρσίας, από την οποία απουσίαζε πλήρως κάθε σχέση με τη μοναρχία, και η οποία ήταν η κυρίαρχη της δημόσιας ιστορίας και του Ναυτικού για πάνω από δύο δεκαετίες.

Στην «παραφωνία» αυτή επιχειρήσε να απαντήσει και ο Αντώνης Κακαράς, στο πλαίσιο της διδακτορικής του διατριβής που εκπονούσε εκείνη τη περίοδο. Στο κεφάλαιο όπου πραγματεύεται το «Κίνημα», ο Α. Κακαράς αναφέρθηκε ευθέως στη δημόσια συζήτηση για τον βασιλικό ή όχι προσανατολισμό των «κινήματιών» που ξέσπασε στις αρχές του 2002, στο κείμενο του Θ. Διαμαντόπουλου και την επιστολή διαμαρτυρίας των «κινήματιών» προς την Εκδοτική Αθηνών. Αναφέροντας αρχικά ότι «όλα αυτά τα χρόνια το Κίνημα αντιμετωπίστηκε όχι πάντα καλοπροαίρετα, αλλά και με προσπάθειες να βαφτιστεί οπωσδήποτε «βασιλικό», φέρνοντας ως παραδείγματα αυτής της μεταχείρισης το κείμενο του Θ. Διαμαντόπουλου και την αναφορά που έκανε ο ιστορικός Θάνος Βερέμης στο βιβλίο του: *Ο στρατός στην ελληνική πολιτική. Από την Ανεξαρτησία στη Δημοκρατία*, στο οποίο οι αξιωματικοί του «Κινήματος» χαρακτηρίζονταν βασιλόφρονες, ο Α. Κακαράς υποστήριξε ότι οι βασιλόφρονες δεν αποτέλεσαν το σύνολο των συνωμοτών. Τη θέση του αυτή στήριξε σε συνέντευξη που

¹²⁸¹ Α. Λιάκος, *ό.π.*, σ. 661-662.

¹²⁸² Βλ. παραπάνω, υποκεφάλαιο 5.4.

¹²⁸³ Χ. Εξερτζόγλου, *ό.π.*, σ. 218-220.

του έδωσε ο απόστρατος υποναύαρχος Μιλτιάδης Παπαθανασίου, που ανήκε «στην αρχική και ηγετική ομάδα της οργάνωσης [σ.σ. για Κίνημα]». Απαντώντας στη σχετική ερώτηση, ο Μ. Παπαθανασίου χώρισε τους βασιλόφρονες σε δύο κατηγορίες: τους εκ πεποιθήσεως και τους μετριοπαθείς, δηλαδή εκείνους που υποστήριζαν όχι από ιδεολογία αλλά από νομιμοφροσύνη και πίστη στον όρκο που είχαν δώσει. Σύμφωνα με τον Α. Κακαρά, οι βασιλόφρονες αποτελούσαν το ένα τρίτο των αξιωματικών που συνέλαβε η δικτατορία, αλλά τα αντιδικτατορικά τους κίνητρά «δεν μπορεί να αποδοθούν σ' αυτήν την «ιδιότητα». Οι βασιλόφρονες θα τάσσονταν κατά της δικτατορίας ανεξαρτήτως από τη στάση του βασιλιά προς αυτή.¹²⁸⁴

Φαίνεται ωστόσο ότι η προσπάθεια της «ναυτικής κοινότητας» να ανατρέψει την έως τότε ακαδημαϊκή προσέγγιση και να απαλειφθεί η αναφορά των μοναρχικών πτυχών της συνωμοσίας από την ακαδημαϊκή ιστορία δεν είχε επιτυχία. Η ιστοριογραφική παραγωγή που ακολούθησε και πραγματευόταν την περίοδο της δικτατορίας ή πτυχές της, εξακολουθούσε να χαρακτηρίζει τους πρωταγωνιστές της ναυτικής συνωμοσίας βασιλόφρονες στη πλειοψηφία τους. Ενδεικτικά αναφέρεται το βιβλίο του Σωτήρη Ριζά, *Η ελληνική πολιτική μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο. Κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, που εκδόθηκε το 2006, το βιβλίο του Κωστή Κορνέτη, *Τα παιδιά της δικτατορίας*, που εκδόθηκε το 2015 και αποτελεί επεξεργασμένη μορφή της διατριβής του, αλλά και το συλλογικό *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών. Ανατομία μιας επταετίας* που κυκλοφόρησε το 2019 και ήταν αποτέλεσμα διεθνούς συνεδρίου για τη δικτατορία το 2017. Εξαίρεση αποτελεί η αναφορά στην ανταρσία του «Βέλους» από τον Παναγιώτη Χατζηπέρο στο πλαίσιο του Γ' διεθνούς συνεδρίου με θέμα η Δημοκρατική Άμυνα και το Πάντειον Πανεπιστήμιο που διεξήχθη τον Μάιο του 2016. Και αυτό, γιατί η αναφορά του εντασσόταν στις αφηγήσεις και όχι στις επιστημονικές μελέτες, στο πλαίσιο του στόχου του συνεδρίου να συγκεράσει τη μνήμη με την επιστημονική έρευνα.¹²⁸⁵

---

¹²⁸⁴ Αντώνης Κακαράς, *Επαγγελματίες αξιωματικοί υπό ανταρχικά καθεστώτα. (Αξιωματικοί και Υπαξιωματικοί του Π.Ν. υπό το καθεστώς-δικτατορία 1967-1974)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Αθήνα, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειον Πανεπιστήμιο, 2004, σ. 621-622· βλ. και Thanos Veremis, *The Military in Greek Politics. From Independence to Democracy*, London, Hurst & Company, 1997, σ. 164.

¹²⁸⁵ Βασίλης Φίλιας, Χάρης Μελετιάδης (επίμ.), *Η αντίσταση κατά της απριλιανής δικτατορίας και το Πάντειον Πανεπιστήμιο*, Αθήνα, Λεμόνι, 2019.

Συμπεράσματα.

Με αφορμή την προβολή του «Κινήματος του Ναυτικού» ως το σύμβολο που έδειχνε τον δρόμο για μια νέα Ελλάδα που θα ξεπεράσει τις παθογένειες που οδήγησαν στην οικονομική κρίση του 2008, η παρούσα διατριβή είχε διττό στόχο. Σε πρώτο στάδιο να επιστρέψει στη ναυτική συνωμοσία του 1973 και, αναζητώντας το πολιτικό της στίγμα, να την ιστορικοποιήσει. Σε δεύτερο, να κατανοήσει τον τρόπο με τον οποίο η ναυτική συνωμοσία μετατράπηκε σε επίσημο σύμβολο της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας.

Όσον αφορά το πρώτο, η διατριβή, στηριζόμενη σε ένα σύνολο ετερογενών πηγών, έδειξε ότι το «Κίνημα του Ναυτικού» διέφερε σημαντικά από αυτό που παρουσίασε η κυρίαρχη μεταπολιτευτική εικόνα του. Η ναυτική συνωμοσία του 1973 κατά της δικτατορίας των Συνταγματαρχών υπήρξε έκφραση του πολιτικού ρόλου του μεταπολεμικού ελληνικού Βασιλικού Ναυτικού. Ένας ρόλος που ήθελε τον Στόλο εγγυητή της διατήρησης της Ελλάδας εντός της Δύσης και ο οποίος πήγαζε από την αποστολή που έπρεπε να εκπληρώσει στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ: την προστασία των θαλάσσιων οδών επικοινωνίας που οδηγούσαν από τη Μεσόγειο στην Ελλάδα τόσο σε περίοδο ειρήνης όσο και πολέμου. Προκειμένου να ανταπεξέλθει αποτελεσματικά στις συμμαχικές του υποχρεώσεις, το Ναυτικό αναδιαμορφώθηκε σχεδόν ολοκληρωτικά, για να ενσωματωθεί στις συμμαχικές ναυτικές δυνάμεις. Πέρα από την ενσωμάτωση σε υλικό και επιχειρησιακό επίπεδο, σημαντική πτυχή αυτής της αναδιαμόρφωσης ήταν η καλλιέργεια μιας νοοτροπίας στο προσωπικό του και ιδιαίτερα στο σώμα των αξιωματικών, που τροφοδοτούσε τις ηγετικές θέσεις του Στόλου, προσανατολισμένη προς τη Δύση.

Οι αξιωματικοί που οργάνωσαν και συμμετείχαν στη ναυτική συνωμοσία του 1972-1973 ήταν όλοι τους παιδιά αυτού του Ναυτικού. Βασικό, αλλά όχι και μοναδικό, κίνητρό τους ενάντια στη δικτατορία, ήταν ο φόβος ότι το ρεύμα αντιαμερικανισμού που καλλιεργούσε το καθεστώς εντός της ελληνικής κοινωνίας, θα ενίσχυε την Αριστερά. Μια εξέλιξη που θα έθετε σε κίνδυνο την γεωπολιτική θέση της χώρας εντός της Δύσης. Ήταν ανησυχίες που μοιράζονταν με τις προδικτατορικές φιλελεύθερες και συντηρητικές ελίτ, γεγονός που μαρτυρούσε και το πολιτικό στίγμα της συνωμοσίας. Πράγματι, στόχος τους ήταν η ανατροπή της δικτατορίας και η αποκατάσταση της Βασιλευομένης Δημοκρατίας που είχε καταλυθεί με το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου. Αν και το σχέδιο με το οποίο σκόπευαν να το πετύχουν συνιστούσε

πραξικόπημα, οι ίδιοι οι συνωμότες δεν το έβλεπαν έτσι. Αντιθέτως, θεωρούσαν ότι το σχέδιό τους ήταν μια κίνηση υπέρ της νομιμότητας, από τη στιγμή που επιδίωκαν την εφαρμογή του Συντάγματος, στην αναθεωρημένη του έκδοση του 1968 και την επιστροφή στην κοινοβουλευτική δημοκρατία.

Πέρα από τον γεωπολιτικό, ένας ακόμα παράγοντας που τροφοδότησε την συνωμοσία ήταν και οι παρεμβάσεις της δικτατορίας στο Ναυτικό, στο πλαίσιο των αλλαγών που εφάρμοσε στις ένοπλες δυνάμεις με απώτερο στόχο τον πλήρη έλεγχό τους. Τις αλλαγές αυτές, με κύρια την κατάργηση του καθεστώτος ημι-αυτονομίας του Στόλου και τον έλεγχό του από τον Στρατό Ξηράς, οι συνωμότες τις βίωσαν ως υποβάθμιση του Ναυτικού. Εν τέλει, η αντίδραση τους στη δικτατορία είχε και πολιτισμικό υπόβαθρο. Η νοοτροπία της κλειστής και επαρχιακής Ελλάδας που εξέφραζε η δικτατορία ήταν εκ διαμέτρου αντίθετη με τον έντονο δυτικόστροφο και κοσμοπολίτικο χαρακτήρα του Ναυτικού και ειδικά των αξιωματικών του.

Η αντίδρασή τους δεν ήταν δεδομένο ότι θα εκφραζόταν μέσα από μια συνωμοσία με στόχο την ανατροπή του. Καταλυτικό ρόλο σε αυτό έπαιξε η εμπειρία δύο γεγονότων. Το πρώτο ήταν η αντίδραση της τότε ηγεσίας του Ναυτικού προς το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου. Από την επιφυλακή του Στόλου υπέρ του βασιλιά τις ώρες που εκδηλώνονταν το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου 1967 και την παραίτηση του τότε Α/ΓΕΝ Κ. Εγκολφόπουλου μέχρι και την υποστήριξη του βασιλικού πραξικοπήματος τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους, η ηγεσία του Στόλου εκδήλωνε την άρνησή της να αναγνωρίσει την νέα στρατιωτική εξουσία. Συνέπεια αυτού ήταν το καθεστώς να απονομιμοποιηθεί και στα μάτια των άλλων αξιωματικών που βίωσαν από πρώτο χέρι αυτές τις στιγμές αντίδρασης.

Το δεύτερο γεγονός, που πάτησε στο έδαφος της απονομιμοποίησης, ήταν η εμπειρία της συμμετοχής των αξιωματικών στην αντιδικτατορική συνωμοσία των «Ελευθέρων Ελλήνων». Στο πλαίσιο της προσπάθειάς τους να ανατρέψουν πραξικοπηματικά τη δικτατορία, οι συνωμότες αξιωματικοί του Στρατού στράφηκαν για υποστήριξη και στο Ναυτικό. Ανάμεσα στους αξιωματικούς που μύησαν για αυτό το σκοπό ήταν αρκετοί που μετέπειτα συμμετείχαν στη συνωμοσία του 1973. Η συνωμοτική δραστηριότητα που διήρκησε από το 1968 μέχρι το φθινόπωρο του 1970, οπότε και η δικτατορία εξάρθρωσε τους «Ελεύθερους Έλληνες», ήταν καθοριστική καθώς αποτέλεσε το παράδειγμα για τη συνωμοσία του 1972-1973.

Δύο χρόνια αργότερα, το φθινόπωρο του 1972, μια ομάδα αντιπλοιάρχων της τάξης του 1948, που είχαν στο παρελθόν συμμετάσχει στη συνωμοσία των «Ελευθέρων

Ελλήνων» και το καλοκαίρι είχαν αναλάβει κυβερνήτες αντιτορπιλικών, αποφάσισαν να επαναλάβουν τη προσπάθεια. Το σχέδιο και ο στόχος ήταν τα ίδια. Να χρησιμοποιηθεί ο Στόλος για να καταληφθεί η Κρήτη ή άλλο νησί και από εκεί να εξαναγκαστεί η δικτατορία να παραδώσει την εξουσία σε μια πολιτική κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Κ. Καραμανλή. Μια κυβέρνηση, οποία θα ήταν ορκισμένη από τον βασιλιά προκειμένου να εφαρμόσει το Σύνταγμα και να διενεργήσει εκλογές το συντομότερο. Αυτά ωστόσο δεν καθιστούν τη συνωμοσία τους συνέχεια της προηγούμενης. Βασική διαφορά ήταν ότι το 1972, τόσο η ηγετική της ομάδα, όσο και αυτοί που συμμετείχαν, ήταν στην πλειοψηφία τους αποκλειστικά εν ενεργεία ανώτεροι και κατώτεροι αξιωματικοί του Ναυτικού. Ελάχιστοι ήταν οι αξιωματικοί της Πολεμικής Αεροπορίας και σχεδόν κανένας από τον Στρατό Ήεράς. Όσον αφορά τις πολιτικές πεποιθήσεις, οι περισσότεροι συνωμότες ήταν συντηρητικοί και οι υπόλοιποι φιλελεύθεροι προς τον κεντρώο πολιτικό χώρο. Οι όποιες πολιτικές διαφορές τους τέθηκαν στην άκρη μπροστά στο κοινό στόχο να ανατραπεί η δικτατορία. Μέσα σε λίγους μήνες μέχρι την άνοιξη του 1973 οι συνωμότες είχαν υπό τον έλεγχό τους το μεγαλύτερο μέρος του Στόλου. Για τις προθέσεις τους ήταν ενήμεροι τόσο ο βασιλιάς όσο και ο Κ. Καραμανλής με τον δεύτερο, στον οποίο απέβλεπαν για πολιτική κάλυψη, να κρατά ουδέτερη στάση. Ωστόσο, στις 22 Μαΐου, λίγες ώρες πριν την εκδήλωση, οι αντιπλοίαρχοι αποφάσισαν την αναβολή καθώς το καθεστώς είχε μάθει για τη συνωμοσία. Λίγο αργότερα ξεκίνησαν οι συλλήψεις.

Συνέπεια της εξάρθρωσης της συνωμοσίας, ο κυβερνήτης του αντιτορπιλικού «Βέλος», αντιπλοίαρχος Νίκος Παππάς, αποφάσισε να εγκαταλείψει τη συμμαχική άσκηση και να καταφύγει στην Ιταλία αναζητώντας πολιτικό άσυλο. Η πράξη του αυτή, που σηματοδοτούσε για τον κυβερνήτη την αποτυχία της συνωμοσίας, μετατράπηκε σε πράξη αντίστασης στο στρατιωτικό καθεστώς. Ο πρώτος παράγοντας που συνέβαλε σε αυτό ήταν η θερμή υποστήριξη του Ν. Παππά από τη πλειοψηφία του πληρώματός του, γεγονός που οφειλόταν και στη καλή σχέση που ο κυβερνήτης είχε χτίσει με αυτό. Ο δεύτερος παράγοντας ήταν η υποδοχή που επιφύλαξε στο «Βέλος» το αντιδικτατορικό κίνημα στην Ιταλία. Σε όλο του το φάσμα, από την αντιδικτατορική Δεξιά μέχρι την κομμουνιστική Αριστερά, η φυγή του αντιτορπιλικού ερμηνεύτηκε ως μια πράξη δημοκρατικής αντίστασης που τεκμηριώνει την εναντίωση του Ναυτικού και των ενόπλων δυνάμεων στο καθεστώς. Σε αυτό βοήθησε και η στάση του Ν. Παππά και των υπολοίπων 30 μελών του πληρώματος που ζήτησαν πολιτικό άσυλο. Στις συνεντεύξεις που έδιναν στην Ιταλία, δεν χρωμάτιζαν πολιτικά τη κίνησή τους,

κρατούσαν αποστάσεις από τον βασιλιά για να προστατεύσουν το θεσμό, και διαβεβαίωναν ότι ήταν πιστοί στη Βόρειο-Ατλαντική Συμμαχία.

Από όλο το φάσμα του αντιδικτατορικού κινήματος, ειδικά για την αντιδικτατορική Δεξιά, η κίνηση του Ναυτικού απέκτησε ιδιαίτερη σημασία. Η αντίδραση από τους κόλπους του Ναυτικού σηματοδοτούσε την αρχή του τέλους για τη δικτατορία. Και σε αυτή την ερμηνεία συνηγορούσε και η απόφαση του καθεστώτος να προχωρήσει στην φιλελευθεροποίηση. Συνέπεια αυτού, η κίνηση αναφερόταν ως κίνημα ή ως επανάσταση του Ναυτικού, αντικατοπτρίζοντας τη σημασία που απέδιδε στη ναυτική συνωμοσία η αντιδικτατορική Δεξιά, μέχρι την εξέγερση του Πολυτεχνείου.

Όσον αφορά το δεύτερο ερώτημα της διατριβής, σχετικά με το τρόπο που το «Κίνημα του Ναυτικού» κατέληξε να συνιστά σύμβολο της Τρίτης Δημοκρατίας, οι ρίζες εντοπίζονται στα χρόνια της πρώιμης Μεταπολίτευσης και στην σημασία που έδωσε τότε στη ναυτική συνωμοσία η Δεξιά. Μετά τη κατάρρευση της δικτατορίας η συνωμοσία παρέμενε για τον συντηρητικό χώρο ένα σημαντικό αντιδικτατορικό γεγονός που συνέβαλε στη πτώση του καθεστώτος και την επαναφορά της δημοκρατίας. Η μεταχείριση που έτυχαν οι απότακτοι της συνωμοσίας από τις κυβερνήσεις Καραμανλή, με την αποκατάστασή τους στο Ναυτικό και την ανάθεση της προστασίας της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, η ένταξη στη Νέα Δημοκρατία και τη δεύτερη κυβέρνηση Καραμανλή δύο συνωμοτών αλλά και ο εορτασμός, υπό την αιγίδα της κυβέρνησης, των δύο πρώτων επετείων της συνωμοσίας για τη συμβολή της στην αποκατάσταση της δημοκρατίας, ήταν από τα πιο ισχυρά τεκμήρια αυτής της αναγνώρισης.

Στην ανάδειξη της ναυτικής συνωμοσίας ως σημαντικού αντιδικτατορικού γεγονότος συνέβαλε και ο συντηρητικός Τύπος. Η εικόνα που σχημάτισε το καθιέρωσε εν τέλει ως «Κίνημα του Ναυτικού» και ήταν επηρεασμένη από το πολιτικό πλαίσιο της Μεταπολίτευσης. Καθώς η πτώση της δικτατορίας παρέσυρε μαζί της και την, κυρίαρχη μετεμφυλιακά, ιδεολογία της εθνικοφροσύνης, πτυχές της συνωμοσίας που το συνέδεαν με αυτή, όπως ο αντικομμουνισμός, ο δυτικός και βασιλικός προσανατολισμός, αποσιωπήθηκαν. Στο πλαίσιο του συναινετικού κλίματος που επιδίωκε η Δεξιά, ως προϋπόθεση για τη θεμελίωση του νέου δημοκρατικού καθεστώτος, η συνωμοσία παρουσιάστηκε ως γνήσια δημοκρατική και απολιτική. Ταυτόχρονα παρουσιαζόταν και ως ένα «κίνημα» που σχεδιαζόταν για 5 χρόνια και που παρά την αποτυχία του να εκδηλωθεί, πέτυχε να πλήξει την δικτατορία. Ήταν μια

εικόνα που ενίσχυσαν και οι αξιωματικοί μέσα και από τις καταθέσεις τους στις δίκες της χούντας ως μάρτυρες κατηγορίας.

Την ίδια στιγμή, η δημοκρατία που θεμελιώνει ο Κωνσταντίνος Καραμανλής είχε ουσιαστικές διαφορές με την μετεμφυλιακή. Η νομιμοποίηση του ΚΚΕ και η κατάργηση της μοναρχίας ξεπερνούσαν τις επιδιώξεις του «Κινήματος». Οι «κινηματίες» αποδέχτηκαν αυτές τις αλλαγές, καθώς για αυτούς ήταν αναγκαίες για την επίτευξη της ένταξης της χώρας στην ΕΟΚ. Πέρα όμως από αυτό, η αποδοχή τους ήταν και δείγμα δημοκρατικής στάσης, αφού αναγνώριζαν ότι υπήρχαν δημοκρατικές λειτουργίες που έπρεπε να γίνονται σεβαστές. Και την αποδοχή αυτή την έδειξαν έμπρακτα όταν το 1975, όχι μόνο αρνήθηκαν να συμμετάσχουν στη συνωμοσία του έκπτωτου πιά βασιλιά για την πραξικοπηματική επάνοδό του, αλλά βοήθησαν και την κυβέρνηση να την αποτρέψει.

Η αναγνώριση της αντιδικτατορικής δράσης των «κινηματιών» από τις κυβερνήσεις Καραμανλή δεν άφησε ανεπηρέαστο το Ναυτικό. Η αποκατάστασή τους σε αυτό σήμανε την αρχή της αποχουντοποίησης στο Στόλο η οποία θα είχε σαν αποτέλεσμα να τον μετατρέψει σε υπόθεση του «Κινήματος». Για τα επόμενα είκοσι περίπου χρόνια, μέχρι τις αρχές του 1996, οι ηγετικές θέσεις του Ναυτικού θα καλύπτονται από «κινηματίες». Η αποχουντοποίηση δεν ήταν μόνο αποτέλεσμα της πολιτικής της κυβέρνησης, που αφορούσε άλλωστε το σύνολο των ενόπλων δυνάμεων, αλλά επιδιώχθηκε έντονα και από τους ίδιους τους «κινηματίες». Οι αξιωματικοί που είχαν εκτεθεί ανεπανόρθωτα υπέρ της δικτατορίας γρήγορα απομακρύνθηκαν. Αντιθέτως, παρά την επιδίωξή τους, ελάχιστοι ανώτατοι αξιωματικοί, που συνιστούσαν την ηγεσία του Στόλου από το καλοκαίρι του 1973 και την οποία κληροδότησε η χούντα στις πρώτες μεταπολιτευτικές κυβερνήσεις, απομακρύνθηκαν. Συνέπεια της υποστήριξης που έδειξε η ηγεσία του Ναυτικού στην Μεταπολίτευση, το Υπουργείο Αμύνης δεν τους έδωσε αμέσως. Αντίστοιχη τύχη είχαν και τα «παιδιά των πρωταίων». Χωρίς να αποστρατευθούν, αυτοί οι κατώτεροι αξιωματικοί, γόνοι και συγγενείς των δικτατόρων, τέθηκαν στο περιθώριο μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Στο τέλος, οι επαγγελματικές τους επιδόσεις επισκίασαν το χουντικό παρελθόν τους. Η ολοκλήρωση της αποχουντοποίησης στο Ναυτικό σηματοδοτήθηκε από την κατάργηση, το 1977, της δικτατορικής δομής των ενόπλων δυνάμεων, αποκαθιστώντας το καθεστώς ημι-αυτονομίας για τους τρεις Κλάδους. Μια εξέλιξη που είχε τροφοδοτήσει τη συνωμοσία και μεταπολιτευτικά ήταν πάγιο αίτημα αποχουντοποίησης των «κινηματιών» αλλά και του Ναυτικού συνολικά. Τα παραπάνω,

σε συνδυασμό με την υποστήριξη των «κινηματιών» προς το νέο καθεστώς, κατέστησαν το Ναυτικό όχι μόνο υπόθεση του «Κινήματος», αλλά, μέσω αυτού, και πιστό στη Τρίτη Δημοκρατία.

Η μεταπολιτευτική, συναινετική εικόνα του «Κινήματος του Ναυτικού» που συγκρότησε η Δεξιά τη περίοδο της μετάβασης έγινε αποδεκτή και από τον αντίπαλο σε αυτή πολιτικό πόλο των πρώτων μεταπολιτευτικών ετών, την Αντιδεξιά, η κουλτούρα της οποίας θα κυριαρχούσε μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980. Οι ρίζες αυτής της αποδοχής εντοπίζονται στην υποδοχή που επιφύλαξε η Αριστερά στην ανταρσία του «Βέλου» τον Μάιο του 1973 στην Ιταλία. Η ανάδειξη του «Κινήματος» από την Αντιδεξιά έγινε μέσα από την ενσωμάτωσή του στη δική της ανάγνωση της πρόσφατης ελληνικής ιστορίας, έχοντας ως κεντρικό άξονα τον αντιαμερικανισμό. Ταυτόχρονα, αυτό επέτρεψε στην Αντιδεξιά να χρησιμοποιήσει το «Κίνημα» ως πολιτικό εργαλείο στην διαμάχη της με τη Δεξιά, με το οποίο επιχείρησε να της αποστερήσει τη συμβολή της στον αντιδικτατορικό αγώνα και εν τέλει στην θεμελίωση της δημοκρατίας. Ως γνήσια δημοκρατικό, το «Κίνημα» δεν ανήκε στην Δεξιά, την οποία κατηγορούσε η αντίπαλη παράταξη ότι το εκμεταλλευόταν για πολιτικό της όφελος.

Αποκορύφωμα της ανάδειξης του «Κινήματος» από την Αντιδεξιά, ήταν η χρήση που έτυχε από το ΠΑΣΟΚ, κύριο πολιτικό εκφραστή της, τις δύο πρώτες τετραετίες της διακυβέρνησής του. Στο πλαίσιο της πολιτικής της «Αλλαγής» που επιδίωξε στις ένοπλες δυνάμεις, αξιωματικοί του «Κινήματος» οι οποίοι έχαιραν εμπιστοσύνης του Α. Παπανδρέου τοποθετήθηκαν σε θέσεις από τις οποίες προώθησαν μέτρα που εκδημοκράτισαν το Ναυτικό. Το πλέον σημαντικό ήταν η διάρρηξη του στεγανού του σώματος των αξιωματικών, επιτρέποντας, μέσω των Πανελληνίων εξετάσεων, σε όλους τους Έλληνες να σταδιοδρομήσουν στο σώμα. Ωστόσο, η επιλογή του ΠΑΣΟΚ να στηριχθεί σε αξιωματικούς τους οποίους εμπιστευόταν πολιτικά, διέσπασε τους «κινηματίες» σε δύο ομάδες. Από τη μια ήταν οι «παπανδρεϊκοί», οι φιλελεύθεροι αξιωματικοί της συνωμοσίας στους οποίους στηρίχθηκε το ΠΑΣΟΚ. Από την άλλη ήταν η πλειοψηφία των συντηρητικών, που αισθάνθηκαν ανεπιθύμητοι και απαξιωμένοι.

Το Ναυτικό της «Αλλαγής» προάσπιζε την εθνική κυριαρχία και τη δημοκρατία. Αυτοί ήταν και οι δύο πυλώνες στους οποίους στηριζόταν η νέα επίσημη ιστορία του, την οποία θεσμοποίησαν οι κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ, και η οποία ακολουθούσε την αντιδεξιά ανάγνωση της ιστορίας. Και οι δύο πυλώνες είχαν τα δικά τους ιστορικά

προηγούμενα και σύμβολα. Εάν για την εθνική κυριαρχία το προηγούμενο ήταν οι ναυμαχίες των Βαλκανικών Πολέμων με σύμβολο το θωρηκτό «Αβέρωφ», για τη δημοκρατία ήταν το «Κίνημα του Ναυτικού» και το «Βέλος». Παρά το γεγονός ότι ήταν ακόμα στην ενεργό υπηρεσία, το αντιτορπιλικό είχε ήδη το δικό του συμβολικό φορτίο. Σε αυτή τη νέα ιστορία, το «Κίνημα» δεν εξέφραζε αποκλειστικά το Ναυτικό. Είκοσι χρόνια μετά το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου, ένα μήνα μετά την επιτυχημένη κινητοποίηση των ενόπλων δυνάμεων κατά της Τουρκίας στη κρίση του Μαρτίου 1987, ο φόβος για πραξικοπηματικές ενέργειες είχε μειωθεί, και το ΠΑΣΟΚ επιχείρησε να επανασυστήσει τις ένοπλες δυνάμεις στην ελληνική κοινωνία ως δημοκρατικές και εξαπατημένα θύματα της δικτατορίας. Και το έκανε αυτό μέσω του «Κινήματος του Ναυτικού», το οποίο παρουσιάστηκε ως έκφραση όλων των ενόπλων δυνάμεων και κορυφαία τους προσπάθεια κατά της δικτατορίας.

Εν τέλει, το «Κίνημα» εντάχθηκε στην νέα ιστορία του ελληνικού κράτους ως τμήμα ενός αντιδικτατορικού αγώνα, το αποκορύφωμα του οποίου ήταν η εξέγερση του Πολυτεχνείου το 1973, που καθιερώθηκε ως εορτή από το ΠΑΣΟΚ το 1981. Η εξέγερση κατείχε κεντρική θέση όσον αφορά τη περίοδο της δικτατορίας και όλες οι άλλες αντιδικτατορικές δράσεις, πόσο μάλλον αυτές που προέρχονταν από τον συντηρητικό χώρο, όπως το «Κίνημα», υποτάσσονταν σε αυτό.

Ωστόσο, αυτή η νέα ιστορία προκάλεσε την αντίδραση της Δεξιάς, η οποία έβλεπε την συμβολή της στην αποκατάσταση της δημοκρατίας να τελεί υπό συνεχή αμφισβήτηση. Ως απάντηση, η Δεξιά χρησιμοποίησε το «Κίνημα του Ναυτικού» το οποίο παρουσίασε ως δημοκρατικό, απολιτικό, με στόχο την επαναφορά της Ελλάδας στον ευρωπαϊκό δημοκρατικό κανόνα και την αρχή του τέλους για τη δικτατορία. Το Πολυτεχνείο παρέμενε κορυφαίο αντιδικτατορικό γεγονός, αλλά ως συνέπεια του «Κινήματος» που είχε σημάνει την αρχή της κατάρρευσης της χούντας. Το νέο αφήγημα, που εξέφραζε και αξιωματικούς που χαρακτηρίζονταν ως «παπανδρεϊκοί», αποτυπώθηκε στο βιβλίο του δημοσιογράφου Νίκου Παπαδημητρίου το 1985 αλλά μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του 1980 δεν ξεπέρασε τα όρια της Δεξιάς.

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου άλλαξε αυτή τη κατάσταση. Η κατάρρευση του κομμουνισμού πυροδότησε κοσμογονικές αλλαγές σε διεθνές επίπεδο. Η νέα μεταψυχροπολεμική εποχή που ανέτειλε χαρακτηριζόταν, μεταξύ άλλων, από ένα ριζικά διαφορετικό ιδεολογικό πεδίο, στιγματισμένο από τη κατάρρευση των ουτοπιών του 20^{ου} αιώνα. Η δυτικού τύπου κοινοβουλευτική δημοκρατία εμφανιζόταν ως το καλύτερο, ή το λιγότερο κακό, καθεστώς για τις κοινωνίες. Στην Ελλάδα, η

εσωτερίκευση αυτής της εποχής είδε την ενίσχυση της κουλτούρας του ευρωπαϊσμού και την υποχώρηση της Αντιδεξιάς. Με τη σειρά του, αυτό δημιούργησε πρόσφορο έδαφος για τη δεξιά ανάγνωση του «Κινήματος».

Το πρώτο δείγμα ήρθε με την μετατροπή του «Βέλους» σε μνημείο αντιδικτατορικού αγώνα το 1994. Για το Ναυτικό, το ιστορικό πιά αντιτορπιλικό συμβόλιζε τη συνέπεια του Στόλου έναντι της δημοκρατίας και λειτουργούσε ως πρότυπο δημοκρατικής υπευθυνότητας για τα στελέχη του. Το δεύτερο ήρθε μερικά χρόνια αργότερα, το 2000, όταν η κυβέρνηση του Κ. Σημίτη, θέσπισε επίσημη επέτειο για τον εορτασμό του «Κινήματος» που θα λάμβανε χώρα κάθε χρόνο στο Πάρκο Ναυτικής Παράδοσης στο Φάληρο, υιοθετώντας πλήρως την συντηρητική ανάγνωση.

Η νέα επέτειος εξυπηρετούσε πολλαπλά την κυβέρνηση. Με επίσημο στόχο τον εορτασμό της συνεισφοράς των ενόπλων δυνάμεων στην αποκατάσταση της δημοκρατίας, ενίσχυε την προσήλωσή τους στο δημοκρατικό καθεστώς και το ευρωπαϊκό κεκτημένο. Επιπλέον, τοποθετώντας τες στο πάνθεον όσων συνέβαλαν για τη Τρίτη Δημοκρατία, το κράτος επιχείρησε να βελτιώσει τις σχέσεις ανάμεσα στην πολιτική και στρατιωτική ηγεσία, τις οποίες είχε ψυχράνει η διαχείριση της κρίσης των Ιμίων τέσσερα χρόνια νωρίτερα. Ταυτόχρονα, η επέτειος απευθυνόταν και στην ελληνική κοινωνία, προβάλλοντάς της ένα νέο πρότυπο δημοκρατικής υπευθυνότητας έναντι της Τρίτης Δημοκρατίας καλλιεργούσε την πολιτική συναίνεση σε αυτή. Στο «Κίνημα» η κυβέρνηση βρήκε το σύμβολο της νέας εποχής του ευρωπαϊσμού, με το οποίο επιχείρησε να δημιουργήσει ένα άλλο ισχυρό πόλο απέναντι στο πρότυπο της ηρωικής αντίστασης που πρόβαλε η επέτειος του Πολυτεχνείου.

Σημαντική πτυχή της καθιέρωσης του νέου προτύπου ήταν η αναδιαμόρφωση της επίσημης ιστορίας του αντιδικτατορικού αγώνα. Μέσα από μια σειρά ντοκιμαντέρ της δημόσιας τηλεόρασης και με αποκορύφωμα την διοργάνωση της τελετής για τον εορτασμό της συμπλήρωσης των 30 ετών από το Μάιο του 1973, το κράτος πρόβαλε το νέο αφήγημα, στο οποίο η ναυτική συνωμοσία παρουσιαζόταν ως η αρχή του τέλους για το στρατιωτικό καθεστώς.

Η μετατροπή του «Βέλους» σε μνημείο, η καθιέρωση της επετείου και τα ντοκιμαντέρ δεν εξυπηρετούσαν μόνο το ελληνικό κράτος αλλά και τους ίδιους τους «κινήματιες» οι οποίοι, απόστρατοι πιά στη δεκαετία του 1990 και ανεξαρτήτως των πολιτικών τους πεποιθήσεων, επιδίωξαν δυναμικά τη διατήρηση της μνήμης του «Κινήματος» όπως εκείνοι την ανακαλούσαν, μέσω των σχέσεών τους με τις πολιτικές και οικονομικές ελίτ της χώρας. Με τον ίδιο ζήλο προστάτευσαν αυτή τη μνήμη, όταν

στα τέλη της δεκαετίας του 1990, η έκδοση δύο βιβλίων απείλησε να ακυρώσει την εικόνα του «Κινήματος» στην δημόσια ιστορία. Τα δύο βιβλία έφεραν στην επιφάνεια τις φιλοβασιλικές πτυχές της ναυτικής συνωμοσίας. Για τους «κινηματίες» αυτό απειλούσε να τους θέσει εκτός του πανθέου όσων συνέβαλαν για τη θεμελίωση της Τρίτης Δημοκρατίας. Σε αυτό το πλαίσιο λοιπόν, αμφισβήτησαν δημοσίως τους ισχυρισμούς των δύο βιβλίων, ένα εκ των οποίων ήταν ο τελευταίος τόμος της *Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους* της Εκδοτικής Αθηνών, ο οποίος θα μπορούσε να πει κανείς ότι συγκροτούσε τον κανόνα της ελληνικής ιστορίας. Οι «κινηματίες» όχι μόνο αμφισβήτησαν το κείμενό του, αλλά δεν δίστασαν να ζητήσουν δημόσια και τη διόρθωσή του, έχοντας και την υποστήριξη της Υπηρεσίας Ιστορίας Ναυτικού, τον θεματοφύλακα της επίσημης Ιστορίας του Πολεμικού Ναυτικού. Εν τέλει η Εκδοτική Αθηνών δεν προχώρησε στις αλλαγές, και παρέμεινε για τους «κινηματίες» μια παραφωνία. Το γεγονός αυτό ελάχιστα επηρέασε την κυρίαρχη εικόνα του «Κινήματος», το οποίο μέχρι τα μέσα του 2000 είχε καθιερωθεί ως επίσημο σύμβολο της ευρωπαϊκής Τρίτης Δημοκρατίας.

Όταν το 2008 ξέσπασε στη χώρα η οικονομική κρίση, οι κυβερνήσεις που κλήθηκαν να τη διαχειριστούν τα πρώτα χρόνια βρέθηκαν αντιμέτωπες με ένα μεγάλο κοινωνικό ρεύμα αμφισβήτησης της Τρίτης Δημοκρατίας. Με το Πολυτεχνείο να βρίσκεται στο επίκεντρο αυτής της αμφισβήτησης ως ανεκπλήρωτο, οι κυβερνήσεις στράφηκαν στο «Κίνημα του Ναυτικού», ως σύμβολο με το οποίο επιχείρησαν να συντηρήσουν τη συναίνεση προς το καθεστώς και ταυτόχρονα να εμπνεύσουν την ανανέωσή του, μέσα στο ευρωπαϊκό πλαίσιο και σύμφωνα με τις πολιτικές επιδιώξεις τους.

Πηγές και Βιβλιογραφία.

1. Αρχεία.

Αρχείο Συλλόγου Φυλακισθέντων και Εξορισθέντων Αντιδικτατορικού Αγώνα (1967-1974), (ΣΦΕΑ).

Αρχείο Φυσικών προσώπων (ΑΦΠ).

Φάκελος Αντώνη Κακαρά.

Υποφάκελος Ανταρσία Βέλος-Saint Rafael

Υποφάκελος Κίνημα Ναυτικού, Μάϊος 1973 (1)

Υποφάκελος Κίνημα Ναυτικού, Μάϊος 1973 (2)

Υποφάκελος Κίνημα Ναυτικού, Μάϊος 1973 (3)

Υποφάκελος Κίνημα Ναυτικού, Μάϊος 1973 (4)

Υποφάκελος Κίνημα Ναυτικού, Μάϊος 1973 (5)

Υποφάκελος Κίνημα Ναυτικού, Μάϊος 1973 (6)

Υποφάκελος Συνεργάτες δικτατορίας – ΕΔΕ – Αναφορές περί υποστηρικτών.

Υποφάκελος, Φάκελος Κύπρου

Αρχείο Συνδέσμου Αξιωματικών, Υπαξιωματικών και Φίλων Α/Τ «ΒΕΛΟΣ» (ΑΣΑΥΦΒ)

Φάκελος 1. Ίδρυση / Καταστατικά.

Φάκελος 2. Αντίγραφα Πρακτικών Τακτικών Γενικών Συνελεύσεων.

Φάκελος 3. Αντίγραφα Πρακτικών Διοικητικού Συμβουλίου.

Φάκελος 7. Αλληλογραφία. Εισερχόμενα (1998-).

Φάκελος 8. Αλληλογραφία. Εξερχόμενα (1998-).

Φάκελος 11. Κίνημα Ναυτικού 73. Ομιλίες, Προσκλήσεις.

Φάκελος -. Διάφορα.

Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΑ).

Αρχείο ναυάρχου Αθανάσιου Σπανίδη (ΑΑΣ).

Φάκελος 1.

Τδρυμα Ανδρέα Γ. Παπανδρέου (ΙΑΠ).

Αρχείο Ανδρέα Γ. Παπανδρέου (ΑΑΠ).

Κουτί 1. 1981. Φάκελος ΚΥΣΕΑ 1981.

Κουτί 4. 1982. Φάκελος ΚΥΣΕΑ 1982.

Φοριαμόν 3 Συρτάρι 2. Φάκελος Υπουργείο Βόρειας Ελλάδος και Αιγαίου.

Τδρυμα Κ. Γ. Καραμανλή (ΙΚΚ).

Αρχείο Κωνσταντίνου Γ. Καραμανλή (ΑΚΚ).

Φάκελος 43, Υπουργείου Δημοσίας τάξεως.

Πολιτικό Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ (ΠΑΕΑ).

Φάκελος 21 (1973)

Φάκελος 27 (1975)

Φάκελος 29^α (1976)

Φάκελος 92 Αλληλογραφία ΥΕΘΑ

Φάκελος 102 Ανακοινώσεις, Δημοσιεύσεις Τύπου 1975-1976.

Προσωπικά Αρχεία.

Αρχείο αντιναυάρχου ε.α. Άγγελου Χρυσικόπουλου (ΑΑΧ).

Φάκελος Πολεμικού Ναυτικού

Αρχείο αντιναυάρχου ε.α. Κωνσταντίνου Δημητριάδη (ΑΚΔ).

Φάκελος Κίνημα Ναυτικού - Μάιος 1973. Έγγραφα.

Φάκελος Δημοσιεύματα, Συνεντεύξεις κλπ.

Αρχείο αντιναυάρχου ε.α. Γρηγόρη Δεμέστιχα (ΑΓΔ).

Φάκελος Κίνημα Ναυτικού.

Αρχείο αντιναυάρχου ε.α. Γεώργιου Στράτου (ΑΓΣ).

Φάκελος Α/Τ ΒΕΛΟΣ.

Αρχείο πλοιάρχου ε.α. Κωνσταντίνου Ματαράγκα (ΑΚΜ).

Φάκελος Πόρος-Εκδηλώσεις.

Φάκελος 1973-1974 Ελληνικός Τύπος, αντίγραφα.

Φάκελος 1975-1979 Ελληνικός Τύπος, αντίγραφα.

Φάκελος 1980-2002 Ελληνικός Τύπος, αντίγραφα.

Αρχείο Κωνσταντίνου Στράτου.

Φάκελος Ιστορίες Ανδρείας, 2016.

Υπηρεσία Ιστορίας Ναυτικού (ΥΙΝ).

Προγραμματισμός αναπτύξεως Β.Ν. Μακράς πνοής, Γενικών Επιτελείων Ναυτικού, 15^η Δεκεμβρίου 1960.

Οργανισμός Γενικού Επιτελείου Ναυτικού, Γενικών Επιτελείων Ναυτικού, 1^η Οκτωβρίου 1957-17^η Φεβρουαρίου 1968.

Προσωρινός Κανονισμός Οργανώσεως και Λειτουργίας Αρχηγείου Ναυτικού, Αρχηγείου Ναυτικού, 5^{ον} Επιτελικόν Γραφείον, Αθήναι, Νοέμβριος 1969.

Εγχειρίδιον Διαλέξεων Προπαιδευομένων, Διοίκησις Ναυτικής Εκπαιδεύσεως, Κέντρα Εκπαιδεύσεως, Ιανουάριος 1970.

Δημοσιευμένες αρχειακές πηγές.

Βούλτεψης, Γιάννης (επιμ.), *Οι Δίκες της Χούντας. Πλήρη Πρακτικά. Δίκη Πρωταιτίων 21^{ης} Απριλίου 1967*, Αθήνα, Δημοκρατικοί Καιροί, 1975.

Βουλή των Ελλήνων, *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, συνεδριάσεις των ετών 1975, 1982, 1984.

Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, τόμοι 12 (Αθήνα, 1992-97).

North Atlantic Treaty Organization, *The Alliance's New Strategic Concept, Agreed by the Heads of State and Government Participating in the Meeting of the North Atlantic Council, Rome, 7-8 November 1991.*

2. Τύπος.

Ελληνικός.

Εφημερίδες.

Αθηναϊκή

Ακρόπολις
Απογευματινή
Η Αυγή
Η Βραδυνή
Έθνος
Ελευθεροτυπία
Ελεύθερος Τύπος
Ελεύθερος Κόσμος
Εξόρμηση
Εξπρές. Ημερήσια Οικονομική Εφημερίδα.
Η Καθημερινή
Θεσσαλονίκη
Μεσημβρινή
Νίκη
Ριζοσπάστης
Τα Νέα
Το Βήμα
Τα Σημερινά

Αντιδικτατορικές εφημερίδες.

Ελεύθερη Ελλάδα
Η Νέα Δημοκρατία

Περιοδικά.

Αντί
Επίκαιρα
Επταήμερο
Ε-Ιστορικά
Ο Ταχυδρόμος
Ναυτική Ελλάς
Ναυτική Επιθεώρηση
Ξιφίας

Ξένος.

Corriere della Sera

Il Giorno

Il Messaggero

L' Unità

Morning Star

Paese Sera

The Daily Telegraph

The Times

The Scotsman

3. Βιβλιογραφία.

Απομνημονεύματα.

Αλεξανδρή, Κ. Κωνσταντίνος, *Το Ναυτικόν μας κατά την πολεμικήν περίοδον 1941-45*, Αθήναι, Αετός, 1952.

Αραπάκης, Πέτρος, *Το τέλος της σιωπής*, Αθήνα, Νέα Σύνορα-Λιβάνης, 2000.

Βαβίζος, Γιώργος, *Έτσι δενόταν...η καρμπονάρα. Μαρτυρίες ενός αριστεριστή για την αντιχουντική δράση των Ελλήνων φοιτητών στη Νότιο Ιταλία*, Αθήνα, Παπαζήση, 2002.

Βιδάλης, Ορέστης, *Ιστορικό ημερολόγιο. Χρόνια εκπατρισμού. 1968-1975*, Αθήνα, Libro, 1997.

Γκορτζής, Κωστής, *Ναύαρχος Νίκος Παππάς. Το Βέλος στην καρδιά της δικτατορίας*, Αθήνα, Μπατσιούλας, 2010.

Δέδες, Ι. Ιπποκράτους, *Όταν σίγησαν τα κανόνια... Ο ρόλος του Πολεμικού Ναυτικού από 21^{ης} Απριλίου έως 13^{ης} Δεκεμβρίου 1967*, Αθήνα, Ισοκράτης.

Δερτιλής, Β. Γ., *Συνειρμοί, μαρτυρίες, μυθιστορίες*, Αθήνα, Πόλις, 2013.

Καββαδίας, Επαμεινώνδας, *Ο Ναυτικός πόλεμος του 1940 όπως τον έζησα*, Αθήναι, Πυρσός, 1950.

Κώνστας, Ε. Παναγιώτης, *Η Ελλάς κατά την δεκαετία 1940-1950*, Αθήναι, 1955.

Λυμπέρης, Χρήστος, *Πορεία σε παραγμένες θάλασσες*, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 1999.

Μπονάνος, Γρηγόριος, *Η αλήθεια. 21^η Απριλίου, 25^η Νοεμβρίου, Κυπριακόν*, Αθήνα, 1986.

Νεφελούδης, Βασίλης, *Η Εθνική Αντίσταση στη Μέση Ανατολή, Τόμος Β΄*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1981.

Παπάγος, Λεωνίδα, *Σημειώσεις '67-'77*, Αθήνα, Γουλανδρή, 1999.

Πετρόπουλος, Νίκος Δ., *Αναμνήσεις και σκέψεις ενός παλαιού ναυτικού. Μέρος Α΄. Η περίοδος του μεσοπολέμου 1923-1940*, Αθήναι, 1966.

Ράλλης, Γεώργιος, *Πολιτικές εκμυστηρεύσεις, 1950-1989*, Αθήνα, Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1990.

-, *Ωρες ευθύνης*, Αθήνα, Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1983.

Σταθόπουλος, Ιωάννης, *Το Κίνημα του Ναυτικού. Μάιος 1973. Προσωπική Μαρτυρία*, Αθήνα, Παπαζήση, 2003.

Τούμπας, Ιωάννης, *Εχθρός εν όψει. Αναμνήσεις του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου*, Αθήναι, 1954.

Χατζηπέρος, Παναγιώτης, *Στη σκιά του Ποσειδώνα. Η Ανταρσία του Α/Τ Βέλος*, Πειραιάς, Historical Quest, 2016.

Woodhouse, C.M., *Το μήλο της έριδος. Η ελληνική αντίσταση και η πολιτική των μεγάλων δυνάμεων*, Αθήνα, Εξάντας, 1976.

Ελληνόγλωσση.

Assmann, Jan, *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρόιμους ανώτερους πολιτισμούς*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017.

Halbwachs, Maurice, *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης*, Αθήνα, Νεφέλη, 2013.

Ian, Kershaw, *Η Ευρώπη σε δίνη, 1950-2017*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2020.

Judt, Tony, *Η Ευρώπη μετά τον Πόλεμο*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2012.

Keeley, Robert V., *Η αμερικανική πρεσβεία και η κατάρρευση της δημοκρατίας στην Ελλάδα, 1966-1969. Η μαρτυρία ενός διπλωμάτη*, Αθήνα, Πατάκης, 2010.

Pelt, Mogens, «Η Δανία και ο θάνατος της ελληνικής δημοκρατίας-Εσωτερικές αντιδράσεις και διεθνής συνεργασία, 1963-1974», στο Kristina Winther-Jacobsen – Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η Δανία, το Συμβούλιο της Ευρώπης, το NATO και*

τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της χούντας, Αθήνα, Ινστιτούτο της Δανίας στην Αθήνα-Πατάκης, 2019, σ. 19-66.

Traverso, Enzo, *Η ιστορία ως πεδίο μάχης. Ερμηνεύοντας τις βιαιότητες του 20^{ου} αιώνα*, Αθήνα, Εκδόσεις Εικοστού Πρώτου, 2016.

Westad, Odd Arne, *Ο Ψυχρός Πόλεμος. Μια παγκόσμια ιστορία*, Αθήνα, Πατάκη, 2021.

Αλιβιζάτος, Νίκος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974: όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1983.

Ανδρουλάκης, Μίμης, *Αγάπης Μέδουσα. Ιστορική προδοσία γραμμένη στο κύμα*, Αθήνα, Πατάκη, 2019.

Βερέμης, Θάνος, «Το Κίνημα της 21^{ης} Απριλίου 1967 και η ‘Θεωρία’ του», στο Παύλος Σούρλας (επιμ.), *Πρακτικά συνεδρίου: Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας*. Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, 2016, σ. 77-90.

-, *Ο στρατός στην ελληνική πολιτική. Από την ανεξαρτησία έως τη δημοκρατία*, Αθήνα, Κούριερ, 2000.

Βλαχόπουλος, Σπυρίδων, «Το νομοθετικό διάταγμα 59/1974 «περί συστάσεως και επαναλειτουργίας των πολιτικών κομμάτων», στο Παύλος Σούρλας (επιμ.), *Πρακτικά συνεδρίου: Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και την Δημοκρατία, 2016, σ. 503-512.

Βούλγαρης, Γιάννης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974-1990*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2008.

-, *Η Μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009*, Αθήνα, Πόλις, 2013.

Γαζή, Έφη, «Μεταπλάσεις της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας και ταυτότητας στη μεταπολίτευση», στο Μάνος Αυγερίδης - Έφη Γαζή - Κωστής Κορνέτης (επιμ.), *Μεταπολίτευση. Η Ελλάδα στο Μεταίχμιο δύο αιώνων*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2015, σ. 246-260.

Γέροντας, Παναγιώτης, *Μεθ’ Ορμής Ακαθέκτου. Ιστορία του Πολεμικού Ναυτικού (1821-1945)*, Αθήνα, Υπηρεσία Ιστορίας Ναυτικού, 2016.

Γεωργιάδου, Βασιλική, *Η άκρα δεξιά στην Ελλάδα. 1965-2018*, Αθήνα, Καστανιώτη, 2019.

Γιαννικόπουλος, Γιώργος, *Χριστόφορος Στράτος. Ένας ευπατρίδης της πολιτικής*, Αθήνα, Εστία, 2010.

Γιαννόπουλος, Αριστείδης, *Η ναρκαλιεία στις ελληνικές θάλασσες, 1944-1949 (Μια άγνωστη εποποιία)*, Αθήναι, 1980.

Γρηγοριάδης, Σόλων, *Ιστορία της Δικτατορίας 1961-1974. Τόμος 2^{ος}. Αποτελέσματα*, Αθήνα, Καπόπουλος, 1975.

Δημητρακάκη-Μουστακλή, Χριστίνα, *Σπύρος Μουστακλής. Ένας ελεύθερος πολιορκημένος*, Αθήνα, Λειμών, 2021.

Δημητρακόπουλος, Αναστάσιος, *Βιογραφικό λεξικό των αποφοίτων Σχολής Ναυτικών Δοκίμων. Οι τάξεις εισόδου 1884-1950. Τόμος Πρώτος, Α-Κ*, Αθήνα, Γενικό Επιτελείο Ναυτικού, 2006.

-, *Βιογραφικό λεξικό των αποφοίτων Σχολής Ναυτικών Δοκίμων. Οι τάξεις εισόδου 1884-1950. Τόμος Δεύτερος, Α-Ω*, Αθήνα, Γενικό Επιτελείο Ναυτικού, 2006.

-, *Βιογραφικό λεξικό των αποφοίτων Σχολής Ναυτικών Δοκίμων. Οι τάξεις εισόδου 1951-1973. Τόμος Τρίτος*, Αθήνα, Γενικό Επιτελείο Ναυτικού, 2007.

Διαμαντόπουλος, Θανάσης, «Η δικτατορία των συνταγματαρχών, 1967-1974», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Τόμος ΙΣΤ΄. Σύγχρονος Ελληνισμός. Από το 1941 έως το τέλος του αιώνα*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 2000, σ. 266-286.

Εξερτζόγλου, Χάρης, *Η δημόσια ιστορία. Μια εισαγωγή*, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2020.

Έλλης, Αθανάσιος – Ιγνατίου, Μιχάλης, *Τα απόρρητα τηλεγραφήματα των Αμερικανών*, Αθήνα, Λιβάνης, 2009.

Ηρακλείδης, Αλέξης, *Άσπονδοι γείτονες. Ελλάδα-Τουρκία: Η διένεξη στο Αιγαίο*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 2007.

Κακαράς, Αντώνης, *Το Πολεμικό Ναυτικό στην Δικτατορία*, Αθήνα, 1997.

-, *Επαγγελματίες αξιωματικοί υπό αυταρχικά καθεστάτα (Αξιωματικοί και Υπαξιωματικοί του Πολεμικού Ναυτικού υπό το καθεστώς-δικτατορία 1967-1974)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Αθήνα, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειον Πανεπιστήμιο, 2004.

-, *Οι έλληνες στρατιωτικοί: Αξιωματικοί και υπαξιωματικοί στην μεταπολεμική Ελλάδα. Τόμος 1. Επιλογή, εκπαίδευση, κυρίαρχη ιδεολογία, εξαρτήσεις*, Αθήνα, Παπαζήση, 2006.

-, *Οι έλληνες στρατιωτικοί: Αξιωματικοί και υπαξιωματικοί στην μεταπολεμική Ελλάδα. Τόμος 3. Η αντίσταση στη δικτατορία, μεταπολίτευση*, Αθήνα, Παπαζήση, 2006.

Καλλιβρετάκης, Λεωνίδα, *Δικτατορία και Μεταπολίτευση*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2017.

-, «Η ομάδα Παπαδόπουλου στη τελική ευθεία για την εξουσία (1966-1967)», στο Βαγγέλης Καραμανωλάκης (επιμ.), *Η στρατιωτική δικτατορία 1967-1974*, Αθήνα, Τα Νέα, 2010, σ. 59-84.

Κανελλόπουλος, Παναγιώτης, *Ιστορικά δοκίμια. Πως εφθάσαμεν στην 21^η Απριλίου 1967. 1940-1944 Εθνική Αντίσταση*, Αθήνα, Εστία, 2007.

Καραβία, Μαρία, *Το ημερολόγιο του Λονδίνου. Σημειώσεις από την εποχή της Δικτατορίας*, Αθήνα, Άγρα, 2007.

Καραμανωλάκης, Βαγγέλης, «Εισαγωγή», στο Βαγγέλης Καραμανωλάκης (επιμ.), *Έξι στιγμές του εικοστού αιώνα. Η στρατιωτική δικτατορία 1967-1974*, Αθήνα, Τα Νέα, 2010, σ. 9-12.

-, «ο κόσμος της αντίστασης», στο Βαγγέλης Καραμανωλάκης (επιμ.), *Έξι στιγμές του εικοστού αιώνα. Η στρατιωτική δικτατορία 1967-1974*, Αθήνα, Τα Νέα, 2010, σ. 131-134.

-, «Αντιδικτατορικός αγώνας στο εξωτερικό (1967-1974). Η περίπτωση της Δυτικής Γερμανίας», στο Παύλος Σούρλας (επιμ.), *Πρακτικά συνεδρίου: Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής για τον Κοινοβουλευτισμό και την Δημοκρατία, 2016, σ. 429-443.

Καραμούζη, Ειρήνη, «Μία στρατηγική για την Ελλάδα: εκδημοκρατισμός και ευρωπαϊκή ενοποίηση, 1974-1975», στο Παύλος Σούρλας (επιμ.), *Πρακτικά συνεδρίου: Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής για τον Κοινοβουλευτισμό και την Δημοκρατία, 2016, σ. 627-643.

Κατέρης, Λάμπρος, *Μεταβατική Δικαιοσύνη: Οι δίκες των βασανιστών της Χούντας*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Βόλος, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2020.

Κατρός, Γιάννης, *Η γέννηση του νεοφασισμού στην Ελλάδα*, Αθήνα, Παπαζήση, 1974.

Κλάψης, Αντώνης, «Η προπαγάνδα της δικτατορίας 1967-1974», στο Σπύρος Βλαχόπουλος - Δημήτρης Καιρίδης - Αντώνης Κλάψης (επιμ.), *Ανατομία μιας επταετίας*, Αθήνα, Πατάκη, 2019, σ. 82-109.

-, «Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η ελληνική υπόθεση στο Συμβούλιο της Ευρώπης», στο Kristina Winther-Jacobsen - Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επίμ.), *Η*

Δανία, το Συμβούλιο της Ευρώπης, το NATO και τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της χούντας, Αθήνα, Ινστιτούτο της Δανίας στην Αθήνα-Πατάκης, 2019, σ. 67-107.

-, 1974. *Μεταπολίτευση*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2021.

Κλειτσίκας, Νίκος, *Το φοιτητικό κίνημα και ο αντιδικτατορικός αγώνας στην Ιταλία*, Αθήνα, Προσκήνιο, 2000.

Κορνέτης, Κωστής, *Τα παιδιά της δικτατορίας: Φοιτητική αντίσταση, πολιτισμικές πολιτικές και η μακρά δεκαετία του εξήντα στην Ελλάδα*, Αθήνα, Πόλις, 2015.

Κουρκουβέλας, Λυκούργος, «Συνέχεια και αλλαγή: οι κυβερνήσεις Καραμανλή απέναντι στους νοσταλγούς της χούντας, 1974-1975», στο Παύλος Σούρλας (επιμ.), *Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας. Πρακτικά συνεδρίου*. Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής για τον Κοινοβουλευτισμό και την Δημοκρατία, 2016, σ. 545-561.

Κούλογλου, Στέλιος, *Μαρτυρίες από τη δικτατορία και την αντίσταση*, Αθήνα, Εστία, 2017.

Κωστής, Κώστας, *Ο πλούτος της Ελλάδας. Η ελληνική οικονομία από τους βαλκανικούς πολέμους μέχρι σήμερα*, Αθήνα, Πατάκη, 2018.

Λαμπρινού, Κατερίνα, «Η «γενιά του πολυτεχνείου» στο καλειδοσκόπιο της μεταπολίτευσης», στο Μάνος Αυγερίδης – Έφη Γαζή – Κωστής Κορνέτης (επιμ.), *Μεταπολίτευση. Η Ελλάδα στο Μεταίχμιο δύο αιώνων*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2015, σ. 151-168.

Λε Γκοφ, Ζακ, *Ιστορία και μνήμη*, Αθήνα, Νεφέλη, 1998.

Λιάκος, Αντώνης, *Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, Αθήνα, Πόλις, 2019.

-, «Τι είναι «μνήμη»;», στο Νίκος Παπαδημητρίου - Άρης Αναγνωστόπουλος (επιμ.), *Το παρελθόν στο παρόν. Μνήμη, ιστορία και αρχαιότητα στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα, Καστανιώτη, 2017, σ. 32-44.

Λιαλιούτη, Ζηνοβία, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα. 1947-1989*, Αθήνα, Εκδόσεις Ασίνη, 2016.

-, *Ο «άλλος» Ψυχρός Πόλεμος. Η αμερικανική πολιτιστική διπλωματία στην Ελλάδα, 1953-1973*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2019.

Λιαλιούτη, Τζένη, «Ο αντιαμερικανισμός και το εθνικό αφήγημα της μεταπολίτευσης, 1974-1975: Ανορθολογικά στοιχεία, ορθολογικές χρήσεις», στο Μάνος Αυγερίδης – Έφη Γαζή – Κωστής Κορνέτης (επιμ.), *Μεταπολίτευση. Η Ελλάδα στο Μεταίχμιο δύο αιώνων*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2015, σ. 197-210.

Λούλης, Γιάννης, *Η κρίση της πολιτικής στην Ελλάδα, εκλογές 1985-1995: εκλογές, κοινή γνώμη, πολιτικές εξελίξεις*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 1995.

Μακριδάκης, Γιάννης, *Συρματένιοι, ξεσυρματένιοι. Όλοι. Χιώτες πρόσφυγες και στρατιώτες στη Μέση Ανατολή. Αφηγήσεις 1941-1946*, Αθήνα, Εστία, 2010.

Μακρής, Σπύρος, «Ο ρόλος του Στρατού στη δημοκρατική μετάβαση/σταθεροποίηση της νότιας Ευρώπης: Πορτογαλία, Ελλάδα και Ισπανία μέσα από τη συγκριτική προοπτική», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 100 (1999), σ. 173-194.

Μαραγκού, Κωνσταντίνα, «Η «ελληνική υπόθεση» στο Συμβούλιο της Ευρώπης: Άγνωστες πτυχές από το θρίαμβο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων», στο Παύλος Σούρλας (επιμ.), *Πρακτικά συνεδρίου: Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, 2016, σ. 277-302.

Μαργαρίτης, Κωνσταντίνος, *Η θαλάσσια ισχύς και ο ρόλος του Ναυτικού*, Αθήνα, Μάιος 1973.

Μαρδάς, Κώστας, *Η Ελλάδα στα δίχτυα των βάσεων. Από το δόγμα Τρούμαν στον Α. Παπανδρέου*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1989.

Μοσχονάς, Γεράσιμος, «Η διαιρετική τομή δεξιάς-αντιδεξιάς στην μεταπολίτευση (1974-1990)», στο Νίκος Δεμερτζής (επιμ.), *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1994, σ. 159-215.

Μπαλαμπανίδης, Γιάννης, «Ρηχός εξευρωπαϊσμός: Η αντιφατική υποδοχή της Ευρώπης ως κληρονομιά της μεταπολίτευσης», στο Μάνος Αυγερίδης – Έφη Γαζή – Κωστής Κορνέτης (επιμ.), *Μεταπολίτευση. Η Ελλάδα στο Μεταίχμιο δύο αιώνων*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2015, σ. 225-245.

Μπάλα, Νάση, «Αντιδικτατορικές κινήσεις και οργανώσεις αξιωματικών του Στρατού Ξηράς: μαρτυρίες», στο Γιάννα Αθανασάτου – Άλκης Ρήγος – Σεραφείμ Σεφεριάδης (επιμ.), *Η Δικτατορία 1967-1974. Πολιτικές πρακτικές. Ιδεολογικός λόγος. Αντίσταση*, Αθήνα, Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης - Καστανιώτης, 1991, σ. 199-208.

Μπότσιου, Κωνσταντίνα Ε., «Ν.Δ. και ΠΑΣΟΚ, 1974-1985: Η «Ευρώπη» ως πολιτική και ως ταυτότητα», στο Μάνος Αυγερίδης – Έφη Γαζή – Κωστής Κορνέτης (επιμ.), *Μεταπολίτευση. Η Ελλάδα στο Μεταίχμιο δύο αιώνων*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2015, σ.σ. 221-224.

Μπουσχότεν, Βαν-Ρίκη, *Ανάποδα Χρόνια. Συλλογική Μνήμη και Ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)*, Αθήνα, Πλέθρον, 1997.

Ναυπλιώτης, Αλέξανδρος, «Η Δυτική Ευρώπη και η δικτατορία των συνταγματαρχών», στο Σπύρος Βλαχόπουλος-Δημήτρης Καιρίδης-Αντώνης Κλάψης (επιμ.), *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών. Ανατομία μιας Επταετίας*, Αθήνα, Πατάκη, 2019, σ. 303-324.

Νικολακόπουλος, Ηλίας, «Τα διλήμματα της Μεταπολίτευσης: μεταξύ συνέχειας και ρήξης», *Αρχειοτάξιο*, τχ. 15 (Σεπτέμβριος 2013), σ. 6-13.

Παΐζης-Παραδέλης, Κωνσταντίνος, *Τα πλοία του Πολεμικού Ναυτικού, 1829-1999*, Πειραιάς, Ασραία-Ναυτικό Μουσείο Ελλάδας, 1999.

Πανταβός, Δημήτριος, «Η «διαφώτιση» του κοινού: κινηματογραφικά επίκαιρα σχετικά με τις σχέσεις της Ελλάδας με το ΝΑΤΟ, 1961-1968», στο *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τμ. 21 (Μάιος 2003), σ. 70-91.

Πανταζόπουλος, Ανδρέας, «Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα (ΠΑΚ), στο Βαγγέλης Καραμανωλάκης (επιμ.), *Η στρατιωτική δικτατορία, 1967-1974*, Αθήνα, Τα Νέα, 2010, σ. 143-154.

Παπαδημητρίου, Γιώργος, «Η ατελέσφορη προσπάθεια για συνταγματική οργάνωση του δικτατορικού καθεστώτος», στο Γιάννα Αθανασάτου – Άλκης Ρήγος – Σεραφείμ Σεφεριάδης (επιμ.), *Η Δικτατορία 1967-1974. Πολιτικές πρακτικές, Ιδεολογικός λόγος, Αντίσταση*, Αθήνα, Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης - Καστανιώτη, 1999, σ. 53-60.

Παπαδημητρίου, Δέσποινα, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα, 1922-1967*, Αθήνα, Σαββάλας, 2006.

-, «Αντιδικτατορικές κινήσεις και οργανώσεις: ο συντηρητικός χώρος», στο Βαγγέλης Καραμανωλάκης (επιμ.), *Έξι στιγμές του εικοστού αιώνα. Η στρατιωτική δικτατορία 1967-1974*, Αθήνα, Τα Νέα, 2010, σ. 135-142.

-, «Η δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου και η ιδεολογική προετοιμασία για την αποδοχή της», στο Παύλος Σούρλας (επιμ.), *Πρακτικά συνεδρίου: Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, 2016, σ. 35-49.

Παπαδημητρίου, Νίκος, *Το Κίνημα του Π. Ναυτικού. Μάιος 1973*, Αθήνα, Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1985.

Παπαδιαμάντης, Δημήτρης, *Στρατός και πολιτική εξουσία στη μετεμφυλιακή Ελλάδα (1949-1967)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2012.

Παπαδοπούλου, Δώρα, «Ο πολιτικός «δάσκαλος» Παναγιώτης Κανελλόπουλος. Πνευματική ιδιοσυστασία και πολιτική ηγεσία, 1967-1974», στο Σπύρος Βλαχόπουλος - Δημήτρης Καιρίδης - Αντώνης Κλάψης (επιμ.), *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών. Ανατομία μιας Επταετίας*, Αθήνα. Πατάκη, 2019, σ. 178-205.

Παπαναστασίου, Νίκος, *Αντίσταση από μικροφώνου. Ο Παύλος Μπακογιάννης απέναντι στη δικτατορία των συνταγματαρχών*, Αθήνα, Παπαδόπουλος, 2020.

Πασχαλούδη, Ελένη, «Η συγκρότηση του πολιτικού λόγου της δεξιάς κατά την πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο», στο Βαγγέλης Καραμανωλάκης – Ηλίας Νικολακόπουλος - Τάσος Σακελλαρόπουλος (επιμ.), *Η Μεταπολίτευση '74-'75. Στιγμές μιας Μετάβασης*, Αθήνα, Πόλις, 2016, σ. 117-133.

Πενταλιού, Έφη, «Η Δανία και η δικτατορία των συνταγματαρχών, 1967-1974», στο Kristina Winther-Jacobsen – Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η Δανία, το Συμβούλιο της Ευρώπης, το NATO και τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της χούντας*, Αθήνα, Ινστιτούτο της Δανίας στην Αθήνα - Πατάκης, 2019, σ. 142-182.

Πετσίνη, Πηνελόπη, «Από τον «κατευνασμό των πολιτικών παθών» στη «δεξιά κουλτούρα»: μάχες της μνήμης και πολιτική λογοκρισία στη Μεταπολίτευση», *Αρχειοτάξιο*, τχ. 22 (Νοέμβριος 2020), σ. 93-114.

Ποιμενίδου, Αντιγόνη-Δέσποινα, «Πολιτισμός, καταπίεση και λογοκρισία. Η οπτική του Γαλλικού υπουργείου Εξωτερικών», στο Σπύρος Βλαχόπουλος - Δημήτρης Καιρίδης - Αντώνης Κλάψης (επιμ.), *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών. Ανατομία μιας Επταετίας*, Αθήνα, Πατάκη, 2019, σ. 110-131.

Ράγκος, Γιάννης, *Ξεχασμένα πρωτοσέλιδα. Ρεπορτάζ από τη νεοελληνική μικροϊστορία*, Αθήνα, Polaris, 2016.

Ριζάς, Σωτήρης, *Απ' την απελευθέρωση στον εμφύλιο*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2011.

- , *Η ελληνική πολιτική μετά τον Εμφύλιο πόλεμο. Κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2008.

- , *Η Ελλάδα, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ευρώπη, 1961-1964. Πολιτικές και οικονομικές όψεις του προβλήματος ασφαλείας στο μεταίχμιο Ψυχρού Πολέμου και Υφεσης*, Αθήνα Πατάκης, 2001.

- , «Μόνιμο καθεστώς ή παρένθεση; Κενό νομιμοποίησης, κρίση στρατηγικής και η αποτυχία της ελεγχόμενης πολιτικοποίησης, 1970-1973», στο Παύλος Σούρλας (επιμ.), *Πρακτικά συνεδρίου: Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον κοινοβουλευτισμό και τη δημοκρατία, 2016, σ. 91-111.

Σακελλαρόπουλος, Τάσος, «Ένας κρατικός θεσμός πολιτικοποιείται. Ο ελληνικός στρατός στον 20^ο αιώνα», στο Γιάννης Βούλγαρης – Κώστας Κωστής – Σωτήρης Ριζάς (επιμ.), *Ο μεγάλος μετασχηματισμός. Κράτος και πολιτική στην Ελλάδα του 20^{ου} αιώνα*, Αθήνα, Πατάκη, 2020, σ. 438-466.

- , «Η Μεταπολίτευση στο Στρατό: Ιούλιος 1974-Φεβρουάριος 1975», *Αρχειοτάξιο*, τχ. 15 (Σεπτέμβριος 2013), σ. 14-23.

- , «Τα χρόνια του Πολεμικού Ναυτικού (1945-1967)», στο Άγγελος Δεληβοριάς – Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Τζαννής Τζαννετάκης (1927-2010). Από τη συνειδητότητα στη δράση*, Αθήνα, Πόλις, 2017.

- , (επιμ.), *Το Κίνημα του Ναυτικού και η Ανταρσία του Α/Τ Βέλος. Τριάντα χρόνια μετά*, Αθήνα, Υπουργείο Αιγαίου, 2003.

Σταθάκης, Νίκος, *Θ/Κ «Γ. Αβέρωφ». Το Θωρηκτό της Νίκης*, Αθήνα, Υπηρεσία Ιστορίας Ναυτικού, 1987.

Στελακάτος-Λοβέρδος, Μιχάλης, «Η «ελληνική υπόθεση» στο Συμβούλιο της Ευρώπης: Η διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ελλάδα μετά την 21^η Απριλίου 1967 ως αντικείμενο διεθνούς διαφοράς», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τμ. 14 (Δεκέμβριος 1999), σ. 117-139.

Σόφης, Δημήτρης, *Ναυτικοί Κανονισμοί*, Βασιλικόν Ναυτικόν, Σχολή Ναυτικών Δοκίμων, 1965.

Συρίγος, Άγγελος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα, Πατάκη, 2015.

Τάσσης, Δημήτρης Χρ. «Πραξικόπημα. Καχυποψία για το στρατό της μεταπολίτευσης δημοκρατίας», στο Βασίλης Βάμβακας – Παναγής Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80. Κοινωνικό, Πολιτικό και Πολιτισμικό λεξικό*, Αθήνα, Επίκεντρο, 2014 σ. 482.

Τζώρτζης, Γιάννης, «Η Μεταπολίτευση που δεν έγινε: μια προσπάθεια κριτικής επανεξέτασης του “πειράματος Μαρκεζίνη”», *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, τχ. 17-18 (Ανοιξη-Καλοκαίρι 2007), σ. 347-382.

Τσαπράζης, Νικόλαος, *Ο πολεμικός Ναύσταθμος Σαλαμίνας*, Αθήνα, Ιστορική Υπηρεσία Πολεμικού Ναυτικού, 1991.

Τσιρίδης, Γιώργος - Παπανικολόπουλος, Δημήτρης, «Επιστράτευση 1974: ο καταλυτικός ρόλος των επίστρατων στην κατάρρευση της δικτατορίας των συνταγματαρχών», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τμ. 42 (Ιούλιος 2014), σ. 203-228.

Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, *Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου (από το 1815 έως σήμερα)*, Γ' Γενικού Λυκείου & Δ' Εσπερινού Λυκείου, Γενικής Παιδείας, Βιβλίο Μαθητή, Ινστιτούτο Τεχνολογίας και Εκδόσεων «Διόφαντος».

Υφαντής, Κώστας, «Εξάρτηση και δικτατορία: Η ελληνική εξωτερική πολιτική και το κυπριακό, 1967-1974», στο Σπύρος Βλαχόπουλος, Δημήτρης Καιρίδης, Αντώνης Κλάψης (επιμ.), *Η δικτατορία των συνταγματαρχών. Ανατομία μιας επταετίας*, Αθήνα, Πατάκη, 2019, σ. 365-385.

Φακίδης, Ιωάννης, *Ιστορία της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων (1845-1973)*, Αθήνα, 1975.

Φίλιας, Βασίλης - Μελετιάδης, Χάρης, (επιμ.), *Η αντίσταση κατά της απριλιανής δικτατορίας και το Πάντειον Πανεπιστήμιο. Η περίπτωση της «Δημοκρατικής Άμυνας»*, Αθήνα, Λειμών, 2019.

Φίλος, Στέφανος-Μ., *Η Υπόθεση του Ναυτικού 1944-1948*, Αθήνα, Φιλιππότη, 1985.

Φωκάς, Δημήτριος, *Έκθεσις επί της δράσεως του Ναυτικού κατά τον πόλεμον 1940-1944. Τόμος Β'. Από της αποδημίας του στόλου μέχρι της απελευθερώσεως της Ελλάδος*, Αθήνα, Τυπογραφείον Π.Ν., 1954.

Woodhouse, Christopher, *Καραμανλής: Ο ανορθωτής της ελληνικής δημοκρατίας*, Αθήνα, Μορφωτική Εστία, 1982.

Χάλκος, Ιωάννης, «ΝΑΤΟ και ψυχροπολεμικός εκσυγχρονισμός: Η ελληνική περίπτωση, 1953-1961», στο Νίκος Μαραντζίδης - Ιάκωβος Μιχαηλίδης - Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος: Επεκτείνοντας τις ερμηνείες*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2018, σ. 49-60.

Χαρατσής, Στυλιανός, *1023 Αξιωματικοί και 22 Κινήματα. Τόμος Α'*, Αθήνα, 1985.

-, *1023 Αξιωματικοί και 22 Κινήματα. Τόμος Β'*, Αθήνα, 1987.

Χαρλαύτη, Τζελίνα, *Ιστορία της Ελληνόκτητης Ναυτιλίας. 19^{ος}-20^{ος} αιώνας*, Αθήνα, Νεφέλη, 2001.

Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, «Από την αποκατάσταση της δημοκρατίας έως το τέλος του αιώνα», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Τόμος ΙΣΤ΄. Σύγχρονος Ελληνισμός. Από το 1941 έως το τέλος του αιώνα*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 2000, σ. 294-317.

-, *Ελληνικός Φιλελευθερισμός: Το ριζοσπαστικό ρεύμα, 1932-1979*, Αθήνα, Πατάκης, 2010.

-, *Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας 1908-1990. Πολιτική βιογραφία*, Αθήνα, Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής - Ι. Σιδέρης, 2004.

-, «Μεταπολίτευση 1974-1975: Στρατηγική, μεθοδολογία και ελλείματα», στο Σπύρος Βλαχόπουλος - Δημήτρης Καιρίδης - Αντώνης Κλάψης (επιμ.), *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών. Ανατομία μιας Επταετίας*, Αθήνα. Πατάκη, 2019, σ. 218-237.

Χουρχούλης, Διονύσης, «Η προώθηση της πολιτικής διεθνούς ύφεσης από τη πρώτη κυβέρνηση του Ανδρέα Παπανδρέου και οι αντιδράσεις της Δύσης, 1981-1985», στο Νίκος Μαραντζίδης - Ιωάννης Μιχαηλίδης - Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος. Επεκτείνοντας τις ερμηνείες*, Αθήνα, Επίκεντρο, 2018, σ. 169-185.

-, «Το ζήτημα των στρατιωτικών δυνατοτήτων της Ελλάδας, 1967-1974: Εσωτερικές και διεθνείς διαστάσεις», στο Παύλος Σούρλας (επιμ.), *Πρακτικά συνεδρίου: Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής για τον Κοινοβουλευτισμό και την Δημοκρατία, 2016, σ. 285-311.

Χρηστίδης, Χρήστος, «Η Ευρώπη έναντι της δικτατορίας των συνταγματαρχών: Η περίπτωση της ελληνικής υπόθεσης στο Συμβούλιο της Ευρώπης», στο Παύλος Σούρλας (επιμ.), *Πρακτικά συνεδρίου: Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής για τον Κοινοβουλευτισμό και την Δημοκρατία, 2016, σ. 405-419.

Χριστίνα, Κουλούρη, «Το αμόνι της ιστορικής μνήμης: Συγκρότηση και σύγκρουση», στο Νίκος Παπαδημητρίου - Άρης Αναγνωστόπουλος (επιμ.), *Το παρελθόν στο παρόν. Μνήμη, ιστορία και αρχαιότητα στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα, Καστανιώτη, 2017, σ. 45-63.

Χρονόπουλος, Δημήτρης, *Ελληνικές Θύελλες. Δημοσιογραφικά χρονικά 1934-1974*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1982.

Ψυχάρης, Σταύρος, *Τα παρασκήνια της Αλλαγής*, Αθήνα, Το Βήμα, 2013.

-, *Οι εβδομήντα κρίσιμες ημέρες*, Αθήνα, Το Βήμα, 2013.

-, *Οι μνηστήρες της εξουσίας*, Αθήνα, Το Βήμα, 2013.

Ξενόγλωσση.

Andronikidou Aikaterini - Kovras Iosif, «Cultures of Rioting and Anti-Systemic Politics in Southern Europe», *West European Politics*, 35:4 (Ιούλιος 2012), σ. 707-725.

Assmann, Jan, «Communicative and Cultural Memory», στο Astrid Erll, Ansgar Nünning (επιμ.), *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, Βερολίνο-Νέα Υόρκη, 2008, σ. 109-118.

Constantine, Arvanitopoulos, «Praetorian military regimes. The Greek case», στο Antonis Klapsis, Constantine Arvanitopoulos, Evanthis Hatzivassiliou, Effie G. H. Pedaliu (επιμ.), *The Greek Junta and the International System. A Case Study of Southern European Dictatorships, 1967-1974*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη, Routledge, 2020 σ. 228-243.

Barbagallo, Francesco, *La questione italiana. Il Nord e il Sud dal 1860 a oggi*, Μπάρι-Ρώμη, Laterza, 2013.

Berger, Thomas, «The power of memory and memories of power: the cultural parameters of German foreign policy-making since 1945», στο Jan-Werner Müller (επιμ.), *Memory and Power in Post-War Europe. Studies in the Presence of the Past*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2004, σ. 76-99.

Bermeo, Nancy, «Classification and Consolidation: Some Lessons from the Greek Dictatorship», *Political Science Quarterly*, 110:3 (φθινόπωρο 1995), σ. 435-452.

Bodnar, John, *Remaking America. Public Memory, Commemoration and Patriotism in the Twentieth Century*, Princeton, Princeton University Press, 1992.

Brooks, Risa A. «Introduction: The Impact of Culture, Society, Institutions, and International Forces on Military Effectiveness», στο Risa A. Brooks - Elizabeth A. Stanley (επιμ.), *Creating Military Power: The Sources of Military Effectiveness*, Στάνφορντ, Stanford University Press, 2007, σ. 1-26.

Chipman, John, «NATO and the security problems of the Southern Region: From the Azores to Ardahan», στο John Chipman (επίμ.), *NATO's Southern Allies: Internal and External Challenges*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη, Routledge, 1988, σ. 8-52.

Chourchoulis, Dionysios, *The Southern Flank of NATO, 1951-1959. Military Strategy or Political Stabilization*, Λονδίνο, Lexington Books, 2015.

-, «A nominal defence? NATO threat perception and responses in the Balkan area, 1951-1967», *Cold War History*, 12:4 (Νοέμβριος 2012), σ. 637-657.

-, «A secondary front? NATO's forward defense strategy and its application in the southeastern region, 1966-1974», στο Bernd Lemke (ed.), *Periphery or Contact Zone? The NATO Flanks 1961 to 2013*, Φράιμπουργκ μ Μπράιςγκαου-Βερολίνο-Βιέννη, Rombach Verlag KG, 2015, σ. 117-134.

-, Kourkouvelas, Lykourgos, «Greek perceptions of NATO during the Cold War», στο *Southeastern European and Black Sea Studies*, 12:4 (Δεκέμβριος 2012), σ. 497-514.

Cox, Michael, «The Colonels' dictatorship, 1967-1974. Bringing in the international», στο Antonis Klapsis, Constantine Arvanitopoulos, Evanthis Hatzivassiliou, Effie G. H. Pedaliu (επιμ.), *The Greek Junta and the International System. A Case Study of Southern European Dictatorships, 1967-1974*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη, Routledge, 2020 σ. 247-254.

De Ninno, Fabio, *Fascisti sul mare. La Marina e gli ammiragli di Mussolini*, Μπάρι-Ρώμη, Editori Laterza, 2017.

Deliolanes, Dimitri, *Colonnelli. Il regime militare greco e la strategia del terrore in Italia*, Ρώμη, Fandango, 2019.

Dondi, Mirco, *L'eco del boato. Storia della strategia della tensione 1965-1974*, Μπάρι-Ρώμη, Laterza, 2015.

Dornbusch, Sanford M. «The military academy as an assimilating institution», *Social Forces*, 33:4 (May 1955), σ. 316-321.

Fotakis, Zisis, *Greek naval strategy and policy, 1910-1919*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη, Routledge, 2005.

Gallagher, John – Robinson, Ronald, «The Imperialism of free trade», *Economic History Review*, 2:6 (1953), σ. 1-15.

Hamilton, Daniel S. «Piece of the Puzzle: NATO and the Euro-Atlantic Architecture After the Cold War», στο Daniel, S. Hamilton, Kristina Spohr (επιμ.), *Open Door: NATO and Euro-Atlantic Security After the Cold War*, Ουάσιγκτον, Foreign Policy Institute-Henry A. Kissinger Center for Global Affairs-John Hopkins University SAIS, 2019, σ. 3-56.

- Hatzivassiliou, Evanthis, «The Ghost of Trials Past: Transitional justice in Greece, 1974-1975», *Contemporary European History*, 31 (2022), σ. 286-298.
- , «Revisiting NATO's stabilizing role in south-eastern Europe: The Cold War experience and the *longue durée*», *Southeastern European and Black Sea Studies*, 12:4 (Δεκέμβριος 2012) σ. 515-531.
- , «Heirs of the King-Makers: The British Embassy in Athens, 1961-61», *Diplomacy & Statecraft*, 18:3 (Σεπτέμβριος 2007), σ. 573-591.
- Hobsbawm, Eric, *Il secolo breve, 1914-1991*, Μιλάνο, BUR, 2014.
- Jutd, Tony, «The past is another country: myth and memory in post-war Europe», στο Jan-Werner Müller (επιμ.), *Memory and Power in Post-War Europe. Studies in the Presence of the Past*, Κέιμπριτζ, Cambridge University Press, 2004, σ. 157-183.
- Karamouzi, Eirini, *Greece's path to EEC membership, 1974-1979: The View from Brussels*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Λονδίνο, Department of International History, The London School of Economics and Political Science, 2011.
- Karen, E. Till, «Places of Memory», στο John Agnew – Katharyne Mitchell – Gerard Toal (επιμ.), *A Companion to Political Geography*, Οξφόρδη, Blackwell Publishing, 2003, σ. 289-301.
- Kornetis, Kostis, «Public Memory of the Transitions in Spain and Greece: Toward a Change of Script?», στο Maria Elena Cavallaro - Kostis Kornetis, (επιμ.), *Rethinking Democratisation in Spain, Greece and Portugal*, Τσαμ, Palgrave Macmillan, 2019, σ. 71-87.
- Lorenz, Federico Guillermo, «How does one win a lost war? Oral history and political memories», στο Donald A. Ritchie (επιμ.), *The Oxford Handbook of oral history*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2012, σ. 124-141.
- Maragkou, Konstantina, «Favoritism in NATO's Southeastern flank: The case of the Greek Colonels, 1967-74», *Cold War History*, 9:3 (Αύγουστος 2009), σ. 347-366.
- , «The Foreign Factor and the Greek Colonels Coming to Power on 21 April 1967», *Southeast European and Black Sea Studies*, 6:4 (Δεκέμβριος 2006), σ. 427-443.
- Miller, James E., «'Papandreou Derangement Syndrome?' The United States and the April 1967 coup», στο Antonis Klapsis, Constantine Arvanitopoulos, Evanthis Hatzivassiliou, Effie G. H. Pedaliu (επιμ.), *The Greek Junta and the International System. A Case Study of Southern European Dictatorships, 1967-1974*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη, Routledge, 2020 σ. 13-26.

Misker, James, F., «US Post-war Naval Strategy in the Mediterranean Region», στο John, B. Hattendorf (επιμ.), *Naval Policy and Strategy in the Mediterranean*, Λονδίνο, Frank Cass, 2000, σ. 147-163.

Moore, Rebecca R. *NATO's New Mission. Projecting Stability in a Post-Cold War World*, Γουέστπορτ-Λονδίνο, Praeger Security International, 2007.

Moustakis, Fotios, Sheehan, Michael, «Greek security policy after the cold war», *Contemporary Security Policy*, 21:3 (Σεπτέμβριος 2000), σ. 95-115.

Nafpliotis, Alexandros, *Britain and the Greek Colonels. Accommodating the Junta in the Cold War*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη, I.B. Tauris, 2013.

Nuciari, Marina, «Military Academies, Cadets, and Officer training», στο Jean Callaghan, Franz Kernic (επιμ.), *Armed Forces and International Security. Global Trends and Issues*, Μύνστερ, LIT Verlag, 2003, σ. 287-291.

Papadogiannis, Nikolaos, «A (Trans)National Emotional Community? Greek Political Songs and the Politicisation of Greek Migrants in West Germany in the 1960s and early 1970s», *Contemporary European History*, 23:4 (2014), σ. 589-614.

Pedaliu, Effie, G.H. «A “Discordant Note”: NATO and the Greek Junta, 1967-1974», *Diplomacy & Statecraft*. 22:1 (2011), σ. 101-120.

Powell, Jonathan E., Thyne, Clayton L., «Global Instances of coups from 1950 to 2010: A new dataset», *Journal of Peace Research*, 48:2 (2011), σ. 249-259.

Price, E. Monroe, «Memory, the media and NATO: information intervention in Bosnia-Herzegovina», στο Jan-Werner Müller (επιμ.), *Memory and Power in Post-War Europe. Studies in the Presence of the Past*, Κέιμπριτζ, Cambridge University Press, 2004, σ. 137-154.

Rizas, Sotiris, «Domestic and External Factors in Greece's Relations with the Soviet Union: Early Cold War to Détente», *Mediterranean Quarterly*, 24:1 (Χειμώνας 2013), σ. 57-80.

-, «The Search for an Exit from the Dictatorship and the Transformation of Greek Conservatism, 1967-1974», *The Historical Review*, 11 (2014), σ. 9-30.

Ryan, Lorraine, «Cosmopolitan memory and national memory conflicts: On the dynamics of their interaction», *Journal of Sociology*, 50:4 (2014), σ. 501-514.

Sadkovich, J. James, *La Marina italiana nella Seconda guerra mondiale*, Γκορίτσια, Feltrinelli, 2006.

Sayle, Timothy A., *Enduring Alliance. A history of NATO and the Postwar Global Order*, Ιθάκα, Cornell University Press, 2019.

- Scirè, Giambattista, «Nella Sinistra indipendente», στο Nicola Labanca, Ferruccio Parri e le Italie del Novecento, Ρώμη, Viella, 2021, σ. 251-288.
- Schwartz, Barry & Schuman, Howard, «History Commemoration and Belief: Abraham Lincoln in American Memory, 1945-2001», *American Sociological Review*, 70:2 (Απρίλιος 2005), σ. 183-205.
- Snyder, Timothy, «Memory of sovereignty and sovereignty over memory: Poland, Lithuania and Ukraine, 1939-1999», στο Jan-Werner Müller (επιμ.), *Memory and Power in Post-War Europe. Studies in the Presence of the Past*, Κέιμπριτζ, Cambridge University Press, 2004, σ. 39-58.
- Soave, Paolo, «Le proteste in Italia contro il regime militare greco (1967-1974)», *Ventesimo Secolo*, 13:34 (Ιούνιος 2014), σ. 77-93.
- Sokolsky, Joel, *Seapower in the nuclear age: NATO as a maritime Alliance*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Κέιμπριτζ, Department of Government, Harvard University, 1985.
- Stassinopoulou, Maria, «Distraction after Destruction: Representations of the Military in Greek Film», *Journal of Modern Greek Studies*, 18:1 (Μάιος 2000), σ. 37-52.
- Stefanidis, Ioannis D., *Stirring the Greek Nation. Political Culture, Irredentism and Anti-Americanism in Post-War Greece, 1945-1967*, Όλντερσοτ, Ashgate, 2007.
- Suri, Jeremi, «A community of shared values amid public discords», στο Andreas Wenger – Christian Nuenlist – Anna Locher (επιμ.), *Transforming NATO in the Cold War. Challenges beyond deterrence in the 1960s*, Λονδίνο, Routledge, 2007, σ. 15-30.
- Thomassen, Bjørn, - Forlenza, Rosario, «Re-narrating Italy, reinventing the nation: assessing the presidency of Ciampi», *Journal of Modern Italian Studies*, 16:5 (Νοέμβριος 2011), σ. 705-725.
- Till, Geoffrey, «Holding the Bridge in Troubled Times: The Cold War and the Navies of Europe», *Journal of Strategic Studies*, 28:2 (Απρίλιος 2005), σ. 309-337.
- Varsori, Antonio, «Italy and the Greek military regime from the 1967 coup d'état to the fall of the dictatorship», στο Antonis Klapsis, Constantine Arvanitopoulos, Evanthis Hatzivassiliou, Effie G. H. Pedaliu (επιμ.), *The Greek Junta and the International System. A Case Study of Southern European Dictatorships, 1967-1974*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη, Routledge, 2020 σ. 48-57.

Veremis, Thanos, *The Military in Greek Politics. From Independence to Democracy*, Λονδίνο, Hurst & Company, 1997.

Winker, David, *Cold War at Sea. The maritime confrontation on and over the high seas between the stated states and the Soviet Union, 1945-1989*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Ουάσιγκτον, College of Arts and Sciences, The American University, 1998.

4. Οπτικοακουστικές αποτυπώσεις.

Ειδησεογραφικές ανταποκρίσεις τηλεόρασης.

ANT-1, 1994.

EPT-1, 2018.

OPEN-TV, 2018.

Τηλεοπτικές Εκπομπές.

Παναγιωτόπουλος, Πάνος, *Προφίλ*, ANT-1, 1993.

Τηλεοπτικά Ντοκιμαντέρ.

Βενάρδος, Παναγιώτης, «Αξιοματικοί κατά Χούντας», *Εδώ και Σήμερα*, EPT, 1987.

Θεολογίδου, Ρένα, «Βέλος». Μια ιστορία αντίστασης», *Ριμέικ*, Τηλεοπτικός σταθμός της Βουλής των Ελλήνων, Μάιος 2000.

Βαξεβάνης, Κώστας, «Το Κίνημα του Ναυτικού. Τριάντα χρόνια μετά», *Το Κουτί της Πανδώρας*, NET, 2003.

Νεράντζης, Παύλος, «Το Κίνημα του Ναυτικού και η ανταρσία του «Βέλος»», ET-3, Μάιος 2003.

Κούλογλου, Στέλιος, «Η αληθινή ιστορία 17 Νοέμβρη», *Ρεπορτάζ χωρίς σύνορα*, NET, Νοέμβριος 2002.

Κούλογλου, Στέλιος, «Η Άγνωστη Αντίσταση κατά της Δικτατορία», *Ρεπορτάζ χωρίς σύνορα*, ET-1, 2006.

Βασιλόπουλος, Χρήστος, «Η ανταρσία του αντιτορπιλικού «Βέλος» κατά της Χούντας», *Η Μηχανή του Χρόνου*, NET, Μάιος 2009.

Ταινίες.

Σακελλάριος, Αλέκος, *Η Αλίκη στο Ναυτικό*. Αθήνα, Φίνος Φιλμ, 1961.

Μουσική.

Τα δέκα παλικάρια' Στην Ανατολή, του Μίκη Θεοδωράκη, Studio Columbia, 1974.

5. Προφορικές μαρτυρίες.

Συνεντεύξεις στον γράφοντα.

Γκιόκεζας, Αθανάσιος, 27.1.2016.

Δεμέστιχας, Γρηγόρης, 1.3.2016(1^η), 2.2.2017(2^η), 28.7.2017(3^η).

Δημητρακόπουλος, Αναστάσιος, 9.6.2016.

Δημητριάδης, Κωνσταντίνος, 1.12.2015(1^η), 5.3.2016(2^η), 17.2.2016(3^η).

Δημητρόπουλος, Γεώργιος, 30.11.2017.

Δρίκος, Ηρακλής, 22.4.2017.

Θεμελίδης, Νίκος, 11.4.2016.

Θεοχάρης, Αντώνης, 5.2.2018.

Καταγάς, Κωνσταντίνος, 25.10.2017

Λυμπέρης, Χρήστος, 25.1.2016.

Μάλλιαρης, Παναγιώτης, 26.1.2016(1^η), 18.7.2017(3^η).

Μανταδάκης, Νικόλαος, 31.5.2017.

Παπαδόγγονας, Αλέξανδρος, 23.2.2016(1^η), 26.7.2017(2^η).

Σηφουνάκης, Νίκος, 25.1.2017.

Στάγκας, Ιωάννης, 24.5.2016.

Σταθόπουλος, Ιωάννης, 15.3.2016.

Στράτος, Γεώργιος, 10.1.2017.

Τριανταφυλλίδης, Αναστάσιος, 9.2.2018.

Χρυσικόπουλος, Άγγελος, 12.3.2016(1^η), 26.1.2017(2^η).